

Turcology Research

Formerly:

Journal of Turkish Researches Institute Official journal of Atatürk University Turkish Researches Institute

Issue 81 • September 2024

EISSN 2822-2725

www.dergipark.org.tr/en/pub/turcology

Turcology Research

CHIEF EDITOR / BAŞ EDITÖR

Yasin TOPALOĞLU ^{ID}

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi-Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

EDITORS / EDITÖRLER

Ahmet Safa YILDIRIM ^{ID}

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi- Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Veli KILIÇARSLAN ^{ID}

Department of Turkish Language and Literature,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi-Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

EDITORIAL BOARD / YAYIN KURULU

Ahmet Özgür GÜVENÇ ^{ID}

Department of Turkish Language and Literature,
Atatürk University-Erzurum Türkiye
Atatürk Üniversitesi-Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Cengiz ALYILMAZ ^{ID}

Department of Turkish Language and Literature,
Uludağ University, Bursa, Türkiye
Uludağ Üniversitesi- Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bursa, Türkiye

Gülhan ATNUR ^{ID}

Department of Turkish Folk Literature,
Atatürk University- Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi- Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Gürer GÜLSEVİN ^{ID}

Department of Turkish Language and Dialects,
Ege University, İzmir, Türkiye
Ege Üniversitesi-Türk Dili ve Lehçeleri Bölümü, İzmir, Türkiye

Hüseyin YURTTAŞ ^{ID}

Department of Turkish-Islamic Arts,
Atatürk University-Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi-Türk-İslam Sanatları Bölümü, Erzurum, Türkiye

Luo XIN ^{ID}

Harvard Yenching Institute / Pekin University
Pekin Üniversitesi, Harvard Yenching Enstitüsü

Mehmet Akif GÖZİTOK ^{ID}

Department of Turkish Language and Literature,
Erzurum Technical University, Erzurum, Türkiye
Erzurum Teknik Üniversitesi- Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Mehmet TEZCAN ^{ID}

Department of General Turkish History,
Uludağ University, Bursa, Türkiye
Uludağ Üniversitesi-Genel Türk Tarihi Bölümü, Bursa, Türkiye

Metin EKİCİ ^{ID}

Department of Turkic World Studies,
Ege University-İzmir, Türkiye
Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü-İzmir, Türkiye

Murat KILIÇ ^{ID}

Department of History,
Erzurum Technical University-Erzurum, Türkiye
Erzurum Teknik Üniversitesi-Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Nurdin USEEV ^{ID}

Department of Turcology,
Kyrgyzstan-Türkiye Manas University, Kyrgyzstan
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji Bölümü, Manas, Kırgızistan

Osman MERT ^{ID}

Department of Turkish Language and Literature,
Ankara University-Ankara, Türkiye
Ankara Üniversitesi-Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye

Paşa YAVUZARSLAN ^{ID}

Department of Turkish Language and Literature,
Ankara University-Ankara, Türkiye
Ankara Üniversitesi-Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye

Süleyman ÇİĞDEM ^{ID}

Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi-Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Tsend BATTULGA ^{ID}

National University of Mongolia, Ulaanbaatar,
Mongolia
Moğolistan Halk Üniversitesi, Ulanbatur, Moğolistan

Yerden KAZHYBEK ^{ID}

Institute of Linguistics named after A. Baitursynuly, International Turcology Center,
Karagandy State University, National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan
A. Baitursynuly Uluslararası Türkoloji Enstitüsü, Karagandı Devlet Üniversitesi, Kazakistan Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi, Kazakistan

Yunus BERKLİ ^{ID}

Department of Basic Training, Atatürk University,
Faculty of Fine Arts, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Erzurum, Türkiye

ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Adnan KÜÇÜKOĞLU

Department of Education and Training Programs,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Eğitim ve Öğretim Programları Bölümü, Erzurum, Türkiye

Ahmet Bican ERCİLASUN

Department of Turkish Language and Literature,
Gazi University, Ankara, Türkiye
Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye

Ahmet BURAN

Department of Turkish Language and Literature,
Fırat University, Elazığ, Türkiye
Fırat Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ, Türkiye

Ahmet GÜNŞEN

Department of Turkish Language and Literature,
Trakya University, Trakya, Türkiye
Trakya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne, Türkiye

Ahmet TAŞAĞIL

Department of History, Yeditepe University,
Türkiye
Yeditepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Ali Fuat ARICI

Department of Social Sciences and Turkish Education, Yıldız Technical University, İstanbul, Türkiye
Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, İstanbul, Türkiye

Anvarbek MOKEEV

Department of Turcology, Kyrgyzstan-Türkiye Manas University, Kyrgyzstan
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji Bölümü, Manas, Kırgızistan

Asiye Mevhibe COŞAR

Department of Turkish Language and Literature,
Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, Türkiye

Ayşehan Deniz ABİK

Department of Turkish Language and Literature,
Çukurova University, Adana, Türkiye
Çukurova Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adana, Türkiye

Azzaya BADAM

National University of Mongolia, Ulaanbaatar,
Mongolia
Moğolistan Halk Üniversitesi, Ulanbatur, Moğolistan

Bilal ÇAKICI

Department of Turkish Language and Literature,
Ankara, Türkiye
Ankara Üniversitesi-Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye

Turcology Research

Bilgehan Atsız GÖKDAĞ

Department of Turkish Language and Literature,
Kırıkkale University-Kırıkkale, Türkiye
*Kırıkkale Üniversitesi-Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Kırıkkale, Türkiye*

Celal DEMİR

Department of Turkish and Social Sciences
Education, Afyon Kocatepe University-Afyon,
Türkiye
*Afyon Kocatepe Üniversitesi-Türkçe ve Sosyal
Bilimler Eğitimi Bölümü, Afyon, Türkiye*

Cumali ŞABANOV

Uzbekistan-Tashkent State University of Oriental
Studies, Tashkent, Uzbekistan
*Özbekistan-Taşkent Devlet Doğu Araştırmaları
Üniversitesi, Taşkent, Özbekistan*

Dilaver DÜZGÜN

Department of Turkish Language and Education,
Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum,
Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili
ve Eğitimi Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Ercüment YILDIRIM

Department of History, Kahramanmaraş Sütçü
İmam University, Kahramanmaraş, Türkiye
*Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Tarih
Bölümü, Kahramanmaraş, Türkiye*

Erdoğan ERBAY

Department of Turkish Language and Education,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve Eğitimi Bölümü,
Erzurum, Türkiye*

Ergin JABLE

Universiteti i Prishtinës Prishtinës, Macedonia
Prishtine Üniversitesi Prishtine, Makedonya

Fahri TEMİZYÜREK

Department of Turkish Education,
Gazi University, Ankara, Türkiye
*Gazi Üniversitesi-Türkçe Eğitimi Bölümü, Ankara,
Türkiye*

Fatma BÖLÜKBAŞ KAYA

Department of Turkish Education, İstanbul
University-Cerrahpaşa, İstanbul, Türkiye
*İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Türkçe Eğitimi
Bölümü, İstanbul, Türkiye*

Funda KARA

Department of Turkish Language and Literature,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Gülden SAĞOL YÜKSEKAYA

Department of Turkish Language and Literature,
Marmara University, İstanbul, Türkiye
*Marmara Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, İstanbul, Türkiye*

Hacı Ömer KARPUZ

Department of Turkish Language and Literature,
İstanbul Kültür University, İstanbul, Türkiye
*İstanbul Kültür Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, İstanbul, Türkiye*

Haldun ÖZKAN

Department of Art History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi-Sanat Tarihi Bölümü,
Erzurum, Türkiye*

Hasan BAĞCI

Department of Turkish and Social Sciences
Education, Mehmet Akif Ersoy University-Burdur,
Türkiye
*Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal
Bilimler Eğitimi Bölümü, Burdur, Türkiye*

Hülya KASAPÖZÜ ÇENGEL

Department of Turkish Language and Literature,
Hacı Bayram Veli University, Ankara, Türkiye
*Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye*

Hüseyin BAYDEMİR

Department of South-Eastern (Turkistan- Uyghur)
Turkish Dialects and Literatures,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi-Güneydoğu (Türkistan-Uygur)
Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum,
Türkiye*

İsa SULÇEVSI

Universiteti i Prishtinës-Prishtinës,
Macedonia Prishtine Üniversitesi-Prishtine,
Makedonya

Kayrat BELEK

Department of Turcology, Kyrgyzstan-Türkiye
Manas University, Kyrgyzstan
*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi-Türkoloji
Bölümü, Manas, Kırgızistan*

Kâzım KÖKTEKİN

Department of Turkish Language and Literature,
Ordu University-Ordu, Türkiye
*Ordu Üniversitesi-Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Ordu, Türkiye*

Kerim GÜNDOĞDU

Department of Curriculum and Instruction, Adnan
Menderes University-Aydın, Türkiye
*Adnan Menderes Üniversitesi-Eğitim Programları
ve Öğretim Bölümü, Aydın, Türkiye*

Kubatbek TABALDİEV

Department of Turcology, Kyrgyzstan-Türkiye
Manas University, Kyrgyzstan
*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji
Bölümü, Manas, Kırgızistan*

Kürşat YILDIRIM

Department of History
İstanbul University, İstanbul, Türkiye
*İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul,
Türkiye*

L. Gürkan GÖKÇEK

Department of History, Hacı Bektaş Veli
University, Nevşehir, Türkiye
*Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Tarih Bölümü,
Nevşehir, Türkiye*

Mehmet TÖRENEK

Department of Turkish Language and Literature,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Muharrem DAŞDEMİR

Department of Turkish Language and Literature,
Atatürk University, Erzurum Türkiye
*Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Muhsine BÖREKÇİ

Department of Social Sciences and Turkish
Education, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
*Atatürk Üniversitesi-Sosyal Bilimler ve Türkçe
Eğitimi Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Munkhtulga RINCHINKHOROL

İzmir Kâtip Çelebi University, İzmir, Türkiye
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İzmir, Türkiye

Musa ÇİFÇİ

Department of Turkish and Social Sciences
Education, Uşak University-Uşak, Türkiye
*Uşak Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
Bölümü, Uşak, Türkiye*

Mustafa ARGUNŞAH

Department of Turkish Language and Literature,
Erciyes University, Kayseri, Türkiye
*Erciyes Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Kayseri, Türkiye*

Mustafa ÖNER

Department of Modern Turkish Language, Ege
University, İzmir, Türkiye
*Ege Üniversitesi, Modern Türk Dili Bölümü, İzmir,
Türkiye*

Napil BAZYLKHAH

Kazakhstan Expert of International Turkish
Academy, Kazakhstan
*Kazakistan Uluslararası Türk Akademisi Uzmanı,
Kazakistan*

Negizbek ŞABDANALİEV

Department of Turcology, Kyrgyzstan-Türkiye
Manas University, Kyrgyzstan
*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji
Bölümü, Manas, Kırgızistan*

Nuran M. MUHAXHERİ

Universiteti i Prishtinës Prishtinës, Macedonia
Prishtine Üniversitesi Prishtine, Makedonya

Nurdin USEEV

Department of Turcology, Kyrgyzstan-Türkiye
Manas University, Manas, Kyrgyzstan
*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji
Bölümü, Manas, Kırgızistan*

Turcology Research

Nurettin DEMİR

Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Hacettepe University, Ankara, Türkiye
Hacettepe Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, Türkiye

Okay PEKŞEN

Department of History, Ondokuz Mayıs University, Samsun Türkiye
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Tarih Bölümü, Samsun Türkiye

Osman EMİR

Department of History, Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü, Trabzon, Türkiye

Osman Gazi ÖZGÜDENLİ

Department of Turkish History, Marmara University, Institute of Turkic Studies, İstanbul, Türkiye
Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, Türkiye

Özay KARADAĞ

Department of Social Sciences and Turkish Education, Hacettepe University, Ankara, Türkiye
Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Ankara, Türkiye

Peter ZIEME

Department of History and Cultural Studies, Freie University, Institute of Ottoman Studies and Turcology, Berlin, Germany
Almanya-Freie Üniversitesi, Osmanlı Araştırmaları ve Türkoloji Enstitüsü, Tarih ve Kültürel Çalışmalar Bölümü, Berlin, Almanya

Rıdvan CANIM

Department of Old Turkish Literature, Trakya University, Trakya, Türkiye
Trakya Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Bölümü, Trakya, Türkiye

Rıfat KÜTÜK

Department of Social Sciences and Turkish Education, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Sedat ADIGÜZEL

Department of South-Western (Oghuz) Turkish Dialects and Literatures, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Güney-Batı (Oğuz) Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum, Türkiye

Selami ECE

Department of Turkish Language and Literature, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Servet TİKEN

Department of Turkish Language and Literature, Atatürk University-Erzurum Türkiye
Atatürk Üniversitesi-Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Suat UNGAN

Department of Turkish Education, Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Trabzon, Türkiye

Süleyman EFENDİOĞLU

Department of North-Western (Kıpçak) Turkish Dialects and Literatures, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Kuzey-Batı (Kıpçak) Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum, Türkiye

Takashi OSAWA

Department of Foreign Studies, Osaka University, Osaka, Japan
Osaka Üniversitesi, Yabancı Çalışmalar Bölümü, Osaka, Japonya

Tazegül DEMİR ATALAY

Department of Turkish Education, Kafkas University, Kars, Türkiye
Kafkas Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Kars, Türkiye

Vladimir V. TISHIN

Dep. of History and Culture of Central Asia, Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences, Ins. of Mongolian, Buddhist, and Tibetan Studies, Russia
Rusya Bilimler Akademisi Sibiry Şubesi, Moğol, Budist ve Tibet Araştırmaları Enstitüsü, Orta Asya Tarihi ve Kültürü Bölümü, Rusya

Yavuz ASLAN

Department of History of Turkish Republic, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Erzurum, Türkiye

FOREIGN LANGUAGE CONSULTANTS / YABANCI DİL DANIŞMANLARI

Mehmet TAKKAÇ

Department of English Language Education, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, İngiliz Dili Eğitimi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Sinan DİNÇ

Department of South-Western (Oghuz) Turkish Dialects and Literatures, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Güney-Batı (Oğuz) Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum, Türkiye

Turcology Research

AIMS AND SCOPE

Turcology Research is a scientific, open-access, online-only periodical published by independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal is the official publication of the Atatürk University Institute of Research in Turcology and is published triannually in January, May, and September. The publication languages of the journal are Turkish (and other Turkic language), English, and Russian (or Cyrillic). Turcology Research aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level in the Turkish language. The journal publishes original articles, reviews, care reports, and letters to the editors prepared per ethical guidelines. The journal's scope includes but is limited to the Turkish language, Turkish history, Turkish culture, Turkish literature, Turkish folklore, Turkish geography, and Turkish art.

The journal's target audience includes researchers and specialists who are interested in or working in all fields of the Turkish language. Turcology Research is currently indexed in **DOAJ, EBSCO, ERIH Plus, ProQuest, TUBITAK ULAKBIM TR Index, MIAR, MLA, Scilit, and China National Knowledge Infrastructure (CNKI)**.

The editorial and publication processes of the journal are shaped by the guidelines of the Council of Science Editors (CSE) Committee on Publication Ethics (COPE), the European Association of Science Editors (EASE), and the National Information Standards Organization (NISO). The journal conforms with the Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice).

Disclaimer

Statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the opinions of the editors, editorial board, and/or publisher; the editors, editorial board, and publisher disclaim any responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

Turcology Research is an open-access publication, and the journal's publication model is based on the Budapest Access Initiative (BOAI) declaration. All published content is available online, free of charge at www.dergipark.org.tr/en/pub/turcology. The journal's content is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which permits third parties to share and adapt the content for non-commercial purposes by giving the appropriate credit to the original work.

You can find the current version of the Instructions to Authors at www.dergipark.org.tr/en/pub/turcology/writing-rules

AMAÇ VE KAPSAM

Turcology Research; bağımsız, tarafsız ve çift-kör hakem değerlendirme ilkelerine bağlı yayın yapan, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün açık erişimli bilimsel elektronik yayın organıdır. Dergi Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında olmak üzere yılda üç sayı olarak yayınlanmaktadır.

Derginin yayın dilleri Türkçe (ve diğer Türk dilleri), İngilizce ve Rusça (veya Kiril).

Turcology Research, Türkçe dilinde en yüksek bilimsel düzeyde makaleler yayınlamaya katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Dergi, etik kurallara uygun olarak hazırlanmış özgün makaleler, derlemeler, bakım raporları ve editörlere mektuplar yayınlar. Derginin kapsamı Türk dili, Türk

Tarihi, Türk kültürü, Türk edebiyatı, Türk folkloru, Türk coğrafyası ve Türk sanatını kapsamakla birlikte bunlarla sınırlı değildir.

Derginin hedef kitle, Türk Dünyasının her alanına ilgi duyan veya çalışan araştırmacı ve uzmanlardır.

Turcology Research DOAJ, EBSCO, ERIH Plus, ProQuest, TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, MIAR, MLA, Scilit ve China National Knowledge Infrastructure (CNKI)'da indekslenen uluslararası alan indeksli bir dergidir.

Derginin editöryel ve yayın süreçleri Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) kılavuzlarına uygun olarak biçimlendirilmiştir. Turcology Research dergisinin editöryel ve yayın süreçleri, Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama (doaj.org/bestpractice) ilkelerine uygun olarak yürütülmektedir.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan yazılarda ifade edilen ifadeler veya görüşler, editörlerin, yayın kurulunun ve/veya yayıncının görüşlerini değil, yazar(lar)ın görüşlerini yansıtır; editörler, yayın kurulu ve yayıncı bu tür materyaller için herhangi bir sorumluluk veya yükümlülük kabul etmemektedir.

Açık Erişim Bildirimi

Turcology Research yayınlama modeli Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) bildirgesine dayanan açık erişimli bilimsel bir dergidir. Derginin arşivine www.dergipark.org.tr/en/pub/turcology adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. Turcology Research içeriği, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari (CC BY-NC) 4.0 Uluslararası Lisansı ile yayınlanmaktadır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna www.dergipark.org.tr/tr/pub/turcology/writing-rules adresinden ulaşabilirsiniz.

Contact (Editor in Chief) / İletişim (Baş Editör)

Yasin TOPALOĞLU

Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Erzurum, Türkiye

✉ tyasin@atauni.edu.tr

✉ turcology@atauni.edu.tr

🌐 <https://dergipark.org.tr/en/pub/turcology>

☎ +90 442 231 81 07

Contact (Publisher) / İletişim (Yayıncı)

Atatürk University

Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü 25240 Erzurum, Türkiye

✉ ataunijournals@atauni.edu.tr

🌐 <https://bilimseldergiler.atauni.edu.tr>

☎ +90 442 231 15 16

Turcology Research

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

- 410 **Hasan Hüsâmeddîn-i Fehmî'nin Kâmil Efendi'ye Manzum Mektubu**
Hasan Hüsâmeddîn-i Fehmî's Poetic Letter to Kâmil Efendi
Mehmet Yunus YAZICI
- 424 **II. Meşrutiyet Dönemi Türk Romanında Jurnal ve Sürgün**
Informing and Exile in the Turkish Novel of the Second Constitutional Era
Ayşe Nur ÖZDEMİR
- 436 **Türkçede "... gibi/olarak kullanılan isimler" ve "adlaşmış sıfat" ifadeleri Üzerine**
On the Expressions of "nouns used like/as" and "adjective nominalization" in Turkish
Ahmet Turan DOĞAN
- 447 **Tuva Türklerinin Cenaze ve Anma Törenleri**
Funeral and Commemoration Ceremonies of Tuva Turks
Aliya MUTALLIMOVA
- 456 **Abay Kunanbayulı'nın Poetik Şiirlerinde Eski ve Yeni Şiir Ayrımı**
The Distinction Between Old and New Poetry in Abay Kunanbaiuly's Poetic Poems
Yılmaz BACAĞLI
- 470 **Azerbaycan Türkçesi Batı Ağzlarında ve Deyimlerde Eski Türkçe Kelimeler**
Old Turkic Words in Western Dialects and Idioms of The Azerbaijani Language
Venera MUSTAFAYEVA
- 482 **Yukarı Dicle Bölgesi'nde Asur Varlığı ve Yorumlanması**
Assyrian Presence and Interpretation in the Upper Tigris Region
Serdar ÖZBİLEN
- 498 **Hemdemî'nin Nasihatnâmesine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Rahne ve İhtilalin Sebepleri**
Reasons and Solution Suggestions for The Revolution in The Ottoman Empire According to Hemdemî's Literary Advice
Süleyman LOKMACI
- 513 **Yol Kesiciler ve Kanunsuzlar: Türkiye'de Kırsal ve Siyasi Eşkıyalıkla Mücadele (1923-1938)**
Highwaymen and Outlaws: Combating Rural and Political Banditry in Turkey (1923-1938)
Süleyman TEKİR
- 525 **1968 Hong Kong Gribi Pandemisinin Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi ve Etkileri**
Historical Development and Effects of the 1968 Hong Kong Flu Pandemic in Turkey
Elif AKTAŞ, Birgül KÜÇÜK TURGUT
- 538 **1912 Tarihli Talimatnameye Göre Osmanlı Devleti'nde Hudut Bölükleri ve Müfrezeleri**
Border Companies and Detachments in the Ottoman Empire According to the Instruction Dated 1912
Hüseyin KALEMLİ
- 552 **Azerbaycan'ın Bolşevikleşmesi ve TBMM Hükümeti'nin Bu Konudaki Tutumu**
Azerbaijan's Bolshevization and the Attitude of the Grand National Assembly of Turkey Government on this Issue
Recep Murat GEÇİKLİ
- 562 **Türkçe Öğrenen Yabancı Öğrencilerin Alıcı Dil Becerileri Öz Yeterlilik Algılarının İncelenmesi**
Investigation of Receptive Language Skills Self-Efficacy Perceptions of Foreign Students Learning Turkish
Oğuzhan SEVİM, Behice VARIŞOĞLU

Turcology Research

575 **Müzik Eğitiminde Ritmik Okuma Performansını Değerlendirme Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması**
Rhythmic Reading Performance Evaluation Scale in Music Education: Validity and Reliability Study
Murat KESKİN, Özge GENÇEL ATAMAN

585 **Mobil Öğrenmenin Sınıf Öğretmeni Adaylarının Noktalama İşaretlerini Kullanma Başarılarına ve Görüşlerine Etkisi**
The Effect of Mobile Learning on Pre-Service Primary School Teachers' Success in Using Punctuation Marks and Their Opinions
Şemsinur ARICI, Sedat MADEN

Hasan Hüsâmeddîn-i Fehmî'nin Kâmil Efendi'ye Manzum Mektubu

Hasan Hüsâmeddîn-i Fehmî's Poetic Letter to Kâmil Efendi

Mehmet Yunus YAZICI

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Bartın,
Türkiye

Department of Islamic History and Arts, Bartın
University, Faculty of Islamic Sciences, Bartın,
Türkiye

mehmetyunusyazici@gmail.com

Öz

Yazma eser kütüphanelerinde bulunan mecmualar çok çeşitli edebî ve ilmî malzemeyi barındırması cihetinden oldukça önemlidir. İlaç tarifinden şiirlere, ökülm ilimlerden tarihî anekdotlara kadar mecmualarda birçok bilgi mevcuttur. Bu açıdan bakıldığında sadece edebiyat değil sosyal bilimlerin hemen tüm disiplinlere hitap eden konular, mecmualarda bulunmaktadır. Mecmualarda bulunan metinlerden birisi de manzum veya mensur olarak yazılmış mektuplardır. Mektupların derlendiği münşeât mecmuaları olduğu gibi söz konusu mektuplar diğer mecmualarda veya yazma eserlerde de bulunmaktadır. Çalışmaya konu ettiğimiz manzum mektup da bir mecmuanın içerisinde yer almaktadır. Bu mektuplardan birisi de İstanbul'dan Edirne'ye gönderilmiş olan ve bir cevap niteliği taşıyan Fehmî mahlası şairin nazmettiği mektuptur. Hasan Hüsâmeddîn el-Fehmî el-Mevlevî, Edirne'den İstanbul'a döndüğü sırada bir manzum mektup kaleme almıştır. Bu mektup Edirne Mevlevihânesi postnişini ve Yemek Risâlesi müellifi Şeyh Hacı Ali Eşref Dede'nin damadı olan Kudümzenbaşı Kâmil Efendi'ye gönderilmiştir. Çalışmamızın giriş kısmında mektup türüne dair özet bilgi verilecek, mektupların yapısı üzerine durulacak, klasik Türk edebiyatındaki manzum mektup yazma geleneğe dair literatür bilgisi verilecektir. Daha sonra söz konusu mektubun incelemesi yapılacaktır. Şairin aruz ve kafiye kullanımı üzerinde durulacak manzumenin dil ve üslup özellikleri hakkında bilgi verilecektir. Şiirin muhtevası özetlenip şiirde geçen kişiler üzerinde durulacaktır. Eserin manzum mektup geleneği ile olan münasebeti ve mensur mektup kompozisyonu ile alan bağına dair analiz yapılacaktır. Son olarak yazma nüshanın tavsifi yapıp çeviri yazılı metni sunulacaktır. **Anahtar Kelimeler:** Manzum Mektup, Fehmî, Kâmil Efendi, Edirne Mevlevihânesi.

Abstract

Mecmuas in manuscript libraries are crucial in terms of containing a wide variety of literary and scholarly materials. There are many different kinds of information in mecmuas, from medicine recipes to poems, from occult sciences to historical anecdotes. For this reason, mecmuas are notable for almost every field of social sciences as well as literature. Letters written in verse or prose are among the text types found in mecmuas. Although letters are generally included in prose mecmua, they are also found in different types of mecmuas and manuscripts. The verse letter discussed in this study is also included in a poetry mecmua. One of these letters is a letter written by a poet with the pen name "Fehmi", which was sent from Istanbul to Edirne. Hasan Hüsâmeddîn al-Fehmî al-Mevlevî wrote a verse letter when he returned to Istanbul from Edirne. This letter was sent to Kudumzenbaşı Kâmil Efendi, the son-in-law of Hâcî Alî Eşref Dede who was the author of the "Yemek Risalesi" and was the sheikh of Edirne Mevlevi Lodge. In the introduction part of our study, literal information will be given about the letter type and the tradition of writing letters in verse in classical Turkish literature. Furthermore, the structure of the letters will be emphasized. Literary analysis of the letter will be made by deliberating the poet's use of prosody and rhyme. The language and stylistic elements of the poem will be considered. The content of the poem will be summarized and information will be given about the people mentioned in the poem. An analysis will be conducted to explore the relationship of the work with the tradition of verse letters and its connection with the theme of the prose letter. Finally, we will describe and reveal the qualities of the manuscript and present the transcribed text.

Keywords: Poetic Letter, Fehmî, Kâmil Efendi, The Edirne Mawlawikhâna

Geliş Tarihi/Received 12.02.2024
Revizyon/Revision 19.03.2024
Kabul Tarihi/Accepted 15.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 28.09.2024

Atıf

Yazıcı, M. Y. (2024). Hasan Hüsâmeddîn-i Fehmî'nin Kâmil Efendi'ye Manzum Mektubu. *Turcology Research*, 81, 410-423

Cite this article

Yazıcı, M. Y. (2024). Hasan Hüsâmeddîn-i Fehmî's Poetic Letter to Kâmil Efendi. *Turcology Research*, 81, 410-423

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Yazılan şey anlamına gelen mektup, milattan önce 2000'li yıllardan günümüze kadar bir haberleşme aracı olarak kullanılmış olup, tarih içerisinde nüvişte, müsattar, mestûr, mukayyed, mesfûr, merkûm, mezbûr, rakam-zede, zebûr, biti, kâğıd, nâme, ruk'at, veraka, mürselet, kitâb, vesîka, sikât, sifr gibi kelimelerle benzer veya eş anlamlı olarak dilimizde yer almıştır (Tulum, 2011: 1221; Bozkurt, 2004: 13). Mektuplar dostluk üzerine, bürokratik olarak çeşitli makamlara, bir şeyi arz etmek amacıyla, bir olgu veya olayın üzerine yazılabilir ve bu durumlara göre çeşitli isimlerle de isimlendirilebilirler. Muhabbetname, meveddetname, uhuvvetname, tehniyetname, şükürname, taziyetname, şikayetname, duaname, tavassutname, şefkatname, muavetname, iyadetname, irsalname, ilamname, davetname, ariza, şukka, varakpâre, tebrikname, takriz, niyazname, özürname, müzekkere, teşekkürname, cevapname, niyetname gibi isimler bunlara örnek olarak verilebilir (Ersoylu, Kutlu ve Ertem, 1986: 232; Çakır, 2005: 330). İletişimi sağlamak amacıyla kullanılması, mektubun önemini birçok alanda artırmıştır. İnsanlar ve toplumlar ticaret ve hesap gerçekleştirmek için iktisadi alanda; milletler siyasal ve resmî alanda mektubu kullanmıştır.

Kil tablet, papirüs ve parşömeden kâğıda geçiş yapılması ve kâğıdın ipek dışı materyalden üretilip yaygınlaşması ile günümüze ulaşan mektupların sayısı çoğalmıştır. Eğitimin, toplumun birçok katmanında yaygınlaşması sonucunda da okuma-yazma bilen kişiler sadece kâtip sınıfı ile sınırlı kalmamış, her kesimden insan mektup kaleme almış ve edebî bir tür olarak mektup yazımının türemesine zemin hazırlamıştır. Bir yazım biçimi olarak beliren mektuplar geleneğimizde çeşitli şekillerde derlenerek büyük bir külliyat oluşturmuşlardır.

Edebiyatımızda resmî ve şahsî yazışmalar inşa sanatının içerisinde değerlendirilmiş ve bunların bazıları münşeât mecmualarında derlenerek yazım üslubu hakkında bilgi verilmiştir (Okay, 2004: 18). Mezkûr münşeât mecmuaları resmî yazı kurallarını, mektup adabını ve mektup örneklerini barındırmaktadır. Ayrıca münşeâtlardaki bazı mektuplar birine gerçekten gönderilmek amacıyla yazılmamıştır. Sadece seci göstermek, bazı terimleri belirli bir şekilde kullanmak veya mektup tekniği hakkında bilgi vermek amacıyla da mektuplar kaleme alınmıştır. Hem İslam kültüründe hem de batıda edebî veya bürokratik amaçla yazılan birçok mektupta çeşitli biçimsel özellikler geliştiği söylenebilir. Batıda Orta Çağ ve hemen öncesinden kalma örneklerde mektupların kâtip sınıfından ve belli ellerden çıkmasından ötürü mezkûr mektuplar benzer dil ve kompozisyonla oluşturulmuştur. Bunlar selam, dostluk dilekleri, ana konu, mektup kabulü için istek ve bir sonuç sırasıyla tertip edilmiştir. İslam'dan hemen önceki Arap kabilelerinde mektup türü "mükâtebe" ve "mürâsele" adlarıyla anılmış, İslam'dan sonraki ilk örnekleri ise bir şekil hususiyeti olarak Allah'a "hamd" ve "senâ" ile başlamıştır. Daha sonrasında ise halifeler döneminde yazılan mektuplarda hamdelerin yanında salve bölümü de eklenmiştir. Bu tip yazılı metinler çok çeşitli fonksiyonları barındırmasıyla birlikte konumuz açısından ehemmiyeti haiz olan mektup türü edebî hüviyet taşıyan mektuplardır. Bir mektubu edebî bir tür olarak tasnif etmek için dil, üslup, kompozisyon, kurmaca, biçim, amaç gibi cihetlerden birtakım hususiyetleri taşıması gereklidir. Ayrıca edebî özelliklerinin yanında hemen hemen her mektup tarihî bir vesika özelliğini kendi içerisinde çeşitli şekillerde barındırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında kişiler ve aralarındaki münasebetler açısından biyografik birçok bilgiyi de ihtiva etmektedir (Ersoylu vd., 1986: 231-232).

Eski Uygur metinlerinde ve *Kutadgu Bilig*'den bu yana edebiyatımızda manzum mektuplara rastlanmaktadır (Berbercan, 2013). Şekil olarak hem manzum hem mensur olarak yazılması, çeşitli edebî türlerle geçişkenlik göstermesi ve mecmualar içerisinde toplanması mektupların okunmasını ve dolayısıyla popülerliğini artırmıştır. Takrizlerde, seyahatnamelerde, mesnevilerin içerisinde (Örneğin Fuzulî'nin *Leylâ ve Mecnûn'u* ve Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inde) mektupların bulunması; padişahlar, şehzadeler, paşalar arasında mektuplaşmaların yapılması (Kanuni-Şehzade Bayezid, Hafız Ahmed Paşa-IV. Murad)¹; mutasavvıfların umumiyetle nasihat vermek amacıyla yazdığı mektupları (Aziz Mahmud Hüdayî, Nasuhî-i Üsküdarî, Kuşadalı İbrahim Halvetî)² türü zenginleştirip yaygınlaştırmıştır. Mektuplardaki şairlere, hükümdarlara, âlimlere, kadınlara, şeyhlere, vezirlere vb. zümrelere hitap etmek için kalıplaşmış ibareler geliştirilmiş ve bunlar bir anlamda kurallaşmıştır. Mezkûr kalıplarla birlikte mektubun tanziminde bir bölümlenme de söz konusudur. Edebiyat geleneğimizde mektubun adap ve kurallarını gösteren ilk metin olan Ahmed-i Dâî'nin *Teressül* adlı eserinden beri bazı kompozisyon öğeleri mektup için serdedilmiştir. Bunlar: "Besmele" veya "Hû", gönderilenin sıfatlarının yazıldığı "Elkâb", konunun öncesinde duanın yapıldığı ve gönderilen kişiye hâl-hatır sorulan saygı ve selam ibarelerinin bulunduğu "İbtidâ" veya Dîbâce" bölümü, ibtidâ ve taleb arasındaki geçişi sağlayan "Tahallüs" bölümü, mektubun ana konusunun yer aldığı "Taleb", dua yapılan gönderilene hitap edilen, saygı cümleleri kurulan "İntihâ" ve son olarak muhibbiniz, muhlisiniz, dainiz, kulunuz gibi ifadelerin bazen yer aldığı "İmza" bölümü gelmektedir (Çakır, 2005: 329-330; Ersoylu vd., 1986: 233-235, Derdiyok, 1997: 666). Tasavvuf edebiyatındaki mektuplarda ise bölümlenme küçük farklarla Çakır tarafından şöyle yapılmıştır: "*Besmele, Elkab, Duâ, Maksat/Metin, Selam ve Duâ, Tarih, İmza*" (Çakır, 2005: 178-181).

¹ Mektuplar için bk. (Gökyay, 2008: 30-63).

² Mektuplar için bk. (Güven, 2012: 105-142; Tatçı & İslamoğlu, 2017; Öztürk, 1982).

Yukarıda çeşit ve özelliklerinden bahsettiğimiz mektupların çoğu mensur olmakla birlikte klasik Türk edebiyatında manzum olarak müstakilen yazılmış birçok numune bulunmaktadır. Sadık Yazar, Deli Birader Gazalî'nin (ö. 1534 ya da 1536) başlattığı bir manzum mektup yazma geleneğinden bahsetmektedir. Deli Birader'in yazdığı mektup üzerine ona hem cevaplar yazılmış hem de nazireler yapılmıştır. Yine Sâî'nin (öl. 1595-96) yazdığı bir manzum mektuba da nazire ve cevapların yazılması söz konusudur. Mezkûr mektuplardaki ortak özellik mektupların manzum olması, hâl-hatır sormak üzere yazılması ve bir kişinin üzerinden bir arkadaş topluluğuna –yârâna hitaben kaleme alınmış olmasıdır. Deli Birader'e Zâtî (ö. 1546), Rûmî, Kâtib Ca'fer cevap yazmış, Firâkî, Cinânî (öl. 1595), Defterî Bey, Hasîbî (9 Ağustos 1614), Ereğlili Türâbî (ö. 1031/1622-23), Kelâmî, Bağdatlı Rûhî (ö. 1605-06) ve Meylî (ö. 1778-79) nazire yapmıştır. Defterî'ye Cinânî; Kelâmî'ye Bağdatlı Rûhî; Meylî'ye Rahmî cevap vermiştir. Sâî (ö. 1595-96), Sânî (ö. 1586-87) ve Ferdî ile mektuplaşmış, Azîzî (ö. 1585) Sâî'ye cevap vermiştir. Harîmî, Rûhî, Mardinli Aklî, Ereğlili Türâbî, Ereğlili Riyâzî, Süheyfî (ö. 1633-34) ve Râmî (ö. 1639-40); Sâî'ye cevap yazmıştır (Yazar, 2021: 1209-1217). Görüldüğü üzere 16. yüzyılın başlarından 18. yüzyılın sonlarına değin süren bir gelenek söz konusudur. Ayrıca bu mektupların bir kısmında şehrengiz türü ile kesişen unsurlar, biyografik bilgiler, mekân isimleri, mizahi öğeler bulunur. Mezkûr mektupların çoğunluğu edebî maksat ile yazılmış, bir kişiye gönderilmemiştir. Ama içlerinde hem gönderildiğini hem de gönderilene ulaştığını bildiğimiz örnekler de mevcuttur (Yazar, 2021: 1210-1211). İnceleyeceğimiz mektup da manzum olmasına rağmen yukarıda zikrettiğimiz mektubun kendi içerisindeki bölümlenmelerinin (Besmele, Elkab/ Duâ, Tahallüs, Maksat/Metin, Selam/ Duâ/ İntihâ, Tarih, İmza) bazı hususiyetlerini göstermektedir. Ayrıca Deli Birader ve Sâî'nin başlattığı geleneğe benzer biçimde mekân ve şahıslara dair atıflar, yârâna sesleniş de kısmen mevcuttur. Ancak mezkûr mektup, cevabî bir mektuptur ve kimden kime ne amaçla yazıldığı ve tarihi açıkça bellidir. Söz konusu eser Fehmî mahlaslı Hasan Hüsâmeddîn'in İstanbul'dan Edirne Mevlevîhânesi'ne göndermiş olduğu bir manzumudur. Bu minvalde mektubun genel, şeklî, dil ve üslup özellikleri üzerinde durulacak, muhtevası hakkında inceleme yapılacaktır. Son olarak mektubun yer aldığı yazma tavsif edilerek çeviri yazılı metin verilecektir.

Eserin Genel Özellikleri, Şeklî Hususiyetleri ve Muhtevası

Eserin, Hasan Hüsâmeddîn el-Fehmî el-Mevlevî tarafından 27 Receb 1308 (8 Mart 1891) yılında Edirne'den İstanbul'a döndüğü sıralarda kaleme alındığı ve gönderildiği mektubun sonundaki notta yazılmıştır. Fehmî el-Mevlevî, Edirne Mevlevîhânesi postnişini Şeyh Eşref Dede'nin damadı Kâmil Efendi'ye mektubu gönderdiği de yine aynı ibarenin devamında kayıtlıdır:

“İşbu bâlâdaki ma'a-zeyl altmış beş beyt manzûm mektûb, hâlâ Edirne Mevlevîhânesi post-nişîni reşâdetlü Şeyh Eşref Dede Efendi'nün dâmâd-ı pür-keremleri 'irâfletlü Kâmil Efendi hazretlerine Edirne'den Dersa'âdet'e 'avdetimizde tanzîm ve irsâl kılındı. Târîh-i irsâli, fi 27 Receb-i Şerîf 1308 Hasan Hüsâmü'd-dîn el-Fehmî el-Mevlevî.”

Buradaki kayıt bize Eşref Dede, Kâmil Efendi ve Hasan Hüsâmeddîn el-Fehmî el-Mevlevî olarak üç isim vermektedir. Mektubun yazarı olan Fehmî hakkında en kapsamlı bilgi verenlerin başında *Defter-i Dervîşân* gelmektedir. Fehmî, hicrî 1264 (1847-1848) senesinde doğmuştur. Merkez Efendi Mahallesi'nden Dervîş Efendi isimli birinin oğludur. Babası Dervîş Efendi, meşhur mesnevihanlardan olan Hasan Hüsâmeddîn'e bağlılığından ötürü oğluna Hasan Hüsâmeddîn³ ismini vermiştir. Altı seneden fazla Osman Selâhaddîn Dede'nin (d. 1820 / ö. 1886) yanında hizmet etmiştir. Aynı eser onu “ârif, âşık, zarîf, hoş-gû, hoş sohbet, edîb bir dervîş-i dil-rîş” olarak tanımlar ve “meşkle ülfetleri var idi” diyerek musiki ile olan münasebetini vurgular. 6 Zilhicce 1332 (26 Ekim 1914) pazartesi günü V. Mehmed'in inşa ettiği ve Fehmî'nin türbedarı olduğu mevkide vefat etmiştir. Ertesi günü Bahariye Mevlevîhânesi'nde gasledilmiş, Eyüp'te namazı kılınmış ve Yenikapı Mevlevîhânesi'ne götürülerek ayrıca tezkiye edilmiştir. Defni, Merkez Efendi'deki aile kabristanına yapılmıştır (Kaya & Küçük, 2011: 429). İnal da onu “şiir ve musikiden behredar” olarak vasıflandırmış, müstear makamında bir mevlevî ayini bestelediğini ve iyi keman çaldığını belirtmiştir. Mürettep divanının ise akrabalarına intikal ederek zayı olduğunu söylemiştir. Ayrıca şiirlerinden iki adet örnek vermiştir (İnal, 1988: 384). “Meftûn olalı sen seh-i hûbân-ı cihâna” mısraıyla başlayan şiiri, Hacı Ârif Bey tarafından bestelenmiştir.

Mektubu gönderdiği kişi olan Kâmil ismindeki şahıs Edirne Mevlevîhânesi'nin ve *Yemek Risâlesi*'nin müellifi Ali Eşref Dede'nin (d. 1236/1820- ö. 24 Aralık 1901) damadıdır. Aşçı İbrahim Dede'nin hatıralarında “can biraderim” diyerek vasıflandırdığı Kâmil Dede (d. 1273/1856- ö. 1334/ 1915) tekkede meydancı olarak görev almış ve kudümzenbaşılık yapmıştır (Şimşek, 2006: 745; Koç & Tanrıverdi, 2006: 1021). Ali Eşref Dede, Aşçı İbrahim Dede ve Fehmî, hayatlarının belli dönemlerinde Osman Selâhaddîn Dede'nin yanında bulunmuşlardır.

Eserin altmış dördüncü beytinde Selâhaddîn ve Hüsâmeddîn Efendi'nin isimleri de geçmektedir ve Fehmî bu iki kişinin hatırlarını sormaktadır. Bu zatlar postnişin Ali Eşref Dede'nin oğullarıdır. Selâhaddîn Dede (d. 1288/1871- ö. 1356/1937) Edirne Mevlevîhânesi'nin son postnişinidir. Hüsâmeddîn Dede [Ergut] (d. 1290/1873- ö. 12 Haziran 1941) ise dergâhın neyzenbaşısıdır

³ Aşçı Dede'nin de ilk oğlunun adı Hasan Hüsâmeddîn'dir ve Fehmî ile yakın dönemde (d. 1270/1854) doğmuştur. Aşçı Dede de Fehmî'nin babası Dervîş Efendi gibi Mesnevîhân Hasan Hüsâmeddîn'in meclisinde sıklıkla bulunmuştur (Koç & Tanrıverdi, 2006: 473).

(İşcan, 2019, 110-111; Şimşek, 2006, 744-745). Yine söz konusu ifadede Ali Eşref Dede'den "reşâdetlü" olarak bahsedilmektedir. Bilindiği üzere bu hitap umumiyetle şeyhler için kullanılan bir hitap sözüdür. Kâmil Efendi'den ise elkab ve hitap cümlelerinde rastlayamadığımız "irâfetlü" kelimesiyle bahsedilmektedir. Vankulu Lugatı "el-irâfet" maddesinde "nakîblik işlemek" karşılığı vardır. Kâmil Dede'nin meydancı olması ve şeyhe yardımcı olması nedeniyle bu ibare kullanılmış olabilir.

Fehmî'nin manzumesinin bir mektup hüviyeti taşıdığı ve Edirne'ye gönderildiği yukarıda değinilen kayıta geçen "tanzim ve irsâl kılındı" ibaresinden anlaşılacağı gibi beyitlerdeki "nâme-i hâme", "Bi-'avni'llâh Edirne şehrine vardıkda ey nâme", "Eyâ nâme sana tevdî-i izmâr eyledüm nazmen" gibi ifadelerden de anlaşılacaktır. Bunun yanında bir mektuplaşmanın olduğu ve karşı taraftan üç mektup geldiği de "İkinci def'a geldi bir kerem-nâme geçenlerde", "Üçüncü def'a aldım zâtunuzdan yine bir mektûb" mısraları bize göstermektedir. Kırk dört ve elli dördüncü beyitlerde Fehmî'ye gelen mektupların tarihi de nazmedilmiştir. Gelen ikinci mektubun tarihi 10 Kânûnîsânî 1306 miladi olarak 22 Ocak 1891 yılına denk gelmektedir. Üçüncü mektup ise miladi 3 Mart 1891'e denk gelmektedir. Buna göre Fehmî gelen üçüncü mektuptan 5 gün sonra manzumesini tertip edip cevap yazmıştır. Mektupta iki adet başlık bulunmaktadır ve bu başlıklar Mevlânâ'ya saygı ifadesi olarak mektubun başındaki "Medet Yâ Pîr" ve 3. beyitten sonraki "Destûr Yâ Pîr" ifadeleridir. Eserdeki ilk başlığın altında üç beyitlik kıta nazım şekliyle ve dört "mefâ'ilün" kalıbıyla yazılmış bir manzume vardır. İkinci başlıktan mektubun sonuna kadar olan kısım ise 62 beyti kapsamaktadır. Bu bölüm şekil ve kafiye düzeni açısından kasideye benzemekle birlikte nesipten duaya kadar olan tüm bölümlere sahip bir sıra düzeni ile nazmedilmemiştir. Böylece mektubun tamamı 65 beyittir. İlk üç beyit yazmada numaralandırılmamış ve "Medet Yâ Pîr" başlığıyla aşağıdan yukarıya doğru ters bir şekilde yazılarak çerçeveye alınmıştır. Burasının ayrı olarak bölümlenmesi Mevlânâ'ya hasredilmesinden ötürüdür. Bu üç beyitte "elkâb" ve "dua" addedilebilecek ibareler vardır. Şair büyük ihtimalle mensur mektuplardan hareketle bu tip bir başlangıç yaparak mensur mektuplardaki kuralları taklit etmiştir. "Reşâdetlü fazîletlü 'ulüvvü'l-kadr-i zî-şâna" ve "Du'â-yı hayırdır matlûbum ancak eyle istihsâl", hemân 'arz-ı 'ubûdiyyetle takdîm-i niyâz eyle" mısraları burada elkab ve dua ifadelerinin olması açısından örnek olarak gösterilebilir. İlk üç beytin diğer mısraları da yine tasavvufî saygı ifadeleri ile örülmüştür.

Üç beyitlik kıtanın bitiminden sonra mektubun ikinci bölümü başlar. Yazmadaki beyit numaralandırmaları da bu bölümle birlikte verilmiştir ancak büyük ihtimalle bu numaralar sonradan başka birisi tarafından yazmaya eklenmiş olmalıdır. Numaraların yazı karakteri ve mürekkep ana metinle örtüşmemektedir. Bu bölümdeki beytin ilk mısraı besmele ikinci mısraı hamdele hükmündedir. Bundan sonraki dört beyitte "başla", "şürü' it", "ibtidâ itdüm" gibi başlangıç ifadeleri vardır. Buradaki kelimelere bakılarak da bu kısım "ibtidâ" olarak adlandırılabilir. Şair, mektubunun ulaşmasını, maksadının açığa çıkmasını, demek istediklerini "edîbâne" bir şekilde söylemeyi seçtiğini dile getirmiştir. Sekizinci beyitle birlikte "ibtidâ" bölümü sona ermiştir. Şair, üslubunu ve niyetini açığa çıkararak manzumesine bir giriş yapmıştır.

Fehmî, dokuzuncu beyitten itibaren mektubunu kişiselleştirip ona hitap ederek şiirine devam eder. Muhatabı mektubudur ve bu minvalde mektubuna bir şahıs gibi seslenerek ne yapması gerektiğini anlatmaya başlar. Fehmî, burada da diğer manzum mektuplardan bir anlamda ayrılır. Manzum mektup geleneğinde umumiyetle elkab, besmele, ibtidâ gibi bölümler görülmemektedir.⁴ Genellikle başlangıçlar sabâ rüzgârına hitapla yapılmıştır ve sabâ yelinin haberi/mektubu götürmesi, taşınması istenmiştir. Fehmî, ibtidâ kısmını "dilâ" kelimesiyle açarak kendi gönlüne seslenmiş, ibtidâ sonlandıktan sonra ise hitap; sabâ rüzgârına değil mektubun bizzat kendisine (nâme) olmuştur. Örneğin Hasîbî, "İy bâd-ı subh eyle haber ben gedâsına", Meylî, "Ey sabâ eyle beyân ol meh-i tâbân hoş mı", Mardinli Aklî, "Sabâ var hâk-i pâ-yı Hazret-i Şâh-ı Şehîdâna", İlbeglizâde Muhammed Meylî, "Ey sabâ var Adana şehrine yârân hoş mı", Harîmî, "Sabâ 'azm itdüğün dem cânib-i Bagdâda ihsân it", Sâî, "Haber vir ey sabâ lutf it nedür ahvâli devrânun" mısralarıyla manzumelerine başlamışlardır (Yazar, 2021: 1234; Gülhan, 2022: 948; İçli, 2018: 755; Yıldız, 2021: 333; İçli, 2019: 472; Kaplan, 2019: 62). Elbette bu başlangıçların en önemli nedeni de Deli Birâder ve Sâî ile iki koldan ilerleyen mektuplaşma ve nazire geleneğinin var olmasıdır. Fehmî, nâmesinden, Edirne'ye vardığında gariplerin sığınağı olan mevlevîhâneye gitmesini, saygıda kusur etmeden dergâha yüz sürerek içeri girmesini ve bir "yed-i kâmil" tarafından açılmasını tembih eder. Burada "yed-i kâmil" terkihi ile şair hem olgun bir kişinin elini hem de mektubu gönderdiği Kâmil Efendi'yi kastetmektedir. Mektup yerine ulaştığı zaman konuşmaya başlamalı, Mevlevîlere selam ve dua etmeli, yârânın hatırlarını sormalı ve büyük-küçük herkesin elini öpmelidir. On iki ve on üçüncü beyitlerde geçen bu ifadelerde açıkça bir yârâna sesleniş vardır:

*Huzûrında o dem feth-i dehân it başla takrîre
Selâm [ü] hoş senâlar söyle başka başka ihvâna*

⁴ Erzurumlu İbrahim Hakkî'nin manzum mektubunun ilk iki beyti besmele, hamdele ve salveyle içerir. Ancak elkab ve ibtidâ sayılabilecek beyitler bulunmamaktadır. Hakkî, tamamen klasik yazım geleneği ile yazdığından böyle bir başlangıç yapmıştır (Karabey ve Külekçi, 1997: 89). Divanlardaki manzum mektupların toplandığı bir yüksek lisans tezindeki örneklerde de hiçbir mektupta elkab, besmele, hamdele gibi bölümler yoktur. Sarıca Kemâl, Gelibolulu Âlî, Cinânî, Râmî gibi şairler mektuplarına saba yeline/ rüzgâra hitap ile başlamışlardır (Aydın, 2007: 77-204). Gelibolulu Âlî'nin *Menşeu'l-inşâ*'daki sadrazama ve padişaha yazılan manzum arz-i hâl örneklerinde de padişaha/ sadrazama övgü ile giriş yapılmıştır (Aksoyak, 2007: 188-194).

*Su'âl it hâtır-ı vâlâlarını cümle yârânun
Sîgâr [u] hem kibârın destini bûs it mürîdâne*

Giriş bölümünde bahsettiğimiz ve edebiyatımızda bir gelenek hâlini almış yârâna sesleniş, Fehmî'nin mektubunda da açıkça görülmektedir.⁵ Bundan sonraki beyitlerde tahkiyevî anlatım ağırlık kazanır. Şair mektubuna Edirne'de Mevlevîlerle yaşadığı hikâye ederek başlar. Bu üslup sayesinde Fehmî hakkında biyografik bilgilere de ulaşılmaktadır. Edirne'de Fehmî'ye karşı düşmanlık besleyenler vardır ve Mevlevîler onu bu durumdan muhafaza etmiştir. Fehmî de bu korumayı asla unutmayacağını söyleyerek dünya ve ahiret hayatında kurtuluşun Mevlevîlikte olduğunu dile getirerek Mevlevîlere ve Mevlânâ'ya övgüde bulunmuştur.

Giriş bölümünde de değindiğimiz üzere manzum mektuplarda görülen başka bir özellik şehrengizlerde yer alan bazı vasıfları taşıyor olmasıdır. Şair de bu minvalde Mevlevîhâne'nin ve içerisinde bulunan Mevlevîlerin güzelliklerinden bahsetmiştir. Fehmî, nâmesine seslendiği kısımda Edirne Mevlevîhânesi ve buradaki ihvanın faaliyetlerini anlatmıştır. Mevlevîhâne'yi görenlerin cennet köşküne benzettiği mekân, Edirne'nin yüksek bir semtinde bulunmaktadır ve her hafta burada Mevlevî mukabelesi düzenlenmektedir. Fehmî de bu zikir merasimlerine Edirne'de iken iştirak ederek ayin okumuştur ve her talip için mevlîhânenin kapısı açıktır. Burada Mevlevîler namazlarını beş vakit cemaatle kılmaktadırlar ve sonrasında zikirle meşgul olup dua ederler ve bu dualarına Sultan Abdülhamid'i (1876-1909) de dâhil ederler. Şehrengizlerde asıl unsur şehrin vasıflarının anlatılması değil şehirdeki kişilerin/ güzellerin övgüsüdür. Şehre ait vasıflar bazı şehrengizlerde hiç anlatılmazken bazılarında anlatılır. Şehrengiz ve şehrengiz hususiyeti taşıyan manzum mektuplardaki en dikkat çekici ortak özellik şehirdeki kişilerin isimlerinin anılmasıdır. (Tıgılı, 2020: 78-79). Mektubun sonunda Edirne Mevlevîhânesi'ndeki bazı kişilerin isimleri zikredilmiş ve onlara selam gönderilmiştir. Abdülhamid Han'ın anılması ile Mevlânâ, Mevlevîlik ve Edirne Mevlevîhânesi ile birlikte zikredilmesi şair tarafından bilinçli bir şekilde kurgulanmıştır. Sultan Abdülhamid ile Edirne Mevlevîhânesi şeyhi Ali Eşref Dede iyi ilişkiler geliştirmişlerdir. Gösterdiği faydadan, kur'a ve redif erleri muayene meclislerine dâhil olmasından ötürü ve görevinin bitimine kadar güzel hizmet ettiğinden dolayı 2 Mart 1297(14 Mart 1881) on iki asker bir araya gelerek Ali Eşref Dede'nin nişân alması isteği ile mazbata imzalamışlardır. Harbiye Nezaretî'nde işleme alınan mazbatanın neticesinde Şeyh Eşref Dede'ye 3. Dereceden Mecidî Nişanı verilmesi 5 Mayıs 1881 tarihinde Abdülhamid Han tarafından da onaylanmıştır (Ösen, 2015: 277).

Kanaatimizce ibtidâdan buraya kadar anlattığımız kısım tahallüs olarak adlandırılabilir. Mektupların tahallüs bölümünde talebe, maksada girmek için yapılan hazırlıklar bulunmaktadır. Ayrıca tahallüste arz cümleleri vardır ve ibtidâ ve talebi bu arz cümlesi/ cümlecisi birleştirir (Çakır, 2005: 73-74). Tahallüs bölümü iki ayrı hitapla kurgulanmıştır. İlki dokuzuncu beyitten on sekizinci beyte kadar nâmeye seslenen şairin nâmenin kendisini nasıl arz edeceğine, mevlîhâne'ye nasıl gireceğine, kendini nasıl açacağına dair tasvirde bulunduğu kısımdır. İkincisi ise münkire seslenerek Mevlânâ, mevlîlik, mevlîhânelerdeki zikir ve ibadetlerden bahis açtığı, Abdülhamid Han'a övgü ve duada bulunduğu ve şehrengiz hususiyetlerini barındırdığı bölümdür. Böylece mektubun asıl gönderilme mevzuuna geçiş mezkûr iki parça ile sağlanmıştır.

Bundan sonra geçiş beyti olarak addedebileceğimiz bir mısra ile "Mecâlüm olsa tatvîl-i kelâm eyler idüm ammâ" diyerek hitap sözlerini bir süreliğine kenara bırakır ve kendi durumundan bahsetmeye başlar. Burada da bir önceki bölümde olduğu gibi tahkiyevî üslup devam eder. İki aydır hasta olduğunu ve kışın büyük bölümünü (erbainin tamamı ve hamsinin yarısını) romantizmalı geçirdiğini, sağlığına kavuşmak için evde kaldığını ve bu sebeple çarşı-pazara çıkamadığını söyler.

Buradaki beyitlerden anlaşıldığı kadarıyla Edirne Mevlevîhânesi'nden kudüm sipariş edilmiştir. Mektubun gittiği Kâmil Efendi de Edirne Mevlevîhânesi'nin kudümzenbaşısıdır ve kudümler uzun zamandır beklenmektedir. Ancak hastalığından dolayı Fehmî, bu siparişle ilgilenememiştir. Yoksa bunun bir vazife olduğunu, Mevlânâ'ya hizmet olduğunu ve bu kutsal vazifenin ertelenecek bir iş olmadığını belirtmiştir. Kudümün hâlâ imal edilememesine karşılık zahmeler sanatlı, cilalı, zarif bir şekilde ve eski tarzda üç çift olarak üretilmiş ve Fehmî'ye gelmiştir. Bu zahmeleri de yakın zamanda Edirne'ye ulaştıracağını söylemiştir. Sağlığına kavuşur kavuşmaz da hemen kudüm siparişini yerine ulaştıracaktır. Fehmî, işi ciddiye aldığını ve bunun anlaşılmasını istediğini dile getirmiştir. 22 Ocak 1891'de karşı taraftan ikinci bir mektubun geldiğini haber verip sözü bazı saygı içeren beyitlerle sonlandırmıştır. Başka bir bölümün başladığını ise yeni bir geçiş beyti olarak vasıflandırabileceğimiz "Yeter gayrı yeter tasdî' terk it ihtisâr eyle/ Kabûl olmaksâ maksad 'arz-ı hâlün ihtirâmâne" mısralarıyla söylemiştir. Bu bölümle birlikte mektubun gönderilme amacı güden kısmı kapanmıştır. Başka bir deyişle asıl işlenen konu sona ermiş ve yeniden mektuba seslenen ve tek taraflı hitap ile nazmedilen beyitler başlamıştır. Yukarıda bahsettiğimiz ve "yed-i kâmil" terkibine benzer bir şekilde şair yine mektubuyla konuşurken "Huzûr-ı Kâmil-i dânâya 'arz eyle belîgâne" diyerek Kâmil Efendi'yi kastetmiş, kendini ona arz etmesini söylemiştir. "Eyâ nâme" hitabıyla başlanılan beytin ardından gelen beyitlerde hatalardan affolunmasın ve karşı tarafın muhakkak şiirindeki hataları görmezden geleceğini

⁵ Şairler "yârân" sözcüğünü şiirlerinde geçirmekle beraber mektuplarının da başlığında bu kelime geçmektedir. Örneğin Cinânî'de "der-İcmâl-i Tafsil-i Ahvâl-i Cüvânân u Yârân u İhvân-ı Burusatü'l-Mahrûsa" başlığı bulunurken, Hasîbî'de "Hâlâ Mısır'da Müttekâ'id Olan Rüstem Paşa-zâde Efendi'nün Mısır'dan Yârâna Gönderdiği Nazm-ı Rengînidür" başlığı vardır (Yazar, 2021: 1211, 1234).

söylediği ibareler gelir ve mektubu yazdığı tarihi nazmeder. İkinci mektubu aldığı tarihi rûmî takvime göre şiiirleştirmişken; gönderdiği tarihi, hicrî takvime göre vermiştir ve miladi olarak 8 Mart 1891'e denk gelmektedir. Sözün ihvana ulaştığını söyleyerek bölümü bitirir ve sözü Kemâl Efendî'den aldığı üçüncü taahhütlü mektuba getirir. Kırk yedi ve elli ikinci beyitler arasındaki bu bölüm bir hâtîme/intihâ hüviyetindedir. Hasan Hüsâmeddîn, beyitte tarihi nazmettiği gibi ayrıca beyitlerin altına imza ve tarih de atarak ileride üzerinde duracağımız zeyil olarak adlandırdığı kısma başlamıştır.

Fehmî'nin aldığı üçüncü mektubun tarihi "Üç Yüz Altı Şubat On Dokuz"dur. Rumi takvime göre 54. beyitte nazmedilen tarih miladi olarak 3 Mart 1891 tarihine denk gelmektedir. Fehmî, gelen üçüncü mektubun içeriğine dair "Selâm ile su'âl hâtîr edilmiş pek habîbâne" diyerek bir mısralık da olsa bilgi vermiştir. Hâlini yukarıda tafsilatıyla yazdığını ve zihin karışıklığına sebep olacağından burada yeniden yazma gereği duymadığını söylemiştir. Buradan anlaşıldığına göre Fehmî gelen mektuplara topluca bir manzum cevap vermiştir. Fehmî'ye gelen ikinci ve üçüncü mektup arasında 41 gün vardır. Cevap da son mektuptan beş gün sonra yazılmıştır. Fehmî muhtemelen hem kudüm sipariş işini halledemediğinden hem de mektuplara cevap veremediğinden mahcup olmuş ve mahsusen tarihleri nazmederek içerisinde bulunduğu durumu, mektupların eline ulaştığını bir anlamda "raporlamıştır". Üçüncü gelen mektubun taahhütlü olduğunun belirtilmesi de önemlidir. Kâmil Efendi ikinci mektubundan cevap alamayınca üçüncü mektubunu taahhütlü göndermiş olabilir. Manzumenin ortasında imza ve tarih olmasına rağmen bunlar birbirinden ayrı iki ayrı mektubun birleşmesi değildir. Mektubun sonundaki notta "İşbu bâlâdaki ma'a-zeyl altmış beş beyt manzûm mektûb" ibaresi bulunmaktadır. Bu kayıt da Fehmî'nin mektuba bir ek yaptığını ve ekle birlikte mektubun bir bütün olduğunu göstermektedir. Kemâl Efendî'nin mektubuna Fehmî'nin cevabının beklenen vakitte gelmemesi sonucu gönülleri teskin eden bir şekilde "mektubu sıhhatde gelir" diyen kişiler bulunmaktadır. Fehmî, ilerleyen beyitlerde de karşı tarafın gönlünü almak için ne bir şeyhe ne bir dervişe ne de yöneticiye herhangi bir şey yazdığını söylemiştir. Eşdeyişle cevabın gecikmesinin tamamen kendi hastalık durumundan kaynaklandığını, bu süreçte başka bir kişiye de mektup yazmadığını, karşı tarafı ihmal etmediğini hissettirmeye çalışmıştır. İstanbul'a döndüğünde kaynaklarda adına/ mahlasına rastlayamadığımız ancak büyük ihtimalle Edirne Mevlevîhânesi ile irtibatı olan Adlî isimli birisine ve Kemâl Efendî'ye "şukka" dediği birer mektup yazmıştır. Kemâl Efendi bu mektuba cevap yazmış ancak Adlî'den henüz bir cevap gelmemiştir. Şukka dediği bu mektup büyük ihtimalle Fehmî'nin İstanbul'a döndüğünde Kâmil Efendî'ye yazdığı ilk mektuptur. Kâmil Efendi bu mektuba cevap yazmış ve daha sonra iki mektup daha göndermiştir. Fehmî, mektubun sonuna doğru yeniden özrünü beyan eder ve mektup yazacak imkânı olsa bunu yapacağını belirtir. Özrünün kabul olmasını, hatasının affedilmesini istemektedir ve bundan başka ricası yoktur. Son olarak Edirne Mevlevîhânesi'ndeki Şeyh Ali Eşref Dede'nin büyük oğlu Selâhaddîn Efendi ve küçük oğlu Hüsâmeddîn Efendi'nin hatırlarını sorup dua ile manzum mektubunu sonlandırır. Mektubun zeyil kısmında hem talep hem de hatîme-intihâ/dua bulunmaktadır. Talep kısmı ahvalini önceki kısımda belirttiği için kısa kesilmiştir. Bu kısımda şair duyduğu mahcubiyeti çeşitli şekilde özür ve bahanelerle nazmetmiştir. Hem ilk mektupta hem de zeyilde mektubun talep kısmının ana temasını özür oluşturmaktadır. Bu anlamda mektubu bir itizarnâme (özürnâme) olarak adlandırmak doğru olacaktır. Sonuç olarak mektubun beyit aralıkları ve bölümleri şu şekilde gösterilebilir:

Bölümler	Beyit Aralığı
Elkab-Dua	1-3
Besmele-Hamdele	4
İbtidâ	5-8
Tahallüs (Mektuba hitap ile mektup arzının tasviri+ Mevlâna-Mevlevilik övgüsü, Edirne Mevlevîhânesi tasviri, Abdülhamid'e övgü ve dua)	9-17+18-30
Talep	31-46
İntihâ/ hâtîme/ dua	47-52
İmza ve Tarih	-
Zeyil (İkinci Talep Bölümü)	53-63
İntihâ/ hâtîme/ dua	64-65
İmza ve Tarih	-

Aruz, Kâfiye, Dil ve Üslup Özellikleri

Fehmî'nin şiirini yazdığı dönem şiirde yenileşme hareketlerinin ve batı etkisinin artmaya başladığı 19. yüzyılın sonuna denk gelmektedir. Bu dönemde klasik Türk edebiyatının etkisi hâlâ sürerken şairler daha önce değinmedikleri çeşitli konulara da değinmişlerdir. Aruz ve kâfiye üzerine yapılacak olan tartışmalar henüz hararetlenmemiştir. Mevlevî ve tasavvufî gelenekten gelen Fehmî, divan şiiri ve musikinin ikliminde yetişmiş bir şairdir. Şairin incelediğimiz şiirinin bir mektup hüviyeti taşıması ve şiirin birden çok konuya temas etmesinden ötürü uzun söz söylemeye gerek duyması; kâfiye/aruz kullanımının yanı sıra dil ve üslubuna da etki etmiştir.

Şair, aruz veznini kullanırken Türkçe kelimelerin yanında Arapça, Farsça kökenli kelimelerle kullanılan Türkçe eklerde imaleye birçok yerde başvurmuştur. Örneğin:

*“Sıyânet itdiler düşmâna karşı bizleri hakkâ
Sezâdırlar hakikat cümlesi medhe necîbâne”*

Bunun yanında Arapça ve Farsça kelimelerin aslı unsurlarında yapılan imaleler daha azdır. Müenneslik “tâ”sı ile biten “sene” kelimesinde ve hâ-yı resmî ile biten “refte” kelimesinde yine bu durumun bir örneği bulunmaktadır. Aşağıdaki örneklerde yukarıda bahsettiğimiz Türkçe kelime ve eklerdeki imalelerin de örneği vardır:

*“İrişdi refte refte tîğ-i firkat sînedê câna
Sene üç yüz sekiz yirmi yedi oldu Receb târîh”*

Hemen her beyitte imaleye başvuran şairin Farsça ve Arapça kelimelerin yoğun olduğu beyitlerde imale yapmadığı örnekler de vardır:

*“Mübeccel muhteşem ‘âlî-nazar dervîşlerdirler
İrişmez kudretüm hakkıyla tevsîfât-ı îşâna”*

Şair zihaf yapmaktan mümkün olduğunca kaçınmış ve klasik edebiyatımızda çokça gördüğümüz genellikle mahlasların sonundaki “yâ” harfini zihaf yaparak kullanmıştır. Manzumesinde hitap ettiği kişilerden olan ve iki yerde geçen “Adlî” kelimesinin birinde şair zihaf yapmıştır. Ayrıca şair, şiirin ikinci beytinde vasl-ı ayn ve “Sitanbul” kelimesinde tahfif de yapmıştır. Türkçe kelimelerin nispeten çok olduğu bazı mısralarda imale ve zihaf yapmadan rahat bir şekilde aruzu kullandığı örnekler de mevcuttur:

*“Unutmam bir vakit gördüklerüm ikrâmı anlardan
Ziyâret eyleyenler benzedir hem kasr-ı Rıdvân’a
Yalandır söylenen sözler kabûl itmeme dilîrâne”*

Şair Fransızcadan geçen “romatizma” kelimesini şiirinde kullanmış, kelimedeki ilk “a” sesini uzatarak vezne uydurmuştur:

“Româtizma ile oldu dizümde agrılar peydâ”.

Şairin mısralarını kurallı bir cümle şeklinde kurarak bazı vasıl ve imalelerle aruz uydurması dilini anlaşılır kılmıştır. Bu tip mısralarda iki ayrı küçük cümleyi birleştirmiş, zikretmek istediği tarihi sene ve günüyle nazmetmiş, ünlem içeren ifadeleri birlikte kullanmış, cümle içerisinde konuşma cümlecığı kurmuştur. Bu tip söyleyişler şiire adeta bir konuşma çeşni katmış ve kolay anlaşılır bir üslup sergilemesine sebebiyet vermiştir. Bunlara örnek olarak şu mısralar gösterilebilir:

*“Huzûr-ı hazrete vardıkda zinhâr bir kusûr itme
Tekâsül eyledi zann itmesünler böyle arz eyle
Ki târîhi bin üç yüz altı on Kânûn-ı Sâni'dir
Mübeccel muhteşem ‘âlî-nazar dervîşlerdirler
Yeter gayrı yeter tasdî' terk it ihtisâr eyle
Sitanbul'a vürûdumda iki mektûb yazmışdım
Teşekkür eylerim mektûbuma sizden cevâb aldım
Hulâsa ‘özrimüz makbûl cürmüm ‘afva şâyândır”*

Farsça kurallarla yapılan terkiplerde genellikle iki kelime kullanılmıştır ve manzumenin birçok beytinde bunlar bulunmaktadır. Üç kelime ile yapılan örneklere “vâsıl-ı ser-menzil-i maksûd, Cenab-ı Pîr-i Mevlânâ'ya, Huzûr-ı kâmil-i dânyâya” ifadeleri gösterilebilir. Şair tetâbu’-ı izâfât denilen ve üçten fazla kelime ile yapılan tamlamayı kullanmamıştır. Arapça ve Farsça ekleri yer yer kullanan Fehmî, birkaç mısradaki mezkûr ekleri birden fazla kullanmıştır. Ancak bu mısralarda da külfetli, ağır bir dil görülmez:

*“Der-ân sâ'at gider bâ-pûte bî-şekk sû-yı cânâna
Açılma bî-vakit nâ-ehline ifşâ-yı sîrr itme
Girenler lâ-cerem mesrûr olur bî-şekk samîmâne”*

Arapça tamlamalar Farsçaya nispetle oldukça azdır. Kitanın başlangıç beyti manzumenin tümündeki en ağıdalı dilin kullanıldığı beyit olarak gösterilebilir. Bilindiği gibi şiir ve inşada övülecek kişinin makamı büyüdükçe kullanılan dil de ağırlaşmaktadır. Şair de bundan dolayı böyle bir beyit ile giriş yapmış olabilir. Burada Arapça tamlamayla Farsça tamlama birlikte kullanılmıştır ki şiirde bunun ikinci bir örneği yoktur:

“Ve bi’t-tahşîşi ‘âlî-menkabet kim şeyhüna’l-‘a’zam
Reşâdetlü fazîletlü ‘ulüvvü’l-kadr-i zî-şâna”

Türkçe kelimelerin kahir ekseriyetini fiiller ve bağlaçlar oluşturmaktadır. Türkçe isimler sadece “el, yüz, ağrı, diz, söz” gibi birkaç sözcükle sınırlıdır. Beyitlerde ses tekrarları ikilemelerle ve aynı kökten gelen kelimelere eklerin eklenmesi suretiyle yapılmıştır:

“Yazılmak mümkün olsaydı **yazardım** size bir mektûb/ **Yazılmaz** ne size bil ki **yazılmaz** hiç bir insâna”
“Nihândır **ayrı ayrı** kenz-i dilde cümleñün hubbı/ İrişdi **refte refte** tîg-i firkat sînede cânâ”

Daha önce de belirttiğimiz üzere manzumenin sonundaki not toplam 65 beyitlik bir manzum mektubun yazıldığını haber vermektedir ve şiirde bulunan iki başlık da bir bölümlenme olduğunu gösterir. Ancak kıtada ve kasidede, aynı seslerle kafiye sağlandığından mektubun tamamında ahenk bakımından bir bütünlük bulunmaktadır. Şair kafiye kullanırken çeşitli tasarruflara gitmiştir. Kelimenin sonundaki “-âne” sesinden yararlanan şair bu sesi şiirin tamamında yakalamak için hem mürdef kâfiye şeklinde, revî harfi olarak “nûn” harfini, ridf sesi olarak “â” sesini kullanmıştır ve “nûn” harfine yönelme eki getirerek bunu sağlamıştır; hem de sıfat-zarf yapan “-âne” ekini kullanmıştır. Bu ikisinin dışında Farsça çoğul eki olan “-ân” ekini Türkçe yönelme eki ile birlikte kullandığı örnekler daha azdır. 20 beyitte kelime kökü ve yönelme ekini kullanmıştır ve ihvân ve zî-şân kelimelerini beyitlerde tekraren kullanılmaktadır. Bu örneklerde özel isimleri de kullanmıştır:

“Rıdvân’a, Mennân’a, îmâna, Hân’a, firâvâna, Yezdân’a, Rahmân’a, cânâna, Sübhân’a, cânâ, îşâna, noksâna, **ihvâna**, ihvâna, ezhâna, **zi-şâna**, zi-şâna insâna, virâna, elhâna.”

Farsça sıfat ve zarf yapan “-âne” ekini yukarıdaki örneğin iki katı oranında kullanarak aynı ses düzenini yakalamıştır. Kerîmâne ve mürîdâne kelimeleri beyitlerde ikişer kez geçmektedir:

“Zarîfâne, rindâne, necîbâne, mutîâne, şerîfâne, samîmâne, fasîhâne, ‘ubeydâne, hakîrâne, za’îfâne, şekîbâne, civânâne, serîâne, iftihârâne, kadîmâne, müstemendâne, zelîlâne, selîsâne, şefîkâne, şeyhâne, ihtirâmâne, belîgâne, cenâbâne, sefirâne, pesendâne, habîbâne, firâbâne, şikârâne, harîfâne, nüvâzâne, **mürîdâne**, mürîdâne, hulûsâne, edîbâne, hamîdâne, **kerîmâne**, kerîmâne, reşîdâne, müşîrâne, dilîrâne.”

Farsça çoğul eki -ân ile yapılan kafiye diğerlerine nazaran oldukça azdır (5 adet). Burada şair yine yönelme eki kullanarak ses uyumunu gerçekleştirmiştir: “mîrâna, büzürgâna, cüdâgâna, garîbâna, pîrâna.”

Sadece bir beyitte ise kelimenin tamamen aslî harfleriyle kafiye sağlanmıştır: “semâhâne”

Özellikle uzun manzumelerde belirli oranlarda kullanıldığında kâfiye-i şâyegân olarak adlandırılan ve hoş görülen ek tekrarı (Saraç, 2014: 273) görüldüğü üzere manzumenin tümüne hâkimdir. Hem yönelme ekleri hem çoğul ekleri hem de sıfat-zarf yapan ek sıkça tekrarlanarak îtâ-yı celî yapılmıştır. Yenileşen Türk edebiyatında klasik Türk edebiyatının kuralları terk edilmeye başlanmış kafiye sadece ses uyumuna ehemmiyet verilmesi adına birçok tartışma yapılmıştır. Fehmî, genel itibarıyla bakıldığında sanat göstermekten çok belirli olgu-olay durumları anlatma, haberleşme gerçekleştirme, hâl hatır sorma gibi muhtevaya mutabık kaygıları öncelmiştir.

Eserin imlasında Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde umumiyetle kaidelere uyulmuştur. Eserin başındaki aslî imlası “meded” olması gereken kelime günümüzdeki kullanıldığı gibi “medet” şeklinde imla edilmiştir. Elli birinci beyitte “azm-i sefer” terkindeki izafet “yâ” harfi imla edilerek gösterilmiştir.

Nüşanın Tavsifi

Mecmua, Millî Kütüphane Yazma Eserler bölümünde 06 Mil Yz A 1798 demirbaş numarası ile kayıtlıdır. Dijital katalog bilgilerine göre 200x 135 mm ölçülerinde, su yolu filigranlı kâğıda istinsah edilmiş, şemse ve zencirekleri yaldızlı, yeşil meşin ile kaplı mukavva bir cilt içindedir. 49 yaprak hacmindeki bir mecmuanın içerisinde, rik’a hattıyla istinsah edilmiştir.

Mecmuanın 2a-16b yaprakları arası boştur. 20a-22b’de incelemesini yaptığımız manzum mektup bulunmaktadır. Dijital katalogdaki “Kâmil Efendi tarafından Mevlevî Şeyhi Eşref Dede’ye yazıldığı” bilgisi yanlıştır. 17a-18b arasında iki beyitlik bir kıta, çeşitli şiirler ve bir mısra bulunmaktadır. 23a’da “Âcizî” başlıklı bir şarkı, 25a’da yine “Âcizî” başlıklı gazeller vardır. Katalogda bu şiirler “Âcizî” mahlaslı birine atfedilmiştir ancak şiirlerdeki mahlas Fehmî’dir. “Âcizî” ifadesiyle Fehmî kendini kastetmektedir. 23b, 24a, 24b’de şarkılar, nâ-tamâm şarkılar, nâ-tamâm gazeller bulunmaktadır. 26b’de *Nasîhatnâme-i Dil* isimli 10 beyitlik bir mesnevi, 27a’da bir gazel-i nâ-tamam, Fehmî’ye ait kıtalar, 27b’de Fehmî’ye ait gazel ve kıtalar, 28a’da Fehmî’ye ait şarkılar, 28b’de nâ-tamam şarkılar, 29a’da *Hasb-i Hâl-i Dil* isminde 9 beyitlik bir mesnevi, 29b’de Fehmî’ye ait bir gazel, şarkı ve kıta, 30a’da 4 adet şarkı, 30b’de nâ-tamam bir gazel ve şarkı, 31a’da iki adet nâ-tamam gazel, 31b’de Fehmî’ye ait “gazel-i nev-zemîn” isimli bir gazel, bir kıta ve iki şarkı vardır. Şarkılardan biri Fehmî’nin biyografisinde bahsettiğimiz bestelenmiş şarkıdır ve sûrh mürekkeple “Hacı Ârif Bey tarafından hüzzâm olarak bestelenmiştir” kaydı bulunmaktadır. 32a’da Fehmî’ye ait bir gazel vardır ve “Gazetede ilan dahi

olmuştur, *Tercümân-ı Hakikat*'de" ibaresi gazelin başında bulunur. Bu gazelin yanında bir şarkı da vardır. 32b'de Hasan Baba'nın vefatına ve Merkez Efendi'de yapılan taamhaneye düşürülen tarihler vardır. 33a'da Mehmed oğlu Süleyman'ın kabir taşına yazılan tarih ve Fehmî'ye ait bir gazel, 33b'de şarkılar bulunmakla birlikte bir başlıkta "Şarkı: Fehmî Hüsâmeddîn Dede Der-Makâm-ı Hicâz" kaydı bulunur. Buradaki bilgi Fehmî'nin Hacı Ârif Bey tarafından bestelenen eserinin yanında başka bestelenmiş şarkısının da olduğunu göstermektedir. 34a'da Fehmî'ye ait gazeller vardır ve bazı mısraların üzeri karalanmıştır. 34b'de ve 35a'da yer yer mısraların üzeri çizilmiş şiirler, 35b'de iki adet şarkı, 36a'da bir gazel ve büyük bölümü silik olan bir şiir, 36b ve 37a'de tamamlanmamış başlıksız şiirler, 37b'de bir şarkı ve Fehmî'ye ait bir gazel, 38a'da Fehmî'nin İsmail isminli birinin doğumuna düşürdüğü tarih, 38b'de iki şarkı, 39a'da 15 beyitlik bir mesnevi, 39b'de mesnevinin devamı ve eksik bir şiir, 40a'da eksik bir şiir, 40b'de ve 41a'da şarkılar bulunmaktadır. 41b-42a boştur ve 42b'de kurşun kalemlerle bir kayıt vardır. Buradaki kayıta: "Buradaki yaprakların boş olması ve işbu mecmuanın dede merhumun kendi yazısına münhasır kalması tensîb edilmekle kat' edilmiştir, 1921" yazmaktadır. Kaydı tutan kişi mecmuadaki şiirleri "dede merhuma" atfederek tüm şiirleri müellif hattı olarak nitelendirmiştir. Büyük ihtimalle başka eklemelerin yapılmamasını istediğinden de sondaki bazı yaprakları keserek mecmuadan çıkarmıştır. Bundan sonraki yapraklarda hat değişmektedir.

43a boş, 43b ve 44a'da değişik hat ve mürekkeple yazılmış şiirler, 44b'de Farsça şiirler 45a'da şarkılar ve bir kayıt bulunmaktadır. Kayıta: "Acem Hüsâm Dede merhumun hatt-ı destiyle muharrer olup kendi karîhası olduğu anlaşılan işbu mecmu'a arasında bulduğum evrak üzerindeki eş'arı aynen ve hatt-ı destimle işbu dört sahifeye kayd etdim, 1920." ibaresi mevcuttur. Kaydı tutan kişi yazma arasındaki şukkalara kaybolmasını diye kendi el yazısıyla mecmuaya geçirmiştir. 45b-46a boş 46b'de bir kıta 47a boş 47b'de ilaç tarifleri vardır.

Metin

[20b]

Medet Yâ Pîr

[*Mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün*]

1 *Ve bi't-ṭahṣîṣi 'âli-menḳabet kim şeyḩüna'l-'a'zam*

Reṣâdetlü faẓîletlü 'ulüvvü'l-ḳadr-i zî-ṣâna

2 *Hemân 'arz-ı 'ubûdiyyetle taḳdîm-i niyâz eyle*

Cebîn-sây-i zemîn ol dâmenüñ bûs it mürîdâne

3 *Du'â-yı ḩayrıdır maṭlûbum ancaḩ eyle istiḩşâl*

Dilâ iksîr-i a'zâmdır muḩaḩḩaḩ ḩalb-i vîrâna

Destür Yâ Pîr

4 *Dilâ bed' eyle bismi'llâh ile taḩrîr-i elḩâna*

Kelâmuñ ibtidâ ḩamd ü ṣenâ olsun ḩulûṣâne

5 *Ele al kilk-i ṭab'ı başla maḩṣûdân-ı terḩîme*

İrişür maḩṣad-ı aḩṣâya elbette reṣîdâne

6 *Şürü' it ba'dehü her neyse maṭlûbını taḩrîre*

Ola meḩhüm sâlim her ḩaṭâdan hem edîbâne

7 *Olup esrâra maḩrem bi'l-vekâle nâme-i ḩâmem*

Varup 'arz eylesün esrârı dildâra ḩamîdâne

8 *Bu üslûb üzre taḳdîr ü beyâna ibtidâ itdüm*

Bula güftârimuz bi-ri'âyet ḩüsnî kerîmâne⁶

9 *Bi-'avni'llâh Edirne şehrine vardıḩda ey nâme*

Hemân git dergeh-i Monlâ'ya melce'dir ḩarîbâne

[21a]

10 *ḩuzûr-ı ḩâzrete vardıḩda zinhâr bir ḩuşûr itme*

Der-i dergâha yüz sür öyle gir meydân-ı pîrâna

11 *Açılma bî-vaḩit nâ-ehline iḩṣâ-yı sırr itme*

Güşâd itsün seni tâ bir yed-i kâmil zarîfâne

12 *ḩuzûrında o dem fetḩ-i dehân it başla taḩrîre*

Selâm [ü] ḩoş ṣenâlar söyle başḩa başḩa iḩvâna

13 *Su'âl it ḩâṭır-ı vâlâlarını cümle yârânuñ*

Şîḩâr [u] hem kibâruñ destini bûs it mürîdâne

14 *O zât-ı muḩteremlerle eger bilseñ ne ülfetler*

İdüp zevḩ ü şafâlar bâḩ u şaḩrâlarda rindâne

⁶ Vezin aksamaktadır.

- 15 O demler hāş u ‘āmuñ ekşerisi ülfet itmezdi
Bizümle hem-dem ancağ Mevlevilerdi kerīmāne
- 16 Şiyānet itdiler düşmāna karşı bizleri haqqā
Sezādırlar haqqikat cümlesi medhe necībāne
- 17 Unutmam bir vaqit gördüklerüm ikrāmı anlardan
Degil bir kemtere lā’iğ sezā mīr ü müşīrāne
- 18 Necāt ister iseñ dünyā vü mā-fihāda ey münkir
Ṭarīğ-i Mevlevīye intisāb eyle muṭī’āne
- 19 Cenāb-ı Pīr-i Mevlānā’ya her kim intisāb itse
Olur elbetde lā’iğ nice tevķire şerīfāne
- 20 Açılmış bī-kesāna her şehirde bir der-i Monlā
Girenler lā-cerem mesrūr olur bī-şek şamīmāne
- 21 O şehirüñ mürtefi’ semtindedir dergāh-ı Mevlānā
Ziyāret eyleyenler beñzedir hem kaşr-ı Rıdvān’a
- 22 Olur her hafta āyīn-i ṭarīkat şevķ ile icrā
Ḥulūş-ı kalb ile tevḥīd iderler Rabb-i Mennān’a
- 23 Olurduğ biz de dāḥil ‘ācizāne ḥalka-i zikre
Açıktır çünki her ṭālib içün bāb-ı semā’-hāne
- 24 Kudüm ü nāy ile demsāz olurduğ ehl-i muṭrıbla
Okurduğ ‘aşğ ile āyīn-i Monlā’yı faşīhāne
- 25 Cemā’atle edā-yı farz iderler gice vü gündüz
Budur ancağ muḳaddes bir vazīfe ehl-i īmāna
[21b]
- 26 İder min-ba’dihī tahmīd ü tesbīḥ ile tehlīli
Tazarru’lar kıla dil dā’imā Ḥaqq’a ‘abīdāne
- 27 Hele her bir daḳıka şeyḥ ü dervīşānuñ ezķārı
Ḥudā’dan nuşret isterler heme ‘Abdü’lḥamīd Ḥān’a
- 28 Olurlar sāye-i luṭfunda nā’il ol şehensāha
Nice in’ām ü iḥsān ü nice luṭf-ı firāvāna
- 29 Ola yevmen fe-yevmen şānı bālā-ter o dergāhuñ
İreler sākinānı dem-be-dem tevḫīğ-i Yezdān’a
- 30 Şenā-ḥānım beyān it cümlesi haqqında her yerde
Du’ā-yı ḥayr ile yād itmedir kārum haqqīrāne
- 31 Mecālüm olsa taṭvīl-i kelām eyler idüm ammā
Marīzüm iki aydır pister-i ğamda za’ıfāne
- 32 Romātizma ile oldı dizümde āğrılar peydā
Geçirdük erba’in ü nışf-ı ḥamsīni şekībāne
- 33 Tedāvīyle idüp bir çok zamānlar ḥānede kalduğ
Ne mümkün sūğ u pāzāra gidüp gelmek civānāne
- 34 Kudümānuñ anuñcün kaldı i’mālāt pes-mānde
Giderdi yoḥsa bu vakte kadar muṭlağ serī’āne
- 35 Muḳaddes bir vazīfe bā-sebeb te’ḥīr olur mı hīç
Ḥaqqikat böyle bir ḥidmet görilür iftiḥārāne
- 36 Ne ḥidmet ḥidmet-i bālā çü Mevlānā’yadır ancağ
Naşīb oldı bize el-ḥamdüli’llāh Ḥayy [u] Raḥmān’a
- 37 [Yapıldı]’ zahmeler üç çift zarīf [ü] lāyık-ı taḳdır
Muşanna’ hem mücellā şekli hem ṭarzi ḳadīmāne
- 38 Olur ‘ahd-i ḳarībde vāşıl-ı ser-menzil-i maḳşūd
Budur maṭlūb zāt-ı Kibriyādan müstemendāne
- 39 Kudümlardır göñülde mużmer ancağ ‘āfiyet bulsam
Der-ān sā’at gider bā-pūte bī-şekk sū-yı cānāna
- 40 Tekāsül eyledi ḳann itmesünler böyle arz eyle
Ḥilāfım yok haqqikat bu ‘iyāndır zāt-ı Sübhān’a
- 41 Ḥulūş itmek degildir maḳşadım bi’llāhi tefḥīm it

⁷ Metinde “yayıldı”.

Beyân-ı ihtîşâs itmekdir efkârum zelîlâne

[22a]

- 42 Nihândır ayrı ayrı kenz-i dilde cümleññ hubbı
İrişdi refte refte tîğ-i firkat sînede cāna
43 İkinci def'a geldi bir kerem-nāme geçenlerde
Yazılmış her kelāmı hırz-ı cāndır pek selîşâne
44 Ki târîhi biñ üç yüz altı on Kânûn-ı Şânîdir
Mezâyâsı dile müjde-resândır çü şefîkâne
45 Tevessül eyle Fehmî gayrı ol 'ālî-himemlerden
Saña hüs-n-i teveccühler ideler böyle şeyhâne
46 Mübeccel muhteşem 'ālî-nazar dervîşlerdirler
İrişmez kudretüm hakkiyla tavsîfât-ı işâna
47 Yeter gayrı yeter taşdı' terk it ihtîşâr eyle
Kabûl olmağsa mağsad 'arz-ı hâlûñ ihtirâmâne
48 Eyâ nāme saña tevdî'-i izmâr eyledüm nazmen
Hużûr-ı kâmil-i dānāya 'arz eyle belîğâne
49 Ne ğamdır ger haṭâ olsa ser-â-pâ işbu taḫrîrim
Muḥaḫkaḫ setr ideler her biri 'ālî-cenâbâne
50 Nazar kılmaz kerîmü't-ṭab'olan her ḥ'âce-i dānâ
Olursa ğayrı 'amdî bir haṭâ bir iki noḫşâna
51 Sene üç yüz sekiz yirmi yedi oldı Receb târîḥ
Hemân 'azm-i sefer kıl sūy-ı maḫşûda sefirâne
52 Ola bâkî irâde emr ü fermân men lehü'l-emrûñ
İrişdi ğâyete söz ğayrı taḫdîm eyle ihvâna
el-Ḥaḫîr Ḥasan Ḥüsâmdü'd-dîn Fehmî el Mevlevî
27 Receb Sene 1308

53⁸ Üçüncü def'a aldım zātuñuzdan yine bir mektûb

- Ta'ahhüdli hele mefhûmı ğâyete dil-pesendâne
54 Yazılmış üç yüz altı hem Şubât'uñ on ṭoḫuzında
Selâm ile su'âl ḥaṭîr edilmiş pek ḥabîbâne
55 Beyân itmiş idüm aḥvâlümü bālâda ber-taḫşîl
Ne ḥâcet var yine ta'rîf ile taḫlîṭ-i ezḫâna

[22b]

- 56 Su'âl itmişsiñiz lutfen bizi birkaç efendiden
Gelür mektûbı şîḫhatde dimişler dil-firîbâne
57 Emîn ol yazmadım ilk şukḫalardan başka bir mektûb
Ne bir şeyhe ne bir dervîş ü ne bir mîr ü mîrâna
58 Sitanbul'a vürüdümde iki mektûb yazmışdım
Birisi hâk-i pâya birisi 'Adlî-i zî-şâna
59 Teşekkür eylerim mektûbuma sizden cevâb aldım
Henüz yok 'Adlî'den hiç bir cevâb-ı dil-şikârâne
60 Bunı 'arz itmeden maḫşad berâ'atdır şehâ maṭlûb
Yalandır söylenen sözler kabûl itmem dilîrâne
61 Yazılmaḫ mümkün olsaydı yazardım size bir mektûb
Yazılmaz ne size bil ki yazılmaz hiç bir insâna
62 Ḥulâşa 'özrimüz maḫbûl cürmüm 'afva şâyândır
Kabûl itmekdir elbet yakışan şâfi' büzürgâne
63 Recâ-yı aḫḫarânem cümleden birdir iki olmaz
Ḥuḫûka irmeyüp noḫşân kıla bâkî ḥarîfâne
64 Şalâḫu'd-dîn Efendi'yle Ḥüsâmü'd-dîn Efendi'nüñ
Su'âl it ḥaṭîr-ı 'âlîlerini dil-nüvâzâne
65 Şafâ vü himmet ü hem 'âfiyetde dâ'im olsunlar
Münâcâtum budur anlar içün söyle cüdâğâna

⁸ Beyit sırasına göre 50. beyit olmasına rağmen yazmada sehven 51 yazılmıştır. Biz mektubun sonundaki kayıta yer alan beyit sayısını eserin tümü olarak ele aldık ve beyit numaralandırmasını en baştaki beyitlerden başlattık. Böylece yazma ve kurulan metin numaralandırmaları arasında 3 beyitlik bir fark oluşmuştur. Yazmanın sonundaki notta manzumenin 65 beyit olduğu açıkça söylenmiştir.

İşbu bālādaki ma'a-zeyl altmış beş beyt manzûm mektûb, hālâ Edirne Mevlevîhânesi post-nişini reşâdetlü Şeyh Eşref Dede Efendi'nün dâmâd-ı pür-keremleri 'irâfetlü Kâmil Efendi hazretlerine Edirne'den Dersa'âdet'e 'avdetimizde tanzîm ve irsâl kıldı. Târîh-i irsâli, fi 27 Receb-i Şerîf 1308⁹ Hasan Hüsâmü'd-dîn el-Fehmî el-Mevlevî.

Sonuç

Çalışmada bir manzum mektup metni bilinen tek nüshası üzerinden neşredilip incelenmiştir. Yapılan neşir neticesinde Fehmî mahlaslı Hasan Hüsameddin'in Edirne Mevlevîhânesi'nin Kudümzenbaşı Kemâl Efendi'ye cevabî bir mektup gönderdiği ve söz konusu mektubun bir itizarnâme/ özürnâme olduğu sonucuna varılmıştır. Mektubun içeriğine bakıldığında diğer manzum mektuplarda yer alan şehrengizi andıran kısımların varlığı ve manzum mektuplarda bir gelenek hâlini almış olan yârâna seslenişin bulunduğu ve özel isimlerin zikredilip selam gönderildiği tespit edilmiştir. Ancak bu hususiyetler Deli Birader ve Sâ'î gibi manzum mektup geleneği oluşturan şairlerin şiirlerindeki gibi tamamen sözü edilen konular üzerine bina edilmemiştir. Metnin ana kısmını Fehmî'nin özü ve mazeretleri oluşturmaktadır. Diğer zikrettiğimiz hususiyetler manzumenin çeşitli yerlerine dua, tasvir ve taltif amaçlı yerleştirilmiştir. Manzumenin neşredilmiş olması ayrıca Fehmî ve Edirne Mevlevîhânesi hakkında kültürel ve sanatsal birtakım bilgilerin edinilmesini sağlamıştır. Bu tip bilgilerin disiplinler arası çalışmalar, kültür ve tasavvuf tarihi için ehemmiyeti haizdir. İncelemeden çıkan bir başka sonuç Fehmî'nin mensur mektup geleneğindeki kalıplaşmış bazı bölümleri manzum mektuba taşımış olmasıdır. Elkab, besmele, ibtida, talep, dua/intihâ, tarih, imza gibi bölümler manzumeden açıkça seçilebilmektedir. Tasvirin yapıldığı ve hitabî bir konuşma tarzında ele alınan, diğer manzum mektuplara birtakım açılardan kısmen benzeyen bölüm de tahallüs olarak addedilebilir. Manzumenin yer aldığı mecmuanın tavsifinde bazı şiirlere ve kuyudata ulaşılmıştır. Bu kayıt ve şiirler mecmuada Fehmî'ye ait başka şiirlerin olduğunu göstermektedir. Böylece divanı kayıp olan ve İbnülemin'in eserine aldığı iki şiiri ve Hacı Arif Bey'in bestelediği bir şiiri dışında şiirlerinin de mecmuada yer aldığı ortaya konmuştur.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Aksoyak, İ. H. (2007). *Menşeu'l-inşâ*. Ankara: Bizim Büro Yayınevi.
- Aydın, E. (2007). *Divanlardaki Manzum Mektuplar*. [Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Adana.
- Berbercan, M. T. (2013). Türk Yazı Dilindeki İlk Manzum Mektup Örnekleri. *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi (KAREFAD)*, 2(1), 73-92.
- Bozkurt, N. (2004). Mektup. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIX. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 13-14.
- Çakır, Ö. (2005). Mektup. *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*, Cilt 4. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları: 328-332.
- Çakır, Ö. (2005). *Türk Edebiyatında Mektup*. [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Ankara.
- Derdiyok, İ. Ç. (1997). Eski Edebiyatımızdan Günümüze Mektuplarda Biçim. *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 35(415), 665-671.
- Ersoylu, H., Kutlu, M. ve Ertem R. (1986). Mektup. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Cilt 6. İstanbul: Dergâh Yayınları: 231-236.
- Gökyay, O.Ş. (2008). Tanzimat Dönemine Değin Mektup. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi Mektup Özel Sayısı*, 274, 17- 87.
- Gülhan, A. (2022). Bir Şiir Mecmuasından Hareketle Adanalı Muhammed Meylî ve Oğlu Rahmî Arasındaki Manzum Mektuplaşma. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 932-952.
- Güven, M. S. (2012). Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin Mektupları Üzerine Bir Değerlendirme. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 105-142.
- İçli, A. (2018). Mardinli Akli ve Manzum Mektubu. *Journal of Turkish Language and Literature*, 4(3), 739-767.
- İçli, A. (2019). Harîmî'nin Manzum Mektubu. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123(243), 251-278.
- İnal, İ. M. K. (1988). *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul: Dergâh.
- İradet. (2023, 9 Ağustos). Vankulu Lugatı İçinde. Erişim adresi: www.kamus.yek.gov.tr
- İşcan, N. (2019). Osmanlı Dönemi Edirne'sinden 25 Mûsikîşînâs. *Balkan Müzik ve Sanat Dergisi*, 1(2), 93-118.
- Kaplan, Y. (2019). Nakkaş Sâ'î'nin Edirne'den İstanbul Şuarasına Gönderdiği Mektup. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 5(11), 53-76.
- Karabey, T. & Külekçi, N. (1997). *Divan Erzurumlu İbrahim Hakkı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

- Kaya, B. A. & Küçük, S. (2011). *Defter-i Dervîşân*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Koç, M. & Tanrıverdi, E. (2006). *Çok Yönlü Bir Sufinin Gözüyle Son Dönem Osmanlı Hayatı: Aşçı Dede'nin Hatıraları*. İstanbul: Kitabevi.
- Okay, O. (2004). Mektup (Türk Edebiyatı). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. XXIX. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 17-18.
- Ösen, S. (2015). *Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevilik*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Öztürk, Y. N. (1982). *Kuşadalı İbrahim Halvetî, Hayatı, Düşünceleri, Mektupları*. İstanbul.
- Saraç, M. A. Y. (2015). *Klasik Edebiyat Bilgisi Biçim-Ölçü-Kafiye*. İstanbul: Gökkuşbu.
- Şimşek, S. (2006). Dünden Bugüne Edirne Mevlevihânesi. *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlâna Sempozyum Bildirileri* içinde (733-751). Çanakkale: Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Tatçı, M & İslamoğlu, A. (2017). *Üsküdarlı Mehmed Nasûhî Halvetî, Seyr ü Sülûk Mektupları*. İstanbul: H Yayınları.
- Tıgılı, F. (2020). *Türk Edebiyatında Şehrengizler*. [Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. İstanbul.
- Tulum, M. (2011). *17.Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yazar, S. (2021). *Hasibî Mahlaslı Rüstem Paşa-Zâde Hüseyin Efendi'nin Mısır'dan İstanbul'daki Yârâna Gönderdiği Manzum Mektubu*. Prof. Dr. M. Fatih Köksal'a armağan kitabı içinde (1207-1264). Ankara: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Yıldız, E. (2021). İlbegli-zâde Muhammed Meylî'nin Manzum Mektubu ve Oğlunun Bu Mektuba Cevabı. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(1), 320-341.

Structured Abstract

When observing the trajectory of studies in classical Turkish literature from the Republican era to the present, it becomes evident that works like divans, masnavis, and tezkires occupied a central role in academic inquiries. Books on the history of classical Turkish literature were also drawing inspiration from these central texts. The first critical edition studies were carried out on the aforementioned works. These studies brought about the expansion of the secondary literature. In addition to these, as a result of the inclusion of the aforementioned texts in the education curriculum, literary thought is limited to texts that have a central position. This situation has partially changed in recent years by the reason of postgraduate studies on different types of texts. While the academic output increased thanks to the increasing number of universities and researchers, studies on classical Turkish literature began to spread to different texts. Most of these studies are based on mecmua. Mecmuas in manuscript libraries are crucial in terms of containing a wide variety of literary and scholarly materials. There are many different kinds of information in mecmuas, from medicine recipes to poems, from occult sciences to historical anecdotes. For this reason, mecmuas are notable for almost every field of social sciences as well as literature. Letters written in verse or prose are among the text types found in mecmuas. Although letters are generally included in prose mecmua, they are also found in different types of mecmuas and manuscripts. The verse letter discussed in this study is also included in a poetry mecmua.

The letter stands out as a written communication tool among literary genres. In other words, they can be thought of as written texts describing the feelings, thoughts, situations, and events that people are in. However, in addition to this function, letters contain biographical information, descriptions of the city and place, moral advice, political-economic situations, and many similar subjects. In this regard, they contain many cultural, scientific, and literary elements. The fact that the letters cover many different subjects in terms of content shows their literary and cultural value. The letters, which are significant for our study, are letters with a literary feature. These letters were usually written in prose. In addition, some are written completely in verse and mixed in prose and verse. The letters can be singular and independent of any work, as well as in divans and masnavis. Both sufis and divan poets wrote letters in the form of poetry. One of these letters is a letter written by a poet with the pen name "Fehmi", which was sent from Istanbul to Edirne. Hasan Hüsameddin al-Fehmi al-Mevlevî wrote a verse letter when he returned to Istanbul from Edirne. This letter was sent to Kudumzenbaşı Kamil Efendi, the son-in-law of Hacı Ali Eşref Dede who was the author of the "Yemek Risalesi" and was the sheikh of Edirne Mevlevi Lodge. Kamil Efendi had sent three letters to Fehmi before, but Fehmi could not reply to these letters due to his illness. For this reason, the poet responded to three letters collectively in the form of poetry. In the letter, he apologized for his late reply and for not being able to complete the order he received.

In the introduction part of our study, literal information will be given about the letter type and the tradition of writing letters in verse in classical Turkish literature. Furthermore, the structure of the letters will be emphasized. Literary analysis of the letter will be made by deliberating the poet's use of prosody and rhyme. The language and stylistic elements of the poem will be considered. The content of the poem will be summarized and information will be given about the people mentioned in the poem. Within this framework, we will delve into information concerning Mevleviyeh and the Edirne Mevlevi Lodge. An analysis will be conducted to explore the relationship of the work with the tradition of verse letters and its connection with the theme of the prose letter. Additionally, the interplay of these letters with literary genres such as şehrengiz will be expounded upon. Finally, we will describe and reveal the qualities of the manuscript and present the transcribed text. In the conclusion section; There will be a discussion about the historical, cultural, and literary value of the letter and the importance of future work.

II. Meşrutiyet Dönemi Türk Romanında Jurnal ve Sürgün

Informing and Exile in the Turkish Novel of the Second Constitutional Era

Ayşe Nur ÖZDEMİR

(Sorumlu Yazar–Corresponding Author)

Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Edirne, Türkiye

Trakya University, Faculty of Letters, Department
of Turkish Language and Literature, Edirne, Türkiye

aysenurozdemir@trakya.edu.tr

Öz

Meşrutiyet rejiminin getirilmesini kabul edeceği sözüyle 1876 yılında tahta çıkan II. Abdülhamit, meclisi açmakla birlikte olağan dışı durumlarda dağıtma yetkisini de elinde tutar ve Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlaması üzerine meclisi süresiz bir şekilde kapatır. Bununla birlikte Kanun-i Esasî'nin 113. maddesine dayanarak hükümeti tehdit ve güvenlik tedbirlerini ihlal edenleri sürgüne gönderme yetkisini kullanır. Böylece II. Abdülhamit, başta Mithat Paşa, Ziya Paşa ve Namık Kemal olmak üzere muhalif sesleri payitahttan uzaklaştırır; yaklaşık 30 yıl sürecek olan saltanatında aldığı her karar ve attığı her adımla en çok eleştirilecek, üzerine en çok konuşulacak Osmanlı padişahlarından biri hâline gelir. Dolayısıyla II. Abdülhamit Dönemi, bu hareketli atmosferinden kaynaklı modern Türk edebiyatında da eserlere sıkça konu edilir. Abdülhamit aleyhtarlığı romandan tiyatroya, şiire kadar her edebî türe akseder. Daha kendi iktidarında başta Tevfik Fikret olmak üzere birçok yazarın eserlerinde eleştirdiği bir padişah olan II. Abdülhamit ve onun yaratmış olduğu “korku imparatorluğu” sonraki dönemlerde de tenkit edilmiştir. Saltanatı sona erse bile II. Abdülhamit, üzerine farklı görüşlerin dile getirildiği ve tartışılan bir padişah olmayı sürdürmüştür. Özellikle onun döneminde kurulan istihbarat teşkilatı ve resmî makamlara iletilen sayısız jurnal, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra kaleme sarılan yazarların eleştiri oklarına hedef olur. Çalışmamızda II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra yayımlanan, benzer olay örgüsü kalıbını tekrarladığı tespit edilen Fazlı Necip'in *Menfa*, Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* ve İrfan'ın *Matmazel Anjel* başlıklı romanları konu bağlamında incelenecektir. Bu eserlerden hareketle jurnalın hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kurmaca kişilerin hayatlarını nasıl değiştirdiği dönemin tarihî koşulları ışığında ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, II. Abdülhamit, Jurnal, Sürgün, Türk Romanı

Abstract

II. Abdülhamit came to the throne in 1876 with the promise that he would accept the Constitutional Regime, opened the parliament but retained the authority to annul the parliament in extraordinary circumstances, and then, closed it indefinitely because of the start of the Ottoman-Russian War. In addition, based on Article 113 of the Constitution, he exercises the authority to exile those who threaten the government and violate security measures. Thus, II. Abdülhamit silenced the dissenting voices, especially Mithat Paşa, Namık Kemal, and Ziya Paşa, by exiling them from the capital and became one of the most criticized and talked about Ottoman sultans with every decision he made and every step he took during his reign, which would last approximately 30 years. Therefore, II. Abdülhamit's period is frequently the subject of works in modern Turkish literature due to its heated atmosphere. The opposition of Abdülhamit is reflected in every literary genre, from novels to theatre and poetry. II. Abdülhamit, a sultan who was criticized in works by many writers, especially Tevfik Fikret, even during his reign, and “the empire of fear” he created were also criticized in later periods. Even if his reign ended, II. Abdülhamit continued to be a sultan about whom different opinions were expressed and discussed. After the declaration of the Second Constitutional Regime, particularly the intelligence agency established during his period the countless denunciations forwarded to official authorities became the target of criticism, especially from the writers. In our study, the novels titled *Menfa* by Fazlı Necip, *Jön Türk* by Ahmet Mithat Efendi, and *Matmazel Anjel* by İrfan, all of which were published shortly after the declaration of the Second Constitutional Regime and found to repeat similar plot patterns will be examined. Based on these works, it will be tried to reveal how the denunciations changed the lives of fictional people at both individual and social levels, in the light of the historical conditions of the period.

Keywords: Second Constitutional Era, II. Abdülhamit, Informing, Exile, Turkish Novel

Geliş Tarihi/Received 04.04.2024
Revizyon/Revision 24.07.2024
Kabul Tarihi/Accepted 29.07.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 28.09.2024

Atf

Özdemir, A. N. (2024). II. Meşrutiyet Dönemi Türk Romanında Jurnal ve Sürgün. *Turcology Research*, 81, 424-435

Cite this article

Özdemir, A. N. (2024). Informing and Exile in the Turkish Novel of the Second Constitutional Era. *Turcology Research*, 81, 424-435

Giriş

Türk edebiyatında 1860'lı yıllarda İbrahim Şinasi ile başlayan ve başta Namık Kemal olmak üzere onun açtığı yoldan ilerleyen aydınlar tarafından sürdürülen modernleşme hareketleri, kuşkusuz siyasi gelişmelerden bağımsız değildir. Bu bağlamda aydınların edebiyatın kullanım alanına soktukları “hürriyet, medeniyet, hak, hukuk, adalet, kanun” gibi birtakım kavram ve değerler siyasi otorite tarafından kuşkuyla karşılanır ve şairler ya şiirlerinde bu kelimelerin geçtiği yerleri bilinçli olarak karartır ya da sansür kurulu tarafından eserlere isimlerinden başlamak suretiyle müdahale edilir. 1867 yılında yayımlanan Âli Kararname ile Babiali, “devletin menfaatine zararlı şekilde neşriyat yapan gazeteleri geçici veya müddetsiz olarak idareten kapatmak yetkisini elde e[der]. Bu suretle, basın hürriyeti ve teminatı ortadan kalkmış ol[ur].” (Karal, 2003: 218) 1909’a kadar gazetecilerin nelere uyması gerektiği de bu çerçeve ile belirlenir (Koloğlu, 1999: 72).¹

İmparatorluğun yıkılmasını önlemek için dönemin aydınlarının göstermiş oldukları çabaların, kaleme aldıkları makalelerin, eserlerin devletin politikasına ters düştüğü, kuşkuyla karşılandığı ve hükûmetin sert tedbirler alarak baskı, sansür ve nihayetinde sürgün ile muhalif kimliğe sahip isimleri merkezden uzaklaştırdığı görülür. Bu bağlamda Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler anılması gereken muhalif hareketler/gruplardır. Meşrutî idareyi savunan ve istibdada karşı mücadele eden aydınlar, hükûmeti hedef alarak Meşrutîyet’in ilanını, Kanun-ı Esasî’nin yürürlüğe girmesini, Meclis-i Mebusan’ın açılmasını ve istibdadın son bulmasını sağlamak amacıyla hareket ederler. Hükûmetin açılacak olan meclisin denetimine girmesini ve hareketlerindeki serbestliğin son bulmasını isterler. Ancak II. Abdülhamit’in tahta geçmesiyle birlikte bu çabaların beklenen sonucu vermediği görülür. 1876’da Kanun-i Esasî’yi ilan ederek tahta çıkan ve Osmanlı-Rus Savaşı’nı bahane ederek meclisi süresiz tatil eden, 33 sene iktidarda kalan II. Abdülhamit’in devlete düşmanlık besleyenlerin hep tetikte beklediğine olan inancı ve son derece vesveseli yapısı çevresindekilere güvenmemesine, gücü Yıldız Sarayı’nda toplamasına, istibdat rejiminin ve sansürün şiddetini artırmasına neden olur. Bu nedenle sansür denildiğinde ilk akla gelen padişah olan II. Abdülhamit, meclisi kapatmasından sonra etrafındaki muhalif sesleri başkentten uzaklaştırır, etkisiz kılar. Ardından kendinden önceki padişahlar gibi tahttan indirilmemek veya bir suikasta kurban gitmemek için “hafiyelik” ve “jurnalcilik” sistemini kurarak saltanatını ve bir anlamda devleti korumaya alır.²

Zabita Nezaretine bağlı olarak resmî hafiyeler teşkilatının kurulmasıyla birlikte hafiyeler takibe aldıkları, hakkında araştırma yaptıkları kişilerle ilgili elde ettikleri bilgileri “jurnal” adı verilen bir raporla yetkililere iletir. Bu teşkilata bağlı olarak çalışan, ataması yapılan ve maaş bağlanan ve sadece hafiyelik görevini yerine getiren kimselerin icra ettiği “resmî hafiyelik”in yanı sıra belli bir teşkilata üye olmaktan ziyade gönüllülerden oluşan “serbest” ya da “gayr-i resmî hafiyelik” şeklinde iki ayrı yapı söz konusudur (Gör, 2016: 74-75). Başta padişahın özel kalem mensupları olmak üzere sadrazamların, bakanların, hanedan mensuplarının, valilerin, yabancı ülkelerdeki elçilerin ve dahi en küçük memura kadar herkesin bu sisteme dâhil olduğu görülür. Bu durum öyle bir noktaya gelir ki yetkililere jurnal sunmayan devlet memurları kendileri hakkında kuşku duyulmasından korkmaya başlar. Bununla birlikte asılsız jurnal verenlerle ilgili bir ceza sistemi yoktur. Jurnal verenler yeni rütbe ve görevlerle taltif edilmektedir. Bu da verilen jurnallerin sayısının artmasına neden olur (Tekin, 1997: 115). Teşkilat öyle bir güce ulaşır ki sadece sultanın iktidarını yıkmak isteyenler için değil halk için de bir baskı mekanizmasına dönüşür (Akpınar, 2015: 15). Hafiyeler teşkilatının kurulmasında, sayısız jurnal verilmesinde, jurnallerin sonunda sürgünlerin gerçekleşmesinde etkili olan amil aslında II. Abdülhamit’in “hiçbir şeye güvenmeyen, olmadık şeylere bile şüphelerle yaklaşan, kendi yarattığı şüphelerden korku duyan psikolojisidir.” (Akpınar, 2015: 239)

II. Abdülhamit’in 1908’de II. Meşrutîyet’i ilan ederek daha önce süresiz tatil ettiği meclisi açması, anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi ile artık yeni bir dönem başlamıştır. Baskı ve sansürün kalkmasıyla birlikte birkaç yıl içerisinde çıkarılan gazete ve dergi sayısı artmış, bu serbestlikte daha önce yazmaktan çekinen yazarlar kalemi eline almıştır.³ Devlet adamları, hafiyeler ve jurnalciler başta olmak üzere dönemin idarecilerini hedef alan yazılar muhtelif dergi ve gazetelerde çıkmış, istibdadı yeren ve meşrutîyeti öven şiir,⁴ piyes,⁵ roman⁶ gibi edebî türlerde bu kişiler sıcağı sıcağına eleştirilmiştir:

¹ II. Abdülhamit Dönemi’nde devlet memurları hakkında yayın yapılmasının ve mizahi yayınların da yasaklanması ile basın özgürlüğü iyice kısıtlanmış olur. Hatta II. Abdülhamit’in kullanılmasını istemediği sözcüklere ait listeler gündemi meşgul eder (Koloğlu, 1999: 72-73).

² Bu teşkilatın kurulması iki sebebe dayanmaktadır. Birincisi II. Abdülhamit’in vehimli yaratılışı iken ikincisi ise dönemin siyasi gelişmelerine bağlı olarak II. Abdülhamit’in haber alma ihtiyacı hissetmesidir (Gör, 2016: 73). II. Abdülhamit’in memleketin idaresini üstüne aldığı dönemde yaşanan askerî, siyasi gelişmeler ve hafiyeler teşkilatını hazırlayan sebeplerle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Gör, 2016.

³ Servet-i Fünûn edebiyatçılarının II. Abdülhamit’in saltanatının sonlanmasından sonra kaleme aldıkları hatıralarda ona dair tasavvurlarına yer verdikleri görülür. Ayrıntılı bilgi için bk. Topaloğlu, 2022: 185-204.

⁴ Ayrıntı için bk. Sazayek, 1993: 263-281.

⁵ Metin And âdeta “anarşiye varan bir bayram havası”nın yaşandığını belirterek bu konuyla ilgili şu tespiti yapar: “Tiyatro eski yönetime duyulan hinç, yeni bir toplumsal döneme girişin verdiği sevinç taşkınlığının gösterildiği bir alan olmuştur. Tiyatroya bu düşkünlük salgın gibi yayılmıştı; önüne gelen, birkaç gönüllü oyuncu bulup, eski çağın ve Abdülhamit’in kötü yönetimini, hafiyelerin kötülüklerini Meşrutîyet’in, Jön Türklerin, İttihat ve Terakki’nin iyiliğini anlatan çarçabuk kaleme alınmış bir oyunu sahneye koyuyordu. (...) Bu kez tiyatro bir yanda Osmanlı tarihinden seçilmiş konuları oyunlaştırarak eski günlerin parlaklığında bir avunma fırsatı yaratırken, bir yandan da tıpkı bir belgesel uğraş ve siyasal tiyatro gibi günlük olayları sıcağı sıcağına sahneye çıkarıyordu.” (2014: 115-116)

“Baskı ve sansür yüzünden yazamamaktan şikâyet edenler için artık sınırsız bir hürriyet devri başlamıştır. (...) Meşrutiyet ve hürriyet çılgınlıkları, geçmiş idarenin hicvi, başta II. Abdülhamid olmak üzere saray ve hükümet erkânının, hatta herhangi bir şekilde bunlara yakın olanların haklı veya haksız alenen tahkiri, buna mukabil yeni yöneticilerin alkışlanması ve teşviki, bu durumdan en az etkilenmesi gereken şiirin bile malzemesini oluşturur. (...)

Dönemin roman ve hikâyesinde de aynı durum daha yaygın olarak dikkati çeker. Çoğu anlatım tekniğinden mahrum, hatta önceki dönem romanları kadar dile itina etmeyen, sosyal konulara angaje olmuş, apaçık siyasi mesajlarla yüklü bir yığın roman birdenbire çığ gibi edebiyat piyasasını doldurur.” (Okay, 2005: 146)

II. Abdülhamit’in iktidarda olduğu dönemin ve özellikle jurnalın roman türüne de sirayet ettiği görülür.⁷ Çalışmamızda da II. Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra yayımlanan, benzer olay örgüsü kalıbını tekrarladığı tespit edilen Fazlı Necip’in *Menfa*, Ahmet Mithat Efendi’nin *Jön Türk* ve İrfan’ın *Matmazel Anjel* isimli romanlarında jurnalın hem bireysel hem de toplumsal düzeyde roman kişilerinin hayatlarına olan etkisi, dönemin tarihî ve siyasi koşullarıyla birlikte ele alınacaktır.

Aşk ve Kıskançlık

Aşk, geçmişten günümüze birçok edebî türün ana teması olmuş, özellikle okurda heyecan uyandırmak ve eseri sürükleyici bir hâle getirmek için etkili bir yol olarak görülmüştür. Batı ile kurulan temaslardan sonra, Tanzimat Dönemi’nde Türk edebiyatına giren türlerden biri olan romanın kaynaklarından birisi de âşık hikâyeleridir. İrdelediğimiz romanların üçünde de âşık hikâyelerinin bazı motiflerinin tekrar ettiği görülür. Birbirini seven iki insanın kavuşmasının, “karşı güç” olan hasım tarafından engellenmesi buna bir örnektir. Bu geleneksel tahkiye motifi, II. Abdülhamit Dönemi’ne uyarlanmak suretiyle, “jurnal”ın işleyişiyle ilişkilendirilerek ilgili romanlara taşınmıştır.

Fazlı Necip, *Menfa*⁸ isimli eserini önce gazetesi *Yeni Asır*’da, “Nasıl Nefy Olunuyordu?” başlığı altında bir tefrika suretiyle, sonrasında 1325 [1909] yılında kitap olarak yayımlar (Şahin, 2004: 260). Jurnal ağının Selanik’te bir ailenin hayatını nasıl etkilediğini gözler önüne seren eser, isminden başlamak suretiyle devriyle örtüşen unsurlar barındırır. Eserde, Mekteb-i Sultanideki eğitimini tamamladıktan sonra Hariciye Nezaretinde işe başlayan 22 yaşındaki Ekrem’in macerası hikâye edilir. Memuriyet hayatı başladığında Avrupa’ya gitmek, özellikle de Paris’te yaşamak hevesine kapılan Ekrem, ona bu imkânı, kendisi çok küçükken ayrılan ebeveynlerinden maddi durumu babasına nazaran çok iyi olan annesi İsmet Hanım’ın sağlayabileceğinin farkındadır. Ancak İsmet Hanım onu “son derece güzel, zarif, tahsili epeyce mükemmel” olan yeğeni Neşide ile evlendirmek istemekte, Ekrem’in Avrupa’ya gitmesini onaylamamaktadır (Fazlı Necip, 1325: 19). Ekrem, babası Rauf Bey’in ikinci eşi İkbâl Hanım’ı “büyük bir hemşire” olarak görmekte ve Avrupa’ya gitmek hevesini, sırlarını hatta Neşide ile ilgili düşüncelerini ona anlatmaktan çekinmemektedir (Fazlı Necip, 1325: 47). Ancak Rauf Bey’den neredeyse 25 yaş küçük olan İkbâl Hanım, Ekrem’e karşı farklı duygular beslediği için Neşide ile Ekrem’in birlikte olma ihtimali onu öfkelenmektedir. Ayrıca Neşide’nin kendisinden güzel olması onun kıskançlık duygusunu daha da tetikler:

“Üç sene evvel gördüğü Neşide büsbütün değişmiş, atılmış, saçılmış, tekemmül etmiş bir kadın, bütün taravetiyle inkişaf etmiş pek güzel bir çiçek olmuştu. (...) Bu inkâr olunamayacak pek sarıh bir hakikatti. Neşide kendisinden daha güzel, daha mümtaz, daha cazibedar idi. Medîd nazarlarla gizli gizli onu süzmüş, tetkik etmiş, onda kusurlar, kabahatler, kabalıklar aramıştı. Bunları bulabilse idi müteselli olacaktı; fakat hayır. Anudane bir teccüssle aradığı kusurlardan hiçbir şey bulamamıştı.” (Fazlı Necip, 1325: 40)

İkbâl, Ekrem’in Neşide ile evlenme ihtimalini tamamen ortadan kaldırmak için Neşide’ye iftira atmaktan dahi çekinmez, ancak bu iddialar Ekrem’in kendisinden uzaklaşmasına ve Neşide ile yakınlaşmasına neden olur. Annesinin evine yerleşen Ekrem, bu süreçte Neşide’ye yönelir ve nihayetinde ikisi evlilik kararı alır:

“Bir hafta sizin muhitiniz içinde yaşamak bende bir inkılâb-ı azîm husule getirdi. Şimdi artık hiçbir şey düşünmüyorum, hiçbir şey

⁶ Osman Gündüz, Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte roman türünde nicelik bakımından bir patlama olmakla birlikte nitelik bakımından bir dönüş yaşandığı tespitini yapar. Bu dönemde kaleme alınan romanlar ya meşrutiyet rejiminin sözcülüğünü üstlenerek ve geçmişi yargılayarak ya da Batılılaşma eğilimlerini yönlendirmeye çalışarak bir siyasi düşünceye angaje olmalarıyla da dikkat çeker (2013: 23).

⁷ Soner Akpınar, *Türk Romanında II. Abdülhamit* isimli çalışmasında Abdülhamit algısının özellikle Millî Edebiyat ve Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı’nda olumsuz olduğunu, 1940’lardan sonra bu olumsuz algının yerini, nesnel yaklaşım sebebiyle ikileme bıraktığını, son yıllarda ise padişahın tüm yönleriyle mitleştirilmeye çalışıldığını belirtir (2015: 53). Murat Koç da *Türk Romanında İttihat ve Terakki* isimli çalışmasında II. Meşrutiyet’in ilanından sonra İttihatçıların genellikle vatansever ve hürriyet kahramanı, II. Abdülhamit’in ise “zalim ve müstebit Padişah” olarak romanlara yansındığını, hafiyelik ve jurnal sisteminin gençlerin felaketine sebep olduğu gerekçesiyle yazarlar tarafından eleştirildiğini belirtir. Bununla birlikte art arda yaşanan birçok savaş ve toprak kayıpları nedeniyle 1918’den sonra İttihatçılara bakış da değişmiş ve bu değişim romanlara da yansımıştır (2005: 601-602).

⁸ Fazlı Necip (1325). *Menfa*. 175 s. Eserin kapağında nerede basıldığı bilgisi bulunmamaktadır. Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonunda “0117225” demirbaş numarası ile kayıtlı nüsha kullanılmıştır. Alıntılar bu baskıdan yapılacaktır.

istemiyorum. Gönlümde, fikrimde, hayalimde yalnız bir şey vardır ki o da sizsiniz. Evet, yalnız siz, münhasıran siz...” (Fazlı Necip, 1325: 84)

“Ekrem’i sevmiş ve gönlünün son şu’le-i ümîdiyle bu sevdaya bağlanmış, sarılmış olan” (Fazlı Necip, 1325: 91) İkbâl’in, düğün haberini aldığındaki öfkesi, İsmet Hanım ve sonrasında Neşide’ye karşı beslediği kin, kıskançlık duyguları, kendisinin bile kabullenmekte zorlandığı Ekrem’e karşı olan hisleriyle birleşir ve Neşide ile Ekrem’in bir araya gelmemesi için Ekrem’i jurnallemesine neden olur. Zaten o, Ekrem’e yapacağı fenalığı daha çok önceden planlamış, “*silahını hazırlamış*”tır (Fazlı Necip, 1325: 98).

Ahmet Mithat Efendi’nin 1908-1909 yıllarında *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edilen *Jön Türk* isimli romanı 1910 yılında kitap olarak yayımlanır.⁹ Bu eserde de bir kadının kıskançlığının sonucu olan asılsız bir jurnalle Akka’ya sürgün edilen genç bir adamın hikâyesi işlenir. Eser, adı dolayısıyla siyasi bir roman izlenimini uyandırır da temelde bir aşk hikâyesi etrafında gelişmekle birlikte Jön Türkleri arka planı yapar.¹⁰ Söz konusu aşk hikâyesi eserin merkezindedir; bununla birlikte yazarın, Jön Türklerin faaliyetlerini içeren bir dönemi tarihî atmosfer yaptığı, hafiye ve jurnalcılık sistemini ve sansürü de romanında konu edindiği, eleştirdiği görülür.

Mekteb-i Sultanide eğitimini tamamladıktan sonra devam ettiği Mekteb-i Hukuktan mezun olan Nurullah, komşuları Kâzım Beylerin evine geçmişten beri sık sık uğramaktadır. Kâzım Bey’in evinde kaçgöç yoktur ve çocukluğundan beri Nurullah, Kâzım Bey’in kızı Ceylan ile rahat bir şekilde görüşmektedir. Bu görüşmeler, sohbetler yazışmaya da dönüşür. Ceylan’ın mektupları âdeta âşıkane bir suretteyken Nurullah ona kardeşçe karşılık vermektedir. Fazla modern, atılgan, fikirleri ve davranışları bütün âdetlere aykırı, cariyelerin elinde kontrolsüzce yetişmiş, anlatıcıya göre Batı’da bile bu derece serbestliği kabul edilemeyecek bir kız olan Ceylan (Esen, 1991: 14), Nurullah ile evlenmeyi istemektedir ve hamile kaldığı takdirde bu emeline ulaşacağına kanidir. Bu nedenle de oynadığı bir oyunla Nurullah’la rızası dışında birlikte olur. Ceylan’daki bu serbestlik Nurullah’ın ikileme düşmesine neden olur. Ceylan’ın üç aylık hamile olduğunu öğrendiğinde ise onunla değil de geleneklerine bağlı bir kadınla evlenmeye karar verir ve bir arkadaşının tavsiyesiyle de Ahdiye’ye talip olur. Ceylan, Nurullah’ın Ahdiye ile evleneceğini öğrendiğinde ikisini ayırmak için elinden geleni yapmaktan geri durmaz ve bu minvalde jurnalin de onun amacına hizmet ettiği görülür. Böylece Nurullah, düğün gününde Ceylan’ın hazırladığı bir başka tuzak sonucunda Jön Türklükle suçlanarak tevkif edilir.

Çalışmamıza konu olan bir diğer roman, 1330’da [1912] İrfan tarafından yayımlanan *Matmazel Anjel*’dir.¹¹ Bu romanda da bir jurnal sonrası her şeyini kaybeden genç bir adam söz konusudur. Bu eseri diğerlerinden farklı kılan, jurnal veren kişinin/hasmın bu defa kıskanç bir adam olması ve jurnalin asılsız olmamasıdır. Ayrıca bu roman diğerlerinden farklı olarak Ermeni topluluğunu merkezine alır.

Hatıra formunda kaleme alınan romanda, Setrak Efendi’nin bir kıskançlığın kurbanı olarak başına gelen felaketler, bir aşk ilişkisi çerçevesinde hikâye edilir. Ayastefanos’ta ailesi ile yaşayan Setrak, oldukça iyi bir eğitim almış ve çalışma hayatına da atılmıştır. Mutluluğunu tamamlayacak kişi ise “*şuh, güzel, tatlı, semavi güzeli Anjel*”dir (İrfan, 1330: 9). Ancak Anjel’in babasının çalıştığı ticarethanenin sahibinin oğlu olan Mösyo Alber’in de Anjel’e ilgi göstermesiyle birlikte aralarında gizli bir rekabet başlar.

Setrak, Alber ile tanışmasının üzerinden çok geçmeden kendisini birbiri ardına birtakım olumsuz durumların içerisinde bulur. Öncelikle işinden çıkarılır. Ardından Anjel’in babası, Beyoğlu’nda açılan şubeye “direktör” olunca ailenin de Beyoğlu’na taşınması gerekir ve bu suretle Setrak ile Anjel’in arasına mesafe girer. Yeni girdiği işten de mazeretsiz çıkarılan, bunda Alber’in parmağının olduğunu öğrenen Setrak, bir bankanın iş ilanından haberdar olur, bu işe de müracaat eder. Yapılan sınavdan birinci çıkarak bankada çalışmaya başlar. Ancak aradan bir ay geçtikten sonra banka müdürü hayatındaki “*bazı karanlık noktalar*” hakkında açıklama yapması için onu yanına çağırır (İrfan, 1330: 35). Alber’in hisminden kurtulamayacağını anlayan Setrak, Anjel’e Alber ile aralarındaki rekabetten bahseder ve şu yanıtı alır:

⁹ *Tercüman-ı Hakikat*’ın saray tarafından desteklenmesi ve himaye görmesi, aynı şekilde Ahmet Mithat’ın Abdülhamit’e yaptığı ziyaretler jurnalci olduğu yönünde dedikoduların çıkmasına sebep olmuştur. Oğlu Kâmil Yazgıç bu konuyla ilgili şunları söyler: “... *Meşrutiyet ilân edildi. Hareket Ordusu İstanbul’a girdi. Padişah tahttan indirildi. Selânik’e gönderildi. Ve o sıralarda, Yıldız Sarayında, çuvallar dolusu jurnal bulundu. Bu jurnalleri verenlerin hepsi de yakalanarak menfalara sürüldüler. Fakat o çuvallar içinden, Ahmet Mithat imzasını taşıyan ve millî menfaatlere uymayan yahut ta namuslu bir vatandaşa leke süren bir tek jurnal çıkmadığı içindir ki, müftüler, söylediklerinden utandılar ve Hareket Ordusunun hemen bütün kumandanları, Beykoz yalısına gelerek, Ahmet Mithat’a saygılarını ve sevgilerini bildirdiler.*” (1940: 78-79). Orhan Okay da bu konuda şu tespiti yapar: “*Başlık altında ‘Millî, içtimaî, siyasî roman’ ibaresini koyduğu bu eserin Meşrutiyet idaresine hâkim olan İttihatçıların maddî veya manevî baskısı altında yazılmış olduğu muhakkaktır. Filhakika II. Abdülhamid’e büyük bir sadakatle bağlı olan Ahmed Midhat Efendi’nin bu romanda açıkça devletin 33 yıllık idaresini, hatta zimnen hükümdarın zulme dayanan tasarruflarını tenkit ettiği çok dikkate şayandır. (...)* Mühim olan onun bu romanda da Doğu ve Batı medeniyetlerini okuyucu nazarında kıyas ettirecek tipler ortaya koymasındır.” (2008: 445)

¹⁰ Yazar, aşk hikâyesine II. Abdülhamit Dönemi’ndeki birtakım siyasi ve sosyal olayları eklemiştir. Aşk ögesinin yanı sıra zayıf kalan bir siyasi boyut söz konusudur (Karaca, 1999: 123). Argunşah da bu romanın tam bir siyasi roman olarak değerlendirilemeyeceğini söyleyerek Meşrutiyet yıllarının bu konu etrafında bir macerayı ele almak için yazara uygun bir zemin oluşturduğunu, yazarın devrin ilgi gören kavramlar dünyasına dâhil olarak aslında devre ayak uydurduğunu belirtir (2013: 4).

¹¹ İrfan, *Matmazel Anjel*, Cemiyet Kütüphanesi, 1330, 111. Çalışmamızda İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında “Bel_Osm_K.06146” demirbaş numarasıyla kayıtlı nüshayı kullandık. Alıntılar bu baskıdan yapılacaktır. Eserin yayım tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Haykır, 2018: 186-187.

“... Bu senden ne istiyor? Ben zaten onun gözlerinden korkuyorum. Çünkü o gözlerde bir cinâyet-i rûhiyenin gizli izlerini görüyorum. Ve onu hiç istemiyorum. Fakat ne yapayım pederim ona dürüst bir çehre gösterme[me]mi kati surette tembih etti. O eve geldikçe kalbimi azap içinde çiğneyerek onun bütün soğuk muamelatına hırçın, çlgın hâllerine tahammül gösteriyorum. Mümkün olsa onu ahlaksızlar gibi evden tart edeceğim lakin!..” (İrfan, 1330: 40-41)

Anjel’in Alber’le hissî bir bağının olmadığından böylece emin olan Setrak, artık düğünlerinin bir an önce yapılmasını arzu eder ve nişanlanırlar. Setrak ile Anjel’in nişanlanmaları hadisesi ise Alber’in Anjel’i Setrak’tan ayırmak için başka bir yola, jurnale başvurmasına neden olacaktır.

II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinden kısa bir süre sonra yazılan bu üç eserde de devirle örtüşecek unsurlara yer verildiği, yazarların bizzat şahit oldukları tarihî bir olguyu, II. Abdülhamit devrini romanlarına arka plan yaptıkları görülür. *Menfa* ve *Jön Türk*’ün isimlerinden başlamak suretiyle devirleriyle olan bağına işaret edilmiştir. Bu romanlarda ilk dikkati çeken özellik, birbirini seven gençleri ayırmak için bir hasım, karşıt figür tarafından “jurnal”ın kullanılmasıdır. *Menfa*’da ve *Jön Türk*’te ölümcül kadın tipinin örneği olan İkbâl ve Ceylan’ın *Matmazel Anjel*’deki mukabili olan hasım bir erkektir ve bu kötücül kişilerin her üçü de sevenleri birbirinden ayırmak için aynı yola, jurnale başvurur.

Âşık hikâyelerindeki olay örgüsü kalıbından büyük ölçüde yararlanan bu romanlarda, yazarların, metni sürükleyici kılan merak unsurunu bir hasmın araya girmesi sonucu sevenlerin ayrı düşmesiyle bir aşk ilişkisi etrafında sağladığı görülür. Bu bağlamda özellikle kötü kadın tiplerinin daha başarılı şekilde tasvir edildiği söylenebilir. Tutkulu kişiliğe sahip olan İkbâl ve Ceylan, son derece kıskanç ve kindardır. Eserlerin düğümleri bu kadınlar aracılığıyla atılır ve çatışma yine bu tipler üzerinden kurgulanır. *Matmazel Anjel*’de her türlü hileye başvurmadan kaçınmayan Alber de benzer özelliklere sahiptir. İkbâl, Ekrem’i Neşide’den uzaklaştırmak için onun ahlakına dil uzatmış ve tüm Selanik’in bu dedikodularla çalkalandığını iddia etmiş; Ceylan hamile kalmak suretiyle Nurullah’ı kendine bağlamak istemiş; Alber ise Setrak’ı girdiği her işten çıkartmış, bunu başaramadığı anda Anjel’in babasını işinden etmeye çalışmıştır. Her üç tip de hem geleneksel hasım hem de kötücül kadın figürlerinden mülhemdir. Bu hileler işe yaramadığında ise her üçü de bir tür rekabete girdikleri kişileri “jurnal”lemekten çekinmemişlerdir.

Kötücül mizaçlarının yanı sıra İkbâl ve Ceylan’ın bir diğer ortak özelliği, son derece zeki ve fettan yaratılışlarıdır. İkbâl, Ekrem’in mahkeme kararıyla annesinden koparılmasını ve yatılı olarak Mekteb-i Sultaniye verilmesini sağlamakla birlikte tüm bunları Rauf Bey’e yaptırır; benzer şekilde Neşide ile evlenmesini engellemeye çalışırken de kendisini Ekrem’in iyiliğini düşünen bir anne konumunda gösterir. Bununla birlikte Ekrem’i baştan çıkarmak için teşebbüste bulunmaktan da imtina etmez. Ceylan da Nurullah’ı etkileyici dansıyla kendine bağlamak ister. İsteği dışında Nurullah’tan hamile kalmayı göze alacak kadar toplum kurallarını hiçe sayan Ceylan, başlarda Nurullah’ın kendisine vermiş olduğu olumsuz cevabı metanetle karşılar; Nurullah’ın evleneceği haberini alınca da bu sakinliğini korur hatta Ahdiye’ye ilk görücü gidileceği zaman o da iştirak etmek ister. Ancak bu istek, planının bir parçasıdır; zira nihayetinde eski bir Jön Türk olan babasının yasaklı kitaplarını Nurullah’ın odasına yerleştirebilmek için gereken fırsatı bulup ona bir tuzak hazırlamaya tevessül etmiştir.

Hasmın Elinde Yeni Bir Silah: Jurnal

Jurnal, İstibdat Dönemi’ne ait, halkın ve aydınların üzerinde büyük korku yaratan bir baskı ve tedhiş mekanizmasıdır. II. Abdülhamit’i tanıyan ve zaman zaman ziyaret eden Ahmet Mithat, onun döneminde kurulan hafiyeye örgütü ile ilgili şu yorumda bulunur:

“... tahta çıktığı zaman hüsnüniyet sahibi bir padişahı. Fakat çok yazık ki, etrafını çeviren insanlar, ona müthiş bir vehim aşıladılar: Ve her gün, yeni yeni jurnallerle beslenen bu vehimle can korkusuna düştüğü günden itibaren ki, Abdülhamit, bütün hüsnüniyetlerinden mahrum kaldı.” (Yazgıç, 1940: 78)

Sultan Abdülaziz ve V. Murat’ı tahttan indirilenlerle II. Abdülhamit’i tahta çıkarırlar aynıdır. Bundan dolayı tahttan indirilebileceği düşüncesi, kuşkusuz padişahın bir istihbarat teşkilatı kurmasına ve İkbâl kazanma, padişahın ihsanına nail olma arzusunda olan kişilerin de bu ağın bir parçası olmak için yarışmasına neden olur. Romanlarda genelde bir tuzak, hasım tarafından kullanılan bir unsur olarak öne çıkan jurnal, gerilimin tırmanışa geçmesini ve olay örgüsünün ilerletilmesini sağlayan bir vasıta. Jurnal ile birlikte öne çıkan ve onu bütünleyen diğer unsur da hafiyeliktir. Âdeta bir meslek hâlini alan hafiyelik de yazarlar tarafından kötü bir surette eserlere yansıtılır. Zira hafiyelik teşkilatı ve asılsız jurnaller o dönem toplumunda infial ve güvensiz bir ortam yaratmıştır.

Menfa’da Ekrem, Paris’e giden arkadaşı Bedri ile haberleşmektedir ve onunla mektuplaşmasını İkbâl’den saklamamaktadır. Başlarda son derece “laubali” olan, Paris’in sefahat âlemlerinden bahseden bu mektupların içeriği, Bedri’nin Paris’te “Genç Türkler”e katılmasıyla değişir (Fazlı Necip, 1325: 48). Bedri, “vatani bu muzlim istibdat afetinden kurtarmak için bütün münevverü’l-efkâr gençlerin fedakârane mesai ile çalışmaları lazım geldiğini, bir koyun sürüsü gibi sağılan, yünü kesilen hatta o kadarına da dahi kanaat edilmeyerek derisi yüzülen, eti yenilen bu zavallı ahaliyi zulm-i zâlimden kurtarmak, onları uyandırmak her sâhib-i hamiyetin borcu olduğunu” belirterek bir paket *Meşveret* gazetesi gönderip Ekrem’in Selanik’te tanıdıklara dağıtmasını ister; bu suretle

“müstebid hükûmet”in mahiyetini herkesin öğrenmesini sağlamak gerektiğini ifade eder (Fazlı Necip, 1325: 48). Bu mektubu ve gelen gazeteleri İkbâl ile okuyan Ekrem, gazetelerin memlekette “kolera mikrobundan fena bir afet” mesabesinde olduğunu ve bu gazetelerle yakalandığı takdirde akıbetinin “hapislerde çürümek, Fizan’a sürülmek[le]” sonuçlanacağını belirtir (Fazlı Necip, 1325: 48-49). İkbâl ise ona bu belalı işlere bulaşmamasını nasihat ederek Bedri’ye gazeteleri dağıttığı yalanını söylemesini salık verir: “Paris’e gittiğin vakit bütün bu gazeteleri tevzi ettiğini, hiçbir fedakârlıktan çekinmediğini söyleyecek olursan bu sözlerini kim cerh ve tetkik edecek?” (Fazlı Necip, 1325: 49). Ekrem, İkbâl’in önerisine uyar ve gelen “muzır gazeteleri” (Fazlı Necip, 1325: 49) İkbâl ile okuduktan sonra konsolun bir gözünde biriktirmekle birlikte Bedri’ye de yayınlara abone bulmuş gibi para gönderir.

Ekrem ve Neşide’nin evleneceklerini öğrenince “kalbinde katran kazanları gibi siyah kinler galeyan” eden (Fazlı Necip, 1325: 100) İkbâl, mahallelerinde hafiye olduğunu kimseden gizlemeyen hatta bununla övünen bahriye mülazımı Naim Bey’in annesine gider. Naim Bey’in annesi de oğlunu methederek onun padişahın en sadık memurlarından biri olduğunu, paşalar kadar maaş aldığını her yerde anlatmaktadır. Ona, Jön Türklerle haberleşen Ekrem Bey’e Paris’ten gelen mektuplardan ve gazetelerden bahseden İkbâl, nikâh günü yaklaşmış da bir türlü Ekrem tutuklanmayınca soluğu Naim Beylerde alır ve jurnalın nasıl işlediğini de öğrenir:

“Oğlum dosdoğru padişaha yazdı. O burada vali paşalara, müşîr paşalara haber vermeye tenezzül etmez. Onun işi doğrudan doğruya saraydadır. Ben de kendisine sordum, güldü ve anlattı. Şimdi onun kâğıdı padişaha takdim olunacak, iradesi çıkacak, buraya hükûmete emirler gelecek, derhâl işe başlayacaklar. Korkma bu işler çok sürünmez, çok çabuk yürür. Benim tecrübelerim var, iki üç gün geçmeyecek kokusunu duyacaksın...” (Fazlı Necip, 1325: 101).

Bu jurnal üzerine harekete geçen tahkikat memurları önce Ekrem’in annesinin, ardından da babasının evini arar ve onun konsolun gözünde biriktirdiği gazeteler ve mektuplar ele geçirilir. Ekrem, Paris’teki Jön Türklerle haberleşmekle, Selanik’te bir cemiyet teşkil etmekle, Avrupa’dan “muzır gazeteler” getirterek dağıtmakla suçlanır (Fazlı Necip, 1325: 102). Jön Türklerle, siyasetle hiçbir ilgisi olmadığı hâlde Ekrem gözaltına alınarak bir hafta boyunca sorgulanır ve nihayetinde İstanbul’a sevkine karar verilir.

Jön Türk’te Nurullah’ın kâtip olan babası Kâşif Efendi, Fransızca bilen, son derece zeki ve tedbirli bir adamdır. Namık Kemal ve arkadaşlarının Londra’da, Paris’te yayınladıkları, hürriyeti savundukları gazeteleri takip etmekle birlikte ihtiyatlı bir şekilde davranır. Hatta kendisi anayasa ilan edildiğinde hürriyet yanlısı olmasına rağmen bunu açıkça göstermez. İstibdat tüm ağırlığıyla halkın üzerine çöktüğünde hafiyelerin şerrinden de kendisini kurtarabilmiştir. Dolayısıyla oğlunu da tedbirli bir şekilde yetiştirmiştir, Nurullah da ona benzer:

“Nurullah Bey siyasetle ilgili sevmediği cihetle kitapları, kâğıtları içinde siyasete müteallik âsâr hemen hiç yoktur. Bu merak pederinde mevcut ise de onun mahiyeti de âsâr-ı siyâsiyenin kıymet-i edebiyesine münhasır olup yoksa bir fikr-i siyâsiye ittiba suretinde bir merak onda da yoktur.” (Ahmet Midhat Efendi, 2003: 160)

Ceylan, Nurullah’ın Ahdiye ile düğün hazırlıklarına başlamasından sonra kına gecesinin olduğu akşam babasına ait olan birtakım kitapları, risaleleri ve evrakı, ayrıca bizzat hazırladığı yedi sekiz mektubu Nurullah’ın kütüphanesine yerleştirir:

“Evelâ Kemal Bey merhumun âsârı ki bire kadar kâffesi âsâr-ı muzır ve memnuadan! Saniyen Ziya Paşa’nın Girit Zafernamesi, Harâbât’ı filânı. (...) Ta Şinasi zamanında toplanmış Tasvîr-i Efkâr koleksiyonundan alınız da Kemal ve rüfekasının Avrupa’da neşrettikleri Muhbir ve Hürriyet koleksiyonlarına varıncaya kadar hep torbaya girdiler. Bilâhare Ahmet Rıza Beyin, Murat Beyin vesair Jön Türklerin Avrupa’da, Mısır’da neşrettikleri gazeteler dahi torbaya girdiler.” (Ahmet Midhat Efendi, 2003: 164)

Ceylan, babasının el yazısını taklit etmek suretiyle hazırladığı bir jurnalı de serhafiye Feyzullah Efendi’nin evine gönderir. Romanda siyasi kimliği ile öne çıkan kişilerden, II. Abdülhamit Dönemi hafiye teşkilatını simgeleyen Feyzullah Efendi, bir büyük dairenin mektupçusu olmakla birlikte daireye ayda üç defa dahi uğramaz. Buna rağmen maaşı bu olay sonrasında katlanarak artar. Dolayısıyla Feyzullah Efendi’nin kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek bu iş sayesinde zengin olduğu görülür. Kâzım Bey de istememesine rağmen Ceylan’ın yüzünden artık bir hafiye olmuştur. Ceylan’ın intikam hırsı ona da sirayet eder. Kâzım Bey hem rütbe hem de bu işten para elde eder, içine sürüklendiği bu maceraya görmüş olduğu muamele neticesinde hızlı bir şekilde ayak uydurur.¹²

Matmazel Anjel’de Setrak’ı işinden etmek suretiyle Anjel ile ayrılmasını sağlamaya çalışan ancak başarılı olamayan Alber, nihayetinde “ahlaksızlığın en fenası, en merdûd vesaitine müracaata”, “fena adamlar ile, halkın her zaman kalplerinde gizli gizli

¹² Anlatıcı bu noktada hafiyelerle ilgili bilgi verir. Hafiyeler kendilerini iki sınıfa ayırmaktadır. Gezip dolaştıkları veya hazır buldukları yerlerde işittikleri küçük bir şeyi kubbe kadar büyütüp jurnal eden, en murdar hafiyeler birinci sınıfı oluşturur. Bir şey görüp işitmeseler bu defa uydururlar. Masumlara iftira atmak bunlar için âdeta övünme sebebidir. Böylesi kişilerin evlerine veya cebine zararlı yayın, dinamit, bomba gibi yasaklı eşyalardan koymak en büyük hüneleridir. İkinci sınıf hafiyeler ise kendilerini sadıklardan sayarlar ve ilk sınıftan nefret eder görünürler (Ahmet Midhat Efendi, 2003: 185-186).

lanetlerine mazhar olanlar ile düşüp kalk[maya]” başlar (İrfan, 1330: 44). Bir gün Anjel ile tiyatroya gittiklerinde Alber’in de orada olduğunu fark eden Setrak, onun yanındakilere kendisini işaret ettiğini ve çıkışta bir yabancıyı onları takip ettiğini fark eder. Bu takip edilme durumu sonraki günlerde de devam eder. Setrak sürekli birtakım yabancıların, korkunç yüzlerin evinin ve iş yerinin önünde olduğunu fark eder ve kendisini takip edenlerin sivil memur olduğunu anlar. Bunun üzerine Setrak’ın iş arkadaşları onun, “*Ermeni milletinin genç münevverü'l-fıkr olanlarından*” görüldüğü için “*hükûmet aleyhtarı*” olarak ihbar edildiği, kendisinden şüphe duyulduğu yolunda tahminlerde bulunur (İrfan, 1330: 49). Bir tanıdığı devreye sokulmasıyla meselenin aslı öğrenilmeye çalışılır ve anlatılanlardan Alber’in peşine hafiyeleri taktığını anlayan Setrak, büyük bir felakete uğramasının an meselesi olduğunu sezer. Setrak’ın korktuğu başına gelir ve o gece evi basılır:

“...kapı sert, heyecan-âver bir surette çalındı! Ne olduğunu anlamak için kapıyı açtığım esnada şeytan kıyafetli, çehrelerinden Allah’ın bütün lanetleri akan ifrit kıyafetli, zebani pençeli, desisekâr iki kimsenin üzerime atılarak bir harekette bulunmamın men’i için kollarımı tuttuğunu gördüm. Benden ne istediklerini büyük bir korku ile sual etmiş isem de bilmediklerini, Zaptiye Nezaretine götüreceklerini ve badema benim bir cinayetkâr, bir mücrim olduğumu söylediler.” (İrfan, 1330: 52)

İncelenen romanlarda itham edilen kişilerin hiç beklemedikleri bir anda -ki ikisinde düğün günüdür-, aslında başta ideolojik veya siyasi bir tutum içerisinde olmasalar da jurnallerden dolayı sürgüne gönderildikleri görülür. Üç romanda da esas güdüleyici neden kıskançlık iken hafiyelerin takibe aldığı Setrak’ın siyasete bulaştığına dair imalar vardır. Bir diğer dikkat çeken husus ise Jön Türklerin öne çıkan isimleri tarafından Paris’te yayımlanan *Meşveret* gazetesi, Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın eserleri, Şinasi’nin *Tasvîr-i Efkâr* koleksiyonu, Jön Türklerin Avrupa’da çıkardıkları kimi gazetelerin de devrin atmosferiyle örtüşecek şekilde romanlarda yerini almasıdır. Kimi zaman “mimlenmiş” olan ve bir suçta temel teşkil ettikleri ima edilen bu yayınlar da jurnalin konusu olabilmektedir.

Tevkif, İşkence ve Sürgün

II. Abdülhamit Dönemi’nde, istibdadın halk üzerinde tesir eden, korku uyandıran bir diğer unsuru işkencedir. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra dönemin muhtelif gazete ve dergilerinde işkencelere dair yazılar yayımlanır. Dolayısıyla hakkında jurnal verilen kişinin sürgüne gönderilmeden önce sorguya alınması, işkence görmesi dönemin bir özelliği gibidir ve şiddete dayanan bu müdahale biçimi romanlarda farklı şekillerde tezahür eder. Bununla birlikte çalışmamıza konu olan romanlardan *Jön Türk*’teki anlatıcının bu tür bir uygulamayı kabul etmediği, kendi tecrübesinden yola çıkarak herhangi bir işkenceye maruz kalmadığını belirttiği görülür.¹³ Ahmet Mithat’ın aksine İrfan ise çok canlı işkence sahneleri tasvir eder. Benzer şekilde *Menfa*’da tasvir edilen koğu ortamı ve oradaki yaşam koşulları da son derece insanlık dışıdır.

Sürgün ise II. Abdülhamit Dönemi’nden önce de padişahların devletin kalıcılığını sağlamak adına başvurdukları yöntemlerden birisidir. Özellikle Batılılaşma hareketlerinin aydın kesimin üzerinde yarattığı sonuca bağlı olarak otorite, devleti hedef alan isimleri paytahtın dışına çıkarmıştır. II. Abdülhamit Dönemi’nde de bu gelenek devam ettirilmiş ve jurnal, işkence gibi sürgün de dönemin sembollerinden ve klasik uygulamalarından biri hâline gelmiştir. Sürgün, çalışmamıza konu olan üç romanın da ortak noktasıdır. Sürülen roman kişilerinin hayatlarının tamamıyla değiştiği görülür.

Menfa’da bir polisle hükûmet konağına gönderilen Ekrem, başkalarıyla görüşmekten menedilerek sorgulanır. Arkadaşı Bedri’nin Avrupa’dan gönderdiği gazetelere kimleri abone yaptığı, Selanik’teki Jön Türklerin kimlerden oluştuğu gibi sorularla Ekrem’e baskı yapılır. Ancak Ekrem, gazeteleri dağıtmadığını defaatle söyler. Bunun üzerine İstanbul’a nakli kararlaştırılır. Vapurda pis bir odada tutularak kimseyle görüşmesine müsaade edilmez. Bâb-ı Zaptiye’ye götürülen, çamurlu, rutubetli, soğuk ve büyük bir koğu kapatılan Ekrem, son derece kalabalık olan bu koğu âdeta bir “*gayya kuyusu*”na benzetir (Fazlı Necip, 1325: 114). Sohbet ettiği bahriye emeklisi bir zabıt, koğu şu şekilde tasvir eder:

“Burası diyordu, caniler makarrı olmak üzere tanındığı ve hariçtekilere dehşetler verdiği hâlde, itimat ediniz, burada gördüğünüz şu mevkufinin kısm-ı azamı namuslu ve insaniyet-perver adamlardır. Hele harice nisbet edilecek olursa burada erbâb-ı nâmûs daha ziyade olduğu hiç şüphe götürmez. Dışarıda polisler, hafiyeler, müstantikler, hâkimler zavallı masumları iftiralarla dûcâr-ı cezâ etmek için irtikâb etmedikleri şenâyî bırakmadıkları hâlde, göreceksiniz, buradaki mevkufin bu masumlara ne kadar samimi muavenetler ibraz ederler.” (Fazlı Necip, 1325: 114-115).

Kısa süre içerisinde dışarıdan buraya bir şeyler getirtmenin mümkün olduğunu anlayan Ekrem, sürgün yerinin “zengin” ya da “züğürt” olma durumuna göre belirlendiğini; parası olmayanların Yemen ya da Fizan’a, maddi durumu iyi olanların verdikleri rüşvetin miktarına göre ya Şam, Halep, Kastamonu gibi nispeten daha iyi yerlere ya da Sivas, Bitlis, Van gibi biraz daha uzak bölgelere gönderildiğini koğuştakilerden öğrenir. Annesinin sayesinde bir avukat ile görüşür. Fehim Paşa’yı tanıdığını ve onun vasıtasıyla işleri

¹³ Ahmet Mithat’ın Rodos’a sürgüne gittiği dönemle II. Abdülhamit Dönemi örtüşmemektedir. Ahmet Mithat, *Vatan yahut Silistre*’nin temsilinden sonra başta Namık Kemal olmak üzere sürgüne gönderilen aydınların arasındadır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti üyesi olduğu gerekçesiyle 1873’te başlayıp üç yıla yayılan bu sürgün cezasına nasıl çarptırıldığını *Menfa*’da anlatır. Dolayısıyla onun Rodos’a sürüldüğü seneler, II. Abdülhamit’in tahta çıkışından öncedir.

kolayca halledebileceğini söyleyen avukat, beş yüz lira karşılığında Ekrem'i daha yakın bir yere gönderebileceğini belirterek onu dolandırmaya kalkar.¹⁴ Bu kurnazlığı fark eden Ekrem, yüz elli lira karşılığında kendisinin Konya'ya "sürgün edilmesini" sağlar.

Jön Türk'te tutuklanmasından üç ay sonra muhakemesi tamamlandığında Nurullah, cezaların "en hafifi" olan kalebentlikle, 15 sene müddetle Akka'ya mahkûm edilir. Nurullah'ın babası Kâşif Efendi, Ahdiye'nin annesi Dilşinas Hanım'a sürgün haberini bir mektupla verir:

"... Ne yapalım hemşireciğim, asrımızda böyle felâketlere duçar olan yalnız biz değiliz. Biz Akkâ'ya sürülmekle yine hafif bir belâya duçar olmuşuz demektir. Bunun daha Trablusgarpları, Yemenleri, Fizanları da var. Sabredelim Hak Taâlâ mazlumların ahını zalimlerde bırakmaz." (Ahmet Midhat Efendi, 2003: 46)

Nurullah, Akka'da iki kalebentle aynı koğuştan paylaşır. Kalebentlerden özellikle elli yaşlarında gösteren, aslen Mısırlı olan Rıfki Bey'den etkilenir. Aynı suçtan sürülen kişilerin bir araya geldiği mekân, bittabi bir mektebe dönüşür ve Nurullah sağlam bir Jön Türk olup çıkar.¹⁵ Ceylan, Nurullah'ın ailesini yanına aldırma girişimini, Ahdiye'nin Akka'ya gitmesini hafiyelerin dikkatini tekrar onun üzerine çekerek engeller. Bunun üzerine Nurullah da İskenderiye'ye kaçar ve aile tüm engellere rağmen nihayetinde bir araya gelir.

İncelediğimiz romanlar içerisinde işkence sahnelerinin yoğun olduğu tek roman *Matmazel Anjel*'dir. Setrak'ın daha sorgu için götürülürken evinde dövülmeye başladığı görülür. Kendinden geçen Setrak, gözünü açtığı zifiri karanlık bir odadadır. Zemin ızgara yapılmış gibi demir parmaklıklardır ki üzerinde oturmak da yatmak da mümkün değildir. Memleketin, padişahın aleyhinde "birtakım melunlarla birlikte" isyan teşebbüsünde bulunmakla, gizli cemiyetlerle haberleşmekle (İrfan, 1330: 55) suçlanan Setrak'ın suçlamaları kabul etmemesi üzerine sorguyu yapan kişi, iki sene önce İngilizce olarak Hınçak Komitesinin Londra şubesine hitaben yazılan, cemiyetin çalışmalarından bahseden bir evrakı delil olarak gösterir. Gerçeği söylemesi ve bu konuda ona önyak olan kişileri ele vermesi için baskı yapılır ancak Setrak, bu evraktan bahsetmemek üzere zaten daha önce yemin ettiği için inkâr etmeye devam eder ve bunun üzerine falakaya yatırılır. İşkence sonrası bayılan Setrak, ayıldığında ayaklarının şiştiğini, her tarafının kanlar içinde olduğunu âdeta bu "zebaniler"i "engizisyon mezalimi" icra eylediklerini görür (İrfan, 1330: 62-63). Ardından tekrar sorguya alınan Setrak'ın inkâra devam etmesi üzerine içeriye Alber girer ve onun komiteyle olan bağı anlatmaya başlar:

"Mösyö Setrak inkâr etmez. Çünkü şimdi Londra'ya firar ederek oradaki Hınçak Komitesinin a'zâ-yı faalesinden olan Artin Efendi vasıtasıyla komiteye dâhil olduğunu inkâr etmez zannedirim. Sonra geceleri gizli gizli Artin Efendi ve şimdi Cenevre'de ikamet eden Agop'la beraber Yani'nin birahanesine giderek orada efkâr-ı hânânelerini kararlaştırdıklarını unutmamışlardır. Daha sonra İngiliz postahanesi vasıtasıyla muhaberatta da katiyen kusur etmediklerini tabii derhatır ederler. Ve zatınıza takdim edilen evrakı söylediğim postahane ile getirterek müvezzilik vazîfe-i fedâkârânesinde, Mösyö Setrak kusur etmediğini bilir!" (İrfan, 1330: 64-65)

Alber'in söylediği her şey doğru olmakla birlikte bunları nereden öğrendiğine şaşırarak Setrak, suçlamaları inkâr etmeyi sürdürür. Gazetede yayımlanmak üzere yazdığı bir makale ikinci bir delil olarak sunulur. Bu yazı yayımlandığında "Yıldız erkânı kudurmuş bir hâlde etrafa" saldırıp "rast geldiklerini sürgüne, hapishanelere" tıkmıştır (İrfan, 1330: 67). Ancak Setrak bunu da inkâr eder. Bunun üzerine boynuna ve ayaklarına geçirilen halkayla, hareket etmesi kısıtlanacak şekilde zincirlenir. Sorgular ve işkenceler sonraki günlerde de devam eder. Setrak sorgu için götürüldüğü bir gün Anjel'in de odada olduğunu görür. Sorgu memuru delilleri kendisine gösterdiğinde Anjel, Setrak'ı kurtaracağını düşünerek o yazıları Setrak'ın yazdığını ve gayet güzel yazdığı için de bizzat Alber'e verdiğini belirtir. Setrak, Anjel'in farkında olmaksızın yalan söylediğini belirtir, suçlamaları yine kabul etmez.

"Selâmet-i memleket namına rûfeka"sı hakkında bilgi vermemeye, inkâra devam eden Setrak'a (İrfan, 1330: 76) yapılan işkenceye diğer mahkûmlar şaşırmaktadır:

"Gardiyanla beraber mahpushanenin içine indiğim zaman, mahkûmîn beni görür görmez aralarında bir fıslıtı hasıl oldu. Ben onlara yabancı yabancı bakıyor, onlar beni vahşi nazarlarla süzüyorlardı. Birbirlerine 'Biz bu kadar vukuat yaptık, yine bize böyle eziyet etmediler. Bu adamın yaptığı vukuat ne kadar büyük siyasi bir vukuat imiş ki böyle günlerce, aylarca işkenceler altında bulundurdular.' Bazıları 'Kim bilir hangi habisin iftirasıdır? İşte artık mahkemeye gidiyor... Bakalım ne kadar hüküm yiyecek!' gibi sözlerde bulunuyorlardı." (İrfan, 1330: 76-77)

Setrak mahkemeye geldiğinde Yıldız Sarayı'na hizmet edenlerden ve siyasi mahkûmlara mahsus seçilmiş kişilerden oluşan heyetin karşısına çıktığını anlar. Zaten hakkındaki karar önceden verilmiş gibidir, okunan fezlekedede hayatının en ince ayrıntısına kadar tüm faaliyetleri yazmakla birlikte en dikkat çeken ayrıntı Alber ve Anjel'in annesinin Setrak'ın şüpheli kişilerle görüştüğüne ve

¹⁴ Adı geçen kişi II. Abdülhamit Dönemi'nin serhafiyesi Fehim Paşa'dır. Hafiyeye teşkilatının başında olması hasebiyle Fehim Paşa'nın romanda adının geçtiği görülür.

¹⁵ Akka'da kendisini herkese sevdirmeyi başaran Nurullah, mutasarrıf paşanın iki oğluna Fransızca ders vermeye başlar. Anlatıcı, okura Nurullah'ın sürgün günlerini anlatırken kendi sürgününü model aldığı bildirir. Sürgündeyken hiçbir zaman işkence, eza, cefa görmediğini, hakarete uğramadığını, kale içinde hareketinde serbest olduğunu, gündüzleri evine, ailesinin yanına gidip akşam üstü yine hapishaneye döndüğünü bildirir (Ahmet Midhat Efendi, 2003: 206-207).

Avrupa'da basılan gazetelerin burada dağıtıcılığını yaptığına dair verdiği ifadelerdir. Mahkemenin sonunda müebbeden kalebentliğe mahkûm edilir. Hükümün ardından götürüldüğü koğuştaki kendisi gibi otuz kadar siyasi mahkûm olduğunu görür; bu mahkûmları onu "Al memleketin fedakâr bir evladı daha geldi" diyerek karşılar (İrfan, 1330: 79-80).

Bir süre sonra sürgün söylentisi baş gösterir ve mahkûmlar bir gece ellerine kelepçe takılmak suretiyle, etrafları süngülü askerlerle sarılı bir şekilde sevk edilmeye başlanır. Setrak bu manzaradan çok etkilenir, çünkü memleketlerini düşman işgalinden kurtarmak, bu uğurda vücutlarını siper etmek için koşma gelen gençlerin "birkaç menfaat-perestini bâzîçe-i âmâli olarak hidemât-ı sefîlede" kullanılmaları gerçekten üzücüdür (İrfan, 1330: 86). Mahkûmlar dipçiklerle vurulmak suretiyle çürük bir vapurun ambarına balık istifi bindirilerek sürgün yerlerine doğru gönderilir. İki gün iki gece yol alan vapur nihayet demir attığında ayakları demirli, yırtık kıyafetler içindeki mahkûmlar halkın korkulu bakışlarıyla karşılaşır. Nihayet Kürek Kalesi adı verilen kaleye ulaşan mahkûmlara, hapishane müdürü, "her zaman atıfetiyle tebaa-i zîr-destânını minnet-dâr-i şûkrân eyleyen şevketlü (Abdülhamid) Han"ın "inayet ve merhametinden müstefit" olacaklarını belirten kısa bir nutuk okutur. Ardından "Padişahım çok yaşa!" duasını okutmak ister ancak mahkûmlar kendilerini bu felakete uğratan kişiye dua etmek istemezler:

"Nasıl olur da hürriyet uğrunda yanan bir ruh, meşrutiyet için ölen bir kalp, ulviyete doğru semalara bu sedayı refeder. Biz sükût ettik." (İrfan, 1330: 92)

Ele aldığımız romanların hepsinde roman kişileri hiç kimse ile görüşmelerine müsaade edilmeksizin ciddi bir sorgu süreci ile karşı karşıya kalmıştır. Ne kadar bir baskı ortamı resmedilse de *Menfa*'da Ekrem'in her işini rüşvetle halledebileceğini öğrendikten sonra, bu yolda hareket ettiği, hem tevkifhaneye dışarıdan rahat etmesini sağlayacak şeyler getirttiği hem de sonrasında Konya'ya sürülmesini sağladığı görülür. Dolayısıyla aslında yazarın, dönemin bir özelliği olan rüşveti, politik yozlaşmayı da eleştirdiği söylenebilir. Hakeza Ekrem gibi işkence görmemekle birlikte Nurullah, daha uzağa, Akka'ya sürülür ve sonrasında da Jön Türklerin sığındığı bir kent olmasıyla dikkati çeken İskenderiye'ye kaçarak burada hayatını yeniden inşa eder. Setrak ise kendi milliyetinden bir insan tarafından jurnallenerek uzun süre çok ağır işkencelere maruz bırakılır. Romanda bir kabahati olmamasına rağmen sürekli işten çıkarılması onda bir "sosyalistlik fikri"nin hâsıl olmasına neden olmuştur (İrfan, 1330: 31). Hınçak Komitesi ile olan münasebetinin bundan önce mi sonra mı başladığı açık bir şekilde belirtilmemekle birlikte Alber'in suçlamalarından Setrak'ın cemiyetle daha öncesinde temas kurduğu anlaşılmaktadır. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi hususunda II. Abdülhamit'e karşı muhalif gruplarla birleşen, çalışan bu cemiyet, Setrak'ın izini sürerek hürriyetine kavuşmasının yollarını arayacaktır. II. Abdülhamit, bu bağlamda tüm Osmanlı halkı unsurlarının özgürlük konusunda birleşmesini sağlayan bir otoriter pozisyonu temsil etmektedir.

Sürgüne giden roman kişilerinin koruyuculuğunu ailelerinin yaptığı görülür. *Menfa*'da İsmet Hanım, Ekrem'den aldığı haberle maddi imkânlarını kullanarak hem tevkifhanede hem de sonrasında onun rahat etmesini sağlar. *Jön Türk*'te Nurullah'ın ailesi onun peşinden önce Akka'ya sonra İskenderiye'ye geçer. *Matmazel Anjel*'de Setrak ise hapishaneye düştükten kısa süre sonra annesini kaybettiği ve Anjel de Alber ile evlendiği için onu arayan soran olmamıştır ancak uzun zaman sonra cemiyetten aldığı mektupla birlikte dışarı ile haberleşmeye başlar.

Üç romanda da dikkati çeken, ortak olan bir diğer özellik roman kişilerinin sorgu ve sürgünden sonra geçirdikleri değişim ve dönüşümdür. Bununla birlikte Setrak'ın değişimi diğer iki roman kişisinden farklıdır. Başta siyasetle hiçbir ilgileri olmadığı hâlde yaşadıkları, özellikle Ekrem ve Nurullah'ın siyasi bir kimlik kazanmasına neden olur. Ekrem, romanın başında Mekteb-i Sultanide okurken annesinden aldığı harçlıklarla yaşayışını, kılık kıyafetini, zevkini değiştirmiş, İstanbul'un sefahat âlemlerine dalmıştır. Batılı yaşama özenen bir görüntü çizen, âdeta alafanga züppe tiplerini anımsatan Ekrem, "artık İstanbul'da kendisi için bal alınacak çiçek, heves edilecek eğlence kalma[dığında]" Avrupa'ya gitmek, özellikle de Paris'te yaşamak hevesine düşer (Fazlı Necip, 1325: 3). Yani başta Paris'e gitme isteği siyasi, ideolojik bir amaçtan kaynaklanmamaktadır. Avrupa'ya tahsilini tamamlamak ya da vatana hizmet etmek için değil de sadece sefahat âlemlerinden yararlanmak için gitmek isteyen Ekrem, Konya'da ihtiyar bir sürgün ile konuşurken ondaki vatan sevgisi ve hürriyet fikrinden etkilenir. Mutluluğunu, saadetini, ailesini vatan uğruna feda etmiş bu ihtiyar sürgüne göre "[dünyada vatanperverlikten büyük, vatan muhabbetinden daha âli hiçbir zevk, hiçbir his yoktur." (Fazlı Necip, 1325: 144). Avrupa'ya kaçmayı başardığı takdirde vatanın selameti ve hürriyeti için çalışmaya karar veren Ekrem, Giritli Mustafa ile tanışır. Mustafa, Girit'i "bir avuç hunhar ve anud eşkiyaya", yabancı devletlerin himayesine bırakan "miskin ve mülevves" hükûmete büyük bir kin duymaktadır ve bu kin onu "şiddetli bir vatanperver"e dönüştürmüştür (Fazlı Necip, 1325: 145):

"Korkma paşam, bu polisler ve jandarmalar mülevves bir istibdat-ı idarenin aletidirler. Bunlar halkı soymaktan, ızrar etmekten, memlekete bela olmaktan, hatta hizmet ettikleri hükûmetlere bile mazarratlar îka eylemekten başka bir şeye yaramazlar. Ben onların elinden sırası gelmiş beş altı yük sıraya bir kervan gibi tütün geçirmiş, kaçırmış olduğum hâlde onların ruhu bile duymuyor. Senin gibi bir beyi kaçırmak ne olacak!" (Fazlı Necip, 1325: 147)

Ekrem, Giritli Mustafa'nın tavassutuyla Avrupa'ya kaçmayı başarır. Avrupa'ya kaçtıktan sonra cemiyete dâhil olan Ekrem, cemiyetin teşebbüslerinden ve emellerinden bahseden mektuplar göndererek ailesinin kalbinde de vatanperverlik hissini artmasını sağlar. Aslında İkbâl'in başlattığı bu macera onun hem aşkı bulmasını sağlamış hem de ona bir amaç vermiştir. Nurullah da

benzer şekilde, politika ile ilgilenmeyen hatta böyle şeylerden daima çekinen bir insanken yaşadıkları onun değişmesine, sağlam bir Jön Türk olmasına neden olur. Setrak ise jurnal ve sürgünden önce birtakım siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. Bununla birlikte maruz kaldığı ağır işkence ve yaşadığı kayıplar, onun değişimini daha dramatik bir mahiyete büründürür.

Meşrutiyet ve Hürriyet

Hürriyet, Osmanlı aydınlarının, hükûmetin günden güne artan baskıları, sansür ve sürgün karşısında umutla bağlandıkları, mücadelelerini sürdürmelerini sağlayan en kuvvetli unsurdur. Bu bağlamda Meşrutiyet'in ilanını sağlamak büyük önem arz eder. II. Abdülhamit Dönemi'nin bir eleştirisi olarak nitelendirebileceğimiz bu romanların sonunda Meşrutiyet'in ilanı hadisesinin, dönem panoramasının bir kesiti olarak mutlaka yer aldığı görülür. İdeal artık realiteye inkılap etmiştir.

Menfa''da Ekrem, Konya'daki ihtiyar sürgünün hürriyet ile ilgili söylediklerinden, onun umudunu kaybetmemesinden çok etkilenir:

"...Fikr-i hürriyet daima cereyan eder bir nehr-i cûşân gibidir. Onun karşısına geçilemez. Sed çekmek, cereyanına hâil olmak istersen kabarr, yükselir, gerçi gürültüsü işitilmez. Fakat kuvveti artar; tazyiki artar. Nihayet bir an gelir ki o müthiş seddi bir tarrâka-i hevl-engîz ile koparır, yıkar, etrafı bir tufan gibi istila eder. Canlar heder olur, mamureler harâbe-zâra tahavvül eder fakat sonra yerinde yeni bir mamure, feyizli bir hayat başlar. Hükûmetimizin istibdadı günden güne artıyor, tazyik tezâyüd ediyor. Emin olunuz arttıkça mutlak kuvvet de artar. Hayattaki elastikiyetin bir derecesi vardır. Sıkışır, sıkışır sonra bir dinamit gibi patlar." (Fazlı Necip, 1325: 141-142)

Romanın son bölümü "10 Temmuz" başlığını taşır ve Selanik'te İttihat ve Terakki Cemiyeti "kahramanları"nın hürriyeti ilan etmek üzere giriştikleri hazırlıkların tasviriyle başlar (Fazlı Necip, 1325: 152). "*Selanik'teki hafiyelerin her biri bir deliğe saklanmış, birtakımının levs-i vücûdu paklanmış, bir kısmı İstanbul'a kaçmış*"tır (Fazlı Necip, 1325: 154). İsmet Hanım, Ekrem'i jurnallettiği ortaya çıkan İkbâl Hanım'a şikâyet edileceğini ve diğer hafiyeler arasında kendisine de ceza verileceğini, tetikte olmasını bildiren bir tezkireyi, Neşide'nin de desteğiyle imzasız bir şekilde gönderir. Hafiyelerin gece evlerinden alındıktan sonra öldürüldükleri haberi, mahalleli arasında yayılmaya başladığında bunu öğrenen İkbâl de korkudan ölür. Roman, Ekrem'in Selanik'e dönmesiyle mutlu bir şekilde sona erer.

Jön Türk'ün sonunda da II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Böylece hafiyeler cezalandırılmaya, sürgüne gönderilenler ise vatana dönmeye başlamıştır. Nurullah'ın sürülmesine sebep olan serhafiye Feyzullah Efendi hapsedilir, Ceylan ve Kâzım Bey ise intihar etmeyi seçer.

*Matmazel Anjel'*in son bölümünde sürgünde dört sene geçiren Setrak hürriyetine kavuşmuştur. Setrak'ın nerede olduğunu uzun uğraşlar sonucu öğrenen cemiyet, ona harçlık göndererek metin olmasını salık verir ve lazım gelen teşebbüslerde bulunulduğunu da bildirir. Patrikhane, Setrak'ın affı ve hapisten çıkarılması için şiddetli bir surette II. Abdülhamit'e müracaat ve Babialı'yı protesto etmektedir. Setrak, cemiyetten gelen mektuplar sayesinde Alber ile evlenen Anjel'in verem olup öldüğünü öğrenir. Bu haber üzerinden çok geçmemiştir ki İstanbul'dan bir arkadaşından, affedildiğini müjdeleyen bir telgraf alır. Üç gün sonra müdür koğuşa gelerek siyasi mahkûmların Sultan Abdülhamit tarafından affedildiklerini ve padişahın, kalan ömürlerini kendi afiyeti için dua ile geçirmelerini arzu buyurduğunu bildirir. Setrak ise sadık bir kalbin, memleketini, vatanını seven padişahına riayetkâr olduğu, muhabbet beslediği cevabını verir: "*Benim bu sözlerimde nihani bir hakayık var idi. Çünkü memleketini sevmeyen, hüküm sürdüğü reaya ve tebaasına zulüm işleyen bir padişaha dua etmek olur muydu?*" (İrfan, 1330: 102)

Ömrünün en verimli çağında her şeyden yoksun kalan ve her anlamda sindirilen gençlerin bir örneği olan Setrak'ın padişaha karşı olumlu duygular beslemesi elbette söz konusu değildir. Setrak vapur İstanbul'a, Ayastefanos önüne geldiğinde bir çocuk gibi ağlar. Süngüler altında ayrıldığı İstanbul'a, şimdi hür bir şekilde dönmüştür. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte istibdada hizmet edenler birer birer cezasını çekmeye başlar. Bunlardan birisi de Alber'dir:

"Ömründe hiç azâb-ı vicdân çekmeyen, hanüman söndürmek, perişan etmekle zevk duyan bu hain Alber, şimdi cezasını görmüş çünkü Meşrutiyet'in ilanını asumana çıkararak top sedaları onun beynine inmiş, nüzûl-ı isâbet ederek elyevm hastahane köşesinde hıyanet ettiği milletin mürüvvetine dehalet etmiş hayât-ı cinâyetkârânesinin elemelerini, acılarını çekiyordu." (İrfan, 1330: 109)

Üç romanın da mutlaka "kissadan hisse" çıkarma anlayışına uygun olduğu ve somut gerçeklerden hareket etmelerine rağmen romantizme özgü nitelikler sergilediği görülür. Dolayısıyla iyiler ödüllendirilmiş, kötüler ise cezalandırılmıştır. İkbâl, Ceylan ve Alber'in, onlara yardım eden hafiyelerin aynı sonu paylaştığı ya da hapsedildiği görülür.

Sonuç

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra baskının ve sansürün son bulmasıyla birlikte birçok edebî türde olduğu gibi roman sayısında da ciddi bir artış yaşanır. Yaşanan siyasi gelişmelerin etkisinde, II. Abdülhamit Dönemi'ni arka plan yapan yazarlar, özellikle ülkenin ve insanların üzerindeki baskının olumsuz sonuçlarına odaklanan eserler kaleme alır. II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra yazılan, çalışmamıza temel teşkil eden romanlarda bir aşk teması etrafında şekillenen olay örgüsünde gerilim ve çatışmanın jurnal ile sağlandığı görülür. Her üç romanda da geleneksel tahkiyenin, özellikle âşık hikâyelerinin kimi kalıpları tekrar eder, bir karşı güç olan hasım ya da kötücül tip, sevgilileri jurnale başvurarak ayrı düşürür ve bir felaketler silsilesini tetikler; ancak bu çatışma bir yerde romantizm akımında gözlemlenebilen bir şekilde çözülür.

Romanlarda dikkati çeken bir diğer özellik hafiyeliğin âdeta bir meslek hâlini almasıdır. Bu işten kazanç sağlayan, kılını kıpırdatmaksızın oturduğu yerden cebini dolduran yozlaşmış kişilerin toplumsal eleştirisi yapılır. Rüşvetle sürgüne gidilecek yerin belirlenebildiği, gücü olanın bir başkasını rahatlıkla işinden edebildiği, devletin tüm kurumlarıyla yozlaştığı, adaletin işlemediği bir toplumsal ve ahlaki tablo söz konusudur. Eserlerde resmedilen tüm bu haksızlıklar ve jurnal sonrasında yaşananlar roman kişilerinin değişimine yol açmıştır. Ama bu değişim derinlemesine değil de yüzeysel bir şekilde ve "hızlı" bir surette gerçekleşir. Daha ziyade siyasi ve tarihî atmosferle "aşk" teması koştur yürümekte; türlü entrikalar ve aşk etrafında dönemin eleştirisi için bir zemin oluşturulmaktadır. Buna rağmen Neşide, Ahdiye ve Anjel gibi kadın roman kişileri oldukça tek boyutlu, sadece tipik birkaç yönüyle çizilmiştir; olay örgüsüne çok büyük katkıları yok gibidir.

Romanların aynı zamanda belgesel niteliği de vardır; her üçünde de II. Abdülhamit devri ile örtüşecek birçok gönderme mevcuttur. Dönemin gazetelerinden serhafiyelere, jurnal, tevkif, işkence, sürgün ve II. Meşrutiyet'in ilanı gibi birçok materyal, tarihî vakaların eşliğinde eserlerde takip edilebilmektedir. Ayrıca II. Abdülhamit bir roman kahramanı olarak eserlerde yer almasa da *Matmazel Anjel*'de padişahın isminin doğrudan geçtiği, yer yer de tarihî atmosferi destekleyecek şekilde, zimnen ona işaret edildiği görülür.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Ahmet Midhat Efendi (2003). *Jön Türk*. Çoruk, A. Ş., Andı, M. F. & Yetiş K. (Haz.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akpınar, S. (2015). *Türk Romanında II. Abdülhamit*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- And, M. (2014). *Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Argunşah, H. (2013). Ahdiye ile Ceylan Arasında Bir Jön Türk: Ahmet Mithat Efendi'nin Feminizmi. *Turkish Studies*, 8(9), 1-16.
- Esen, N. (1991). *Türk Romanında Aile Kurumu*. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı.
- Fazlı Necip (1325). *Menfa*. [Basım yeri belirtilmemiştir].
- Gör, E. (2016). *II. Abdülhamid'in Hafiyeye Teşkilatı*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Gündüz, O. (2013). *II. Meşrutiyet Romanı 1908-1918 Yapısal ve Tematik İnceleme*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Haykır, T. (2018). Osmanlı Ermenilerine Dair Örtük İletiler Romanı Matmazel Anjel. *TÜBA-AR*, XLIII, 181-192.
- İrfan (1330). *Matmazel Anjel*. İstanbul: Cemiyet Kütüphanesi.
- Karaca, A. (1991). Ahmet Midhat Efendinin Jön Türk Adlı Romanı. *Türkoloji Dergisi*, 9 (1), 121-141.
- Karal, E. Z. (2003). *Osmanlı Tarihi VII*. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Koç, M. (2005). *Türk Romanında İttihat Terakki (1908-2004)*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Koloğlu, O. (1999). Türkiye'de Basın Meslek İlkelerinin Evrimi. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3 (5), 71-84.
- Okay, O. (2005). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Okay, O. (2008). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Sazyek, H. (1993). II. Meşrutiyet'in İlânı ve Şiirimizdeki Yankısı. *Türkoloji Dergisi*, 11(1), 263-281.
- Şahin, İ. (2004). *Selanikli Fazlı Necib'in Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Bilge Yayınları.
- Tekin, E. (1998). Hafiyeye. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 15, 115-116.
- Topaloğlu, Y. (2022). Servet-i Fünûn Neslinin Hatıralarında II. Abdülhamid Tasavvuru. *Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı Modernleşmesi Cilt I* (1. Baskı, s. 185-204). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sultan II. Abdülhamid Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Yazgıç, K. (1940). *Ahmet Mithat Efendi Hayatı ve Hatıraları*. İstanbul: Tan Matbaası.

Structured Abstract

The Ottoman Empire, which had a plurinational structure, was affected by the idea of nationalism popularized by the French Revolution, and nations demanding independence began to revolt. It is seen that the attempts of the intellectuals of the period to prevent the collapse of the empire, particularly using their articles and works, contradicted the policy of the state and raised official suspicion. Thus, the government took harsh measures and removed the opposition figures from the center through oppression, censorship, and eventually exile. In this context, the New Ottomans and the Young Turks are opposition movements/groups that should be mentioned. Intellectuals who defend the constitutional administration and fight against despotism target the government and act to ensure the proclamation of the Constitutional Regime, the entry into effect of the constitution, the opening of the parliament, and the end of despotism. In addition, intellectuals aim to limit the powers of the government by opening a new parliament and want to prevent the government from interfering completely arbitrarily.

II. Abdülhamit came to the throne in 1876 with the promise that he would accept the Constitutional Regime, opened the parliament but retained the authority to annul the parliament in extraordinary circumstances, and then, closed it indefinitely because of the start of the Ottoman-Russian War. In addition, based on Article 113 of the Constitution, he exercises the authority to exile those who threaten the government and violate security measures. Thus, II. Abdülhamit silenced the dissenting voices, especially Mithat Paşa, Namık Kemal, and Ziya Paşa, by exiling them from the capital and became one of the most criticized and talked about Ottoman sultans with every decision he made and every step he took during his reign, which would last approximately 30 years. II. Abdülhamit's suspicious nature led him to distrust those around him and to have the illusion that the enemies of the state were always on the alert; therefore, he concentrated all the power in Yıldız Sarayı (Star Palace), intensified the practices of the despotic regime and escalated censorship. In order not to be deposed or assassinated like the sultans before him, he established a system of "sleuthing" and "informing" to protect his sultanate and, in a sense, the state.

With the establishment of the "Zabita-i Hafiye Teşkilatı" (Confidential Police Organization) in Yıldız Sarayı, spies convey the information obtained about the people they follow and investigate to the authorities with a report called "journal". The only expectation of the spies, who are volunteers and not members of any organization, is to receive the sultan's favor, reward, and patronage. It is seen that almost everyone, from the highest-ranking person at the state level to the smallest civil servant, is included in this system. However, there is no legal sanction for those who submit false information. Due to the reward of informants, the number of informing gradually increased and the aforementioned organization reached such a power that it became a pressure mechanism not only for those who wanted to remove the sultanate but also for the public. Therefore, II. Abdülhamit's period is frequently the subject of works in modern Turkish literature due to its heated atmosphere. The opposition of Abdülhamit is reflected in every literary genre, from novels to theatre and poetry. II. Abdülhamit, a sultan who was criticized in works by many writers, especially Tevfik Fikret, even during his reign, and "the empire of fear" he created were also criticized in later periods.

*Even if his reign ended, II. Abdülhamit continued to be a sultan about whom different opinions were expressed and discussed. After the declaration of the Second Constitutional Regime, particularly the intelligence agency established during his period the countless denunciations forwarded to official authorities became the target of criticism, especially from the writers. In the shade of these developments, writers produce works that focus on the negative consequences of the pressure on the country and its people, while using the II. Abdülhamit period as a background. In our study, the novels titled *Menfa* by Fazlı Necip, *Jön Türk* by Ahmet Mithat Efendi, and *Matmazel Anjel* by İrfan, all of which were published shortly after the declaration of the Constitutional Regime and found to repeat similar plot patterns will be examined. In these novels that are especially based on the theme of love, the motive that provides tension and conflict in the plot is the information. Based on these works, it will be tried to reveal how the denunciations changed the lives of fictional people at both individual and social levels, in the light of the historical conditions of the period.*

Ahmet Turan DOĞAN

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye

Department of Turkish Language and Literature,
Harran University, Faculty of Sciences and Arts,
Sanliurfa, Türkiye

ahmetturandogan@gmail.com

Türkçede “... gibi/olarak kullanılan isimler” ve “adlaşmış sıfat” ifadeleri Üzerine

On the Expressions of "nouns used like/as" and "adjective nominalization" in Turkish

Öz

Dilbilgisi çalışmalarında sözcük türleri ele alınırken genel olarak isim, sıfat, zamir, zarf, fiil, edat (çekim edatı), bağlaç (bağlama edatı) ünlem (ünlem edatı) başlıkları açılır ve dildeki sözcükler bu sekiz türe göre değerlendirilir. Bunların yanında bazı araştırmalarda pekiştirme edatına da yer verilir. Böylece sözcük türü sayısı dokuza çıkar. Edatlar hariç dildeki diğer sözcüklerin tür değerlendirmesi hem yapı hem de bağlam göz önünde bulundurularak yapılır. Edatlar, kalıplaşmış sözcükler olduğundan ilk değerlendirmeleri yapılarına göre değil bağlam ve anlam özelliklerine göre yapılır. Edatlar, dildeki sözcüklerin asıl, yan veya mecaz anlamlarının haricinde bir anlam kazanmasıyla oluştuğundan onların anlamsal özelliklerine dikkat etmek gerekir. Bu durum, göz önünde bulundurulmadığında hangi sözcüklerin edat olarak kabul edilmesi gerektiğinde de sıkıntılar yaşanır. Bu çerçevede, incelenen dilbilgisi çalışmalarının bazılarında özellikle çekim edatlarının ve ünlem edatlarının “edat gibi kullanılan isimler/adlar/sözcükler”, “ünlem gibi kullanılan isimler/adlar/sözcükler”, “edat olarak kullanılan isimler/adlar/sözcükler”, “ünlem olarak kullanılan isimler/adlar/sözcükler” biçimlerinde değerlendirildiği görülür. Bu da sözcüğün ait olduğu türle ilgili kafa karışıklıkları oluşturmaktadır. Aynı durum “adlaşmış sıfat” ifadesi için de geçerlidir. Bu da bir belirsizlik oluşturmaktadır. Halbuki, bir sözcük yapı, bağlam ve anlam özelliklerine göre değerlendirildiğinde dokuz sözcük grubundan birine dahil edilmelidir. Bu da herhangi bir sözcüğün “... gibi kullanılan isim/ad/sözcük”, “... olarak kullanılan isim/ad/sözcük” biçimlerinde değerlendirilmesiyle mümkün görünmemektedir. Çünkü bir sözcük çekim edatı veya ünlem edatı olduğunda dilbilgisel anlam kazandığından doğrudan isim olmaktan çıkar. “Adlaşmış sıfat” ifadesi de aynı anda iki sözcük türünü birden işaret etmesi bakımından sorunludur. Çünkü bir sözcük adlaştıktan sonra sıfatlığı zikredilmemelidir. Aynı biçimde sıfatlaştıktan sonra da adlığı zikredilmemelidir. Söz konusu çalışmada burada dikkat çekilen durumlara değinilmiş ve sözcük türleri ayrımı çerçevesinde bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, isim, sıfat, çekim edatı, ünlem edatı

Abstract

When discussing word types in research, nouns, adjectives, pronouns, adverbs, verbs, postpositions, conjunctions, and interjections are generally mentioned and the words in the language are evaluated according to these eight types. In addition, some studies also include the intensive particle. Thus, the number of word types becomes nine. Except for grammatically meaningful units, the types of other words in the language are determined by considering structure and context. Postpositions are evaluated according to their context features and meanings. Since postpositions are formed when words in the language acquire a meaning other than their actual, connotative, or figurative meanings, it is necessary to pay attention to their semantic properties. When this situation is not taken into consideration, problems may occur in accepting some words as postpositions. In this framework, in some of the grammar studies examined, especially postpositions and interjections are evaluated as “nouns/nouns/phrases used as postpositions”, “nouns/nouns/phrases used as interjections”, “nouns/nouns/phrases used as postpositions”, “nouns/nouns/phrases used as interjections”. This creates confusion about the type of word. The same applies to the expression “adjective nominalization”. This creates uncertainty. However, when a word is evaluated according to its structure, context, and meaning, it should be included in one of the nine lexical groups. This does not seem to be possible by evaluating any word in the forms of “a noun/name/phrase used as ...” or “a noun/name/phrase used as ...”. Because when a word becomes a preposition or an interjection, it ceases to be a direct noun as it gains grammatical meaning. The expression “adjective nominalization” is also problematic in that it refers to two types of words simultaneously. Because once a word becomes a noun, it is no longer an adjective. Likewise, once it becomes an adjective, it is no longer a noun. In this study, the situations noted here are addressed and evaluated in terms of differences in word types.

Keywords: Turkish, noun, adjective, postposition, interjection

Geliş Tarihi/Received 03.03.2024
Revizyon/Revision 19.03.2024
Kabul Tarihi/Accepted 15.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 28.09.2024

Atıf

Doğan, A. T. (2024). Türkçede “... gibi/olarak kullanılan isimler” ve “adlaşmış sıfat” ifadeleri Üzerine. *Turcology Research*, 81, 436-446

Cite this article

Doğan, A. T. (2024). On the Expressions of "nouns used like/as" and "adjective nominalization" in Turkish. *Turcology Research*, 81, 436-446

Giriş

Dildeki sözcüklerin temelde isim ve fiillerden çeşitli şekillerde geliştikleri bilinmektedir. Bu konuda çeşitli biçimbirimlerin yani genel olarak dilbilgisinin gelişimiyle ilgili çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmaların bazılarında sözcük türlerinin kökü isimlere götürülmektedir. Bu konuda Heine ve Kuteva, dilbilgisinin oluşumunu 7 katman olarak belirlemiş ve bu katmanların ilk sırasına da isimleri yerleştirmişlerdir (2007: 111). Yapı bakımından fiilleri ele alan Hacıeminoğlu ise isimlerle ilgili herhangi bir fikir ileri sürmenin zorluğundan bahsederek fiil köklerini tek bir ünlüye veya bir ünsüz-bir ünlü yapısına kadar götürür (2016). Böylece, fiillerin isimlerden sonra ikinci bir kategori olarak geliştiği fikrinden farklı bir görüş ileri sürülmüş olur. Bununla birlikte Hacıeminoğlu, yine aynı çalışmasında dilde temel olarak isim ve fiillerin bulunduğunu, daha sonra ise edatların oluşmasıyla günümüzde kelimelerin isim, fiil ve edat olmak üzere üç gruba ayrıldığını da belirtir (2016: 15).

Dildeki sözcüğün temelde hangi grupta yer aldığı isim ve fiil arasındaki fark hariç genellikle onların sözdizimindeki kullanımlarına göre değerlendirilmiştir. Bu çerçevede Karahan'ın ifadesiyle onların hangi sözcük türü içerisinde yer alacağını belirleyen ölçüt, söz konusu sözcüğün anlam boyutu ve sözdizimindeki görevidir (2007: 39). Hengirmen de Türkçenin en önemli özelliklerinin başında sözcük türleri arasındaki esnekliğin geldiğini belirtir. Ona göre yabancı dillerden etkilenecek Türkçede de bazı sözcüklerin kesin olarak sıfat vb. olarak belirtilmesi Türkçenin işleyişine aykırıdır. Çünkü, Türkçede sözcükler cümle içindeki yerlerine göre ad, sıfat, belirteç, ünlem, yüklem görevlerini üstlenmektedir (2006: 111). Bu düşüncelere rağmen sözcüğün temel kategorisinin sürekli göz önünde bulundurulması bazı çelişkili değerlendirmelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu noktada dilbilgisi çalışmalarında “edat gibi kullanılan isimler/adlar”, “ünlem gibi kullanılan isimler/adlar”; “edat olarak kullanılan isimler/adlar”, “ünlem olarak kullanılan isimler/adlar” ve “adlaşmış sıfat” gibi adlandırmaların ortaya çıktığı görülür.

Efendioğlu, Türkçede çekim ekleri dışından kalan işletim (gramer) vazifeli bütün sözcükleri edat olarak değerlendirir (2007: 27). Böylece edatların sözdizimsel işletim görevlerine dikkat çeker. Edatlar, görevlerinin yanında dilbilgisel anlamlarıyla da ön plana çıkar. Türkçedeki birtakım fiil ve isim kök/gövdeleri üzerine gelen eklerin sözcük kök veya gövdesiyle kalıplaşması sonucu oluşan edatlar sözcüğün bilinen sözlüksel anlamlarından da uzaklaşırlar. Böylece, ekleşmeye kadar gidebilen sürecin ilk aşaması başlamış olur. Tabii, kalıplaşma ve anlam değişimiyle oluşan edatlar sadece sözcüklerden değil, daha büyük dil birimlerinden de oluşabilir. Bu noktada Doğan, tek sözcükten oluşan bağlama edatları ve birden çok sözcükten oluşan bağlama edatlarına yer vermiş ve birden çok sözcükten oluşan bağlama edatlarını da kendi içinde sözcük öbeği temelli bağlama edatları ve cümle temelli bağlama edatları olmak üzere ikiye ayırmıştır (Doğan: 107-108). Efendioğlu da cümle menşeli (kökenli) bağlama edatları ve ünlem edatlarına yer vermiştir (2006). Görüldüğü üzere, edatlar öncelikle sözdiziminde bağlam çerçevesindeki anlam ve kullanımlarıyla dikkat çeker. Bundan sonra oluşum biçimleri de edatların fark edilmesini sağlayan bir özellik olarak karşımıza çıkar.

Edat sözcüğünü daha dar bir anlamda kullanan Korkmaz, edatları değerlendirirken “edat gibi kullanılan adlar” ve “edat gruplarının ad gibi kullanılması” başlıklarına yer verir. Ona göre *edat gibi kullanılan adlar* dilde ihtiyaç hâlinde kullanılan *alt, üst, ön, yan, ara, sağ, sol, iç, dış, kıyı, öte* gibi sözcüklerdir (2003: 1084). Korkmaz, bu adlandırmayı ise söz konusu sözcüklerin diğer edatlardan farklı olması sebebiyle kullandığını belirtmiştir. Ona göre bu sözcüklerin diğer edatlardan farklı olarak kendi başlarına bağımsız anlamları vardır, ad çekimi ekleri alabilir ve türetmelere girebilirler (2003: 1084). Korkmaz'ın bu tür sözcükler için verdiği cümle örneklerinin bazıları şunlardır:

Ocağın başına oturmuş yeni gelen gazeteyi gözden geçiriyordu.

Sezindim ki, örtünün altından sedef dişleri parlıyor.

Gelincik, çiçek dışında, bir hayvan, bir balık ve bir hastalık adı olarak da kullanılmaktadır.

İnce Memed hakkında çok deli şeyler düşünüyor, korkuyor, ürperiyordu. (2003: 1085).

Korkmaz'ın vermiş olduğu örneklerden seçilen bu cümlelerdeki *başına* ve *altından* sözcüklerinin isim, *dışında* ve *hakkında* sözcüklerinin ise anlam boşanmasına uğrayarak çekim edatı olduğu görülür. Korkmaz, bir diğer başlıkla “edat gruplarının ad gibi kullanılması” ifadesine yer vermiştir. Ona göre edat grupları çeşitli çekim eklerini aldıklarında ad gibi kullanılmaktadır:

Canım gene Şakir gibisi yok derler.

Hiçbir tiyatrodan bu kadarını görmemişim (2003: 1086-1087).

Burada da aslında edat grubunun ad gibi değil, sözdiziminde ad olarak kullanılması söz konusudur. Dolayısıyla yine “... gibi kullanılma” söz konusu değildir.

Ergin, son çekim edatları başlığı altında “son çekim edatı gibi kullanılan isimler” ve “son çekim edatlarına yardımcı tâbirler” başlıklarına yer vermiştir. Ona göre ilk başlık altında yer alan edat gibi kullanılan *hâlde* “çalıştığı hâlde”, *mukabil* “buna mukabil”, *karşılık* “buna karşılık”, *nisbet* “buna nisbet”, *bedel* “buna bedel” kelimeleridir (2009: 373). Bunun yanında “son çekim edatlarına yardımcı tâbirler” başlığı altında da *hakkında, yüzden, yüzünden, üzerine, tarafından, bakıma, yönünden* gibi

kelimeler yer almaktadır. Bunlar da kullanılış ve fonksiyon bakımından son çekim edatlarına yakındırlar (2009: 387). Ergin, bunlara da tam olarak “son çekim edatı” diyememektedir. Ergin, ayrıca *ön, arka, alt, üst, yan, sağ, sol* gibi kelimelere de değinmekte ve bunları çekim edatı olarak değil isim olarak değerlendirmektedir (2009: 387).

Haceminioğlu, çekim edatlarını kullanılış bakımından ikiye ayırır: 1. Yalnız edat olarak kullanılan donmuş kelimeler, 2. Aslında isim veya zarf olmakla beraber geçici olarak edat durumunda kullanılan kelimeler (2015: 2). Görüldüğü üzere, Haceminioğlu da bunların isim veya zarf olmalarıyla bir bağlantı kurmuş ancak geçici de olsa son hâllerıyla edat olduklarını belirtmiştir.

Chirli, Ermeni Kıpçakçası üzerine yaptığı çalışmasında *ust, art, iç, yan/hat, yer/orun, ara, orta, alın, tip* gibi sözcükleri diğer edatlardan ayrı tutmasına rağmen *edat gibi kullanılan isimler* olarak değerlendirmiştir. Ona göre bu sözcükler diğer edatlardan farklı olarak bağımsız bir anlama sahiptir, isim çekim ekleri alabilir ve üretmelere girebilir (2007: 15-16).

Li, sontakı olarak adlandırdığı çekim edatları üzerine yapmış olduğu çalışmasında ilgili sözcük grubunu “sontakılar” ve “sontakı gibi kullanılan adlar” olmak üzere iki temel başlık altında ele almış ve Türk dilinde 162 adet sontakı gibi kullanılan ad tespit etmiştir Burada da *alın, burun, ayak, çevre, dolay, kat, nazd, sırt, üst, yol, yüz, zarf* gibi sözcüklere yer vermiştir (2004). Li'nin vermiş olduğu örneklerle göre söz konusu sözcüklerin bazıları edatlaştığı için bu hâllerıyla değil üzerlerine gelen eklerin kalıplaşmış biçimleriyle kullanılmaktadır:

Metinde Antalya dolaylarında yapılan bir gezi ve burada görülenler anlatılmaktadır. (Li, 2004: 639)

Onun dolayında çok barındı. “(Ana kuş) Onun etrafında çok bağırdı.” (Li, 2004: 639)

Kirdim bir er katına Türk'ten. “Türklerden bir adamın yanında girdim.” (Li, 2004: 677)

Onun nezdinde bu meselenin hiç kıymeti yoktur. (Li, 2004: 693)

Bunları dinlememesi yüzünden sınıfta kaldı. (Li, 2004: 791)

Bir sene zarfında üç defa hasta oldu. (Li, 2004: 793)

Türkiye Türkçesindeki edatların sorunlarını değerlendiren Oruç, bu sorunlar arasında “edatlar ve edat gibi kullanılan şekillerin tespiti” maddesine de yer verir ve bu duruma şöyle bir öneride bulunur:

1. Gerçek çekim edatları
2. Edat gibi kullanılan kelimeler
 - 2.1. İsimlerin edat olarak kullanılışı
 - 2.2. Sıfatların edat olarak kullanılışı
 - 2.3. Zarfların edat olarak kullanılışı (2011: 540-541).

Oruç'un bu değerlendirmesinde edat gibi kullanılma ve edat olarak kullanılma ifadelerine yer verdiği görülür. Ancak “... gibi kullanılma” ile “... olarak kullanılma” arasında fark vardır. “... gibi kullanılma” sözcüğün türünü net olarak vermekten uzaktır. “... olarak kullanılma” ise “edat olarak kullanılan adlar/isimler” biçiminde ifade edilmediği sürece yanlış değildir. Çünkü bir sözcük aslında isimken sözdiziminde sıfat olarak kullanılır ve son hâliyle de sıfat olur.

Ünlemler üzerine yapılan değerlendirmede Korkmaz, “ünlem gibi kullanılan kelimeler” başlığına yer vermiştir. Ona göre, bu başlık altında aslında ünlem olmayan ad, sıfat, zarf gibi kelimelerin ve çekimli fiillerin konuşan veya yazanın kendi üslubuna göre veya dildeki kelimelere katmak istedikleri duygusal anlam inceliklerine göre yer yer birer ünlem gibi kullanılan kelimeler yer almaktadır:

Dikkat! düşeceksin.

Zavallı! ne söylediğinin farkında bile değil...

Aman ne güzel! İyi ki getirmişsin.

İstemem verme!

- Çok anlayışlısın maşallah!

Ona göre bu kullanımlar çeşitli duyguların dışa vurulmasını sağlar. Bunların ünlem olmaları ise konuşmada vurgunun şiddetlenmesi ve tonun ona göre ayarlanması, yazıda da ünlem işaretinin kullanılması ile ortaya çıkar (2003: 1191). Korkmaz'ın burada bahsettiği sözcüklerin bazıları (dikkat, zavallı, maşallah) cümlede ünlem olarak kullanılmaktadır. Diğerlerinin bir duyguyu veya seslenmeyi işaret etmesi sadece ifade ettikleri anlamla alakalıdır. Kullanım ve yapı itibarıyla ise bunlar isim veya çekimli fiildir.

Vural ve Böler de ünlem gibi kullanılan sözcüklerden bahsetmiştir. Onlara göre ünlem olmayan isim, sıfat, zarf gibi sözcükler ve çekimli fiiller çeşitli anlam özelliklerine göre bazen ünlem gibi kullanılır:

Ayı!

Başarılar!

Kalksana kız!

Dikkat! Komutan burayı denetleyecek.

İstemem, getirme! (2014: 261)

Ediskun, ünlemleri üçe ayırmıştır. Bunlardan biri de *ünlem olarak kullanılan kimi isimler, sıfatlar ile fiillerin emir kipleri* başlığıdır. Örnek olarak da şunları vermiştir: *Dehşet, arkadaşlar, Allah, Allah'ım, alçak, alçaklar, hain, nefis, güzel, yaşa, var ol, dur...* (2010: 322). Hengirmen de *ünlem olarak kullanılan sözcükler* başlığında yer verir ve bunların aslen ünlem olmadığı halde seslenme veya başkasına hitap için ünlem görevini üstlenen adlar, sıfat veya belirteçler olduğunu belirtir:

Aferin, çok güzel iş başardın!

Allah! Allah! Bu adam ne yapmak istiyor!

Ayol, bu adam da kim!

Zavallı kadıncağız!

Buraya gelin!.. (2006: 198)

Görüldüğü üzere, Ediskun ve Hengirmen de ünlem olarak kullanılan çeşitli sözcük türlerinden bahsetmiştir.

Gencan, *ünlem değerli sözler, söz öbekleri* başlığına yer vermiştir. Ona göre kişilere, kişi niteliğinde sayılan varlıklara seslenmek için kullanılan sözcükler vurgu, durgu, ton ve söyleyiş özellikleriyle ünlem olur:

Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma sakın!

Bunun yanında sevgi, üzüntü, öfke, birden karşılama, korku vb. çeşitli duyguların etkisiyle söylenen sözcükler ve sözcük öbekleri (*Gitmem! Gidemem!*); sert, dokunaklı, coşkulu biçimde söylenmiş fiiller, komutlar (*Anne, yetiş! Sağ ol!*) ve sevinç, korku, dargınlık gibi çeşitli duyguları yansıtan yanıtlar da (*Evet!, Hayır!, Hay hay!*) bu kategoride sayılmıştır (1979: 490-491). Gencan'ın bu kategoriyi daha geniş tuttuğu görülür.

Banguoğlu ise "asıl ünlemler "başlığının yanında "ünlem olan başka kelimeler" başlığına da yer vermiş buradaki ünlemleri "ünlemleşen isimler", "ünlemleşen fiiller" ve "birleşik üremeler" başlıklarına yer vermiş ve bazı isim, sıfat, zamir, zarf ve fiillerin haykırma tonunda kullanılarak ünlemleştiğini belirtmiştir (2004: 399-402). Görüldüğü üzere Banguoğlu bunların ünlem olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Banguoğlu ünlemleşmenin yanında bazı ünlemlerin de isim, zarf ve bağlam olabildiğine de dikkat çekmiştir (2004: 402).

Çekim edatları ve ünlem edatlarının yanında dilbilgisinin başka bir alanında da "... gibi, ... olarak" kullanılmaya benzer bir durum daha vardır. Bu da bazı araştırmacıların *adlaşmış sıfat* olarak belirttiği dil birimleridir. Bunlara *adlaşmış sıfat-fiil, başsız sıfat-fiilli yapı, serbest sıfat-fiilli yapı* (Karabulut, 2007: 295), *zamirleşmiş sıfat (pronominalized adjectival)* (Göksel ve Kerlake, 2006: 246) gibi adlar da verilmiştir. İsim fiilleri (Bugünkü deyişle "sıfat-fiil") değerlendiren Eraslan, bunların vasıf isimlerinden farklı özelliklere sahip olduğunu belirtir ve isim gibi kullanıldıklarında diğer isimler gibi isim işletme eklerini aldığına ve edatlara bağlandığına dikkat çeker (1980: 12). Şahin, dilde sıklıkla sıfat tamlamasının adlaşmış sıfata döndüğünü belirtmiş ve bu duruma *akıllı çocuk > akıllı, güzel kız > güzel, zengin adam > zengin* örneklerini vermiştir (2022: 58). Erdem Uçar, bu tür yapıları *adlaşmış sıfat fiilli yapılar* olarak ele almış ve sıfat-fiillerin nitelediği isim unsuru yüzey yapıdan silinince sıfat-fiilin *isim gibi kullanıldığını* belirtmiştir: *bekleyen insanlar > bekleyenler* (2019: 148). Gencan, adlaşmış sıfatların cümlede ad gibi olduğunu belirtir. Ona göre sıfat tamlamalarındaki ad düşünce onun anlamıyla eki sıfata geçer ve kendisinde tamlamayı kuran iki sözcüğün de anlamı olduğu için adı düşmüş sıfatlar anlamca sıfat tamlaması olur:

Çalışkan insanlar başarı gösterir. > Çalışkanlar başarı gösterir (1979: 188).

Dolayısıyla bazı çalışmalarda isim unsuru bulunmayan sıfat-fiil eki ve(ya) üzerine bazı çekim eklerini almış sözcüklerin "... gibi kullanılma" çerçevesinde değerlendirildiği görülür.

Adlaşmış sıfat terimi üzerine çalışma yapan Baydar, adlaşmış sıfat ifadesini dilbilgisel ölçütler çerçevesinde ele alır. Ona göre isim, sıfat, zarf ve zamir isim soylu sözcüklerdir ve bağlamdaki kullanımlarına göre sıfat veya zarf olur; vasıf ismi olarak kullanıldıklarında kendilerinden sonra bir isim bulunur, ancak isim düşürüldüğünde tekrar isim olurlar. Hatta söz konusu sözcükler çekime girdiğinde zamirleri de oluşturur: *İyiye çağır, kaçanlara yanma, masadakini getir...* (2016: 226). Ayrıca Baydar, adlaşmış sıfat terimi kabul edilirse *zarflaşmış sıfat, sıfatlaşmış ad* gibi terimlerin de kabul edilmesi gerektiğini ifade eder (2016: 226). Dolayısıyla Baydar, "... gibi kullanılan ..., ... olarak kullanılan ..." durumunun bulunmadığını, "... olmanın" söz konusu olduğunu belirtmiştir.

İnceleme

Türkçede çekim edatı ve ünlem edatlarının bazen "... gibi kullanılan isim/ad/sözcük, ... olarak kullanılan isim/ad/sözcük" biçimlerinde ifade edildiği görülmektedir. Bunlara benzer bir özelliğe sahip olan *adlaşmış sıfat* ifadesini de bu gruba eklemek mümkündür. Dolayısıyla üç farklı yapı çerçevesinde sözcük türlerinin "... gibi kullanılan isim/ad/sözcük, ... olarak kullanılan isim/ad/sözcük" ifadelerine muhatap olduğu söylenebilir. Türkçenin yapısı ve sözcüklerin bu yapı içerisindeki durumu çerçevesinde bir değerlendirme yapıldığında ilgili kullanımların durumu daha net bir biçimde görülecektir.

Öncelikle çekim edatlarından başlanacak olursa söz konusu sözcük türü içerisinde yer alan birimlerin temelde isim veya zarfken anlam boşanmasına uğrayarak çekim edatı kategorisine geçtiği görülür. Ancak, bu demek değildir ki ilgili birimler dilde her zaman çekim edatı olarak kullanılır. Söz konusu birimler çekim edatı olarak kullanılırken büyük bir kısmının isim veya zarf olarak kullanımları da devam eder. Bu duruma da *aynı anda var olma* "coexistence" denir (Demirci, 2017: 143):

Bu işler ona göre değil. / Göre göre arabaya çarptı.

Onun yüzünden başımıza gelmeyen kalmadı. / Maskesi yüzünden düştü.

Buradan da anlaşıldığı üzere bir sözcük sözdizimindeki işlev, kullanım ve anlamına göre çekim edatı veya isim olmaktadır.

Araştırmacıların genellikle *alt, üst, ön, yan, ara, sağ, sol, iç, dış, kıyı, öte, hâlde, mukabil, karşılık, nisbet, bedel, hakkında, yüzden, yüzünden, üzerine, tarafından, bakıma, yönünden, alın, burun, ayak, çevre, dolay, kat, nazd, sırt, üst, yol, yüz, zarf* gibi sözcükleri *çekim edatı gibi / olarak kullanılan adlar* olarak belirttikleri görülür. Bu sözcükler değerlendirildiğinde bazılarının sözdizimindeki işlev, kullanım ve anlamlarına göre bazen çekim edatı olarak kullanıldığı bazen de isim olarak kullanıldığı görülür. Ancak, çekim edatları donmuş sözcükler olduklarından kökleri değil, üzerine gelen eklerle kalıplaşmış biçimleri esas alınmalı ve örnek olarak gösterilmelidir. Bu sebeple yukarıdaki sözcüklerin *dışında, dolayı, içinde, katında, nezdinde, ötesinde, zarfında* gibi biçimlerinin çekim edatı olarak gösterilmesi gerektiği unutulmamalıdır:

Senin dışında kimse bu konuyla ilgilenmiyor.

Bu olayda yer değiştirmenin ötesinde bir neden aranmamalıdır.

Yüzü kırışık içinde bir adamdı.

Bu süre zarfında tamamlaması gerekiyor.

Onun katında böyle şeylerin kıymeti yoktur.

Onun nezdinde böyle şeylerin kıymeti yoktur.

Bu sözcükler isim olarak da kullanılabilir:

Taraftarlar stadyumun dışında bekliyor.

Bu sınırın ötesinde uçsuz bucaksız tarlalar uzanır.

Burada *öte* sözcüğünün farklı bir durumundan daha bahsetmek gerekir. Bu da ilgili sözcüğün tek başına değil, +DAn ekiyle birlikte çekim edatını oluşturduğudur. Dolayısıyla çekim edatı +DAn *öte* olarak alınmalıdır: *Onunkisi üste çıkma çabasından öte bir şey değildi.* Aynı durum, +A *mukabil* (Sıkıntı çeken insanlara *mukabil* bolluk içinde olanlar da vardı.), +A *karşılık* (Bu kadar iyiliğe *karşılık* kötülük yapılmaz.), +A *nispeten* / +A *nispetle* (Evde otele *nispeten* daha rahat eder.) ve +DAn *dolayı* (Konuşmasından *dolayı* tebrik ettiler.) çekim edatları için de geçerlidir.

Hakkında, hâlde, yüzden, yüzünden, üzerine, tarafından, bakıma, yönünden de çekim edatı gibi / olarak kullanılan adlar biçiminde belirtilmiştir. Bunların çekim olarak kullanılmaları günümüze daha yakın zamanlarda gerçekleştiği için araştırmacıların ilgili sözcüklerin ad olarak kullanılmalarının etkisinden tam olarak kurtulamadığı görülür. Hâlbuki, dil değişir ve sözlüksel anlamdan dilbilgisel anlama geçişler zaman içerisinde yaşanır. Bu geçişler de ilk aşamada edatları oluşturur. Ancak, oluşan edatların ilk zamanları anlamsal olarak dikkatli değerlendirilmediğinde yanlış sonuçlara varılabilir. Buradaki sözcüklerin çekim edatı, isim veya zarf olarak kullanılmalarını örnekler üzerinden şöyle göstermek mümkündür:

Onun hakkında bir azalma olmuş. (İsim)

Onun hakkında söylenenlere inanmıyorum. (Çekim edatı)

Bu hâlde olmasını ben de istemiyorum. (İsim)

Aç olduğu hâlde yemek yemiyordu. (Çekim edatı)

Yüzden damlayan ter yere düştü. (İsim)

Bu yüzden onunla konuşmuyoruz. (Çekim edatı)

Heyecanı yüzünden okunabiliyordu. (İsim)

Senin yüzünden konuyu anlayamadım. (Çekim edatı)

Kitaplarını masanın üzerine koymuştu. (İsim)

Onunla ahlak **üzerine** bir sohbet ettik. (Çekim edatı)
 Arabanın arka **tarafından** bir ses geldi. (İsim)
 Arkadaşları **tarafından** çok seviliyordu. (Çekim edatı)
 Arabayı **bakıma** götürdü. (Zarf)
 Söyledikleri bir **bakıma** doğruydı. (Çekim edatı)
 Araç şehir **yönünden** geliyordu. (İsim)
 İki araç arasında hız **yönünden** fark var. (Çekim edatı)

Araştırmacıların vermiş olduğu sözcükler için dikkat edilecek bir diğer durum da hepsinin Türkiye Türkçesinde çekim edatı olarak örneğinin bulunmamasıdır. Bu konuda *alt, çevre, sırt, üst, ön, yan, ara, sağ, sol, iç, kıyı, yol* gibi sözcüklerin çekim edatı oluşturmadığı görülür. Bunlar, yabancı dillerin -özellikle İngilizcenin- etkisiyle çekim edatı olarak değerlendirilmiş sözcüklerdir. Bilindiği üzere İngilizcede işlek bir ek sistemi olmadığından bazı ifadeler *preposition* denen *ön edatlar*la yapılır. İngilizcede olan bu çekim edatlarının karşılığı olarak ise Türkçede genellikle çekimli isimler (evin **içinde**) veya hâl ekleri (ev**de**) kullanılır. Bu sebeple ilgili sözcükler çekim edatı kabul edilemeyeceği gibi “çekim edatı gibi kullanılan ad” olarak da kabul edilemez.

Ünlem edatları değerlendirilirken de *ünlem gibi / olarak kullanılan adlar* ibarelerine yer verilir. Bu grup içerisinde seslenmeler için kullanılan doğal olmayan ünlem edatlarına yer verildiği görülür. Doğal olmayan ünlemler ifadesiyle dilde doğrudan ünlem edatı olarak yer almayan, sonraları ünlem edatı öbeğinin ünlem kısmı düşürüldükten sonra seslenme ifade ettiği için ünlem edatı kategorisine geçen sözcükler ve duygu değeri taşıyan kimi sözcükler kastedilmektedir. Çünkü ünlem edatları köken bakımından doğal ünlem edatları ve doğal olmayan ünlem edatları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Doğan, 2021: 209). Bu sebeple doğal ünlem edatlarının dışında kalanlar çeşitli araştırmacılar tarafından “ünlem gibi kullanılan isimler / ünlem olarak kullanılan isimler” değerlendirmelerine maruz kalmıştır. Hâlbuki, bir sözcüğün türünü belirlerken bağlam çerçevesindeki kullanımına ve anlamına bakmak gerekir. Ünlem edatları anlam olarak çeşitli duygu durumlarını ve seslenmeleri karşılayan sözcüklerdir. Cümlede ise öge olarak ünlem tümlecini oluşturur. Bir isim unsurunun önüne geldiğinde onunla birlikte ünlem edatı öbeği olarak ünlem tümlecini, bir isim unsuruyla kullanılmadığında ise cümlenin anlamını etkileyerek tek başına ünlem tümlecini oluşturur (Delice, 2018: 167). Dolayısıyla her hâlükârda ünlem olmaları devam eder.

Seslenme ifade eden ünlem edatlarının bir isim unsuruyla kullanımlarında ünlem edatı genellikle düşer ve isim unsuru ilgili ünlemin seslenme ifadesini tek başına karşılar. Bu durumda da artık, sözcük türü olarak isim olmaktan çıkıp ünlem edatı olur. Dolayısıyla bu hâliyle de ünlem tümleci olur:

Hey arkadaş, buraya gel? > **Arkadaş, buraya gel!**
Hu hu komşu! Olanları duydun mu? > **Komşu! Olanları duydun mu?**
Şişt çocuk, bu topu alamazsın! > **Çocuk, bu topu alamazsın!**

Bu yaşanan değişim sebebiyle ikinci örneklerdeki sözcükler, ünlem gibi / olarak kullanılan isimler olarak adlandırılmıştır. Ancak, bunların seslenme ifadelerinin devam ettiği ve öge olarak ünlem tümlecini oluşturdukları unutulmamalıdır.

Doğal ünlemler içerisinde yer almayıp çeşitli duygu ifadeleri için kullanılan doğal olmayan ünlem edatları da bu çalışmanın konusunu oluşturan adlandırmaya maruz kalmıştır. Bunda da Türkçedeki kimi isim ve sıfatların bir duygu ifade eder şekilde kullanılarak ünlem edatını ve dolayısıyla da ünlem tümlecini oluşturması etkilidir. Bu durum gözden kaçırıldığında ünlem gibi / olarak kullanılan isim, sıfat ifadeleri ortaya çıkmaktadır:

Yazık, ne olduğunu anlamayacak!
Aferin, çok iyi iş çıkardın!
Çocuk çok çalışkan, maşallah!
Yaşasın! Sonunda başardık.

Bunların yanında, *evet, hayır* gibi onaylama veya reddetme ifade eden sözcükler de ünlem edatıdır:

Evet, dediklerini duydum!
Hayır, olanları anlamadın!

Bazı araştırmalarda emir kipiyle çekimlenmiş fiillerin de ünlem gibi / olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Ancak, kip ifadesinin fiilin gerçekleşme biçimini, gerçekleşirken ki duygu durumunu karşıladığı unutulmamalıdır. Dolayısıyla ünlem gibi belirtilen durum, zaten kipin fiilde oluşturduğu dilbilgisel anlamdır. Yani, ilgili sözcüğün fiil olarak kullanımı devam etmektedir. Zaten ünlem edatı olabilmesi için *yaşa, yaşasın* türünden bir kalıplaşmanın olması gerekir.

Adlaşmış sıfat terimi de yukarıda edatlarla ilgili belirtilen duruma benzemektedir. Bilindiği üzere, herhangi bir sözdiziminde sıfat olan sözcüğün başka bir yapı içerisinde ad olması gayet normal bir durumdur. Bu durum, araştırmacıların sözcüklerin

türlerini sözdizimindeki kullanımları belirler, ilkesine uygundur. Ancak, adlaşmış sıfat gibi bir adlandırma sözcüğün türünü net olarak ifade edememektedir. Terimdeki sözcükleri değiştirip *taşlaşmış toprak*, *kabaklaşmış karpuz* gibi kullanımlar oluşturulduğunda bunların temel itibarıyla “taş gibi olmuş toprak”, “kabak gibi olmuş karpuz” ifadelerine sahip olduğu görülür. Dolayısıyla ikinci sözcüğün özelliğinin hâlâ devam ettiği, birinci sözcüğün ise bir benzerlik ilgisi kurmak için kullanıldığı görülür. Aynı durum adlaşmış sıfat terimi için de geçerlidir. O zaman bu da “ad gibi olmuş sıfat” biçiminde anlaşılabilir. O zaman da yine sıfat denmiş olur ki bu da bir sözcüğün türünün sözdiziminde belirlenmesi ve herhangi bir türe ait olması ilkesine ters düşmektedir. Bir sözdiziminde sıfat olarak kullanılan sözcüğün başka bir dizimde birtakım eklerle zamir olarak kullanılmasına değinmek gerekir. Banguoğlu, bu konuda neredeyse bütün belirsiz sıfatlara iyelik zamiri ekleri ve *-ki* zamir eki getirilerek belirsiz zamirlerin oluşturulduğunu belirtir: *biri, öteki, beriki, başkası, kimi/kimisi, hepi/hepsi, bazı/bazısı, birtakımı, birçoğu, birkaçı, hiçbirisi* (2004: 368). Banguoğlu, bir diğer değerlendirmesinde sıfatların aslında iyelik eki almadığını, iyelik aldığında sıfat değil, ya ad ya da zamir olduğunu belirtir: *güzelim, sevgilin, fakirimiz, yakınları, gencimiz, iricesi, iyisi, biri, hangisi* (2004: 341-342). Demirci, sıfat tamlamasında ismi niteleyen sıfatın düşmesi durumunda söz konusu kelimenin bir ek olarak o ismi temsil pozisyonuna geçtiğini belirtir. Bu durum sonunda da bir zamirin meydana geldiğini ve buna adlaşma yerine zamirleşme demenin daha uygun olacağını ifade eder (2014: 78).

Yukarıda belirtilen konu örnekler üzerinden şöyle açıklanabilir:

Okuldaki odalar daha büyük. > Okuldakiler daha büyük.

Bu cümlelerin ilkinde “okuldaki” sıfatı “odalar” ismini nitelemekte ve dolayısıyla sıfat tamlamasının tamlayan kısmını oluşturmaktadır. Niteleme özelliği sebebiyle de sıfat olur. İkinci cümlede ise “odalar” ismi bulunmamakta ve “okuldakiler” kullanımı herhangi bir ismi nitelememektedir. Bu sebeple de sıfatın söz dizimsel özelliğini karşılayamaz. Buna karşılık *ki* ve *ler* eklerinin ifade ettiği bir nesne olduğu anlaşılır. Bu değerlendirme bir sözcüğün sözdiziminde sadece bir türünün olması görüşüne de uygundur. Bu durumu aşağıdaki cümlelerle pekiştirmek mümkündür:

Zengin insanlar bu duyguyu yaşayamaz. > Zenginler bu duyguyu yaşayamaz.

Köylü insanlar bu konuda daha duyarlıdır. > Köylüler bu konuda daha duyarlıdır.

Otobüsteki yolcular bize doğru baktı. > Otobüstekiler bize doğru baktı.

Bu örneklerdeki sıfatların yanında fiilimsi ile oluşturulmuş sıfat tamlamalarında da bir eksiltme olduğunda fiilimsi eki almış olan sözcük ismin üzerindeki ekleri alır ve anlam açısından zamir olur. Ancak yapı bakımından fiilimsi öbeğini devam ettirir:

Yukarı gelen çocuklar şeker alabildi. > Yukarı gelenler şeker alabildi.

Burada tutunamayan insanlar büyük şehirlere göç eder. > Burada tutunamayanlar büyük şehirlere göç eder.

Yolun karşısına geçen karıncalar diğerlerini beklemeye başladı. > Yolun karşısına geçenler diğerlerini beklemeye başladı.

Delice de bu örneklerdeki sözcükleri zamir olarak değerlendirmiş ve fiilimsi öbeği olma durumunu devam ettirdiğini belirtmiştir (2018: 49).

Yukarıda bahsedilen durum sadece sıfat tamlamalarında olmaz. Türkçede isim tamlamalarında da tamlananın eksiltilmesiyle zamirler oluşturulabilir:

Mahalle sakinleri bu duruma tepki gösterdi. > Mahalle bu duruma tepki gösterdi.

Şehir halkı bu konudan muzdarip. > Şehir bu konudan muzdarip.

Demek ki bu durum sadece sıfat tamlamaları için söz konusu değildir. Türkçede kısa söyleyişlerle zamirler oluşturmak mümkündür. Bu durumu herkesin zamir olarak fikir birliği ettiği sözcükler için de söylemek mümkündür. O zaman konu daha da açıklanmış olacaktır:

Başka insanlar seni sevmesin. > Başkaları seni sevmesin.

Diğer çocuklar da gelsin. > Diğerleri de gelsin.

Bazı insanlar bu durumu kabullendi. > Bazıları bu durumu kabullendi.

Sonuç

Bu çalışmada bazı araştırmalarda "... gibi kullanılan isimler/adlar, ... olarak kullanılan isimler/adlar" meselesi ele alınmıştır. Bu konuda da genellikle çekim edatları, ünlem edatları ve bazı zamirlerin "... gibi kullanılmak" ifadesine muhatap oldukları görülmektedir. Yapılan değerlendirmelerde söz konusu ifadenin sözdiziminde bir sözcüğün sadece bir türünün olabileceği ilkesiyle çeliştiği görülmüş ve incelemeler sonucunda dikkat çekilen sözcüklerin isim değil, kullanıldığı yere göre çekim edatı, ünlem edatı veya zamir olduğu tespit edilmiştir.

Dildeki temel sözcüklerin isimler ve fiiller olduğu göz önünde bulundurulursa diğerlerinin de bunlardan hem yapı hem de anlam bakımından değişerek oluştuğu söylenebilir. Bunu oluşturan etken ise sözdiziminin yapısı ve gerektirdikleridir. Bu çerçevede aşağıdaki sözcüklerin Türkçede "... gibi kullanılmak" ifadesiyle karşılanmaması gerektiği ve sahip oldukları sözcük türünün sözdizimine göre belirlendiği görülmüştür:

1. Çekim edatı olanlar: Sözlüksel anlamdan dilbilgisel anlama geçişin ilk basamaklarından olan edatlaşmanın en bariz örnekleri çekim edatlarıdır. Bu sebeple, sözlüklerdeki asıl, yan veya mecaz anlamları dışında kullanılıp cümle anlamını dilbilgisel boyutta etkileyen çekim edatları asıl kullanım alanları olan isim veya zarflarla karıştırılabilir. Bu noktada söz konusu sözcüğün ifade ettiği anlama dikkat etmek gerekir. Bu açıdan bakıldığında Türkçe şu sözcüklerin çekim edatı olarak da kullanıldığı görülür: *dışında, dolayı, içinde, katında, nezdinde, ötesinde, zarfında, hakkında, hâlde, yüzden, yüzünden, üzerine, tarafından, bakıma, yönünden*; +DAn öte, +A mukabil, +A karşılık, +A nispeten / +A nispetle, +DAn dolayı:

Senin **dışında** kimse bu konuyla ilgilenmiyor.
 Bu olayda yer değiştirmenin **ötesinde** bir neden aranmamalıdır.
 Yüzü kırışık **içinde** bir adamdı.
 Bu süre **zarfında** tamamlaması gerekiyor.
 Onun **katında** böyle şeylerin kıymeti yoktur.
 Onun **nezdinde** böyle şeylerin kıymeti yoktur
 Onun **hakkında** söylenenlere inanmıyorum.
 Aç olduğu **hâlde** yemek yemiyordu.
 Bu **yüzden** onunla konuşmuyoruz.
 Senin **yüzünden** konuyu anlayamadım.
 Onunla ahlak **üzerine** bir sohbet ettik.
 Arkadaşları **tarafından** çok seviliyordu.
 Söyledikleri bir **bakıma** doğruydu.
 İki araç arasında hız **yönünden** fark var.
 Onunkisi üste çıkma çabasından **öte** bir şey değildi
 Sıkıntı çeken insanlara **mukabil** bolluk içinde olanlar da vardı.
 Bu kadar iyiliğe **karşılık** kötülük yapılmaz.
 Evde otele nispeten daha rahat eder.
 Konuşmasından **dolayı** tebrik ettiler.

2. Ünlem edatı olanlar: Türkçede ünlem edatı öbeğinin isim kısmını oluşturan sözcük, doğal ünlem edatının söylenmemesi sonucu onun ifade değerini de karşıladığı için seslenme ifade eden bir ünlem edatı olur. Bunun yanında Türkçede bir isim duygu ifade eder bir biçimde kullanıldığında da ünlem edatı olur. Bu açıdan bakıldığında *arkadaş, komşu, çocuk, yazık, aferin, maşallah, yaşasın, evet, hayır* gibi sözcükler ünlem edatı olarak kullanılabilir:

Arkadaş, buraya gel!
Komşu! Olanları duydun mu?
Çocuk, bu topu alamazsın!
Yazık, ne olduğunu anlamayacak!
Aferin, çok iyi iş çıkardın!
Çocuk çok çalışkan, maşallah!
Yaşasın! Sonunda başardık
Evet, dediklerini duydum!
Hayır, olanları anlamadın!

3. Zamir olanlar: Türkçedeki belirsizlik zamirlerinin genellikle eksiltmeler sonucu oluşturuldukları düşünülürse sıfat tamlaması oluşturan yapıların tamlananlarının söylenmemesi sonucu ortaya çıkan yapılar adlaşmış sıfat olarak adlandırılmıştır.

Ancak bu adlandırma anlamsal olarak net bir sözcük türüne işaret etmemektedir. Aynı durum bazı isim tamlamaları için de geçerlidir. Bu sebeple ilgili sözcüklerin adlaştırmış sıfat değil, zamir olarak değerlendirilmesi uygundur. Bu duruma bazı örnekler şunlardır:

Zenginler bu duyguyu yaşayamaz.
Köylüler bu konuda daha duyarlıdır.
Otobüstekiler bize doğru baktı.
Gidenler, kalanları anlayamaz.
 Burada **tutunamayanlar** büyük şehirlere göç eder.
 Yolun karşısına **geçenler** diğerlerini beklemeye başladı.
Mahalle bu duruma tepki gösterdi.
Şehir bu konudan muzdarip.

Sonuç olarak, sözcük türlerinin dikkatli değerlendirilmesi hem tür adlandırmalarını doğru hâle getirecek hem de Türkçenin işleyiş sisteminin tam olarak anlaşılmasını sağlayacaktır.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.
Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.
Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.
Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Banguoğlu, T. (2004). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baydar, T. (2016). Adlaştırmış sıfat üzerine. *TÜRÜK*, 4(8), 219-227.
- Chirli, N. (2007). Ermeni Kıpçakçasında edat gibi kullanılan isimler. *Karadeniz Araştırmaları*, 12, 15-24.
- Delice, H. İ. (2018). *Türkçe sözdizimi*. Asitan Yayınları.
- Demirci, K. (2014). *Zamirler: Dilbilimsel bir yaklaşım*. Akçağ Yayınları.
- Demirci, K. (2017). *Türkoloji için dilbilim: Konular, kavramlar, teoriler*. Anı Yayınları.
- Doğan, A. T. (2021). *Türkiye Türkçesinde edatlar*. Kriter Yayınları.
- Ediskun, H. (2010). *Türk dilbilgisi*. Remzi Yayınları.
- Efendioğlu, S. (2006). Cümle menşeli edatlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 31, 193-207.
- Efendioğlu, S. (2007). Edatların sınıflandırılması. *Erciyes Dergisi*, 30(353), 27-29.
- Eraslan, K. (1980). *Eski Türkçede isim-fiiller*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Erdem Uçar, F. M. (2019). Özbek Türkçesinde sıfat-fiilli yapılar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(68), 143-150.
- Ergin, M. (2009). *Türk dil bilgisi*. Bayrak Basım Yayım Tanıtım.
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Göksel, A., & Kerslake, C. (2005). *Turkish: A comprehensive grammar*. Routledge Press.
- Hacıeminoğlu, N. (2015). *Türk dilinde edatlar*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2016). *Türk dilinde yapı bakımından fiiller*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Heine, B., & Kuteva, T. (2007). *The genesis of grammar: A reconstruction*. Oxford University Press.
- Hengirmen, M. (2006). *Türkçe temel dilbilgisi*. Engin Yayınları.
- Karabulut, F. (2007). Ad öbeği taşınımı ve boşluk kuramı bağlamında fiilimsili yapıların adlandırılması ve sınıflandırılması meselesi. *İKÜ Yayınları içinde Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi* (s. 261-298).
- Karahan, L. (2007). "Sonra, önce" kelimelerinin edat kategorisi içindeki durumu. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 39-48.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (Şekil bilgisi)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Li, Y. S. (2004). *Türk dillerinde sontakılar*. Kebikeç Yayınları.
- Oruç, B. (2011). Türkiye Türkçesinde kullanılan çekim edatları üzerinde görüş farklılıklarından kaynaklanan problemler. *Türk Dil Kurumu Yayınları içinde Türk gramerinin sorunları bildiriler* (s. 533-542).
- Şahin, İ. (2022). Barak adı ve etnotoponimlerden hareketle Barakların ana yurdu meselesi. *Dil Araştırmaları*, 16(30), 53-66.
- Vural, H., & Böler, T. (2014). *Ses ve şekil bilgisi*. Kesit Yayınları.

Structured Abstract

Word class in Turkish are generally divided into eight types: noun, adjective, pronoun, adverb, verb, postposition, conjunction and interjection. In addition, some studies also include the intensive particle. Thus, the number of word types becomes nine. Except for grammatically meaningful units, the types of other words in the language are determined by taking both structure and context into consideration. Postpositions are evaluated according to their context features and meanings. Since postpositions are formed when words in the language acquire a meaning other than their actual, connotative or figurative meanings, it is necessary to pay attention to their semantic properties. When this situation is not taken into consideration, problems may occur in accepting some words as postpositions. In this framework, in some of the grammar studies examined, especially postpositions and interjections are evaluated as "noun/word used as postpositions", "nouns/nouns/phrases used as interjections", "noun/word used as postpositions", "noun/word used as interjections". This creates confusion about the type of word. The same applies to the expression "adjective nominalization". This creates uncertainty. However, when a word is evaluated according to its structure, context and meaning, it should be included in one of the nine lexical groups. This does not seem to be possible by evaluating any word in the forms of "noun/word used as ...", "noun/word used as ...". Because when a word becomes a preposition or an interjection, it ceases to be a direct noun as it gains grammatical meaning. The expression "adjective nominalization" is also problematic in that it refers to two types of words at the same time. Because once a word becomes a noun, it is no longer an adjective. Likewise, once it becomes an adjective, it is no longer a noun. In this study, the situations noted here are addressed and evaluated in terms of differences in word types. In the evaluations, it was seen that the expressions "noun/word used as..." and "noun/word used as..." contradict the principle that a word can only have one type in the syntax. As a result of the analysis, it was determined that the words that attracted attention were not nouns, but rather postpositions, interjections or pronouns, depending on where they were used. Considering that the basic words in the language are nouns and verbs, it can be said that the others are formed from them by changing both in terms of structure and meaning. The reason for this is syntax. In this framework, it is understood that the following words should not be expressed as "... like to be used" in Turkish and the word class they have should be determined according to the syntax:

Postpositions: The most obvious example of grammaticalization is postpositions. For this reason, postpositions with grammatical meaning can be confused with nouns or adverbs with lexical meaning. At this point, it is necessary to pay attention to the meaning of the word. From this point of view, the following morphemes in Turkish are also used as postpositions: *dışında*, *dolayı*, *içinde*, *katında*, *nezdinde*, *ötesinde*, *zarfında*, *hakkında*, *hâlde*, *yüzden*, *yüzünden*, *üzerine*, *tarafından*, *bakıma*, *yönünden*; +DAN *öte*, +A *mukabil*, +A *karşılık*, +A *nispeten* / +A *nispetle*, +DAN *dolayı*:

Senin **dışında** kimse bu konuyla ilgilenmiyor.
 Bu olayda yer değiştirmenin **ötesinde** bir neden aranmamalıdır.
 Yüzü kırışık **içinde** bir adamdı.
 Bu süre **zarfında** tamamlaması gerekiyor.
 Onun **katında** böyle şeylerin kıymeti yoktur.
 Onun **nezdinde** böyle şeylerin kıymeti yoktur
 Onun **hakkında** söylenenlere inanmıyorum.
 Aç olduğu **hâlde** yemek yemiyordu.
 Bu **yüzden** onunla konuşmuyoruz.
 Senin **yüzünden** konuyu anlayamadım.
 Onunla ahlak **üzerine** bir sohbet ettik.
 Arkadaşları **tarafından** çok seviliyordu.
 Söyledikleri bir **bakıma** doğruydı.
 İki araç arasında hız **yönünden** fark var.
 Onunkisi üste çıkma çabasından **öte** bir şey değildi
 Sıkıntı çeken insanlara **mukabil** bolluk içinde olanlar da vardı.
 Bu kadar iyiliğe **karşılık** kötülük yapılmaz.
 Evde otele **nispeten** daha rahat eder.
 Konuşmasından **dolayı** tebrik ettiler.

Interjections: Some words in Turkish can be used as interjections expressing addressing in syntax. In addition, when a noun is used to express emotion in Turkish, it also becomes an interjection. From this point of view, the following morphemes in Turkish are also used as interjections: *arkadaş*, *komşu*, *çocuk*, *yazık*, *aferin*, *maşallah*, *yaşasın*, *evet*, *hayır*. Examples of these in sentences are:

Arkadaş, buraya gel!
Komşu! Olanları duydun mu?
Çocuk, bu topu alamazsın!
Yazık, ne olduğunu anlamayacak!
Aferin, çok iyi iş çıkardın!
 Çocuk çok çalışkan, **maşallah!**
Yaşasın! Sonunda başardık
Evet, dediklerini duydum!
Hayır, olanları anlamadın!

Pronouns: The structures that arise as a result of the non-use of the definite article of adjective phrases are called adjective nominalization. However, this naming does not indicate a semantically clear word class. The same is true for some noun phrases. For this reason, it is appropriate for the

relevant words to be pronouns, not adjective nominalization. Some examples of this situation are:

Zenginler bu duyguyu yaşayamaz.

Köylüler bu konuda daha duyarlıdır.

Otobüstekiler bize doğru baktı.

Gidenler, kalanları anlayamaz.

Burada **tutunamayanlar** büyük şehirlere göç eder.

Yolun karşısına **geçenler** diğerlerini beklemeye başladı.

Mahalle bu duruma tepki gösterdi.

Şehir bu konudan muzdarip.

As a result, consistent evaluation of word types will both ensure correct type naming and provide a full understanding of the functioning system of Turkish.

Aliya MUTALLIMOVA ^{ID}

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Tatarstan- (Kazan Tatar)

Yozgat Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yozgat,
Türkiye.

Faculty of Theology, Yozgat Bozok University
Yozgat, Türkiye.

aliya.sharafullina@bozok.edu.tr

Öz

Bu makale, Tuva Türklerinin cenaze ve anma törenlerinin tarihsel ve kültürel boyutlarını inceleyerek, bu törenlerin Tuva halkının manevi dünyasını ve kültürel çeşitliliğini nasıl yansıttığını ele almaktadır. Cenaze ve anma törenleri, Tuva toplumu için yalnızca bir ölüm ritüeli değil, aynı zamanda sosyal ve manevi hayatın merkezinde yer alan önemli bir olgudur. Cenaze törenleri, genellikle bir şaman veya lama tarafından yönetilir ve bu figürler, ölünün ruhunu diğer dünyaya güvenle yönlendirmekle sorumludur. Şamanizm, doğa ruhlarıyla iletişim kurma ve ölünün ruhunu dünyadan ayırma sürecinde kritik bir rol oynarken, Budizm ise yeniden doğuş ve ruh göçü inancı üzerine odaklanır. Şamanlar, cenaze ritüellerinde yer alan temel figürlerdir ve bu ritüeller sırasında ruhsal dünyanın doğüstü varlıklarıyla temas kurarak, ölünün ruhuna yol gösterirler. Budizm ise daha çok lamalar aracılığıyla, ruhun öbür dünyaya huzur içinde geçmesini sağlamayı amaçlayan dualar ve ritüeller içerir. Bu iki inanç sisteminin birleşimi, Tuva halkının cenaze ve anma törenlerinin karmaşık ve çok katmanlı yapısını ortaya koyar. Mezar seçimi ve hazırlanması gibi ritüeller, ölümden sonraki yaşam döngüsüne verilen önemi gösterir. Ayrıca cenaze ve anma törenleri, toplumsal dayanışmayı ve ölümlü yüzleşme biçimini ortaya koyar. Anma törenleri, yedinci, kırk dokuzuncu gün ve yıl dönümlerinde düzenlenerek, ölen kişinin ruhu için dualar edilir. Ruh göçü inancı, ölümün bir son değil, ruhun yeni bir hayata geçiş süreci olduğuna dayanır. Tuva kültüründe cenaze ve anma ritüelleri, tarihsel ve kültürel dönüşümlerle birlikte değişime uğramış, geleneksel uygulamalar modern dünyayla uyum sağlayacak şekilde yeniden yorumlanmıştır. Bu ritüeller, Tuva halkının toplumsal kimliği ve kültürel sürekliliğinin bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir. Makale, V. P. D'yakonova ve V. A. Kisel'in çalışmalarına dayanarak, cenaze ve anma törenlerini Şamanik ve Budist perspektifler çerçevesinde ele almakta ve bu geleneklerin etnik grupların yaşamındaki tarihi ve manevi değişimleri nasıl yansıttığını anlamamıza katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tuva Türkleri, Cenaze Törenleri, Anma Törenleri, Definler, Gelenekler.

Abstract

This article examines the historical and cultural dimensions of the Tuvan Turks' funeral and commemoration ceremonies, highlighting how these rituals reflect the spiritual world and cultural diversity of the Tuvan people. For Tuvan society, funerals and commemoration ceremonies are not just death rituals but significant events at the heart of their social and spiritual life. Funerals are typically led by a shaman or lama, both responsible for safely guiding the soul of the deceased to the afterlife. Shamanism plays a critical role in communicating with nature spirits and separating the soul from the earthly realm, while Buddhism focuses on the belief in rebirth and transmigration. Shamans are key figures in these rituals, contacting supernatural beings to guide the deceased's soul. In contrast, Buddhism, represented by lamas, includes prayers and rituals that aim to ensure a peaceful passage to the afterlife. The combination of these belief systems reveals the complex, multi-layered nature of Tuvan funeral and commemoration ceremonies. Rituals like the selection and preparation of graves underscore the significance of the life cycle after death in Tuvan culture. Moreover, these ceremonies foster social solidarity and shape how the community confronts and understands death. Commemoration ceremonies are held on the seventh, forty-ninth, and anniversaries of the person's passing, with prayers said for the soul of the deceased. The belief in transmigration is rooted in the idea that death marks not an end but a transition to a new life. Over time, these funeral and commemoration rituals have evolved due to historical and cultural shifts, with traditional practices being reinterpreted to align with modern life. These rituals remain a vital part of the Tuvan people's social identity and cultural continuity. Based on the works of V. P. D'yakonova and V. A. Kisel, the article explores Tuvan funeral and commemoration ceremonies from both Shamanic and Buddhist perspectives, offering insights into how these traditions reflect historical and spiritual transformations in the lives of ethnic groups.

Keywords: Tuvan Turks, Funeral Rites, Commemoration Ceremonies, Funerals, Traditions.

Geliş Tarihi/Received 30.01.2024
Revizyon/Revision 19.03.2024
Kabul Tarihi/Accepted 28.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 28.09.2024

Atıf

Mutallimova, A. (2024). Tuva Türklerinin Cenaze ve Anma Törenleri. *Turcology Research*, 81, 447-455.

Cite this article

Mutallimova, A. (2024). Funeral and Commemoration Ceremonies of Tuva Turks. *Turcology Research*, 81, 447-455.

Giriş

Rusya'nın tarihine bakıldığında, farklı dönemlerde çeşitli dinî inançlar ve mezheplerin siyasi, kültürel ve sosyal gelişmeler üzerinde önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır (Gorohov, 2012: 49). IX. yüzyılın ortalarına kadar Tuva toprakları, Türk ve Uygur Kağanlıklarının bir parçası olmuştur. XIII. yüzyılın başında Moğollar tarafından ve XVIII. yüzyılda Mançular, yani Çin'in Qing hanedanı tarafından ele geçirilmiştir. 1911'de Mançu boyunduruğunun sona ermesiyle, o zamanlar Uryanhay bölgesi olarak adlandırılan Tuva, Rusya'nın himayesine girmiş ve daha sonra 1921'de bir halk cumhuriyeti olarak ilan edilmiştir. Ekim 1944'te Tuva, SSCB'nin bir parçası olmuş; 1991'de SSCB'nin dağılmasından sonra, Rusya Federasyonu'nun bir bölgesi olarak Tuva Cumhuriyeti'ne dönüştürülmüştür. Tuva veya Tiva Türkleri, Rusya Federasyonu'na bağlı Tuva Cumhuriyeti'nde ve Moğolistan'ın kuzeyinde yaşayan bir halktır. Dini terimleri Tibetçe ve Moğolca olan Tuva Türklerinin dili, Türk dillerinin *Kuzey Türk dillerine* (Sibirya grubu) ait *Tuvaca'dır*. Günümüzde nüfusları yaklaşık 350.000 civarındadır (Daşkovskiy vd., 2012: 20).

Tarihsel olarak, Tuva Cumhuriyeti, Şamanizm, Budizm ve daha sonradan gelen Ortodoksluk gibi çeşitli dini inançların temsil edildiği çok dinli bir bölge olarak tanımlanabilir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusların Tuva'ya aktif olarak girmesi, ülkedeki sadece etnik ve dilsel durumu değil, aynı zamanda dini durumu da değiştirmiştir. Rus nüfusu, yanlarında sadece Rus dilini değil, aynı zamanda Hıristiyanlığı iki kolunu, Ortodoksluğu ve Eski İnançlıları (Aliyev, 2020: 159-161) getirmiştir (Homuşku, 1998: 101).

Son zamanlarda bölgede daha önce yayılmayan dini inançlar kendi varlığını göstermeye başlamıştır (Protestan hareketleri, Yeni Dini Hareketler vb.). Protestan misyonerlerin (hem Rus hem de yabancı) Tuva Türklerine etkisi oldukça çeşitlidir. Buradaki inananların birliği, yalnızca Rusça konuşan nüfusun temsilcileri tarafından değil, aynı zamanda Tuva Türkleri tarafından da doldurulur. Bunun nedenleri şunlardır: İlk olarak 1980'lere kadar Tuva Türklerinin geleneksel inançları (Budizm, Şamanizm) yasaklanmıştı. Şamanizm'in özel ibadet yerleri zorunlu değildir, ancak Budizm'de zorunludur. Datsanların (Rus Buryat Moğollarının Budist manastır-üniversitesi ve tapınak kompleksi) yok edilmesi, eğitim sisteminde Budist geleneklerinin korunması ve çoğaltılması üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. İkinci olarak, birçok Protestan topluluğu yabancı dini kuruluşlar tarafından finanse edilmektedir (insani yardım, Noel hediyeleri, takipçilerinin eğitimini finanse etmek vb.). Üçüncü neden, yakın zamana kadar hem dinler arası planda hem de özellikle Budist örgütler arasında genel nitelikteki meseleler için tek bir koordinasyon merkezinin olmamasıdır. Tuva Türklerinin Hıristiyanlaştırması da Evanjelik Hıristiyanları, Baptistler, Pentikostallar ve diğer Protestan misyonerlerin faaliyetleriyle bağlantılıdır. Genel olarak, Protestan Tuva Türklerin topluluklarının toplam sayısı, Tuva'da (Şamanizm, Budizm) yaygın olan geleneksel inançla karşılaştırıldığında çok fazla değildir, ancak Budistlerin aksine, Protestan Tuva Türkleri düzenli olarak kilise hizmetlerine, faaliyetlerine, İncil okullarına katılan ve misyonerlik yapan "*aktif*" inananlardır (Monguş, 2015: 159-175).

Günümüzde senkretizm olgusu, inananların genellikle dini konularda sınırlı bilgi sahibi olmaları ve genellikle dine başvurdukları zaman ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, doğaüstü dünya birçok inanç dışında algılanabilir ve bir kişinin doğaüstü ile etkileşimine birden çok kurum aracılık edebilir. Böyle bir konum, farklı durumlarda farklı dinlere müracaat etmeye ve şu anda en etkili olanı tercih etmeyi mümkün kılar. Bu bağlamda, Tuva Türkleri arasında cenaze gününü belirlerken lama'ya giderler ve ölümden sonraki 7. ve 49. günlerde ise "*ölülerle konuşma*" ayinini yapmak için bir şaman davet ederler. Tuva Türklerinin cenaze ve anma törenleri farklı geleneklerin etkisi altında kalmıştır. Ayrıca, Tuva Türklerinin yaşadığı yerlerdeki doğal koşulların çeşitliliği, yani sıra toplumun sosyal, cinsiyet ve yaş farklılıkları gömülme için birçok seçeneğin ortaya çıkmasına neden olmuştur (D'yakonova, 1975: 131–132, 147–148, 151–159, 162). Hangi faktörlerin ana rolü oynadığını belirlemek zordur; ancak muhtemelen nüfusun yoğun etnik çeşitliği daha belirleyiciydi. Buna rağmen günümüzde eski cenaze ve anma törenlerini tamamen eksiksiz şekilde uygulamak imkânsızdır. Nitekim bazı ritüeller kesin olarak unutulurken, diğerleri tanınmayacak kadar dönüştürülmüştür. Bu makale, Tuva Türklerinin anma ve cenaze ritüelleri hakkında kısa bir genel bakış sunmayı amaçlamaktadır. Tuva halkının cenaze törenlerini etnografik açıdan inceleyen isimler arasında N. F. Katanov, E. K. Yakovlev, V. V. Bartold, F. Ya. Kon, L. P. Potapov, V. P. D'yakonova, M. B. Kenin-Lopsan, A. V. Kisel gibi bilim insanları bulunmaktadır. Ayrıca, yurtdışındaki Tuva etnik grupları arasında tarih, etnografi ve dil alanlarında öne çıkan isimler arasında P. S. Seren, M. V. Monguş, E. V. Ayiji ve diğerleri bulunmaktadır.

Mezar Yerinin Belirlenmesi

Tuva Türkleri arasındaki cenaze töreni, bir kişinin ölüm anından itibaren cenaze törenine kadar geçen süreçte tutarlı bir şekilde gerçekleştirilen eylemler, ritüeller ve gelenekleri içermektedir. Bu gelenekler, akrabaların davranış normlarını yansıtan dini ritüellerden oluşmaktadır ve ölümün ardından gerçekleşen gömme türleri üzerinde önemli bir etkisi bulunmaktadır. Tuva Türklerinin folklorunda dört farklı gömme türü bulunmaktadır: gömme, *yakma*, *yer üstü (havada) gömme* ve *yeryüzünün yüzeyinde bir ceset bırakma*. Bu tipoloji, etnografikler tarafından da doğrulanmış ve XX. yüzyılın başlarına kadar olan dönemde Tuva Türklerinin mezarlarının *toprak altı*, *toprak üstü* ve *yer üstü (havada)* olmak üzere üçe ayrıldığını göstermiştir. Yeraltı mezarları genellikle höyüksüz veya küçük yuvarlak taş höyüklerinin altına tekli gömüler olarak düzenlenmiştir. Bu mezarlar, genellikle direk veya direklerle kaplı, sığ çukurlara yerleştirilen cesetleri içermiştir. Sıkça, bir at veya koçun cesedi de ölen kişinin yanına gömülmüş ve

muhtemelen yeraltı mezarlarındaki kremasyonları içermiştir. Çocuk cenazeleri de *toprak altı*, *toprak üstü* ve *yer üstü (havada)* mezarlar şeklinde düzenlenmiş, ancak cenaze törenleri basitleştirilmiş ritüellere tabi tutulmuştur. Çocukların uzak ve tenha yerlere gömülmesi geleneksel bir kural hâline dönüşmüştür (D'yakonova, 1975: 60, 68–71, 110–112). Tuva'nın güneyinde bebekleri genellikle beşikleriyle birlikte gömerken, Tuva'nın batısında çocuklar genellikle mağara ve kaya yarıklarına gömülmüştür. Bu durum bir şaman duasında şöyle (algış) dile getirilmiştir:

*Kayıp ruh, orada kayaların çatlaklarında ne yapıyorsun?
Kayıp ruh, yalnız başına niye üzülüyorsun?
Bebek ruhu, annen ve baban seni özlüyor.
Ailen var, hadi eve gidelim (Kenin-Lopsan, 200: 244).*

Tuva Türklerinin geleneksel mezarlıkları olmasa da ölü gömme merasiminin önemli bir parçası mezar yerinin belirlenmesi olmuştur. Şamanlar, yaşlılar ve daha sonraki dönemlerde lamalar, genellikle belirli yerlerde mezarlar düzenleyerek bu görevi yerine getirmişlerdir (D'yakonova, 1975: 103). Yanlış bir mezar yeri seçiminin büyük talihsizliklere neden olabileceğine inanmışlardır. Tuva'nın batısında cenazenin gömülme yönü "*Kara Köpeğin Ağzı*" (*Kara It Aksı*) olarak adlandırılmış ve bu yön mevsime göre değişmiştir; kışın kuzeyde, ilkbaharda doğuda, yazın güneyde, sonbaharda batıda. Ayrıca, nehrin yukarısında yer alan yerleşim yerlerine göre ölülerin gömülmesi yasağı bulunmaktadır. Mezar yerini belirleme yöntemlerinden biri, cenaze törenine katılanlardan birinin gözlerini kapatıp, ardından eksenini etrafında döndürüp, ok atarak yayın atıldığı yönü ölen kişinin mezar yönü olarak kabul edilmiştir (Darja, 2007: 139).

Budist din adamları, Lama'nın gömülmesinden önce bölgeyi atın idrar yapana kadar dolaşmak için bir binici görevlendirmişlerdir. Atın idrar yaptığı yer, cesedin bırakıldığı yer olarak kabul edilmiştir.¹ Bu gömme yöntemi, Budist öncesi inançların etkisi altında olduğunu göstermektedir. Kazaklar arasında at idrarının kutsal saflığına dair inançlar bulunmaktadır ve atın idrarının düştüğü yer, şer ve karanlık güçlerden arınmış olarak kabul edilmiştir (Toktabay, 2004: 67). Zahçinler ve Buryatlar da, atın defin yerine idrar yapması durumunda, defin yerinin ritüel temizliğe ihtiyaç duymadığına inanmışlardır (Galdanova, 1987: 58).

Mezarlıkların düzenleme geleneği olmamasına rağmen, nadiren de olsa ataların topraklarından özel mezarlık arazileri tahsis edilirdi. Tere-Höllüler arasında, Tere-Höl Gölü yakınlarındaki ağaçsız zirvelerden biri böyle bir yer olarak kabul edilmiş ve Batı Tuva'da yaşayan Kuu kabile grubu arasında Höl etekler bu görevi üstlenmiştir. Höl seçerken, davetli lama gelecekteki mezarlığın sınırlarına dört sütun kazılmasını istemiş ve yerin ruhlarına fidyeye olarak bir deve, bir at, bir inek ve bir koyunu oraya bağlamıştır (Maslov, 2007: 677).

Cesedin Gömülmeye Hazırlama Evresi

Cesedin gömülmeye hazırlık aşaması, ölen kişinin zararlı etkilerinden korunması ve ölünün eve dönüş yolunu bulamaması için özel ritüeller içermektedir. Bu gelenekler arasında, ölünün yurttan (çadırdan) kapıdan değil, duvarın birinden çıkarılması geleneği bulunmaktadır (D'yakonova, 1975: 51-52). Ölen kişi, baş tarafı önde olacak şekilde tahta bir blok üzerine yerleştirilir, ardından evin ocağı kapatılır. Tahta blok, halatlarla bağlanır ve yurt keçesi dışarıdan çekilerek blok delikten içeri sokulur (Kon, 1904: 50). Ancak, bu gelenek misafirler için geçerli değildir; onların defni kapıdan yapılır. Ölü çıkarıldıktan sonra, ev temizlenmeli ve "*ölü sonrası tüm çöp atmak*" âdeti uygulanmalıdır. (Grumm-Grjimaylo, 1926: 132)

Moğolistan'ın Bayan-Ölgiy ilindeki Tuva Türkleri arasında, kışın ana yurda ek olarak ayrı bir geçici yurt kurulur ve ölen kişi bu yurda yerleştirilir. Defin yerine giden erkekler, ölünün ruhunun yolunu bulamaması için kıyafetlerini ters giyerler. Cenaze töreni sona erdiğinde, katılımcılar üç kez çevreyi dolaşır ve merhumun mezarına darı atarak vedalaşırlar. Bayan-Ölgiy ilindeki Tuva Türklerinin anma törenleri olan "*çedi honuu*"ya (yedinci gün) ve "*dörten tos honuu*"ya (kırk dokuzuncu gün) şamanlar değil, lamalar davet edilir, çünkü bölgede Budizm yaygındır (Ayji, 2017: 77; Mutallimova, 2020: 44). Hubsugul ilindeki Tsagan-Nur köyünde yaşayan Tuva Türklerinin cenaze ve anma törenleri, Moğolistan'ın diğer bölgelerindeki kardeşleriyle ayrışır. Bir kişinin ölümü, aşağıdaki ifadelerle akrabalara bildirilir:

"...çok bolgan kizi" (ölen bir kişi), "burgannay bergen" (tanrılara gitti), "ölgen" (öldü), "uja bergen" (uçup gitti), "erte bergen" (geçti), "çoruy bargan" (gitti), "çorta bergen" (yavaşça at sırtında gitti). Moğolistan ve diğer Tuva bölgeleri genellikle "kızıl dustay bergen" (kırmızı tuz için gitti) terimini kullanır, ancak Hubsugul'da bu terim kullanılmaz. Tsengel Somon ilçesindeki Tuva Türkleri ölen kişiyi "tınış doozuldu" ("nefes kesildi"), "aarig algaş bargan" ("hastalığı aldı"), "burgan bolup kalgan" (tanrı oldu), "burgan ornında bardı" ("tanrıların dünyasına gitti"), "dustay bergen" ("tuz almaya gitti"), "karaan şimgen" ("gözlerini kapattı"), "Udup Kalgan" ("uyuyakaldı") (Ayji, 2017: 77).

¹ D'yakonova bu ritüeli Budist at kültürüyle bir bağlantı olarak görmüştür (D'yakonova, 1975: 114)

Köyde ölümler için özel kişiler tarafından yapılan “*kavay*” (beşik), “*aptara*” (sandık) veya tabutlar bulunmaktadır. Akrabalar, ölen kişinin boyundan daha büyük olan tabutu genellikle sedir veya karaçamdan yaptırır ve içini genellikle yeşil, kırmızı veya siyah malzemelerle süsler. Merhumenin takıları eskiden tabuta konulurdu, ancak günümüzde genellikle çocuklarına bırakılır. Tsagan-Nur köyündeki mezarlık bölgesi Dıt-Akta (Beyaz Karaçam) olarak adlandırılır ve genellikle “*kiji çurttadır çer*” (ölülerin yaşayabileceği bir yer) olarak bilinir. Geleneksel gömme ritüellerinde genellikle mezar envanterleri kullanılır, ancak toprak üstü gömme yöntemi nadiren tercih edilir. Cenaze setleri, ölen kişinin yaşamı boyunca kullandığı kişisel eşyalarını içermektedir: sıradan ölümler için aletler, tabaklar, sigara aksesuarları, mücevherler, muskalar, at ekipmanları; şamanlar ve bazı lamalar için ise kült niteliklerini taşıyan eşyalar. Ölen kişiye yeni giysiler giydirilirse, genellikle eski ve yıpranmış bir giysi dikilmiştir (Kisel', 2009: 26).

Envanter seçiminde, Tuva Türklerinin inancına göre, kişisel eşyaların birinin ruh taşıdığına dair önemli bir inanç vardır. Aynı zamanda halk inançları arasında da farklı görüşler bulunmaktadır. Örneğin, bir bebeğin ruhu beşiği, kürk mantosu, botları ve boynuzunun bulunduğu yerde olduğuna; genç bir erkeğin ruhu, kürk mantosu, ayakkabısı, kementi, çakmaktaşı, bıçağı ve kemerinin olduğu yerde olduğuna; genç bir kızın ruhu, yüzüğü, tarak, iğne, çava ve kovanın bulunduğu yerde olduğuna; yaşlı bir adamın ruhu, pipo, ağızlık, tabanca, eyer, dizgin ve kırbaç heybesinin bulunduğu yerde olduğuna; bir kadının ruhu ise çay, yastık, sandık, kemer, ayakkabı ve çaydanlık için harcın bulunduğu yerde olduğuna inanılmaktadır (Kenin-Lopsan, 2002: 32-33).

Tuva Türklerinde kemere büyük önem verilmiştir. Nitekim içinde bir insan özü barındırdığına inanılır (D'yakonova, V.P., 1975: 88). Aile refahını bozmamak adına çoğu zaman kemer ölen kişiyle birlikte gömülmez, aileye bırakılır veya bir akrabaya hediye edilir. Aynı zamanda göbek bağı da Tuva Türklerinin dünya görüşünde önemli bir rol oynamaktadır. Göbek bağları genellikle beşiklerden sarkan deri keselere dikilir ve kaybolmaları durumunda “*ruhun kişiyi terk edeceği ve ölebileceği*” inancı mevcuttur (Kenin-Lopsan, 2002: 160).

Cenazenin ardından katılımcılar ölen kişiye veda eder. Alnına dokunarak sırasıyla onu selamlarlar; ziyaretçiler sağ dizlerine dokunarak uğurlama işaretini yaparlar, bu da “*ben geldim*” anlamına gelmektedir. Mezarın yanında bir lamba yakılır, çay, yemek ve boş bir kâse konulmaktadır. Kabrin üzerine tahıl atılır, bu, merhumun ailesine yeni üyelerin katılması için yapılan bir gelenektir. Ardından “*çemnedir*” ve “*şailadır*” adlı yemek ve tedavi anma töreni düzenlenir; misafirlere “*bıdaa*” adlı çorba ikram edilir. Ayrıca, orada bulunanlara çay, votka ve pipo sunulur (Ayiji, 2017: 78).

Moğolistan'da yaşayan Tuva Türklerinin cenaze ve anma törenini dört aşamada inceleyebiliriz:

-Ölüm anından gömülme sürecine kadar olan ritüeller ve gelenekler

-Katılımcıların mezarlıktan dönüşü ve gömülme ile ilgili gelenekler

-Cenaze töreninden sonra uygulanan “*anma*” töreni ve gelenekler (Günümüzde bu görevi daha çok aile üyeleri ve topluluk liderleri üstlenmektedir.)

-7. ve 49. günlerle ilgili gelenek ve görenekler

7. ve 49. Gün Törenleri Tuva Türkleri, ölüm sonrası ruhun geçiş sürecini bir dizi anma töreni ile takip ederler. Bu törenler genellikle ölümün ardından 7. gün, 49. gün ve bazen de yıldönümü gibi belirli zaman aralıklarında düzenlenir. 7. gün töreni, ölünün ruhunun diğer dünyaya geçişinin başladığı gün olarak kabul edilir. Bugün, ölünün anısını yaşatmak ve ona dua etmek amacıyla çeşitli ritüeller ve dualar içerir. Aile ve yakınlar, ölünün sevdiği yemekleri hazırlar ve anma yemeği düzenlenir. Bu süreçte şamanlar veya lamalar, özel dua ve ritüeller gerçekleştirirler. 49. gün töreni, ölünün ruhunun diğer dünyaya geçişinin tamamlandığı ve reenkarnasyonun gerçekleştiği gün olarak kabul edilir. Bu tören, daha kapsamlı ve geniş bir katılımı gerçekleştirir. Aile ve topluluk üyeleri, ölünün mezarını ziyaret eder, dualar okur ve anma törenleri düzenlerler. Bu dönemde ölen kişinin ruhu, artık diğer dünyada huzur bulmuş kabul edilir (Ayiji, 2017: 79).

Cesedin Toprağa Gömülmesi

Tuva Türkleri kültüründe, ölünün ölüm gününde gerçekleştirilen gömme geleneği mevcuttur. Ancak, bu geleneğe üç güne kadar süren gecikmelere de izin verilebilmektedir (D'yakonova, 1975: 49, 109). Cesedin gömülmesine rağmen, ölen kişinin (sünezin) çift “*ruhunun*” bir süre canlıların dünyasını terk etmediğine inanılmaktadır. İnanışlara göre, üç veya kırk dokuz gün, hatta bazen üç yıl veya daha uzun süreli bir sünezin, kişinin öldüğü yerin yakınında, sevilen yerleri ve yakın akrabalarını ziyaret etmek için mezar yerinin yakınına yerleşir (D'yakonova, 1975: 282-283; Kenin-Lopsan, 2002: 79; Kisel', 2009: 16).

Tuva Türklerinde mezarlar çoğunlukla eyerlerde veya tepelerin yamaçlarında bulunmaktadır. Mezarlar genellikle tek veya küçük gruplar hâlinde olup, çoğunlukla tek kişiliktir. Mezar çukurları sığdır ve genellikle bir metreyi geçmez; oval veya dikdörtgene yakın bir şekle sahiptirler. Gömülen kişiyi yatırırken genellikle hayvan derileri veya huş ağacı kabuğu kullanılırdı; bazı durumlarda ise taştan bir kutu, tabut veya kütük yapılmıştır. Gömülen kişi sırtüstü yatırılır, kolları vücut boyunca düz konumda olur ve başı genellikle kuzeye veya kuzeydoğuya doğru² yönlendirilirdi (Jambalova - Suvorova, 2017: 141-145).

² Bunun sebebi doğuda veya kuzeydoğuda yaşayan Erlik Han'a gitmesi gerektiği için olabilir.

Cesedin Yakılması

Tuva Türklerinde cesedin yakılması, geleneksel olarak yaygın olan bir cenaze ritüeli değildir. Tuva kültüründe nadiren ölen kişinin bedeni yakılır ve bu, bölgedeki Şamanistlik ve Budist etkilerin bir kombinasyonu olarak gerçekleşirdi. Cenaze törenleri genellikle bir şaman veya lama tarafından yönetilirdi. Cesedin yakılması, ölünün ruhunun diğer dünyaya geçişini ve reenkarnasyon sürecini kolaylaştırmayı amaçlardı. Tuva Türkleri, geleneksel inançlarını ve Budist öğretileri birleştirerek ölüm ve sonrasında yaşamla ilgili bir anlayış geliştirmişlerdir. Bu ritüel, genellikle ölümün hemen ardından gerçekleşir ve mezarlık seçimi ile mezarın hazırlanması gibi adımlar da kültürel öneme sahiptir. Ayrıca, ölen kişinin hatırasını yaşatmak amacıyla düzenlenen anma törenleri de düzenli aralıklarla gerçekleştirilirdi. Bu gelenek, Tuva Türklerinin kültürel kimliğini yansıtan ve sosyal bir fenomen olarak zaman içinde değişime uğrayan önemli bir uygulamadır. Belirgin bir topluluk içinde, özellikle en yüksek rütbeli lamaların cenazeleriyle ilgili olarak, kremasyon ve küller üzerinde yapılan özgün manipülasyonlarla gerçekleştirilen ritüeller gözlemlenmiştir. Kremasyon sürecinden elde edilen küller, ölen bireyin resmini oluşturmak amacıyla kullanılmış ya da kil, altın ve gümüş tozları ile karıştırılarak heykelsi bir temsil yaratmak için kullanılmıştır. Ayrıca, bu küller ve kil karışımından şekillendirilen küçük piramitler, örneğin saska, tsatsa, balin (Sanskritçe: sâccha; Tibetçe: tsha-tsha) türünde yapılmıştır (D'yakonova, 1975: 115-116). Bu bağlamda, Budist kanonuna göre kırk dokuz gün boyunca yerde yatan, ancak hayvanlar tarafından yenmeyen ve salgın hastalıklar sırasında ölen "tehlikeli" olarak kabul edilen bireylerin kalıntılarının da yakıldığı gözlemlenmiştir (Maslov, 2007: 691).

1990'ların ortalarında, Kızıl şehrindeki mezarlık alanlarının yetersizliği nedeniyle, cumhuriyet yönetimi Kızıl'da bir krematoryumun inşası ve kremasyon töreninin uygulanması gerekliliğini dile getirilmiştir. Tuva vatandaşları bu uygulama teklifine karşı karışık duygular beslemişlerdir: Hristiyanlar karşı çıkmışlar, Budistler ise desteklerini dile getirmişlerdir. Ancak, maddi kaynakların eksikliği nedeniyle planlar hayata geçirilememiştir. Bununla birlikte, modern Tuva'da bir kremasyon vakası bilinmektedir. Moskova'da yaşayan Ançamaa Solçakovna Kalga-ool, ölümünden sonra kalıntılarının kremasyon edilmesini vasiyet etmiştir. Kremasyon Moskova'da gerçekleştirilmiş ve küller Tuva'ya getirerek gömülmüştür (Kisel', 2009: 75).

Cesedin Yer Üstü (Havada) Gömülmesi

Genel olarak Yer Üstü (Havada) Gömülme ayini, ölen kişinin cenazesinin havaya asılarak defnedildiği en eski dini törenlerden biridir. Bu ayin, ölünün cesedini havaya, ruha, ışığa, ağaca vb. yollarla asmak veya yerleştirmek yoluyla gerçekleştirilir. Toprak üstü gömülerinde, ölen kişi (sirt üstü, yan üstü, yan üstü bükülmüş bacaklarla, yüzüstü uzanmış) bir keçe derisine sarılmış veya bir kutu tabuta yerleştirilmiş toprak yüzeyinde bırakılırdı. Toprak üstü gömme yöntemi arasında kremasyonlara da rastlanmıştır. Yer üstü (hava) cenaze töreni sırasında, ceset bir ağaca asılır veya bir platform üzerine sirt üstü veya yan yatırılır, bazen de direkler üzerinde yükseltilmiş ahşap bir mezara bırakılırdı. Bazen platforma bir güverte veya tabut kutusu yerleştirildi. Genellikle, bebekler ve şamanlar gibi bireyler, arkaik özelliklere sahip ritüellerin çoğunlukla belirli bir nüfus kategorisi içinde gerçekleştirildiği gözlemlenmiştir. Araştırmacılar, Tuva'daki "hava" mezarlarının varlığını Sayano-Altay orman kabilelerinin etkisiyle ilişkilendirmişlerdir (D'yakonova, 1975: 150). Tuvalar cesedi, ağaç veya hazırlanan platform üzerine yatay yerleştiriliyorlardı.

Görünüşe göre, yer üstü mezarların ortaya çıkmasının en önemli koşulu, diğer dünyanın üst (cennetsel) alana yerleştirilmesi ve kötü niyetli tanrıların yeraltında ikamet ettiği inancı gibi karakteristik fikirlerin popüler bilincinde bulunmasıydı. Ayrıca, öbür dünyaların çoğulluğu ve statü ayrımı (örneğin, "ruhlar"ın bir tarafta sıradan insanlarda, diğer tarafta ise bebekler, şamanlar, boğulmuş insanlar, yıldırım çarpmış insanlar vb. gibi belirli gruplarda bulunması) söz konusudur. Bu bağlamda, bitkilerin insan hayatıyla ilişkilendirildiği, özellikle ağaçların ahirete geçişte yardımcı olduğu Tuva inançları büyük öneme sahiptir. Bu tür inançlar, zaman zaman kendini asarak intihar vakalarında görüldüğü gibi, intihar eden kişinin "yaşayan insanların karanlık dünyaya giden yolunu kapatmak için" seçtiği ağacı kesme geleneği gibi ritüellerle de yansıtılmaktadır (Kenin-Lopsan, 2002: 35, 76, 422).

Cesedin Terk Edilmesi veya Terki

Taygada (Batı veya Doğu) bir kişi öldüğünde genellikle tabut hazırlanmaz ve özel bir mekân aranmazdı. Çoğu zaman, bir at, deve veya geyik üzerine keçe veya deri kılıflardan yapılan halatlarla bir ceset yerleştirilir ve düştüğü yere de bırakılırdı. Bu tür bir cenaze töreni genellikle çocukların cenazelerinde kullanılırdı. Bir çocuğun cesedi, çeşitli ürünlerle birlikte bir torbaya konularak atın sağ tarafına bağlanırdı. Daha sonra sürücü, çantayı "kaybedeceği yere", zorunlu araziye götürürdü. Ölen kişiyi, "ilden salır" (görünür bırak), "çerge salır" (yerde bırak) adı verilen uygun bir yerde bırakılırdı. Ölen kişinin gömüleceği yer ardıc "artış" "çerin aktaar" (yeri kutsamak) dumaniyle kutsanırdı. Ceset oraya bir adamın sırtında taşınırdı. Önceden sekiz metrelik bir kumaş hazırlanır, bu kumaşın yarısı yatak olarak katlanır, diğer yarısı ise cesedi kapatmak için kullanılırdı. Ölen kişi başı kuzeye doğru yatırılır ve hayatı boyunca beğendiği kıyafetlerle giydirilirdi. Çay, para, darı, Hata (Tengricilik ve Tibet Budizmi'nde geleneksel bir tören atkısıdır), mumlar ve ihtiyacı olan her şey başucuna yerleştirilirdi. En sevdiği kıyafetleri de bırakabilirlerdi (örneğin, bir gömlek). Taygada ölen

bir kişiyi beyaz bir kefene çıplak olarak sarılarak bırakıldığı durumlar da olmuştur. Nadir bir cenaze ritüeli olan, ancak her tür gömmede bulunan, ölünün başını “*yastık*” üzerine koymaktı. Gömülenlerin duruşu önemli değildi. Çoğu zaman yassı taşlar veya taş karolar “*yastık*” olarak kullanıldı, daha az sıklıkla – kütükler, eyerler ve izole durumlarda – Budist metinleri (sudur) veya kemer içeren bir kitap. Çocukların, şamanların ve güçlü lamaların cenazelerinde “*yastık*”lara yer verilirdi. (Ayiji, 2017: 79).

Anma Törenleri

19. yüzyılın sonunda Tuva’yı ziyaret eden N. F. Katanov, halk arasında üç farklı *anma* çeşidini kaydetmiştir. Ancak “*anma*” kavramı araştırmacı tarafından Hıristiyan kültürü ile kıyaslanarak şartlı olarak kullanılmıştır. Tuva’da cenaze töreni bir şaman veya bir lama yardımıyla gerçekleştirilir ve merhumun “*ruhunun*” kademeli olarak diğer dünyaya gidişini işaret ederdi. Ayrıca, ritüel ölü ile yas tutan akrabaların son buluşmasını da içermektedir. Katanov’a göre anma töreninin ilk aşaması cenaze gününü, ölümden sonraki yedinci ve kırkıncı günleri³; ikinci aşaması yedinci, kırk dokuzuncu günü ve yıldönümünü; üçüncü aşama ise ölümden sonraki üç aydan sonraki bir günü temsil etmektedir (Kisel’, 2009: 31).

Tuvanın güneybatısında anma törenini beşinci ve kırk dokuzuncu günde yapmışlardır. Savaşta ölen askerler için ise herhangi bir anma töreni düzenlenmemektedir. Nitekim onların ruhları hemen Yukarı Dünya’ya yükseldiklerine inanılmaktadır⁴ (Darja, 2007: 138) Bu inanç, birçok halkın savaşta öldürülen bir askerin “*Tanrı tarafından alınan*” inancında yer almaktadır.

Cenazeden dönen tüm katılımcılar bir arınma ayinine tabi tutulurlar. Bunun için iki yassı taş hazırlarlar. Bu taşların üzerine temizlenmek için süt ve ardıçla seyreltilmiş hafif ardıç suyu, elleri silmek için beyaz bir havlu veya kâğıt havlu koyarlar. Herkes bu iki ardıç taşı arasından geçmeli, sonra ellerini iki kez yıkamalı ve beyaz bir havluyla kurulanmalıdır. Bayan Ölgii ilinde yaşayan Tuva Türkleri cenaze ve anma törenlerinde şu ayinleri gerçekleştirirler: Mezarlığa giderken her zaman yanlarına bir dal götürürler. Defin yerinde kendi çevrelerine bir daire çizerler, böylece burada koruyucu büyü olduğuna inanırlar (Ayiji, 2017: 76).

Ölen kişi evde kaldığı süre boyunca, yakınları bir veda merasimi düzenleyerek cenaze için hazırlıklar yapar ve kutsal ateşi yakarlar. Yurt (mesken) dışında kutsal bir ateş yakma geleneği vardır. Cenaze yemeğinin bir kısmı (oga salır) bu ateşte yakılır (Kenin-Lopsan, 2002: 28). Ölen kişiye her zaman giydiği kıyafetler giydirilir veya beyaz bir parçaya sarılır. Bazı Tuva Türkleri bunu açık havada, cesedi yere değirmeden havada tutarak yapmaktadırlar. Örneğin, Moğollar için de cenazenin gömülmeden önce yere değmemesi önemliydi (Galdanova, 1992: 76). Ölünün dikkatlice başını sarmaya çalışırlar. Giyindirilmiş bir ölüyü, bacıklarını bükülerek veya oturmuş olarak bir yorgana yan yatırılır (D’yakonova, 1975:74; Kenin-Lopsan, 2002: 172). Böyle bir ritüel, yakın zamana kadar Güney ve Güneydoğu Tuva’da devam etmektedir. Aynı zamanda defin veya anma sırasında, merhumun giysilerinden oturan bir kişiyi tasvir eden bir maket oyuncak bebek (dulguyak) yapılmaktadır (D’yakonova, 1975: 74).

Hubsugul ilinin Tsagan-Nur köyünde yaşayan Tuva Türkleri anma törenine “*songu şaylalgazı*” (*son bayram*) diyorlar. Cenaze merasiminde bulunan herkes yurda girer, çay içer ve merhumun akrabalarının hazırladığı yemekleri yerler. Önce kesilmiş süt veya suyla seyreltilmiş sıvı süzme peynir içerler, sonra süt yemekleri yerler: pirinç ve kuru üzümlü bir çorba çeşidi. Bayramın sonunda kuzu çorbası yenilir. Orada bulunan adamlardan biri votka ikram eder. Kupanın altına bir banknot veya bir kutu kibrit koyarak sırayla herkese bir dolu bardak getirir. Günümüzde Tuva’da, anma töreni esnasında, çift sayıda şekerleri bir mendil veya beyaz bir örtüye sarılmış olarak herkese dağıtılır. Toplananların hepsi ölen kişiyi anıyor, onun hakkında sadece iyi şeyler konuşurlar. Cenazeye yardım edenlere teşekkür olarak kibrit ya da çay ikram edilir. Ölen kişiye mezar yerine eşlik eden erkeklere koç, kadınlara- sabun, çay verilir. Muhakkak herkese mum ve kibrit hediye edilir; çocuklara ise tatlı (*uruglarını oorturu* (*çocukları memnun etmek için*)) ikram edilir. Moğolistan’daki Hubsugul ilinin Tuva Türkleri, “*çedi honuu*” (*yedinci günü*) ayinini yapmazlar, sadece “*dörten tos honuu*” (*kırk dokuzuncu günü*), “*uzun honuu*” (*uzun cenaze günleri*) ayinlerini icra ederler. Eskiden şamanlar ve lamalar, cenazenin zamanını ve yerini belirlemek ve ayrıca *uzun honuu* ayinini yapmak için davet edilirdi (Ayiji, 2017: 77-79).

Ölümden Sonraki Yaşama İlgili Görüşleri

Tuva Türklerinin ölümden sonraki yaşama ilgili inançları oldukça karmaşık ve çeşitlidir. Onların evren anlayışına göre, Evren *Alt*, *Üst* ve *Orta* dünyalara ayrılmıştır. Orta Dünya, insanların yaşadığı yerdir ve buna *Orta örtemçey* (*karasal küre*) denilmektedir. Sadece kahramanlar, şamanlar ve ömür boyu yaptıklarıyla iyi bir insan olarak hatırlananlar, öldükten sonra *Üstü oran’ın Yukarı Dünyasına* girebilirler. Adaletsiz bir hayat yaşayanlar ise ölümlerinin ardından *Adaka Oran’ın Aşağı Dünyasına* gönderilirler. Bu durumu belirleyen ise Ölümler Krallığı’nın hükümdarı *Erlık Han Divaajan* ve Göksel Küre’nin hükümdarı *Kurbustu Han’dır*. Ancak bu mekânın ruhlar için kalıcı bir yer olmadığına inanılır. Belli bir süre sonra, Yukarı veya Aşağı dünyalardan gelen ruh, Orta Dünyada

³ Yedinci gün, kırk dokuzuncu gün ve yıldönümlerin ortaya çıkışı Rusların oraya yerleşim sonucu ortaya çıkmış olabilir. Ancak bu gelenek Türk geleneğinin bir yansıması olması da mümkündür, çünkü bu sayılara birçok Türk halkı arasında özel bir kutsal anlam bahşedilmiştir.

⁴ Benzer görüşler Hakaslar arasında da mevcuttur.

yeniden doğar, ancak daha yüksek veya daha düşük bir dünyada yer alır. Bu sürekli reenkarnasyon anlayışı, komşu kabilelerin Budist inançlarının etkisi altında olabileceğini göstermektedir. Tuva Türklerine göre, insan vücudu üç farklı ruhu barındırır: *yaşam gücü (sülde)*, *manevi ikiz (sünezin)*, ve *bilinç (kut)*. Ancak bazı bölgelerde, ruhun dualistik doğasına dair inançlar tercih edilir. Karanlık hipostaz dünyevi sorumlulukları üstlenir ve ölümden sonra mezarın yakınında kalırken, parlak hipostaz dünyayı dolaşır, akrabaları ve unutulmaz yerleri ziyaret eder. Güney Tuva'da ise, ruhun üçlü olduğuna inanılır:

-Kötü ruh (*muu-sunus*), sahibiyle birlikte ölür.

-İyi ruh (*say-sunus*), bir koruyucu melek gibi davranır ve bu nedenle ölümden hemen sonra Erlik Han ve Kurbust Han'a mahkemeye gider. Bir insana iyi bakarsa Yukarı Dünya'ya, kötü bakarsa Aşağı Dünya'ya geçer.

-Orta ruh (*dund-sunus*), hayatı boyunca hiçbir şekilde kendini göstermez, ancak ölümden 49 gün sonra dünyayı dolaşır ve daha sonra 108 kötü ruhun yaşadığı çölde mahkemeye gider (D'yakonova, 1975: 274).

Yas Dönemi ve Yasın Sonlandırılması

Tuva Türkleri arasında yas dönemi, genellikle ölüm anından itibaren belli bir süre boyunca devam eder. Bu süre zarfında, aile üyeleri, yakın dostlar ve diğer toplum üyeleri ölen kişi için yas tutarlar. Yas dönemi içerisinde belirli kıyafetler giyilir, sosyal etkileşimler kısıtlanır, geleneksel yemekler hazırlanır ve özel ritüeller gerçekleştirilir. Yas süresi, genellikle ölen kişinin akrabalarına ve yakınlarına bağlı olarak değişiklik gösterir. Yas döneminin sona ermesi, genellikle belirli bir süre sonra gerçekleşir ve bu süre zarfında aile üyeleri yeniden normal sosyal aktivitelere katılabilirler. Yasın sona erdiği dönemde genellikle bir tören düzenlenir ve topluluk üyeleri, ölen kişinin ailesine destek ve teselli sunarlar (Kisel', 2009: 79, 83, 90).

Sonuç

Tuva Türklerinin cenaze törenleri, son üç-dört yüzyıl boyunca köklü değişiklikler geçirmiştir. Cenaze töreninin sadece dış görüntüsü değil, aynı zamanda içeriği de birçok açıdan değişiklik göstermiştir. Ancak buna rağmen, cenaze ve anma törenlerinin genel etnik özelliği korunmuştur.

Tuva Türklerinin cenaze ve anma törenlerinin oluşumu tarihi birkaç aşamaya ayrılmıştır. Kronolojik olarak bu aşamalar Tuva'da meydana gelen siyasi ve sosyal felaketlerle örtüşmektedirler.

İlk aşama, XVII-XVIII yüzyıllar arasındaki dönemi kapsamaktadır. XX. yüzyılın başlarına kadar, çok çeşitli gömme yöntemleri ile karakterize edilmektedir. Bu değişkenlik, Tuva Türklerinin çeşitli yabancı kültürlerle etkileşimde bulunup bu kültürlerle birleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Tuva Türklerinin cenaze törenlerinin temeli, Moğol ve samoyedlerin etkisi ile zenginleşen eski Türk kültür mirasıdır.

Tuva toplumunda XX. yüzyılın ikinci çeyreğinde meydana gelen radikal siyasi, sosyal ve kültürel durumlar ikinci aşamanın başlangıcını oluşturmuştur. Geleneksel Tuva Türklerinin yaşam tarzının tamamen çöküşü, ayınların basitleşmesine, düzleşmesine ve yapay bir hal almasına neden olmuştur. Dini ritüellerden şamanlar ve lamalar devre dışı bırakılmıştır. Tek gömme yöntemi ise *inhumasyon* (ölü bedeni toprağa gömmek) olmuştur. Bu değişimlerin bir sonucu olarak, Tuva Türklerinin cenaze törenleri, tüm Rusya'daki cenaze törenlerine benzemeye başlamıştır.

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve toplumun demokratikleşmesi, bugüne kadar devam eden üçüncü aşamayı başlatmıştır. Kaybedilen eski geleneklerin bir kısmı yeniden canlandırılmıştır.

Genel olarak, Tuva cenaze töreni, günümüzde önemli ölçüde değişen, ancak bir dizi arkaik unsuru ve orijinal rengi koruyan ortak Türk geleneğinin yerel varyantlarından biri olarak tanımlanabilir. Bugün modern ritüelin en çarpıcı özelliği, yabancı kültürel etkilere açık olması ve tarihsel değişimlere karşı duyarlılığıdır.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Aliyev, A. (2020). *Yeni dini hareketler ansiklopedisi: Eski İnançlılar* (1/159-161). Okur Akademi.
- Ayji, E. V. (2017). Pogrebalal'no-pominainal'nyy obryad tuvınsev Bayan-Ulgiiyskogo i Hubsugul'skogo aymakov. *Novie issledovaniya Tuvi*, 1, 73-81.
- D'yakonova, V. P. (1975). *Pogrebal'nyy obryad tuvintsev kak istoriko-etnograficheskiy istochnik*. Akademiya Nauk SSSR.
- Darja, V. K. (2007). *Tayni mirovozzreniya tuvınsev-nomadov*. Tuvinskoe Knijnoe İzdatel'stvo.
- Dashkovskiy, P. K., vd. (2012). Religioznaya situatsiya v Respublike Tuva (po rezul'tatam sosiologičeskogo issledovaniya). *Novie issledovaniya Tuvi*, 2, 18-34.
- Galdanova, G. R. (1987). *Dolamaistskie verovaniya buryat*. Nauka.
- Galdanova, G. R. (1992). *Zakamenskiye buryaty: Istoriko-etnograficheskie oçerki*. Nauka. Sib. otd-niye.
- Gorohov, S. A. (2012). Religioznaya identičnost' kak faktor formirovaniya konfessional'nih regionov sovremennogo mira. *Vestnik Moskovskogo Universiteta*, 5, 49-55.
- Grumm-Grijmaylo, G. Ye. (1926). *Zapadnaya Mongoliya i Uryanhayskiy kray*. Leningrad.
- Homuşku, O. M. (1998). *Religiya v istorii kul'tury tuvınsev*. Institut Etnologii i Antropologii RAN.
- Jambalova, S. G., & Suvorova, A. S. (2017). *Pogrebal'naya obryadnost' buryat: Traditsii, transformatsii, vozrojdenie (XIX – naçalo XXI v.)*. Ottisk.
- Kenin-Lopsan. (2002). *Mifi tuvinskih şamanov*. Novosti Tuvi.
- Kisel', V. A. (2009). *Poezdka za krasnoy sol'yu: Pogrebal'nie obryadı Tuvi XVIII- naçalo XXI v.* Nauka.
- Maslov, P. P. (2007). Kones Uryanhaya: Putevie oçerki. *Uryankhay. Tyva Depter. Antologiya*, 5, 618-729.
- Monguş, A. V. (2015). Hristianskie obşçini Tuvi: Kratkiy oçerk. *Narodi i Religii Yevrazii*, 8, 159-175.
- Mutallimova, A. (2020). *Budizm'de ve Tibet Budizmi'nde kadın*. Otto Yayınları.
- Toktabay, A. (2004). *Kul't konya u kazakhov*. Kazlıdat-KT.

Structured Abstract

This article examines in detail the historical, cultural, and religious dimensions of Tuvan Turks' funeral and commemoration ceremonies and comprehensively explores how these ceremonies reflect the spiritual world of the Tuvan people, their cultural diversity, and their historical development processes. Beyond being merely religious practices, Tuvan Turks' death-related rituals play a central role in reflecting the spiritual values and social structure of their society. These rituals are based on a multi-layered belief system that synthesizes Shamanistic and Buddhist beliefs. The deep influences of both belief systems play a decisive role in Tuvan society's understanding of death and the afterlife. Tuvan Turks' funeral ceremonies are usually led by a shaman or lama. Shamans are responsible for guiding the soul of the deceased safely to the other world. Shamanism involves communicating with the spirits of nature and ensuring that the soul is guided correctly during the process of the deceased's departure from the world. During this process, shamans establish connections with supernatural beings to ensure the transition of the deceased's soul to another dimension. According to shamanic beliefs, death is not only the end of physical existence but also the soul's transition to another dimension under the guidance of the shaman. On the other hand, Buddhism focuses on the rebirth of the soul and ensuring a peaceful existence after death. This belief system centers on reincarnation, with the idea that the soul will attain another form of existence after death. According to Buddhism, the peaceful transition of the deceased's soul to the other world is ensured through prayers and rituals performed by lamas. As the spiritual guides of this process, lamas perform various prayers and rituals to show the soul of the deceased the right path. This belief structure, where shamanism and Buddhism merge, reveals the complexity and multi-layered nature of the funeral and commemoration ceremonies of the Tuvan Turks.

In funeral ceremonies, stages such as choosing a cemetery, preparing the grave, and the way the body is buried reflect the Tuvan people's belief in the life cycle after death. This process is important not only for the deceased but also as a ritual that strengthens social solidarity and shapes ways of coping with the concept of death. Careful selection and preparation of the grave emphasize integration with nature and the cyclical understanding of life after death. Burial in the ground is considered not only a death ritual in Tuvan culture but also a sacred process that expresses reintegration with nature. Commemoration ceremonies are held at certain intervals after the funeral, during which prayers are said for the soul of the deceased, and social ties are strengthened. Commemoration ceremonies, especially those held on the seventh day, the forty-ninth day, and the first anniversary, aim to keep the memory of the deceased alive and provide spiritual support to the family. In these ceremonies, based on the belief in the transmigration of souls, death is not seen as an end but as a transitional stage in which the soul will be reborn. This belief demonstrates the relationship of the Tuvan people with death and their belief in the continuity of the soul. The funeral and commemoration ceremonies of the Tuvan Turks have changed over time as a social and cultural phenomenon. The social, political, and cultural transformations experienced over time have led to changes in the form and meaning of these rituals. Traditional Shamanistic and Buddhist practices have been reinterpreted under the influence of the modern world, and some rituals have changed. Burial methods and rituals, in particular, have evolved to meet contemporary needs, reflecting broader societal shifts.

However, these changes have not diminished the importance of funeral and commemoration ceremonies in the social identity and cultural continuity of the Tuvan people; on the contrary, they have allowed these rituals to continue as a fundamental part of Tuvan identity. The adaptation of these practices illustrates the resilience of Tuvan cultural traditions in the face of modernization and highlights the ongoing relevance of these rituals in maintaining cultural heritage. Based on the studies of V. P. D'yakonova and V. A. Kisel, the article examines the funeral and commemoration ceremonies of the Tuvan Turks from Shamanic and Buddhist perspectives and contributes to our understanding of how these ceremonies reflect the historical changes in the spiritual world of the Tuvan people. This analysis allows us to understand the belief system of the Tuvan Turks, their relationship with nature and death, and the evolution of this culture in more depth, providing valuable insights into how traditional practices adapt and persist across generations.

Yılmaz BACAKLI

(Sorumlu Yazar-*Corresponding Author*)

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bolu,
Türkiye

Department of Turkish Language and Literature,
Bolu Abant İzzet Baysal University University,
Faculty of Science Literature, Bolu, Türkiye
yilmazbacakli@gmail.com

Geliş Tarihi/Received 13.03.2024
Revizyon/Revision 31.03.2024
Kabul Tarihi/Accepted 15.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 28.09.2024

Atf

Bacaklı, Y. (2024). Abay Kunanbayulı'nın
Poetik Şiirlerinde Eski ve Yeni Şiir Ayrımı.
Turcology Research, 81, 456-469.

Cite this article

Bacaklı, Y. (2024). The Distinction Between
Old and New Poetry in Abay
Kunanbaiuly's Poetic Poems. *Turcology
Research*, 81, 456-469.

The content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0
International License.

Abay Kunanbayulı'nın Poetik Şiirlerinde Eski ve Yeni Şiir Ayrımı

The Distinction Between Old and New Poetry in Abay Kunanbaiuly's Poetic Poems

Öz

Kazak edebiyatı XIX. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla modern bir başlangıç yapar. Zira siyaset, ekonomi ve hayat tarzının ortaya çıkardığı yeni ihtiyaçlar yeni ifade kalıplarını dayatır. Kazakların göçebe yaşam tarzını kısmen de olsa yitirmesi, Rusların coğrafyaya iyice yayılıp yerleşmesi, sanayi üretimine dayalı modern hayatın çıktıkları Kazak edebiyatını da diğer tüm coğrafyalar gibi değişime zorlar. Kazak edebiyatının esaslı türü olan şiir bu değişimden çok etkilenir. Çünkü şahsi şöhratlerin ve menfaatlerin aracı olarak kullanılan dönem şiirinin toplum için ürettiği bir şey yok gibidir. Bu da sosyal hayattaki insicamı bozmakta, toplum bilincindeki travmayı derinleştirmektedir. Bunu babasının işi dolayısıyla yakından gözleme imkânı bulan Abay Kunanbayulı, çözüm arayışına girer. Ciddi bir zihni hazırlık sürecinin ardından türe dönük örnek ve öncü uygulamaları ile eski şiir anlayışını tüm unsurları bakımından yeniden ele alır. Şiir türünü hem biçim hem de içerik yönüyle örnek metinler üzerinden güncelleme arayışına girer. Onun türü güncelleme çabasında hem Doğu medeniyetine ait şiir klasikleri hem de Batı medeniyetine ait şiir klasikleri etkili olur. Nitelikli ve derinlikli okumalar sayesinde türün imkanlarını iyi tanır. Abay Kunanbayulı, eski şiir ve yeni şiir arasında tahrip edici bir mücadele başlatmaz. O, itidal içerisinde bir yenilenme arayışındadır. Kendisi de gelenekten beslenerek yetişen Abay Kunanbayulı, eldeki mevcudu çağın ihtiyaçlarının gerektirdiği şekilde güncellemek ister. Başka şiirlerinde de yer almakla birlikte poetik ilkelerin yoğun olarak yer aldığı altı şiirinde eski ve yeni şiire bakışını ortaya koyar. Çalışma, Abay Kunanbayulı'nın poetik içerikli şiirlerinden hareketle Kazak edebiyatının eski ve yeni şiir anlayışına dönük tespitlerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Metin inceleme yöntemi ile elde edilen bulgular çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazak Edebiyatı, Şiir, Abay Kunanbayulı, Poetika

Abstract

Kazakh literature makes a modern start in the second half of the 19th century. The new needs arising from politics, economy, and lifestyle impose new expression patterns. The loss of the nomadic lifestyle of the Kazakhs, the settlement of the Russians in the region, and the modern life based on industrial production forced Kazakh literature to change. Poetry, the main genre of Kazakh literature, is greatly affected by this change. Because poetry used as a tool for personal fame does not produce anything for society. This disrupts social life's harmony and deepens social consciousness's trauma. Abay Kunanbaiuly, who observes these closely due to his father's job, begins to search for a solution. After a serious mental preparation process, he reconsiders the old understanding of poetry in terms of all its elements, with its exemplary and pioneering practices in the genre. He seeks to update the poetry genre through sample texts in terms of both form and content. In his effort to update the genre, both the poetry classics of Eastern civilization and Western civilization are influential. He gets to know the possibilities of the genre well thanks to qualified and deep readings. Abay Kunanbaiuly does not initiate a destructive struggle between old poetry and new poetry. He seeks renewal in moderation. Abay Kunanbaiuly, who grew up nourished by tradition, wants to update the existing resources as required by the needs of the age. He reveals his perspective on old and new poetry in his six poems, which include poetic principles extensively, although they are also included in his other poems. The study aims to reveal the findings about the old and new understanding of poetry in Kazakh literature, based on Abay Kunanbaiuly's poems. The findings obtained through the text analysis method form the basis of the study.

Keywords: Kazakh Literature, Poetry, Abay Kunanbaiuly, Poetics

Giriş

Modern Kazak Edebiyatının Kuruluşu ve Abay Kunanbayuli

Kazak edebiyatının modern bir biçim alması daha çok XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra olur. Abay Kunanbayuli, Ibray Altınсарin ve yaptığı bilimsel çalışmalar ile Çokan Velihanuli Kazak edebiyatının modern döneminin kurucuları arasında sayılabilir. Kazak edebiyatında şiir, hayatın geneline hitap edecek şekilde çok yönlü icra edildiğinden Kazak Türkçesinin bir edebî dil olarak sistemleşmesinde ve geleneğin oluşmasında çok önemli bir rol oynar (Koç-vd., 2007: 25-26). Abay Kunanbayuli Kazak şiirini içerik ve biçim bakımından Doğu ve Batı etkisinde zamanın ihtiyaçlarına göre yeniden biçimlemeye çalışır. Ibray Altınсарin ise yazdığı öğretici hikâyeler ile Kazak edebiyatında nesir türünün doğuşuna öncülük eder (Özdemir-Kerimbekova, 2019: 21-25). Altınсарin eğitimci ve etnograf kimliğinin yanı sıra Kazakça gazete yayınlama konusunda da ilk girişimi yapan isimlerden biridir. Çokan Velihanov da Kazak tarihini, etnografyasını ve kültürünün yazılı kaynaklar yeterli olmadığından sözlü edebiyat ürünleri olan halk edebiyatı örneklerini inceleyerek anlamaya çalışır. Bu eserleri derleyerek bilimsel yöntemlerle yayınlayan Velihanov, modern edebiyatın önemli subelerinden ikisi olan edebiyat tarihi ve teorisi konusundaki çalışmaları başlatan kişi olarak anılabilir (Ahmetov-vd., 2007: 540-544).

Modern Kazak edebiyatının kurucu isimlerinden Abay Kunanbayuli 10 Ağustos 1845 tarihinde Semey vilayetinin kendi adıyla anılan Abay ilçesine bağlı Şingıstav köyünün Kaskabulak yaylasında doğar (Ğariyfolıa, 2004: 4-5). Annesi ona verilen İbrahim adını 'Abay' olarak kullandığı için halk arasında da daha çok bu isimle tanınır (Baytursunuli, 2013: 95). Babası Kunanbay ve dedeleri bölgenin ileri gelenleri arasındadır. Abay Kunanbayuli ilk edebî terbiyesini dili kuvvetli ve edebî bilgisi derin olan annesi Ulcan ve babaannesi Zere'den alır. Onlardan dinlediği Kazak edebiyatına ait masallar, halk hikâyeleri ve efsaneler sayesinde muhayyilesi, dil kabiliyeti gelişir (Özdemir-Kerimbekova, 2019: 76).

Babası Kunanbay, Abay'ın din eğitimi için önce özel hocalar tuttuysa da yaklaşık dokuz yaşında Semey'de düzenli eğitim alabileceği bir medreseye göndermeye karar verir. Bu medresede kendi kendisine Arapça, Farsça öğrenen Kunanbayuli Çağatayca üzerine de çalışma imkânı bulur. Bu dönemde bilhassa Doğu edebiyatını ve Nizâmî, Fuzûlî, Firdevsî, Nevâî gibi bu edebiyatın başarılı şairlerini tanıyan Kunanbayuli'nin edebiyata ilgisi her geçen gün artar. Abay on üç yaşında yeniden yöneticilik ve kadılık yapan babasının yanına bu konuda tecrübe kazanmak üzere dönmek durumunda kalır (Altınmakas, 2014: 260).

Abay Kunanbayuli, Semey'deki eğitimi sırasında bir süre Rus okuluna da devam eder. Burada Rusça öğrenen şair, bu dönemde de Puşkin, Lermontov, Krilov, Turgenyev gibi ünlü Rus şair ve yazarlarını tanır. Daha sonra bu sanatkarlar üzerinden Byron, Goethe gibi Avrupalı şairleri okuma fırsatı bulur. Bu dönemde özellikle yeni tanıdığı bu edebî şahsiyetlerin eserlerinden Kazakçaya çeviriler yapar. Buna karşılık babasının onu yönetici olarak yetiştirme isteği nedeniyle kendi şiirini oluşturup geliştirme imkânı olmaz (İsmail-Çınar, 1995: 9).

Babasının yanında olduğu sırada halkın sosyal durumunu gözleme ve sorun başlıklarını tespit edebilme fırsatı bulur. On beş yaşında ilk evliliğini yapan şair, yirmi yaşına geldiğinde sözü dinlenir bir hatip olur. Biylere mahsus kültürü yakından tanıyan Abay Kunanbayuli, merakı ve zekâsı sayesinde genç yaşta bir toplum liderine dönüşür (Bökeyhan, 2013: 89). Kazak halkının geri kalmışlığı ve çaresizliği üzerine erken yaşlarda düşünmeye başlayan Kunanbayuli, adaletli ve eğitim merkezli bir toplumsal gelişimin gerektiğine inanır. Dünyaya gözünü açtığını söylediği Rus aydını Mihaelis ile Semey'deki kütüphanede tanışır. Çarlık rejimine dönük eleştirileri nedeniyle Türkistan coğrafyasına sürgün edilen başka Rus şair ve aydınlarıyla da dostluk kuran Kunanbayuli'nin şairlik açısından en verimli dönemleri kırk yaşından sonra başlar. Hayatı özellikle kötü idareciler ile mücadele içerisinde geçen Abay, ömrünün sonuna doğru kardeşi Ospan ile başlayan ölümler nedeniyle oldukça sıkıntılı günler yaşar. Oğulları Abdurrahman ve Mağaviya'yı kaybeden Abay Kunanbayuli 23 Haziran 1904 tarihinde vefat eder (Özel, 1999: X).

Kunanbayuli şiiri toplum terbiyesinden sorumlu ancak estetiği de ihmal edilemeyecek bir sanat olarak görür. Kazak edebiyatının gelenekten beslenmekle birlikte yeni bir biçim ve anlayış kazanması gerektiğine inandığından Lermontov, Krilov ve Puşkin başta olmak üzere Kazakçaya 54 şiir çevirisi yapar. Yaşarken hiç basılmasa da 1855-1903 yılları arasında 72 telif şiir yazar. Yer yer ironik eleştirilerin yanı sıra lirik söyleyişlerin de bulunduğu şiirlerinde kendisinden, halkının içerisinde bulunduğu durumdan ve gelecek ideallerinden bahseder. Şairin şiirleri dışında uzun poemaları /destanları da bulunmaktadır. Kunanbayuli; Eskendir, Masğut, Âzim ve Lermontov'dan çevirdiği Vadim adlı 4 poema kaleme alır. Son olarak 1890-1898 yılları arasında Kazak edebiyatında bir yenilik sayılabilecek 45 makale yazar. Kara söz adı verilen bu nesir metinlerde de şiirine paralel konular işler (Özdemir & Kerimbekova, 2019: 79-80).

Abay Kunanbayuli'nin Poetik Şiirlerinde Eski ve Yeni Şiir Ayrımı

Abay Kunanbayuli'nin altı şiirinde şiir anlayışına dair detaylara rastlamak mümkündür. Bu şiirler Fuzuli Şemsi Seyhali (Fuzuliy Şemsiy Seyhaliy), Şiir Sözü'n Padişahi Söz Aydınlığı (Ölen Sözdin Patşası Söz Sarası), Birinin Yakını Ölürse Yaslıdır O (Birevdin Kisisi Ölse Karalı Ol), Ben Yazmıyorum Şiiri Meşgale İçin (Men Cazbaymın Ölendi Ermek Üşin), Başkasına Gönülüm Kanarsın (Özgege Könilim Toyarsın) ve İnsanın Bazı Dönemleri (Adamın Keybir Kezderi) dizeleri ile başlamaktadır. Poetik şiirler olarak isimlendirebileceğimiz

bu altı şiirde Kunanbayulı'nın temelde şiirle ilişkili olarak şair, okur, ahenk, biçim, içerik, dil ve üslup unsurlarını ele aldığı görülebilir.

Kunanbayulı şiirde mevcut olandan farklı bir iddia ortaya koyar. Kazak edebiyatında şiir türüne zamanın ruhuna uyacak yeni yol açmak ister. Bu nedenle poetik içerikli şiirlerinde ele aldığı her bir şiir unsurunu eski ve yeni hâlleri üzerinden değerlendirir. Kimi zaman doğrudan kimi zaman da zımnî olarak karşılaştırır.

Onun poetik şiirlerinde türle ilgili olarak eski ve yeni örnekleri bakımından ele alınan önemli unsurlardan biri, şiirin yaratıcısı olan şairdir. Şairlerden söz edilirken kaçınılmaz olarak şiirin varoluş amacı da ele alınır. Nitekim Kunanbayulı, poetik şiirlerinde eski ve yeni şair örneğini amaçlarından başlayarak ayırır.

Abay medresede okuduğu yıllarda kaleme aldığı ilk poetik şiirinde kendisini bir feryat şairi olarak niteler. Doğunun büyük şairlerinden Fuzulî, Şemsî, Nevâî, Sâdî ve Firdevsî'nin isimlerini anarak kendisine yardıma çağırır (Kunanbaev, 1957: 13). İsmi andığı şairleri eski olmakla birlikte kendisine rehberlik edebilecek kadar yetenekli ve başarılı şairler olarak değerlendirir. Kunanbayulı'nın ismini andığı şairler, yaşadıkları dönemde olup bitene kayıtsız kalmazlar. Onlar hem kendi dertleri hem de toplumun sorun ve ihtiyaçları için inisiyatif almış vizyoner isimlerdir. Abay da kendisini tavsif ederken bu nedenle feryat şairi terkiibini kullanır. Ona göre şair, sesi gür ve dertli olmalıdır. Abay Kunanbayulı, eski şiirin var edicisi olan Kazak sözlü edebiyatı şairleri ile örneğini vererek teklif ettiği yeni şair modelini karşılaştırırken tahrip edici davranmaz. Onun hareket noktası eskiyi tamamen yok saymak yahut ortadan kaldırmak değildir. Kunanbayulı; mevcut şair modelini, okuyup tecrübe ettiği modern örneklerine benzer şekilde düzeltmeyi amaçlar.

Şairin Durumu

Kunanbayulı, eski ve yeni şiir ayırımında en temel eleştiriye şairler üzerinden gerçekleştirir. Poetik şiirlerinde doğrudan ya da dolaylı olarak eski ve yeni şairlerin karşılaştırmasını yapar. Abay Kunanbayulı, söz söylemede ustalıkları bakımından biy sınıfını da eski şairler arasında değerlendirip eleştirir. Biyler; kabile ve boy reisi olarak kendi boylarındaki adlı, idarî ve askerî konulardaki etkinlikleriyle oldukça nüfuzlu kimselerdir. Bu insanlar hanların idarî sisteminde komutan, yönetici, hakem ve bozkır aristokrasi temsilcisi vazifelerini yerine getirmektedir (Klyashtorny-Sultanov, 2004: 354). Kazak toplumunun geleneksel hukuk sisteminin merkezinde yer alan biyler, hak ettikleri saygıyı kazanmak zorundadır. Toplum; biylerin hükmüne itaat etmek için tarih, kültür, sanat, gelenekler ve halkın yaşam tarzı konusunda zengin bir bilgi birikimi olmasını bekler. Ayrıca bilgilerinin derinlikli düşünce, güzel sözler ve adil kararlar ile uygulama sahasına yansıtabilmesini ister (Dadebayev vd., 2016: 126).

Biyler dönemi edebiyatı daha çok hitabet sanatının yoğun olarak kullanıldığı bir edebî dönemdir. Kazak toplumunun dünyaya bakışını, kültürünü, geleneklerini, bilgi birikimini ve tarihini ihtiva edecek bir çeşitlilik ve derinlik gösteren hitabet sanatı, biyler döneminin karakteristiğidir. Kazak Hanlığı döneminde etkili olan biy edebiyatında hitabet sanatı en olgun düzeyine ulaşır. Özellikle XX. yüzyıl öncesinde övgü, eleştiri ve nasihat içerikli konuşma örnekleri şiirli anlatımın başlıcaları arasında yer alır. Kazak hitabet sanatı dönemin şairlerinin öğrenmelerine, gelişmelerine ve olgunlaşmalarına hizmet eden bir sanat okulu işlevi görür. Hanlık döneminin tanınmış Kazak şairleri arasında bu öğrenme, gelişme ve olgunlaşma sürecine dahil olmamış kimse yoktur. Esasen Abay da bu geleneği tanıyarak yetişir. Belagati, Kazak kültürünü kavrayışı, insanını tanıması ve adaletle söz söylüyor olması nedeniyle Abay'ın da biyler dönemi edebiyat geleneğinin yetiştirdiği son isimlerden biri olduğunu söylemek mümkündür (Dadebayev vd., 2016: 114-116).

Abay Kunanbayulı'nın yetiştiği dönemde biy olarak hizmet verenlerin çoğu Kazak toplumunun geleneklerini, kültürünü ve adalet anlayışını kavrayamaz. Derinlikli düşünmekten uzak, adaletsiz kararlarla halktan bekledikleri saygıyı da kazanamaz. Üstelik bilmedikleri ve inanmadıkları için de sözleri tesirli olamaz. Kazak şiirine kaynaklık eden biylerin sözü hem içerik hem de biçim olarak sürekli irtifa kaybeder. Oysa Abay'a göre şiir oldukça kıymetlidir.

Şiir sözün padişahı, söz aydınlığı,

Emek vererek kafiyeler cesur bilgesi (Kunanbaev, 1957: 66)

Abay'a göre şair, önce söze kıymet vermelidir. Bu nedenle şiir için uğraş vermeli, hassas bir söz hizmetkârı gibi çabalayarak, emek vererek bir sarraf titizliğiyle sıradan sözcükleri ahenkli hâle getirmelidir. Bu uğraş için şair aday, ciddi bir birikimin yanında büyük bir cesarete de ihtiyaç duyar. Aymavıtlı ve Avezulı'nın ifadesine göre Abay'dan önce hüznün hâkim olduğu kasvetli bir dönem vardır. Bu dönem şairleri sanat cehdinden uzak; maişet derdiyle şiir söyleyen övgücü, dilenci yahut yalaka kimselerdir. Bu nedenle şiirlerine değer vermezler ve halktan da değer görmezler (2016: 47).

Abay, poetik şiirlerinden biri olan ve şiir sözün padişahı, söz aydınlığı dizesi ile başlayan eserinde daha çok yeni ve eski şair karşılaştırılır. Bu bazen doğrudan bazen de söylenen sözün mefhumu muhalifi üzerinden yapılır. Şiirde geçmiş şairlerin gerçeklikten kopuk şiirlerine karşılık, yeni şiirin gerçekliğe bağlı ve açık olması gerektiğine dönük kuvvetli bir vurgu vardır (Nurkatov, 2013: 330). Anılan eserde Abay, bilgisiz ve çaresiz şairi şu dizelerle betimler.

*Yabancı kelimelerle kirlenirse söz arası,
O şairin bilgisizliği ve çaresizliği. (Kunanbaev, 1957: 66)*

Buna göre şairin bilgili olması demek söylediği şiirin kelimelerini kendi dilinden seçmesi demektir. Bu anlamda şair, kendi dilinin tüm imkânlarına hâkim olmalıdır. Şiirin dili de sade olmalıdır. Nitekim Abay'ın şiir dilinin en büyük iddiası sadeliğidir. Şair hem doğru hem de gerekli miktarda kelime seçtiğinden şiirinde ahenk, estetik ve anlam yerli yerindedir. Buna karşılık Abay Kunanbayulu'ndan önceki şairlerde sade ve tasvirî ifadeler yoktur (Aymavitov-Avezov, 2016: 46). Şiirin bilgisizlik nedeniyle yabancı kelimelerle, basmakalıp ve tekrarlanan ifadelerle kirlendiği görülür. Bu durum bilgi ve his bakımından yetersiz olan eski şairin çaresizliğinden kaynaklanır.

Kunanbayulu, şairin sadece ahenkle söz söylemesinin şair olmak için yetmeyeceğine inanır. Yeni dönem şairlerinden şiirin içeriğini yeni söz kalıpları ve ifadelerle zenginleştirmesi ve mutlaka önemli konulardan söz etmesi gerektiğini eski şair modeli üzerinden vurgular.

*Önceki eski biyleri incelesem meraklanıp
Atasözü kullanarak konuşmuş, sözü kafiyeyip.
Şairleri akılsız, cahil olduğundan
Boş şeyleri şiirleştirdi yok yere tutup. (Kunanbaev, 1957: 66)*

Şair, biylerin hitabet sanatındaki şiirli ifadeleri dikkatle incelediğinde atasözleri ve kuru kafiyeden oluşan basmakalıp ve alelade bir söyleyişle karşılaştığından şikâyet eder. Bu değişmeyen tekrarlar, yenilenmekten uzak ifadeler, manaya bir derinlik ve zenginlik kazandırmayan ahengin anlamsız olduğunu özellikle vurgular. Bu dönem şairlerinin malayani şeyleri şiir diye söylemelerinin akıllarını yeterince kullanmamalarından kaynaklandığı kanaatindedir. Düşünmeyen bu dönem şairlerinin en temel kusurlarından biri de sığ düşünmelerine neden olan cehaletleridir.

Abay Kunanbayulu'nun bu dizelerde doğrudan biyeler döneminden bahsetmesi ve açık bir karşıtlık kurması şiirin yazıldığı yıllarda daha çok Rus şair Lermontov ve Puşkin üzerine yaptığı okuma ve çevirilerle de ilişkilidir. Kunanbayulu, bu yeni tecrübelerin ışığında Kazak şiirinin büyüüp gelişmesi adına, şairlerin dünya edebiyatının başarılı ve yeni eserlerini mutlaka okuması gerektiğini kavrar. Onun yenilikten anladığı başka bir edebî zevkin eserini birebir aktarmak ya da onu keyfince yeni baştan yazmak değildir. Kendi kültürünün dinamikleri ile eseri aslından uzaklaşmadan tanımak, anlamak ve yeniliklerden kullanışlı olanları kendi edebiyatına uyarlayabilmektir (Maytanov, 2016: 49). Kunanbayulu, şairlerin yeni dönemin ruhuna uygun bir biçimde yeni şeyler söylemesi gerektiğine inanır.

Eski şairler, birinin yakını ölürse yaslıdır o dizesiyle başlayan şiirde Abay Kunanbayulu tarafından net bir biçimde betimlenir. Bunlar kobizz ve dombranın ezgisinin arkasına başarısız sözlerini gizleyen, her güç odağına övgü şiiri söyleyen, şiiri kullanarak memleket memleket dilenen buna rağmen fakirlikten de kurtulamayan bahtsız kimselerdir. Bu talihsiz insanlar; kendi halkını soyan asileri kahraman gibi anlatan, kızların güzelliklerini mübalağalı biçimde aktaran, boş zaman hikayeleri anlatanlardır (Kunanbaev, 1957: 67). Kunanbayulu, eski şairleri çok sert bir şekilde eleştirerek okuru ve şiire merakı olan gençleri yeni şiir ihtiyacına ikna etmek ister. Derinlikli bir ilmi, elindeki kanaati, şerefi, utanması, sabrı ve mutlaka bir amacı olan yeni şairlere ihtiyaç vardır.

*Hediye bekleme, verirlerse alma hiç kimseden
Neyin eksilir iyi şiir sözü söylemekten?
Sevilmeye değer insanlara saygı göster,
Uzaklaş şarkısını satarak bir şeyler kazandıran. (Kunanbaev, 1957: 70)*

Kunanbayulu'na göre yeni dönem şairi, şiirine karşılık hiç kimseden bir şey beklemez ve almaz. O şair olmanın ve şiir söylemenin zenginliğine kanaat etmelidir. Zira beklenti içerisinde şiir söylemek ya da şiirini bir şeyler karşılığında satma çabasında olmak saygı ve gerçek sevgiden uzaklaşmak demektir. Şairin bu tür bir çaba içerisine girmesi hak etmeyenlere teslim olması, boyun eğmesi anlamına gelmektedir.

Abay Kunanbayulu eski şair tipini daha da somut hâle getirebilmek için sözlü geleneğin içerisinde yer alan üç önemli şairi doğrudan anar. Şairleri kronolojik olarak kendi zamanına en yakın olandan en uzak olana doğru sıralar. Bu şairler kendi dönemleri içerisinde oldukça önemli ve kıymetli isimlerdir.

*Şortanbay, Dulat ile Buhar Cırav
Şiiri birinin yamalı, bir diğeri toplama. (Kunanbaev, 1957: 70)*

Kunanbayulı, adını açıkça andığı evvelki zaman şairlerini özgün ve yeni olamamakla itham eder. Bu nedenle Kazak şiiri de kıymetten düşmüş, kendisini zamanın şartlarına göre güncelleyememiştir. Ancak şairin hedefi doğrudan adını andığı şairler değildir. Kunanbayulı'nın eleştirdiği şairler; bu şairlerin geleneğini körü körüne takip eden, zamanın ruhuna uygun şiirlerin doğmasına, yayılmasına kayıtsız kalan hatta bunu engelleyenlerdir. Şortanbay, Dulat ve Buhar Cırav kendi dönemlerinde önemli olmakla beraber Kunanbayulı'nın çağının edebî ihtiyaçlarına karşılık üretmekten uzaktırlar.

*Maksadım dili geliştirerek sanatı yaymak,
Cahilin gözünü bırakıp gönlünü açmak.
Örnek alsın diyorum düşünen yiğitler,
Oyun eğlence düşünülmesin ilk başta. (Kunanbaev, 1957: 70)*

Yeni şair tipinin temel amaçlarından biri dili geliştirmek olmalıdır. Onun elinde şiir sanatı, cahillerin gönlünü aydınlatmalı ve onları şuur sahibi kılmalıdır. Öyle ki şair sanatını icra ederken oyun ve eğlenceyi hedeflemeden kendisini örnek alan gençleri düşünmeye heveslendirmelidir.

Abay Kunanbayulı ben yazmıyorum şiiri meşgale için dizesiyle başlayan şiirinde yeni tip şairin şiiri temel bir uğraş alanı olarak kabul etmesi gerektiğini söyler. Şair için şiir, geçimlik bir uğraş ya da boş zaman eğlencesi olmamalıdır.

*Ben yazmıyorum şiiri meşgale için,
Boş şeyleri, masalı derlemek için.
Gönlü uyanık, dili kabiliyetli,
Yazdım gençlere örnek olmak için. (Kunanbaev, 1957: 96)*

Kunanbayulı, zımnen eski şair tipinin şiiri temel bir uğraş alanı olarak görmediğini söyler. Onlar için şiir karınlarını doyuran, şöhretlerini kuran, boş zamanlarını eğlenceli hâle getiren bir meşgaledir. Buna karşılık yeni şair tipi, vizyonu ve ideali olan biri olmalıdır. Bu yeni şair modeli zihin ve dil bakımından hazır olan gençlere örneklik etme sorumluluğu ile hareket eder. Kunanbayulı şiirde yetenekli olduğu hâlde kabiliyetini süslü, eğlenceli, gösterişli sözlerle heder eden şairlere de yalvarır. Onların yaptıklarının şiirin kıymetini düşürdüğünü ve tüm emeği boşa çıkardığını söyler (Kunanbaev, 1957: 96).

Abay Kunanbayulı başkasına gönlüm kanarsın dizesiyle başlayan eserinde gerçek şair için şiirin geçici bir heves olamayacağını vurgular. Bilhassa yeni dönem şairi şiir ile o kadar içli dışlıdır ki onu istediği zaman terk etme lüksü yoktur.

*Başkasına gönlüm kanarsın,
Şiiri nereye, nasıl bırakırsın?
Onu söylerken hayallere dalarak
İçindeki derdi yok edersin. (Kunanbaev, 1057: 119)*

Dizelerden de net olarak anlaşılacağı üzere yeni dönem şairi için şiir söylemek sadece toplumsal bir faydaya karşılık gelmez. Şiir bizzat şair içindir ve ona dönük bir işlevi vardır. Gerçek şair için içerisindeki dertleri yok eden ve hayaller kurmasına vesile olan şiirin yerine başka bir şeyin konması mümkün değildir. Yeni ve gerçek şairin şiirden vazgeçmesi için aldanması, aldatılmış olması gerekir. Eski şair modelinden farklı olarak şiir söylemenin ferde dönük işlevinin şair tarafından vurgulanmış olması dikkat çekicidir.

Kunanbayulı'nın poetik şiirlerinde eski ve yeni şiir anlayışında şair meselesine dönük değerlendirmeye insanın bazı dönemleri dizesiyle başlayan eserinde de rastlamak mümkündür. Şiirde şiirin ortaya çıkış süreci bir arınma şeklinde verilir. Üslubu her ne kadar taş pınarlardan şırıldayarak akan suya benzer şekilde ahenkli olsa da şiirin içeriği çoğu zaman dünyanın yüreğe yüklediği kirlidir. Kunanbayulı'nın sıklıkla vurguladığı üzere yeni dönem şairi de sorumlu biri olarak zalimlere, cahillere öfkesiyle karşı durup adaleti ve aklı şiirleri yoluyla göreve çağırmalıdır (Kunanbaev, 1957: 204).

Ahenk Etkisi

Abay Kunanbayulı için şiir sözün padişahı ve en güzel hâlidir. Onun bu konudaki vurgusu daha çok şiirin var olmak için ahenk unsuruna ihtiyaç duyduğuna yöneliktir. Nitekim şiirin söze padişah olmasını söz söyleme konusunda cesareti ve donanımı olan şairlerin emek sarf ederek sözü kafiyelemesine bağlar (Kunanbaev, 1957: 66). Kunanbayulı, şiirin ahenk yönüyle sağlam olması

hâlinde sözün sade ve zahmetsizce söylenen bir biçim kazanacağına inanır. Dahası ona göre şiir ancak bu hususiyeti kazanabilirse gönüllere şefkatle dokunabilir.

Kunanbayulı sözü ahenkle söylemenin ilahî bir yanı bulunduğunu da düşünür. Dinî metinlerin bilhassa ahenkli olduğunu hatırlatarak şiirde ahengin ne denli önemli olduğunu kavratmaya çalışır.

*Evvela ayet, hadis sözlerin başı
İkişerli ilahi örnekleri geldi arası.
Kafiyesiyle ilgi çekmese söz
Neden söylesin Peygamber ile Allah'ı. (Kunanbaev, 1957: 66)*

Bu dizelerden anlaşıldığı kadarıyla şair, ahenk unsurları olarak sadece kafiyeden bahsetmez. Şiirin nazım birimleri de bir ahenk unsuru olarak verilir. Kunanbayulı; Allah ve Peygamber'in inananlara söz söylerken ikna etmek, kalplerine tesir etmek için sözde kullandıkları ahengin dini metinlerde de özellikle şiirin nazım birimlerinde de görüldüğünü belirtir. Bu vurgu oldukça önemlidir.

Kunanbayulı, kopuz ve dombıra eşliğinde topluluklara karşı şiir söyleyen eski tip şairlerin bu enstrümanların ahengi ile sözlerindeki hafifliği gizlediklerine inanır. Abay Kunanbayulı; şiirleriyle övgüler dizdiği kişilerden geçimlik menfaat temin etme peşindeki şairlerin, ahenk etkisini kişisel şöhretinin aracı olarak kullanmasını şiddetle eleştirir.

*Kopuz ve dombırayla kalabalıkta çok konuşup
Övücü şiirler söylemiş herkese ithafen.
(...)
Mal için dilini süsleyip ruhunu kiraya vererek
Mal arzusu ile kimisini aldatıp kimisini büyüler. (Kunanbaev, 1957: 67)*

Abay Kunanbayulı, şiirin temel unsurlarından olarak değerlendirdiği ahengin hünersiz şairlerin elinde şiire zarar veren bir mahiyet kazandığını belirtir. Bu tür şairler şiirde ahengi içerikle dengeleme konusunda sorun yaşar. Şiiri basit bir ahenk sanatı olarak biçimlediklerinden dinleyenlerde geçici bir etki oluştururlar. Buna karşılık sözün kıymet kaybetmesine neden olurlar. Şairlerin ahenk sayesinde toplulukları bir müddet için tesirleri altına almalarının, dünyalıklarını temin etmelerinin bedeli olarak şiir kıymetsizleşir.

*Her yerde şiiri kullanarak dilenip
Yok eder sözün kıymetini halkı gezerek.
(...)
Kazak için şiir denen bir kıymetsiz*

Boş söz görünür bunlar kafa şişirici. (Kunanbaev, 1957:67)

Kunanbayulı, şiirin ahenginin kafiye ve nazım biriminin yanı sıra kullanılan kelimelerin ses değerlerinin de dikkate alınmasıyla mümkün olacağını belirtir. Birinin yakını ölürse yaslıdır o dizesiyle başlayan eserinde şair, şiiri tarif ederken doğrudan bu konuyu dile getirir.

*Şiir denilen her bir sözün uyumu,
Toparlamak sözün uygununu, yakışanını. (Kunanbaev, 1957: 69)*

Abay Kunanbayulı başkasına gönlüm kanarsın dizesiyle başlayan eserinde de şiirde ahenk konusuna değinir. İstiareli bir söyleyişle şairi bülbüle benzeten Kunanbayulı şiirin bülbül şakıması ve feryadı ile aynı olduğunu söyler. Bülbülün mutluluk ya da hüznü sırasında dinleyene duygusunu aktarabildiği ahenk ve mananın şiirde de olması gerektiğini düşünür.

*Hem şakı hem feryat et, dili mahir
Kararmış gönlüm uyansın. (Kunanbaev, 1957: 119)*

Kunanbayulı, şiirin kulaktan gönle ulaşıp etkili olabilmesinin ancak ahenkle mümkün olabileceğini söyler. Böylelikle dinleyenin dünya derdiyle kararar gönlü aydınlanacak ve hakikate uyanacaktır. Şair, şiirin devamında bu şekilde söylenen şiiri hiç kimse dinlemese de bu şiirin şairin kendisine iyi geleceğini belirtir. Ahenkle bezenmiş, bülbül edasıyla terennüm edilmiş şiirlerin; şairlerin içlerine dönmelerini, dertleriyle yüzleşmelerini sağlayacağını düşünür. Kunanbayulı bu tür şairlerin öldüklerinde bir gün birilerine mutlaka tesir edecek kıymetli bir söz mirası bırakacaklarına inanır.

Kunanbayulı ahengin gönle tesiri konusuna insanın bazı dönemleri dizesiyle başlayan eserinde de değinir. Doğru şiiri taştan bir pınar gözünden tüm doğallığıyla sırlıdayarak akan su demetine benzetir. Şiir, doğal bir ahenkle şairin gönlünden su sırlıtısını andıran bir doğallıkla doğup her bir zerresi uyum içerisinde yatağına dökülen suya benzer şekilde ahenkle söyleyenin ve dinleyenin gönlüne dökülmelidir. Bu şekilde hem söyleyenin hem de dinleyenin gönlünde kir, kötülük ve dert adına ne varsa temizlenir.

*Şırlıdayarak tamamı uyum içerisinde,
Taş pınarın sularına benzer şekilde,
Kirlenen gönül kendi içerisinde,
Duramaz asla temizlemeden. (Kunanbaev, 1957: 204)*

Biçim Çabası

Abay Kunanbayulu, eski şiir geleneğinin mevcut koşullarda kendisini yenilemesi gerektiğine inanır. Kunanbayulu için bu yenilenme eski şiirin her bakımdan inkârı anlamına gelmez. O; Kazak şiirinin zamanın toplumsal ihtiyaçlarına, bireysel taleplerine göre eski formu üzerinden yeniden şekillenmesi gerektiğini düşünür. Daha az tekrar, daha çok özgün girişimin ise diğer milletlerin şiir, yaşayış ve düşünce tecrübesi ile ilişki kurulması sayesinde ortaya çıkabileceğini belirtir. Kunanbayulu'na göre hem Doğu hem de Batı şiirinin modern tecrübeleri Kazak şairlerine yol gösterebilecek yetkinliğe sahiptir (Ahmetov- vd., 2007: 541).

Onun eski şiirin biçimine de itirazları vardır. Poetik şiirlerinde bu konuda çok yoğun detaylar bulunmamakla beraber uygulamada itirazlarını somut örneklerle ortaya koyar. Kunanbayulu, şiirin Kazak toplumunda çok rağbet gördüğüne vurgu yaptığı şiir sözün padişahı, söz aydınlığı eserinde şiirlerin içini altın, dışını ise gümüş olarak betimler (Kunanbaev, 1957: 66). Şair, şiirde muhtevayı biçimden daha önemli görse de biçimin de ihmal edilemeyecek bir kıymette olduğunu belirtir. Bu kıymette şiir söyleyenlerin de bulunduğunu söyleyen Kunanbayulu, şiirin geleceğinden umutludur.

Kunanbayulu, süslü, kibirli, işveli, güzellik düşkünü sıfatlarıyla betimlediği şiir biçimlerinin faydasız ve hatta şiir sanatına zararlı olduğunu söyler. Bu biçim düşkünlüğünün şiirin muhtevadaki boşluğu doldurmak için kullanıldığına inanır. Yetenekli şairlerin bu yola tevessül etmemesi için adeta yalvarır (Kunanbaev, 1957: 96)

Kunanbayulu, poetik içerikli altı şiirinden beşini dörtlük nazım birimi ile yazar. Onun Fuzulî, Şemsi, Seyhâfî dizesi ile başlayan şiiri tek dörtlükten oluşur. Onun ilk şiirlerinden biri olan bu eser, aruz vezni ile kaleme aldığı iki eserinden biridir. Koşmalara özgü düz kafiye düzeni ile (aaab) söylenen bu şiirde yarım kafiye vardır.

Şair, insanın bazı dönemleri dizesiyle başlayan eserini yedi dörtlük olarak yazar. Şiir hecenin semailere özgü sekizli kalıbı ile oluşturulmuştur. Bu şiir çapraz kafiye düzeni ile (abab, cdcd, ...) kaleme alınır. Bu şiirde rediflerle birlikte yarım ve tam kafiye yoğunluğu dikkati çeker. Abay Kunanbayulu'nun poetik içerikli başkasına gönülüm kanarsın dizesiyle başlayan eseri dokuz dörtlükten oluşur. Bu şiir mâni türünde rastladığımız hecenin yedili kalıbıyla kaleme alınır. Şiirin kafiye düzeni ilk ve üçüncü dizeler serbest, ikinci ve dördüncü dizeler kafiyeli (xaxa, xbx, ...) olacak şekildedir. Şiir, daha çok tam ve az da olsa yarım kafiye esasına göre söylenmiştir. Poetik şiirlerden, birinin yakını ölürse yaslıdır o dizesiyle başlayan eser on bir; şiir sözün padişahı, söz aydınlığı dizesiyle başlayan eser ise on beş dörtlükten oluşur. Her iki şiir de mâni tipi şiirlerde rastlanan kafiye düzeniyle (aaxa, bbbx, ...) ve koşma türüne özgü on birli hece ölçüsüyle kaleme alınmıştır.

Abay Kunanbayulu'nun poetik içerikli şiirlerinden ben yazmıyorum şiiri meşgale için dizesiyle başlayan eseri ise diğerlerinden farklı olarak altı dizelik beş bentten oluşmaktadır. Bu şiir; on birli hece ölçüsü ve gazel nazım biçiminde görülen ilk iki dizenin kafiyeli, diğer dizelerden tek rakamlı dizeler serbest, çift rakamlı dizeler ise ilk iki heceyle kafiyeli (aaxaxa, bbbxbx, ...) olarak oluşturulmuştur.

Abay Kunanbayulu'nun öncesindeki geleneksel Kazak şiirinde genel olarak dörtlük nazım birimi, düz kafiye düzeninde ve on birli hece ölçüsü ile oluşturulmuş (kara ölen) şiirler yaygındır. Bu şiir dışında ise kafiye düzeni ve nazım birimi değişiklik gösteren ancak daha çok yedi heceli dizelerden oluşan (cır) şiirler vardır. Kunanbayulu'nun şiirlerinde bu iki şiir biçiminden de çok örnek görmek mümkündür. Buna karşılık Kazak şiir kültürüne yeni şiir biçimleri de kazandırır. Bu yeni şiir biçimlerini geliştirirken Kazak şiir geleneğinin karakterine zarar vermeyecek şekilde Rus şiir örneklerinden de faydalanır. Kunanbayulu yeni nazım biçimleri konusunda sadece Rus şiirlerini değil, kendi özgün tekliflerini de yine Kazak şiirinin esasını bozmayacak şekilde örneklendirir. Özellikle kısalı uzunlu dizeleri birlikte kullandığı şiirler, onun Kazak şiirine yaptığı yeni biçim katkılarında bazılarıdır (Uygur, 1997: 5).

Kunanbayulu, şiirlerinde beyitle yazılan bir şiir dışında daha çok dörtlük nazım birimini kullanır. Geleneksel Kazak şiirinde rastlanan dörtlük nazım birimi dışında altılı, yedili, sekizli ve dokuzlu dizelerden oluşan bentlerle yazılmış toplam on üç şiir örneğine de rastlamak mümkündür. Ayrıca dize sayıları sekiz ile yüz altmış sekiz arasında değişen tek bentlik şiirleri de vardır. Farklı sayılardan oluşan bentlerle kurulmuş şiirleri de Abay Kunanbayulu'nun Kazak şiirine kazandırdığı örnekler arasındadır. Bu şiirlerin hemen hepsi hece ölçüsü ile söylenmiştir. Aruz ölçüsü ile söylenmiş iki şiir dışında yediden on ikiye uzanan sayılarda hece ölçüsünün kimi zaman aynı şiirde karışık biçimde kullanıldığı görülebilir. Kunanbayulu, şiirlerinde kafiyeyi hassasiyetle kullanır. Kafiye dışında ise dize başında, dize içlerinde sıkça yapılan ünlü ve ünsüz tekrarları şairin denediği yeniliklerdendir (Özel, 1999: 1-13).

İçerik Derdi

Kunanbayulu, şiirin boş ve kıymetsiz konular üzerine söylenmesine karşıdır. Buna karşılık insan hayatını kuşatan tüm olay ve durumların şiire konu olabileceğine de inanır. Bu iki durum arasında bir tenakuz yoktur. Şair, şiire konu olarak seçilecek olay ve durumlarla ilgili ciddi bir seçme yapılması, farkındalık olması gerektiğini savunur. Bu seçim çabası ve farkındalık sayesinde şiirin içi yani muhtevası dışından daha kıymetli hâle gelmelidir. Kunanbayulu, şiirin doğru muhteva ile söylenmesinin kolay bir iş olmadığını bilir.

*İçi altın, dışı gümüş sözün güzelini
Kazak'ın uygun hâle getirir hangi çocuğu? (Kunanbaev, 1957: 66)*

Abay Kunanbayulu, eski şairlerin basit söz oyunları ile olur olmaz şeyleri şiirleştirmesini eleştirir. Bu şairler hiçbir emeğe gerek görmeksizin, bir boş zaman uğraşı gibi şiir söyleyen kimselerdir. Bu tür şairlerin şiirlerinde içerik, özgün ve yeni olmaktan uzaktır. Bir keşif arzusu olmaksızın tekrara düşen eski şairler kendi halkını soyan sözde kahramanların; yeryüzünde görülmesi imkânsız, mübalağalı güzel kızların hikâyesini anlattıkları bir örnek şiirler söyler. Kunanbayulu, eski şiirlerin içeriklerini ironik bir biçimde eleştirir. Yapmadıkları üzerinden öncesinde yapılanları dikkatlere sunar.

*Söz söyledim "Hazreti Ali", "ejderhasız",
Bunlarda yok "altın çene, sarı ala kız".
İhtiyarlığı kötüleyip ölümü dileyerek
Olsun diyecek durumum yok kahraman arsız. (Kunanbaev, 1957: 96)*

Kunanbayulu için bir ölümün ardından yakılan ağıt şiirin konusu olabilir. Şairler ölümlerin ardından feryat etmek için şiiri kullanır. Düğün merasimlerini kınamende, car-car, betaşar başlıklarıyla tek tek sayan Abay Kunanbayulu; bunların şiir olmaksızın eğlenceli olamayacağını düşünür. Şair için doğumlar da şiire konu olabilecek kadar önemlidir. Ona göre hayatın başından sonuna kadar her şey şiire konu olabilir.

*Doğduğunda dünya kapısını açar şiir,
Şiirle toprağın koynuna girer bedenin.
Ömürdeki ilginç her şey şiirle,
Düşünsene boş vermeden meraklanarak. (Kunanbaev, 1957: 69)*

Kunanbayulu, yeni şairlerin şiirlerindeki içeriği hayatın gerçekliğinden hareketle oluşturduğuna ve oluşturması gerektiğine inanır. Şiir ona göre şairin ya da okurun boş zamanlarının keyifli eğlencesi olacak, gerçeklikten kopuk bir uğraş değildir. Şiir söyleyecek olan çevresinde olup bitenlere dikkat kesilmelidir. Şiir özellikle acıları, kederleri, dünyayı kirleten şeyleri ele almalıdır. Şair; bütün bunları aklın ve adaletin değerleri eşliğinde uzaktaki ve yakındaki herkese duyurmayı görev bilir.

*O an şair tüm gücüyle
Önüne arkasına bakınır.
Dünyanın kirinden arınarak,
Ortaya çıkan düşünce adına söz söyler*

*Kartal gibi bakar uzaklara,
Hüzün ile feryadı ele alır.
Kinlenip cahile, zalime,
Sıkıp atar, hayallere dalar.*

*Adalet ile akıl araçlarına
Sinatır görüp bildiklerini.
Bildirmelidir uzaktakine, yakındakine
Bunların "söyle" dediklerini. (Kunanbaev, 1957: 204)*

Abay Kunanbayulu; eski şiirin Kazak halkının sürüp giden cahilliğini beslediğine, en azından cehaletin ortadan kaldırılması için hiçbir şey yapmadığına inanmaktadır. Halkın sosyal, ekonomik, kültürel, siyaset ve sanat cepheleriyle her geçen gün daha da geri kalıyor olması onun için oldukça büyük bir problemdir. Fertten topluma tüm dinamik unsurların cehalet nedeniyle bozulduğunu düşünür. Üstelik ironik bir biçimde cehaletin tüm biçimleri bilginin yerleşik bir türü gibi algılanmakta, âdet, gelenek, örf olarak nesilden nesile suur süzgecinden geçirilmeden aktarılmaktadır (Özel, 1999: 32). Keşfin, dikkatin bilhassa söz söyleyenler eliyle yok edildiğine inanan Kunanbayulu; insanın ve toplumun yine söz söyleyenler aracılığıyla düzelebileceğini savunur. Bu nedenle şairi ve onun şiirini bu işin sorumlusu sayar. Kendisi de şiirlerinin içeriğinde olup bitenlerin teşhisini realist bir betimleme ile yapar. Sıklıkla sert ve keskin bir biçimde fertleri ve toplumu topyekûn bir değişime davet eder.

Okur/Dinleyici Eleştirisi

Şiir, öteki sanat dallarından farklı olarak sadece sanatçısı ile varlık sahasına çıkabilen bir sanat dalı değildir. Bu sanat dalı var olabilmesi için okurunu/dinleyicisini de varlığının bir parçası hâline getirmek zorundadır (Kundakçı-Bacıklı, 2019: 2231). Denilebilir ki şiir için okuyucu/dinleyici hayatı bir öneme sahiptir.

İnsanın şiir okuması yahut dinlemesi bilinçli bir seçimse bu eylemlerin mutlaka bir kılavuzluğa ihtiyacı vardır. Şiiri ciddiye alan şairler, okurlar ya da dinleyiciler bu eylemlerin neticesinde kişilikleri, kimlikleri adına şiirden bir kazanç sağlamayı amaçlıyorsa bu kılavuzluk kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak değerlendirilmelidir. Şiir okuma eylemi, insanın ait olduğu bütüne ve bu bütün içerisindeki yerine dönük şuur kazanma sürecinin zorluklarını yenme konusunda en kullanışlı kalkanı ve silahıdır. Bu nedenle her savunma ve taarruz aracının kullanımına benzer şekilde şiir okuma ile ilgili bir öğrenme süreci de olmalıdır (Özel, 2016: 21-28).

Abay Kunanbayulı öncelikle şiir okurunun ya da dinleyicisinin bu eylemleri bilinçle yapmasını arzular. Kunanbayulı, Şiir sözün padişahı, söz aydınlığı başlıklı şiirinde eski şairlerin bilinç ve keşifle ilgili olmayan, sadece eğlenmeye dönük şiirlerini eleştirirken şiir okurunu da açıkça uyarır. Sözün kendisi ile biçim ve amaçları bakımından düzeldiğini buna karşılık da dinleyici ve okurların da düzelmesi gerektiğini vurgular. Onların boş ve temelsiz olayların anlatıldığı şiirleri can kulağıyla dinlemesini eleştirir.

(...)

Boşu boşuna gün geçirecek hikâyeleri

Dinlerdin her sözünü bin sayarak. (Kunanbaev, 1957: 67)

Kunanbayulı yukarıda adı verilen şiirin son kısmının neredeyse tamamını bir şiir okuma kılavuzu gibi biçimlendirir. Şiirle doğru irtibatı kuramayan halkın içerisine düştüğü sorunlu durumlar analiz edilir. İnsanların temeli akıl olan doğru sözlere ilgisizliğinden yakınan Kunanbayulı, boş sözlere karşı alakada direnmelerini ve eleştiriler karşısındaki küskün tavırlarını oldukça sert bir şekilde tenkit eder.

Akıllıca söze ilgisiz, halk tembellik eder,

Alıştığım sadece budur diye ayak direyerek.

Kibirlice yiyip dolaşan bilgisiz çok,

Atıverirsem kırılma, çok kötüleyerek. (Kunanbaev, 1957: 67)

Abay Kunanbayulı; okurun şiirde utanma, şeref, sabır ve gaye gibi erdemleri araması gerektiğini düşünür. Okurun ya da dinleyicinin sığ düşünceler yerine derin düşünce ve ilme dönük bir arayışının olması gerektiğine inanır. Oysa döneminde yaygın durumun böyle olmadığı kanaatindedir. Bunun sebebi de eski şiir anlayışının sözün kadrini kıymetini düşürmesidir. Yeni şiir anlayışının okuruna da bu nitelikler adına kılavuzluk etmesi gerekmektedir.

İnsaf, utanma, şeref, sabır, gaye

Bunları gerekli görmez hiç kimse beğenip.

Derin düşünce, derinlikli ilim ihtiyacı duymaz,

Yalan ile iftirayı yün gibi dövüp (kabartarak artırır). (Kunanbaev, 1957: 67)

Kunanbayulı, birinin yakını ölürse yaşlıdır o başlıklı şiirinde okur ile ilgili analizlerini sürdürür. Şairleri okurlara ve dinleyicilere kılavuzluk etme konusunda yönlendirir. Doğru okur yahut dinleyicinin, midesi ile yaşayan değil; hayata gönlü ve zihni ile bağlananlar olduğunu vurgular. Bu niteliklere sahip olanlara da her zaman değil, doğru zamanda söylemek gereklidir.

Karnı tok hakikî cahil anlamaz sözü,

Sözü anlar, gönül gözü olanlar.

Kadrini güzel sözün bilir insana,

Bulmadan deme ona da söyleme zamanını. (Kunanbaev, 1957: 70)

Aynı şiirde Kunanbayulı yersiz ve yanlış zamanda şiir söylemenin tehlikelerini de somut olarak anlatır. Ona göre toplumda gerçek sözün değerini bilen insan sayısı azdır. Ayrıca dinleyici ya da okur kitlesi sözün tamamını dinleyebilecek kadar bile sabırlı değildir. Bu karakterdeki insanlar bilhassa derin düşüncenin ve bir amacın eseri olan söz varlıklarını oldukça sığ bir biçimde tenkit ederek itibarsızlaştırır. Bu da şairin alay konusu olmasına neden olmaktadır.

Çoğu toplulukta söz bilen insan azdır,

Böyle yerde söz söyleyip olma gülünç.

Birisi o tarafa, birisi bu tarafa çekerek,

Tamamını sözün dinlemediği için bırak Kazak'ı. (Kunanbaev, 1957: 70)

Abay Kunanbayulı başkasına gönlüm kanarsın dizesiyle başlayan eserinde ise bir şairin okura duyduğu ihtiyacı çok net bir biçimde tasvir eder. Ona göre şiir var olmak için mutlak bir biçimde bir dinleyene veya okuyana muhtaçtır. Hiç kimse bunu yapmasa bile şairin kendisi onu varlık sahasına çıkarmak için kendi sözünün okuruna dönüşebilir. Önceki şiirlerinde olduğu gibi bu eserinde de şiiri anlamının cehaletten ve kabalıktan uzaklaşmakla mümkün olabileceğini söyler.

Kara yüzlü, gezip dolaşan,

*Gerçek cahil neyi anlasın?
Gönlünde ateş var olan,
Kulağını düşünceli kişi versin. (Kunanbaev, 1957: 119)*

Kunanbayulı'na göre sözün kıymetlisini, hususi olarak şiiri anlayacak kişi o derece azdır ki toplumda bu tür insanlar tuhaf karşılanır. Şiiri sadece görünüşte dinleyip şaşırın bin cahilden, sözün aslına eren bir ilim erbabının yeğ olduğunu düşünür.

*Ne faydası var bin cahil,
(Şiirin) Dışını dinleyip şaşırır?
Ondan başka bir bilge,
İçindeki sırrı fark etsin.*

*Kendinizi de düşünün,
Ne çeşit bir insansınız?
İlim de yok, beyin de yok
Bozkırdaki hayvansınız.*

*Yüreğinle düşünmez,
Kulağınla kavrarısın.
Bunu gördüğün hâlde onlara
Neden hâlâ süreklî anlatırsın? (Kunanbaev, 1957: 120)*

İlim ve düşünme yeteneği olmayan insanın bozkırdaki hayvandan bir farkı olmadığını söyleyen şair, kendisine de kızar. Zira eski şiir ahlakına tutkun olan bu kaba saba insanların şiiri yürekleri ile değil de kulakları ile duyup anlamaya çalışmalarına rağmen hâlâ onlara bir şeyler anlatmaya çabalamaktadır. Doğrusu kendisine dönük bu öfke sahici değildir. Kunanbayulı'nın okuru/dinleyiciyi sarsıp kendine getirmek için başvurduğu bir yöntemdir.

Dil ve Üslup İnşası

Şiirin dili, günlük hayatta ya da ilmî alanda kullanılan dillerden farklı olarak edebî sahaya has bir dil dünyasının içerisinde yer alır. Bu dil çeşidi, malzemesini yine diğer dil alanları gibi aidiyet bağıyla bağlandığı milletin dil hazinesinden alır. Ancak şiir dili tanzim edilen yani nazım biçiminde yeniden üretilen; alışılmış gramer kalıplarının dışına çıkarak sıradan dil hususiyetlerinden farklılık gösteren; her bir kelimesi özenle seçilen ve maharetle kullanılan; kelimedeki cümleye katmerli anlam yüküyle tedaisi zenginleştirilen; ölçü, kafiye, anlam ve çeşitli ses oyunları ile ahenkle süslenen; başkaca bir dile ya da nesre aktarılırken kendisinden eksilen özgün bir dil formudur (Çetişli, 2010: 19-41)

Abay Kunanbayulı şiir dilinin özgünlüğünün farkındadır. Bu dilin kıymetini şiir sözün padişahı, söz aydınlığı dizesi ile başlayan eserinde takdir eder. Şiir dili onun için sözün padişahıdır. Bu dil sözlerin en güzeldir ve güzelliğini emeğe borçludur. Kolayca söylene de yüreğe dokunacak kadar duyguludur. Ahengi ve anlamı yerli yerindedir. Bunlar şiir dilinin ideal formudur. Kunanbayulı'nın Kazak şiirine kazandırmak istediği yeni biçim şiir dilinin ideal hâlidir. Eski şiirin dili çok emek gerektirmeyen ve özgünlük içermeyen bir özellik gösterir.

*Şiir sözün padişahı, söz aydınlığı,
Emek vererek kafiye cesur bilgesi.
Dile kolay, yüreğe şefkatle dokunarak
Tamamen pürüzsüz olsun baştan ayağa. (Kunanbaev, 1957: 66)*

Bu dilin özgün olmakla birlikte millî dil üzerine kurulması şarttır. Dilin sadeliği, okuyup dinleyende karşılık bulması bu açıdan önemlidir. Şiirin ahengi ya da sözün kolaylığına anlam feda edilmemelidir. Şair şiirinin dilini kurarken bu unsurlar arasındaki dengeyi sağlayabilecek beceriye sahip olmalıdır. Şayet bunu başaramaz ve şiir dilini yabancı, gereksiz sözlerle kirletirse bu onun şiir sanatındaki yeteneksizliğine ve bilgi eksikliğine delalet eder. Ayrıca dildeki kirlenme Abay'a göre sadece bilgisizlikten ve çaresizlikten de kaynaklanmaz. Kimi zaman dil, bilhassa eski şairlerde görüldüğü üzere daha fazla kazanmak için sözü süsleme çabasıyla da kirletilebilir. Bu şairler, keyiflerince eğip büktükleri cerbezeli dilleri sayesinde insanların gözünü boyayıp onları etkileyerek daha çok kazanmak ister.

*Yabancı kelimelerle kirlenirse söz arası,
O şairin bilgisizliği ve çaresizliği.
(...)
Mal için dilini süsleyip ruhunu kiraya vererek
Mal arzusu ile kimisini aldatıp kimisini büyüler. (Kunanbaev, 1957: 66-67)*

Kunanbayulı'na göre dilin geliştirilmesi şair için bir sorumluluk, şiir içinse görevdir. Şair, birinin yakını ölürse yaslıdır o dizesiyle başlayan şiirinde bu duruma açıkça vurgu yapar. Böylelikle şiir sanatı yayılacak ve cehalet ortadan kalkıp insanlar şuur sahibi olacaktır.

*Maksadım dili geliştirerek sanatı yaymak,
Cahilin gözünü bırakıp gönlünü açmak. (Kunanbaev, 1957: 70)*

Abay Kunanbayulı, şiirin boş zaman uğraşı olmadığını savunduğu ben yazmıyorum şiiri meşgale için dizesiyle başlayan eserinde dil konusuna da gönderme yapar. Ona göre gençlere örnek olma derdindeki yeni tarz şairin gönlü uyanık, dili de kabiliyetli olmalıdır. Şairin kullandığı şiir dili, nezaket yoksunlarının anlayabileceği bir dil değildir. Bu dili anlayabilmek için istekli, hevesli olmak şarttır. Eski şairler ise dili, muhataplarını derin uykulara düşürmek için kullanır. Onların derdi gençlere örnek olmak değildir.

*(...)
Gönlü uyanık, dili kabiliyetli,
Yazdım gençlere örnek olmak için.
Bu sözü nezaketsiz anlamaz, hevesli anlar,
Gönül gözü açık, dinçler içindir. (Kunanbaev, 1957: 96)*

Şiirde üslup; şairin dünya görüşünden, hayata bakışından, yaşama biçiminden hareketle oluşturduğu özgün ifade tarzıdır. Şair duygularını, düşüncelerini ve hayallerini bu hususi ifade tarzıyla dile getirir. Şair üslubu ile dilin soyut, sanal ve âna ait karakterini kalıcı hâle getirme çabası içerisindedir (Çetin, 2004: 196). Abay Kunanbayulı da üslup sahibi bir şairdir. Onun Kazak şiirine getirdiği temel yeniliklerden biri de üslup niteliğidir. O Kazak şiirini anonim karakterinden kurtarıp şahsî bir nitelik kazandırmak ister. Bunu da üslup sayesinde başarır.

Kunanbayulı'nın şiiri ironik bir hiciv ile lirik bir tarz içerse de temelde bir hatip üslubuna dayanır. Onun şiirde aradığı üslubun niteliklerini poetik şiirlerinde yer alan kızıl dil ifadesi verir. Şairin kızıl dil ifadesi ile kastettiği dinleyenin yüreğine tesir eden, onu heyecanlandırıp etkileyen, ikna eden ifade kabiliyetidir. Daha çok hatiplere özgü bu üslup sayesinde sözün sahibi muhatapın duygularını harekete geçirip onu bir eylem konusunda ikna ederek yönlendirir (Dadebayev vd., 2016: 120). Kazak şiirinde eski ile yeni arasında bir bağlantı da içeren bu ifade, işlevini özellikle Abay Kunanbayulı öncesindeki dönemde yitirmiş gibidir. Çünkü bu üslubun ihtiyaç duyduğu özgünlük kaybolur.

Kunanbayulı benimsediği hitabet üslubunu eski şairler ve onların dinleyicileri, okuyucuları için ironik bir biçimde ele alır. Bu dönem şairlerin şiirlerindeki içerikler ile ilişkilendirdiği kızıl dil üslubunu süse, alışılmış kalıp içeriklere ve boş söze boğulmuş, derinlikten yoksun olmakla itham eder.

*Söz söyledim "Hazreti Ali", "ejderhasız",
Bunlarda yok "altın çene, sarı ala kız".
İhtiyarlığı kötileyip ölümü dileyerek
Olsun diyecek durumum yok kahraman arsız.
Aşırı kızıl (süslü ve alışılmış) değil diye öğrenmeyiniz,
Kökü derin söz fazla, dikkat ediniz. (Kunanbaev, 1957: 96)*

Abay Kunanbayulı başkasına gönlüm kanarsın dizesiyle başlayan şiirinde ise hitabet üslubunu olumlu bir içerikte kullanır. Kendi üslubunu bu ifade ile betimleyen Kunanbayulı, bülbül istiaresini de kullanarak kararmış gönülleri uyandırmayı hedefler.

*Hem şakı hem feryat et, dili mahir
Kararmış gönlüm uyansın.
Ağlasın, gözlerden yaş aksın,
Göğsüm boyansın. (Kunanbaev, 1957: 119)*

Dizelerden anlaşıldığı kadarıyla Kunanbayulı duygusunu; kabiliyetli bir hatip gibi dinleyene, okuyana geçirme çabası içerisindedir. Böylelikle onları ikna ederek istediği yönde harekete geçirme arzusunadadır.

Sonuç

Bağımsız bir edebî birikim olarak XV. yüzyılda ilk ürünlerini veren Kazak edebiyatı, daha çok sözlü biçimde ve şiir türünde eserlerin icra edildiği bir edebî teşekküldür. Göçebe yaşam tarzının yaygın olduğu Kazak Türklerinde şairler eserlerini daha çok toplumsal ihtiyaç esaslı üretir. İlk dönem Kazak şiiri epik bir karakter gösterir. Kazak Türkçesinin sistemli ve gelenekli bir dil olmasında hayatın geneline hitap eden şiir icrasının büyük etkisi vardır. Epik dönemin karakteristik şairleri olan cıravlar ve cırşılar amacı ve ezgisi yönüyle farklılık gösteren destan türündeki eserleri telif yahut ezberden söyleyen sanatkarlardır.

Kazak toplumunun XVIII. yüzyılda yarı göçebe bir hayat tarzına geçmesi ile beklentiler, ihtiyaçlar da değişir. Özellikle inanç, eğitim ve ticaretin biçimlediği bu dönemde eskiye göre daha lirik şiirler söyleyen akınlar yaygındır. İslam dininin oldukça etkili olduğu bu devrede toplumun önemli meselelerinin yanı sıra küçük insanın durumu ve sorunları da şiire konu olur. Halkın doğrudan hayatına dokunan akınlar halktan da yakın ilgi görürler. Gezerek sanatını icra eden akınlar toplumun eğlenme, ümitlenme ve dinlenme ihtiyaçlarına cevap verecek bir işleve karşılık gelen icralarda bulunurlar. Çarlık Rusya'nın etkisinin arttığı XIX. yüzyılda Kazak edebiyatında sömürgecilik faaliyetlerine karşı verilen mücadele konu edinilir. Felaketlerle dolu olan bu yüzyılda Kazak halkının yaşadığı zorlukların, çaresizliğin ve Çarlık Rusya'sının zalimliğinin anlatıldığı, sonradan zar zaman akınları olarak adlandırılan hususî şairlerin etkili olduğu bir edebî hareket başlatılır.

Kazak edebiyatı XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra modern bir biçim almaya başlar. Kazak edebiyatının modern döneminin kurucuları arasında Abay Kunanbayulı, Ibray Altınсарın ve bilimsel çalışmalar ile Çokan Velihanulı sayılabilir. Kazak şiirini Doğu- Batı etkisinde zamanın ihtiyaçlarına göre yeniden biçimlemeye çalışan Abay Kunanbayulı bir yandan aldığı medrese eğitimi diğer yandan da şahsi gayretleriyle kendisini yetiştirir. Kunanbayulı Rusça öğrendikten sonra Rus şair ve yazarların eserlerinden Kazakçaya çeviriler yapar. Yönetici olan babasının yanında toplumsal hayatı yakından gözleme ve tanıma fırsatı bulur. Genç yaşta sözü dinlenir bir hatip ve toplum lideri olarak kabul görür.

Kunanbayulı'nın şairliğindeki gelişme süreci ise toplum idaresindeki yoğun çalışmaları nedeniyle kırklı yaşlara kalır. O bir şair olarak kendi kültür köklerinden beslenmekle birlikte artık ihtiyaçlara cevap vermeyen eski şiir modelinin değişmesi gerektiğine inanır. O dönemde mevcut gerçeklikten kopan ve şahsî şöretler ile çıkarlara hizmet etme aracına dönüşen şiiri daha saygın bir noktaya taşımaya amaçlar. Eski ve yeni şiiri özellikle poetik yönlendirmeler içeren altı şiirinde şairlerin durumu, ahenk etkisi, biçim çabası, içerik derdi, okur/dinleyici eleştirisi, dil ve üslup inşası bakımından kıyaslar. İronik göndermeler ve açık eleştirilerin yanında doğrudan tavsiyelerin, tekliflerin de bulunduğu bu poetik şiirler yeni yetişen Kazak şairleri kadar düşünce adamlarına da ilham verir.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Ahmetov, Z., Tilepov, C., Mamrayev, B., & Kadirmambetova, S. (2007). Kazakistan Edebiyatı. *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi-9*, 529-621. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Altınmakas, L. (2014). *Hanlık Devrinden Günümüze Örneklerle Kazak Edebiyatı*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aytmatov, C., & Avezov, M. (2016). Abay'ın Sanatı ve Hizmeti (Ö. Küçükmehtemoğlu, Çev.). *Temrin*, 75, 44-47.
- Baytursunulu, A. (2013). Kazaktın Bas Akını. S. S. Korabay (Ed.), *Ulı Dala Tulğaları Seriyyası Abay (İbrahim) Kunanbayulı* (s. 94-101). Adebıyet Alemı Baspası.
- Bökeyhan, A. (2013). Abay (İbrahim) Kunanbayulı. S. S. Korabay (Ed.), *Ulı Dala Tulğaları Seriyyası Abay (İbrahim) Kunanbayulı* (s. 88-93). Adebıyet Alemı Baspası.
- Çetin, N. (2004). *Şiir Çözümleme Yöntemi*. Öncü Basımevi.
- Çetişli, İ. (2010). *Metin Tahlillerine Giriş 1 – Şiir*. Akçağ Yayınları.
- Dadebayev, C., Mukhadieva, K. (Ed.), et al. (2016). Abay ve Biylerin Sözü. *Abaytanuv – Tandamalı Enbekter*, VIII, 114-148.
- Çariyfolıa, E. (2004). *Abay Turalı Fiylosofiyyalık Traktat*. Kazak Üniversitesi.
- İsmail, Z., & Çınar, A. A. (1995). *Abay*. Kamer Matbaacılık.
- Klyashtornıy, S. G., & Sultanov, T. İ. (2004). *Kazakistan Türkün Üç Bin Yılı* (D. A. Batur, Çev.). Selenge Yayınları.
- Koç, K., İşina, A., & Korganbekov, B. (2007). *Kazak Edebiyatı I*. IQ Sanat Yayıncılık.
- Kunanbaev, A. (1957). *Abay (İbrahim) Kunanbaev Şiğarmaları – Ölender men Poemalar* (C. I). Kazaktın Memlekettik Körkem Adebıyet Baspası.
- Kundakcı, M., & Bacaklı, Y. (2019). Şakerim Kudayberdiulı'nın Şiirlerinde Düşünme Hâlleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 2229-2242.
- Maytanov, B. (2016). Muhtar Avezov'a göre Puşkin ve Abay (H. Öztürkçü, Çev.). *Temrin*, 75, 48-51.
- Nurkatov, A. (2013). *Şiğarmaları* (C. I). Ana Tili Baspası.
- Özdemir, A., & Kerimbekova, B. (2019). *Metinlerle Yeni Kazak Edebiyatı*. Ferfir Yayınları.
- Özel, İ. (2016). *Şiir Okuma Kılavuzu*. TİYO.
- Özel, K. G. (1999). *Abay Kunanbayev'in Şiirleri İnceleme-Metin-Aktarma* (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uygur, C. V. (1997). Kazakların Büyük Dâhisi Abay. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 1-7.

Structured Abstract

Kazakh literature makes a modern start in the second half of the 19th century. The new needs arising from politics, economy, and lifestyle impose new expression patterns. The loss of the nomadic lifestyle of the Kazakhs, the settlement of the Russians in the region, and the modern life based on industrial production forced Kazakh literature to change. Poetry, the main genre of Kazakh literature, is greatly affected by this change. Because poetry used as a tool for personal fame does not produce anything for society. This disrupts social life's harmony and deepens social consciousness's trauma.

Abay Kunanbaiuly, who observes these closely due to his father's job, begins to search for a solution. After a serious mental preparation process, he reconsiders the old understanding of poetry in terms of all its elements, with its exemplary and pioneering practices in the genre. Kunanbayuli does not initiate a destructive struggle between old poetry and new poetry. He seeks renewal in moderation. Abay Kunanbayuli, who grew up nourished by tradition, wants to update the existing resources as required by the needs of the age. He reveals his perspective on old and new poetry in his six poems, which include poetic principles extensively, although they are also included in his other poems.

It is possible to say that Kunanbaiuly questions old and new poetry traditions through the elements of poet, harmony, form, content, reader or listener, language, and style. According to Kunanbaiuly, old and new poets should be different in terms of their goals and performance abilities. Old poets produce poems for personal fame, to make money, and to have fun. Unlike them, new poets should work to improve the language, spread art, and be beneficial to society. He also does not find it appropriate for old poets to perform poetry with their instruments in their hands, without making any effort, using empty words and memorized models. New poets should work on the entire poem, starting from the word, and produce original and useful texts.

Kunanbaiuly thinks that poetry is something that requires courage. According to him, the greatest example of courage is for a poet to turn ordinary words into poems by taking into account their rhyme and sound characteristics. While turning words into poetry with harmony, their simplicity should not be harmed. Kunanbaiuly believes that poetry must contain elements of harmony to be effective. But harmony must arise from the poem itself. He criticizes the old poets for hiding their empty words behind instruments. He sets an example for new poets in terms of harmony and form by using new rhyme shapes and meters in his poems.

Abay Kunanbaiuly is a poet who expands and renews the content of Kazakh poetry. He argues that understated and real-life subjects should be addressed in poetry instead of the unrealistic subjects of the past. He thinks that the content of poetry is as valuable as gold. He states that touching people's lives and rebuilding society is possible with poetry. Poetry can only achieve this by addressing issues related to life. He complains that the poets before him saw poetry as a leisure pursuit and did not give due importance to the content.

Kunanbaiuly, one of the modern names of Kazakh poetry, thinks that the reader or listener is as responsible for poetry as the poet. According to him, qualified poetry that cannot find its readers cannot rise to the level of existence. He criticizes the blind devotion of poetry listeners or readers to old poetry. He attributes their easy abandonment of new poetry to ignorance, laziness, and the rudeness of their souls. The listeners of the new poetry are people with gentle souls who stay away from ignorance. They are people of understanding who live under the influence of consciousness, not habits. The listeners of the new poetry are people with gentle souls who stay away from ignorance. They are people of understanding who live under the influence of consciousness, not habits.

According to Kunanbaiuly, poetry is a language development activity. Language is one of the essential tools for thinking. In old poetry, language is used in a repetitive manner that has lost all its rich connotations and is confined to rote patterns. In those works, poetry does not have a function such as improving the language. The old poets speak directly and only to the ear. Kunanbaiuly argues that in new poetry, the language should be developed with rich expression opportunities so that it can reach hearts. According to him, the new poem should be able to convey the poet's feelings to the listeners or readers and have the power to persuade them to take action.

Azerbaycan Türkçesi Batı Ağızlarında ve Deyimlerde Eski Türkçe Kelimeler

Old Turkic Words in Western Dialects and Idioms of The Azerbaijani Language

Venera MUSTAFAYEVA

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Azerbaycan

İstanbul Topkapı Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi İstanbul, Türkiye

Department of Turkish Teaching and Research Center, Istanbul Topkapı University, Istanbul, Türkiye

venusmno@gmail.com

Öz

Azerbaycan Türkçesinin en önemli dil zenginliklerini içinde barındıran ağızlar, yazı dilinde bulunmayan yüzlerle eski Türkçe kelimeleri farklı ses ve şekil özellikleriyle korumaktadır. Azerbaycan Türkçesi ağızları, köklü geçmişi ve bölgede yaşayan halkın sosyal yapısı nedeniyle oldukça zengin bir dil ve kültür çeşitliliğine sahiptir. Bu bağlamda, ağızlar, yalnızca dil açısından değil, kültürel bir miras olarak da önemli bir değere sahiptir. Yazı dili yaratıldığı zaman farklı ağızlardan farklı oranda kelimeler alınmaktadır. Azerbaycan Türkçesi yazı dili yaratıldığı zaman da Bakü ve Karabağ ağızları esas alındığı için günümüzde konuşulan Azerbaycan yazı diliyle Azerbaycan'ın Batı bölgesi ağızlarının hem gramerinde hem de kelime varlığında çok farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar ise şive ve ağızlarda olan eski dil özelliklerinin korunmasıdır. Bu sebepten de Azerbaycan Türkçesi Eski Türkçenin ve Oğuz ve Kıpçak dil grubunun özelliklerini kısmen de olsa yazı dilinde, daha çok ise konuşma dilinde hâlâ yaşatmaktadır. Bu çalışmada, Azerbaycan yazı dilinde yer almayan ve yalnızca ağızlarda kullanılan kelimeler ön plana çıkarılmıştır. Yazı dilinde pek bilinmeyen ya da nadiren kullanılan, belirli bir bölge halkı tarafından bilinen ancak günümüzde unutulmaya yüz tutmuş sözcükler detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu inceleme, bölgenin kültürel ve dilsel zenginliğini ortaya koyarak, yerel ağızların önemini vurgulamayı amaçlamaktadır. Bu kelimeler (Tanrı, ini, güncülük, çigan, anarı, küy, suçig, irak, ögne, ağ, körk-görklük, yalın, yeg, yağ, yiye, yıgnak, yalaf-yalaf, yazı, bildir-bildir, bayımak, batman, beniz, boran, alçak, ağ, alçak, ongand, götin-götin gitmek, göygü, sıgtamak, biti, pay ülüş, ögne,). Çalışmada incelenen kelimeler "Orhun yazıtları", "Dîvânu Lugâti't-Türk", "İbni-Mühenna Lûgati", "Kitabü'l-idrak Li Lisânü'l-Etrak", "Kitabi Dede Korkut Hikayeleri"nden verilen örneklerle karşılaştırmalı şekilde değerlendirilmiştir. Çalışmada ağızlarla birlikte, Azerbaycan Türkçesinin gelişim sürecine de değinilmiş, Azerbaycan Türkçesinin Batı ağızlarının genel özelliklerinden ve söz varlığından bahsedilmiştir. Çalışmanın amacı Azerbaycan Türkçesi ağızlarında korunan eski Türkçe kelimelerin unutulup kullanımdan düşmeden yazıya aktarılmasını sağlamak ve gelecek nesillere aktarmaktır.

Anahtar Kelimeler: Batı Azerbaycan ağızları, eski Türkçe kelimeler, deyimler

Abstract

The dialects, which contain the most important linguistic riches of the Azerbaijani language, preserve old Turkic words with different sound and shape features, with faces that do not exist in the written language. In addition to being the region where the Western group dialects of the Azerbaijani language are most preserved, its historical geographical features and language structure are most preserved, it is also one of the rich dialect regions in terms of its deep-rooted history and the structure of the people living in the region. As it is known, dialects are important building blocks of written language. When a written language is created, words are taken from different dialects in different amounts. Since the written language of Azerbaijani was created on the Baku and Karabakh dialects, there are many differences in both the grammar and vocabulary of the Azerbaijani written language spoken today and the dialects of the Western region of Azerbaijan. These differences are the preservation of old language features in dialects and dialects. For this reason, the Azerbaijani language still preserves the characteristics of old Turkic and the Oghuz and Kipchak language groups, at least partially in its written language and mostly in its spoken language. In this study, words that are not included in the Azerbaijani written language and are used only in dialects are prioritized. Some words that are unknown or not frequently used in the written language, that are known only by the people of a certain region and are now about to be forgotten, have been examined. These words (Tanrı, ini, güncülük, çigan, anarı, küy, suçig, irak, ögne, ağ, körk-görklük, yalın, yeg, yağ, yiye, yıgnak, yalaf-yalaf, yazı, bildir-bildir, bayımak, batman, beniz, boran, alçak, ağ, alçak, ongand, götin-götin gitmek, göygü, sıgtamak, biti, pay ülüş, ögne,) still retain their original meanings, as in "Orhun Inscriptions", "Dîvânu Lugâti't-Türk", "İbni-Mühenna Lûgati, Kitabü'l-idrak Li Lisânü'l-Etrak", "Kitabi Dede Korkut Stories". It has been preserved in spoken language and idioms with the same or little phonetic change. This study aims to ensure that the old Turkic words preserved in Azerbaijani dialects are written down and transferred to future generations before they are forgotten and fall out of use.

Keywords: West Azerbaijani dialects, old Turkic words, idioms

Geliş Tarihi/Received 09.05.2024
Revizyon/Revision 24.07.2024
Kabul Tarihi/Accepted 20.08.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 28.09.2024

Atıf

Mustafayeva, V. (2024). Azerbaycan Türkçesi Batı Ağızlarında ve Deyimlerde Eski Türkçe Kelimeler. *Turcology Research*, 81, 470-481.

Cite this article

Mustafayeva, V. (2024). Old Turkic Words in Western Dialects and Idioms of The Azerbaijani Language. *Turcology Research*, 81, 470-481.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Azerbaycan bölgesi İpek Yolu üzerinde bulunduğu için XI. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan batıya yönelen göç hareketlerinin önemli merkezlerinden olmuş ve tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.

Oğuzlar diğer adları ile Türkmenler, Selçuklu İmparatorluğunun kurucuları olarak, Maverünnehir'den hareketle Akdeniz kıyılarına kadar gitmişler ve geniş imparatorluğun muhtelif yerlerine dağılmışlar. Bu arada onlardan ehemmiyetli kollar da Azerbaycan'a gelip bu ülkede yurt tutmuşlardır. Aynı zamanda Melikşah'ın ölümünden sonra Azerbaycan Irak Selçuklu eyaletlerinden biri olmuştur. Bu devletin kurucuları ise Türkmenlerden daha çok diğer Türk kavimlerine mensup Memlûkler'den oluşmaktaydı. (Sümer, 1957: 429-430).

Bu bölge nüfusunun büyük çoğunluğu sadece Oğuzlardan değil de göçler ve savaşlar sebebiyle bu bölgeye göç eden farklı Türk boylarının bakiyelerinden oluşmaktaydı. Batı Türkçesinin Oğuz dil grubuna ait olan Azerbaycan Türkçesi konuşma dili olarak 9. ve 10. yüzyıldan başlayarak geniş bir alanda kullanılmaya başlamıştır. Bu dönemde Azerbaycan'da bulunan Arap seyyahlardan biri olan İbn Hövvel şöyle der: *"Ben bunu kendim birçok şehirlerde bulunana kadar inkâr ettim, her şehrin Azerbaycan ve Fars dilleri dışında kendi dilleri vardır."* (Azerbaycan Tarihi, 1958: 187). Bu bilgiden yola çıkarak Azerbaycan Türkçesinin konuşma dili olarak eski bir tarihi köke dayandığını söyleyebiliriz. Dede Korkut Araştırmacısı Ezizhan Tanrıverdiyev "Kitabi-Dede Korgud" ve Gerb Lehcesi" adlı çalışmasında Dede Korkut Hikayelerinin dil özelliklerinin daha çok Azerbaycan'ın Batı ağızlarının, özellikle Kazak-Borçalı dil özellikleriyle benzerliğinden bahsetmektedir. (Tanrıverdiyev, 2002: 3). Azerbaycan'ın Güney ağızlarının Güney Azerbaycan'da, Batı ağızlarının ise Türkiye, Gürcistan ve Irak'ta da konuşulan Türk lehçelerinde korunduğunu görmekteyiz. (Gemberova, 2017: 3).

Azerbaycan dili, tarihsel olarak iki önemli tarihî döneme ayrılmaktadır: Birinci dönem yazıya kadarki dönem- konuşma dili, (12. yüzyıla kadar) ikinci dönem yazılı ebedi dilin (13. yüzyıl ve sonraki dönem) olduğu dönemidir. (Azerbaycan Edebi Dili Tarihi 8).

13. yüzyıldan önce Azerbaycan'da Arapça ilim dili olarak, Farsça da şiir dili olarak yaygındı. Azerbaycan'da Farsçanın etkisi büyük olduğu için Fars dilli edebiyat gelişmekteydi. Fakat yerli halk kendi dilinde konuşmaktaydı. İlhanlılar bölgeye gelişi dil çeşitliliğini ortaya çıkarsa da Türkçe üçüncü dil olarak kullanılmaya başladı. (Azerbaycan Edebi Dili Tarihi, 2007: 16-17).

Ahmet Caferoğlu, *Eski Türk Dili Tarihi* adlı eserinde şöyle anlatmaktadır: Azerbaycan halkının ve dilinin teşekkülü Moğol istilasından sonralara tesadüf etmektedir. Bölgeye yoğun Türk göçünün ardından İran baştan başa Türk yurdu olmuş, bölgede karışık bir Türk ulusu oluşmuştur. Aynı zamanda İlhanlılar sarayında Farsça ve Moğolcanın yanı sıra Türkçenin Selçuklularda olduğu gibi resmi dil olarak kullanılması sağlanmıştır. *"İlhanlılar devri Azerbaycan'ın Türk etnik teşekkülünde, şüphesiz, Orta-Asya'dan gelme birçok Türk uruk ve boylarının da mühim rolleri olmuştur. Buraya, Orta-Asya tarihinde mühim bir mevki olan Harezmden, Kanglı'lardan geldiği gibi, Türkmen, Kıpçak vesaire gibi diğer Türk boyları da gelip yerleşmişlerdir."* (Caferoğlu, 1984: 144-145). Özellikle Azerbaycan'ın Batı bölgesi iklim şartlarından ve coğrafi konumundan dolayı karışık Türk boylarının Oğuz ve Kıpçak grubu (bölgede çok sayıda Kıpçak grubu boy adlarından oluşan Kazak, Karahanlı, Tatar gibi yer adları bunu ispatlar niteliktedir) halkların yerleştiği önemli bölgelerdendir.

Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri* eserinde Azerbaycan Türkçesinin gelişim sürecinden bahsetmektedir: *"XIII. yüzyıldan itibaren Azeri Türkçesini, edebî ve millî bir dil olarak kullanan Hasanoğlu, Kadı Bürhaneddin (1344-1398) İmâdeddin Nesimî gibi devir açan şairler, Azerî edebiyatına tamamıyla yeni bir merhale kazandırmışlardır."* (1988: 61).

Azerbaycan sahasının ilk yazılı örneğini 13. yüzyılda yaşamış İ. Hasanoğlu'nun gazelinde, daha sonraki dönem örnekleri ise Kadı Bürhaneddin'nin (13-14.) İ. Nesimî'nin (14-15.), Şah İsmayıl Hatayî'nin (15- 16.) Fuzulî'nin eserlerinde (16) görüyoruz.

Çağatay ve Osmanlı Türkçeleri yanında Horasan'dan Anadolu'ya, Kafkaslardan Bağdat'a kadar çok geniş bir sahada, XIV. asırdan beri hâkim olan Azerbaycan Türkçesi, Osmanlı ve Çağatay Türkçeleri kadar güçlüdür. (Köprülü, 1989: 14).

XV.- XVI. Yüzyıllar Şah İsmail-i Safevî Azeri Türkçesini devlet ve edebiyat dili seviyesine çıkardı. Şah İsmail *"Hâtâî'nin sarayı, bir nevi Azerî kültür ocağı haline getirilmiştir. Müzik, ressamlık, mimarlık, tezhipçilik ile beraber tezkirecilik"* de bu devirde gelişmeğe başladı. (Caferoğlu, 1988: 62).

Bu dönemin en parlak alimleri arasında yer alan İbn-i Mühenna'nın eserinde de bu karışık Türkçe örnekleriyle birlikte Türkmen'ce ve Azerbaycan'ca kelimelere yer vermesi bu kanıyı göstermektedir. (Caferoğlu, 1984: 145)

Bu dönem Oğuzların İran üzerinden Azerbaycan, İran, Irak ve Anadolu'ya hareketi edebiyat ürünlerinin de bu bölgelerde yayılmasına sebep oldu. Tahsin Bunguoğlu Azerbaycan bölgesindeki örneklerden bahsederken *"Oğuzca'nın yazılı örneklerini ancak 13. Yüzyılda Anadolu'da buluyoruz."* demektedir. (Banguoğlu,1960: 24). Fakat Ahmet Bican Ercilasun bu fikri daha geniş anlamda ifade ederek, Oğuz yurtlarının bulunduğu bölgeleri göstermiştir. *"Batı Türkçesi yazı dili, 13. yüzyıldan 15. yüzyıl sonlarına dek Azerbaycan, Anadolu, Irak, Suriye ve Balkanlarda tek yazı dili olarak kullanıldı."* demektedir. (Ercilasun, 2019: 429). Ahmet Caferoğlu Türk dillerinin oluşumunu dönemlere bölerek şu şekilde açıklıyor:

"Beşinci Orta Türkçe devresini Orta Asya Türk urukları edebî şivesi için "Müşterek Orta-Asya Türkçesi" adını verdiğimiz Türkçe ile, Selçukluların ve Osmanlıların hakimiyet kurdukları sahalardaki "Müşterek Anadolu ve Azerbaycan Türkçesi adlandırdığımız muhtelif edebî şiveler teşkil etmektedir. Siyasi tarih bakımından bu devre, bir taraftan Karahanlılar, Selçuklar, Moğollar, diğer taraftan da ilk Osmanlılar devri ile Azerbaycan sahası içerisine almaktadır." (Caferoğlu, 1984: 52-52).

Klasik Azerbaycan Türkçesi 16.yüzyıldan 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür, bu dönemde Said Tebrizi- Qövsü Tebrizi (17), Vagif ve Vidadi (18.), Axundov (19-20) gibi şair ve yazarlar fars şiiri etkisi altında olsalar da halk diline yakın eserler yazarak günümüzde konuşulan Azerbaycan Türkçesinin alt yapısını oluşturdular. Günümüz Azerbaycan Türkçesinin yazı dili olarak yaranması 1930 yıllara kadar sürmüştür. Çünkü 1937'ye kadar "Azerbaycan diline Türk dili, Rusçada yazılan eserlerde ise "Tatar dili", "Kafkas Tatarlarının dili" denilirdi.

Afat Gurbanov'a göre "Azerbaycan'ın modern ulusal dili iki kola ayrılmıştır: 1) edebi konuşma veya edebi dil, 2) edebi olmayan konuşma veya konuşma dili." (Gurbanov, 2019: 20). Bu yazı dili ile konuşma dili aslında farklı bir değil, fakat edebi dil üzerinde işlenmiş belli bir kurala uydurularak harmanlanmış bir dil, konuşma dili dediğimiz ağızlar ise dilin ham yani işlenmemiş halidir. Türk dillerinin ortak söz varlığı ağızlar da daha çok korunduğu için, bunların dikkatle öğrenilmesinin Türk dillerinin kendi öz ve akraba olmayan dillerle ilişkilerin öğrenilmesi açısından önemlidir.

Dil üzerinde araştırmalar yaparken sadece kelime ve ses bilgisi değil, dil aynı zamanda tarihsel bir süreç olarak da değerlendirilmektedir. İgnas Künos'un söylediği gibi "Dil halka mahsustur ve bu yüzden halkın tarihi ile bağlantılıdır." (Künos, 2011: 113)

Her bir dilin edebi dili kadar onun şive ve ağızlarının da araştırılması önem arz eder. "Dünyanın her dilinde olduğu gibi diyalektler Türk dillerinde de vardır. Diyalekt dediğimiz ayrı bir dil sayılmayıp bir ağacın bir dalı, ana dilin çoktan ayrılmış gurbetlere düşmüş çocuğu gibidir." (Axundov, 1979: 120). Ağızlar, Azerbaycan Türkçesi'nde Diyalekt olarak adlandırılmaktadır. Azerbaycan'da ağız araştırmaları 1920'li yıllardan başlatılmıştır. Azerbaycan Demokratik Cumhuriyetinin hakimiyeti dönemde Azerbaycan dili ile ilgili kararname kabul edilmiş ve Latin harfine geçilmesi ile ilgili çalışmalar başlatılmıştır.

Azerbaycan Ağızları üzerine ilk bilimsel çalışma 1839 yılında Mirza Kazimbey'in Kazan Üniversitesi'nde hazırladığı "Gramatika Turetsko-Tatarskogo Yazıka" adlı çalışmayla başlatılmıştır. Bu çalışmada Kazimbey, Derbent ağızı ile Azerbaycan Türkçesi edebi dilini karşılaştırmıştır. Azerbaycan dili ağızları üzerine Avrupa'da yapılan ilk çalışma Alman araştırmacı Karl Fol'un, 1903 ve 1904 yıllarında Almanya'da yayımlanan "Azerbaijanische Studien mit einer Charakteristik des Südtürkischen" adlı makalede Güney Azerbaycan, özellikle Tebriz ve çevresindeki ağızlar üzerine olmuştur (Şireliyev, 2008: 15). Daha sonraki çalışmalar Sovyetler döneminde devam ettirildi. N. Aşmarin'in öncülüğünde "Azerbaycan Türk Xalq Şiveleri Lüğati" adlı çalışma yayınlandı. 1945 yılında Azerbaycan'da Bilimler Akademisi bünyesinde Dil Enstitüsü yaratıldı. Bu dönemden sonra ağız çalışmalarına ilgili kapsamlı çalışmalar yürütülmeye başlatıldı. Bu çalışmalar Lehçe araştırmaları, lehçe sözlüğünün hazırlanması, diyalektoloji atlasın hazırlanması gibi üç başlık altında yürütülmeye başladı.

Türk dilleri içerisinde ilk olarak yayımlanan "Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Atlası" ağız çalışmaları açısından önemli bir eserdir. Atlas, 43 harita- fonetik, 31 harita-morfolojik, 4'ü sentaktik, 50'si leksik haritadan oluşur. (Teymurlu, 2010: 194).

Genellikle yeni yazı dili yaratıldığı zaman farklı şive ve ağızlar da olan eski dil özelliklerinin korunmasına özen gösterilir. Fakat siyasi ve coğrafi sebeplerden dolayı bazen kültür merkezleri ve başkentlerin değişimi edebi dili de etkilemiştir. "Azerbaycan edebi dili XIII-XIV yüzyıllarda Şirvan ağızına, XV-XVII yüzyıllarda Tebriz yöresi ağızlarına, XVIII yüzyılda Karabağ ağızına, XIX- XX yüzyıllarda ise bütün ağızların ortak olarak kullanıldığı bölge olan Bakü ağızlarına göre şekillenmiştir." (Memmedov ve Axundov, 1966: 286).

Azerbaycan edebi dilinin fonetik ve sözcük bilgisi normlarının oluşmasında tüm lehçelerin rolü olsa da dilbilgisi özellikleri batı grubunun morfolojik normları ile daha çok uymaktadır, özellikle Karabağ ağızlarının dil özelliği korunmuştur. (Gaziyeva, 2003: 104, 129). Memmedeli Şireliyev'e göre, edebi dil yaratılırken, Bakü ve Şamaki ağızlarının özellikleri baz alınmış. Güney Azerbaycan Türkçesi için Tebriz ağızları, Kuzey Azerbaycan için Şirvan- Şamaki ağızlarının başlıca özellikleri Sovyet öncesi dönemin yazılı edebiyat diline yansdığı için ön plana çıkmıştır. (Şireliyev, 2008: 83)

Azerbaycan ağızlarının tasnifi tarihi coğrafi özellikler baz alınarak yapılmıştır. Azerbaycan ağızları; Batı, Doğu, Kuzey ve Güney olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Kuzey grubunda Nuha (Nuxa veya Şeki), Zakatala ve Gah (Qax) ağızları yer almakta, Batı grubu ağızları derken özellikle Karabağ, Kazak, Gence ve Ayrım ağızları, Güney grubu ağızlarına Nahcivan (Naxçıvan), Ordubad, Tebriz ve Yerevan (İrevan) ağızları, Doğu grubu: Bu gruba, Guba (Quba), Bakü, Şamahı (Şamaxı), Muğan ve Lenkeran ağızları olarak ayrım yapılmıştır. (Şireliyev, 2008: 19).

Azerbaycan Türkçesi Batı Ağızlarındaki Eski Türkçe Kelimeler

Batı grubu ağızları Karabağ, Tovuz, Kazak, Şemkir, Gedebeş-Gence ve Ayrım ağızları dışında Batı Azerbaycan şimdiki Ermenistan sınırları ve Gürcistan sınırları içinde bulunan bölgelerin de dil özelliklerini içinde barındırmaktadır.

Gürcistan sınırında bulunan Borçalı bölgesi Azerbaycan'ın en eski topraklarından. Azerbaycan'ın Gazah ilinden Sınık [Kırık] Köprü ile ayrılan Borçalı tarih boyunca sındırılamamış, sindirilememiş, kendi kültürünü yaşatmayı başarmıştı. (Bayrambay, Sadıklı, 2024: 12). Günümüzde Ermenistan sınırları içinde yer alan tarihi Azerbaycan toprakları olan Göyçe mahalı da benzer kaderi yaşasa da, Gürcistan sınırları içinde çok sayıda Azerbaycan Türkleri yaşamaya devam etmektedir fakat Ermenistan sınırı içinde yer alan topraklarda Azerbaycanlılar yaşamamaktadır.

İbrahim Bayramov, “Qerbi Azərbaycan Şivelerinde Kadim Sözlər” adlı çalışmasında “Çemberek, Karvansaray, Basarkeçer, Böyük Qarakilse, Dağ Borçalısı (Calaloğlu, Kalinino), Barana, Ağbaba, Quqark bölgesinin Azərbaycan ağızlarının batı ağızlarının özelliklerini, Dereleyez, İrevan, Zengibasar, Qarakilse (Sisyan), Meğri, Qafan bölgelerinin ise güney ağızları özelliklerini taşıdığını örneklerle anlatmaktadır. (Bayramov, 2015).

Azerbaycan Türkçesinin Batı ağızları eski Türk kökenli kelimeleri koruması ve Türk dillerinin zengin gramer özelliklerini yansıtmaları açısından seçilir. Bu bölgenin dil özellikleri incelendiğinde yazı dilinde kullanım alanı daralan veya dilde artık kullanılmayan çok sayıda eski Türk kökenli kelimelerin bölge yöresinin tamamında aktif ve günlük konuşmada kullanıldığı tespit edilmiştir. Bilindiği üzere diyalektler (ağızlar) şehir merkezlerinden ve gelişimden uzak kaldıkları için onlarda değişim ve yenilenme süreci edebi dile göre daha pasif ilerlememektedir. Bu yüzden yazı dilinde kullanılmayan çok sayıda kelimelerin bazıları eşanlamlı veya ikilemeler şeklinde günümüzde de kullanılmaktadır. Ağızlar yazı dilinden farklı olarak eskileri korumaya daha açıktır. Kelimelerin tarihi gelişim süreçlerinde de değişime maruz kalan bir kelime yeni anlamıyla beraber bazen eski kelimeyi de anlamıyla beraberinde taşımıştır ki, bu örneklerden “Cadu-biti”, “pay-ülüş veya pay-pülüş” kelimelerini gösterebiliriz.

Lehçeler ve ağızlar, edebi dilin söz varlığındaki değişikliklere karşı dayanıklıdır. Bu yüzden tarihsel olarak edebi dilde kullanılan suç "günah", ağ "kalkmak", al "aldatma", ay "söylemek", baba "ata", sayru "hasta", yazı "çöl" vb. kelimeler modern Azerbaycan Türkçesinde kullanılsa da bu kelimeler farklı bölgelerin ağızlarında işlevselliğini korumuştur. (Memmedli, 2019: 11).

Eski Türk kökenli kelimeleri tespit etme açısından ağızların araştırılması Türkoloji ilmi bakımından önemlidir. Azerbaycan Türkçesi Batı ağızlarının gramer özelliklerine baktığımızda hem kelime ve söz varlığı Oğuz dil grubunda yer alan Türk, Türkmen ve Gagauz diline has özellikleri kendisinde barındırmaktadır.

“Oğuz boylarıyla Kıpçaklar çok eski çağlardan beri komşu, hatta karışık yaşamışlar.” (İnan,1953: 53). Oğuz dil ailesine ait olan, Azerbaycan Türkleri yaşadığı bu karışık coğrafi konumundan dolayı daim farklı halklarla iç içe olmuş ve bu durum onun hem kültürünü hem de lügatini etkilemiştir. Bu sebeple Azerbaycan dili sadece Oğuz dil özelliklerini değil, diğer Türk dil ailelerinin de dil özelliklerini taşıyor. “Dilimizde dar çerçevede kullanılan birçok kelimelerde eski Türk dillerinin özelliklerini koruduğunu görüyoruz.” (Bayramov, 2011: 15). Özellikle akrabalık bildiren kelimelerde bu benzerlik daha çok korunmuştur. “Aba” veya “Apa” kelimesi bu örneklerden biridir. Orhun Yazıtlarında “Kişi oğlunda üze **eçüm apam** Bumın Kağan İstemi Kağan olurmuş.” Burada “Apa”-ecdat, büyük baba anlamında kullanılmıştır. (Ergin, 1999: 32, 85). Dîvânü Lugâti't-Türk'te bu kelime “Aba” anne anlamında verilmiştir. (Atalay, 1986, 1: 11), Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak” Lügatinde bu kelime “valide, nine” anlamında gösterilmiştir. (Caferoğlu, 1931: 1) Bu kelimenin benzerine Tuva dilinde “ava” şeklinde anne anlamında karşılaşıyoruz. Azerbaycan'ın batı ağızlarında bu kelime Gedebeş ağızında “büyük anne”, bazı yörelerde “baba” anlamında, Tovuz ağızlarında “abba” baba anlamında geçmektedir. Azerbaycan Ağızları Sözlüğünde bu kelimenin (Gedebeş, Guba, Ordubad, Zengilan, “aba” baba anlamında, (Şemkir, Cebraşıl, Gax, Tebriz) yörelerinde anne anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 11). Oğuz grubu dillerinde “b-p” ünsüz değişimi ve ses yumuşaması yaygın görünen bir gramer özelliğidir.

Damat anlamında kullanılan *küreken* ve *yezne* kelimesi ağızlarda “göy ve güyey” şeklinde geçer. Azerbaycan Diyalektoloji Atlasında bu kelime, “*küreken, göy, güyey, ve yezne*” kelimeleri ile eş anlamlı olarak verilmiştir. Bunlardan “*küreken*” ve “*yezne*” yazı dilinde kullanılmaktadır. (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Atlası, 1990: 188). Fakat batı ağızlarında “göyi” veya “göy” kelimeleri kullanılır. “*Göy ele bil adamın oğludur.*” -*Damat kendi oğlun gibidir* anlamındadır. Gedebeş ve Tovuz ağızlarında yaygındır (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 186-187). Güney grubu ağızlarında “Giyev veya giyov” şeklinde kullanılmaktadır. Türkmencede de damada “giyov” denilmektedir. Bu kelimelerin benzerleri Kıpçak grubu Türk dillerinden olan küyeu (Kazakça), küdee (Tuvaca), küyöö (Kırgızca) da vardır. Kelimenin eski versiyonunu Dîvânü Lugâti't-Türk sözlüğünde görüyoruz. “Küdegü- güveyi, damat anlamında görüyoruz.” (Atalay, 1986: 3: 12, 166). İbni-Mühenna Lügati'nde bu kelime aynı anlamda güyeg- güveyi, damat şeklinde varlığını korumuş. (Battal, 1934: 32). Kitabı Dede Korkut hikayelerinde “Kül depeçük olmaz, güyegü oğul olmaz.” (Ergin, 1997: 2, 74). Azerbaycan Türkçesinin Batı ağızlarında “Göy” güyegü veya damat anlamı dışında iki farklı anlamda varlığını koruyor. “Göy- 1. kal, yetişmemiş meyve, 2. Cimri, pinti, 3.göy-damat anlamında. Göyden oğul olmaz- Damattan oğul olmaz” (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 186-187).

Tüm dillerde kalıplaşmış kelime toplusu olan deyimler ve metaforik ifadeler yüzyıllar geçse de varlığını korumakta devam ediyor. Z. Q. Uraksinin tabiriyle söylersek “*Deyimlerde artık tek başına kullanılmayan, eskimiş veya kaybolmuş leksik element ve formlar çok korunmuştur. Ama onlar bir dilde kaybolurken, diğer bir dilde korunur ve aktif bir şekilde görev yapar.*” (Uraksin, 1981: 248). Kalıplaşmış bu ifadelerin bazıları eski anlamlarından uzaklaşmış yeni anlamlar kazanmıştır. Fakat bu anlam daralması deyimlerin metaforik gücünü yok edememiştir. Kalıplaşarak yaşayan deyimlerden “*bağrı kana dönmek*” - kalben birisine üzülmek anlamında, “*al dile tutmak*” - aldatmak, kandırmak (al –hile, aldatma anlamında DLT) “*başına qaxmaq*” - yaptığı iyiliği insanın yüzüne vurmak (kakakmak, hafifçe vurmak anlamında DLT de kullanılmıştır). “*el çatmaz, un yetmez*” -ses ulaşmaz, uzakta olan ve fazla irtibat olmayan bir kişi için kullanılır. Ün kelimesi–ses, ün, san anlamlarındadır (Atalay, 1985: 2: 118). “Kulağım çaldı”- söz kulağıma ulaştı (burada çalınmak, kulağa ulaşmak anlamındadır) (Hacızade, 2013: 104, 108), “baxtın yüyreg olsun” - şansın, bahtın güzel olsun anlamındadır. *Yüğrük- iyi koşan, iyi yürüyen, “yüğrük bilge-erdemli, kabiliyetli, kavrayışlı bir bilgine derler* (Atalay, 1985: 1: 38).

Alçak- iyi, iyi huylu ve kötü

Dîvânu Lugâti't-Türk'te "alp yağıda alçak çoğıda-yiğit düşman karşısında, yumuşak huylu adam savaşta belli olur." (Atalay, 1985: 2: 118). *Dede Korkut hikâyelerinde "Alçak yerde yapılbudur Tanrı evi Mekke görklü"* burada ki alçak kelimesi kutsal yerde, iyi bir konumda anlamını ifade ediyor. (Kitabi-Dede Qorqud, 2004: 21) *Alçak* kelimesi *Dede Korkut hikâyelerinde* iki anlamda kullanılmıştır. *"Benden alçak kişileri al otağa, kızıl otağa kondurdu."* (Kitabi-Dede Qorqud, 2004: 24) Burada iyi olmayan, hak etmeyen anlamında kullanılmıştır. Azerbaycan dilinin batı ağızlarında *alçak* kelimesi her iki anlamını korumuştur. *"Urustamin çok yaxşı xasiyeti var alçak adamdır-Rüstem iyi huyludur, iyi insandır- onlar çox alçak insanlardır- çok kötü niyetli insanlardır."* (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 21)

Anarı - o taraf, yan taraf, karşı

"Garu" yön gösterme ekidir ve Göktürk metinlerinde sık sık karşımıza çıkıyor. *Anarı* –ona doğru, ona karşı anlamında kullanılmıştır. Zamanla bu ek *naru* şekline dönüşmüştür. "Angaru sülemeser kaçan neng erser ol bizni, kağanı alp ermiş, ayguçısı bilge ermiş, kaçan neng erser ölüreçe kök- Ona karı ordu sevk etmezsek, ne zaman bir şey olsa o bizi, kağanı kahraman imiş, müşaviri bilici imiş ne zaman bir şey olsa öldürecektir." (Ergin, 1999: 102) *Dîvânu Lugâti't-Türk Lügatinde* bu kelimenin "Anğar bir ok tegdi- ona mirastan bir pay düştü" anlamında kullanılmış şekli verilmiştir. (Atalay, 1985: 1: 48) *Dede Korkut hikâyelerinde* de aynı kelimeyle karşılaşıyoruz. "Ne gelürse benim sağırma gelsün-deyü elin götüne urur, yönin anarı, sağrısın erine döndürür." (Kitabi-Dede Qorqud, 2004: 23)

"*Anarı*" kelimesi- o taraf, yan taraf, karşı anlamında kullanılıyor. "*Anarı dur*" Azerbaycan Türkçesi Batı ağızlarında bu kelime *anarı*, *anırı* şeklinde de aynı anlamda hâlâ kullanılıyor. (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 4)

Ağ –servet

Bu kelimenin 1. mal servet, hazine, varlık, 2. beyaz ipek sofra örtüsü 3. Ağ-iki bacak arasındaki boşluk, 4. ağ- yukarı çıkmak gibi anlamları var. *Orhun abidelerinde "ağı-hazine, mal, servet, altın ve gümüşle sırmalı ipek"* anlamlarında kullanılmıştır. "*Irak erser yablak ağı birür- uzak ise kötü mal verir.*" (Ergin, 1999: 90) *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* bu kelimenin "ağı- ipek kumaş (altın ve gümüşle sırmalı)" (Atalay, 1985: 1: 81). *İbni-Mühenna Lûgati'nde* bu ağı şeklinde varlığını korumuştur. "*Ağı-ibrişim giyim, ipek elbise*" anlamında kullanılmıştır. (Battal, 1934: 7) Azerbaycan Türkçesi batı ağızlarında bu kelime "*ağ şeklinde mal, servet hazine anlamında ve beyaz ipek sofra örtüsü* anlamlarında kullanılmıştır. "Adamın ağın, kızılın alıllardı elinden- kişinin malını, altınını elinden almışlar" 2. "Qızım ussulun ussune ağ sal- kızım masanın üzerine beyaz masa örtüsü sal" (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 13). *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* *ağ* kelimesi *iki bacak arasında boşluk* anlamında kullanılmıştır. "yüz at mening ağdın keçti-bacaklarımın arasından yüz at geçti" (Atalay, 1985: 1: 80). Abu Hayyan'ın *Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak* sözlüğünde "iki bacak arasındaki pantolonun genişliği" anlamında ve *ağ -yukarı çık* anlamında karşımıza çıkıyor. (Caferoğlu, 1931: 1). Azerbaycan Türkçesi ağızlarında bu kelime *bacak arasındaki boşluk ve pantolonun, iç çamaşırın ortası* anlamındadır. "Ağını arala- iki bacağıın arasını aç, gedenin şalvarının ağı cırlılıf- çocuğun pantolonunun bacak arası yırtılmış." (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 13). Diğer anlamı olan *ağmak- yukarı çıkmak, yayılmak* "heyvanlar dağa ağdı- hayvanlar dağa yayıldı", "ağnamak- yerinde durmamak" anlamını korumuştur.

Batman- 1. ağırlık ölçüsü anlamında, 2. saygıdeğer

Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde "Bir batman et" nesnenin kilosu anlamında kullanılmıştır. (Atalay, 1: 444) *İbni-Mühenna Lûgati'nde* "bir nevi ağırlık ölçüsüne" eski ve umumi bir Türkçe sözdür. (Battal, 1934: 17). *Dede Korkut hikâyelerinde* "Tanrı Ta' âla bize bir batman oğul virmez nedendür?" "Her atanda on iki batman taş atar idi.", "batman-altı okkalık veya sekiz kiloluk ağırlık ölçüsü anlamında ağırlık ölçüsü anlamında ve ağır, saygıdeğer anlamında kullanılmıştır. (Ergin, 2004: 80, 81, 107) Batman kelimesi Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında da Dede Korkut'ta kullanılan anlamını korumuştur. *Ağır otur, batman gel ve üzüne bir batman darı döksen birisi de yere düşmez-yüzünde çiçek bozuğu* ola kişi için söylenilir.

Bay- zengin

Orhun abidelerinde "Bay" kelimesi zengin anlamında kullanılmıştır. "*Çıgan bodunug bay kıldım- Fakir milleti zengin kıldım*" (Ergin, 1999: 74). *İbni-Mühenna Lûgati'nde* "bay -zengin" anlamında kullanılmıştır" (Battal, 1934: 17) *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* "bay" kelimesi – zengin, bayımak kelimesi zengin olmak anlamlarında kullanılmıştır. "Kırk yılda tegin bay çıgay tüzlinür-kırk yıla değin zengin, yoksul bir olur." (Atalay, 1985: 1: 349) Abu Hayyan'ın *Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak* sözlüğünde bay- zengin anlamında verilmiştir. (Caferoğlu, 1931: 16). *Dede Korkut hikâyelerinde*, "Allah Allah dimeyince işler oñmaz;, Kadir Tañrı virmeyince er bayımaz." (Kitabi-Dede Qorqud, 2004: 19) Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında *Bayımak- zengin etmek ve mutlu etmek* anlamlarında kullanılmıştır. "Seni görüm balaların bay olsun- çocukların mutlu olsun", "İşleyip bizi bayındıracaksan- Çalışıp bizi zengin edeceksin" (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 44).

Bıldır bıldır- durmadan akan gözyaşı veya mecaz anlamda sesli akan gözyaşı

Dîvânu Lugâti't-Türk'te "Taş kudhuğta tüşti buldur-buldur etti- taş kuyuya düştü güldür güldür etti." (Atalay, 1985: 1: 456). *Dede Korkut hikâyelerinin* dilinde *iri göz yaşı damlası; tane tane göz yaşı* anlamındadır. Muharrem Ergin, *Buldur buldur* kelimesi üzerinden Dede Korkut'ta geçen tekrarların bugünkünden farksız olduğunu, eserin Eski Anadolu ve Azeri hususiyetlerine dahil olduğunu söylemektedir. (Ergin, 1997: 61, 470) "Oğlan böyle digec buldur buldur gözinin yaşı revan oldu." (Ergin, 2004: 107). Bıldır-bıldır- damla damla, durmadan akan gözyaşı anlamında kullanılmıştır. Bugün de Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında bu kelime aynı anlamını korumaktadır. "Gözlerinnen bıldır bıldır yaş tökme-Gözlerden damla damla yaş akıtma" (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 54). *Dede Korkut hikayelerinin* dilinde ve Azerbaycan Türkçesi batı ağızlarında aynı anlamda kullanılan bu kelime ilk anlamından uzaklaşmamıştır.

Beniz- yüz surat

Azerbaycan Türkçesi Batı ağızlarında bu kelime "bet bengizi ağarmak", "Beti bengizi ağarmak"- yüzü beyazlamak, korkan kimse için söylenir. *Dîvânu Lugâti't-Türk'te* "*Mengiz*" -beniz, yüz ve yüz rengi anlamlarında verilmiştir. "Kara mengiz kızıl yüz-esmer beniz, pembe yüz", "Anıñ mengzi agdı- onun rengi değışti" (Atalay, 1985: 1: 60, 65). *Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak* eserinde "meniz"- beniz, yüz anlamındadır. (Caferoğlu, 1931: 58). Azerbaycan Deyimler kitabında da "Benizi ağarmak" benzi uçmak, heyecandan rengi sararmak, "Benzi solmaq" anlamında verilmiştir. (Altaylı, 2005: 112).

Boran- kar, keskin soğuk, don

Orhun abidelerinde, *boran* kelimesinin ilkin versiyonuyla karşılaşırız. *Bor* şeklinde kullanılan bu kelime boran, fırtına anlamını ifade eder. "Türgiş kağan süsi otça borça kelti-Türgiş kağanın ordusu ateş gibi, fırtına gibi geldi." (Ergin, 1999: 74). *Dede Korkut hikâyelerinin* dilinde de boran kelimesi "Yer kar, gök boran" buz tutmak, don, keskin soğuk anlamında kullanılmıştır. (Ergin, 1997: 2) Azerbaycan Türkçesinde bu kelime "Kar-borana düşmek- çığa düşmek" anlamında da ikileme şeklinde dar bir kullanım alanında korunmaktadır. Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında da varlığını korumaktadır. "Kallar çölde qalif borannıyftır- Yetişmemiş meyveler dışarda kalıb donmuş" (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 61).

Böğürmek-bağırarak

Dîvânu Lugâti't-Türk'te "müngremek — böğürmek mañramak" bağırarak, anlaşılmaz bir biçimde yüksek sesle bağırma anlamında kullanılmıştır. (Atalay, 1986: 3: 403) *Dede Korkut Hikayelerinin* dilinde *bögür- böğürmek, böğüre böğüre ağlamak, bağıra bağıra ağlamak* anlamında kullanılmıştır. (Ergin, 1997: 57). "Kadın ana karşıma alup ne böğürürsün?", (Ergin, 1997: 108). Azerbaycan Batı ağızlarında bu kelime *bögüre büğüre ağlamak* benzer anlamda kullanılmıştır. Fakat bağırarak konuşan bir insana benzetme yaparak "*Dana gibi böyürme derler- Dana gibi bağırma* anlamındadır.

Cadu-biti- muska

Orhun abidelerinde gördüğümüz "biti"-yazmak anlamındadır. (Ergin, 1999: 90). Bu kelimeyle ilgili *Dîvânu Lugâti't-Türk* sözlüğünde de *biti* "yazı, semavi kitap, muska anlamlarında verilmiştir, "yıl kovuz bitiği- cin ve çarpmaya karşı muska." (Atalay, 1985: 1: 32), (Ergin, 3: 122) Abu Hayyan'ın *Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak* sözlüğünde *Bitik- kitap, yazı, mektup* anlamında verilmiştir. (Caferoğlu, 1931: 19) *İbni-Mühenna Lûgati'nde* "Bitikçi-yazıcı, bitikleme-yazmak" anlamlarında verilmiştir. (Battal, 1934: 21). Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında da *cadu biti- muska* olarak görüyoruz. Bu kelime ikilemenin anlamsız kalan taraflarından biri olarak karşımıza çıkıyor.

Çıgan- fakir

Çıgan kelimesine ilk yazılı abidemiz olan Orhun abidesinde karşılaşırız. *Çıganı bay kıldı, azıg öküş kıldı.- Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı*" (Ergin, 1999: 70). *Dîvânu Lugâti't-Türk* sözlüğünde *Çıgan- fakir* anlamında kullanılmıştır. (Atalay, 1985: 1: 31) *İbni-Mühenna Lûgati'nde* "çıgan kelimesinin iki anlamından *çiçek hastalığı ve fakir anlamlarından bahsedilmiştir.* (Battal, 1934: 25) Azerbaycan Türkçesinin Batı ağızlarında kelime *çıgan, çigan* şeklinde varlığını korumuştur. *Çıgan gününde yaşayrlar- fakir halde yaşayrlar* anlamındadır.

Görklük- 1. görkem, güzellik 2. ibret, ders

Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde "Görklük toniğ özünde, tatlığ aşığ azınka" Güzel, elbise kendine, tatlı yemek başkasına." (Atalay, 1985: 1: 45). *İbni-Mühenna Lûgati'nde* "körk-güzellik, körklü, körklüg- güzel" anlamlarında kullanılmıştır (Battal, 1934: 46, 47). Abu Hayyan'ın *Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak* sözlüğünde bu kelime "körk"- güzellik, "körklü- güzel" anlamında verilmiştir. (Caferoğlu, 1931: 52). *Dede Korkut hikayelerinin* dilinde "Yanaşub yola girende kara buğur görkli, Sevgili çardaş görkli", "Tanrı görkli "*gör-güzellik, görkli* kelimesi de görsel, kılık anlamında kullanılmış. (Ergin, 1997: 126), (Ergin, 2007: 75-76). Modern Azerbaycan dilinde

Görk kelimesi- görüntü, güzellik, zariflik anlamlarını korumuştur *Görkemli senetkardır*- ismi bilinen, tanınan sanatçıdır. Uzun boylu, görkemli kişidir- Uzun boylu, yakışıklı adamdır (sadece erkekleri tanımlamak için kullanılır.) Azerbaycan dili ağızlarında bu kelimenin farklı bir anlamıyla da karşılaşılıyor. Burada da farklı anlam içerse de ilkel anlamından pek uzaklaşmamış sadece bu olayı görüntü olarak aklında tut, göz önünde bulundur ve ondan ibret al anlamı çıkarıyoruz. “Bu sana görk olsun, bir daha böyle bir iş yapma- bu sana örnek olsun, ibret al bir daha böyle bir şey yapma” anlamında kullanılmıştır. (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 186). "Görk" kelimesi hala Türk dillerinde bağımsız bir kullanıma sahiptir. Kırgızca "Güzellik, Zarafet, Görünüm"; Türkmençe: "Görklü- güzel, Yakutca: Görünc – görünüm” anlamlarında kullanılmaktadır. (İbrahimova, 2010: 16).

Götün götün gitmek –arkaya doğru, geriye gitmek

“Köt- göt, arka” anlamında kullanılan kelimedir. Bu kelime daha sonraki zamanlarda kendi gerçek anlamını tüm Türk lehçelerinde korumuştur. (Atalay, 1985: 1: 321). Abu Hayyan’ın *Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak* sözlüğünde *köt*: *arka kötledi- caydı* anlamında kullanılmıştır. (Caferoğlu, 1931: 53). Oğlan yumruğıyle buğanun alnına kıya tutup çaldı, buğa götün götün gitti” *götün götün gitmek- geri gitmek* anlamındadır. (Ergin, 1997: 82). Azerbaycan Türkçesinin Batı ağızlarında bu kelime “Uşax götün götün geder -çocuk geriye doğru gidiyor” anlamında kullanılır. Hem Azerbaycan Türkçesi batı ağızlarındaki hem de *Dede Korkut hikayelerinde* kullanılan anlamlar *arkaya doğru gitmek, geriye gitmek* anlamında kullanılmıştır.

Günüçülük- kıskançlık

Orhun abidelerinde “Tengri yir bulgakın için ödinge küni tegdük için yağı boldı-Gök yer bulandığı için, ödüne kıskançlık değdiği için düşman oldu”. *Burada “Küni” kıskanç* anlamında kullanılmıştır. (Ergin, 1999: 78). Diğer anlamı aynı erkekle evli olan kadınların bir birisine verdiği ad “Küni-kuma” anlamında kullanılmıştır. (Atalay, 1986: 3: 237). Burada da kelimenin kıskançlık anlamı kalmaktadır yanı aynı erkekle evli olan iki kadın arasında kıskançlık var. *İbni-Mühenna Lûgati'nde* kullanılan “Künüçü-kıskanç” adam anlamında kullanılmıştır (Battal, 1934: 49). Abu Hayyan’ın *Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak* sözlüğünde “Küni” -kıskanç, “küniledi”- kıskançlık anlamındadır. (Caferoğlu, 1931: 55). Azerbaycan Türkçesi edebi dilinde “günü” sözü kuma anlamında kullanılıyor. Azerbaycan Türkçesinin Batı ağızlarında “günü” kelimesinin kıskanç anlamını ifade eden “*günüçülük etme –kıskançlık yapma*” anlamında kullanımı hala ağızlarda yaşamaktadır. Bu kelimeye bir sıra Türk dillerinde “rakip” manasında rast gelmek mümkündür. Bu söze Kırgızcada “kiinü”, qazax dilinde “künes”, Başqırcada kiindaş şeklinde görülür.

Irak- ırağ-uzak

Orhun yazıtlarında, “Irak erser yablak ağı birür, yağuk erser edgi ağı birür” tip anga boşgurur ermig...” (Tekin, 2003: 219). *İbni-Mühenna Lûgati'nde* “**Irak- uzak anlamında verilmiştir.**” (Battal, 1934: 36). *Dede Korkut hikayelerinde* *Irak- uzak* anlamında, “Gök irak, yer katı, ırağından yaqınından berü gelgil” kullanılmıştır. (Ergin, 1997: 142), (Ergin, 2004: 219) Azerbaycan Türkçesi Batı ağızlarında ve halk deyimlerinde bu kelime günümüzde de kullanılmaktadır. “Gözden uzak, gönülden irak”- gözden uzak olan gönülden de uzak olurmuş anlamındadır. Kötü bir haber duyduğunda “irak olsun- uzak olsun” bir sakınma anlamında da kullanılır.Gönlünden, kulağından uzak olsun anlamındadır.

İni- kocanın küçük erkek kardeşi, kayın

Orhun abidelerinde “Anda kisre inisi kagan bolmış erinç- ondan sonra küçük kardeşi olmuş tabii” (Ergin, 1999: 66).Abu Hayyan’ın *Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak* sözlüğünde “İnim- büyüün küçüğe hitap olarak söylediği kelimedir ve küçük kardeş anlamındadır. (Caferoğlu, 1931: 39). “İni: yaşça küçük kardeş, kocanın küçük erkek kardeşi” (Atalay, 1985: 1: 93). Azerbaycan Türkçesi batı ağızlarında da bu kelime “Kocanın erkek kardeşi, kayın anlamında varlığını korumuştur. Zehranın inisinin toyunda- Zehranın kayının düğününde” (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 234).

Küy- ses, seda

Orhun abidelerinde “kü” ses, ün, san, haber anlamlarında kullanılmıştır. “Taşra yoriyur tiyin kü eşidip balıkdaki tagıkmiş, tagdaki inmiş (Ergin, 1999: 36). *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* “Kü- ün, şan anlamını ifade etmiştir.” (Atalay, 1986: 3: 212). Azerbaycan Türkçesinde bu kelime ses “küy ve Hay- küy” şeklinde varlığını sürdürmektedir. Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında bu kelime “*Küyqara- ses yapmak, hay, haray yapmak. Küyün alemi bürüdü – sesin her tarafa yayıldı* anlamında kullanılmıştır.” (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 270).

Ong-(oñ) *ongand*((oñand), iyi, doğru, sağ taraf

Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde Ong “Oñ” kelimesi sağ, kolay iş, iyileşmek, iyi olmak anlamlarında da kullanılmıştır. (Atalay, 1: 438-439). Abu Hayyan’ın *Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak* sözlüğünde “oñ” Ong- sağ taraf, “oñardı” iyileşti, *islah etti* (Caferoğlu, 1931:

62). *İbni-Mühenna Lûgati'nde* "oña" düz, doğru (Battal, 1934: 53). *Kitabi Dede Korkut hikâyelerinde* "Allah Allah dimeyince işler oñmaz, Kadir Tanrı virmeyince er bayımaz"-Allah Allah demeyince işler düzelmez, kadir Tanrı vermeyince er zenginleşmez." (Ergin, 2004: 73). "Ong" kelimesi Türkmençe de iki anlamını da korumuştur. "Ong yanında oğlun bolsun"-sağ tarafında oğlun olsun, "Ong" sağ taraf, "ongat ad"- "iyi ad" anlamında kullanılmaktadır (Türkmen Halk İnançları, 2005: 54, 69). Azerbaycan Türkçesi Batı ağızlarında da bu kelime "ongandımdasın" – yani sağ elimin altındasın anlamında, ikinci anlamı ise "işin ongand olsun"- işin iyi gitsin anlamındadır.

Öyne- 1. öğlen zamanı 2.ara yemek

Orhun abidelerinde bu kelime "öd"- zaman kelimesinden geldiği bellidir. Öd- zaman, "Öd Tengri yaşar, kişi oğlı kop ölgeli törümiş-zamanı Tanrı yaşar, insan oğlu hep ölmek için töremiş." (Ergin 1999: 26, 107). *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* bu kelimenin "öd" ve "ödek" gibi kullanımıyla birlikte, "Öyle" -ögle vakti oğuzca diye açıklanmıştır. (Atalay, 1985: 1:113).D<Y ses değişimi burada da yaşanmış, sonraki dönemlerde bunu görmekteyiz. *İbni-Mühenna Lûgati'nde* "öy"-zaman, "öyle" -günün ortası anlamında verilmiştir. Eski Türkçede "y ile d" seslerinin birbirinin yerini tutmaları malûmdur (Battal, 1934: 56). Azerbaycan Türkçesinin Batı ağızlarında "Öyne"- öğlen zamanı, bir kere, öğlen yemeği, ara yemek ve anlamında da kullanılmıştır. "Buyun öynemizi bele keçirdik- bugün öğleni böyle atlattık." Diğer anlamı ise ögne – bugün bir ögne (bir defa, bir kere) yemek yedik. (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lûgati, 2007: 390).

Süçig- tatlı, lezzetli

Bu kelime ilk kez Orhun abidelerinde kullanılmış. "Tabğaç bodun sabı süçig ağısı yımşak ermiş-Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş." (Ergin, 1999: 4). *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* "Suçık" tatlı; içilecek şey, şarap ve tatlı anlamlarında verilmiştir. "Ol küp ol süçikni açıtgan-o küp içerisine konan her tatlı şeyi daima acıtır" (Atalay, 1985:1:154). *İbni-Mühenna Lûgati'nde* "süçü" ve "süçük" şeklinde tatlı anlamında kullanılmıştır." (Battal, 1934: 64). Suçık kelimesi "sucuk", "sucug" -tatlı anlamında Azerbaycan dilinin batı ve diğer bölgelerinde tatlı ismi olarak kalmaktadır. Pekmez, ceviz ve unun karışımından hazırlanan özel tatlıdır (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lûgati, 2007: 21). Bir de helvanın diğer adı olarak batı ağızlarında yaşamaktadır. "Rehimin sucuğtan çok xoşu geler-Rahim sucuk tatlısını çok seviyor." (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lûgati, 2007: 446).

Sıktamak- ağlamak

Orhun abidelerinde "...Bunça bodun gelipen sıgtamış-bunca millet gelip ağlamış." (Ergin, 1999: 66). *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* "Sıgit, sıgtamak- ağlama, ağlayı', sıgtamak- ağlamak"(Atalay, 1985: 1: 356), (Atalay, 1986: 3: 275, 355).*İbni-Mühenna Lûgati'nde* "Sıgtamak- sağusağmak- ölü için ağlamak" anlamında kullanılmıştır. (Battal, 1934: 61). *Kitabi Dede Korkut Hikayelerinde* "Ağlayıbanı sıklayıbanı evine geldi" (Kitabi- Dede Qorqud, 2004: 61). Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında *Ne ağlayıb-sıxtayırsan?* ikilemenin anlamsız kalan taraflarından biri olarak yaşıyor ve neden ağlıyorsun anlamındadır. Bu ağlamayı mübalağalı şekilde göstermek için kullanılıyor.

Tañrı- gökyüzü ve yaratıcı

Eski Türkçede "Tañrı" kelimesi hem gökyüzü hem de yaratıcı anlamında kullanılmaktadır. "Üze gök tañrı, asra yağız yir kılındukta, ikin ara kişi oğlı kılınmış –üste mavi gökyüzü, altta yağız yer kılındukta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış." (Ergin, 1999: 40). *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* *Tañrı* kelimesinin sema, gökyüzü anlamından bahsedilmiştir. (Atalay, 1985: 1: 377) Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında da bu kelime deyim olarak kalıplaşmış "Tañrı menem yağmam"- Tanrı benim yağmam anlamında kullanıldığını görüyoruz. Burada "Tanrı" kelimesi yaratan değil gökyüzü anlamında kullanılmıştır. Yağmur gökyüzünden geldiği için aynı zamanda eylemi yapan öznenin kendisi olduğunu göz önünde bulundurarak kelimenin gökyüzüyle bağlantısını görmüş oluyoruz. *Azerbaycan Deyimler sözlüğünde* "Tanrın yere dökülsün – gök tepene yıkılsın" burada da Tanrı kelimesi yaratıcı değil, gökyüzü anlamında kullanılmıştır. (Altaylı, 2005: 496).

Yalaf yalaf-parlak

Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde "Yaldr(ı-u)k cilalı, parlak, süslü, yoldruk, yuldruk" bu kelime dışında *Yalın: alev*" anlamında kullanılması kelimenin alev kelimesinden kaydığı parlaklık anlamını koruduğu ihtimal edilebilir. (Atalay, 1986: 3: 23) Kelime kökündeki "yal" kelimesi anlamını olduğu gibi korusa da fakat ses değişimine maruz kalmıştır. Mehmet Ölmez bu kelimeyi ikileminin tarafları olarak "yalın çoğ "ışılta, parlaklık / (Glanz, Leuchten und Glanz), yalına- öçül- "yanmak ve sönmek" anlamında vermiştir. (Ölmez, 2022: 89). Bu kelimenin ateş anlamını *İbni-Mühenna Lûgati'nde* de koruduğunu görüyoruz, "yalanmak- ateş alevlenmek" şeklinde verilmiştir. (Battal, 1934: 84). *Dede Korkut hikayelerinde* kullanılan "Yalab" kelimesi-parlak, parlamak, ışık saçmak anlamında kullanılmıştır. "Köksinden yalab dek öte keçdi; -Yalab-yalab yalabıynan ince tonlum." (Kitabi-Dede Korkud'un İzhahlı Lûgati, 1999: 100). Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında "Yalaf-yalaf yanmak- alev gibi parlamak, o kadar güzel kızdır ki, yanakları yalaf-yalaf yaner"

bu kelime konuşma dilinde hala aynı anlamını koruyarak kullanılıyor. (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğeti, 2007: 537)

Yeg, yey-iyi

Baskakov bu kelimenin tarihi gelişimini gösterirken kelime kökünün yeg olduğunu, zamanla “Yeg-yeδ- yey şeklinde kaldığını söylemiştir- O sözü işitip beyler bütün dönelim, temiz edepli olmak iyidir dedi.” (Baskakov, 1979: 174). *Orhun abidelerinde* “Ol sabig eşidip begler kop yanalı, arıg ubutu yig tidi.” (Ergin, 1999: 108). *Dede Korkut Hikayelerinde* “Sarp yorır-iken Kazılık ata nimerd yigit bine bilmez, bininçe binmese yig” (Ergin, 1997: 74). (Yeg ve yey kelimesi-iyi, hoş anlamında günümüz Azerbaycan Türkçesi ağızlarında varlığını devam ettiriyor. “Menim bir dustum vardı sennen yeg olmasın- benim bir dostum var senden iyi olmasın. Munun ölmeyi qalmağından yeydir- bunun ölmesi hayatta kalmasından yaşamasından iyidir.” (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğeti, 2007: 545, 549).

Yazı- çöl, ova

Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Atlası'nda, harita 120'de bu kelime anahtar kelime olarak verilmiştir. İnceleme sonucunda bu kelimenin ilkel anlamıyla en çok Azerbaycan'ın Batı ağızlarında korunduğu tespit edilmiştir. Hatta bazı yer isimlerinde Akyazı ve Karayazı ovalarının isminde korunduğu tespit edilmiştir. (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Atlası, 1990: 266). *Orhun abidelerinde* “yazı-çöl” anlamında kullanılmaktadır. “Yaşıl ögüz Şantung yazıka tegi süledimiz”- Yeşil Nehrine, **Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik.**” (Ergin, 1999: 14). *İbni-Mühenna Lûgati'nde* “Yazı –düz yer, ova” anlamında verilmiştir. (Battal, 1934: 88) *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* “Yazı – düz ova, geniş yer, açıklık alan, kır anlamında verilmiştir. Yazıdaki suvlin edhergeli ewdeki tagaku içginma- kırdaki sülünü ararken evdeki tavuğu kaçırma,” (Atalay, 1985:1: 94, 134, 447). *Kitabi Dede Korkut hikâyelerinde* “Dirse han, görürmüsün oğlani yazıda yabanda keyiki kovar, senün önüne getirür.” (Kitabi-Dede Qorqud, 2004: 30). Azerbaycan Türkçesinin batı ağızlarında aynı anlamını korumaktadır. “Yazıdan çayacan yağış meni döydü- ovidan nehre kadar yağmurda islandım.” (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğeti, 2007: 544).

Yığanak-meclis, düğün, toy

Orhun abidelerinde bu kelime kökünün “yığ”-yığmak, toplamak kelimesinden geldiğini düşünürüz. (Ergin, 1999: 122). “Yığanak” da insanların toplandığı yerdir. *Dede Korkut hikayelerinde* “İç Oğuz Daş Oğuz Beglerin üstüne yığanak etti. Ac görse doyurdu, yalın görse donattı.” (Kitabi-Dede Qorqud, 2004: 26) Azerbaycan Türkçesi batı ağızlarında “Yığanak” veya “yığıncaç” sözü- meclis anlamında, toy anlamında hala ağızlarda varlığını korumuştur. Kız evinde düğün öncesinde yapılan meclis anlamındadır” (Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğeti, 2007: 549)

Yalın-çıplak

Orhun abidelerinde “Men özüm kagan olutukuma yırsayı barmış bodun yadağın yalınğın ölü yiti yana kelti-Men kendim kağan oturdüğümde her yere gitmiş olan millet yaya olarak, çıplak olarak, öle yite geri geldi.” (Ergin, 1999: 74). *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* “Yalın çıplak, kından çıkmış veya kınından çıkarılmış, yalındak- çıplak şeklinde kullanılmıştır.” (Atalay, 1986: 3: 373, 51) *Dede Korkut hikayelerinde* “Ac görsem doyurdum, yalıncaç görsem giydirdim.” (Kitabi-Dede Qorqud, 2004: 31) Azerbaycan Türkçesi Batı ağızlarında “Yalın –çıplak” anlamında birleşme şeklinde kullanır. “Ayağı yalın”- çıplak ayak anlamındadır.

Yağı-düşman

Orhun abidelerinde yağı kelimesi *yağdı, yağıt- düşman, düşman olmak* anlamlarında karşımıza çıkıyor. “Tört bulung kop yağı ermiş.” (Ergin, 1999: 70). *İbni-Mühenna Lûgati'nde* “yağı”- düşman anlamında kullanılmıştır.” (Battal, 1934: 83). *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* “yağı” düşman anlamında kullanılmıştır. “alp yağıda, alçak çoğıda-yiğit düşman karşısında,yumşak huylu adam savaşta belli olur.” (Atalay, 1985:1: 41). *Dede Korkut Hikayelerinde* “Elde yağı yok iken senin babanın üstüne yağı geldi” (Kitabi-Dede Qorqud, 2004: 34). Yağı- düşman anlamında Azerbaycan dilinde arkaik kelime hazinesinde yer almıştır. Fakat bu kelime şimdi anlam daralmasına girerek Azerbaycan'ın batı bölgesi ağızlarında hala varlığını sürdürmektedir. *Yağı kimi baxma -Duşman* gibi bakma şeklinde kalıplaşmıştır. Veya “yağı düşman” olmak ikisi birlikte de kullanılmaktadır.

Yiye- sahip

Orhun abidelerinde bu kelimenin ilkin versiyonuyla karşılaşıyoruz. “Kögmen yir sub idisiz kalmazun tiyin az kırkız bodunug itip yaratıp keltimiz.” (Ergin, 1999: 72) *Dîvânu Lugâti't-Türk sözlüğünde* kelime Orhun abidelerinde olan şeklini korumuştur. “İdhi-sahip, efendi anlamındadır. idhim ne der? Efendim, sahibim ne der? (Atalay, 1986: 3: 87). *İbni-Mühenna Lûgati'nde* bu kelime iki şekilde karşımıza çıkıyor. “İdi- sahip, eyesiz- sahipsiz boş yer anlamındadır.” (Battal, 1934: 32). Bu versiyonda bile D<Y fonetik değişimi yaşanmış eye şekline gelmiştir. *Dede Korkut hikayelerinde* dillinde de iye şeklinde korunmuştur. “Vay ağ duvağım iyesi, Vay alnum başım umudu” (Kitabi-Dede Qorqud, 2004:62). Azerbaycan dilinin birçok ağızlarında bu kelime kullanılmaktadır. “Bu evin iyesi

kimdir-Bu evin sahibi kimdir” burada da kelime önünde ‘Y’ sesinin eklenmesi telaffuzu kolaylaştırmak için Azerbaycan Türkçesinde kullanılan bir gramer özelliğidir.

Pay ülüş- 1. pay, hisse 2. hediye

Orhun abidelerinde bu kelimenin “ülüğ” kelimesiyle benzeştiğini söyleye biliriz. Mehmet Ölmez bu kelimenin anlamını “üle- yığ- “paylaştırmak, dağıtmak” olarak açıklamıştır (Ölmez, 2022: 87). “Dîvânü Lugâti’t-Türk” te “Ülüş- pay, hisse, budun arasında pay ayırış” الش ülüş anlamında kullanılmıştır. (Atalay, 1985. 1: 62) Abu Hayyan’ın *Kitabü’l-İdrak Li Lisânü’l-Etrak* sözlüğünde “Ülü” veya “ülüş” pay, hisse şeklinde geçmiştir. (Caferoğlu, 1931: 115). *Dede Korkut hikayelerinde* de “Mere dayeler bu kavat oğlı kavat mize erlik mi gösterür didi, varun bundan *pay* dilen gör ne dir, didi” (Ergin, 1997: 122). Şu anki Azerbaycan Türkçesi ağızlarında bu kelime pay, hediye anlamını koruması aynı kökenden gelmesinin göstergesidir. Ses sonundaki fonetik g<ç değişimi yaşanmıştır. Azerbaycan Türkçesi Batı ağızlarında bu kelime ikilemenin anlamsız kalan taraflarından biri şeklinde yaşamaktadır. İki anlamda *pay ülüş –pay, hisse ve hediye* anlamlarında yaşamaktadır. “Qoyunu aramızda pay-ülüş eledik- koyunu aramızda pay ederek paylaştık”, bu pay ülüşü sene aldım- bu hediyeni sana aldım.” (Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Lügati, 2007: 395).

Sonuç

Bu çalışmada “Tanrı, ini, günüçülük, çıgan, anarı, küy, suçig, ırak, öğne, ağ, körk-görklük, yalın, yeg, yağ, yiye, yıgnak, yalaf-yalaf, yazı, bildir-bıldır, böğürmek, bayımak, batman, beniz, boran, alçak, ağ, alçak, ongand, götin-götin gitmek, göygü, sıgtamak, biti, pay ülüş, öğne, apa” gibi 35 adet Eski Türkçe kelime tespit edilerek incelenmiştir. Bu sözcüklerin arasında 15 tanesi “*tanrı, anarı, yeg, bayımak, götin-götin gitmek, bildir-bıldır, yazı, göygü, beniz, ong-(oñ) ongand((oñand), yalaf-yalaf, ağ, ini, küy, suçig*” Azerbaycan edebi dilinde (yazı dilinde) bulunmayan veya eski anlamından uzaklaşan kelimelerden oluşmaktadır. Diğer 5 kelime “*pay pülüş veya pay ülüş, yağı düşman, ağlamak sıktamak, cadu biti, yiye sahip*” ise yazı dilinde ikilemenin anlamsız kalan tarafı olarak bildiğimiz kelimelerdir ki, kelime eski anlamı ve yeni anlamıyla birlikte kullanılmaktadır. Diğer kelimeler ise genelde yazı dilinde olmasa da romanlarda ve şiirlerde, halk şiiri örneklerinde karımıza çıkan kelimelerden oluşmaktadır. Çalışmadan ortaya çıkan bulgulara göre Azerbaycan Türkçesi batı ağızları, diğer ağız bölgelerine göre gerek ses gerek şekil gerekse mana bakımından farklılıklar göstermektedir. Bu yüzden de ağızların araştırılıp ayrıntılı olarak ortaya konması bir dilin söz varlığının tespit edilmesi açısından önem arz etmektedir. Bunun yanında, Azerbaycan Türkçesi batı ağızlarında, fonetik ve morfolojik özelliklerin korunmasının sebebi bazı bölgelerin değişimden uzak kalması ve halk konuşma diline önem verilmesiyle ilişkilendirilebilir. Bulgular ışığında Batı bölgesinin ağız özelliklerine bakıldığında halk kültürünün ve aşık edebiyatının baskın olduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışmada tespit edilen Eski Türkçe kelimelerin ortaya konulması ve edebi dile kazandırılması kaybolmadan yazıyı aktarılması gelecekte bu alanda çalışma yapacak araştırmacılar için de katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda Azerbaycan Türkçesinin dar işleme alanında varlığını sürdüren bu kelimeler, deyimler Türk dillerinin tarihi kökeninin araştırılması bakımından da zengin bir kaynaktır. Dolayısıyla, ağızlardaki söz varlığı üzerine yapılacak bu ve benzeri çalışmalar, Azerbaycan Türkçesi kelime hazinesinin canlı tutulmasına önemli katkılarda bulunacaktır. Bu tür araştırmalar, yerel dillerin ve kültürel unsurların korunması açısından kritik bir rol oynamakta; aynı zamanda, dilin zenginliğini ve çeşitliliğini sergileyerek, gelecek nesillere aktarılmasına yardımcı olmaktadır.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Altaylı, S. (2005). *Azerbaycan Türkçesi deyimler sözlüğü*. Prestij.
- Atalay, B. (1985). *Dîvânü Lugatî't-Türk*. (Cilt 1-2). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atalay, B. (1986). *Dîvânü Lugatî't-Türk*. (Cilt 3-4). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atalay, B. (1998). *Dîvânü Lugatî't-Türk*. (Cilt 1-2). Türk Dil Kurumu.
- Axundov, E. (1979). *Umumi Dilçilik*. Maarif.
- Azerbaycan Dili Milli Varlığın Aynasıdır. (2010). Azerbaycan Respublikası Medeniyet ve Turizm Nazirliyi. Microsoft Word - 4 (clb.az).
- Azerbaycan Dilinin Dialektoloji Lüğeti. (2007). Şark-Qərb.
- Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Atlası. (1990). Elm.
- Azerbaycan Dilinin Diyalektoloji Atlası. (1990). Karaağaç Neşriyatı.
- Azerbaycan Edebi Dili Tarihi. (2007). Şark-Qərb.
- Azerbaycan Folkloru Antologiyası, Qarabağ Folkloru. (2000). Səda.
- Azerbaycan Tarihi. (1958). Azerbaycan SSC İlimler Akademiyası Neşriyatı.
- Baskakov, N. A. (1979). *İstoriko-tipologičeskaya morfologiya tyurskix yazıkov*. Nauka.
- Battal, A. (1934). *İbnü-Mühenna lüğati*. Devlet Matbaası.
- Bayrambay, A., & Sadıqlı, V. (2024). *Gürcistan'dan Azerbaycan'a ağız sözlüğü: Borçalı, Qazah, Akstafa, Tovuz, Gədəbəy, Şəmkir, Gəncə*. DBY yay.
- Bayramov, İ. (2011). *Gerbi Azərbaycan şivelerinin leksikası*. Elm və təhsil.
- Bayramov, İ. (2015). Gerbi Azərbaycan şivelerinde gedim sözlər. *Azerbaycan Məktəbi*, (1), 64-68.
- Bunguoğlu, T. (1960). *Oğuz lehçesi üzerine*. Türk Dil Kurumu.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abu-Hayyan Kitabü'l-İdrak li Lisânü'l-Etrak*. Evkaf.
- Caferoğlu, A. (1984). *Eski Türk dili tarihi*. Enderun.
- Caferoğlu, A. (1988). *Türk kavimleri*. Enderun.
- Drevnetyurkskiy slovar. (1969). Leningrad.
- Ercilasun, A. B. (2019). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dil tarihi*. Akçay.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı: 2. İndeks, Gramer*. Yükseköğretim Kurulu Matbaası.
- Ergin, M. (1999). *Orhun abideleri*. Boğaziçi yay.
- Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı: 1. Giriş, metin, faksimile*. Ankara Üniversitesi Basım evi.
- Gazıyeva, N. (2003). *Azerbaycan edebi dili normalarının formalaşmasında dialektlerin rolü*. Tehsil.
- Gemberova, S. (2017). *Azerbaycan dilinin gerb şivələri və Türk dilinin Kars şivələrinin leksikasının müqayisəli-lingvistik təhlili*. Bakı.
- Gurbanov, A. (2019). *Müasir Azərbaycan ədəbi dili* (Cilt 1-2). Azerbaycan Millî Elmlər Akadaemisi.
- Hacizade, N. (2013). *Sözümün canı var: Azərbaycan Türkçesi temelinde deyimbilim sorunları*. Çizgi Kitabevi.
- İbrahimova, E. (2010). Orhan Yenisey abidelerinin leksikasına dair: Azerbaycan dili dialekt və şivələri ilə müqayisə. *Bakı Universitetinin Xəbərləri*, Humanitar elmlər seriyası, (4), 64-68.
- İnan, A. (1953). 13.-14. yüzyıllarda Mısırdə Oğuz-Türkmen və Kıpçak lehçələri və Haliç Türkçə. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, (1), 53-71.
- Karahan, L. (1999). Azerbaycan Diyalektoloji Atlası hakkında. *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, (567), 185-189.
- Kitabi-Dede Qorqud. (2004). Önder.
- Kitabi-Dede Qorqud'un izahlı lüğəti. (1999). Elm.
- Köprülü, M. F. (1989). *Edebiyat araştırmaları II*. İstanbul.
- Künos, İ. (2011). *Türk halk edebiyatı*. Ağçay.
- Memmedli, M. (2019). *Azerbaycan dialektologiyası*. Şark-Qərb.
- Memmedov, N., & Axundov, E. (1966). *Dilçiliyə giriş*. Maarif.
- Ölmez, M. (2022). Eski Uygurcada ikilemeler üzerine – 2. *International Journal of Old Uyghur Studies*, 4(1), 38-94.
- Radlov, V. (1893). *Opit slovary tyurskix nareçiy*. Sank Peterburk.
- Sümer, F. (1957). Azerbaycan'ın Türkleşmesi tarihine umumî bir bakış. *TTK Belleten*, 21(83), 429-448.
- Tanrıverdiyev, E. (2002). *Kitabi-Dədə Qorqud və Qərb ləhcəsi*. ADPU.
- Tanrıverdiyev, E. (2006). *Kitabi Dədə Qorqudun obrazlı dili*. Şark-Qərb.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. Kitap matbaası.
- Teymurlu, Z. (2010). Azerbaycan Türkçesinde kullanılan ortak kelimeler edebiyat Türkçesi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (23), 193-207.
- Uraksin, Z. Q. (1981). Spavnitelnoe izučenie i etimoloqizasiya frazeoloqizmov v tyurkskiy yazıkax. *Sovetskaya Tyurkologiya*, (3).

Structured Abstract

The dialects, which contain the most important linguistic riches of the Azerbaijani language, preserve old Turkic words with different sound and shape features, with faces that do not exist in the written language. Azerbaijani dialects are examined in four groups (Northern, Eastern, and Southwestern). The western group dialects of the Azerbaijani language are not only the region where historical geographical features and language structure are most preserved, but also one of the rich dialect regions in terms of its deep-rooted history and the structure of the people living in the region. As we know, the Azerbaijan region is located on the Silk Road. It has been one of the stopping places for migration movements from Central Asia to the West since the 19th century and has hosted many civilizations throughout history. Therefore, when we look at the linguistic features of this region, we can encounter the linguistic features of both the Oghuz group and the Kipchak group Turkic languages. Especially western dialects of the Azerbaijani language are chosen to preserve old Turkic words and reflect the rich grammatical features of Turkic languages. When the linguistic features of this region are examined, it has been determined that many words of old Turkic origin, whose usage area in the written language has narrowed or are no longer used in the language, are used actively and in daily speech throughout the region. As it is known, since dialects (dialects) remain far from city centers and development, the process of change and renewal in them does not progress as quickly as in the literary language, that is, in the written language. That's why, even though centuries have passed, we see that words that are not used in written language or whose meaning is not even understood are used in dialects. Some of these are still used today as synonyms or dichotomies. Dialects, unlike written languages, are more open to preserving the old ones. In this study, the development process of Azerbaijani Turkic, along with the dialects, is mentioned, and the general characteristics and vocabulary of the Western dialects of Azerbaijani Turkic are mentioned. These words, such as the Orkhon inscriptions, Dîvânu Lugâti't-Türk, İbni-Mühenna Lûgati, Kitabü'l-İdrak Li Lisânü'l-Etrak, "Kitabi Dede Korkut Stories", still retain their original meanings in spoken language and idioms with the same or slightly less phonetic meanings. protected from change.

A word that has been subject to change in the historical development process of words has sometimes carried the old word along with its new meaning, such as "Cadu-bitî", "pay-ülüş or pay-pülüş", "low-good, good-natured", "Añarı – that side, side, opposite", "Ağ" –wealth, "Batman"- 1. meaning measure of weight, 2. respectable" and. Words such as s were examined.

Idioms and metaphorical expressions, which are stereotyped groups of words in all languages, continue to exist even after centuries. Some of these clichéd expressions have moved away from their old meanings and gained new meanings. However, this narrowing of meaning could not destroy the metaphorical power of the idioms. Among the idioms that have become stereotyped, the idioms such as "bağrı kana dönmek", "al dile tutmak", "başına qaxmaq", "el çatmaz, un yetmez" are also used. Many of these words appeared as idioms, some as one of the meaningless parts of the dilemma, and as normal dialect words. These examples are proof that dialects remain far from change and that the people, in addition to keeping up with the modernizing world, attach importance to their own folk culture and folk spoken language.

Serdar ÖZBİLEN

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Ankara, Türkiye

Department of Archaeology, Ankara Hacı Bayram
Veli University, Faculty of Letter, Ankara, Türkiye

serdarozbilen1@gmail.com

Yukarı Dicle Bölgesi'nde Asur Varlığı ve Yorumlanması

Assyrian Presence and Interpretation in the Upper Tigris Region

Öz

Asur tarihini inceleyen araştırmalara genel olarak baktığımızda bunun çeşitli yönlere doğru evrildiğini görebiliriz. Özellikle 1960'lardan sonra modern aşama olarak adlandırabileceğimiz süreçten sonra Asur'un kırsaldaki varlığı önemli tartışma konularından birisi hâline gelmiştir. Bu öneriler arasındaki belli başlı kuramlar G. Algaze'nin, I. Wallerstein'in Modern Dünya Sistemleri isimli çalışmasından uyarlanan Uruk Yayılım Kuramı, G. Stein'in Mesafe Paritesi, N. Postgate'in Yağ Lekesi Metaforu, M. Hardt ve A. Negri'nin İmparatorluk Modeli, von Thünen'in Tarımsal Lokasyon Teorisi ve son olarak da M. Liverani'nin Ağlar İmparatorluğu Modelini sayabiliriz. Söz konusu modeller Asur'un taşradaki yerleşim sistemleri ve malzemesinin nasıl yorumlanması gerektiğine dair önemli varsayımlarda bulunmaktadır. Özellikle de Liverani'nin Ağlar İmparatorluğu Modeli malzemenin yerleşim sistemleri ile olan paralellliğini bariz bir şekilde göstermektedir. Böylece, bu manzara, Asurlaştırılan ve Asurlaştırılan ayrık birimleri olarak algılanan diğer kümelerin, olayların karmaşık bir şekilde iç içe geçmiş karakterine izin verir. Asurlaştırılan alanlarda topluluklar sadece kendi ürünlerini kullanarak değil, Asur malzemelerini (özellikle da seramiğin taklidi) tüketerek sisteme entegre olmuşlardır. Yerleşim sistemleri ve malzemenin karşılıklı kıyaslanması birbirlerinin varlığını iyi açıklayabilmektedir. Liverani'nin modelinden esinlendiğimiz bu çalışmamızda Asur'un Yukarı Dicle Bölgesi'ndeki varlığını Simbiyotik Bilardo Topu adını verdiğimiz kendi modelimiz doğrultusunda yorumlayacağız. Bu alanlar 3 şekilde tanımlanıp tasnif edilmişlerdir. Gelişimin birinci belirtisini ifade eden bir bütün olarak toplanma/bütünleşme (bütün hegemonya): "Integration". Gelişimin ikinci belirtisini ifade eden bütünleşmenin çözülmesi (Kırılgan hegemonya): "Desintegration". Gelişimin üçüncü belirtisini ifade eden belirlenim (minimum hegemonya): "Determination". Çalışmamızdaki ana amacımız Asur periferisi ve dışında görülen yerel ve Asur saray malzemesinin karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde nasıl yorumlanması gerektiğini kendi modelimiz doğrultusunda önermektedir. Yöntemimizi ise yukarıda bahsini etmiş olduğumuz kuramların da kısmen göz önünde bulundurularak arkeolojik malzemenin yorumlanması oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yukarı Dicle, Yeni Asur, II. Assurnasirpal, Üçtepe, Ziyarettepe.

Abstract

When we look at the research on Assyrian history in general, we can see that it has evolved in various directions. Especially after the 1960s, in what we can call the modern phase, Assyria's presence in the countryside has become one of the most important topics of discussion. The main theories among these proposals are G. Algaze's Uruk Diffusion Theory adapted from I. Wallerstein's Modern World Systems, G. Stein's Distance Parity, N. Postgate's Oil Stain Metaphor, M. Hardt and A. Negri's Empire Model, von Thünen's Agricultural Location Theory, and finally M. Liverani's Empire of Networks Model. These models contain significant presumptions regarding the province-level Assyrian settlement systems and how the data should be grasped. Particularly, the parallelism between the material and the settlement systems is amply demonstrated by Liverani's Empire of Networks concept. Thus, this landscape allows for a complex intertwined character of events, with other clusters perceived as discrete units of Assyrianization and the Assyrianized. In the Assyrianized areas, communities integrated into the system not only by using their own products but also by consuming Assyrian materials (especially imitations of ceramics). Settlement systems and material can both be used to explain one another's existence. We will use our model, which we refer to as the Symbiotic Billiard Ball, to analyze the existence of Assyria in the Upper Tigris Region in this study, which is influenced by Liverani's approach. These areas are defined and classified in three ways. Gathering/integration as a whole (total hegemony) expressing the first sign of development: "Integration". The disintegration of integration (fragile hegemony), which represents the second sign of development: "Desintegration". Determination (minimum hegemony) expressing the third sign of development: "Determination". Assyrian palace artifacts from the Assyrian periphery as well as others should be evaluated in light of our concept of interdependence, and that is the primary objective of this study. Our method will involve interpreting the archaeological materials, partially taking into account the theories mentioned above.

Keywords: Upper Tigris, Neo-Assyria, Assurnasirpal II, Üçtepe, Ziyarettepe.

Geliş Tarihi/Received 21.01.2024
Revizyon/Revision 04.03.2024
Kabul Tarihi/Accepted 06.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 28.09.2024

Atıf

Özbilen, S. (2024). Yukarı Dicle Bölgesi'nde
Asur Varlığı ve Yorumlanması. *Turcology
Research*, 81, 482-497.

Cite this article

Özbilen, S. (2024). Assyrian Presence and
Interpretation in the Upper Tigris
Region. *Turcology Research*, 81, 482-
497.

Giriş

Asur tarihini inceleyen araştırmaların tarihçesine genel olarak baktığımızda, modern aşama olarak adlandırdığımız 1960'lardan sonra yapısalcılık gelenekleri içerisinde yer alan Liverani'nin (1988) yeni paradigmasına kadar, ideolojik ve kültürel sistemlerin yeniden üretiminde bireyin yerini ve rolünü tartışmaya gerek olmadığı varsayılmaktaydı. Althusser'in, "*İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*" (2014) isimli çalışması da bu algının değişiminde oldukça etkili olmuştur. Foucault'nun iktidarın işleyiş mekanizmasında (Foucault, 2015) sözel olmayan ve söylem temelli panoptik¹ aygıtlar olarak tanımladığı bu heterojen mikro teknik uygulamaları Althusser, ideolojik devlet aygıtlarının (kültürel olarak etiketlenilecek tüm sosyal kurumlar) bireyleri aynı ilişkilerin gereklerine göre hareket etmeye ve davranmaya hazırlamada ve sosyalleştirmede egemenlikten nispeten özerk bir şekilde çalıştığını savunmuştur. Merkezileştiren ve inşa eden bu aygıtlar (Morin, 2014: 164), uzmanlaşmayla karmaşıklığın örgütlenmesine yeni bir usul getirmiştir. Balandier'e göre de iktidar (2021: 66-106) bu araçları, kendi lehine doğrudan manipüle edebilme kapasitesine sahiptir. İktidarın her zaman görüntüler teknolojisine sahip olması, günümüzde yöneticilerin, yönetilenlerde bağlılık ve itaat oluşturmak için kullandığı temsiller yerleşik düzene düzensizlik, muhafaza etmeye yönelik dönük kurumlara hareket, uyuma muhalefet sokan eski temsilleri kopyalar. Böylece görünür olmayı sürdüren her şey dramatik bir yoğunluğa kavuşur, model olma değeri ve yıkıcı bir etki elde eder. Örneğin bireyin endişelerinin dahil olduğu Kurkh Monolitlerinde (Koroğlu, 1998; Conradie, 1991) tarihsel nedensellik doğaüstü düzenden ziyade, grupların çıkarları ve konumlarına hizmet eder şekilde insanların iradesine tabi kılınmıştır. Bu nedenle Kurkh Monolitleri Yazıtı'nın dönemin otoritelerince farklı bir kaynaktan mı derlendiği yoksa savaş günlüğü vb. tarzdaki kayıtların/kroniklerin bir analizi yoluyla mı kurgu birliğinin sağlandığı önemli bir sorudur. Burada metnin yazarı/üreticisi, yazım aşamasında metni okuyunca, üretim sürecinden metni alıcının bakış açısıyla yorumlayan alıcı pozisyonuna dönüşür (Vermeer, 2008: 6) ve bu da muhtemelen monolit üzerinde görülen yazım hatalarını bir nebze de olsa açıklayabilmektedir. Otomatik bir hâle gelen bu anlatım tarzlarındaki formüllerin (Vidal-Naquet, 2012: 123) yazıcıya isteğe göre anlatısında değişiklikler yapmasını sağlayan çok belirgin bir işlevi vardır. Noam Chomsky'e göre (2006: 24) insan zekâsının işlemleri, evrensel dilbilgisi dediği şeye, bilgiyi manipüle etmek için yapılandırılmış bir şablona dayalıdır. Derrida'nın (1988: 95-102) metin ve bağlamı ele alırken gösterdiği gibi, betimleyici veya "*belirleyici*" söylemin "*saf*" düzeyi, edimsel retorik söylemin "*saf olmayan*" metaforik düzeyi tarafından her zaman kirlenmiştir. Onun yapı söküm yönteminde anlam, sonsuz bir farklılık zinciriyle yaratılır ve bu nedenle anlam her zaman ertelenir. Çalışmaları, bazı süreç sonrası metinlerde, maddi kültür ve arkeolojik yazı kavramlarını değişken bir anlam ve belirteç alanı olarak desteklemek için kullanılmıştır. Arjun Appadurai'a göre (1996: 187), metin üretimi ve bağlam üretimi farklı mantıklara ve dilbilimde metapragmatik olarak bilinen dil kullanımının etkilerinin ve koşullarının kendilerinin nasıl söylem nesnelere hâline geldiğini inceleyen özelliklere sahiptir. Bağlamların yapısı tamamen metinlerin mantığından ve morfolojisinden çıkarılamaz ve çıkarılmamalıdır. Bağlamlar, söylemsel ve söylemsel olmayan uygulamaların karmaşık iç içe geçmesinde üretilir ve bu nedenle, bağlamların diğer bağlamları ima ettiği anlam, yani her bağlamın küresel bir bağlamlar ağını ima etmesi, metinlerin diğer metinleri ima ettiği anlamdan farklıdır. Gerçekliğin herhangi bir dilde açık bir şekilde temsil edilemeyecek temel yönleri olduğu fikrine gerçekten ne kadar açığız? sorusunu ve Paul Ricoeur'un (2007) linguistik göstergenin ötesine geçen "*artı anlam*"ına denk gelen bu durumu Kastrup (2016: 44-45), şöyle cevaplar:

"Yine de dilin ilgili tüm gerçekleri yakalamaya yeterli olduğuna inanmak için hiçbir neden yoktur. Dilin nihai gerçeklik hakkında bilgilendirici, olgusal ve olumlu bir önermede bulunulabileceğini düşünmek bir hatadır".

Lévi-Strauss, (2012) kültürel sistemlerin sosyal işlevlerini tanımlayıp analiz etmekten çok, kültürel sistemlerin altında yatan yapıları tespit etmek ve analiz etmekle ilgilenir. Bilincimizde ve gerçeklik algımızda bir kopma yaratan bu durumu Jean Baudrillard (1994) "*hipergerçeklik*" olarak adlandırır. Gerçeğe dair bu şüphe, Foucault'nun (2015) düşüncesinde de yankılanır: Foucault hiçbir zaman şeffaf, tamamen görünür ve anlamlı bir gerçeklik olasılığını onaylamaz. Ingold (2000: 130) derin bilgi ve anlayış seviyelerine ulaşmak için metaaların/şeylerin yüzeyinin altına nüfuz etmek gerektiğini ve anlamın bu farklı seviyelerde bulunduğunu savunur. Walter Benjamin'in (1991) hiçbir metnin değişmez tek anlamı olmadığını belirttiği gibi bir metnin farklı durumsal koşullar altında geçerli yorumlara olanak tanıdığı fikrini benimseyen Liverani (1988), böylelikle yazıcının daha sonra tasarlanan kullanımdan doğan sonuçlarından sorumlu olduğunu dile getirir. Liverani'nin bir kadim Yakın Doğu tarihçisi olarak tarih disiplininin diğer alanlarında yerleşik metodolojik eğilimleri takip etmediğini de vurgulamak gerekir. Çalışmalarının Kıta Avrupası'nda yapısalcılık ve post-yapısalcılığın geliştirildiği 1960'ların sonu ve 1970'lerin başındaki entelektüel bir ortamdan doğduğunu görebiliriz. Liverani'nin (2004: 99) soru ve endişeleri, tarihsel belgeleri okuma sürecinin doğası konusundaki ısrarı

¹ İngiliz filozof ve toplum kuramcısı Jeremy Bentham'ın 1785 yılında tasarlamış olduğu panoptikon, hapishane inşa modelidir. Tasarımın konsepti, gözetlemeye izin verir.

Claude Lévi Strauss'tan esinlenen antropolojik bir yaklaşım benimsediği bu iklimde ortaya çıkmıştır. Liverani, kaynakların her zaman kendi içlerinde tarihsel yeniden inşalar olduğu ve saf tarihsel bir amacı olmadığı konusunda ısrar eder. Tüm bu durumlarda Liverani, metinlerde inşa edildiği şekliyle anlatının dokusuna karşı okumak için, tarih yazımı açısından (Bahrani, 2003: 9) tarihsel ve arkeolojik temsillerin epistemolojik iddialarının maskesini düşürmeyi mümkün kılan yapışökümcü bir yaklaşım kullanır. Metni ideolojisinden arındırır, gizemini çözer ve metnin yüzeysel okumasının her zaman ulaşamayacağı amaçların maskesini düşürür. Başka bir deyişle, onun kaygısı ideolojidir. Bu nedenle yapışöküm, akılda daha bilinçli ve organik bir yeniden düzenleme ile geçişsel ve araçsal bir prosedürdür.

Bu durumda Liverani'nin mikro-tarih anlayışına dayalı yeni paradigmasında yazıcının endişeleri göz önünde bulundurulmadan yapılan yorumlama (Vermeer, 2008: 5, 11; De Certeau, 2009: 140), metinden ya da metnin söz ettiği şeyden, onun temelini oluşturacak herhangi bir hakikat bulup ortaya çıkarma işlevini tümüyle yitirir. Alışkanlıklar, uzlaşımlar, beklentileri de içeren erek-kültür alıcılarının koşulları ve kaynak kültür ile olan ilişkisi, yani bu süreci oluşturan koşullar, bütünüyle bilinemeyecek denli karmaşık bir görüngüdür. Burada metne yüklenen amaç dahilinde alıcı/gönderilen tarafından bir çıkarsamada bulunulur. Dolayısıyla işlevin de iki anlamı olabilir: (1) bir alıcının çıkarsadığı metin amacı, (2) bir alıcının yorumladığı biçimiyle bir metnin anlamı. Liverani, yeni paradigmasında ikinci seçenek üzerinde durur. Kendisini mümkün kılan metinden yola çıkıp bambaşka bir şey yaratmayı hedefleyen yazım tarzı, kendini öyle bir değişime bırakır ki, tutunduğu bilgi de değişir, durduğu yer de. İşte burada çoğunlukla, birincil anlatının özelliklerinin seçildiği (retoriğin amplificatio olarak adlandırdığı süreçte) ve daha sonra "anlam" hâline gelen ikinci bir anlatının özellikleriyle ilişkilendirildiği (Jameson, 2019: 23, 28), birebir anlatı olarak adlandırılabilir alegori devreye girer. O zaman, gerçek alegorinin bir eserin anlamını aramadığı, bunun yerine onun çoklu anlam yapısını ortaya çıkarmaya ve böylece kelimenin anlamının anlamını değiştirmeye çalıştığı şeklindeki geçici sonucu da çıkarabiliriz.

Yapısalcılık gelenekleri içerisinde kültür artık tek bir anlamlar sistemi olarak değil, farklılıkları müzakere etme süreci olarak tasavvur edilmelidir. Ancak çoğu zaman marjinaler ve muhaliflerin, iktidarla ve değerlerle olan ilişkilerini altüst etme (Balandier, 2021: 66) ilkesinden hareketle, Asur seramiği ile birlikte görülen yivli seramik sorunsalı Roma ve barbar olarak nitelendirilen toplumlar arasındaki ilişkiler baz alınarak salt kültürel direnişin bir simgesi olarak "*sömürgecilik*" perspektifinden algılanıp yorumlanmıştır. Yumuşatılması gereken bu bakış açısının sonuçlar üzerinde daha fazla düşünüldüğünde, bu şeylerin tamamen farklı ve çoğu zaman öngörülemez sosyal değişim modellerini tetiklediği açıktır. Günümüzün farklı geleneksel toplumları arasındaki yapısal benzerlikler (Fahlander & Oestigaard, 2004: 14), geçmişten gelen bir şey olmaktan çok, uzun vadeli, homojenleşme süreçlerinden, kolonyal yönetimden ve bölgesel etkileşimden kaynaklanmaktadır. İnşa edilmiş bir etnografik kayıtla ya da homojen etnik grup yanılmasıyla bağlı kalmak, arkeolojik kayıtların, yani uygulamanın maddi izlerinin, genellikle kullandığımızdan daha fazla bilgi içerdiği gerçeğini görmezden gelmeye benzer. Bu nedenle, maddi kayıtlardan sosyal bilgileri çıkarmanın yeni ve gelişmiş yollarını bulmak, 21. yüzyıl arkeolojisinin en önemli görevi olarak görülmektedir. Bu noktada Arnold Toynbee'nin (1962) dönüştürme ve parçalanma (hatta yok etme) olarak kültürel "*kırılma*" konusundaki argümanları, "*uygarlaştırma misyonu*"nu Batılı öz-imgenin temel bir özelliği olarak gören sömürgecilik ideolojisinden radikal bir kopuş anlamına gelmektedir. Bu noktada Barthes (1973: 159), anlamın gerçekliği ile gizemden arındırmanın gerekleri arasında bir gerilim algılar. Barthes'in seçimi oldukça açıktır. Kültürel eserlerin yaratılmasında örtük olarak bulunan ideolojik süreçlerin gizemini çözme gerekliliği, bu eserlerin asli anlamlarıyla anlamlı bir estetik ilişki sürdürme ihtiyacından daha büyüktür. Bu konuda Yeni Arkeoloji, sosyal eylem ile maddi biçim arasındaki ilişkiyi (Leone, 1982: 180) çok az anlar ve anlam da dahil olmak üzere kültürün sembolik ve yapısal yönleriyle başa çıkma becerisi göstermez. Yivli seramik sorunsalına kavramsal bir bakış açısıyla Hall (1981: 231) tarafından ticari bir tanım olarak adlandırılan "*yaygın olarak beğenilen, tüketilen*", "*halka ait*" olan ve bu yaygın anlamlara ek olarak Williams'ın (1984: 236) "*aşağı, değersiz*" tanımlarını içeren "*popüler kültür*" penceresinden bir göz atacak olursak, bu seramiğin geniş bir coğrafyada Asur seramiği yanında varlığını uzun bir zaman diliminde devam ettirmesi, yukarıda belirttiğimiz tanımlamalar dahilinde bu seramiği üreten ve kullanan toplumların bir çelişkidir ziyade tüketim biçimleriyle alakalı olarak (D'Agostino, 2016: 118, 121) imparatorluğun emperyal doğasına uygun bir biçimde varlığını sürdürerek, kendi arabesk modellerini oluşturduklarını göstermektedir. Tüketim, özellikle farklı kimliklerin ve sosyal yapıların nasıl üretildiğini anlamak söz konusu olduğunda (Hahn, 2012: 29), maddi kültürdeki değişiklikler ve yeni kitlesel tüketim kalıpları, çağdaş küreselleşmede çok önemli olguları oluşturmaktadır. Ancak burada Wallerstein'in (1974) Asur İmparatorluğu'ndaki ilişkilerin çeşitliliğini ve doğasını bertaraf eden tek yönlü modern dünya sistemlerine özgü ve Batılı kapitalist toplumların 19. yüzyılın sonlarına doğru toplumsal ayrımları ve çeşitliliği yadsıyan, insanların kültürel üretimleri tüketirken farklı anlamlar yükleyebileceğini yok sayan (Özbek, 1994: 89-92) bir kavram olan kitle kültürü kavramını "*halka ait/yaygın anlamda kullanılan*" popüler kültürden ayırt etmemiz de gerekmektedir. Bu anlamda yivli seramiğin arabesk bir model olarak kullanılmasını, yukarıdan aşağı doğru empoze edilen bir kitle kültürü şeklinde değil de halka ait kabullenmelerin yaşamsal ifade aktarımını bulduğu; hâkim sınıfların hegemonik projesine

eklemlenebileceği gibi, Asur seramiği yanında varlığını sürdüren başka bir hegemonik projeye de eklemlenebilecek çelişkili popüler “çağırılmalar” taşıyan bir popüler kültür olarak tanımlayabiliriz. Bu bağlamda Parker’in (2003) Alman İdealizminin önemli isimlerinden birisi olan Hegel’in “sınırın bilincine varabilmemiz için o sınırın diğer tarafında ne olduğunu bilmemiz gerekir, bir çizginin bitimini bilmek demek o çizginin arkasındaki boşluğu da bilmek demektir” (Hançerlioğlu, 1993: 372) şeklindeki kesin tanımlamalarla herkesi birbirinden ayırt ettiği ve imparatorluk doğasının çok yönlü çeşitliliğini yok sayan ve nihayetinde çok da dayanağı olmayan önerisi ile sınırların ve kültürlerin birbirinden açık bir şekilde ayrıldığı Yukarı Dicle Bölgesi’ndeki yerleşim sistemini üçe böldüğü masum gibi görünen (ancak hiç te masum olmayan) idealist hegemonik sürekliliği, J. R. Tolkien’in *Orta Dünyası*’ndaki kadar fantastik ve keskindir. Bu, gerçeğin tam tersidir ve Liverani’nin tabiriyle (2004: 137) bu durum açıkça siyasi bir hegemonyanın çekirdeğinde bulunan ‘*Büyük Krallar*’ın bakış açısını yansıtmaktadır. Tüm Mezopotamya kültürel kalıntıları kralın propagandacı sözleri şeklinde okumak (Bahrani, 2010, s. 900), bu Mezopotamya kimliğini eklenmiş ideolojinin epifenomenine indirger ve böylece “*Doğu Despotizmi*”nin retorik stratejisine hizmet eder. Bu bağlamda Mezopotamya için uzay ve zamanın aşkın ufuklar hâline geldiği tarihsel bir anlatının yaratılması (Bahrani, 2010: 890-892, 902; Hodder, 2010: 1110), Avrupa’nın sömürgeleştirilenlere hâkim olmaya çalıştığı daha büyük söylemsel projenin bir parçası olmuştur.

Aynı doğrultuda Postgate’in (1992a), saray tarzı duvar resimlerini baz alarak indüktif yönelimli verileri, dedüktif yönelimli veriler karşısında her ne kadar bir önceliğe sahip gibi görünse de bu modelin beklentilerine aykırı düşen veriler, o modelde bir şeylerin yanlış olabileceğini göstermektedir. Yani, Asur sarayları için geçerli olması gereken koşulların eyalet merkezleri için de geçerli olduğunu belirten *ceteris paribus*’u imparatorluğun yapısını nomik mantıksal zorunluluk ile açıklayarak doğal zorunluluğu göz ardı etme eğilimindedir. Ancak bizim modelimiz, Liverani’nin öncülüğünü yapmış olduğu gibi salt malzeme odaklı indüksiyondan yola çıkmadan, zihinsel bir modelden beklenen verilere doğru akıl yürüten dedüksiyon temelli olup, detaylarını aşağıda da göreceğimiz üzere gözle görülür manzarayı Asur’un emperyal doğasına daha uyumlu hâle getirmektedir.

Simbiyotik Bilardo Topu Modeli

III. Tiglat-Pileser dönemi ile birlikte (Na’aman, 2005: 220, 256) farklı bir boyuta ulaşan Asur yayılmacı politikasının ana amacı (Dever, 2017: 566), fethedilen bir devleti bir eyalet veya küçük bir haraç devleti statüsüne indirgemek, toplu sürgünler yapmak, başkentleri ve idari merkezleri Asur tarzında yeniden inşa etmektir. Aramice’nin *lingua franca* olarak benimsendiği (Stern, 2001: 14) ve imparatorluk sarayının minyatür bir kopyası olan başında Asurlu valilerin olduğu bu sistemde, yeni vilayetin sakinleri Asur vatandaşı olarak kabul edilmiş; bu şehirlerin ekonomisi tamamen Asur’un ticari çıkarları doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir. Gramsci’ci (2003) hegemonik bakışın da belirttiği gibi hegemonya bizatihi farklılığın kendisinden, farklı toplumsal çıkarların bir arada sürdürülebildiği ölçüde başarılı olmakta, böylelikle insanların imparatorluk altında sahip olduğu hareketlilik, malların ve insanların serbest dolaşımına izin vererek benzeri görülmemiş bir kozmopolitliğe yol açmıştır. Asur emperyal politikasının en önemli amacı (ve başarı parametresi) Asur merkezli bir ekonomi politikasıydı. Yalnızca bireysel düşmanları sahneden silmek değil, yerelliği ve politik bireyselliği de tamamen istikrarsızlaştırmak olan bu sistemde eyalet merkezleri (Richardson, 2014: 477, 484), Asur kültürünün sistematik olarak ülkeye yayıldığı bir kanal hâline gelmiştir. Kraliyet yazıtlarından ve ekonomik belgelerden biliyoruz ki (Postgate, 1992b: 548), toprak güçlü bir rejim altında yeniden birleştiğinde hükümet, hukuk ve ticaret araçlarını standartlaştırmaya yönelik düzenli girişimlerde bulunulmuştur. Her türlü yerel ve farklı kültürün hâlihazırda canlı merkezleri hâline gelen eyalet merkezleri (Liverani, 2003: 150), Yeni Asur döneminin sonlarında tek işlevi insan ve maddi emtia/metaayı merkeze yönlendirmek olan emperyal sermaye kaynakları olarak devletin idari uyduları hâline gelmişlerdir. Böylelikle tarımsal kolonizasyon ile birlikte eyaletlerin kendi kaynaklarından yararlanma imkânları eşitlenmiştir. Tarıma dayalı ekonomiyle birlikte bütün eyaletler çatışmaya yol açabilecek ortamlardan uzak tutulmuşlardır. Bu sistemde Asur yönetiminin kendini haklı çıkarma söylemleri (Berlejung, 2012: 27; Kooij, 2016: 9; Schniedewind, 2004: 65), bazı ideolojik retorikleri kullanarak genişletilmesi ve diğerlerinin üzerine yerleştirilmesi gereken kendi üstünlüklerine olan inancına dayanır. Açıkçası, bu durum, daha önceki dönemlere yansıtılan bir tür Avrupa dışı sömürgecilik olan Asurlu olmayan siyasi, dini, kültürel standartları ve özellikleri sınırlamayı amaçlayan bir süreci ifade eden “*Asurlulaştırma*” teriminin arka planını oluşturan yerel aidiyet bilinci, tek yönlü kültürleşmenin klasik bir göstergesi olarak Asur standartlarının ve özelliklerinin homojen olarak benimsenmesini ifade etmektedir. Homojenleştirme teorisinin en önemli temsilcilerinden biri olan George Ritzer’in “*McDonaldization*” (2019) adlı kitabında açıkladığı gibi, küreselleşme işlerin nasıl yapıldığıyla ilgilidir. Popüler söylemde, küreselleşme bazen “*Coca-Colonization*” ve “*McDonaldization*” olarak tartışılır ve buna eşlik eden homojenleştirme ve standardizasyon imaları vardır. Bir kültürün farklı yönlerinin hepsinin birbiriyle ilişkili olduğunu belirten kurgucu bakış açısına göre (Hodder, 1982: 2), toplumlar “*homeostaz*” adı verilen sağlıklı bir organik dengeye ulaşırlar. Clarke’a göre (1968: 88), “*tüm kültürel sistem, yerel çevresi ile dış dinamik bir denge içindedir*”. Denge, bileşen çeşitliliği arasındaki kaymanın en

aza indirildiği durum olarak tanımlanır. Farklı ağlar bağımsız olarak karşılıklı çelişkili bilgiler ilettiğinde sistemin yapısındaki düğümlerde bir anormallik ortaya çıkar. Dolayısıyla tarımsal kolonizasyon ve toplu nüfus uygulamaları, zamanla patolojik bir kaygıya dönüşmüş ve imparatorluğun parçalanmasında ana etkenler olmuştur. Bir dereceye kadar bu durum kimi araştırmacılarca uyumlu birliklilik, kültürler yeni işlevlerin eklenmesi ve karmaşık bir birleşimin elde edilmesi gibi eğilimlerle Antik Çağ'da "Romalılaştırma"yı tek bir çatı altında ifade etse de (Ergin, 2013: 461), biz insan ilişkilerinin karmaşık doğasını anlamak adına kültürel ve siyasi hegemonyayı ekonomik hegemonya ile destekleyen von Thünen (2009) tarımsal lokasyon teorisi ile de uyum sağlayan ve İngiliz pozitivistinin önemli düşünürlerinden Herbert Spencer'in (1893) gelişmenin oluşumu için bir türdenliğin başka bir türdenliğe bölünmesi şeklinde gelişmesi anlamında belirttiği 3 koşulu (Gökberk, 1999: 428; Hançerlioğlu, 1993: 103) geçmiş kültürel dönüşüm süreçlerinin analiz edilmesine izin veren "Simbiyotik Bilardo Topu" olarak adlandırdığımız taksonomik modelimize uygulayarak daha detaylı ve farklı bir tasnif ve tanımlama sürecini benimsedik. Antonio Gramsci'ye göre de (2003), güç ilişkileri tarafından desteklenen ortak bir referans çerçevesi olarak hegemonya, farklı amaçlar için sahiplenilebilen ve kullanılabilen ortak güç sembolleri sağlar. Gramsci'nin notlarında, alt gruplar adına 3 farklı rıza düzeyi/türü belirlemiştir. Egemen grupları ("bütün hegemonya"), sisteme parçalanmış ve kırılabilir bir teslimiyet ("çökmekte olan hegemonya") aracılığıyla, tabi grup liderlerinin seçkinler ağına dahil edilmesiyle kolaylaştırılan sanal bir dışlamaya ("minimum hegemonya") kadar.

Bu temelde bir genel sistem modeli (Clarke, 1968: 43), bir sosyokültürel birim içindeki çeşitli düzeylerdeki kültürel süreçleri temsil etmelidir. Bu nedenle, genel model tanımı, modelin, kültürel varlıklar -asında süreçler- üzerindeki değişimin etkisini eserler içindeki nitelikler seviyesinden kültürler içindeki eserler veya akrabalık nitelikleri düzeyine kadar ilişkilendireceğine dair bir durumu aktarmayı amaçlar. Aşağıda göreceğimiz gibi bu durumun oluşumuna olanak sağlayan koşullar (Hardt & Negri, 2007: 176), bir yanda, katı bir birleştirme ve soyutlaştırma perspektifi altında, usule dayalı aracılık türlerinden oluşmuş biçimsel bir modelin varsayılmasına ve diğer yanda, gerçek ve her daim mevcut muhalif içeriği fark edilmiş, ama bu sıfatıyla da bütünsel bir aracılık projesinin bir işlevi hâline dönüştürülmüş bir maddi belirlenim boyutuna işaret eder. Arkeologlar için nesnelere duyarlı gruplar, kümeler veya diziler hâlinde gruplama süreci arkeolojik kavramsallaştırmaya uygun bir dinamik sistem modeli ortaya koysa da (Clarke, 1968: 35, 38) birtakım eleştirilere tabi tutulmuştur. Ancak bilim bir hipotezi o hipotez yanlışlanana değin zorlu sınamalara tabi tutarak ilerler (Rosenberg, 2020: 221, 277); bu sayede hipotezin doğrulanması, geliştirilmesi ya da yerini daha iyi bir hipoteze bırakması mümkün hâle gelir. Bu durumun oluşumuna katkı sağlayan çalışmalardan birisi de modellerdir. Modeller genellikle (Clarke, 1972: 2, 31), araştırmanın amacı doğrultusunda beliren ayrıntıların seçici olarak ortadan kaldırılmasıyla karmaşık gözlemleri basitleştiren kısmi temsillerdir. Yeniden tanımlamanın öngörücü biçimleri olarak modeller, arkeolojik açıklamanın temel parçalarıdır. Temel olarak modeller, 'gürültüyü' bilgiden ayıran, karmaşık gözlemleri basitleştiren ve bu gözlemleri yapılandıran büyük ölçüde doğru tahmine dayalı bir çerçeve sunan hipotezlerdir. Modeller ve hipotezler, kendi referans çerçeveleri dışındaki bilgileri göz ardı ederek ve içindeki doğru genellemeleri yaparak karmaşık durumları basitleştirmeyi başarır. Teoriler gibi, modeller de kusurludur. Yeni bir bilimsel metod ve teorik terimler için yeni anlamlar, bilimsel semantik için yeni bir oluşum sunan bilimsel bir kuramla bağlantılı olan modeller (Gimbel, 2017: 271, 304, 310), terimleri metaforik olarak resmetme olanağı sağlar bize. Kuramsal modellerin harfiyen inşa edilmesi gerekmez; betimlenmiş olmaları yeterlidir.

Sınır kavramının doğasında var olan bilgi akışının asimetrisi ve süreksizliği (Conkey, 1982: 116; Morin, 2014: 15), toplumsal sınırların göstergeleri olarak maddi kültürdeki üslupsal süreksizliklerin arkeolojik analizinin altında yatan önermedir. Dolayısıyla modelimizdeki birbiriyle ilişki içerisindeki her bir sistem, başlı başına bir bütünlük göstermekle birlikte bir diğer sistemin de bir parçasıdır. Her bir sistem ne kadar özerkse, periferiden o kadar bağımsızdır; öyle ki özerklik çevreyle, çeşitlilik bağlamında oldukça zengin, birçok açıdan ilişkinin varlığını gerekli kılar. Yani özerklik karşılıklı ilişkilere bağlıdır ve tam da bu durum kısmi bir bağımsızlığın ön koşulu olan bağımlılıkları meydana getirir. Zamanla değişen kültür grupları, türler ve eserler (Clarke, 1968: 39, 42), belirli özellik ve varlık değerlerinden ziyade sistemlerin genel yapısından kaynaklanan, içsel özelliklere sahip belirli dinamik sistemler türleri olarak düşünülebilir. Kültür düzeyinde, karmaşık ağ bağlantılı alt sistemlerin dinamik kültürel sistemlerini ve eşit karmaşıklığa sahip bir çevresel sistem ortamını içerecek bir model bekleyebiliriz. Bir grup için geçerli olan materyalin diğer gruplar için de geçerli olmasının nedenleri yavaş yavaş ortaya çıkacaktır. Böylece, modelimizde en çok özgürleşmiş grup özerkliğini, çoklu-bağılılıklarla sağlar. Kısaca, geliştirmek üzere olduğumuz geçici genel model, kültürel sistemlerin ayrılmaz bir bütün birimler olduğu varsayımından kaynaklanmaktadır. Aslında, hiçbir sistem karşı sistemler olmaksızın var olamaz (Balandier, 2021: 55; Jameson, 2019: 67) ve sistemler karşıtlıklar ile başlar. Herhangi bir sınır bölgesi muhtemelen birbiriyle örtüşen (McCarthy, 2008: 205), ancak uyumlu olması gerekmeyen çeşitli sınırlar içerdiğinden, farklı eser kategorilerinin hareket ettirildiği sosyal bağlamları anlamak için açık bir ihtiyaç vardır. Dolayısıyla alt kümelerde çelişkili gibi görülen malzeme, Popperci bir anlayışla (2015: 109), modelimizin kuram öncesi bir nitelik taşımasını sağlayan yanlışlanabilme olanağını sağlar. Ancak periferide görülen saray sitili tarzındaki ürünler ise diğer gruplarla çelişme durumunda

olmayıp onlara izin verir. Çatışma böylece (Hardt ve Negri, 2007: 146), tarafları öteki tarafı, kendi karşıtını tanımaya zorlar. Bu bilinç uzlaşma koşullarının temelini oluşturur. Genel, paylaşılan, ortak kültür, “*egemen kültür*” şeklinde açıklanabilir ve bu kültür (Jenks, 2007: 156), onun varlığının yeniden oluşturulmasında hizmet eden bir takım devlet aygıtlarınca bireylere aktarılır. Böylelikle daha önce belirttiğimiz gibi, hegemonyacı olduğu kadar tahakkümcüdür de. Yani alt kültürler, değişiklik, farklılık ve zıtlıklarla kurulu olabilirler, ancak hepsi de egemen kültürle bir ilişki içerisindedirler. Model hipotezleri arkeolojik numuneye tam olarak uyuyorsa (Clarke, 1972: 10), numunenin modelde varsayılan ön koşulları karşıladığını tahmin edebiliriz. Açıklamanın bilimsel bir referans çerçevesinde sahip olduğu anlam (Hodder, 1982: 3), basitçe bir sistem içindeki değişkenlerin sürekli eklenmesinin gösterilmesi ve sistem içindeki değişkenler arasındaki eşlik eden değişkenliğin ölçülmesidir. Böylece, bir değişkendeki süreçsel değişikliğin, diğer değişkenlerdeki değişikliklerle öngörülebilir ve ölçülebilir bir şekilde ilişkili olduğu gösterilebilir; ikincisi sırayla bir bütün olarak sistemin yapısındaki değişikliklere göre değişir. Düzeylerin yer değiştirebilmesi ve periferinin konumunu diğer gruplardaki kendi yansımalarının konumuna kaydırırken, mevcut durumun kendi başına bir tür hâline gelmesi ve seviyelerin bazen şaşırtıcı ve beklenmedik şekillerde birbirleriyle etkileşime girdiği bu durumu Felix Guattari (1983), “*eninelik*” (transversalite) kavramı ile açıklar. Simbiyotik Bilardo Topu Modelimizi, imparatorluğun yayılım alanlarının tamamından daha küçük bir metafor ile daraltmak, yeni kazılardan gelen malzemelere bağlı olarak değiştirilmesi gereken başlangıç kümesini ifade ederek aynı zamanda dönemsel değişiklikleri de tasdik edici yöndedir. Karşılaşmadan ilişkisel karışıklığa bu geçiş (Stockhammer, 2012b: 50), sahiplenme, bütünleştirme/nesnelleştirme (sahiplendirme) ve dönüştürme (sahiplendirilme) ile karakterize edilir: Asimetrik güç ilişkilerini analiz etmeyi ve yapı bozuma uğratmayı amaçlayan bilimsel bir yaklaşımın metaforu olarak senkretizasyon, kültürel sahiplenme ve melezleştirme kavramlarının iç içe geçtiği kültürlerarası karşılaşmaların analizi için metodolojik bir yaklaşımın temelini de teşkil etmektedir.

18. yüzyılın ortalarında Montesquieu, sosyal hayatın tüm yönlerinin tutarlı bir bütün hâlinde birbirine bağlanabileceği bir toplum anlayışı kullandı. Comte'un "toplumsal statüğün birinci yasası" dediği şey, toplumun çeşitli yönleri arasında karşılıklı bağlantı ve karşılıklı bağımlılık ilişkileri veya dayanışma ilişkileri olduğunu savundu (Hodder, 1982: 2; Hodder, 1992: 81). D. Apter'in de “*The Politics of Modernization*”unda (1965), toplumsal tabakaların dinamiği ile siyasal yapı arasındaki ilişkiyi konu alan kategorizasyonu doğrultusunda çekirdek yapıya uyumlayıcı ve yenileyici rollerin eklenmesiyle az ya da çok şiddetli olabilen bir uyumsuzluk ilişkisi içinde üç ana tür ortaya çıkmaktadır. Ancak bir toplumun işleyişini tek ve egemen bir süreç tipine indirgemek mümkün olmayacağından (De Certeau, 2009: 113) bu uyumsuzluk ilişkisini uzlaştırıcı ve devindirici sistemler önlemekte (Balandier, 2010: 177), böylelikle bu diyalektik, geleneksel ve modern sistemlerin karşılaşmasından kaynaklanan kararsız alt grupları ortaya çıkarmaktadır. Başta her üç grubun ayrışmasının, bütünleyiciliklerinin ve karşıtlıklarının kaynağında, coğrafik ve kültürel farklılıklar gözetilmiştir. Bütünleyicilik, uzlaşmazlık gibi kavramlara kesin bir biçimde ontolojik olarak zıt değildirler; hep birlikte, toplumsal örgütlenmenin arasında dokunduğu iki salınımlı kutbu meydana getirirler. Bu ilkesel muğlaklık her düzeyde görülür; sistemler arası ilişkiler uyum ve rekabet arasında gidip gelir. Bu iki davranış biçimi, hiyerarşinin sertliğini ve bireylerin toplumsal hareketliliğini temin edecek şekilde eklenerek hem mevcut bir uzlaşmazlık hem de eylem, eyleyiş ve eyleme şeklide (Vermeer, 2008: 9; Morin, 2014: 31) potansiyel bir bütünleyicilik barındırır. Sistemler, karmaşık bir bütün oluşturan niteliklerin veya varlıkların birbirine bağlı ağları olarak görselleştirilebilir ve tasvir edilebilir. Bu tür karmaşık sistemlerin ağa bağlı doğasının bir sonucu (Clarke, 1968: 56), sistemin bileşenlerinin toplamından daha fazla özelliğe sahip olma kapasitesidir. Frederic Jameson'un “*Allegory and Ideology*” isimli eserinde (2019: 14, 16) bu karmaşık etkileşimler kendilerine ait alegorik bir sistem sunar: İdeoloji terminolojileri (kollektif), Arzunun terminolojileri (bireysel), yorumlayıcı kodlar ve metinsel nesnelere. Ancak bu çok farklı türden karşıt terimler, daha sonra başlangıç noktalarına geri dönerek onu iki farklı anlama dönüştürür ve bununla bir ideologemin ya da anlamlandırma sisteminin tüm karmaşık dinamiği harekete geçirilir. İşte bu noktada ideolojinin diğer yüzü, söz konusu ideologemin tam anlamıyla ideolojik bir anlatının hizmetine sunulduğu anlatı yüzü dikkat çeker. Flannery'nin (1972: 409) bir sistemin bileşenleri içindeki ve arasındaki değişkenliğin, sistem ve çevresi arasındaki denge ilişkilerini sürdürmeye hizmet eden kültürel sistem içindeki homeostatik düzenleyicilerin eyleminden kaynaklandığını belirttiği karmaşık toplumların büyümesine ilişkin sistem modelinde, sosyokültürel sistem içindeki öz düzenlemenin görevi, alt sistemdeki tüm değişkenleri uygun hedef aralıklarında homeostazi koruyan ve tehdit etmeyen aralıklar içinde tutmaktır.

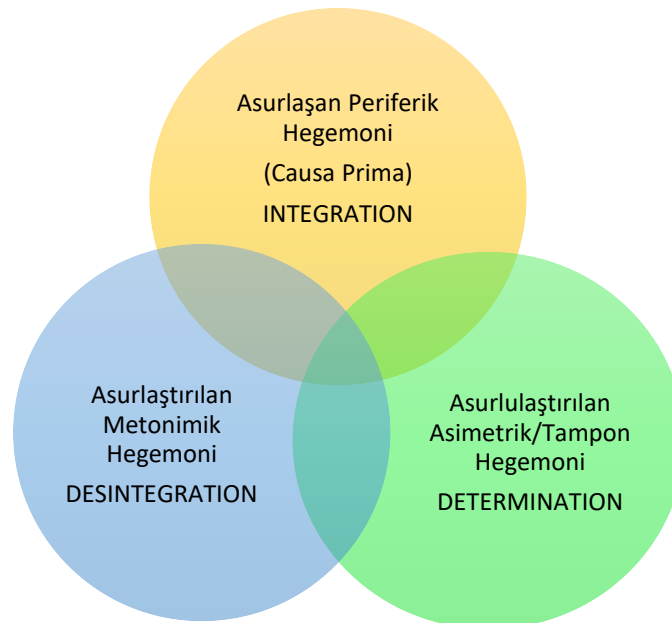
Gelişmenin birinci belirtisini ifade eden bir bütün olarak toplanma/bütünleşme (bütün hegemonya): “*Integration*”. Gösterenin gösterilen ilişkisinin olmadığı salt bir durumu ifade eder. Asurlaşan Periferik Alanlar (Bismil/Batman Bölümü. Sahiplenme var). Periferik alanlar, siyasal ve idari eylemlerin tamamına bütünleşip entegre olduğu kısımları temsil eder. Her eylem, amaç/hedef odaklı bir kalkış noktasını (Vermeer, 2008: 9), yani bir eyleyenin uzam ve zaman içindeki durumunu, hepsinin kendi tarihlerini de içeren, inançlarını ve kuramlarını öngörür. Bu açı, olanaklılığı ve eyleme şeklini de etkileyen bir yan etmenddir. Bir iletişim aracı olarak birleştiren bu bölüm (Shanks & Tilley, 1982: 133), aynı zamanda tüm kültürleri (alt kültürleri) egemen kültürden uzaklıklarına göre tanımlayarak, aynı zamanda ayrıştırır, böler ve ayrımları meşrulaştırır.

Karşılaşma analitik odak değil, kavram tarafından analiz edilmesi gereken sürecin ön koşuludur. Sahiplenme hiçbir zaman sona ermediğinden (Stockhammer, 2012b: 50), "*ilişkisel karışıklık*" yalnızca anlık ve istikrarsız bir durum olabilir. Bunu, yerli halkın isteyerek ve cazibesi apaçık görünen yeni, medeni bir yaşam tarzını benimsediği bir süreç olarak görebiliriz. İmparatorluğun temasları ve genişlemesi yoluyla "*Asurlaşmak*" imparatorluk genişledikçe farklı dinamiklere sahip bir süreçti. Şu da akılda tutulmalıdır ki, ilişkisel karmaşa durumuna götüren süreçler büyük olasılıkla sadece bireysel tercihler tarafından değil, aynı zamanda bir toplumun kuralları ve ritüelleri tarafından da yönlendirilmiştir. Bu kurallar ve ritüeller, kesinlikle tarafsız veya anlamsız olarak algılanmadığından, ötekilik ve yenilikle başa çıkmak için yaratılmıştır. Bu sahiplenme ve yaratma süreçlerinin sonunu belirlemenin mümkün olmadığını belirtmek gerekir. Bu süreçler, sürekli yeniden yorumlamalar, birleştirmeler, manipülasyonlar ve yaratımlarla sonuçlanabilir: "Saray kadehleri, Kurkh Monolitleri".

Gelişmenin ikinci belirtisini ifade eden bütünleşmenin çözülmesi (Kırılıgan hegemonya): "*Desintegration*". Asurlaştırılan Metonimik Alanlar (Cizre Bölümü. Sahiplendirmeden kaynaklı empoze var). Gösteren, kendisinden türeyen ikinci başka bir kavramı yansıtır. Her bir bütünleşmenin kendi içinde gittikçe artan özel toparlanmalar (concentration) oluşmaya başlar. Başlangıçta kendi içinde bir cinsten homojen olan ilk bütünleşme, zamanla ayrı cinsten heterojen olur. Nesne kişisel bir mülkiyet hâline gelir, yerel sınıflandırma sistemleri içinde sınıflandırılır ve yeni bir anlamla ilişkilendirilir. Yerel bir bağlamda yabancı bir nesne ortaya çıkarıldığında (Stockhammer, 2012b: 50), kanıtlar yabancı eşyanın kişisel bir mülk hâline geldiğini, sınıflandırıldığını, kullanıldığını ve belirli bir anlamla iliştilendiğini açıkça gösterebilir. Ancak katıksız maddiliği içinde nesne çoğu zaman değişmez. Değişen yalnızca bağlam, nesneyle bağlantılı sosyal uygulamalar, anlamlar ve geleneklerdir veya nesnelere insanlar arasındaki ilişkinin dönüşümü olmuştur. İlişkisel dolaşıklık durumu, nesnenin birbirine dolanma durumu değil, toplumsal pratiklerin ve anlamların birbirine dolanma durumudur, çünkü bunlar yeni yaratılmıştır. Başlangıçta karşılaşmayla açığa çıkan ve sahiplenme süreci içinde genişleyen yaratıcı enerjiler, aşına olanı daha önce yabancı olanla birleştiren yeni bir nesnenin yaratılmasıyla sonuçlanır. Bu dolaşık nesne benzersiz bir örnek olabilir ancak dolaşık nesnelere gelişen bir yerel üretimleri tetiklenebilir. Aynı zamanda mevcut bir düzeni değiştirmeyi ve yeni toplumsal kimlikler inşa etmeyi amaçlayan (Maran, 2012: 64) toplumsal grupların aracılığından kaynaklanan yüksek bir dönüştürücü potansiyele sahiptirler. Bu bölüm aynı zamanda anavatanları ellerinden alınmış ve Asurlaştırılmak üzere Asur İmparatorluğu'nun diğer bölgelerine yapılan sürgünleri de ifade eder. Daha geniş kültürel ağların birçoğunda bulunan daha küçük, daha yerelleştirilmiş ve farklılaşmış bir grubu temsil eden İdil Kabartması tarzındaki eserler ilk olarak, alt kültürleri, farklı bir parçasını oluşturdukları, daha geniş sınıf-kültürü ağlarıyla ilişkileri açısından görülmelidir. Bir alt kültür ve bağlı olduğu "*kültür*" arasındaki ilişkileri incelediğimiz de ikincisini bir "*ebeveyn*" kültür şeklinde adlandırabiliriz. Bu durumda, alt kültürler, en başta, alt-grubu oldukları "*ebeveyn kültürler*" ile ilişkilendirilmelidirler. Fakat alt kültürler, egemen kültürle (bir bütün olarak toplumdaki bütünleyici kültürel iktidar eğilimiyle) ilişkileri açısından da analiz edilmelidirler. Ayırt ediciliğin derecesi (Jenks, 2007: 157), ebeveyn kültürden ne oranda yalıtıldığını ve aradaki sınırın ne ölçüde korunduğunu ortaya koyar. Böylece ayırt ediciliğin derecesi, ebeveyn kültürle olan farklılık ihtimalini sağlar.

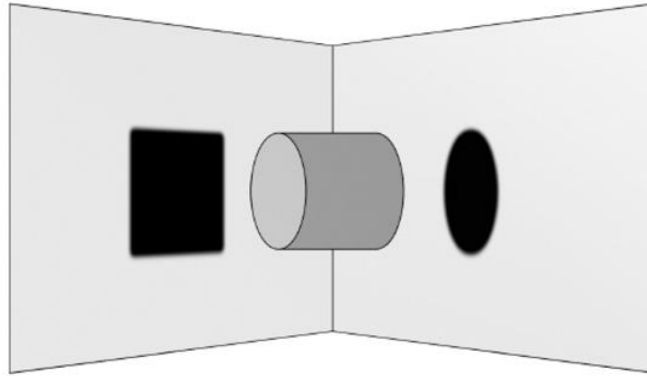
Gelişmenin üçüncü belirtisini ifade eden belirlenim (minimum hegemonya): "*Determination*". Asurlaştırılan Asimetrik Alanlar (Garzan/Botan Bölümü. Hegemonik Asurlaştırma. Sahiplendirilme var). Bütünleşmenin çözülmesi sürecinde, başlangıçta bir cinsten homojen olan kütle içinde başlıklar belirir. Gösterenin yeni bir kavramı yansıtan ve kendini tamamlayacak olan bütünleş(tir)me sürecinin (Hardt ve Negri, 2007: 143-144) biçimsel görünüşü budur. Önemi, bütünleş(tir)me sürecini, çeşitli tarafların katıldığı bir tanıma süreci olarak, rızanın ve karşı koymanın, dolayısıyla da bir mücadelenin örgütlendiği bir süreç olarak betimlemesinde; mücadelesiz hiçbir gelişmenin yaşanmadığı gerçek deneyim dünyasını hatırlatmasında yatar. Diğer bir deyişle bütünleş(tir)menin tüm toplumsal ilişkiler kompleksini yerle bir ettiği, salt mekanik bir nesnellik derekesine indirdiği bir noktada pozitif-gerçeklik genel bir isyan, bir mücadele olarak yeniden keşfedilir. Bütünleş(tir)me sürecinin tipik özelliğidir, bütünleş(tir)me konusu öğelerden her biri, diğer öğelerin ta kalbinde yer alır. Öznelerin genel eşdeğerliği, her öznenin tek tek değerlendirilmesine dönüşür, öyle ki bütünleş(tir)me sürecinde belli, tek bir özne layıkıyla ne kadar bütünleştirilirse, bütünleş(tir)me sürecini bir bütün olarak o kadar tanıma ve kendi özgül varlığında ayak direyerek, kendisini bu sürecin içinde konumlandırma olanağına kavuşur. Ancak tam da aynı nedenle bu ayak direme bir yüzleşme potansiyeli taşır: bütünlük karşısında tikellik kararı. Postkolonyal eleştirinin önde gelen figürlerinden biri hâline gelen Homi K. Bhabha'nın (1994) ufuk açıcı çalışmasında da "*Üçüncü Uzay*"ın "*melezliği*" ya da "*arada olma hâli*" olarak adlandırdığı ve düzen içinde düzensizliğin nasıl işlediğini gösteren aşırı karmaşıklaşmaya başlayan mekanizma (Morin, 2014: 103-170), düzensizleşmeler uyarınca heterojen hâller ortaya çıkarır. Dolayısıyla düzensizlik ve karmaşıklık süreci arasındaki bütünleyici bağa odaklı olarak, aşırı karmaşık bir sistem daha az karmaşık bir sisteme nazaran bağımlı ve düzensizliğe daha açık durumdadır. Aşırı otorite, zayıf entegrasyonu bir zorlamayla dengelemeye çalışır ve durum bu, heterojeniteyi daha da ağırlaştırmaktan bir şeye yaramaz. Böylece iktidar, düzenin uç noktada yoğunlaştığı bu bölge aynı zamanda "*gürültü*"nın de doruğa ulaştığı bir bölgeye dönüşür. Bu son mecaz, her parçanın bütünü içerdiği bir hologrammış gibi (Bahrani, 2003: 66)

kültüre erişime izin verecek şekilde bütünlüğün bir parçadan yeniden inşasına izin verir. Gelişmenin “dağılma”dan ayırt edilebilmesi için şunun eklenmesi gerekir: Gelişme daha az belirli, daha az düzenli bir durumdan daha çok belirli, daha çok düzenli bir duruma geçişi sağlamalıdır. Gerçek gelişme, kısımları dağınık ve tek çeşitli homojen olan bir kaostan parçaları ayrı cinsten heterojen olan ve bunlar arasında karşılıklı bağlantılar bulunan derlenip toplanmış bir bütüne doğru ilerler. Foucault’ya göre de (2015) her kültürde heterojen olan şey onun hem kırılabilirliğinin bir işareti hem de kendi tutarlılığının göstergesidir. Gelişmenin bu üçüncü belirtisi aslında ilk ikisinin bir bileşimidir. Çünkü düzenli bir bütün içinde parçalarının ayrılaşmaları ile derlenip toplanmalarının el ele gittiği bir bütündür. Bu tipe geçerken siyasal iktidar farklılaşarak katı kurallara uyulmayan daha esnek bir dengenin olduğu karmaşık bir hâle gelir. Burada venn diyagramı içinde simbiyotik bilardo topu modelimizde (Şekil 1) ifade ettiğimiz şekilde “*kendini gerçekleştiren öz*” bağlamında deneyim ve kaynağının yerinin özdeş hâle geldiği ve tutarlı bir bütün niteliğine sahip olmayan yapısal bir anlayışla, anlamlı bütünlükten ziyade nedensel birliktelik ilkesinin göz önünde bulundurulduğu, bütünün parçanın yalın toplamından farklı olduğu anlamına gelen Asur’un kendisini temsil etmektedir. İmparatorluğun kalbi Asur’un ne anlama geldiğini tanımlayan temel bir değerler dizisinde yatıyordu. Böylelikle söz konusu modelimiz, üç farklı alan içindeki bileşenleri aynı bütüncül yapının içinde aynı yapının farklı hâllerini içermektedir. Sosyal yapıyı dinamiklerinden ayrı ele almadan, coğrafi ve tarihi çeşitliliği içinde ötekine ait siyasal formlar içinde gelenek ve modern arasındaki ilişkileri dinamikçi bir perspektiften sorgulamak (Appaduari, 1996), bu formların çeşitliliğinin ve doğuşunun incelenmesini aşarak, genelde nasıl ilişkiye girdikleri, uzlaşmazlıkları ve çatışmaları, adaptasyonları ve geçirdikleri başkalaşım meselesini de ortaya koyar. Farklı türde kısmi bağdaşmazlıklara yol açan bu heterojen durum (Balandier, 2010: 7; Balandier, 2021: 59), üç ana küme içinde erimekte ve her toplumun eksiksiz gerçekleşme yönünde sürekli eğilim gösteren yaklaşık bir sistemden ileri gidememesini belirlemektedir. Bu da birinci küme ile temsil edilen Asur Periferisini düzen yaratıcı olarak göstermektedir; ama yaklaşık olma hâli muhalefete, sistemin sürdürülmesine karşı olan güçlerin harekete geçirilmesine de izin vermektedir. Değişimin köklerinin bizatihi sistemin içinde olduğu düzen ve düzensizlik, eş zamanlı verilerdir. Bir toplumda düzen ve düzensizlik, madalyonun iki yüzü gibi birbirinden ayırt edilemezdir. Birbirine bağlı olan bu iki yüzden biri sağduyu uyarınca diğersinin tersi gibi görünür. Ancak düzenin tersyüz olması, onun alaşağı edilmesi anlamına gelmez; bu tersyüz oluş aksine düzen açısından kurucudur, hatta düzenin güçlenmesi için bile kullanılabilir. Aslında bütünleyici ilişkiler (Morin, 2014: 14), ortaklıklar, simbiyozlar vasıtasıyla olduğu kadar uzlaşmazlıklar dolayısıyla da kurulur; türler arasında hiyerarşi meydana gelir. Aynı şekilde, sadece hiyerarşilerin değil, çatışma ve dayanışmaların örgütlü sistemin temeli olduğu insan toplumlarında, rekabet ve uyum, ekosistemin karmaşık temellerinden birkaçıdır. Bütün bu etkileşimler üzerinden temel çevrimler meydana gelir. Gruplar arasındaki ilişkiler (Clarke, 1972: 4), model gücünün kapsamlı, tahmine dayalı, verimlilik ve doğruluk unsurlarını birleştiren birçok boyutuyla karmaşık hâle gelir. Kapsamlılık = modelin uygulanabileceği durumlar kümesinin boyutu. Tahmin edilebilirlik = modelin o kümedeki bireysel durumlar hakkında tahmin edebileceği bilgi durumu. Verimlilik = modelin en az ifadeyi ve en zarif yapıyı kullanarak en fazla tahminde bulunma konusundaki kapasitesi. Doğruluk = model tahminlerinin gözlemlere uyumunun kalitesi.

Şekil 1. Venn diyagramı ile ifade edilen simbiyotik bilardo topu modeli (Yazarın çizimi).

Belirsizlik kuramının biraz da bu karmaşıklığı anlamada bize yardımcı olacağını düşünmekteyiz. Biyolojik devrimin öncülerinden Schrödinger, termodinamiğin ikinci ilkesi olan entropi artışına (Morin, 2014: 11-12), yani moleküler düzensizliğin azalmasına işaret ederken, yaşam tersine, örgütlenmeye artan karmaşıklığa yani negentropiye işaret etmekteydi. Ancak bu paradoks, düzeni ve düzensizliği birbirine sıkı sıkıya bağlayan yani yaşamı, karmaşıklık mantığı üzerine kurulu olan bir yeniden örgütlenme sistemi olarak gören bir anlayış sayesinde aşılabilir. Dahası, belli eşikler arasında, düzensizliğin artışı ile karmaşıklığın artışı arasında derin bir üretici ilişki ağı var gibi gözükmektedir. Kastrup (2016: 55) bu durumu bir benzetme ile şöyle detaylandırır. Katı bir silindiri tepesinden aydınlatırsanız, daire şeklinde bir gölge yansır. Aynı silindiri yan tarafından aydınlatırsanız, gölgesi bir dikdörtgen gibi görünecektir (Şekil 2). Hem daire hem de dikdörtgen, silindir hakkında doğru bilgiler veren eşit derecede geçerli izdüşümlerdir. Dikdörtgenin çemberden tamamen farklı olması -gölgelerin dünyasında bariz bir çelişki- katı silindirin dünyasında hiçbir çelişki olmadığını ima eder. 3B'de, 2B gölgeler arasındaki farklar kolayca uzlaştırılır. Aşkın bir gerçek, sağlam bir silindirin gölgeleri olduğu gibi zekâmız için de geçerlidir. Aynı aşkın gerçek, ilke olarak, zihne daire ve dikdörtgen gibi farklı ve görünüşte çelişkili biçimlerde görünebilir. Daire ve dikdörtgenin silindirin gerçek ve adil temsilleri olması gibi, onlar da bu gerçeklerin gerçek, adil temsilleridir. Belirli bir durumun görünüşte bir diğeriyle çelişiyor olması, bunlardan birinin geçersiz olduğu anlamına gelmez, tıpkı gölge dairenin gölge dikdörtgenin geçersiz olduğu anlamına gelmemesi gibi.

Şekil 2. Katı bir silindir ve gölgeleri (Kastrup, 2016: 55).

Modern Dünya Sistemleri Teorisinin aksine karmaşık, hatta Hodder'in (1992) tabiriyle dolanık bir yapıyı ifade eden ve üç ana kümeye ayırdığımız bu tasnifte, kesişim alanlarında dört farklı alt tür ortaya çıkmaktadır. Böylelikle kontekstle uyumsuz olan ve anlamsız gibi görünen çelişkili malzemeler şimdilik/kısmen daha sağlam bir zemine oturmuş olmakla birlikte kültürel, siyasi sınırlar ve ekonomik faaliyetler yukarıda değindiğimiz Kastrup silindirinde olduğu gibi birbirinden kesin hatlarla ayrılmamaktadır. Asurlaşan periferik alanlar, Asur normları, kültürü ve sosyal ilişkilerin empoze edilmesinden ziyade özendirilmesi durumunu ifade etmektedir. Yani Asur'un bizatihi kendisinin olduğu bir yapıyı yansıtmaktadır. Günümüzün modern tabirleriyle bizim hoşgörülü ve esnek olarak açıkladığımız politikaların o dönemde de bu şekilde tabir edilmediğini bilmediğimiz için önerdiğimiz Asurlaştırma ve Asurlulaştırma, imparatorluğun emperyal doğasındaki hegemonik modellerle uyum sağladığından, dolayısıyla uyumlu birlikteliği de bu kavramlarla açıklamalıyız. İktidarın dağılık olduğu oranda sosyal ilişkiler düzleminde simetrisizlik barındırma ve düzensizlik tarafından hem tehdit edilen hem de düzensizlikten beslenme durumunu von Foerster (1962), "gürültüden düzen ilkesi", Liverani ise (1979: 279), "dengesizliğin sistemizasyonu" olarak tanımlamaktadır. Şahıslar ve zümreler arasındaki karşılıklı ilişkilerin, her türlü zıtlasma ve kopmayı imkânsız kıldığı, Postgate'in (1992a) yağ lekesi metaforu ve Karl August Wittfogel'in (1957) hidrolik hipotezi (doğu despotizmi) kadar kusursuz homojenliğe sahip bir toplum, imkânsız bir toplum olarak gözükmektedir. Siyasal alan, öyle görünmesine rağmen hiçbir zaman homojen olmamış ve merkezi iktidar, mutlakiyetçiliğine rağmen (Balandier, 2010: 38, 139), taşralı tikelliklerle birleşmiş durumdadır. İktidar, eşitsizliklerin yoğunlaşmasıyla güçlenir. Tıpkı iktidarın eşitsizlikleri belli düzen içinde sürdürmenin koşulu olması gibi, eşitsizlikler de iktidarın ortaya çıkmasının ön koşuludur.

Asurlulaştırılan alanlarda topluluklar sadece kendi ürünlerini kullanarak değil, Asur malzemelerini (özellikle da seramiğin taklidi) tüketerek sisteme entegre olmuşlardır. Asurlaşan alanları ifade eden varoluşsal causa prima anlayış, Asurlulaştırılan alanlarda varoluşçu kavramsallığa dönüşmektedir. Dolayısıyla varoluşsal anlayışı ifade eden Asurlaşma, Asurlulaştırılan varoluşçu kavramsallığa ihtiyaç duymaktadır. Asurlaştırmayı mümkün kılan koşul, kendi toprakları dışında bir varoluş alanı bulunmuş olmasıdır. Yani, Asur varlığının oluşmasının tek yolu yabancılaşmasıdır. Bununla birlikte, yaratıcılık ve eylemlilik (Stockhammer, 2012a: 2), sırayla melezleşme süreçlerinin heterojenliğini açıklayan bireysel deneyimler ve kimliklerde kök salmaktadır. Asur'un "ötekiliğe" olan genel ilgisi (Reed, 2007: 105) hem metinlerde hem de görsellerde kendini gösterir.

Yabancı toplumların kültürel, fiziksel özelliklerini ve yaşadıkları manzaraları temsil etmek için büyük özen gösterilir. "Ötekiliğe" olan bu içsel ilgi, kralın rollerinden birinin zayıfların koruyucusu olarak "dindar çoban" olduğu kraliyet ilahilerinde ve yazıtlarında ortaya çıkan ideolojik bir bileşendir. Kabartmalarda tasvir edilen mağlupların çeşitli temsilleri, bu toplumların sefaletini ve sadeliğini Asurluların gücü, inceliği ve genel üstünlüğü ile karşılaştırmak için kullanılan politik bir araç olan kraliyet propagandasının başka bir unsuru olarak görülebilir. Althusser'in (2014) varoluş koşullarıyla ilişki kurma biçimi olarak tanımladığı bu durumu Barthes (1973: 127-8) gösterenin gösterilen kavramın mevcudiyeti hâline geldiği '*saf bir ideografik sistem*' şeklinde yorumlar. Özneyi uyumsuz gibi görünen bir nesne ile kurulan ilişki hâlinde inşa eden bu modelde (De Certeau, 2009: 180, 183) yabancılaştırıcı kimlik matrisi, "*ben buyum*" anlayışında kendini göstererek öznenin kendi kimliği içinde kendisini belirtmesini sağlar. Sistem, belli bir ayrıştırmayı ve farklılaşmış öğeleri ilişkiye sokmayı gerektirir; bu da söz konusu öğelerin eşit olarak değil, bir hiyerarşi içinde ele alınmasını gerektirir. Düzen, bu hiyerarşinin, onun yerleştirdiği bakımsız ilişkilerin sonucudur (Balandier, 2010), fakat bu ilişkiler dolayısıyla da söz konusu düzen birtakım gerilimler taşıyacak ve kırılabilir olacaktır. Düzeni tesis eden şey aynı zamanda onu tehdit de eder. Böylelikle henolojik söylem (De Certeau, 2009: 142), indirgenmez bir ötekiliği, metin dışı hâline getiren bir sınırdan hareketle kendini inşa etmeye başlar. Deleuze'ye (1990: 310) göre yapı olarak öteki, olası bir dünyanın ifadesidir: O ifade edilendir, onu ifade edenin dışında henüz var olmayan olarak kavranır.

Gelenek ve modernin anlamını yitirdiği bu karma ilişkiler ağında (Appadurai, 1996) Ziyarettepe elitlerinin kremasyon gömü tarzını benimsemesi (Matney vd., 2020: 110), Gre Dimse yerlilerinin ise Asur kaplarını taklit etmesi (Karg, 2002: 709), gibi bir ikilem kimin hangi kültürel yapıya uyum sağladığı sorunsalını beraberinde getirir de, Asur'un varlığını farklı sınıfsal toplumların çıkarlarını dönüştürebilme potansiyeli/dönüştürülebilirlik ölçüsünde devam ettirdiği ve yönetim mekanizmasının yukarıda da belirttiğimiz şekilde güdüp-yönetme kavramından ziyade Gramsci'ci hegemonya-rıza kavramına daha yakın olduğunu ve bu durumun bir çelişki olarak değil de imparatorluğun doğasına uygun bir şekilde periferik, metonimik ve asimetric alanların tümünün diyalektik bir döngü şeklinde Asur'un kendisini temsil ettiğini göstermektedir. Redman ve Kinzig (2003), bu karşıtlığı "*direnç ve uyum sağlama kapasitesinin paradoksu*" olarak nitelendirerek, politik dayanıklılık stratejilerini uygulayan kurumların genellikle kültürel dayanıklılık stratejilerini uygulayanlarla çeliştiğini öne sürer. Bu nedenle, belirli sosyal ve politik varlıkların ekonomik, çevresel ve sosyal yapılarla nasıl keşildiğini ve eklemlediğini anlamak, toplumsal dönüşümleri modellemek için önemlidir, çünkü kültürel esneklik siyasi dayanıklılık üzerinde dengeleyici veya istikrarsızlaştırıcı etkilere sahip olabilir ve bunun tersi de geçerlidir. Oysaki mekanizmanın bir kusuru şeklinde çelişkili gibi görünen tüm kısmi istikrarsızlıklar (Jenks, 2007: 153), bilinçli bir bütünselliği temsil ederek aslında siyasal sürecin birer dışavurumunu yansıtır.

Asur'un çekirdek periferisindeki durum, Asurlaşan ve Asurlulaştırılan alanlara örnek bir yapı teşkil etmektedir. Asur üçgeninde modern ulus-devlet paradigmasının inşasını hatırlatan bu süreç (Bozdoğan, 2012); Asurlulaştırılan, otoriter ve muhafazakâr bir refleks dönüştürme iktidarın nasıl sürdürüldüğünü anlamak için iyi bir örnektir. II. Sargon dönemine ait "cause primordiale" türünden diyebileceğimiz bir yazıt, bir karara ifade gücü bahşetmek üzere yaratılan resmî toplumun üretildiği ve içinde yaşanan çağı cisimleştiren (Balandier, 2021: 10, 12) yeni başkent Dur-Şarrukin'in (Khorsabad) inşasında sembolik tamamlanmasını bulan bir imparatorluk inşası çerçevesinde, boyun eğdirilen çeşitli toplumların dilsel ve kültürel olarak birleştirilmesi projesine ilişkin (Liverani, 2021: 136) kaosun kozmosa dönüşüm sürecinde Asur yayılım ideolojisini şu şekilde özetlemektedir:

"Efendim Asur'un emri ve asanın gücüyle, yabancı ve anlaşılabilir bir dil konuşan dünyanın dört bir yanındaki insanları, dağların ve ovaların sakinlerinin tebaasını sürdürdüm. Onları tek bir dile çevirdim ve oraya koydum. Onlara tanrı ve kral korkusunu öğretebilecek bazı Asurluları yazıcı ve gözetmen olarak atadım" (Fuchs, 1993: 296).

Böylece, bu manzara, *Asurlulaştırılan* ve *Asurlulaştırılan* ayrık birimleri olarak algılanan diğer kümelerin, olayların karmaşık bir şekilde iç içe geçmiş karakterine izin verir. Burada eylem, tasarlanan amaca ulaşmak için izlenecek stratejinin ana hatlarını belirler ve eyleyenin, eylemin hedefinin bilincinde olması pek te gerekmediğinden (Vermeer, 2008: 10) amaç odaklılığın (hedefin), eylem için belirleyici bir etmen olduğu düşünüldüğünde, bu çıkış noktası, Asur'un yayılım sürecinde kanıtlanmasına gerek olmayacak denli açık bir savdır. Burada ırk, halk ve kitleler üzerinde ifade edilen birlik miti (Balandier, 2021: 1-14), toplumsal düzenlemelerin ve iktidar örgütlenmelerinin arkasında yatan Asur teatrosunun senaryo hâlini alır. Bütün bir halk böylece, mutlak iktidarın efendisinin kendilerini dahil ettiği dramının cazibesine kapılmış bir figüranlar yığına dönüşür. Böylelikle iktidarın dili, işlevi itibarıyla toplumsal farklılıkları, başta da hükmedilenlerle hükmedenleri birbirinden ayıran farkları görünür kılmaya katkıda bulunur. Hegemonya olgusu, şüphesiz üzerlerinde hegemonya kurulacak grupların çıkar ve eğilimlerinin göz önüne alındığını (Gramsci, 2003), bir taviz dengesi olduğunu, yani, yöneten grubun ekonomik-ortak türden fedakârlıklar yaptığını ön varsayar, ama bu gibi fedakârlık ve uzlaşmaların esas etkilemediği de şüphe götürmezdir.

Sonuç

Olguları tek tek toplayıp sınıflandıran 19. yüzyılın doğa bilimleri (Hançerlioğlu, 2008: 327), bir nesneyi tanımak için onu diğer bütün nesnelere ayırıp, olayları ayrı bir şekilde ve tüm ilişkilerin dışında ele alma alışkanlığı içindeydi. Bu doğrultuda gelişen homojen kültürel bütünlükleri vurgulayan uyarlanabilir uygun beklentilerin bulunduğu tarihsel ve betimleyici olarak görülen normatif yaklaşım (Binford, 1965), doğrultusunda gelişen tikelci arkeoloji anlayışı, Asur İmparatorluk kültürünün onun hareket etme yeteneği ile ilgili olduğunu gösteren çok etkileşimli dinamik doğasını, statik sistemler üzerine konuşlandırma eğilimindedir. İşlevsel ilişkiler böylece kültürel bağlama atıfta bulunulmadan incelenebilir ve sosyal sistemler içindeki değişkenler arasında düzenli, istikrarlı ve öngörülebilir ilişkiler aranabilmekteydi. Bu nedenle yaşanan dönüşümlerde bağlı olunan sebeplerin değişebileceği ve ampirik olguların kendi aralarında sonsuz bir sebep ve etki yasalarıyla bağıntılı olabileceği ilkesi göz ardı edilerek bazı mevcut yaklaşımlar Asur tarihinin tamamını anlamaya ciddi engeller oluşturabilmektedir. Dolayısıyla Asur'un yayılım sorunlarını tanımlamada ontolojik anlam kaybı ve noktasal başlangıç bulma sorunsalı gevşek neden-sonuç ilişkilerinin ve hâliyle de algılarımızın değişmesine neden olmuştur. Mesela Asur tarihini önceden bilip bölgeye uyarlama çalışması ise bilim adamlarının sahip oldukları birikim düzeyinin bakış açılarını ve nesnel yargılarını değiştirebileceğini göstermektedir. Eğer bizim bakışı açımız bunu etkileme düzeyindeyse, bu durumda bizim rolümüz salt kazı verilerini gözleme statüsünden katılımcı statüsüne geçecek ve öznel olarak bizim kararlarımızı bunu etkileyecektir.

Burada hem toplumsal hem de doğal fenomenler görülür; o fenomenlerin geliştiği zemin, fenomenleri doğumundan beri simgeleyen özellikler tarafından kaçınılmaz biçimde önceden belirlenmiş olmasa da o özellikler fenomenlerin gelişimini derinden etkilemekten de geri durmazlar. Asur tarihinin idealist yorum geleneğine dayalı bu kısıtlayıcı geçmiş modelinden kurtulabilmesi için en önemli entelektüel ilerleme İtalyan tarihçi Mario Liverani'nin 1979 yılında yayınlanan "*The Ideology of the Assyrian Empire*" ile mümkün olmuştur. Bu çalışmanın açmış olduğu çığır ile birlikte son eğilimler, Asur'u homojen gibi görünen genelleştirici nomotetik bakış açısından arındırarak (Guldi & Armitage, 2016: 18) bireyleri daha karmaşık kültür kalıpları içerisine yerleştirerek geçmişin kayıtlarından kanonlaştırıcı yasalar üretme çabasında değillerdir. Liverani'nin söz konusu çalışmasıyla birlikte metinlerin neyi söylediği değil de neyi kastettiği göz önüne alınarak imparatorluk modelinin bütünlüğü tutarlılığı eleştirilerek bu yapının paradigması yapı söküme uğratılmıştır. Mario Liverani, metinleri ana metinler ve varyantları hâlinde kategorize eden Asur Bilimsel Yöntem'in (Bahrani, 2003: 166), içeriği ciddi bir şekilde ele almamıza izin vermediğini göstermiştir. Liverani, köken ve oluşuma çok ta değinmeden dönüşüm sürecine atıfta bulunarak siyasal değişimin yasalarını belirlemeye ve uzak başlangıç noktasını tespit etmeye yönelik Aristotelesçi yaklaşımdan uzak durarak bu dinamiği iki ana nedene bağlar. İlk olarak, odağı "öz"den "koşullar ve etkilere" kaydırır. Liverani'den önce özün ne olduğu açıklanmaya çalışılırken, ardılları bunun sonuçlarını keşfetmede Liverani'nin yolunu izlemişlerdir. 1980'lerde ideoloji kavramı hem sanat tarihçileri hem de filologlar tarafından, özellikle de Asur İmparatorluğu üzerinde çalışanlar tarafından ele alınarak, malzemenin tanımına yönelik standart bir yaklaşım hâline gelmiş, ancak bu yaklaşıma bağlı kalanlardan bazıları Liverani'nin orijinal metodolojik iç görüşlerini gözden kaçırmışlar ve genellikle ideolojiyi basitçe zorlayıcı propaganda anlamında yorumlamışlardır. Liverani, ideoloji eleştirisinde bakış açısını günümüze kadar genişleterek bu küreselleşme çağında kendimizi ideolojinin dışında görmeyi yanılığımıza düşeceğimizi hatırlatmaktadır. İdeoloji, yalnızca eski metinlerin kendisinde değil, aynı zamanda bizlerin bu metinleri bilime dönüştürme biçimimizde de ele alınmalıdır. Tarih yazmak, hatta antik tarih yazmak, masum bir didaktik egzersiz olmaktan çok, kaçınılmaz olarak değişen siyasi ihtiyaçlardan, dini, siyasi ve ideolojik önyargılardan vb. etkilenir. Fernand Braudel'in (1958) insanı içinde yaşadığı zamanın çoklu türleri –çoklu zamansallık- kavramı ile açıkladığı, kriz ve döngü tarihlerinin (Guldi ve Armitage, 2016: 19) değişim süreçlerinin altında yatan derin anlamların olduğu fikrini elle tutulur bir hâle getiren Liverani'ye (2017: 538) göre bu değişimin dinamikleri iki nedene dayandırılmalıdır: MÖ 2. binyılın ilk yarısındaki ticaret ağı dönemi ve MÖ 2. binyılın ikinci yarısıyla birlikte oluşmaya başlayan "*obsidional complex*" yani çevre tarafından sürekli kuşatma altında olma düşüncesi, Asurluların çevredeki dağcılarının baskısına tepki vermeye teşvik etmiştir. Bu da Asurluların ikinci aşama konusundaki evrensel egemenliğin belirgin tavrını açıklamaktadır. İkinci misyonda iktidar sahiplerinin sözü kendilerine değil onlar vasıtasıyla kendilerini ifade eden tanrılara ve atalara aittir. Emirler şeklinde tercüme edilecek yasayı söylerler (Balandier, 2021: 14). Liverani birinci nedende belirttiği dış şartların dönüştürücü etkisini ikinci nedende iç şartlarla açıklamaya çalışır. Mevcut dünya tersyüz olmuş hâldedir, yeni, doğru bir dünyanın onun yerini alması için ortadan kalkması gerekir (Balandier, 2021: 58). İmparatorluğun inşasında iktidar çoğu kez tekil, homojen ve sabit bir yapıda değildir. İktidar birçok egemen çıkarın birbirine eklenildiği çoğul bir momenttir; yani birçok farklı çıkarın mücadelesi ettiği, iç içe geçtiği, çözüldüğü, sürekli inşa hâlinde bir hegemonik yapıdır. Varlığını baskı-zor ve ikna-rıza-dengelerini doğru yönettiği sürece sürdürebilir (Çavuşoğlu, 2016: 15). Althusser'e göre (2014), insanlar neden kendi gerçek varoluş koşullarının hayali yer değiştirmesine ihtiyaç duyduklarına ilişkin orijinal sorusuna bir yanıt veren, istekli boyun eğmenin bu özelliğidir. Güç gösterileri ve iktidarın sürekliliği karşılığında rıza ve itaat sunulur (Balandier, 2021: 23). Althusser, iktidarın artık kaba

kuvvete dayanmadığına, her şeye gücü yeten bir aşırılık olmadığına, daha ziyade, gizlilikle kurulduğuna inanmaktaydı. Bireyler, sıkı disiplin altında tutulmak, emredilmek hatta manipüle edilmek yerine, dahil edilmektedirler (Jenks, 2007: 155).

Bu durumu Asur tarihinin yorumlanmasında yeni paradigmasında belirten Liverani, çok yönlü değişkenlerin mutlaka hesaba katılması gerektiğini belirtmektedir. Gramscici hegemonyada "*bütünsel devlet*", (Routledge, 2004: 28; Jenks, 2007: 153) devletin kültürel olarak inşa edildiğini ve yeniden üretimi için belirli kültürel uygulamalara, yönelimlere ve ideolojilere bağlı olduğunu ve aynı zamanda belirli toplumsal düzenleri ve yaşam biçimlerini mümkün kıldığını kabul eden toplumu kapsar. Din ve eğitimden, kitle iletişim araçlarına, hukuk kitle kültürü, spor boş zaman ve eğlenceye kadar, üstyapının bütün unsurları, kültürün içinde, ideolojik hegemonya kurmayı başarırlar. Hepsi de yüksek düzey bir teknolojiyle işleyen kitle eğitimi, kitle edebiyatı ve kitle iletişimine sahip gelişmiş bir kitle toplumunda, iktidarın merkezi, çevreyi kapsamak için uzanırken çok daha uzman ve ustalıkla hâle gelir. Gramsci'nin altyapı-üstyapı ilişkisine olan yaklaşımını (Hardt & Negri, 2007: 38), Althusser'in devleti ideolojik bir yapı olarak tanımladığı hegemonyasında (Althusser, 2014) donanımı Devletin Baskı Aygıtlarına, yazılımı ise Devletin İdeolojik Aygıtlarına benzetebiliriz. Foucault ise (2015) biyo-politik iktidarında donanım mikropolitik disiplin, yazılım ise makropolitik biyo-iktidar olarak geçer.

Uzay-zamanın sonsuzluğu içinde, yeri geldiğinde bilimsel çalışmaların bile asimptot nitelikli tahminlerden öteye geçemediği, insan değişiminin karmaşıklığının ve insanların herhangi bir eyleminin ve kararının nihai sonuçlarının öngörülemez olduğu (Butterfield, 1965: 21; Gimbel, 2017: 374), dönemlerde bile tarihsel ilerlemelere imza atmış büyük dehaler, çoğu bilim insanının ele aldığı şeyin ötesinde bir iç görüye sahipti. Nitekim Büyük Filozof Baruch Benedict Spinoza'nın muhayyilesinde belirttiği gibi "*içimdeki doğal anlama yetisi sayesinde günün birinde, bugüne dek topladığım meyvelerin yanlış olduğunu fark edecek olsam dahi bu beni mutlu ederdi. Böylelikle bir derece olsun yükseliyorum*" (Lenoir, 2022: 123) şeklinde belli bir sonuca ulaşmak için gerekli olan ama belki de hiç kanıtlanamayacak olan inancı ifade eden ön sayılıtlara (Gauch, Jr., 2016: 113) veyahut hayal gücümüze biraz olanak tanımının yararlı sonuçları olabilse de akademik yazımın nizami bir bakış açısı sergilemesi gerekliliği, özgün fikirlerin öne sürülmesinde bir takım sınırlayıcı tehlikeleri de beraberinde getirebilmektedir. Ancak birikimsel bilgi yığını şeklinde ilerleyen bilim, her geçen gün kendi kabuğunu kırmaya zorlanmakta ve Thomas Kuhn'un "*Bilimsel Devrimlerin Yapısı*"nda (1993) belirttiği gibi her yeni paradigma eskinin yerini almaktadır. Bilimsel araştırmaların temelini, sınanabiliyor oluşu, başka bir deyişle yanlış olduğunu gösterebilecek birtakım bulguları içermesi gerektiğini belirten Karl Raimund Popper (2015: 77, 316) bu durumu net olarak şu şekilde dile getirir: "*İlke olarak bilim oyununun sonu yoktur: Günün birinde bilimin önermelerini artık daha fazla sınamayıp, onları bütünüyle doğrulanmış kabul eden oyundan atılır, çürütülmeyi ve çürütmeyi kabul etmeyen bu bilim oyununda yer alamaz*". Aynı doğrultuda bilim tarihçileri Hugh G. Gauch, Jr., Bilim tarihi "*bilimsel bilginin kesin ve kâtiliğini boşa çıkaran*" olaylarla doludur (2016: 106) ve Evelyn Fox Keller'da (2020: 213) "*bilim tarihini bilmek evrensel hakikat iddialarının ölümlü olduğunu kabul etmektir.*" şeklinde görüş belirtir. Bu iddiaları bir adım daha ileriye götüren Paul Feyerabend (1999), "*Yönteme Karşı*" isimli eserinde, toplumsal ve siyasi retoriğin tarihsel bağlamı ve insan faktörünü dışarıda bırakarak bilimsel yöntemi, bilimsel sonuçlara haksız güvenilirlik kazandırmak üzere tasarlanmış tarihsel bir kurgu olarak görür. Sokrates öncesi filozoflardan Herakleitos'unda dediği gibi "*değişmeyen tek şey değişimin kendisidir.*" ve aynı paradigma dahilinde Anadolu Ozanı Aşık Veysel Şatıroğlu'nun devinimi içinde barındıran "*harekete kimse mani olamaz*" sözünden hareketle, öne sürmüş olduğum öneri ve fikirlerin, konuyu teorileştirmenin bile taraf içeren yönü olabilmesi ihtimaline binaen yeni bulguların gün yüzüne çıkmasıyla birlikte birer varsayımdan öteye geçemeyeceğini kabul etmenin rahatı ve huzuru içinde sözlerime son vermek istiyorum.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları* (A. Tümertekin, Çev.). İthaki Yayınları.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at large: Cultural dimensions of globalization*. Minnesota University Press.
- Apter, D. E. (1965). *The politics of modernization*. Chicago University Press.
- Bahrani, Z. (2003). *The graven image: Representation in Babylonia and Assyria*. Pennsylvania University Press.
- Bahrani, Z. (2010). Conjuring Mesopotamia: Imaginative geography and a world past. W. Preucel & S. A. Mrozowski (Ed.), *Contemporary archaeology in theory: The new pragmatism* içinde (ss. 887-906). Wiley-Blackwell.
- Balandier, G. (2010). *Siyasal antropoloji* (D. Çetinkasap, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Balandier, G. (2021). *Sahnelenen iktidar* (Ö. Karakaş, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Barthes, R. (1973). *Mythologies*. Paladin.
- Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and simulation* (S. F. Glaser, Trans.). Michigan University Press.
- Benjamin, W. (1991). *Gesammelte Schriften* (R. Tiedemann & H. Schweppenhauser, Eds.), c. 2.2: Franz Kafka. Zur zehnten Wiederkehr seines Todestages, 409-438.
- Berlejung, A. (2012). The Assyrians in the West: Assyrianization, colonialism, indifference, or development policy? M. Nissinen (Ed.), *Congress volume Helsinki 2010* içinde (ss. 21-60). Brill.
- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. Oxford University Press.
- Binford, L. R. (1965). Archaeological systematics and the study of cultural process. *American Antiquity*, 31, 203-210.
- Bozdoğan, S. (2012). *Modernizm ve ulusun inşası* (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.
- Braudel, F. (1958). *Historie et sciences sociales: La longue durée*. *Annales, Histoire, Sciences Sociales*, 13, 725-753.
- Braun, D. (1983). Pots as tools. A. Keene & J. Moore (Ed.), *Archaeological hammers and theories* içinde (ss. 107-134). Academic Press.
- Butterfield, H. (1965). *The Whig interpretation of history*. The Norton Library.
- Chomsky, N. (2006). *Language and mind*. Cambridge University Press.
- Clarke, D. L. (1968). *Analytical archaeology*. Methuen.
- Clarke, D. L. (1972). Models and paradigms in contemporary archaeology. D. L. Clarke (Ed.), *Models in archaeology* içinde (ss. 1-60). Routledge.
- Conkey, M. W. (1982). Boundedness in art and society. I. Hodder (Ed.), *Symbolic and structural archaeology* içinde (ss. 115-128). Cambridge University Press.
- Conradie, F. A. (1991). The Kurkh monolith of Ashurnasirpal II. *Journal for Semitics*, 3(1), 1-10.
- Çavuşoğlu, E. (2016). *Türkiye kentleşmesinin toplumsal arkeolojisi* (2. basım). Ayrıntı Yayınları.
- D'Agostino, A. (2016). The contribution of pottery production in reconstructing aspects of local rural economy at the northern frontier of the Neo-Assyrian Empire. J. C. M. Garcia (Ed.), *Dynamics of production in the Ancient Near East 1300-500 BC* içinde (ss. 107-123).
- De Certeau, M. (2009). *Tarih ve psikanaliz* (A. Sönmezay, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Deleuze, G. (1990). *Logic of sense* (M. Lester & C. Stivale, Trans.). Columbia University Press.
- Derrida, J. (1988). *Limited inc* (S. Weber, Trans.). Northwestern University Press.
- Dever, W. G. (2017). *Beyond the texts: An archaeological portrait of Ancient Israel and Judah*. SBL Press.
- Ergin, G. (2013). *Anadolu'da Roma hâkimiyeti: Direniş ve düzen*. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fahlander, F. & Oestigaard, T. (2004). Material culture and post-disciplinary sciences. F. Fahlander & T. Oestigaard (Ed.), *Material culture and other things: Post-disciplinary studies in the 21st century* içinde (ss. 1-19). Printed by Elanders Gotab.
- Feyerabend, P. K. (1999). *Yönteme karşı* (E. Başer, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Flannery, K. V. (1972). The cultural evolution of civilizations. *Annual Review of Ecology and Systematics*, 3, 399-426.
- Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın doğuşu* (A. Tayla, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fuchs, A. (1993). *Die Inschriften Sargons II. aus Khorsabad*. Vandenhoeck & Ruprecht.
- Gauch, H. G., Jr. (2016). *Bilimsel yöntem* (İ. Yıldız, Çev.). Dipnot Yayınları.
- Gimbel, S. (2017). *Bilimsel yöntemin izinde: Bilim felsefesinin öğretilmesinde yeni bir yaklaşım* (Ö. Ünlü, Çev.). Dipnot Yayınları.
- Gökberk, M. (1992). *Felsefe tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Gramsci, A. (2003). *Hapishane defterleri* (A. Cemgil, Çev.). Belge Yayınları.
- Guattari, F. & Deleuze, G. (1983). *Savages, barbarians, civilized men*. Minnesota University Press.
- Guldi, J. & Armitage, D. (2016). *Tarih manifestosu* (S. Çağlayan, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hahn, H. P. (2012). Circulating objects and the power of hybridization as a localizing strategy. P. W. Stockhammer (Ed.), *Conceptualizing cultural hybridization: A transdisciplinary approach* içinde (ss. 27-42). Springer.
- Hall, S. (1981). Notes on deconstructing the popular. G. S. Jones (Ed.), *Popular culture* içinde (ss. 227-240).
- Hançerlioğlu, O. (1993). *Felsefe sözlüğü* (8. basım). Remzi Kitabevi.
- Hançerlioğlu, O. (2008). *Düşünce tarihi: Dört bin yıllık düşünce, sanat ve bilim tarihinin klasik yapıtları üzerine eleştirel inceleme* (14. basım). Remzi Kitabevi.
- Hardt, M. & Negri, A. (2007). *Dionysos'un emeği: Devlet biçiminin bir eleştirisi* (E. Başer, Çev.). İletişim Yayınları.
- Hodder, I. (1982). Theoretical archaeology: A reactionary view. I. Hodder (Ed.), *Symbolic and structural archaeology* içinde (ss. 1-16). Cambridge University Press.
- Hodder, I. (1992). *Theory and practice in archaeology*. Routledge.

- Hodder, I. (2010). The past as passion and play: Çatalhöyük as a site of conflict in the construction of multiple pasts. R. W. Preucel & S. A. Mrozowski (Ed.), *Contemporary archaeology in theory: The new pragmatism* içinde (ss. 1109-1128). Wiley-Blackwell.
- Ingold, T. (2000). *The perception of the environment: Essays in livelihood, dwelling and skill*. Routledge.
- Jameson, F. (2019). *Allegory and ideology*. Verso.
- Jenks, C. (2007). *Atkültür: toplumsalın parçalanışı* (N. Demirkol, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Karg, N. (2002). 2000 yılı Gre Dimse kazı çalışmaları. N. Tuna & J. Velibeyoğlu (Ed.), *İlisu ve Karkamış baraj gölleri altında kalacak arkeolojik kültür varlıklarını kurtarma projesi 2000 yılı çalışmaları* içinde.
- Kastrup, B. (2016). *More than allegory: On religious myth, truth, and belief*. iff Books.
- Keller, E. F. (2020). *Toplumsal cinsiyet ve bilim üzerine düşünceler* (F. B. Aydar, Çev.). Metis Yayınları.
- Kooij, A. V. D. (2016). The city of Babel and Assyrian imperialism: Genesis 11:1-9 interpreted in the light of Mesopotamian sources. A. Lemaire (Ed.), *Congress Volume Leiden 2004* içinde (s. 1-17). Brill.
- Köroğlu, K. (1998). *Üçtepe I*. TTK Yayınları.
- Kuhn, T. (1993). *Bilimsel devrimlerin yapısı* (N. Kuyaş, Çev.). Alan Yayıncılık.
- Lenoir, F. (2022). *Spinoza mucizesi* (A. Sümer, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Leone, M. (1982). Childe's offspring. I. Hodder (Ed.), *Symbolic and structural archaeology* içinde (s. 179-184). Cambridge University Press.
- Lévi-Strauss, C. (2012). *Yapısal antropoloji* (A. Kahiloğulları, Çev.). İmge Kitabevi.
- Liverani, M. (1979). The ideology of the Assyrian empire. M. T. Larsen (Ed.), *Power and propaganda: A symposium on ancient empires Mesopotamia 7* içinde (s. 297-319). Akademisk Forlag.
- Liverani, M. (1988). The growth of the Assyrian empire in the Habur/Middle Euphrates area: A new paradigm. *State Archives of Assyria Bulletin*, 2(2), 81-98.
- Liverani, M. (2003). *Israel's history and the history of Israel* (C. Peri & P. R. Davies, Tr.). Equinox Publishing.
- Liverani, M. (2004). *Myth and politics in ancient near eastern historiography* (Z. Bahrani & M. Van De Mierop, Ed.). Equinox Publishing.
- Liverani, M. (2017). Thoughts on the Assyrian empire and Assyrian kingship. E. Frahm (Ed.), *A Companion to Assyria* içinde (s. 534-546). John Wiley & Sons Ltd.
- Liverani, M. (2021). *Oriente occidentale*. Laterza & Figli.
- Maran, J. (2012). One world is not enough: The transformative potential of intercultural exchange in prehistoric societies. P. W. Stockhammer (Ed.), *Conceptualizing Cultural Hybridization: A Transdisciplinary Approach* içinde (s. 59-66). Springer.
- Matney, T., Macginnis, J., Wicke, D. ve Köroğlu, K. (2020). Eighteen years on the frontiers of Assyria: The Ziyaret Tepe archaeological project. *West and East, Monografie*, 3, 85-118.
- McCarthy, M. (2008). Boundaries and the archaeology of frontier zones. B. David & J. Thomas (Ed.), *Handbook of Landscape Archaeology* içinde (s. 202-209). Routledge.
- Morin, E. (2014). *Yitik paradigma: İnsan doğası* (D. Çetinkasap, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Na'aman, N. (2005). *Ancient Israel and its neighbors: Interaction and counteraction*. Eisenbrauns.
- Özbek, M. (1994). *Popüler kültür ve Orhan Gencebay arabeski* (2. basım). İletişim Yayınları.
- Parker, B. J. (2003). Archaeological manifestations of empire: Assyria's imprint on south-eastern Anatolia. *American Journal of Archaeology*, 107(4), 525-557.
- Postgate, J. N. (1992a). The land of Assur and the yoke of Assur. *World Archaeology*, 23(3), 247-263.
- Postgate, J. N. (1992b). *Early Mesopotamia: Society and economy at the dawn of history*. Routledge.
- Redman, C. & Kinzig, A. P. (2003). Resilience of past landscapes: Resilience theory, society, and the longue durée. *Conservation Ecology*, 7, 10-14.
- Reed, S. (2007). Blurring the edges: A reconsideration of the treatment of enemies in Ashurbanipal's reliefs. J. Cheng & M. H. Feldman (Ed.), *Ancient Near Eastern Art in Context Studies in Honor of I. J. Winter by Her Students* içinde (s. 101-130). Brill.
- Richardson, S. (2014). The first "World Event": Sennacherib at Jerusalem. I. Kalimi & S. Richardson (Ed.), *Sennacherib at the Gates of Jerusalem: Story, History and Historiography* içinde (s. 433-505). Brill.
- Ricoeur, P. (2007). *Yorum teorisi: Söylem ve artı anlam* (G. Y. Demir, Çev.). Paradigma Yayıncılık.
- Ritzer, G. (2019). *The McDonaldization of society*. SAGE Publications, Inc.
- Rosenberg, A. (2020). *Bilim felsefesi: Çağdaş bir giriş* (I. Yıldız, Çev.). Dipnot Yayınları.
- Routledge, B. (2004). *Moab in the Iron Age: Hegemony, polity, archaeology*. University of Pennsylvania Press.
- Schniedewind, W. M. (2014). *How the Bible became a book: The textualization of ancient Israel*. Cambridge University Press.
- Shanks, M. ve Tilley, C. (1982). Ideology, symbolic power, and ritual communication: A reinterpretation of Neolithic mortuary practices. I. Hodder (Ed.), *Symbolic and Structural Archaeology* içinde (ss. 129-154). Cambridge University Press.
- Spencer, H. (1893). *A system of synthetic philosophy: First principles (Vol. I)*.
- Stern, E. (2001). *Archaeology of the land of the Bible Vol. II: The Assyrian, Babylonian, and Persian periods 732-332 BCE*. Yale University Press.
- Stockhammer, P. W. (2012a). Questioning hybridity. P. W. Stockhammer (Ed.), *Conceptualizing Cultural Hybridization: A Transdisciplinary Approach* içinde (ss. 1-3). Springer.
- Stockhammer, P. W. (2012b). Conceptualizing cultural hybridization in archaeology. P. W. Stockhammer (Ed.), *Conceptualizing Cultural Hybridization: A Transdisciplinary Approach* içinde (s. 43-58). Springer.
- Toynbee, A. J. (1962). *The present-day experiment in Western civilization*. Oxford University Press.

- Vermeer, H. J. (2008). *Çeviride Skopos kuramı* (A. H. Konar, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Vidal-Naquet, P. (2012). *Homeros'un dünyası* (D. Çetinkasap, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.
- Von Foerster, H. ve Zopf, G. W. (1962). *Principles of self-organization*. Pergamon.
- Von Thünen, J. H. (2009). *The isolated state in relation to agriculture and political economy: Part III: Principles for the determination of rent, the most advantageous rotation period, and the value of stands of varying age in pinewoods* (K. Tribe, Tr.). Palgrave Macmillan.
- Wallerstein, I. (1974). *The modern world system I*. Academic Press.
- Williams, R. (1984). *Keywords*. Fontana.
- Wittfogel, K. A. (1957). *Oriental despotism: Comparative study of total power*. Yale University Press.

Structured Abstract

The Assyrian Empire, which reached imperial proportions in the Iron Age, developed several administrative strategies to homogenize the heterogeneous groups in the territories it ruled. As a result, the local material shown alongside the imperial stuff may be simply construed. This has long been a contentious subject, until recent archaeological investigations in the Ilisu Dam area of the Upper Tigris Region, known as terra incognita. However, the archaeological evidence discovered in recent excavations, which appears to contradict each other, corresponds with the empire's imperial nature.

This condition emerged from the misconception that Assyria, which took over the Mitanni civilization in the Khabur and Balih Valleys as it was, may have adopted uniform cultural and administrative structures, maybe due to prior excavations. However, the empire's imperial character allowed it to embrace many religious systems and cultural institutions. The Upper Tigris area, on the other hand, provides a different picture in this respect. Understanding the Assyrian Empire's expansionist policies requires knowledge of the Upper Tigris Region, which is a particularly rich region. Rock reliefs, palace-quality goblets, and stelae are all excellent examples. So, to better understand this complicated structure, we felt the need to split the area into three physically and culturally diverse sections. Our approach was given the appellation "billiard ball" since it fosters cultural symbioses between various parts of the region.

According to this classification, the Cizre part is the Assyrianized metonymic area, the Garzan/Botan section is the Assyrianized asymmetrical area, and the Bismil/Batman portion is the Assyrianized periphery area. The foundation of all of this dominion is the Assyrian nation. Affiliation (the overall hegemony) is apparent in the Bismil/Batman peripheral region, which we define as Integration and represents the first indication of development. It should be highlighted that it is impossible to pinpoint the conclusion of these appropriation and creative processes. Constant reinterpretations, combinations, manipulations, and inventions may be the outcome of such processes. This region is home to palace goblets and Kurkh Monoliths. The metonymic component of Cizre, which we designate as disintegration, represents the second indicator of development by depicting the disintegration of integration (fragile hegemony). This section discusses deportations to other sections of the Assyrian Empire, where they were deprived of their homeland and Assyrianized. This area contains artifacts in the style of the Idumean Relief, signifying a smaller, more localized, and distinct group found in many of the major cultural networks. The Garzan/Botan asymmetrical portion exhibits minimum hegemony, which we label determination, the third indication of development. Differentiation shows up within the originally homogenous mass of one genus during the breakdown of integration. This third development indicator is a hybrid of the preceding two. This is because it is an entirety in which the differentiation of its pieces within an organized whole corresponds with its gleanable nature. Political power distinguishes itself and gets more complicated throughout the shift to this specific type, with a more flexible equilibrium in which strict norms are not observed. As a result, our model incorporates components from three distinct domains within the same holistic structure at various stages.

Because Assyrianization, which we suggest in our model, is consistent with hegemonic models in the imperial character of the empire, we need to clarify their harmonious coexistence. The position of harboring symmetry in the plane of social relations and being both threatened by and fed by disorder is characterized as "the principle of order from disturbance" and "the systemization of imbalance" to the extent that power is diffused. Communities were integrated into the system in Assyrianized regions not only through the production of their goods but also by consuming Assyrian products (particularly imitation pottery). In the Assyrianized territories, the existential causa prima insight that expresses the Assyrianized places shifts into existentialist conceptuality. As a result, to demonstrate existential understanding, Assyrianization necessitates Assyrianized existential conceptuality. The condition that makes Assyrianisation possible is that it has found a field of existence outside its territory. To put it another way, alienation is the sole factor that may shape Assyrian existence.

Although the quandary of Ziyarettepe nobles adopting cremation burial styles and Gre Dimse residents emulating Assyrian vessels brings along the dilemma of who adapts to whose cultural framework in this complicated network of relationships where tradition and modernity lose their significance, it shows that Assyria continued its existence to the extent of its potential and transformability to transform the interests of different class societies, that the governance mechanism is closer to the Gramscian concept of hegemony-consent than the concept of motivation-management, and that this situation is not a contradiction, but that all of the peripheral, metonymic, and asymmetrical fields represent Assyria in a dialectical cycle by the nature of the empire.

Süleyman LOKMACI

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Department of History, Erzurum Technical
University, Faculty of Literature, Erzurum, Türkiye

suleyman.lokmaci@erzurum.edu.tr

Hemdemî'nin Nasihatnâmesine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Rahne ve İhtilalin Sebepleri

Reasons and Solution Suggestions for The Revolution in The Ottoman Empire According to Hemdemî's Literary Advice

Öz

Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi, 17. yüzyıl Osmanlı tarihçilerindedir. Kendi adıyla anılan tarihiyle tanınır. Gençlik yılları saray ve çevresinde geçmiştir. Sultan IV. Murad'ın musahiplerinden olan Solak-zâde, Sultan İbrahim, Hatice Turhan Sultan ve IV. Mehmed tarafından da himaye edilmiştir. Çalışmamıza konu olan "Hemdemî'nin Nasihatnâmesi" isimli eser, Avusturya Millî Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları kataloğunda (Cod.N.F.283) bulunmaktadır. Nüshanın dış kapağında "Hemdemî'nin Nasihatnâmesi" ifadesi mevcuttur. Eserin bir diğer nüshası ise McGill Üniversitesi, İslami Çalışmalar Kütüphanesindedir (C95-S684). Cod.N.F.283'ün fotokopisi olan bu nüshanın kapağında "Solak-zâde Mehmed Hemdemî, Nasihatnâme" ifadesi mevcuttur. Ancak eserin muhtevasında müellifin kimliği ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Solak-zâde, Osmanlı devlet sistemindeki kargaşanın sebeplerini ve düzenin yeniden tesisinin nasıl mümkün olduğuyla ilgili olarak Sultan IV. Mehmed'e tavsiyelerde bulunmak amacıyla Nasihatnâme'yi kaleme almıştır. Nasihatnâme, ihtivası bakımından 17. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun içerisinde bulunduğu durumu gözler önüne sermesi bakımından oldukça önemlidir. Eserde rüşvetin yaygınlaşması, liyakatin gözetilmemesi, adam kayırma, idarecilerin halk üzerindeki baskı ve zulümleri, şer'i kanunlardan uzaklaşılması gibi sebeplerle devlet sisteminin bozulduğuna dikkat çekilmiştir. Müellif, bozulan düzenin yeniden tesisi için çözüm önerileri sunarken Kur'an-ı Kerim ayetlerine, hadis-i şerif rivayetlerine atıf yapmış; atasözleri, vecizeler ve hikâyelerden de yararlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Solak-zâde, Hemdemî Çelebi, Sultan IV. Mehmed, Osmanlı İmparatorluğu

Abstract

Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebi is one of the 17th-century Ottoman historians. He is known for his history named after himself. He spent his youth in the palace and its surroundings. Sultan IV. Solak-zâde, one of Murad's companions, was protected by Sultan İbrahim, Hatice Turhan Sultan and IV. Mehmed. The work titled "Hemdemî's Nasihatnâmesi", which is the subject of our study, is in the Austrian National Library, Turkish Manuscripts catalog (Cod.N.F.283). There is the phrase "Hemdemî's Literary Advice" on the outer cover of the copy. Another copy of the work is in the McGill University Islamic Studies Library (C95-S684). This copy, which is a photocopy of Cod.N.F.283, has the phrase "Solak-zâde Mehmed Hemdemî, Nasihatnâme" on its cover. However, there is no information about the identity of the author in the content of the work. Solak-zâde wrote the Nasihatnâme to advise Sultan Mehmed IV. about the reasons for the chaos in the Ottoman state system and how it was possible to restore order. Nasihatnâme is very important in terms of its content and reveals the situation of the Ottoman Empire in the 17th century. In the work, it is emphasized that the state system is corrupted due to the spread of bribery, lack of respect for merit, nepotism, pressure, and cruelty of administrators on the people, and deviation from sharia laws. While offering solution suggestions for the restoration of the damaged order, the author referred to the verses of the Holy Quran and hadith narrations; he also made use of proverbs, sayings, and stories.

Keywords: Solak-zâde, Hemdemî Çelebi, Sultan IV. Mehmed, Ottoman Empire

Geliş Tarihi/Received	15.01.2024
Revizyon/Revision	12.04.2024
Kabul Tarihi/Accepted	15.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date	28.09.2024

Atıf

Lokmacı, S. (2024). Hemdemî'nin Nasihatnâmesine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Rahne ve İhtilalin Sebepleri. *Turcology Research*, 81, 498-512.

Cite this article

Lokmacı, S. (2024). Reasons and Solution Suggestions for The Revolution in The Ottoman Empire According to Hemdemî's Literary Advice. *Turcology Research*, 81, 498-512.

Giriş

Nasihatnâmelerin yazılış amaçları toplumdaki ahlakî değerleri korumak, doğru davranışları yaymak, insanları iyiye ve güzele yönlendirerek toplumsal düzeni tesis etmektir. Nasihatnâme yazarları bunu yaparken kendi gözlem ve bilgi birikimlerini aktarmanın yanında Kur'an-ı Kerim ayetlerine, hadis-i şerif rivayetlerine atıflar yapmışlar; atasözleri, vecizeler ve hikâyelerden de yararlanmışlardır (Pala, 2006:409).

Daha ziyade devletlerin gerileme ve çöküş dönemlerinde kaleme alınan bu türdeki eserlerde devlet ve toplum düzenini çöküşe götüren nedenler üzerinde durulmuş, adaletin, liyakatin, doğruluğun ve cömertliğin önemi vurgulanmıştır (Pala, 2006: 409; Keleş, 2010:185).

Pançatantra isimli eserin, İbnü'l-Mukaffa tarafından "Kelîle ve Dimne" ismiyle Arapçaya tercüme edilmesiyle İslam toplumlarında popüler hâle gelen nasihatnâmelerin en meşhurları arasında Câhiz'e nisbet edilen *et-Tâc fî ahlâki'l-mülûk*¹, Yûsuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig*², Nizâmülmülk'ün *Siyasetnâme*³ ve Ferîdüddin Attâr'a nisbet edilen *Pendnâme*⁴ isimli eserleri sayabiliriz (Karaismailoğlu, 2022:210; Pala, 2006:409).

Türkiye'de nasihatnâme türündeki eserlere 13. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Bunlara Yunus Emre'nin *Risâletü'n-nushiyye*'si⁵ ile Ahmed Fakih'in *Çarhnâme* (*Çarhnâme-i Ahmed Fakih der Bîvefâ-i Rûzgâr*) isimli eserini⁶ örnek olarak verebiliriz. Sonraki dönemlerde nasihatnâme türündeki eserlerin sayılarında bir artış olduğunu söyleyebiliriz. Hoca Mesud'un, *Ferhengnâme-i Sa'dî*⁷ isimli eseri, Süleyman isimli bir şair tarafından yazılan ve 203 beyitlik kısmı elimizde bulunan *Nasihatnâme*⁸ ile Emir Sultan muhiplerinden Aydınlı Mürîd'nin *Pend-i Ricâl* isimli eseri⁹, Refî'nin, Fazlullah-ı Hurûf'nin eserlerinden etkilenilerek kaleme almış olduğu *Beşâretnâme*'si¹⁰, Ahmed-i Dâî'nin Farsça'dan tercüme ettiği *Vasiyyet-i Nûşirevân-ı Âdil be-Puseres*¹¹ isimli eseri, Sinan Paşa'nın *Maârifnâme* (*Ahlâknâme*)'si¹², Gülşenî-i Saruhânî'nin kaleme almış olduğu *Razname*¹³, Dede Ömer Rûşenî'nin terciibend şeklindeki *Nasihatnâmesi* (*Kitâb-ı Dil-güşâ-yı Rûşenî*)'si¹⁴, Germiyanlı Yetimî'nin *İbretnâme*'si¹⁵ ile Şeyh Eşref'in çocuk terbiyesine ilişkin *Nasihatnâme*'si¹⁶ Türkiye'de kaleme alınan Nasihatnâmelerin ilk örnekleridir (Pala, 2006:409-410).

Hemdemî'nin Nasihatnâmesi

Hemdemî'nin nasihatnâmesi Avusturya Millî Kütüphanesi, Türkçe Yazmaları Kataloğunda, Cod.N.F.283 numarası ile kayıtlıdır. Kitabın cildinde ve iç sayfasında "*Hemdemî's Fürstenspiegel*"¹⁷ yazmaktadır. Eserin bir diğer nüshası ise McGill Üniversitesi İslamî Çalışmalar Kütüphanesinde C95-S684 numarasıyla kayıtlıdır. Bu nüshanın kapağında "*Solak-zâde Mehmed Hemdemî, Nasihatnâme*" ifadesi mevcuttur. Ancak eserin muhtevasında müellifinin kimliği ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmadığı gibi Solak-zâde Mehmed Hemdemî ile ilgili yapılan çalışmalarda böyle bir eserin varlığından söz edilmemektedir (Özcan, 2009:371).

Müellifin "*beş altı yıldan beri Allah'ın yardımından mahrum kaldığı için düşmana karşı zafer kazanılmadığı*" ifadesi dikkate alınır, eserin 1650-51 yıllarında, Girit seferi sırasında kaleme alınmış olduğunu söyleyebiliriz (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 38^a).

¹ Bu eser, siyaset ahlâkına ve yönetici-yönetilen ilişkilerini konu almaktadır (Çağrı, 2010: 336-337).

² Bu eser, Türk dilinin, edebiyatının ve kültür tarihinin en önemli kaynaklarından biridir (DİA. 2002: 478-480).

³ Eser, devlet teşkilatı ve idaresiyle ilgili konuları içermektedir (Kafesoğlu, 1955: 231-256).

⁴ Bu eser, İslam dininin temel öğretilerini, ahlaka dair kaideleri, insanların tekâmülünü amaçlayan düsturları ve nasihatleri içerir (Türkoğlu, 2018: 671-692).

⁵ Bu eser, kişinin nefsi ile başa çıkabilmesi için vermiş olduğu mücadeleyi konu edinmektedir. İslamiyetin öne çıkardığı değerler Anadolu insanına sembolik bir dille, somutlaştırmalar yapılarak aktarılmıştır (Yunus Emre; Demir, 2016: 2027-2046).

⁶ Eser, 83 beyitlik tasavvuf manzumesidir. Günümüze kadar gelmiş en eski Anadolu Türkçesi örneği olması bakımından önem taşır (Ahmed Fakih, 1956; Sertkaya, 1989: 65-67).

⁷ Ferhengnâme'de dinî, ahlâki konularda öğütler ve bunlarla ilgili hikâyeler yer alır (Erkan, M. & Özkan, M. 1998: 189-191; Gülenç, 2010).

⁸ Âmil Çelebioğlu ve onun verdiği bilgilerden istifade eden araştırmacılar eserin müellifini 14. yüzyıl şairleri arasında zikretseler de müellifin eserini Ahmed Dâî'nin Miftâhu'l-Cenne isimli eserinin nazma çekilmiş hâli olarak nitelendirmiş olması sebebiyle eserin 15 yüzyılda veya daha sonrasında kaleme alınmış olması gerekir. Bu nedenle bazı araştırmacılar tarafından eserin müellifinin 18. yüzyılda yaşamış olan Morali Süleyman Penahî olduğu iddia edilmektedir (Mucan, 2020, s.76).

⁹ Eser dini, ahlâki ve didaktik nitelikte bir mesnevidir (Kılıç, 2005).

¹⁰ Eserde, Hurûflîğin esasları anlatılmaktadır (Kut, 2007: 526-527).

¹¹ Siyasetnâme ve nasihatnâme özelliklerini taşıyan bu eser, Türk edebiyatında vasiyetnâme ve çocuk muhatap alınarak yazılan eserlerin ilk örneği olarak kabul edilmektedir (Kaplan, 1993: 23-25; Kaplan, 1993: 34-36; Yeniterzi, 2006: 1-25).

¹² Eser Nasihatnâme ve Ahlâknâme adlarıyla da anılmaktadır (Koç, 2009: 229-231).

¹³ Çeşitli makale ve hikâyelerden oluşan bu eserde ahlâki ve tasavvufî konulara yer verilerek öğütlerde bulunulmuştur (Aksoy, 1996: 256).

¹⁴ Esere ait nüsha Nuruosmaniye Kütüphanesinde bulunmaktadır. 41 hikâyeden oluşa bu eser toplamda 865 beyittir (Tunc, 1997: 237-249).

¹⁵ Eser, insanları uyarmak, ölümü hatırlatarak iyi ve güzel işler işlemeye yönelmek amacıyla kaleme alınmıştır (Kaplan ve Kalsın, 2009: 672-689).

¹⁶ Mesnevi türünde dini, ahlâki öğütler veren bir eserdir. (Pehlivan 2001).

¹⁷ "Fürstenspiegel" (Almanca bir terim olup "Prens Aynası" veya "Hükümdar Aynası" şeklinde tercüme edilebilir. Orta Çağ ve Rönesans dönemlerinde Avrupa'da yaygın olarak bulunan bu türdeki eserlerde hükümdarların ve yöneticilerin nasıl davranmaları gerektiği konusunda öğütler yer alır. Bu yönüyle doğu toplumlarındaki Nasihatnâmelere karşılık gelmektedir (Weiler, 2019).

Eserin mukaddimesinde Allah'ın alemleri "kemalatını izhar" için yarattığı, bununla birlikte asıl maksadının insanı yaratmak olduğu vurgulanır. Alemin numunesi olarak yaratılan insanın, Allah tarafından kıyamete kadar kalıcı kılındığını, ihtiyaçlarını kolayca temin edebilmeleri için topluluklar hâline getirildiğini, bu nedenle şehirler, köyler, kasabalar ve kentler kurmalarının Allah tarafından insanlara ilham edildiği belirtilir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 1^b-2^a).

Solak-zâde insanları mesleklerine göre dört guruba ayırmıştır: Ehl-i hırsaset (çiftçi), sanat ehli (dokumacı, terzi vb.), tüccarlar ve yönetici sınıfı. Ona göre yönetici sınıfı memleketlerinin muhafazası için kanunlar tesis ederek zulüm ve haksızlıkların önüne geçmekle görevlidir. Adaletle hükmeden yöneticiler dünyada ve ahirette Allah'ın lutfuna erişeceklerdir. Aksi takdirde ise Allah'ın gazabına uğrayacaklardır. Allah adaletin tesisi için peygamberler aracılığıyla temel hukuk kurallarını insanlara bildirmiştir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 2^a-2^b).

Hatime kısmında ise ülkenin yeniden nizam ve intizama kavuşması, düşmana galip gelinebilmesi için idarecilerin kötülüklerden uzaklaşarak iyiliklere yönelmesi gereği üzerinde durulmuştur (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 38^b).

Devlet ve Saltanat Neden Gereklidir?

Müellife göre insanların kimi gafil, kimi cahil, kimi içkiye ve eğlenceye düşkünken, kimi ise akildir. Ancak akil olanların da büyük bir kısmı nefsanî duygularının peşinden koştuklarından nefislerini tatmin için zarardan ve ziyandan kaçınmazlar. Bu yüzden insanların büyük bölümü devlet ve saltanatın değerini bilmezler. Ancak nefislerinin arzularına galip gelenler devlet ve saltanatın lüzumunun, kadrinin ve faydalarının farkındadırlar. Bu kimseler her zaman devletlerinin nizam ve intizamının sürekliliğini ister, zarar ve ziyana sebebiyet veren şeylerden kendileri sakındıkları gibi diğer insanları da sakındırmaya çalışırlar. İnsanların geri kalanı ise zarar ve ziyana neden olan işlerden mecburen el çekerler. Bu ise zamana ve gayrete muhtaçtır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 3^a).

Müminin onuru, şerefi ve ırzı, onun kanı gibidir. Bunların muhafazası ise devletin varlığıyla mümkündür. Bu nedenle devletin varlığı, insanın göz bebeğinden bile daha gereklidir. Zira halkın dininin, nefislerinin, ırzlarının, ailelerinin ve mallarının garantisidir devlettir. Aksi takdirde büyük balık küçük olanı yuttuğu gibi insanların güçlülere zayıflarına musallat olacak, muharebe ve mukatele yaygınlaşacak ve alemde kargaşa hâkim olacaktır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 4^a-4^b).

Dünya Menfaatinin Faydasız Olması

Eserde nefsanî arzuların geçiciliği üzerinde de durulmaktadır. "...Onlara de ki: "Dünya menfaati önemsizdir, Allah'tan korkanlar için ahiret daha hayırlıdır..." (Nisâ Suresi, 77) mealindeki ayette de buyrulduğu gibi dünyevî arzulara aldanılmamalı ve bunlara asla gönül verilmemelidir.

"Rivayet olunur ki hazreti Davud peygamber dağlarda gezerken bir mağaraya rast geldi. O mağarada hazreti Âdem peygamber zamanından kalma haşmetli bir mezar gördü. Baktı ki mezarın başında bir taş var ve taşta şöyle yazılmış: Bana Dulsimü'l-melik derlerdi. Bin sene padişahlık yaptım, bin şehir ele geçirdim, bin asker bozdum, sultanların ve meliklerin kızlarından bin kızın bekaretini izâle ettim. Neticede hâlim, gördüğün hâl mübeddil olup, yatağım toprak ve yastığım taş oldu. Bu yüzden beni gören dünyaya aldanmasın" (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 5^a).

Müellif, "Ahiret hayatı daha hayırlıken biz dünyayı ahiretin üzerinde ihtiyar ettik" diyerek kendi çağdaşlarının eğilimini eleştirir ve dünyayı şu yedi şeye benzetir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 6^{a-b}):

- Tuzlu suya benzer, gözünü aldatarak susandırır, içince asla kandırmayıp harareti artırır, fayda vermediği gibi zarar verir.
- Yağdırmaz bulut içerisinde görünen şimşeğe benzer. Bir anda ortaya çıkar, sonra derhal yok olur.
- Yaz bulutuna benzer. Görenler yağmur yağdıracağını zannederek beklentiye düşerler. Ancak bulut bir anda yok olur, yağmur beklentisinde olanlar hasrette kalır.
- Bulut gölgesine benzer. Kısa bir süre güneş sıcaklığını defeder, ancak yine bir anda kaybolur.
- Çiçeklere, yeşil çimenlere ve yapraklara benzer. Birkaç gün letâfetinden sonra sararır ve kuruyup yok olur, gider.
- Rüyada görülenler gibidir. Uyanınca elinde bir nesne bulunmaz.
- Zehirle karıştırılmış bala benzer, bilmeden yiyeni helak eder.

Rahne ve İhtilalin Devlet ve Saltanatta İsbet Ettiği Yerler

Solak-zâde'ye göre devleti ayakta tutan on payanda vardır:

1-İç karışıklıkların ve dış müdahâlelerin önüne geçebilmek için yeterli miktarda asker temin edilmeli ve gereği gibi donatılarak her an hazır kılınmalıdır.

Müellife göre Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtiyacından fazla askeri mevcut olmasına rağmen açık gözlü kimselerin rüşvet karşılığı veya birilerinin hatırına binaen askerin arasına karışmış olmaları nedeniyle askerin zor zamanlarda görevini yerine getirip getirmeyeceği şüphelidir. Öte yandan asker sayısının gereğinden fazla olması bütçeye büyük bir yük getirmiş, bu yüzden maaşlar

zamanında ödenemez olmuştur. Askerî sınıfta düzenin yeniden sağlanabilmesi için kadim kanunların yeniden uygulanması, askerin düzenli olarak deftere kaydedilmesi ve tam anlamıyla donatılması gerekmektedir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 20^a-20^b).

2-Hudutlarda bulunan kalelerin daima bayındır ve mamur olmasına, ihtiyaçlarının temini ve muhafazasına, kalelerde görevli olan korucuların, yöneticilerin ve zabitlerin durumlarının teftiş edilmesine, ihtiyaçlarının bihakkin temin edilmesine, maaşlarının zamanında ödenmesine dikkat edilmeli ve bu hususlar asla akıldan çıkarılmamalıdır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 20^b).

3-Ülke sınırları dahilinde yol kesicilik yapan eşkiya, hırsız, saruca ve sekban cinsi ortadan kaldırılmalıdır.

Müellife göre oldukça önemli olan bu mesele kimsenin umrunda değildir. Asayiş sağlama görevli olan bey, beylerbeyi ve subaşlar görevlerini ihmal etmektedirler. Bu sorun yüzünden halkın çektiği sıkıntılar hesaba kitaba gelmez durumdadır. Öyle ki “gözlemlerimizi yazmak hüzün nedeni olduğundan bundan vazgeçildi” diyen müellif, durumun vehametini gözler önüne sermektedir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 20^b).

4-Şer’i kanunların uygulanmasına özen gösterilmelidir.

Bu kanunlar bir kimsenin öz benliği, ırzı, soyu, malı ve aklını korumak için gerekli olan kanunlardır. Öz benliği korumak için kısas cezası, namusu korumak için zina iftirası cezası, soyu korumak için zina cezası ve recm, malı korumak için kefalet ve el kesme cezası, akli korumak için alkollü içki kullanımı cezası uygulanmalıdır. Kendi zamanında zina ve recm cezasının uygulanıp uygulanmadığının bilinmediğini, el kesme cezasının ise nadiren uygulandığını belirten müellif, zaman kaybetmeden şer’i kanunların uygulanması ve bu konuda asla gevşeklik gösterilmemesini tavsiye etmektedir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 21^a).

5-Şer’i makamlara yapılacak atamalarda liyakat ön planda tutulmalıdır. Yani *emir bi’l-ma’rûf ve nehiy ani’l-münker*¹⁸ olarak adlandırılan yargı, öğretim, iftâ ve vaaz görevlerinin rüşvetsiz, şefaati seyyiesiz, birilerinin adamı olanlara değil; dindar ve ilim ehlinde olanlara tefviz edilmesi ve bu görevlerde bulunanların haklarının korunması gerekmektedir. Bu payandanın gözetilmesi diğerlerinden daha önemlidir. (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 21^a).

6-Örfî makamlara yapılacak atamalarda liyakat ön planda tutulmalıdır.

Şer’i mahkemelerin verdiği kararları uygulamakla görevli olan bey ve beylerbeyilerin tayin edilmesinde açgözlü olmayan, Allah’tan korkan ve ahiretini düşünen, amelini ve diyanetine itimat edilecek kimseler tercih edilmeli ve bu görevlerde bulunanların haklarının gözetilmesine gayret sarfedilmelidir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 21^a).

7-Maaşların tam olarak ve zamanında ödenmesi için gelir gider dengesinin gözetilmesi ve halkın üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesi gerekmektedir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 21^a).

8-Vergileri toplamak için görevlendirilecek kimselerin müsellah, iyi amel sahibi, mütedeyyin, Allah’tan korkan ve ahiretini düşünen kimseler arasından seçilmesine özen gösterilmeli; zalim, kaba, züğürt kimseler bu işlerde asla görevlendirilmemelidirler (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 21^a).

9-Divan kurumu faal olmalıdır.

Divan haftanın dört günü toplanarak, adaletle muamele edip, halkın bütün kesimlerinin sorunlarını görüşüp, şikâyeti olanların şikâyetlerini dinleyerek onlara hukuk kuralları çerçevesinde muamele etmelidir. Bu hususta garazı tamamen ortadan kaldırarak, ibadullaha merhametle çok zahmeti göğüslemek gerekmektedir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 21^b).

10-İstihbarî faaliyetlere önem verilmelidir.

Devletin idaresinde olan bütün şehirlerin, kasabaların, köy ve kentlerin yöneticileriyle reayası arasında olan ilişkileri ve düşmanın durumunu araştırmak için daima casuslar görevlendirilmelidir. Yapılan tahkikatlar neticesinde tespit edilen aksaklıklar zaman kaybedilmeksizin ortadan kaldırılmalıdır. İdareciler kendilerine emanet edilen halkın durumundan kıyamet gününde sual edileceklerinin bilincinde olarak istirahatlarını terk etmelidirler (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 21^b).

Solak-zâde’ye göre devletin temeli olan bu payandalardan herhangi birine zarar isabet etmesi bütünü etkileyecek, devletin nizam ve intizamına zarar verecektir. Padişahlar evvela bu on maddenin tetkikini gereği gibi yaparak hayata geçirmek zorundadır. İkinci olarak rahne ve ihtilalin sebepleri ve düzeyi tespit edilmelidir. Üçüncü olarak tespit edilen aksaklıkları ortadan kaldıracak ilacın tatbikinde gayret sarfetmelidir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 7^b-8^a).

Nasihât-nâme’de beş sınıfa isabet eden rahne ve ihtilalin, sirayet ettiği milleti zayıflatacağı belirtildikten sonra Osmanlı İmparatorluğu’nun içerisinde bulunduğu durum tasvir edilmektedir:

1-Şer’-i mahkemeler.

2-Örfî mahkemeler.

3-Eminler ve idâre memurları.

4-Askerî sınıf.

5-Reaya.

¹⁸ Emir bi’l-Ma’rûf ve Nehiy ani’l-Münker “İyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışma yönündeki faaliyetler” için kullanılan dinî, ahlâkî ve hukukî bir tabirdir (Çağrı, 1995: 138-141).

Şer'î mahkemelere kadı tayin edilecek kimselerin liyakatine dikkat edilmemektedir. Kadılar görev sürelerini doldurmanın dardindedirler. İçerisinde buldukları zilleti ve kişisel masraflarını karşılamak için borçlanmaya düşkünlüklerini tabir etmek mümkün değildir. Tek dertleri dirliklerinin tahsili ve maddi sıkıntılarının giderilmesidir. Bu nedenle şer'î işler bozulmuş ve düzenini kaybetmiştir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 8^a).

Bey veya beylerbeyi olarak atananlar genellikle sonradan ortaya çıkmış kimselerdir. Bunlar arasında maslahata yarar olanları azdan da azdır. Rütbe elde etmek, süs ve ihtişamlarını karşılamak için çokça borçlanmışlardır. İçerisinde buldukları zillet kadılardan çoktur. Tek dertleri dirliklerinin tahsili ve sıkıntılarının giderilmesi olduğundan örfî işler bozulmuş ve düzenini kaybetmiştir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 8^a).

Eminlerin ve idare memurlarının durumu kadılardan, beylerden ve beylerbeyilerden daha kötüdür. Emanete mecalleri kalmadığı gibi doğrulukla mal tahsil etmeleri mümkün değildir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 8^a).

Devletin güçlü olduğu zamanlarda askerî sınıfa mensup olmak oldukça zorken sonradan bu hususta gerekli dikkat ve ihtimam gösterilmez olmuştur. Rüşvet karşılığında, birilerinin hatırı veya bir yerlerle mensubiyeti olduğu için bu sınıfa dahil edilenlerin bir yolunu bularak vazifelerini yerine getirmemeleri iyi niyetle vazifesini yapanların himmet ve gayretlerine fütur gelmesine neden olmuştur. Öte yandan askerinin maaşlarının zamanında ödenmemesi yüzünden sefer levazımını temin için kuvvet ve kudretleri kalmadığından memleket bayraklığında gevşeklik gösterir olmuşlardır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 8^b).

Reaya, üzerindeki ağır vergiler ve yereldeki idarecilerin hesapsız zulümleri nedeniyle yurtlarını terketmiş, bu yüzden nice köyler ve kentler harap olmuştur. Rumeli tarafında olanlar kendi elleriyle köylerini yakarak kafir memleketlerine kaçmayı tercih edecek kadar çaresiz duruma düşmüşlerdir. Her türlü sıkıntıya rağmen evini, yurdunu terk etmeyenlerin mihnet ve zahmetleri günden güne artmıştır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 8^{b-9^a}).

Tüccar sınıfına mesup olanların sermayeleri zayi olmuş, elinde sermayesi olanlar ise borçlarını bile ödeyemez hâle düşmüşlerdir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 9^a).

Solak-zâde, Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan sınıfların durumunu izah ettikten sonra, rahne ve ihtilalin devlete yansımalarını şu şekilde sıralamaktadır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 9^a):

- 1-Mal ve hazinesinin tükenmesi.
- 2-Reayanın darmadağın ve perişan olması.
- 3-Reaya ve askerî sınıfın birbirlerine karışması ve ayırdedilemeyecek duruma gelmesi.
- 4-Ödenmesi gereken maaşların ve kamu giderlerinin artması.
- 5-Girit seferi gibi derya ortasında yardım ulaştırmanın zor olduğu yerlere seferler düzenlemesi.

Rahne ve İhtilalin Sebepleri

Müellife göre rahne ve ihtilalin sebepleri çoktur, ancak etkisi büyük olanları on tane (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 9^{a-9^b}):

- 1-Devlet düzenini korumak için makul olanı tercih etmeyip, zararı olacak şeylerden sakınmamak.
- 2-Maaşların ve masrafların ziyade olması.
- 3-Emaneti ehline verilmemesi.
- 4-Veziriazamların, meseleleri layıkıyla idrak etmeye gücü olmaması, görevlerini hakkıyla yerine getirememesi veya idrak gücü olduğu ve liderlik etmeye muktedir olduğu halde işlerin gereği gibi icra edilmesine engel olması ve padişahın bu engeli ortadan kaldırmaması.
- 5-Devlet ve saltanat işlerinin mutemed kimselerle müşavere edilmemesi.
- 6-Liyakatsiz kimselerin rüşvet veya şefaati seyyie ile veya büyük bir kapiya mensup olmaları sebebiyle devlet ve saltanat işlerinde istihdam edilmesi.
- 7-Atama ve görevden almaların kamu yararı gözetilmeden kişisel menfaatlere göre yapılması.
- 8-Büyük işlerde küçük adamların istihdam edilmesi.
- 9-Padişahın memleketin durumundan haberdar olmaması ve vekillerine gereğinden fazla itimat etmesi.
- 10-Kanunları gereği gibi uygulanmaması, zulüm ve haksızlıkları mazlumların üzerinden kaldırılmaması ve halka hak ile muamele edilmemesi.

Geçmişte Hüküm Süren Devlet ve Saltanatların Yıkılma Nedenleri

Geçmişte hüküm sürmüş ve yıkılmış devletlerin helak olma sebepleri şunlardır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 9^{b-10^a}):

- 1-Beylerin zulmü.
- 2-Vezirlerin gafleti.
- 3-Halkın yoksulluğu.
- 4-Aşağılık kimselerin devlet kadrolarında istihdam edilmesi.
- 5-Hıyanet ve kezzâb.

6-Vekillere gereğinden fazla itimat edilmesi.

7-Fikir özgürlüğünün engellenmesi ve meşveretin terk edilmesi.

8-Yöneticilerin halkın durumundan haberdar olmaması.

9-Reaya üzerine dayanabileceklerinden fazla sorumluluk yüklenmesi ve ağır vergi yükü altında bırakılmaları.

10-Fırsatların değerlendirilmemesi (İzâ'at-ı fırsat)

Müellif, geçmişte hüküm sürmüş devletlerin yıkılma nedenlerini maddeler hâlinde sıraladıktan sonra Osmanlı idarecilerinin kamu düzenindeki rahne ve ihtilal konusunda etraflıca düşünceleri ve tespit edilen sorunları aşama aşama ilerleyerek, ortadan kaldırmak için ellerinden geleni ziyadesiyle yapmaları gerektiğini, aksi takdirde ihtilalin yaygınlaşacağını ve çözümün de zorlaşacağını ifade etmektedir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 10^a).

Devlet ve saltanatın "tazelikte ve kocalıkta" sefası az, zahmeti ise çoktur. Hatta mizacına bozulma gelip deneyimli doktorun ilacına muhtaç olması hususunda insan hâline benzer. Nasıl ki insan hastalandığında faydalı reçeteler ile maharetli hekimlerin tedavisine muhtaç olursa, devlet idaresinde meydana gelen bozulmaların tedavisi için de akıllı kimselerin görüş ve önerilerinin dikkate alınması ve bu doğrultuda hareket edilmesi gerekmektedir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 10^a).

Müellif, devletlerin ömrünü tazelik, yiğitlik ve kocalık olmak üzere üç döneme ayırmıştır. Buna göre:

- Tazeliği: Devletin kurulmasından, düşmanlarının zararlarını ortadan kaldıracak kudrete erişmesine kadardır.

- Yiğitliği: Kudret sahibi olmasından gelir gider dengesinin bozulmasına kadardır.

- Kocalığı: Gelir gider dengesinin bozulmasından ömrünün nihayetine kadardır.

Ancak devletlerin ölümü, insanların ölümü gibi değildir, hastalıklarının tedavisi her zaman mümkündür. Çünkü yüce Allah hikmet ve hakikatin gereği insanlara gayret ve kararlılık gösterdiklerinde emeklerinin karşılığını verdiği gibi padişahlara da gayret ve kararlılıkları karşılığında idareleri altındaki halk üzerinde hükümlerini yürütebilmelerini ihsan etmiştir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 10^a-10^b). Zira Allah iman edenlere hitabında "Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre¹⁹ de" buyurmaktadır (Nisâ, 59). Öte yandan "Kim bana itaat ederse Allah'a itaat etmiş ve her kim bana isyan ederse Allah'a isyan etmiş olur. Bir de kim âmire itaat ederse bana itaat etmiş; kim âmire isyan ederse bana isyan etmiş olur!" (Müslim, İmaret 33/1853) mealindeki hadis-i şerif rivayetinde âmire itaatin öneminden bahsedilmiştir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 11^a).

Padişahlara bâtında itaat edilmesi için gayret ve kararlılıklarının yanında Allah'ın emirlerine uymaları, nimetlerine şükretmeleri, adaletle hükmetmeleri ve emaneti ehline vermeleri gerekmektedir. Bu doğrultuda hareket eden bir padişahın ülkesinde bereket olur; ticarete, ziraatte ve sanatta gelişme kaydedilir. Aksi durumda ise yani padişah Allah'ın emirlerine uymaz, şükürsüzlük eder, zulümle hükmeder ve emanete ihanet ederse ülkede bereket olmaz ve kıtlık hüküm sürer (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 11^a-11^b).

Solak-zâde'nin aktardığına göre, Benî Ümeyye hâlifelerinden Velid bin Hişâm²⁰ bağ, bahçe ve çiftliğe önem verdiği için onun zamanında halk bağ, bahçe ve çiftlikle ilgili söyleşirlerdi. Süleyman bin Abdülmelik²¹ ise ziyafetlere ve lezzetli yemeklere önem verdiği için onun zamanında halk ziyafetlerin düzenlenmesi ve güzel yemeklerin hazırlanmasıyla ilgili söyleşirlerdi. Ömer bin Abdülaziz²² ise Kur'an-ı Kerim'i ezberlemeye ve geceleri düzenli olarak okunan ayet, salevat, zikir ve dualarla ve ibadet etmeye ve gündüzleri de oruçlu geçirmeye önem verirdi. Onun zamanında ise halk kaç kişinin hafız olduğu, gece içerisinde ne kadar ayet, salevat, zikir ve dua okunduğu ve kaç gün oruç tutulduğu hakkında söyleşirlerdi. Ömer bin Abdülaziz'in saltanatında Benî Ümeyye saltanatı rahne ve ihtilalden kurtulduğundan halk huzur, istirahat ve emniyete kavuşmuştu. Hatta "kurt, koyun ile gezip, zarar vermezdi". Buradan da anlaşılacağı gibi padişahların iyilikleri idareleri altında bulunan halkın fesadını giderir. Ancak halkın iyi olması padişahın fesadını gidermez. Zira "insanlar yöneticilerinin dini üzerindedir" (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 12^a-12^b).

Padişahların hükümlerinin geçerli olması Allah'ın takdiri sayesinde (Nisâ, 59). Bu nedenle padişahların hükümlerine uyulmalı ve onların sözünden çıkılmamalıdır. Buna karşılık padişahlar hukuk doğrultusunda hareket ederek, adaletle hükmetmek, idareleri altında yaşayanların nefislerini, ırzlarını, ailelerini ve mallarını korumakla görevlendirilmişlerdir. Unutulmamalıdır ki "adalet mülkün temeli ve devletin dayanağıdır" (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 12^b-13^b).

Nasihât-nâme'de yer alan "On kişiye hâkim ve zabıt olan biri kıyamet gününde elleri boynuna bağlı olarak mahşer yerine gelir ve hâkimiyeti altındaki kişilerle arasında hüküm verinceye kadar bekler. Adaletle hükmedenlerin ellerinin bağı çözülür, yaptıkları iyilikler onu kurtarır, ancak zulümle hükmetmişse zulmü onu helak eder" (Ahmed bin Hanbel, Müsned, 2/431) hadis-i şerif

¹⁹ İslâm toplumunda üst yöneticileri ve toplumsal otorite sahibi kimseleri anlatan bir tabirdir (Türkan, 2010: 295-297).

²⁰ Müellif metinde sehven Velid bin Hişâm olarak yazmış olmalı. I. Velid, 705-715 yılları arasında hüküm süren Emevî hâlifesidir. Zulmü ve sertliği, sonraki döneme de olumsuz etkiler yaratmıştır (Koyuncu, 2013: 30-31).

²¹ Süleyman b. Abdülmelik 715-717 yılları arasında hüküm süren Emevî hâlifesidir. Adaleti ve merhameti sebebiyle "miftâhu'l-hayr" unvanıyla anılır. Oburluğu ve süslü elbiselere düşkünlüğü de meşhurdur (Yiğit, 2010: 80-81).

²² Ömer bin Abdülaziz, 717-720 yılları arasında hüküm süren Emevî hâlifesidir. İslamî kurallara uygun bir yönetim sergilemeye çalışmış, halkın refahı için verginin adil bir şekilde tahsilini sağlamış ve haracı arazilerin satışını yasaklamıştır (Yiğit, 2007: 53-55).

rivayetinden de anlaşılacağı gibi idarecilerin üzerinde oldukça büyük bir sorumluluk vardır ve onlar kıyamet gününde kendilerine emanet edilenlerden sorguya çekileceklerdir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 13^b-14^a).

Hâkimler, mazlum olanların dertlerine çare olmazlarsa mazlumun Allah'a yönelmesi kaçınılmaz olur. Her kim Allah'a yönelirse onun şikâyeti dinlenir ve huzurdan asla kovulmaz, derdini anlatmasına engel de olunmaz. Bu sayede sıkıntısına derman bulur. Müellif, duaların Allah katında karşılık bulduğunu ifade ettikten sonra halkın gücünün ötesinde vergiler alan ve şahsi harcamaları yüzünden borç batağına düşen ve bu yüzden memleketleri rüşvet karşılığı iltizama veren Osmanlı yöneticilerini "eğer mazlum halk sorunlarına çözüm bulamadığı için yüce Allah'ın kapısına müracaat ederse durumunuz müşkül olur." diyerek uyarmıştır. Ardından Sultan IV. Mehmed'e şöyle tavsiyede bulunmuştur:

"Şerefli dedeleri Kanûnî Sultan Süleyman Han zamanındaki nizam ve intizam her nereye gömülmüş ve saklanmışsa o mahalden kazıp çıkaralar. Zira bir kimse bir yere cevher gömse daha sonra onu bulmak istese önce gömdüğü yeri kazmak gerekir ki o cevheri bula. Eğer gömdüğü yer haricinde yer yüzünün tamamını kazıp, yoklayarak bin yıl harcasa dahi cevheri bulması mümkün değildir. O zamanda mevcut olan nizam ve intizam hukuk ve adalet ile yaşamak sayesindeydi" (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 15^{a-b}).

Kendi zamanındaki Osmanlı hükümetini hukuksuzlukla itham eden müellif, nizam ve intizamın yeniden sağlanması için adaletin cari kılınması gerektiğini şu sözleriyle ifade etmektedir: "Bundan da anlaşılacağı gibi rahne ve ihtilalin giderilmesi, nizam ve intizamın sağlanması adalet tahtında gömülü ve saklanmış imiş. Derhal onu çıkarmak için gayret ve çaba sarf edilmelidir" (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 16^a).

Devlet Yönetiminde Nizam ve İntizam Nasıl Sağlanır?

Nasihât-nâme'de bozulan devlet yapısını yeniden düzene kavuşturmak için yöneticilerin dikkat etmeleri gereken hususlar 10 madde hâlinde sıralanmıştır.

1-Devletin ve saltanatın kudretini, vakarını, lüzumunu ve faydasını doğru mülahaza etmek gerekmektedir.

Müellife göre devletin kadrini bilmek, dinin emirlerinin gereğidir. Bu nedenle cihat, gaza, hac, umre, ilim neşretmek, kötülüklerden menetmek ve günahlara karşı uyarmak, yargı, eğitim ve öğretim işleri, fetva işleri, hatiplik ve imamlik, İslamî törenlerin açığa vurulması (Cuma namazı ve cemaat), tilavet, evrad ve ezkar, hayrat ve hasenat gibi hususların hakkıyla yerine getirilmesi devleti ayağa kaldırır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 16^a).

Devletin gerekliliğini doğru mülahaza etmek ise devletin devamlılığı için elden geldiğince çalışmak ve zorluklara göğüs germektir. Zira devletin değeri paha biçilemez olduğundan, hiç kimse buna karşılık gelebilecek bir nesneye sahip değildir. Devletin lüzumunu doğru mülahaza ise halkın nefislerinin, ırzlarının, ailelerinin ve mallarının ancak devletin varlığı sayesinde muhafaza edilebileceğinin farkında olunmasıdır. Bu nedenle insanlar devleti göz bebekleri gibi muhafaza etmelidirler. Devletin ayakta tutulması bu kadar önemli olduğundan devlet kademelerinde görevlendirilecek kimselerin liyakat ve diyanet sahibi olmalarına dikkat edilmelidir. Nefsanî duygular doğrultusunda veya birilerinin hatırını hoş tutmak için, "ocu bucu" diyerek olur olmaz kimseler herhangi bir memuriyete tayin edilmemelidir. Tecrübesiz kimseler önemli görevlere getirilmemelidir. Eğer zorunluluk sebebiyle deneyim sahibi olmayan birine memleket ismarlanması gerekirse bu kişi hakkında etraflıca araştırma yapılmalıdır. Çünkü insan oğlunun iyileri azdır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 16^{a-16^b}).

Solak-zâde'ye göre Osmanlıyı yönetenler bu hususlara dikkatte kusur etmektedirler. Yöneticilerin makam hırsı, mal sevdası gibi nedenlerle ahireti unuttuklarını, devletin önemini tam anlamıyla kavrayamadıklarını ifade eden müellife göre, zarar ve ziyani olmayacağı zannıyla, şefkat ve merhamet duygularıyla veya birilerinin hatırını kırmamak için olur olmaz kimselere memleket ismarlanmıştır. Bu kimselerin devlete tasallutu neticesinde ülkede rahne ve ihtilal artmıştır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 17^a).

2-Devletin ve devlet adamlarının kişisel giderlerinin azaltılması gerekmektedir.

Devlet ricalinin şan ve şöhret sevdası yüzünden artan masrafları kademeli olarak azaltılmalı ve kişisel masrafların karşılanması için vergi gelirleri kullanılmamalıdır. Kişilerin gelir ve gider dengesinin gözetilmesinin lüzumuna değinen müellife göre insanın hâlinin düzenli olması için gelirinin baş parmak kadar ve giderinin serçe parmak kadar olması gerekir. Aksi halde gelir masrafa yetmez ve insan sıkıntıya düşer. Hazinesin en önemli kaynağı halk olduğundan kamu gelirlerinin artırılabilmesi için halkın zulümden himaye edilmesi lazımdır. Halkın durumunu gözetmeden sadece hazineyi kayırarak gelirlerin artmasını sağlamak mümkün değildir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 17^{a-b}).

3-Emanetin ehline verilmesi gerekmektedir.

Devlet idaresinde liyakatli kimselerin görevlendirilmesi Allah'ın emirlerindedir. Aksi halde Allah'a, resulüne ve bütün Müslümanlara ihanet edilmiş olur. Çünkü fasık, cahil ve yaramaz olanlara mansıp verip, onlara memleket ismarlamak ülkenin harap

olmasına neden olur (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 18^b-19^a).

4-Veziriazam olarak tayin edilenler görevlerini layıkıyla ihata gücüne sahip olmalıdır.

Veziriazamlık makamına tayin edilen kimselerin görevlerini layıkıyla ihata gücüne sahip olmaları elzemdir. Çünkü veziriazamlık makamı insanın kalbi mesabesinde. Vücüttaki diğer organların sağlıklı bir şekilde görevlerini yerine getirmesi için kalbin sağlıklı olması ve görevini tam anlamıyla yerine getirmesi gerektiği gibi devleti oluşturan kurumların işlerliğini tam anlamıyla sağlamanın yolu da veziriazamların görevlerini layıkıyla yerine getirmelerine bağlıdır. Veziriazamların iyiliği, dürüstlüğü ve adaleti alt kademedeki tüm idarecilerin ve halkın yararlılık göstermesini ve itidalli olmalarını sağlayacaktır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 19^a-20^a).

5-Devlet ve saltanat işlerini mutemed kimselerle müşavere etmek gerekir.

Müşavere etmek her işte hak ve sevabın kılavuzudur. Bu sayede iyiliğe erişmek, hatalardan ve hileden emin olmak mümkün olur. Büyük küçük, zengin fakir herkesin müşavereye ihtiyacı vardır. Müellife göre insanlar üç kısımdır: (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 21^b-22^a).

- “Bütün âdem” kendisi rey sahibi olduğu gibi müşavere eder.
- “Yarım âdem” kendisi rey sahibidir, ama müşavere etmez.
- “Hiç âdem” kendisi rey sahibi olmadığı gibi müşavere de etmez.

Peygamberimiz hazreti Muhammed kutsal faziletlerle müeyyed olmasına ve kendi derecesinde hiçbir fert bulunmamasına rağmen Allah kadim kelamında O’na müşavere etmeyi emrettiğinden (Âl-i İmrân,159) hazreti Muhammed bu emir doğrultusunda hareket etmiş ve inananları da “Eğer bir topluluk istişare ederse ancak bu şekilde işleri en doğru yola yönlendirilir” (Ebû Davûd, İlim, 8) diyerek müşavere konusunda teşvik etmiştir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 22^a).

Nasihât-nâme’de müşavere etmenin önemi anlatılırken Yemen Melikesi Belkıs’ın²³ bu konudaki davranışı örnek verilmektedir.²⁴ Belkıs’ın devlet işlerini görüşmek için istihdam ettiği üç yüz on üç danışmanın olduğunu aktaran müellif, İskender-i Zulkarneyn’in devlet ve saltanatına denk olan Osmanlı İmparatorluğu’nda müşavere için aklına, diyanetine ve fikrine itimat edilecek on kişi bulmak istenirse bulmakta zorluk çekileceğini, bu nedenle de devlet ve saltanat işlerinin bozulduğunu ve karmakarışık hâle geldiğini ifade etmektedir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 22^b-23^a).

Müşaverenin öneminden bahsedildikten sonra “kimlerle müşavere edilmelidir?” sorusunu yanıtlayan müellif, “*İstişare edilen kimse güvenilen kimsedir*” (İbn Mâce, Edeb, 37) mealindeki hadis-i şerif rivayetinde belirttiği gibi müşavere edilecek kimsenin diyanetine, emanetine ve rey ve tedbirine itimat olunacak kimseler arasından seçilmesi gerektiğini belirtir. Bu özellikleri taşıyan on kişi bularak onlarla ayrı ayrı müşavere etmek, eğer bu şartları sağlayan bir kişi bulunabilmişse onunla on kere müşavere etmek lazımdır. Müşavere etmek için gerekli şartları taşıyan biri bulunamazsa o zaman bir kadına danışılıp, onun fikrinin aksi yönde amel edilmelidir²⁵ (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 23^a).

6-Kamuya yapılacak atamalarda liyakat sahibi kimselerin istihdam edilmesine önem verilmelidir.

Memuriyetlere yapılacak atamalarda rüşvet, şefaati-seyyie ve bir yerlere intisabı olmak gibi etkenler gözardı edilmeli, istihdam edilecek kimselerin liyakatine önem verilmelidir. Yönetici olarak atanacakların halkın nefislerini, ırzlarını, ailelerini ve mallarını korumak için kendi huzur ve istirahatlarını terk edip, bu uğurda zahmet ve meşakkat çekmeyi göze alacak, basiretli, yeterli, dürüst ve emanet sahibi kimseler olmasına dikkat edilmelidir. Nefislerinin hevâsını icra etmek için mal, ziyet ve ihtişam elde etmek isteyenlerin, makam hırsı bulunanların yönetici olarak atanmaları kesinlikle doğru değildir. Zira devlet ve saltanata isabet eden rahne, ihtilal ve fesadın en büyük olanı haris insanların yönetici olmasından kaynaklanmıştır. Zalim kimselerin yönetici olarak tayin edilmesini “*kurtları koyunlara çoban etmeye ve kapısına kudurmuş köpek bağlamaya*” benzeten müellife göre kurtlardan koyunlara gelecek zarar, kurtları koyunlara çoban eden koyun sahibinden kaynaklandığı gibi kudurmuş köpeğin ısıracağı kimselere isabet eden zarar ise kudurmuş köpeği kapısına bağlayanlar yüzündendir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 23^a-24^a).

İskender-i Zulkarneyn saltanatına denk olan Osmanlı saltanatı, gelir gider dengesinin bozulması neticesinde kocalık mertebesine ulaşmıştır. Devlet işlerinde rüşvet alınması, birilerinin hatırının, şefaatinin gözetilmesi ve belli grupların devlet üzerindeki tahakkümü sebebiyle liyakat sahibi olmayan, açgözlü kimselere timar, zeamet, evkaf, karye ve mâlikâne mirileri ihsan edilmiş, onlar da

²³ Belkıs bint el-Hedahid b. Şürahbîl. Kur’an-ı Kerim’de ve Ahd-i Atık’te adı zikredilmeden kendisinden bahsedilir (Yüçetürk, 1992: 420-421).

²⁴ Hazreti Süleyman, Belkıs’ı İslam’a davet eden bir mektup göndermiş, Belkıs ise mektubun içeriği hakkında müşavere etmek ve ona göre karar vermek için ülkesindeki alimleri ve akıl sahiplerini toplamıştır. Onun bu hareketi Allah tarafından beğenildiğinden ümmet-i Muhammed’e örnek olması için Kur’an-ı Kerim’de hikâye edilmiştir (Neml Suresi, 32).

²⁵ Hazreti Muhammed, ihtiyaç hâlinde eşleriyle istişarede bulunmuştur. Bu durum bahsi geçen rivayetin uydurma olduğunu gösterir (Kandemir, 2012: 329).

gaddarlık ve zalimlik edip, kudurmuş köpek gibi hareket ederek hangi mültezim beş dirhem fazla verse iltizamları onlara verdiklerinden halk müflis olmuştur. Anadolu'da celâfî isyanlarının²⁶ ortaya çıkmasının sebebi budur. İsyânların bastırılabilmesi için bir, iki milyon insan kılıçtan geçirilmiş ve ülkede büyük bir ekonomik yıkım yaşanmıştır. Müellif, liyakatsiz kimselerin memuriyetlerde istihdam edilmelerini “*Maslahat için âdem aranmayıp, âdem için maslahat aranması*” olarak tarif etmektedir. O, devleti yönetenlerin sorunun kaynağını bildikleri halde çözüm için gayret sarfetmek yerine mevcut durumun devamına göz yummalarının sebebini “*Tut ki elleri değmedi yahut tedricle şimdiki halde isabet eden rahne ve ihtilalin bu derece büyük olacağını düşünemediler*” şeklinde ifade ettiği gibi, mevki ve makamları rüşvet karşılığı satılan, giderlerini karşılamak için halkın malını sarf eden devletleri de “*Ne zaman acıksa bir miktar etini kesip yiyen kişiye ve her gün temelinden biraz toprak kazılıp çamur edilerek duvarlarına ve tavanına sürülen eve*” benzetmektedir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 24^{a-b}).

7-Görevlerini layıkıyla yerine getiren idareciler geçerli bir neden olmadıkça görevlerinden azledilmemelidirler.

Nasihatnâme'de belirtildiğine göre devleti viran ve harap hâle getiren sebeplerden birincisi kamu kaynaklarının israfı, ikincisi ise gereksiz yere yapılan tayin ve azillerdir. Kendilerine memleket ismarlanan kimseler; görevi suistimal etmesi, idaresi altındakilere zulmetmesi veya başkalarının zulmetmesine göz yumması, görevini layıkıyla yerine getirememesi gibi durumlar haricinde görevinden azledilmemelidir. Aziller sırf birilerinin adamlarını ileri çekmek veya mal, mülk ve mansıp sahibi olması için yapılırsa devlette rahne ve ihtilal artar, düzen ve intizamın sağlanması da imkânsız olur (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 24^b).

8-Büyük işlerde küçük adamları istihdam etmemek gerekir.

Solak-zâde'ye göre her görevin kendine uygun bir memuru vardır. Ancak doğru kişinin bulunması ziyadesiyle güçtür. Çünkü insanlar akıl, edep, gayret, diyanet, himmet, salah, takva gibi hususlarda birbirlerinden farklı yaratılmışlardır. Nasıl ki filin taşıdığı yükü deve taşıyamazsa bu da öyle kesin bir emirdir. Subaşı olan herkes bey olamaz, bey olan herkes beylerbeyi olamaz, imamet ve hitabete liyakati olan herkesin vaaz ve tedrise liyakati olmaz, ziraate ve sanata meyli olan herkesin kalem ehli veya kılıç ehli olmaya liyakati olmaz. Bu nedenle nitelik sahibi olanların kadri bilinip, onlara değer vermek gerekir. Oysa Osmanlı İmparatorluğu'nda 1000 tarihinden (1591-92) önce devlet ve saltanatın idaresinde rüşvetle iş görmek, şefaati-seyyie ve hatır gözetmek yüzünden iyilerin kadri bilinmediği gibi onlara itibar da edilmemiştir. Bu nedenle de her maslahat için kendisine uygun kişiyi istihdam etmek imkânsız hâle gelmiştir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 26^b-27^a).

Devlet düzeninin yeniden tesisi için istihdam edilecek kişilerde belirli nitelikler aranmalıdır. Seçilenler devlet terbiyesinden geçtikten sonra onlara hak ettikleri değer verilmeli, liyakatlarına uygun işlerde istihdam edilmelidirler. Küçük adamlar büyük işlerde istihdam edilirlerse devletin bütün kademeleri olumsuz etkilenecektir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 27^{a-b}).

Kamu düzenini bozan bir diğer husus ise layıkıyla maslahata yarar bir kimsenin herhangi bir nedenle görevinden ayrılması ve onun yerine alelade birinin tayin edilmesidir. Müellife göre Osmanlı İmparatorluğu'nda şer'i ve örfî görevlere tayin edilenlerin onda biri geldiği mevkiyi hak etmiş değildir. “*Devletlerin yok oluşu, alçakların iş başı yapmasıyla gerçekleşir*” atasözünün manası gerçekleşmiştir. Hazreti Âdem'den beri zuhur edip, yok olan devlet ve saltanatların zeval ve helâkinin sebebi akıl, ehli-rey ve tedbir sahibi olmayan; kifayetde noksan, maslahata yaramayan aşağı halli kimselerin memuriyetlere veya başkanlık gibi yüksek dereceli görevlere tayin olmalarıdır. Sırf birilerinin veya bir yerlerin adamı olduğu için liyakatsiz kimselerin iş başına getirilmelerinin devlet düzenine verdiği zararı “*Cahiliye döneminde üç yüz yıl yaşayan Mesud bin Ekber isimli kimse buyurdu: İçlerinde kötü karakterli olanları riyasete ve baş olmaya vasıl olmadıkça hiçbir cemaat zillate düşmedi*” diyerek ifade etmektedir. Ardından “*Pinti olanlar başkan olduğunda cömert olanlar helak olurlar*” mealindeki Arapça atasözünü paylaşan müellife göre, alçaklar yüce mertebelere ulaşıncaya, yüce olanlar aşağıya düşer. Ayak baş olursa, baş ayak olur. Rezil kimseler bey olunca şeref sahipleri helak olurlar. Şerir ve yaramaz olanların devleti iyilerin üzüntüsüdür. Cömert kimselerin devlete vasıl olmaları büyük ganimettir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 28^a).

9-Padişahlar vekillerine itimat etmemeli, memleket ahvalini bizzat kendileri araştırmalıdır.

Padişahlar vekillerine itimat etmemeli ve memleketin durumunu bizzat kendileri araştırmalıdır. Çünkü devlet padişahın evi ve halk ise ailesi değerindedir. Nasıl ki aile reisleri aileleri hakkında başkalarına itimat etmezlerse, padişahlar da başkalarına itimat etmemelidirler. Bu hususta gösterecekleri özen sayesinde memleketleri mamur ve halkları müreffeh olur (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 28^b-29^a).

Müellifin aktardığına göre mülkleri ellerinden giden padişahlara, “*mülkünüzün, saltanatınızın ve izzetinizin elinizden çıkmasına ne sebep oldu?*” diye sorulduğunda, onlar şöyle cevap vermişlerdir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 29^{a-b}):

-Zevk ve safaya düşkünlüğümüz, yeme ve içmeyle meşgul olmamız nedeniyle mühim olan işlerimizi ihmal etmemiz, yani

²⁶ Celâfî isyanları için (İlgürel, 1993: 252-257; Akdağ, 1958: 53-107; Şahin, 2003: 6).

memleketimizin, hâkimlerimizin ve reayamızın ahvalini bizzat araştırmadığımız için memleketin durumundan bihaber olmamız,
 -Memleket işlerinden sorumlu olan vekillerimizin kendi menfaatlarını, nefislerinin arzularını tercih ederek türlü türlü kötülükleri ve fesatlarıyla mülkümüzü nizam ve intizamdan çıkarmaları,
 -Beylerimizin ve ummalımızın halkımıza zulümleri ve haksızlıkları yüzünden halkın bizden incinmeleri, nefret etmeleri ve bizden rahat temenna etmeleri,
 -Haraçgüzarlarımız²⁷ üzerlerine tahammüllerinden ziyade vergi yüklendiği için memleketimizin yıpranması, mal ve hazinemize killet gelmesi,
 -Devlet görevinde olan memurların maaşlarının ödenememesi sebebiyle görevlerinden feragat ederek, hizmet mahallinde itaat etmemeleri,
 -Düşmanlarımız üzerimize saldırdıklarında düşmana karşı koyacak yeterli sayıda askerimizin olmaması ve mevcut olanların da gereği gibi donatılmış olmamaları,
 -Devlet ve saltanatımızın zeval ve helakinin en büyük nedeni ise memleketin nizam ve intizamdan çıkmış olduğundan haberimizin olmamasıdır.

Padişahların kesinlikle yapmaları gereken şey, yöneticilerle reaya arasındaki ilişkileri gizlice araştırmak ve memleketin durumundan haberdar olmaktır. Zira padişahların atadıkları yöneticilere mukayyet olarak, iyilerine ihsanda bulunup, görevlerinde mukim kilmaları ve kötülerini azlederek onlara bir daha memuriyet vermemeleri gerekir. Bu tedbir sayesinde kötüler iyi olmaya başlarken iyiler de iyiliklerini artırır. Aksi durumda ise yaramazlar yaramazlıklarını artıracakları gibi iyilere de bıkkınlık geleceğinden iyilikten usanırlar. Böylece her geçen gün zulüm ve haksızlıklar artar, devlet ve saltanata helak isabet eder (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 29^b).

Geçmişte helak edilen toplumların sırf küfürleri yüzünden helak edilmediğini, helak edilmelerinin asıl sebebinin birbirlerine zulüm ve haksızlık etmeleri yüzünden olduğunu (Hûd, 117) belirten müellif, “Devlet küfürle değil zulümle yıkılır” atasözünün gereği olarak aralarında adaletin hâkim olduğu kafir devletlerinin, küfürleri sebebiyle helak olmayacağı gibi zulmün ve haksızlığın hâkim olduğu İslam devletlerinin de Müslümanlıklarına rağmen bâki kalmayacağını belirtmektedir. Ona göre Allah’ın kullarına zulmetmek mülkün harap olmasına neden olur. Çünkü kullarına karşı çok merhametli olan yüce Allah küfre müsamaha gösterir ancak zulme; özellikle emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münkerin²⁸ terk olunmasına asla müsamaha göstermez (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 29^b-30^a).

Nasihatnâme’de üzerinde durulan emir bi’l-ma’rûf nehiy ani’l-münker kavramının izahı için

“İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir” (Âl-i İmrân, 104) ayetine atıfta bulunulmuştur.

Daha sonra aşağıdaki mealdeki hadis-i şerif rivayetine yer verilmiştir:

“Allah’ın koyduğu sınırları gözetmeyenlerle, sınırlar içinde kalanlar şuna benzerler: Bir topluluk düşünün ki gemiyi aralarında paylaşmışlar. Bir kısmı yukarı katta, bir kısmı aşağı katta oturuyor. Aşağıdakiler yukarıya çıkıp kendileri için su alıyorlar ve yukarıdakiler bundan rahatsız oluyorlar. Bunun üzerine aşağıdakiler ellerine baltayı alıp geminin dibini delmeye kalkışıyor. Yukarıdakiler onların yanına gelerek: Niye böyle yapıyorsunuz? diyorlar. Onlar da: Siz bizden rahatsız oldunuz, ama bize de su lazım diyorlar. Şimdi diğerleri onların elini tutar yaptıklarına engel olurlarsa hem onları hem de kendilerini kurtarırlar. Onları kendi hallerine bırakırlarsa hem onların hem de kendilerinin ölümüne sebep olurlar” (Buhari, Kitabu’s-Şehadat, 30/2686).

Âl-i İmrân suresi 104. Ayet ve hadis-i şerif rivayetinden de anlaşıldığı gibi devlet ve toplum hayatında iyiliğin emredilmesi ve kötülükten vazgeçirmeye çalışılmasında büyük faydalar vardır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 30^b-31^a).

İyiliğin emredilmesi ve kötülüklerden men konusunda ilim sahiplerine büyük sorumluluk düşmektedir. Bu konuda üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmemeleri veya ilimlerini başkalarından kıskanmaları ve ücret karşılığında okutmaları hâlde ebedi azaba düşürüleceklerdir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 31^a-32^b).

10-Adaletle muamele etmek, zulmü ve haksızlığı mazlumlar üzerinden kaldırılmak gerekir.

Daha önce de belirtildiği gibi zulüm ve haksızlık, devlet ve saltanatın helakına; nizam ve intizamın bozulmasına neden olur. Bu nedenle yönetimde adaletin hâkim kılınması ve mazlumların üzerinden zulüm ve haksızlığın kaldırılması; yani “Ağlaya ağlaya gelenlerin, güle güle gönderilmesi” gerekir. Buna dikkat edilmesi durumunda ülkede nizam ve intizamın yeniden sağlanması mümkün olacaktır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 32^b).

²⁷ Haraçgüzar “Osmanlılar’da haraç verme mükellefiyetini ifade eden bir tabir” olarak kullanılmıştır (Emecen, 1997: 90-92).

²⁸ Emir bi’l-Ma’rûf ve Nehiy ani’l-Münker “İyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeye çalışma yönündeki faaliyetler” için kullanılan dinî, ahlâkî ve hukukî bir tabirdir (Çağrı, 1995: 138-141).

Solak-zâde, adaletle hükmetme konusunda Erdeşir Bâbek²⁹, Yezdicerd³⁰, Abdullah bin Kâhir ve Enûşirvân³¹ isimli padişahların bu husustaki beyan ve tutumlarına yer vermiştir. Buna göre;

“Nitekim Erdeşir Babek isimli padişah buyurdu: “Eğer bir padişah, zulüm ve haksızlığı irtikab edip, adaletten yüz çevirirse saltanatının kıvamı yavaş yavaş zaafa uğrar, düzen ve intizama kudretten acizlik belirmekle o padişahın taht-ı hükümetinde olan raiyet ona itaat etmekten yüz çevirirler. Zira padişahlığı; yani hükmü geçmez hâle gelir. Bunu sağlamak askerle olur. Sadece asker de bunun için yeterli olmaz, mal da gerekir, sadece mal ile de olmaz, vilayetin mamur olması da gerekir, sadece vilayetin mamur olması da yetmez, illa adalet yani hüsn-i zabt ile olur. Bir yerde mamurluğun olması için padişahın orada adaletle hükmetmesi gerekir” (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 32^b).

“Yezdicerd isimli padişah devlet ve saltanat ne ile ıslah olur diye bilgine sual etti. O bilgin cevabında: Halka nezaketle davranmak, halkı muhafaza etmek ve halktan vergi alırken zulüm ve haksızlık etmeden almak ve de halka adaletle davranıp, kendini sevdirmek, vilayette olan yolların güvenliğini sağlamak ve de zalimlerden mazlumların haklarını almakla olur! diye cevap verdi” (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 32^b-33^a).

“Abdullah bin Kâhir isimli padişah, büyük şeyhlerden birine: Devlet ve saltanat bizim silsilemizde ne kadar süre eğlenir! diye sordu. O şeyh cevabında: Divan hanenizde hâlis adaleti düşünüp, kaldırmadığınız sürece eğlenir! diye cevap verdi” (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 32^b-33^a).

“Enûşirvân’a demişler ki: Sasani hanedanının devlet ve saltanatı senden önce kemal merteye zaafa düşmüşken, senin zamanında bu derece kuvvet ve istihkâm bulmasına sebep ne oldu? Enûşirvân cevabında demiş ki: Faziletli bilginin nasihatlarıyla amel etmekle oldu. Zira o bana nasihat edip buyurdu: “Asker olmadan devlet ve saltanat olmaz, mal olmadan asker olmaz, memleket olmadan mal olmaz, halk olmadan memleket olmaz, halk ise adalet olmadan olmaz!” Ne zaman ki faziletli bilginin kelamına özen gösterip, adaleti kendime ittihaz ettim. Devlet ve saltanat nizam ve intizam bulup, memleket mamur ve abadan oldu! diye buyurdu” (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 32^b-33^a).

Nasihatnâme’de aktarıldığına göre Enûşirvân öldüğünde, vasiyeti üzerine tabutu ülkenin dört yanında gezdirilerek *“Her kimin bunun üzerinde bir hisse hakkı varsa gelip alsın”* diye nida edilmiş, ancak onun üzerinde hakkı olan bir kimse bulunmamış. Enûşirvân’ın küfrüne rağmen, adaletle hükmetmesinin öteki alemde karşılık bulunduğunu ifade eden müellif, şu hadis-i şerif rivayetini paylaşmıştır:

“Peygamberimiz Hazreti Muhammed’den nakl olunur ki miraç gecesinde iki kişiyi cehennemde gördüm. Her birisi bir kürsü üzerinde oturmuş, cehennem ateşi her ne zaman hücum etse yelpaze gibi bir şey peyda olup ateşin gücünü defeder. Hazreti Cebrail-i Emin’den bunların kim olduklarını sual ettim. Cevap verip: Birisi Enûşirvân’dır ve diğeri Hâtim et-Tâî³²’dir! diye buyurdu. Tekrar sual ederek: Ya o yelpaze ki peyda olup, ateşin gücünü defeden şey nedir? dedim. Anuşirvan’ın adaletidir ve Hâtem-i Tâî’nin cömertliğidir! diye buyurdu (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 34^a).

Solak-zâde’ye göre Enûşirvân, ateş-perets bir kafirken aklını kullanarak adaletin değerini ve zulmün kötülüğünü idrak ederek zulümden uzaklaşmış, bu sayede devletine ve saltanatına nizam ve intizam hasıl olduğu gibi kendisi de kıyamete kadar adaletiyle meşhur olmuştur. İslam padişahları da Enûşirvân gibi akıllarını kullanarak adaletin güzelliğini, zulmün kötülüğünü idrak etmiş olsalardı, adalete yönelip zulümden kaçmaya himmet sarfederlerdi. Böylece devletlerinde nizam ve intizam hasıl olacağı gibi kendileri de kıyamete kadar adaletleriyle anılırlardı (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 34^b).

Dinin İktidarını İkame Etmek İçin Önemi

Solak-zâde, Nasihatnâmesinde 8. yüzyıl düşünürlerinden İbnü’l-Mukaffa’nın³³ devlet yönetimiyle ilgili görüşlerine de yer vermiştir. İbnü’l-Mukaffa’ya göre üç tür iktidar (padişah) vardır:

- Dinin iktidarı

²⁹ Erdeşir-i Bâbekân, Sâsânî devletinin kurucusudur. Bazı kaynaklarda Erdeşir-i evvel olarak da geçen bu padişahın hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır (Yazıcı, 1995: 284-285).

³⁰ Yezdicerd (veya Yezdegerd), İran tarihinde birkaç farklı hükümdarı taşıdığı bir isimdir. En bilinen Yezdicerd, Sâsânîler İmparatorluğu’nun son hükümdarıdır ve tam olarak III. Yezdicerd olarak bilinir. III. Yezdicerd, 632-651 yılları arasında hüküm sürmüştür (The Editors of Encyclopaedia, 2019).

³¹ Enûşirvân, 531-579 yılları arasında hüküm süren Sâsânî hükümdarlarıdır. İslâmî kaynaklarda âdil bir hükümdar olarak zikredilen Enûşirvân’la ilgili hikâye ve menkıbelere sıkça yer verilir (Tefazzülî, 1995: 255; Albayrak, 1995: 255-256).

³² Hâtim et-Tâî (ö.578), Câhiliye döneminde yaşamış, cömertliği ile tanınan üç kimseden birisidir (diğerleri Kâ’b bin Mâme ve Herim bin Sinân). Onun bu özelliği darbimesel hâline gelmiştir (Tülücü, 1997: 472-473).

³³ İbnü’l-Mukaffa, Müslüman olduktan sonra Abdullah b. Mukaffa adını almış ve Ebû Muhammed künyesiyle anılmıştır. Kirman Valisi İsâ b. Alî’nin döneminde ün kazanmış, hâlife Mansûr’un isteği üzerine bazı Yunan klasiklerini tercüme etmiştir. Toplumda adaleti sağlamak ve keyfi yönetimi sona erdirmek için çabalamıştır (Durmuş, 2000: 130-134; Kutluer, 2000: 134-137).

- Sağduyunun iktidarı (dünyevi işleri düzene koyan iktidar)
- Zevk ve eğlencenin iktidarı

Dinin iktidarını yönetiminde hâkim kılan padişahlar, halkın dünya ve ahiretlerinin nizam ve intizam bulmasını sağlarlar. Bu nedenle insanlar onlardan razı olur. Herhangi bir sebeple kendilerinden incinmiş olan birileri varsa, bu durum padişaha herhangi bir zarar ve ziyan getirmez (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 35^a).

Sağduyunun iktidarını yönetiminde hâkim kılan padişahlar, devlet işleride nizam ve intizamı tesis ederler. Halk korkudan emin olarak düzen içerisinde yaşar. Herhangi bir sebeple kendilerinden incinmiş olan birileri varsa, bu durum padişaha herhangi bir zarar ve ziyan getirmez (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 35^a).

Zevk ve eğlencenin iktidarındaysa (*nefsin isteklerini icra edici olan iktidar*) padişahlar nefsanî isteklerinin peşinden koştuklarından, idareleri altında bulunanların hem dünya hayatları ve hem de ahiretleri nizam ve intizamdan çıkar. Bu yüzden o padişaha zarar ve ziyan teveccüh edeceğinden bu dünyada ve ahirette helâke uğrarlar (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 35^a).

İlim Ehlinin İskân Edilmesinin Önemi

Solak-zâde'ye göre padişahların üzerlerindeki farzlardan birisi de himayeleri altında yaşayan halkı, İslam inancından ayrılmış sapık fırkaların etkilerinden muhafaza etmektir. Bunun için ilim ehli kimseleri memleketlerinde iskân ve bunların halkı eğitmelerini temin etmeleri gerekmektedir. Ayrıca "Dinin iktidarını" toplum üzerinde egemen kılmak için ilim adamlarının yetiştirilmesi de önemlidir. Fatih Sultan Mehmed'in bu husustaki faaliyetlerine dikkat çeken müellif, inşa edilen eğitim kurumlarında yapılan ilmi münazaralara padişahın bizzat katıldığını ve liyakatini ortaya koyanlara rütbelere vererek onları taltif ettiğini ve bu sayede Rum, Arap ve Acem fazıllarından birçoklarının Osmanlı ülkesinde toplandığını belirtir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 35^{a-b}).

Padişahların ilme gösterdikleri itibar sayesinde alimler yetişir, din ikâme olunur ve böylece her kişi dinin yasakladığı işlerden kaçmaya başlarsa din mamur olacağı gibi devlet ve saltanat da mamur olur (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 35^b).

Müellife göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun içerisine düştüğü sıkıntıların, düşmanlar karşısında alınan mağlubiyetlerin sebebi idarecilerin Allah'ın emirleri doğrultusunda hareket etmemeleri, nefsanî arzularına tabi olmaları, makam hırsı ve açgözlülükle halka hesapsız zulüm ve haksızlık etmeleridir. İnsanlar kendilerinde bulunan güzel hasletleri kötülerle tebdil etmedikleri müddetçe Allah verdiği nimetini cezayla ve belayla değiştirmez. İnsanların yaptıkları kötülükler nedeniyle karada ve denizde, kalpte ve bedende dünya ve ahiret hayatını olumsuz etkileyecek fesatlar vuku bulmuş, ilimden, salih amelden, helal rızıktan ve tok gözlü olmaktan, akıl ve ömür bereketinden, kıymet ve zaferden, duaların kabul olmasından mahrum bırakılmışlardır. Zulümleri yüzünden kıtlık, pahalılık, toplu insan ölümleri ve sapkınlıklar artmış, bereket azalmıştır (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 36^{a-b}).

Osmanlı idarecilerinin dünyaya tamah etmeleri, makam hırsına kapılmaları, açgözlülükleri ve zulümde ileri gitmeleri yüzünden Allah, düşmanların kalplerindeki korkuyu kaldırmış, düşmanlar akın akın Osmanlı topraklarına saldırmaya başlamışlardır. Oysa Allah müslümanlara yardım edeceğini vaad etmiştir. Buna rağmen beş altı yıldan beri Allah'ın yardımından mahrum kaldığı için düşmana karşı zafer kazanılamamış, halk ve asker türlü sıkıntılar çekmiştir³⁴. Bunun nedeninin Allah'ın gönderdiği kanunlara muhâlefet edilmesi; yani "*türlü türlü zulüm, haksızlık ve kanunsuzluklar*" olduğu güneşten daha aşikâr dünden daha nettir (Hemdemî, yz. Cod.N.F.283, 37^b-38^a).

³⁴ Müellifin burada bahsetmiş olduğu sefer, 1645'te başlayan Girit seferidir. (Pul, 2008: 591-602; Cengiz, 2019: 105-133).

Sonuç

Solak-zâde Mehmed Hemdemî, 17. yüzyıl müelliflerindedir. Sultan IV. Murad'ın musahiplerinden olmakla birlikte Sultan İbrahim, Hatice Turhan Sultan ve IV. Mehmed tarafından da himaye edilmiştir. Kendisi daha çok Solak-zâde Tarihi isimli eseriyle tanınmaktadır. Müellifin hayatı ve eserleri hakkında yapılan çalışmalarda "Nasihatnâme" isimli eserinden bahsedilmemiştir. Hemdemî'nin Nasihatnâmesi'nin tespit edilen nüshaları Avusturya Millî Kütüphanesinde (Türkçe Yazmaları kataloğunda Cod.N.F.283) ve McGill Üniversitesi, İslami Çalışmalar Kütüphanesi'nde (C95-S684) bulunmaktadır. Osmanlı ordusunun Girit Seferi'nin devam ettiği sırasında (1650-51) kaleme alınmış olan nasihatnâmede, Osmanlı İmparatorluğu'nun içerisinde bulunduğu yönetsel sorunlar ve bunların çözümü üzerinde durulmuştur.

Hemdemî'nin Nasihatnâmesi'nde vurgulanan hususlar şunlardır:

"Devlet" halkının ırz, din ve mal güvenliğinin garantisidir. Bu nedenle insanın göz bebeğinden bile daha değerlidir. Ancak insanların birçoğu devletin toplumsal düzen için önemini yeterince kavrayamadığından devletin nizam ve intizamına zarar verecek eylemlerden kaçınmazlar. Özellikle idareci makamında bulunanların bu husustaki ihmallerinin neticesi olarak toplumda kargaşa, terör ve anarşi hâkim olur. Geçici dünya nimetlerine aldanarak rüşvet karşılığı memuriyetleri satan, sırf birilerinin hatırını hoş tutmak için veya bir yerlere intisabından başka bir özelliği olmayan liyakatsiz kimseleri memuriyetlere tayin edenler, yönetici olarak atayanlar Allah'a ve Resulüne ve bütün Müslümanlara ihanet etmiş olurlar.

Tamahkâr, şatafat meraklısı ve makam sevdalısı kimselere yöneticilik verilmemelidir. Çünkü devlet yapısına isabet eden ihtilal ve fesadın en büyük nedeni budur. Osmanlı İmparatorluğu'nu yönetenler bu hususta ihmalkâr davrandıklarından açgözlü kimselere tımar, zeamet, evkaf, karye ve mâlikâne mirileri ihsan edilmiş, onlar da kudurmuş köpek gibi hareket ederek halkın müflis olmasına sebep olmuşlardır. Anadolu'da celâfi isyanlarının ortaya çıkmasının nedeni budur. Ağır vergi yükü ve idarecilerin hesapsız zulümleri yüzünden halk toprağını terk etmiş, birçok memleket viran olmuş ve ülkede büyük bir ekonomik yıkım yaşanmıştır. İktidar sahipleri sorunun kaynağı bilmelerine rağmen, çözüm üretmek yerine mevcut düzenin devamına göz yummuşlardır.

Zulüm ve haksızlıkla idare etmek devlet ve saltanatın helakine neden olur. "*Devlet küfürle değil, zulümle yıkılır*" atasözünün gereği olarak aralarında adaletin hâkim olduğu kafir devletleri, sırf küfürleri yüzünden helak olmayacağı gibi zulmün ve haksızlığın hâkim olduğu İslam devletleri de Müslümanlıklarına rağmen baki kalmaz. Çünkü kullarına karşı çok merhametli olan yüce Allah, küfre müsamaha gösterir ama zulme asla müsamaha göstermez.

Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidar sahiplerinin dünyaya tamahları, makam hırsları, açgözlülükleri ve zulümde ileri gitmeleri yüzünden Allah, düşmanların kalplerindeki korkuyu kaldırmış ve onlar da böylece akın akın Osmanlı topraklarına saldırmaya başlamışlardır. Allah, Müslümanlara yardım edeceğini vaad etmişken, düşman karşısında hezimete uğramanın nedeni budur.

Bozulan düzenin yeniden sağlanması için adalet ve liyakatin ön planda tutulması ve hukukun üstünlüğü ilkesinin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Adaletle hükmeden idareciler dünyada ve ahirette Allah'ın lütfuna erişecekler, aksi taktirde ise Allah'ın gazabına uğrayacaklardır. Unutulmamalıdır ki "*adalet mülkün temeli ve saltanatın dayanağıdır*".

Devlet işleri için aklına, diyanetine ve fikrine güvenilir kişilerden oluşan bir danışma kurulu oluşturulmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve saltanat işlerinin bozulmasının ve karmakarışık hâle gelmesinin nedenlerinden birisi de budur.

Devlet ricalinin şan ve şöhrat sevdası yüzünden artan masrafları azaltılmalı, vergi gelirleri kişisel ihtirasların tatmini için kullanılmamalıdır. Hazinesin en önemli kaynağı halkın vergileri olduğundan, vergi gelirlerinin artırılabilmesi için halkın zulümden himaye edilmesi ve durumunun gözetilmesi gerekmektedir. Aksi halde sadece hazineyi kayırarak gelirlerin artırılması mümkün değildir.

Görevini layıkıyla yapan kimseler, sırf birilerinin adamlarını ileri çekmek için görevlerinden azledilmemelidirler. Her bir iş için uygun kişinin görevlendirilmesine dikkat edilmelidir. Büyük işlerde küçük adamları istihdam etmek devlet düzenini temelinden sarsacaktır. Zira devletlerin yok oluşu, alçakların iş başı yapması yüzündendir.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Ahmed Fakih. (1956). *Çarhname* (Haz. Mecdut Mansuroğlu). Pulhan Matbaası.
- Akdağ, M. (1958). Celâlî Fetretî. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 16, 53-107.
- Aksoy, H. (1996). Gülşenî-i Saruhânî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 14, s. 256). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Cengiz, H. A. (2019). Osmanlı Kaynaklarında Girit Seferi. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9, 105-133.
- Çağrı, M. (1995). Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 11, s. 138-141). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrı, M. (2010). et-Tâc fî ahlâkî'l-mülûk. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 39, s. 336-337). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demir, H. (2016). Değerler Eğitiminde Klasik Metinlerden Yararlanma: Bûstân ve Risâletü'n-Nushiyye. *İDİL Sanat ve Dil Dergisi*, 5(27), 2027-2046.
- DîA. (2002). Kutadgu Bilig. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 26, s. 478-480). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Durmuş, İ. (2000). İbnü'l-Mukaffa. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 21, s. 130-134). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Emecen, F. (1997). Haraçgüzâr. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 16, s. 90-92). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erkan, M. & Özkan, M. (1998). Hoca Mesud. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 18, s. 189-191). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gülenç, H. (2010). *Ferhengnâme-i Sadî* (Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Tez No: 264619).
- İlgürel, M. (1993). Celâlî İşyanları. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 7, s. 252-257). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1955). Büyük Selçuklu Veziri Nizâmü'l-Mülk'ün Eseri Siyâsetnâme ve Türkçe Tercümesi. *Türkiyat Mecmuası*, 12, 231-256.
- Kaplan, M. & Kalsın, Ş. (2009). Germiyanlı Yetim ve İbret-nâmesi. *Journal of Turkish Studies*, 4(2), 672-689.
- Kaplan, M. (1993a). Ahmed-i Dâî'nin Vasiyyet-i Nüşirevân Tercümesi. *Erciyes*, 191, 23-25.
- Kaplan, M. (1993b). Ahmed-i Dâî'nin Vasiyyet-i Nüşirevân Tercümesi. *İslâmî Edebiyat*, 19, 34-36.
- Karaismailoğlu, A. (2010). Kelîle ve Dimne. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 25, s. 210). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Keleş, R. (2010). Türk Edebiyatında Nasihat. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 44, 183-209.
- Kılıç, A. (2005). *Mürîdî ve Pend-i Ricâl Mesnevîsi* (İnceleme-Tenkitledir). Akademi Kitapevi.
- Koç, A. (2009). Sinan Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 37, s. 229-231). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koyuncu, M. (2013). Velîd I. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 43, s. 30-31). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kut, G. (2007). Refîî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 34, s. 526-527). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutluer, İ. (2000). İbnü'l-Mukaffa. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 21, s. 134-137). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Mucan, A. P. (2020). *Türk İslâm Edebiyatında Manzum Nasihat-nâmeler ve Uralı Ya'kûb Oğlu Hüseyin'in Miftâh-ı Cennet'i* (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi).
- Özcan, A. (2009). Solakzâde Mehmed Hemdemî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 37, s. 370-372). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pala, İ. (2006). Nasihatnâme. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 32, s. 409-410). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pehlivan, E. (2001). *Şeyh Eşref b. Ahmed'in Nasihat-namesi* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi).
- Pul, A. (2008). Anonim Bir Osmanlı Kaynağı: Girid Fethi Tarihi. *Bellekten*, 72(264), 591-602.
- Sertkaya, O. F. (1989). Ahmed Fakih. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 2, s. 65-67). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Solak-zâde Mehmed Hemdemî. *Nasihatnâme* (Avusturya Millî Kütüphanesi, Türkçe Yazma Eserler Kataloğu, Cod.N.F.283).
- Şahin, D. (2003). *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Celâlî Hareketleri (8 Numaralı Mühimme Zeyli'ne Göre)* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Tez No: 140891).
- The Editors of Encyclopaedia. (2023). Yazdegerd III. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/Yazdegerd-III>
- Tunç, S. (1997). Dede Ömer Rüşenî. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, 237-249.
- Tülücü, S. (1997). Hâtim et-Tâî. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 16, s. 472-473). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türçan, T. (2012). Ülü'l-emr. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 42, s. 295-297). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türkoğlu, S. (2018). Türk Edebiyatında Pendnâme-i Attar'ın Manzum Tercümelere ve Seyyid Ali Rızâ'nın Riyâzü'r-Rizâ'sı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 671-692.
- Weiler, B. (2019). Mirror for Princes. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/art/mirror-for-princes>
- Yazıcı, T. (1995). Erdeşîr. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 11, s. 284-285). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yeniterzi, E. (2006). Ahmed-i Dâî'nin Vasiyyet-i Nüşirevân Adlı Mesnevisi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 19, 1-25.
- Yiğit, İ. (2007). Ömer b. Abdülaziz. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 34, s. 53-55). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yiğit, İ. (2010). Süleyman b. Abdülmelik. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 38, s. 80-81). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yunus Emre. *Nasihatler Kitabı (Risâletü'n-Nushiyye)* (Haz. Ziya Avşar). 2021Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.
- Yüctürk, O. S. (1992). Belkis. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 5, s. 420-421). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Structured Abstract

Nasihatnâme, literary advice books, are works written to protect moral values in society, to spread correct behavior, and to establish social order by directing people to goodness and beauty. These works are more common in periods of decline and collapse of states. There are two identified copies of the *Nasihatnâme*, written by Solak-zâde Mehmed Hemdemî, one of the 17th-century Ottoman historians. The first of these is in the Turkish Manuscripts catalog of the Austrian National Library (Cod.N.F.283). The second copy of the work is located in the Islamic Studies Library of McGill University (C95-S684). This work, written by Solak-zâde in 1650-1651 to advise the Ottoman Sultan Mehmed IV., focuses on issues such as why the state and sultanate are necessary, the transience of worldly life, the reasons for the deterioration in the state order and where it started, and how to restore the deteriorated order.

According to Solakzâde, since the importance of the state, which is the guarantee of the people's chastity, religion, and property security, is not sufficiently understood by people; people do not refrain from actions that will harm the state order. Neglect in this regard, especially by those in administrative positions, causes social order to deteriorate and chaos, terror, and anarchy to become widespread.

The main negligence of the administrators is that they put their interests before the public interest, sell their civil servant positions in exchange for bribes, and appoint unqualified people who have no other qualifications than their affiliation to certain positions just to please someone else. On the other hand, it is not right to give management positions to people who are fond of pomp and position. This is the biggest reason for the corruption that hit the Ottoman Empire. Since the rulers of the state were negligent in these matters, they gave important positions to greedy people, and they acted "like mad dogs" and went further in cruelty and injustice to the people. Due to this situation, many countries became devastated as people left their villages and homelands, and there was great economic destruction in the country.

People who fulfill their duties properly should not be dismissed for unreasonable reasons. Unnecessary dismissals are among the reasons that devastate countries. If dismissals are made just to bring someone forward or to enable them to acquire property, the state order will be disrupted. Since people are created differently from each other in terms of intelligence, effort, and decency, not everyone can fulfill every duty. Certain qualifications must be sought in people to be employed in state positions. Those who are selected, after passing state training, should be employed in jobs appropriate to their merits. If ordinary people are employed in big businesses, this will negatively affect all levels of government.

The reason for the destruction of states is the oppression and injustice inflicted on the people. Just as infidel states where justice prevails will not be destroyed simply because of their disbelief, Islamic states where cruelty and injustice prevail will not survive despite their Islam. Because Allah, very merciful towards His servants tolerates blasphemy, but never tolerates oppression. Because the Ottoman administrators went too far in cruelty due to their worldliness, ambition for position, and greed, God removed the fear from the hearts of the enemy states and they began to attack the Ottoman country in droves.

Another reason for the administrative problems experienced by the Ottoman Empire was the lack of advisory councils to discuss state issues. However, for every task, an advisory board consisting of people whose wisdom, religion, and opinion can be trusted should be formed, and hasty decisions should not be taken without discussing the issues on these boards.

The personal expenses of administrators should be limited. Because they fell into debt to cover their increasing expenses due to their love of fame and fame, they coveted tax revenues. This situation has caused many problems such as decreasing tax revenues and not being able to pay salaries on time.

Solak-zâde mentions the need to prioritize justice and merit and implement the principle of the rule of law to re-establish the damaged state order. According to him, rulers who rule with justice will attain God's grace in this world and the hereafter. It should not be forgotten that "justice is the basis of property".

Yol Kesiciler ve Kanunsuzlar: Türkiye'de Kırsal ve Siyasi Eşkıyalıkla Mücadele (1923-1938)

Highwaymen and Outlaws: Combating Rural and Political Banditry in Turkey (1923-1938)

Süleyman TEKİR ^{ID}

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Sinop Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Sinop, Türkiye

Department of History, Sinop University, Faculty of Arts and Sciences, Sinop, Türkiye

stekir@sinop.edu.tr

Öz

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan sorunlu miraslardan birisi eşkıyalık ve çetecilikti. On yıl boyunca devam savaş döneminde asayiş sağlamaya görevli jandarmanın cephelelere savaşmak için gönderilmesiyle birlikte huzur ve güven ortamı bozuldu. Uzun savaş yıllarının ortaya çıkardığı firari askerler meselesi de ülke içerisinde faaliyet gösteren eşkiya sayısının artmasına neden oldu. Eşkıyalık, 1914'ten itibaren her zamankinden daha güçlü bir Anadolu gerçeğine dönüştü. On yıl boyunca devam eden savaş, asayişin bozulmasına neden olduğu gibi asayiş sağlamaya beklenen kolluk kuvvetlerinin de yıpranmasına sebep olmuştu. Söz konusu dönemde devlet-toplum veya toplum-birey arasındaki kopuşun kanunsuz bir hüviyete bürünmüş hâli olarak ortaya çıkan eşkıyalığın bertaraf edilmesi yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ni uzun süre uğraştırdı. 1924'ten itibaren ise ülke genelinde büyük çaplı isyan ve ayaklanma faaliyetleri görüldü. Toplumun belirli bir grubunu temsil etme iddiasıyla faaliyet gösterenlerin yanı sıra azımsanamayacak miktarda da şahsi çıkarları için eşkıyalık yapanların varlıkları söz konusuydu. Ülkenin belirli bölgelerinde hüküm süren feodal yapı, yoksulluk, uzun süre silah altında kalma, vergi yükü, toprak sahibiyle olan ilişkiler eşkıyalığın artmasına neden olan en temel sebepti. Türkiye Cumhuriyeti Devleti asayiş bozan unsurlarla mücadele edebilmek için önce asayiş sağlamaya mükellef olan kurumlarla kamu idaresini yeniden düzenledi. 1931'den itibaren eşkıyalığa karşı sergilenen kararlı tutum yedi yıl gibi bir sürede bu durumu ülke gündeminden çıkarmayı başardı. Çalışmada Cumhuriyetin tesisinden itibaren Türkiye'de görülen eşkıyalık türleri arşiv belgelerine göre kategorize ve tasnif edildi.

Anahtar Kelimeler: Eşkiya, Çete, Asayiş, Jandarma, Türkiye Cumhuriyeti

Abstract

One of the problems inherited by the Republic of Türkiye from the Ottoman Empire was banditry and gang violence. Public peace and security deteriorated as the gendarmerie forces, who were responsible for maintaining public order, were deployed to the fronts to fight. The issue of fugitive soldiers, which was exacerbated during the long years of war, also led to an increase in the number of bandits operating in the country. From 1914, banditry became stronger than ever as an Anatolian reality. The warfare, which lasted for ten years, not only led to the deterioration of public order but also wore out the law enforcement forces that were expected to maintain order. An unlawful identity emerging from the rupture between state and society or society and individual in that period, banditry's elimination troubled the newly established Republic of Turkey for a long time. 1923. From 1924 onwards, large-scale insurrection activities were seen throughout the country. In addition to those bandits who acted based on the claim of representing a certain group of society, there was also a significant number of those who operated for their interests. The banditry was also worsened by the feudal structure that prevailed in certain parts of the country, poverty, being under arms for a long time, tax burden, and relations with landowners. In seven years beginning from 1931, a determined attitude against banditry made it possible to eliminate this problem from the national agenda. In this study, the types of banditry in Turkey since the establishment of the Republic were categorized according to archival documents.

Keywords: Bandit, Gang, Public Order, Gendarmerie, Republic of Turkey

Geliş Tarihi/Received 26.03.2024
Revizyon/Revision 11.04.2024
Kabul Tarihi/Accepted 25.06.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 28.09.2024

Atıf

Tekir, S. (2024). Yol Kesiciler ve Kanunsuzlar: Türkiye'de Kırsal ve Siyasi Eşkıyalıkla Mücadele (1923-1938). *Turcology Research*, 81, 513-524.

Cite this article

Tekir, S. (2024). Highwaymen and Outlaws: Combating Rural and Political Banditry in Turkey (1923-1938). *Turcology Research*, 81, 513-524.

Giriş

Devlet erki, toplumsal düzeni korumak ve yasaları uygulamak için güç ve yetkilerini kullanır. Bu görevini yerine getirirken, bazı durumlarda silahlı muhalefetle karşılaşılabilme olasılığı oldukça yüksektir. Silahlı gruplar, genellikle siyasi ve ekonomik eşitsizliklerden, yolsuzluktan veya azınlık haklarının ihlalden şikayetçidirler. Bunun yanında muhalif silahlı grupları tek başına tanımlamak ise oldukça zordur. Bunlar genel olarak bürokrasinin dayatmalarından hoşnut olmayanlar, kamu güvenliğini bozarak denetim alanlarını genişletmek isteyenler ile vergi ödeme ve askerlik yapma konularında sorun çıkaranlar olarak sıralanabilir. (Barkey, 2011: 3). İşleyen kamu düzenini bozmaya çalışmak olarak da tanımlanabilecek olan suç; kanun tarafından cezalandırılması gereken yasadışı eylemlerden nispeten daha önemsiz ve adi kategoride değerlendirilebilecek fiillere kadar geniş yelpazede tanımlanabilir. Bunun yanında tarihi süreçte kanun gücünün, küçük suçlarla büyük suçlara nispeten daha etkili mücadele ettiği görülür. Çalışmaya konu olan tarih aralığının öncesine denk gelen 19. ve 20. yüzyıllarda karşı karşıya kalınan büyük suçluların başında eşkiya grupları gelmektedir (Honan ve ark., 2017: 12). Eşkiyalık, modern anlamdaki gerilladan farklıdır. Gerilla tipi eylemler örgütsel ve ideolojik kaynaklardan beslenirken eşkiyalığın böyle bir yönü yoktur. Geleneksel eşkiyalık daha çok sosyal protestonun ilkel bir biçimini temsil ederler (Bayrak, 1985: 129). Kemal Tahir'e göre eşkiyalık devletin zayıf düştüğü ve büyük sarsıntılar geçirdiği dönemlerde görülür (Tahir, 1989: 46). Eşkiyalık örgütlü toplumsal protestonun bilinen en ilkel halidir. Bunun yanında toplumun bir kesiminden destek görmeyen eşkiyanın tarihi metinlerde zikredilecek kadar yaşama şansı olmadığı görülmektedir. İngiltere'de Robin Hood, Endülüste Diego Corrientes (Hobsbawm, 2014: 12) ile özdeşleşen toplumsal eşkiya figürü Osmanlı tarihinde ise Çakırcalı Mehmet Efe ile özdeşleşir (Yetkin, 1997: 41). Bu grup içerisinde değerlendirilen eşkiyanın klasik tanımı yoksula vermek için zenginden çalan ve intikam dışında asla öldürmeyen şeklindedir (Hobsbawm, 2014: 12). Hobsbawm tarafından yapılan bu tanım, çalışmaya konu olan 1923-1938 yılları arasındaki eşkiyalık ve çetecilik faaliyetleriyle tezatlık teşkil eder. Hobsbawm'ın çıkarımları bu karşılaştırmaya uygun bir örneklem değildir. Türkiye'nin kendine has dinamikleri eşkiyalığın farklı çerçevede ele alınmasını zorunlu hâle getirmektedir. Bu yönüyle Türkiye'deki eşkiyalığı; toplumda uygulanan yasal sınırların dışına çıkan adamlar olarak genel bir çerçevede tanımlamak mümkündür (Austen, 1986: 89). Hobsbawm'a göre, sosyal eşkiyalar, genellikle yoksul köylüler tarafından desteklenen ve haksızlıklara karşı bir tepkiyi temsil eden haydut gruplarıdır. Bu gruplar, yerel halk tarafından kahraman olarak görülür ve sempatiyle destek kazanırlar. Fakat araştırmaya konu olan dönemdeki eşkiya gruplarının bu tanıma uymadıkları tespit edilmiştir. Bunun yanında Cumhuriyet dönemi eşkiyalığının altında yatan gerekçeler Batı'daki örneklerinden oldukça farklıdır. Çalışmaya konu olan dönemde tek başına hareket eden özellikle hikâye kahramanı görünümünde yalnız kurt tipolojisinde eşkiyaya rastlanmaz. Bir kişinin liderliğinde en az üç kişiden oluşan gruplar çete olarak adlandırılır.

Çalışmaya konu olan dönem uzun bir savaş dönemini kapsadığı için Türkiye topraklarında yoğun eşkiya faaliyetlerinin görüldüğü bir döneme tarihlenmektedir. Literatürde eşkiyalık üzerine yapılan çalışmalar genelde sosyal eşkiyalık üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çalışmaya konu dönemde Türkiye'deki eşkiyalık faaliyetlerini siyasi, kırsal ve adl eşkiyalık olarak üç başlıkta kategorize edilmiştir.

Eşkiyalık ve Çeteciliğin Sebepleri

Cumhuriyet döneminde eşkiyalık ve çeteciliğin tasvirine geçmeden önce -sınırları çizilen döneme ait- arşiv taramaları sonucunda tespit edilen sebepleri sıralayalım. Türkiye'de büyük sorunlar yaratıp asayiş bozan grupların bu yollara neden başvurduklarıyla ilgili olarak yeterince araştırma yapılmamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında, sorunun nedenlerini tespit eden ve çözüm arayışlarına yönlendiren birtakım raporlar ve bulgular dışında neden ve niçin? sorularına cevap aranmadığı görülmektedir. İnsanların silaha ihtiyaç duymasının temel nedeni kendini güvensiz hissetmesiyle ilgilidir. Yaşam hakkını korumak için silahlanma, devlet otoritesinin tesis edildiği ülkelerde kabul edilebilir değildir. Osmanlı Devleti'nden miras kalan sorunlu güvenlik ortamı silahlanmayı beraberinde getirmiştir. Silahlanan insanlar işledikleri suçtan ötürü cezaevine girmek için dağa çıkmışlardır. Eşkiyalığın bir başka sebebi uzun savaş dönemine bağlı olarak silah altında kalınan süredir. Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemlerinde (1912-1922) -kesintisiz silah altında kalan askerlerin varlığı dikkate alındığında- on yıl gibi oldukça uzun bir sürede şanslı olanlar hayatta kaldılar. Sürekli savaş ortamında yaşamının getirdiği psikolojik durum, ailenin güvenliğinden duyulan endişe, bir daha evine dönememe korkusu, esaret, uzuv kaybı ve ölüm korkusu gibi etmenler firari askerler sorununu ortaya çıkardı. Evlerine dönmek istediklerinde ise jandarma/kolluk tarafından yakalanıp en yakın birliğe teslim edilecekleri gerçeği bu tip askerlerin firari olarak dağa çıkmalarına ve çeteler oluşturmalarına neden oldu. Mondros Mütarekesi'nin hemen öncesinde ilan edilen af bu anlamda çok başarılı olmadı. Yeni hayatlarına uyum sağlayan çeteler, kendilerini durduracak bir gücün olmadığına inandıkları için bildikleri işleri yapmaya devam ettiler. Çete gruplarının oluşmasına neden olan üçüncü sebep vergi ve kolluk kuvvetlerinin halk üzerinde yaptıkları baskılardır. Bu durum çok uzun yılların birikimi olarak ortaya çıkmış bir sonuçtur. Cezaevlerinin güvenlik zafiyetinden faydalanarak firar edenlerin yeniden hapse dönmek istememeleri de eşkiyalığın bu dönemdeki önemli sebeplerindendir. Mütareke döneminde terhis edilen orduyla birlikte ülkenin işgale açık hâle gelmesi karşısında silaha sarılıp ırz, namus ve vatan gibi kavramları korumak için kurulan çetelerin varlıkları da söz konusudur. Tüm bunların yanında bağımsızlık ya da hürriyet gibi gerekçelerle çeteler oluşturan Gayrimüslim/Gayri Türk grupların faaliyetleri de önemli sebepler olarak karşımıza çıkar. Çok az örnekte ise intikam ve aile onuru gibi etmenlerin insanları dağa çıkmaya

zorladığı görülür. Feodal toplum özellikleri gösteren bölgelerde toprak sahipliğinin ağa-köylü ilişkisinde yol açtığı bozulmalar büyük çatışmaları beraberinde getirirken yalnız kurt tipinde eşkiyanın varlığını ortaya çıkarmıştır.

Erken Cumhuriyet Yıllarında Eşkiyalık ve Çetecilik

Cumhuriyetin ilanından sonra ülkede tam bir huzur ve asayiş ortamının sağlandığını söylemek güçtür. Çeşitli faktörler, ülkenin genel güvenliğini ve düzenini etkilemiştir. Yeni rejimin yarattığı siyasi gerginlik, modernleşme ve batılılaşma çabalarının getirdiği toplumsal değişimin zorlukları ve uzun savaş koşullarının yol açtığı yoksulluk ve maddi sıkıntılar, huzur ve asayişin sağlanmasının önündeki en büyük engellerdi.

Savaşın uzamasından dolayı asker firarileri ile fırsattan istifade etmeye çalışanların teşkil ettikleri üçer beşer kişiden oluşan 80 kadar çete ülkedeki asayiş ortamını bozuyordu. Çetelerdeki eşkiyanın toplamı ise 1.840'tı. Her türlü icraat ve inkılabın başarılı olabilmesinin temelinde huzur ve asayişin yattığını düşünen genç Cumhuriyet idaresi, 18 Ekim 1923'te çıkarttığı 356 numaralı İzale-i Şekavet Kânunu ile asayişin sağlanması için önemli bir adım attı (BCA, 030.10.0.0/128.923.6.40) 1924-1938 döneminde Nasturi, Şeyh Sait, Ağrı, Koç Uşağı, Mutki, Oramar, Bicar Tenkil, Tendürek, Savur, Zeylan, Sason, Dersim gibi çok sayıda büyük çaplı isyan ve ayaklanma hareketleri görüldü. Bunun yanında ülkenin her köşesinde faaliyet gösteren eşkiya ve çeteler de huzur ve asayiş bozan diğer unsurlardı. Erken cumhuriyet yıllarında; Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni ortadan kaldırmak, etnik bölücülük, inkılaplara karşı gelme, dış tahrikler ve dini gerekçeler öne sürerek çıkan isyanlar ile çetecilik/eşkiyalık faaliyetleri iç içine geçmiştir. Bu isyanları çıkaranların geçmişlerinde çetecilik ve isyan izlerinin olması bu iki olguyu birbirinden ayırmanın ne denli güç olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde aşiret ağası, şeyh ve diğer güç odaklarının emirleri altındaki silahlı güçleri zaman zaman yukarıda bahsedilen gerekçelerle harekete geçirmesi genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni zora sokmuştur.

Batı Anadolu'da Yunan işgaliyle birlikte bambaşka bir hâl alan çetecilik, Lozan'dan sonra özellikle Batı Anadolu'da eski hâline dönme eğilimleri gösteriyordu. Bunun üzerine Gazi Mustafa Kemal Paşa bizzat yaşananlarla yakından ilgilenerek Genelkurmay Başkanlığı'na 30 Temmuz 1923'te gerekli emirleri verdi. Özellikle yaz aylarında yaşanan olaylar, mahsulün toplanma zamanında gerçekleştiği için iktisadi hayatı felce uğratmaktaydı. Ancak mahallinde alınacak tedbirlerle şekavetin önüne geçilebileceği öngörülmüştü. Mustafa Kemal Paşa, Aydın'a bir alay piyadenin, Ödemiş'e ise bir tabur piyade kuvvetinin acilen sevk edilmesini emretti. Bu kuvvetler yerel idareyle birlikte gerekli olan yerlerde sabit karakollar kurarak bölgeyi kontrol altında tutacak, seyyar birliklerle de eşkiya takibi yapacaktı. Ayrıca sayıca yetersiz olan Aydın jandarması takviye edilecekti (CBA, 01011481/592200).

Kurtuluştan sonra ülkedeki kahraman ve millî olduğunu iddia edenlerin sayısında ciddi bir artış yaşandığı gibi bunların arasında eşkiya ve çeteciler de vardı. İlk etaptaki kargaşadan yararlanarak kendilerini kahraman ilan edip hatta İstiklal Madalyası alanlar dahi oldu. Şüphesiz yukarıda belirtildiği gibi savaş döneminde ciddi katkı yapanlar olmasına rağmen bazıları da kahraman payesini almak için yerelde birtakım dolaplar çevirmeyi tercih ettiler. Bu gruptan birisi Tokat'ta 1927'de tespit edildi. Eşkiya oldukları hâlde Tokat Valiliği tarafından kendilerine İstiklal Madalyası verilen Aynacıoğullarından Kürt Reşit, İnce Mehmet ve Ali Çavuş'un madalyaları geri alındı. Yapılan tahkikatta millî kuvvetlere yardım etmeleri bir yana onlara saldırdıkları tespit edildi (BCA, 30.10.0.0/196.344.12-232). Bir başka örnekte ise bu kez eşkiyanın yakalanmasında hizmetleri bulunan Mülazımievvel Musullu Mehmet Ali ve Rizeli Ali Rıza Beylere İstiklal Madalyası verilmesi uygun görülmedi (BCA, 30.10.0.0/194.326.34-232).

Kuva-yı Millîye saflarında iken düzenli ordunun kurulmasına karşı çıkarak Yunan saflarına geçen Çerkes Ethem, Kuşçubaşı Eşref, Kuşçubaşı Hacı Sami ile Rum ve Çerkeslerden kurulu çetelerin Cumhuriyetin ilanından sonra hedeflerinde bu kez Gazi Mustafa Kemal Paşa vardı. Ağustos 1927'de elde edilen istihbarata göre yüzellilikler listesinde olan Hacı Sami ile etrafında toplanan çeteciler Yunanistan'da faaliyetlerine devam ediyorlardı. Hacı Sami, Düzcü Sadık ve İzmitli Mecid suikast planını uygulamak için gerekli hazırlıkları tamamlamışlardı. Sisam'dan Söke ve Kuşadası'na geçerek suikast için Anadolu topraklarına geçmeyi planlıyorlardı. Bu yolu kullanmadıkları takdirde istikametleri Trakya-İstanbul hattı olacaktı (CBA, 01012864/537210). İstihbaratın gerçek çıkması ise uzun sürmedi. Tahmin edilen birinci yol olan Kuşadası'ndan Hacı Sami ve çetesi Ağustos 1927'de Anadolu sahillerine çıktılar. Madran yaylası civarında önce Tahtacılarla daha sonra da jandarma kuvvetleriyle girdikleri çatışmada çete elebaşı Hacı Sami ve kardeşi Ahmet etkisiz hâle getirildi (Halıcı, 2013: 107-108).

Eşkiyanın yaptıkları karşısında çaresiz kalan halk bazen doğrudan Ankara'nın kendilerini muhatap almaları için telgrafa sarılıyorlardı. 1924 yılında Tercan'ın Kızılca Karyesinden Haşim Bey de onlardan biriydi. O, karşı karşıya kaldığı vahşetle ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa'nın eşi Latife Hanım'a telgraf çekmeyi tercih etmişti. Kıgılı Ulaş oğlu Halid çetesi tarafından evi basılmış, 100 bin kuruştan fazla nakit parası ve eşyası gasp edilmiş, ailesi ise kaçırılmıştı. Bu hâle Cenab-ı Hak razı olursa ben de olacağım diye sitemini dile getiriyordu. Halk hükümetinde böyle bir felakete maruz kalacağını düşünmediğini dile getirerek yardım istemişti (CBA, 01016508/641883). Belgeler Haşim Bey'in başvurusu karşısında ne yapıldığı konusunda başka bilgi vermiyor olsa da halkın karşı karşıya kaldığı durum birçok yerde bu şekildeydi. Kalecik'in Bağdatlı Karyesinden Osmanlı oğlu Hasan Ağa'da karşı karşıya kaldığı eşkiya tecavüzünden ve başından geçenleri anlattığı mektubu 24 Kasım 1923'te doğrudan Mustafa Kemal Paşa'ya göndererek yardım istemişti (CBA, 01016602/681385). Yozgatlı Zehra Hanım ise kendi ifadesiyle; yirmi sene boyunca millete zulmeden ortalığı kasıp kavuran, yüzlerce hanenin ümitlerini söndüren, Yozgat isyanında yer alıp hükümet güçleriyle çatışan şaki ve Katil İlyas'ın kocası

tarafından öldürüldüğünü ve kocasının mahkûm edildiğini, suçun affedilmesini istiyordu (CBA, 01016602/681385). Zehra hanımın talebinin ilerde bahsedilecek olan İzale-i Şekavet Kanunuyla uyumlu olduğu görülmektedir.

İzale-i Şekavet Kanunu

Lozan Antlaşmasının imzalanmasından Cumhuriyet'in ilanına giden süreçte çıkartılan önemli kanunlardan birisi 356 numaralı İzale-i Şekavet Kanunu'dur. Düşman kuvvetlerinin Anadolu topraklarından çıkartılarak kazanılan büyük zaferden sonra ülkenin asayişinin yeniden tesis edilmesi en önemli meselelerden birisi hâline geldi. TBMM'deki tartışmalardan sonra 18 Ekim 1923'te yasalaşan kanunun birinci maddesi oldukça radikal bir görünümdeydi. İsim, şöret, hüviyet ve fiilleri Dahiliye Vekâleti tarafından ilan edilen şakiler şartsız olarak teslim olmadıkları takdirde onları yaralı ya da ölü olarak ele geçirenlere hiçbir adli takip uygulanmayacağı gibi ceza da verilmeyecekti. Kanunun ikinci maddesi şaki ifadesinin yani eşkiyanın geniş bir tanımını yapıyordu. Buna göre; emniyeti tehlikeye düşüren, gasp yapan, suikast düzenleyen, hane, çiftlik, ağıl, köy, değirmen gibi mahalleri basarak tahrip eden veya adam öldüren, yollarda ve kırlarda soygunculuk yapan, insanları buldukları yerden kaldıran, kaçırın, tutukevi veya hapisanelerden firar ederek silahlı olarak dolaşıp emniyeti ve asayişini tek başına veya toplu olarak bozan kişilere şaki deniliyordu. Birinci maddedeki teslim olma süresine ise üçüncü madde açıklık getiriyordu. 10 günden az 30 günden fazla olmamak üzere eşkiyaya teslim olmak için süre verilecekti. Bu süre zarfında eşkiyanın dolaştığı mıntikalara, mahallere, pazar yerlerine ve ikametlerle bölgedeki çıkan gazetelere ilanlar verilmek suretiyle duyuru yapılacaktı. Dördüncü madde eşkiya gruplarına yataklık ederek silah ve cephaneye sağlayan kişileri kapsıyordu. Hiçbir zorunlulukları olmadıkları hâlde yardım ve yataklık eden bu kişiler tespit edildikten sonra Dahiliye Vekâleti tarafından geçici olarak sürgün edilebileceklerdi. Beşinci madde yataklık edenlerin sevklerini düzenlerken altıncı madde pişmanlık duyarak teslim olanları kapsıyordu. Teslim olmadan önce çete üyelerinin birkaçını öldürmesi ya da yerlerini ihbar etmesi durumunda hakkındaki suçlamalar beş yıl boyunca ertelenecek ve herhangi bir suça karışmadığı hâlde düşürülecekti. Yedinci madde ise muhbirliği düzenliyordu. Eşkiyanın bulunduğu yeri bildirenlere para ödülü verilecekti (Resmî Ceride, 25 Teşrinievvel 1338, No. 37). Muhbirlik daha önce Osmanlı Devleti tarafından da uygulanmak istenmesine rağmen başarısı tartışmalıydı. 4 Ekim 1909 tarihli Şekâvetin Men'i ve Mütecâsîrlerinin Ta'kîb ve Te'dîbi Hakkında Kanun-ı Muvakkat ile resmîyette uygulanmaya çalışılmıştır. Halkın bizatihi çete ve eşkiya gruplarıyla mücadelede katılmasını isteyen bu uygulama metodunda muhbirler ve aileleri çoğu zaman korunamadığı için başarı elde edilememişti (Tekir, 2021: 590).

Kanunun birebir uygulandığı vakalara en önemli örnek, Adana ve çevresinde etkili olan Kıçıkırık Ali çetesidir. Türkiye'nin güney vilayetlerinin gündemini uzun süre meşgul eden çeteye karşı jandarma etkili olamayınca halk ilk etapta kendi mücadelesini sergiledi. On kişiden kurulu çete 1931'de Maraş'ın bir köyüne gelerek zorla ekmek yaptırmıştı. Çetenin zulmünden bıkan halk ekmeğin içerisine koyduğu delice adı verilen otla hepsini bayıltmasına rağmen jandarma gelene kadar kendilerine gelen eşkiyanın hepsi kaçmıştı (Milliyet, 21 Ekim 1931, No. 1931). Kadirli'den Kozan'a kadar beş yıl boyunca eşkiyalık yapan bu çetenin İzale-i Şekavet Kanunu uygulanarak etkisizleştirilmesi için Adana Valisi Vehbi Bey, Dahiliye Vekaletinden izin istedi. Gerekli izinlerin alınmasının ardından 12 Temmuz 1931'de Kadirli ve çevresinde kanuna uygun olarak hazırlanan ilanlar her yere dağıtıldı. İlanda şakilere teslim olmaları için 10 gün süre verildi (Akşam, 15 Temmuz 1931, No. 4582). 9 Ağustos 1931 itibarıyla kanunun uygulanması noktasındaki kararlılık karşısında duramayan Kıçıkırık Ali, Mulla Hacı ve Cencek çeteleri hükümet güçlerine teslim oldular (Akşam, 9 Ağustos 1931, No. 4607). Teslim olma sahnesi kırsaldaki eşkiyaya verilen bir mesaj niteliğindedi. Omuzlarında asılı silahı yere doğrultarak kalabalık halk kitlesi önünde pişmanlıklarını yüksek sesle dile getirerek nedamet etmişlerdi. Yıllardan beri yaptıkları şekavetten vazgeçen eşkiyaya karşı bir konuşma yapan vali ise Cumhuriyet idaresinin öldürmekten ziyade yaşatmaya çalıştığını söyledi. Kanun gereği hemen affedilen eşkiyanın silah ve cephaneleri alındıktan sonra serbest bırakıldılar (Milliyet, 28 Temmuz 1931, No. 1961).

Asayiş Sağlamakla Yükümlü Unsurlar

Toplumda huzurun sağlanabilmesinin temelinde, hükümetin emri altında görev yapan ve asayiş sağlamakla görevli silahlı gücünün olması gerekir. Söz konusu teşkilatların pratikte işlemez/işe yaramaz görüntü arz etmeleri mücadeleyi imkânsızlaştıran temel faktördür. Cumhuriyet idaresinin toplum huzurunu sağlaması için ilk etapta söz konusu teşkilatları düzenlemesi gerekiyordu.

Osmanlı Devleti'nden iyi birer jandarma ve polis teşkilatı devralınmadığı için bahse konu eşkiyalık olayları ülkedeki huzur ve asayiş bozuyordu. 1926'da 20 vilayette polis müdürlüğü, 5'inde merkez memurluğu, 23'ünde serkomiserlik, 8'inde ikinci komiserlik, 7'sinde ise komiser muavinlikleri kuruldu. O tarihe kadar vilayetler küçük rütbeli polis komiserleri tarafından idare ediliyordu. 1931'e kadar müdürlük seviyesindeki vilayetlerin sayısı ancak artırılabilirdi. 1926'da eşkiya/çete gruplarıyla mücadelenin olmazsa olmazlardan emniyet istihbarat birimi kuruldu. Bu birim suç istihbaratı faaliyetleri için oldukça önemliydi (BCA, 30.10.0.0/88.581.14-87). Tüm bu gelişmelere rağmen çalışmaya konu olan dönemde polis gücü, eşkiya/çete gruplarıyla mücadelede kullanılamadı. Taşrada tüm yük jandarmanın üzerindediydi. Ancak siyasi isyan hüviyeti taşıyan olaylarda doğrudan silahlı kuvvetlerden yardım istenildi. Jandarma teşkilatının hikayesi iyi başlamasına rağmen istenildiği gibi bitmemişti. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce modern bir jandarma teşkilatı kurulmasına rağmen bunlar cepheye sürülünce hem jandarma teşkilatı büyük zarar gördü hem de ülkenin asayiş bozuldu. Çok düşük olan maaşlarını alamayan jandarmalar köylünün karşısındaki ikinci eşkiya gibiydi. Gittikleri yerlerde işlerini temin etmeye çalışıp

köylüden maddi olarak faydalanmaya çalışıyorlardı. Cumhuriyet idaresi hızlı bir şekilde jandarma teşkilatını çağın gerektirdiği şekilde yeniden düzenleyerek, asayişin sağlanması için sahaya sürdü (Tekir, 2020: 353-361). Fakat erken cumhuriyet yıllarında maaş, kıyafet, araç ve silah bakımından birtakım yoksunluklar devam etti. Her bölge jandarmasının elinde farklı tüfekler vardı. Karahisar'da muadell martin var iken Sivas ve Kayseri bölgesindeki jandarmalarda eski model Rus tüfekleri bulunuyordu. Çoğu bölgede eşkıyanın elinde daha üstün silahlar olduğu görülüyordu (BCA, 30.10.0.0/64.432.8-72).

Siyasi Eşkialık

Siyasi eşkıyalık, ulaşılmak istenilen siyasi yahut politik hedefler için toplumun bir kesimini nüfuz altına almak adına yapılan faaliyet türü şeklinde tanımlanabilir. Günümüzde, mevcut siyasi erkin faaliyetlerini durdurup yavaşlatmak ve kendi siyasi nüfuz alanını yaratmak için belirli grupların her türlü şiddeti meşru gören eylemleri için kullanılan terörizm ifadesiyle birçok noktada örtüşmektedir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra görülen siyasi eşkıyalığın dağılım haritası incelendiğinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde tanıma uygun faaliyetlerin yoğunlaştığı görülmektedir. İki bölgede yayılım göstermesini tek bir sebebe bağlamak zordur. Ancak, devlet otoritesinin tesis edilememesi, etnik ayrılıkçı unsurların faaliyetleri, yabancı devletlerin bölgeye istihbarat örgütleri aracılığıyla yaptıkları müdahaleler, toplum huzurunun bozuk olması, yoksulluk ve eğitimsizlik ile sınırların bulanıklığı ve belirsizliği siyasi eşkıyalığa neden olan temel etmenler olarak ön plana çıkmaktaydı.

Siyasi eşkıyalığın ayrıntılarına geçmeden önce Erken Cumhuriyet dönemindeki bu kategoride değerlendirilen faaliyetler rakam bazında incelendiğinde Cumhuriyet idaresinin karşı karşıya kaldığı zorluk derecesi daha iyi anlaşılabilir. 1924'te 332, 1925'te ise 160 farklı siyasi eşkıyalık faaliyeti kaydedilmiştir. 1925'te ise başlı başına bir isyan ve siyasi eşkıyalık örneği olan Şeyh Sait isyanı patlak vermiştir. 1931 ve 1932 yıllarında yılda ikişer siyasi eşkıyalık faaliyetine nazaran 1933'e geldiğinde bu faaliyetlerin önü alınabilmiştir. Fakat müteakiben yaşanacak Dersim isyanı olayların farklı bir boyuta evrilmesine neden olmuştur (Cumhuriyet, 22 Teşrinisani 1933, No: 3430). 1933-1934 kışında eşkıya gruplarının yuvalandıkları bölgelere yapılan şok baskınlar sayesinde kolluk kuvvetleri tarafından başarı elde edildi. Bu baskınlar sırasında Amasya'da Kara Haydar, Beyazıt bölgesinde ise Feyzullah çeteleri çökertildi. (Altan, 2018: 639)

Siyasi eşkıyalığın en yoğun görüldüğü yer Dersim (Tunceli) vilayeti idi. Dersim'in eşkıyalık, çetecilik, asilik tarihi Cumhuriyet yıllarının öncesine dayanmaktadır. Osmanlı Devleti, defalarca bölgede çıkan isyanları bastırmasına, çeteleri kontrol altına almasına rağmen bu duruma nihayet verememişti. Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yılları da bölgedeki çetelerin ve feodal beylerin daha da güçlenmesine neden oldu. Öyle ki yalnızca Dersim'de değil çevresindeki şehirlere taşan eşkıyalık faaliyetleri halkı canından bezdirmiş, halk doğrudan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya telgraflar göndererek medet umar hâle gelmişti. Ekim 1926'da Bayramzade Osman Bey'in Tercan ahali namına gönderdiği ve halkın feryadını içeren telgraf da bunlardan biriydi. Dersim eşkıyası her tarafa özellikle de Tercan'a sürekli baskınlar yapıp, halka süreli zulmediyordu. Halk şehirde kalmaktan korkar olduğu gibi göç etmek dışında seçeneği kalmamıştı. Çeteler ise cezalandırılmadıkları her eylemlerinin ardından cüretlerini daha da artırarak halkın üzerine geliyordu. En son Ağustos 1926'da yaşanan olayda doksan kişilik bir çete kasabaya iki saat mesafedeki bir köyü basarak yüz kadar sığır ve eşyayı gasp ettikleri gibi bir kişiyi öldürerek çocuklarını yetim bırakmışlardı. Osman Bey, 24 saat içerisinde imdatlarına yetişilmezse büyük bir felaket yaşayacaklarını söylemişti (CBA, 01016818/750834).

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesini müteakip yeni yönetim şeklinin menfaatlerine ters düştüğü gerekçesiyle bir takım şeyh, bey ve ağalar fesat çıkarma teşebbüslerine giriştiler. Bu yoldaki teşebbüslerin başında Şeyh Sait isyanı gelmektedir. Şeyh Sait, 13 Şubat 1925'te Hınıs'tan kalkarak geldiği Ergani'nin Piran Köyü'nde hükümet kuvvetlerine karşı silah kullanmak suretiyle siyasi mahiyetli bir isyan başlattı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren uyguladığı politikalar bölgede yaşayan bir takım etnik ve dini grupların hoşnutsuzluğuna neden olmuştu. Şeyh Sait, yanında bulunan iki firari mahkûmu jandarmaya vermeyi reddetmişti. Çıkan ilk çatışmada jandarma erleri yaralandı. Halifeliğin kaldırılması üzerine aradığı fırsatı bulan Şeyh Sait, dini siyasi emellerine alet etmeye çalıştı. Şeyh Sait'in yanında bulunmanın kendilerine menfaat sağlayacağını düşünen çok sayıda kişi fırsattan istifade ederek isyana dâhil oldular. İsyana kısa sürede büyük bir bölgeye yayılınca, 23 Şubat'ta Urfa, Malatya, Elâzığ, Diyarbakır, Mardin, Siirt, Hakkâri, Bitlis, Van vilâyetleri ile Erzurum'un Hınıs, Erzincan'ın Kiğı, Elâzığ'ın Nazimiye, Gaziantep'in Besni ve Nizip ilçelerinde sıkıyönetim ilan edilirken, 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kânunu kabul edildi. Ordunun müdahalesiyle kontrol altına alınan isyanı müteakip halkın elindeki silahlar toplanmaya başlandı. Yapılan yargılmalarda Şeyh Sait ve 46 kişinin idamına karar verilirken cezalar hemen infaz edildi. İsyana ile alakalı olan Şemdinanlı Abdülkadir'in idam edilmesi üzerine oğlu Sait Abdullah İran'a kaçtı. İran'daki bazı aşiretleri organize ederek 19 Haziran 1925'te Şemdinan'ı muhasara ederek işgal etti. 16 Temmuz'da şehir isyancılardan temizlendi. Mart 1926'da bu isyanlarla alakadar olanlar aileleriyle birlikte batı vilâyetlerine nakledildiler (BCA, 030.10.0.0/128.923.6.21).

12 Aralık 1925'te Şeyh Sait isyanının öncülerinden İzzet ve Nuh adlarındaki iki kişi Garzan'da bir takım aşireti isyana teşvik ederek Hazo nahiyelerini işgal etmişlerse de jandarmanın faaliyetiyle kısa sürede isyancılar ele geçirildiler (BCA, 030.10.0.0/128.923.6.21). 10 Mart 1926'da Cumhuriyet ve şapka aleyhinde propaganda yapan Nusaybinli Haço hudut karakollarını bastı. İsyancılar kısa sürede Midyat-Nusaybin havalisinde tecavüzlere başladı. Yerinde yapılan müdahale ile isyan büyümeden kontrol altına alınırken isyancılar Suriye'ye kaçtılar (BCA, 030.10.0.0/128.923.6.21).

Cumhuriyetin ilk yıllarında eşkiya/çete grupları fütursuzca ve hedef gözetmeksizin kontrol altında tuttıkları bölgelerden geçen her türlü araç, kabile ve insana saldırıyorlardı. Mayıs 1926'da Mardin bölgesinde inceleme yapan Üçüncü Ordu Müfettişi İzzettin (Çalışlar) Paşa, Midyat-Nusaybin arasında eşkiyalar tarafından kurulan bir pusudan kurtuldu. Mustafa Kemal Paşa, durumdan haberdar olunca üzüntüsünü dile getirmiş görevlerinde başarılar dilemişti (BCA, 030.10.0.0/128.923.6.22).

1 Nisan 1926'da Eruh kazasından Şeyh Abdurrahman, Eruhlı Yakup ve Karisan adlı ağaların komutasındaki 400-500 kişilik bir grup civar bölgelere saldırmaya başladı. Pervari ve Eruh kazalarını işgal ettiler. 10 Nisan'da yapılan askerî harekât ile isyan bastırıldı. 16 Nisan 1926'da Beytüşşebap ve Çölemerik civarında Artuşî Aşiret Reisi İsmail Ağa 400 kadar avenesiyle Çölemerik'i muhasara etti. Jandarma kuvvetlerinin müdafaası ile seyyar jandarma alayının taarruzu üzerine muhasara kırıldı. Asiler tenkil edildi (BCA, 030.10.0.0/128.923.6.22). 29 Nisan 1926'da İran hududu yakınlarında bulunan bazı köylerin ahali İran'a kaçmak için girişimde bulundu. Bunlara karşı alınan tedbirler neticesinde Türk hudut bölüğü 500 kadar İran neferiyle Kürtlerin saldırısına uğradı (BCA, 030.10.0.0/128.923.6.21).

26 Şubat 1926'da Ağrı Dağı eteklerinde bulunan Örtülü Köyü'nde kanun kaçaklarını yakalamaya giden jandarmaya ateş ile karşılık verildi. Yakalanmak istenilen kişiler Ağrı'ya kaçarak isyan ettiler. İranlı eşkiya tarafından da destek gören isyan üzerine sevke edilen kuvvete rağmen başarılı şekilde bastırılmadı ve Birinci Ağrı Dağı İsyanı olarak kayıtlara geçen bu isyan istenildiği şekilde bastırılmadı. Birliklerin bölgeden çekilmesi üzerine İran'a kaçan eşkiya Ağrı Dağı'nda toplanmaya başladı. Doğudaki isyanlardan ötürü doğudan batıya nakledilen bazı şahıslarda firar ederek Ağrı'ya ulaştılar. Ağrı kısa süre içerisinde Taşnak ve Hoybun örgütlerinin tahrikleriyle asilerin merkezine dönüştü. Toplanan gruplar civar beldelere saldırılara ve tecavüzlere başladı. Eylül 1927'de başlatılan tedip harekâtı neticesinde ay sonuna doğru isyan bastırıldı, ele geçirilemeyen eşkiya reislerinin bir kısmı İran'a kaçtı (BCA, 030.10.0.0/128.923.6.23). Eylül 1930'a kadar devam eden siyasi eşkiyalık faaliyetlerine karşı Cumhuriyet idaresinin yaptığı tenkil harekâtının başarılı olmasını müteakip İran hükümeti tarafından göz hapsine alınan silahlı gruplar Tahran'a götürüldüler (Yiğit, 2020: 7-8).

1925-1926 yıllarında benzer bölgelerde toplulaşan siyasi eşkiyalık faaliyetleri Türkiye'nin dini, etnik ve sosyal çeşitliliğinin bir arada idare edilmesinin zorluğuna önemli bir göstergiydi. Sınırların ve iç istikrarın korunabilmesi için devlet, elindeki tüm imkânları kullanarak eşkiyalığı bitirmeye çalıştı.

Asayiş bozan unsurların bir kısmıyla ilgili temel sorun hangi kaynaktan beslendiklerinin tespit edilemiyor olmasıydı. Fransız mandası altında yönetilen Suriye ile Hatay sorunu orta yerde dururken ve bu bölgelerden Ermeni ve Kürt çetelerinin Türkiye topraklarına yaptıkları tacizler olayın adı şekavetin ötesinde olduğunu göstermekteydi. Siyasi olayların yanı sıra sınır bölgelerindeki köylerden kaçakçılık maksadıyla da sınır ihlalleri yapıyordu. Ele geçirilen eşkiyaların üzerinden Fransızlar tarafından verilen belgelerin çıkması, (CBA, 01019405/685024) verilen notalara rağmen gerekli tedbirlerin alınmıyor olması siyasi sebeplerle Türkiye'de iç karışıklıklar çıkarmak için gönderilen eşkiya görünümündeki etki ajanlarının varlığını doğrulamaktadır. Bu faaliyetlerin siyasi hedeflerinin ötesinde Türkiye'nin bir parçasını koparmak için geleceğe bakan stratejik hedeflerinin olduğu önemli bir gerçektir.

Türkiye'nin İran, Irak ve Suriye ile olan kara sınırlarının uzunluğunun yanı sıra söz konusu sınır hatlarının güvenliğinin tam manasıyla sağlanamamış olması ciddi sorunlar doğuruyordu. Sınırların çok az kısmında duvar, tel örgü ve mayın hatlarıyla geçişler engellenmek istemesine rağmen devlet sınırı mantığı oturtulamamıştı. Yüzyıllar boyunca içli dışlı olan bölge insanının yakın gelecekte sınırları dikkate alması ise beklenmiyordu. Suriye bölgesinde yaşayan aşiretler Türkiye topraklarından, Türkiye'de yaşayan aşiretler ise Suriye topraklarında hırsızlık ve yağma gibi maksatlarla sınır ihlalleri yapıyorlardı (CBA, 01009452/608639). Suriye eşkiyasının adı maksatlarla yaptığı akınların yanı sıra siyasi maksatlarını gerçekleştirmek ya da Suriye'de faaliyet gösteren Kürt-Ermeni Cemiyetine yarar sağlamak için Türk topraklarında faaliyet yaptıkları biliniyordu. Özellikle Ankara'dan bölgeye giden postaları soyarak içerisindeki kritik bilgileri Suriye'ye götürmeye çalışıyorlardı. Eylül 1932'de Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde çıkartmak istedikleri ihtilallere zemin hazırlamak ise eşkiya/çete gruplarının diğer maksatları arasındaydı. Kürt nüfusun yaşadığı yerleri gezerek nüfus miktarı ile köylerde ne kadar silah olduğunu tespit etmeye çalışıyorlardı. Uğradıkları köylerde halkı isyana teşvik için siyasi beyanatlar da veriyorlardı (CBA, 01009470/608824).

Eşkiya ve çete gruplarıyla doğrudan mücadele eden silahlı kuvvet jandarmaydı. Ancak jandarmanın Birinci Dünya Savaşı'nda cephelere sürülerek kaybettiği gücü erken cumhuriyet yıllarında toparladığı ise söylenemezdi. Bunun yanında suç istihbaratının jandarma tarafından elde edildikten sonra kıymetlendirildiği zamanlarda eşkiyalara karşı ciddi başarıların elde edildiği görülmektedir. Şüphesiz halkın muhbir olarak jandarmaya yardım etmesi de başarının sağlanmasındaki önemli faktörlerdendi. 1932 yılında Zaza Hüseyin çetesinin ele geçirilmesi buna iyi bir örnek idi. Uzun süre Birinci Umum Müfettişlik mıntıkasında eşkiyalık yapan Zaza Hüseyin çetesini, Ekim 1932'de iki jandarmayı şehit ettikten sonra muhbirlerden elde edilen istihbaratın değerlendirilmesi sonucunda saklandığı Karan Köyünde kısırılarak yanındakilerle öldürüldü (CBA, 01009487/611113).

Şubat 1932'de Ağrı'da yuvalanmaya çalışan Şeyh Resul, Abdülhalef Feto ve Faris çeteleri elebaşları dâhil olmak üzere imha edildi. Nisan 1932'de Palu'da Şeyh Sait'in kardeşi Şeyh Abdürrahim'in yanında olduğu haber alınan bazı mahkûmlar ile ilgili görüşmek üzere giden hükümet memuruna ateş açıldı. Jandarma tarafından da ateşle karşılık verilmesi üzerine çıkan çatışmadan kurtulamayacağını anlayan çeteler güneye kaçtı (BCA, 030.10.0.0/128.923.6.28).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında doğu vilâyetlerini etkisi altına alan Şeyh Sait İsyanını müteakip bölgedeki en büyük isyan faaliyetinin

gördüğü yer Dersim oldu. Osmanlı'nın son dönemlerinde 1907, 1908, 1909 ve 1916'da bölgede çıkan isyanlar devlet eliyle bastırılırken 1926'da Koç Uşağı Aşireti tarafından çıkarılan isyanın bastırılması sırasında Dersim'in diğer aşiretleri silahlı kuvvetlere ve jandarmaya yardım etti. Fakat bu yardım hareketin hızını kestiği gibi zamanında müdahaleyi engelleyici-geciktirici eylemler içeriyordu. Hükümet kuvvetlerine sözde yardım için gelen Seyit Rıza ve Ovacık aşiretleri silahlı kuvvetlerden ziyade Koç Uşağı'na yardım ederek onları imhadan kurtardı. Buna rağmen yapılan tenkil harekâtı Dersim eşkiyasının faaliyetlerini bir nebze azaltmayı başardı. Jandarma raporlarına göre 1927'de Dersim aşiretlerinin arasında yabancı şahıslar görülmeye başlandı, 1928'de Erzincan ve Sivas istikâmetlerine doğru aşiretlerin soygun girişimleri arttı. 1929'da soygun girişimlerin yarıçapı daha da genişleyerek artıyordu. 1930'da Dersim'in Hozat, Petek ve Çemişgezek bölgelerinde yaşanan olaylar Elâzığ vilâyetinin toplam asayiş olaylarının %75'ini oluşturuyordu. 1930'da Ağrı tenkil harekâtından sonra Erzincan-Erzurum yolunu kullanarak bölgeye seyahat eden Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak Paşa, bölgedeki kaynaşmaya son verilmesi için tedip harekâtı yapılmasını emretti. Eylül 1930'da III. Ordu Kurmay Başkanı Miralay Rüştü Bey tarafından tedip harekâtı yapıldı. Harekât esnasında çok sayıda eşkiya imha edildi. Fakat askerî güçle tamamını temizlemek mümkün gözükmediği için bölgede ciddi islahat yapılması gündeme geldi. Buna göre silahları toplamak, eşkiya reislerini tedip etmek, zorunlu göç, kaçakların yakalanması, mükellefiyetlerini yerine getirmeyenlerin ele geçirilmeleri islahat programında öne çıkıyordu. Çok sayıda aşiret mensubu bu çerçevede ülkenin çeşitli yerlerine iskân edildiler (Dersim Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu (1932), 2012: 176-121) (Tekir, 2020: 404-405).

Kırsal Eşkiyalık

Kırsal eşkiyalık, şehir merkezlerinin uzağındaki kırsal bölgelerde yaşayan ve yasadışı faaliyet gösteren silahlı grupları ifade etmektedir. Kırsal eşkiyalığın esas faaliyetlerini gasp, adam kaçırma, yağma ve cinayet oluşturur. Eylemlerinin hedef kitlesini ise tarım ve hayvancılıkla geçinen köylüler oluşturur. Kırsal eşkiyalığın görüldüğü bölgelerde şiddet, ekonomik zarar ve asayişsizlik yoğun olarak görüldüğü için bölgesel göç hareketlerini tetikleyebilir. Bu eşkiya grupları genelde kalabalık hareket etmekle birlikte örgüt için hiyerarşi ve aile bağlarıyla organize olabilirler.

Çalışmaya konu olan dönemde Türkiye'de kırsal eşkiyalık yoğun olarak görülmüyordu. Yani eşkiya şehir merkezlerinden ziyade taşra ve kırsal alanlarda yuvalanmaktaydı. Kırsal eşkiyalığın en temel faaliyet alanlarından birisi yol kesme olarak nitelendirilen, yolcuların mallarıyla değerli eşyalarını gasp etmek için kurulan pusu faaliyetleri oluşturmaktaydı. Halk nazarında da eşkiya figürünü tanımlayan en önemli tanımla yol kesme üzerineydi. Kolluk kuvvetlerinin etki alanlarının uzağındaki gri bölgelerde gerçekleşen gasp ve yağma faaliyetleri Erken Cumhuriyet döneminin en önemli sorunlarından. 1927'ye gelindiğinde bir yıl içerisinde resmi kayıtlara geçen yol kesme hadisesi 904'e kadar yükselmışti. Kolluk kuvvetlerinin kararlı tutumu sayesinde bir yıl içerisinde bu rakam 128'e gerilerken 1933'te 10'a kadar düşmüştür. Yani Cumhuriyetin kuruluşunun 10. Yılına gelindiğinde toplam şekavet hadiseleri içerisinde %1'lik orana kadar gerilemişti. Kırsal eşkiyalığın en önemli ikinci faaliyet türü ise dağa adam kaldırmadır. Halk arasında, eşkiyanın dağda ağanın ovada hüküm sürdüğüne yönelik bir inanç bulunuyordu. Özellikle zengin ve toprak sahibi olan kişiler kırsal eşkiyalığın hedef noktasındaydılar. Para koparmak hasımlarının yönlendirmeleriyle yapılan köy baskınlarla söz konusu kişiler dağa kaldırılıyordu. 1925'te bu sayı 368 iken 1932'de ikiye düşmüş, 1933'te ise hiçbir vakaya rastlanmamıştır (Cumhuriyet, 22 Teşrinisani 1933, No: 3430).

Kırsal eşkiyalık ile özdeşleşen temel eylem biçimlerinden yol kesmenin çalışmaya konu tarih aralığında en fazla görüldüğü vilayetler şu şekilde sıralanmaktadır; Beyazıt, Diyarbakır, Elâzığ, İzmir, Malatya, Konya, Manisa, Muş, Kastamonu. Bu durum yalnızca Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde değil Batı Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde de eşkiyalık faaliyetlerine sıklıkla rastlandığının önemli bir göstergesidir (BCA, 030.10.0.0/128.923.6.29).

Kırsal eşkiya ile mücadele etmesi gereken kolluk unsuru ise söz konusu dönemde jandarmadır. 1936 yılında toplam jandarma kuvveti 35.415 kişiden oluşuyordu. Bu sayının ise 15.000 kadarı doğrudan asayişle ilgileniyordu ve 2.193 karakola dağılmışti. Kadrosunda 1.900 subay olması gerekirken elde 1.000 subay vardı. 7-8 yıl içinde 3.000 astsubay yetiştirmek için başlatılan proje ise akim kalmışti. Jandarmanın tüfeklerinin yenilenmesi projesi ise oldukça iyi sonuçlar verdi. Eşkiyadan daha iyi silahlarla donatılan jandarmalar Doğu Anadolu Bölgesinde psikolojik üstünlüğü ele geçirmişlerdi (CBA, 01009241-16/602064).

Cumhuriyet idaresinin kurulmasından sonra ülkenin hemen her bölgesinde asayişsizliğin hüküm sürdüğü görülmüyordu. Ancak özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri diğer bölgelere nazaran bu konuda bir adım öne çıkıyorlardı. Bu bölgelerin kalkındırılması ve asayişinin sağlanması için umum müfettişlik/bölge valiliği sisteminin ilk denemesi güney vilayetlerini içerisine alan bölgede yapıldı. İlk olarak 1928'de Birinci Umum Müfettişlik kuruldu. Müfettişlik kurulduğunda temel sorunun asayişsizlik olduğu hemen göze çarpıyordu. Hakkâri, Van, Mardin ve Urfa vilayetlerine sınır dışından gelen gazveci ve çapulcu olarak adlandırılan Kürt, Arap ve Nasturi çetelerinin tecavüzleri eksik olmuyordu. Bu tarz olayları intikam ve kan davası olarak görülen misilleme saldırılar takip ediyordu. Bu ortam genç Türkiye Cumhuriyeti'nin iç huzurunu bozmak isteyen yabancı güçlere de aradıkları ortamı yaratıyordu. Dil, yaşayış ve inanç hususlarında farklı kitlelerin barındığı bölgede sayıları kesin olarak bilinmemekle birlikte üyeleri 30 ila 40 arasında değişen çok sayıda çeteyi barındırıyordu. Bu çeteler zorda kaldıkları zaman sınır dışında sığınacak ve barınacak hatta himaye edilecek imkân bulabiliyorlardı. Birinci Umum Müfettişliğinin kurulmasından sonra yapılan planlamayla 1932'ye kadar söz konusu çetelerin

büyük bir kısmı etkisiz hâle getirildi. Bölgede yapılan büyük askerî harekâtların mıntika üzerinde yaptığı etki de eşkiya/çete takibini kolaylaştıran bir etken oldu (BCA, 030.10.0.0/69.457.25-77A).

Cumhuriyet idaresi özellikle doğu vilayetlerinde eşkiya gruplarıyla mücadele konusunda zorlanıyordu. Ayrıca eşkiyanın hedef kitlesini kestirmek ise çoğu zaman mümkün değildi. Dağda koyun otlatan çobanlardan vergi tahsildarlarına kadar geniş bir kitle eşkiyanın hedef kitlesi haline gelmişti. Tahsildarlar hem şiddete maruz kalıyor hem de soyuluyorlardı (BCA, 30.10.0.0/128.917.43). Tapu tahrir memurları da eşkiya için kolay hedefti. Özellikle kırsal bölgelerde arazi kaydeden memurlar çoğu kez eşkiya tarafından soyuluyordu (BCA, 30.10.0.0/128.913.21). Diğer yandan hükümet güçlerinin ilk hedefi her zaman en azılı eşkiyayı yakalamaktı. Kısa süre içerisinde efsaneye dönüşen bazı isimlere yapmadıkları olaylar dahi mâl ediliyordu. Erzurum, Muş, Elâzığ üçgeninde iki buçuk sene faaliyet gösteren ve dokuz jandarmayı şehit eden Eşkiya Çolak Mehmet Ali uzun bir takip sonucunda ancak Temmuz 1932'de ölü olarak ele geçirilebildi (BCA, 30.10.0.0/128.923.2). Dönem içerisinde hapishanelerin durumu da hiç iç açıcı değildi. Uzun uğraşlar sonucunda ele geçirilen eşkiya çeşitli yollarla hapisneden ya firar ediyor ya da farklı yollarla kaçırılıyordu (BCA, 30.10.0.0/127.913.24).

Eşkiya ile mücadelede en büyük bilinmezlerden birisi ne zaman ortaya çıkıp eylem yapacaklarının kestirilememesiydi. Cenaze merasimi gibi üzüntülü bir an veyahut düğün gibi mutlu bir zaman fark etmeksizin eyleme geçebiliyorlardı. 18 Kasım 1929'da Van'ın Muradiye ilçesinde Tahsildar Murat'ın düğününde de böyle bir olay yaşandı. Gelin almak için yola çıkan yirmi kişilik kabile eşkiyadan Kör Hüseyin oğlu Nadir ile Süslü Abdullah'ın 50 kişilik çetelerinin pususuna düştü. Açılan ilk ateşte Muradiye Tahrirat Kâtibi Rifat Efendi ile Bekçi Yakup Efendi şehit oldu. Devam eden müsademede bir de jandarma çavuşu şehit edildi. Sonuçta eşkiya grubu gelin de dahil olmak üzere iki kadın silah, at ve elbise gasp ederek firar etti (BCA, 30.10.0.0/128.917.106).

1928-1929 dönemi asayiş yönünden diğer yıllara göre daha iyi addedilebilirdi. Çünkü bu dönemde başlayıp 1932'ye kadar devam eden süreçte çete/eşkiya gruplarının üzerine daha kararlılıkla gidilerek birçoğu imha edildi. Buna rağmen ülke genelinde isyan ve eşkiyalık faaliyetleri görülüyordu. Erzurum ve diğer doğu vilâyetlerinde eşkiyalık yapan Palulu Yazo isimli eşkiya Eylül 1929'da huduttan içeri girdikten sonra doğu vilâyetlerinde asayışı bozmaya başladı. Yıl içerisinde çetesiyle birlikte imha edildi. Aynı yıl Rize, Trabzon, Gümüşhane mıntıklarında eşkiyalık yapan Nusret, Türapoğlu İsmail, (CBA, 01009368/621902) Koço, Sürmeneli Ahmet çeteleri etkisiz hâle getirildi. Ayrıca uzun yıllardır Tokat ve civarında eşkiyalık yapan Beldağlı İzzet ve çetesi, Cebelibereket'in asayişini bozan Kürt Fahri ve çetesi, Kırşehir, Aksaray, Konya ve Ankara'da asayışı bozan ve çok sayıda olay çıkartan Katil İlyas ve Kürt Osman çeteleri, Burdur, Muğla, Denizli, Antalya mıntıklarında faaliyet gösteren Katil Rıza çetesi, Konya, Afyonkarahisar, Isparta çevresinde çok sayıda soygun yapan Nedim çetesi imha edildi. Adi çapulculuk, eşkiyalık ve siyasi ihtirasların tecellisiyle ortaya çıkan hareketler jandarmanın sıkı takibiyle etkisizleştirildi (Tekir, 2020: 401).

Birinci Umumî Müfettişlik mıntikasında Hoybuncuların en fazla teşebbüs ettikleri akınlar, kendilerine oldukça pahalıya mâl oldu. Ferzende ve Altındış Osman çetelerinin huduttan içeri girme teşebbüsleri Kars Tuzluca'daki müsademeden sonra sona erdi. 28 Aralık 1929 tarihli ve 86692 numaralı mahrem kararname ile Ağrı Harekâtı yapılmasına karar verildi. Haziran 1930'da başlayan hareket ağustos ayında sona erdi (BCA, 030.10.0.0/128.923.6.25).

24 Haziran 1930'da Seyit Resul ve Mahmut adındaki eşkiyalar emrindeki asilerle birlikte Van'ın Erciş kazasında seyyar jandarma alayına baskın yaparak çok sayıda eri esir ettikleri gibi birkaç zabıtinde şehit olmasına neden oldular. Üzerlerine sevk edilen kuvvetlerle kısa sürede tamamı imha edildi. 1930 yılında doğu vilâyetlerinde kalkışma ve isyan hareketlerinin devam etmesi sebebiyle 29 Mart 1931'de seyyar jandarma birlikleri ordu emrine verildi. 1931'de İran'dan Ağrı'ya sokulan Şeyh Mustafa Çetesi etkisiz hâle getirildi. Bunun üzerine Ağrı mıntikasında dört taburla yapılan ve beş gün devam eden tarama harekâtında kimseye tesadüf edilemedi. Erzurum, Kars, Beyazıt mıntikasında şekavet yapan Seyithan çetesi takip müfrezelerinin şiddetli takibiyle 1931'de etkisiz hâle getirildi. Ağustos 1931'de Kadirli'de faaliyet gösteren Kıcıkırık Ali çetesi, Muş, Erzurum ve Van'da faaliyet gösteren Alican çetesi, Erzurum ve Erzincan civarında faaliyet gösteren Şaki Aliko ve Topal Hüseyin çeteleri, Urfa'da Ramazan çetesi, Ankara, Yozgat, Kırşehir havalisinde Kara Haydar Uşakları çetesi, Kayseri ve Maraş civarında Gökçek İsmail ve Gedik Ahmet çeteleri, Diyarbakır, Bitlis ve Muş civarında Sabri Ahmo, Mehmet Çavuş, Hanili Şaki Refo ve Homan çeteleri, Siirt ve Hakkari mıntikasında Reyso, Ali Abdo, Reşit Tahir ve Şaki Bozu çeteleri ve uzun yıllardır eşkiyalık yapan Kör Şemo çetesi, Siirt, Van ve Muş'ta faaliyet gösteren Gürgür çetesi, Siirt'te Şükrü çetesi, Muş'ta Cansurlu Abdullah çetesi, Diyarbakır'da Mestanlı Şaki Musa çetesi, Van'da Dünyamalı çetesi, Diyarbakır, Muş, Erzurum ve Erzincan'da faaliyet gösteren ve çok sayıda jandarmayı şehit eden Zaza Hüseyin çetesi, yine Erzincan'da çok sayıda jandarmayı şehit eden Çolak Mehmet Ali çetesi, Erzurum'da 11 neferi şehit eden Kelereşli Halil ve Rıza çeteleri, Urfa'da Polat ve Koço çeteleri, Kayseri ve Maraş'ta faaliyet gösteren Alo çetesi kısmen veya tamamen imha edildi (BCA, 030.10.0.0/128.923.6.26-28). Adana, Kadirli ve Maraş havalisinde Kıcıkırık Ali çetesi ile hareket eden, adı geçen mıntıkada çok sayıda cinayet ve mezalim yaptığı hâlde bir türlü ele geçirilemeyen Yalaklı Ömer çetesi Haziran 1931'de Kayseri'nin Güverli Yaylasında sıkıştırıldı ve Yalaklı Ömer ile Elbistanlı Boru Ali ölü ele geçirilirken çete imha edildi (CBA, 01019400/665212).

Adi Eşkivalık yahut Şehir Haydutluğu

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de adı eşkıyalık, genellikle şehir merkezlerinde ve yoğun nüfus bölgelerinde görülüyordu. Şehir eşkıyası yahut şehir hayduttu olarak adlandırılan bu grupların kent asayişinde sorun çıkaran grupları tanımlamaktadır. Adı eşkıya gruplarının hedef kitlesini kentli halk oluşturduğundan genellikle hane ve işyerinden soygun, gasp, adam kaçırmaya gibi kent asayişini bozan suçları işlemekteydiler. Bu eşkıyalık türünün önlenmesi siyasi ve kırsal eşkıyalığa göre nispeten daha kolaydı.

1923-1933 devresinde yaşanan adı eşkıyalık olayları ve yine aynı kategori altında değerlendirilecek haneye tecavüz, hayvan hırsızlığı, cinayet gasp gibi olaylarının sayısal dökümü şu şekildedir: (Tablo-1)

Tablo 1: 1923-1933 Türkiye’de Asayiş Olayları (Tekir, 2020: 406.)

Yıl/Olay	Siyasi Şekavet	Âdî Şekavet	Yol Kesme	Adam Kaçırma	Silahlı Gasp	Cebri Sirkat	Hayvan Hırsızlığı	Haneye Tecavüz	Cinayet
1923	-	25	42	-	149	94	263	10	218
1924	332	331	563	78	2.234	884	2.993	200	3.688
1925	169	231	131	368	2.465	900	2.710	150	2.316
1926	5	130	204	16	778	200	500	677	1.347
1927	4	85	904	104	483	87	400	373	778
1928	10	47	119	34	718	389	1.389	380	2.420
1929	5	55	145	6	641	379	587	387	2.907
1930	10	40	233	5	670	327	584	489	2.975
1931	2	30	330	19	645	500	1.988	1.988	988
1932	2	31	128	2	279	89	269	86	274
1933	-	25	10	-	20	-	19	58	109

Tablo incelendiğinde adı şekavet faaliyetlerinde Cumhuriyet idaresinin tesisinden itibaren anlamlı bir azalış olduğu görülmektedir. Bu durum alınan tedbirlerin kısa sürede sonuç verdiğinin önemli bir göstergesidir. Yol kesme faaliyetleri ise nispeten dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu durum gri bölgelerde tam manasıyla devlet otoritesinin tesisinde yaşanan güçlüklerle önemli bir örnektir.

Umumi Müfettişlikler Tarafından Yapılan Mücadele

Birinci Umumî Müfettişlik (Bitlis, Diyarbakır, Elâzığ, Hakkâri, Mardin, Siirt, Urfa ve Van) bölgesinde 1934-1936 yılları arasında eşkıyalık hadiselerinde ciddi azalmalar yaşandı. Fakat bu dönemdeki istatistikler incelendiğinde özellikle kız kaçırmaya hadiselerinin anlamlı şekilde arttığı görülür. Bunun temel sebebi ise evlenme masraflarının artmış olmasıdır. Siirt ve çevresinde artan hırsızlığın sebebiyse Sason Harekâtı bölgesinden çıkartılan 3.500 kişinin batıya sevk edilmek yerine yanlış bir politikayla bu civara yerleştirilmesinden kaynaklanıyordu. Sarp ve ulaşılması güç yerlere saklanan ve eşkıyalık yapan bu grupların yakalanması mümkün olmuyordu. Sason halkının ziraata alışmamış olması toplu şekilde yaşamalarını zorlaştırıyordu. Diyarbakır civarındaki asayişsizliğin sebebi Türkiye’nin güney sınırlarının tam manasıyla emniyet altına alınamamasından kaynaklıydı. Türkiye-Suriye sınırındaki Ermeni, Kürt, Asuri ayrılıkçı gruplar ile Türkiye’den çıkartılan Yüzellilikler doğrudan Fransa tarafından destekleniyordu. Türkiye’den eşkıya marifetiyle çalınan hayvanlar Fransız subaylara da para verilerek Suriye’ye götürülüyordu (CBA, 01009241-16/602064).

Birinci Umumî Müfettişlik Mıntıkasında bir türlü bitmek bilmeyen isyan, eşkıyalık ve diğer huzur bozucu eylemlerin önüne geçebilmek için 1930 senesinden itibaren 5 yıllık silah toplama programı tatbik edilmeye başlandı. Program jandarma kuvvetleri tarafından uygulandı. 1928-1932 devresinde toplanan silah sayısı 22.949’dur (Tekir, 2020: 408) Bu rakamlara Şeyh Sait isyanında ordunun topladığı silah sayısı dahil değildir (Hakimiyeti Milliye, 29 Ekim 1933, No. 4411).

İsmet İnönü’nün Haziran 1935’te başlayan ve Ağustos 1935’te Mustafa Kemal Atatürk’e sunduğu meşhur Şark Raporu ile III. Umumî Müfettişlik (Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh, Erzincan, Trabzon, Ağrı) kuruldu. İnönü’nün seyahati sırasında doğu vilâyetleriyle ve sahil kesiminde eski dönemlerden kalan kan davaları, köy basma, yol kesme, yolcu soyma ve türlü eşkıyalık faaliyetleri yoğun olarak görülüyordu. Bölgedeki başlıca eşkıyanın en meşhurları olan Şorikli Hasan ve Taşkesenli Hüseyin 8 jandarma ile bir nahiye müdürünü şehit etmişlerdi. Hasankale Hapishanesinden kaçan Ali Mendioğlu, Tevfik ve Elmalı’dan Hamit ve arkadaşları ile son olarak Tortum ve Oltu’da faaliyet gösteren Abdullah çetesi bölgenin huzur ve asayişini bozuyorlardı. Eşkıya özellikle vilayetlerin sınır hatları üzerinde faaliyet gösterdiğinden valiler kendi sorumluluk sahalarında olmadığı iddiasıyla işi savsaklıyordu. Müfettişliğin kurulmasıyla birlikte vilayetlerden eşit miktarda alınan jandarma ile kurulan müfrezeyle bir buçuk ay gibi kısa sürede eşkıyalığın adeta sonu getirildi. Şorikli Hasan bölgede barınmayınca Dördüncü Umumî Müfettişlik bölgesine kaçarak teslim olurken Eşkıya Hamit ise eşi aracılığıyla haber göndererek teslim olacağını beyan etmişti. 1935’ten itibaren çeteler ortadan kaldırdığı gibi, kan davalarının da önüne geçildi. Rejim karşıtlığı ve kaçakçılık ise oldukça azaldı. 1936’dan itibaren eşkıyalık faaliyetleri sona erdi (CBA, 01009241-5/599372).

Dördüncü Umumî Müfettişlik Ocak 1936’da ayrılıkçı Kürt hareketleriyle eşkıyalığın merkezi kabul edilen bölgede kuruldu: Tunceli,

Elâzığ ve Bingöl. Söz konusu bölgede yoğun olarak köy, ev, ağıl basmayla, yol kesme ve karakol basma olaylarına kısa sürede azalma görülmeye başlandı (CBA, 01009241-16/602064). Müfettişlik kurulduğunda yalnızca Tunceli Adliyesi tarafından aranan şahıs sayısının 2.700 olması karşı karşıya olunan asayişsizliği tek başına ifade etmekteydi. Devletin bölgede kuvvetli bir idare kurması eşkıya ve çete gruplarını fazlasıyla rahatsız etmişti. Devletin gönderdiği iki paşanın hepsinin öldürmek için yollandığına yoruyorlardı. Yaptıkları toplantıda anlaşarak silahlı isyan başlatma kararı aldılar (CBA, 01009241-5/599372). Dördüncü Umumî Müfettişlik bölgesinde 1937 Dersim İsyanı adıyla bilinen büyük bir isyan hareketi başladı. İsyanı çıkartanların eşkıya kökenli olmaları burada zikredilmeye değerdir. Bunun yanında isyanın yayılım bölgesi ve yaşananlar bu çalışmanın sınırlılığını aşmaktadır.

Sonuç

1923-1938 yılları arasında Türkiye’de görülen eşkıyalık, zenginden çalan fakire veren sosyal eşkıya tanımından oldukça uzaktır. Daha çok yağma ve çalma niyetiyle hareket eden suçlular tarafından yürütülen silahlı şiddeti ifade etmektedir. Bu makalede Erken Cumhuriyet yıllarında Türkiye’de görülen eşkıyalık faaliyetlerinin üç farklı kategoride tasnif edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Bunlar; siyasi eşkıyalık, kırsal eşkıyalık ve adî eşkıyalıktır.

Dönem içerisinde en büyük mağduriyeti yaşayan kişiler kırsal bölgelerde yaşayan fakir halktır. Silahaltına alınmamak, vergi vermemek, toprak düzenine karşı çıkmak, cezaevinden firar gibi sebeplerle dağa çıkan eşkıyanın hedefinde; karşı çıktığı düzenden ziyade etki alanındaki halk vardır. Bu yönüyle eylemler eşkıyanın yaşamını kolaylaştırmak için kullandığı bir araç hâline gelmiştir. Kronolojik olarak takip edildiğinde 1918’den yani Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden itibaren kırsal bölgelerde devlet otoritesi büyük oradan kaybedilmiştir. Asayişsizlik birinci aşamada 1923’e daha sonraki aşamada ise 1935’e kadar çeşitli aralıklarla devam etmiştir.

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte eşkıyalığın kısa sürede özellikle Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinde endişe verici boyutlara ulaştığı görülmektedir. Karşı karşıya kaldığı durum karşısında halk doğrudan Mustafa Kemal Paşa veya eşine mektup yazarak yardım istemiştir. Cezalandırılmayan eşkıya ülkenin her yanında kamu güvenliğini sekteye uğratmıştır. Ulaşım hatlarının yetersiz olduğu bölgelerde suç ve suçlunun sağlıklı şekilde takibi yapılamamıştır. TBMM’nin gündemine Cumhuriyetin ilanından 11 gün önce gelen İzale-i Şekavet Kanunu ile önemli bir yasal düzenlemeye gidildi. Eşkıyalığın sonunun getirilebilmesi için jandarma kuvvetinin islahına gidildi. Jandarmanın elindeki silahların eşkıyadan daha kötü durumda olduğunun tespiti üzerine önce teknik ekipman olarak düzenlemeye gidildi. Niteliğin yanı sıra niceliğe de önem verilerek sayı artırıldı. Asayişin sorunlu olduğu yerlerde kurulan umumî müfettişlikler/süper valilikler aracılığıyla eşkıya ile daha etkili mücadeleye girişildi. Yakalanamayan eşkıyanın aileleri farklı bölgelere sürgüne gönderilirken köy ve evleri devlet tarafından yakıldı. 1931-1938 döneminde bilinen eşkıyanın neredeyse tamamı bu yöntemlerle etkisiz hâle getirildi.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CBA)

CBA, 01009241-16/602064, CBA, 01009241-5/599372, CBA, 01009368/621902, CBA, 01009452/608639, CBA, 01009470/608824, CBA, 01009487/611113, CBA, 01010470/593026, CBA, 01011481/592200, CBA, 01012864/537210, CBA, 01016508/641883, CBA, 01016602/681385, CBA, 01016607/704848, CBA, 01016818/750834, CBA, 01019400/665212, CBA, 01019405/685024.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 030.10.0.0/128.923.6.21, BCA, 030.10.0.0/128.923.6.22, BCA, 030.10.0.0/128.923.6.23, BCA, 030.10.0.0/128.923.6.24, BCA, 030.10.0.0/128.923.6.25, BCA, 030.10.0.0/128.923.6.26, BCA, 030.10.0.0/128.923.6.27, BCA, 030.10.0.0/128.923.6.28, BCA, 030.10.0.0/128.923.6.29, BCA, 030.10.0.0/69.457.25-77A, BCA, 030.10.0.0-128.923.6.30, BCA, 030.10.0.0-128.923.6.40, BCA, 30.10.0.0/127.913.24, BCA, 30.10.0.0/128.913.21, BCA, 30.10.0.0/128.917.106, BCA, 30.10.0.0/128.917.43, BCA, 30.10.0.0/128.923.2, BCA, 30.10.0.0/194.326.34-232, BCA, 30.10.0.0/64.432.8-72, BCA, 30.10.0.0/88.581.14-87.

Sürelî Yayınlar

9,5 Sene İçerisinde Memleket Asayışı. (1933, 22 Kasım). *Cumhuriyet* (Sayı 3430, s. 2).

Asayiş, Emniyet ve Huzur. (1933, 29 Ekim). *Hakimiyeti Milliye* (Sayı 4411, s. 57).

İzâle-i Şekâvet Kânunu. (1922, 25 Ekim). *Resmî Ceride* (Sayı 37, s. 1).

Muhabir Mektubu. (1931, 21 Ekim). *Milliyet* (Sayı 1931, s. 7).

Şakiler Teslim Oldu. (1931, 9 Ağustos). *Akşam* (Sayı 4607, s. 6).

Kıçkırık Ali. (1931, 28 Temmuz). *Milliyet* (Sayı 1961, s. 6).

Kıçkırık Ali Çetesi. (1931, 15 Temmuz). *Akşam* (Sayı 4582, s. 2).

Araştırma ve İnceleme Eserler

Altın, S. (2018). 1923-1938 Dönemi Arşiv Belgeleri Işığında Eşkıyalık Faaliyetlerine Genel Bir Bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 631-642.

Austen, R. A. (1986). Social Bandits and Other Heroic Criminals: Western Models of Resistance and Their Relevance for Africa. In D. Crummey (Ed.), *Banditry, Rebellion, Social Protest in Africa* (pp. 89-108). J. Currey Heinemann.

Barkey, K. (2011). *Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi* (Çev. Z. Altınok). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Dersim Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu. (1932/2012). Kaynak Yayınları.

Halıcı, Ş. (2013). Atatürk'e Suikast Girişimi: Hacı Sami ve Çetesi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 13(27), 105-121.

Hobsbawm, E. J. (2014). *İlkel Asiler: 19. ve 20. Yüzyıllarda Toplumsal Hareketin Arkaik Biçimleri Üzerine İncelemeler* (Çev. U. Kocabaşoğlu). İletişim Yayınları.

Hogan, S., Kerrigan, M., Mellor, L., Morris, R. T., & Scott, C. (2017). *Suç Kitabı* (Çev. M. Erden). Alfa Yayınları.

Tahir, K. (1989). *Notlar/Sanat Edebiyat 4* (Haz. C. Yazoğlu). Bağlam.

Tekir, S. (2020). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma: Kuruluş, Teşkilat ve Mücadele (1903-1938)*. Timaş Yayınları.

Tekir, S. (2021). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma İstihbarat. In İ. H. Demircioğlu et al. (Eds.), *Türk İstihbarat Tarihi* (pp. 577-602). Yeditepe Yayınevi.

Yetkin, S. (1997). *Ege'de Eşkıyalar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Yiğit, Y. (2020). Doğu Beyazıt'ta Asayiş ve Aşiret (1943). *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 38, 1-24.

Structured Abstract

Banditry is used to describe illegal activities carried out by individuals or small groups. Although banditry activities were observed in almost every period of the Ottoman Empire, there was a serious increase, especially after the Balkan War. In the period between 1912 and 1922, defined as the ten-year war, bandit groups were seen in almost every region of the country. Economic difficulties, social turmoil, and the weakening of state authority during periods of war were the main factors that led to the increase in bandits and gang groups. During the Balkan War, the First World War, and the Turkish War of Independence, serious security problems emerged in the regions under the influence of war. Migration and the resulting food problems were among the main factors in the emergence of banditry.

During the Turkish War of Independence, there was a special situation in which banditry moved away from its known meaning. After the Armistice of Mudros, most of the national forces (Kuva-yi Milliye) formed by the groups that did not accept the occupation of the Entente States were people with a gangster background. The irregular resistance units known as national forces were a gang-type organization formed by the Turkish people against the enemy occupation. These gangs fought against enemy troops in occupied areas using guerrilla tactics and contributed to the Turkish national resistance. In addition, during the years of the National Struggle, the gangs were divided into two groups. Those who acted together with the Ankara government were called honest gangs. Those who acted with the Greeks or the Istanbul government were characterized as dishonest. Within the framework of the Turkish nation's struggle for independence, gangs offered civil resistance against enemy occupation, organized acts of sabotage, and provided intelligence to the national forces. Gang leaders and members usually emerged from among the local leaders of villages or towns, artisans, farmers, or members of the military. They formed gangs to organize and sustain resistance to enemy occupation in their areas. Following the signing of the Treaty of Lausanne, there was a serious security weakness in the country. Although it was thought that banditry should be less of a problem, current developments indicated that this would not be the case. On October 29, 1923, following the proclamation of the Republic, several sheiks, beys, and aghas attempted to create mischief because the new form of government was against their interests. In the first years of the Republic, bandit/gang groups were recklessly and indiscriminately attacking all kinds of vehicles, caravans, and people passing through the areas under their control. The Republican administration had difficulties in combating bandit groups, especially in the eastern provinces. Moreover, it was often impossible to predict the target group of the bandits. A wide range of people, from shepherds grazing sheep in the mountains to tax collectors, became the target audience of the bandits. Collectors were both subjected to violence and robbed. Land registrars were also easy targets for bandits. Especially in rural areas, land registration officers were often robbed by bandits. On the other hand, the first objective of government forces was always to capture the most notorious bandit. Some of the names that became legends in a short period were even attributed to events they did not commit. One of the biggest unknowns in the fight against bandits was the unpredictability of when they would show up and act. Whether it was a sad moment like a funeral or a happy time like a wedding, they could take action.

Except for a few examples, it is not possible to see the type of bandit defined as a social bandit in the Western literature in Turkey. The number of those who try to ensure their justice by standing against social injustice is small. In addition, bandit groups of the social protest type are almost non-existent. In the period subject to this study, rural banditry is observed in Turkey. In other words, banditry nests in provincial and rural areas rather than urban centers. The gendarmerie organization, which had to fight against this type of banditry, needed to be restructured. Especially an increase in numbers could have been a deterrent for the banditry. As the modernized gendarmerie was equipped with better weapons than the bandits, the psychological superiority shifted from the bandits to the gendarmerie.

The Republican administration believed that effective deterrence would be achieved by using the power of law in the fight against banditry. For this purpose, an effective fight was initiated with a legal regulation. Enacted on October 18, 1923, the first article of the law was quite radical. If the bandits, whose names, fame, identities, and crimes were announced by the Ministry of Interior, did not surrender unconditionally, those who captured them wounded or dead would not be prosecuted or punished. After the establishment of the republican administration, it was observed that disorder prevailed in almost every region of the country. However, especially the Eastern and Southeastern Anatolia regions were one step ahead of other regions in this regard. To ensure the development and public order in these regions, the first trial of the general inspectorate/regional governorship system was conducted in the region that included the southern provinces. With the decisive struggle in the light of all these, banditry ceased to be a reality in Turkey after 1938.

1968 Hong Kong Gribi Pandemisinin Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi ve Etkileri

Historical Development and Effects of the 1968 Hong Kong Flu Pandemic in Turkey

Elif AKTAŞ¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Birgül KÜÇÜK TURGUT²

¹ Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Erzurum, Türkiye
Department of History, Atatürk University, Faculty of Kazım Karabekir Education, Erzurum, Türkiye
aktaselif@atauni.edu.tr

² Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Erzurum, Türkiye
Department of History, Atatürk University, Faculty of Kazım Karabekir Education, Erzurum, Türkiye
birgulkucuk@atauni.edu.tr

Öz

Salgın hastalıkların tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. İnsan var olduğu günden beri hastalıklar da var olmuş, bunların bazıları salgın hâline gelip, kıtalara hatta tüm dünyaya yayılarak pandemiye dönüşmüş ve milyonlarca insanın ölümüne yol açmıştır. Hastalıklar insanları sadece bedenen etkilemekle kalmayıp, günümüzde de deneyimlendiği üzere salgın hâline dönüştüklerinde ülke politikalarına, günlük hayata, eğitime, ekonomiye, insanlar arası ve hatta devletlerarası ilişkilere yön vermişlerdir. Pandemilerin tıbbın dışında tarihi, sosyolojik, psikolojik, ekonomik, eğitsel, siyasi vb. pek çok boyutu vardır. Ülkemiz de dünyada meydana gelen pandemilerin birçoğundan etkilenmiştir. Mevcut çalışmalara bakıldığında pandemilerin genellikle tıp tarihi açısından köken ve niceliksel olarak ele alındıkları, tarihsel bağlamda ele alınanların ise az ve sınırlı oldukları görülmüştür. Bu doğrultuda üzerinde yeterince durulmayan salgınlardan birisi de 1968 A(H3N2) Hong Kong Gribi pandemisidir. Salgın, dönemin basını tarafından yakından takip edilmiş ve Türkiye'deki serüvenine ışık tutulmuştur. Çalışmada 1968 Hong Kong Gribi pandemisinin genel seyri ve ülkemizdeki gelişimi tarihsel bağlamda ele alınmıştır. Pandemi dönemlerinin hemen hemen hepsinde benzer olayların yaşanması, benzer söylemlerin sarf edilmesi ve benzer kaosların yaşanmasından dolayı 1968 pandemisinin ortaya çıkışı, Türkiye'deki yayılımı, pandemi politikaları, kampanyalar, basında yer alan haberler, toplumsal hayat, eğitim vb. alanlara yansımaları ortaya konulmuş, karşılaştırmalar yapıp, bundan sonraki benzer gelişmeler için yol gösterici çıkarımlar elde edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, Türkiye, 1968 A(H3N2) Hong Kong Gribi

Abstract

The history of epidemic diseases is as old as human history. Diseases have existed since the beginning of human existence, some of them have become epidemics, spreading across continents and even the whole world, turning into pandemics and causing the death of millions of people. Diseases not only affect people physically, but when they turn into epidemics, as experienced today, they shape country policies, daily life, education, economy, interpersonal and even interstate relations. Apart from medicine, pandemics have historical, sociological, psychological, economic, educational, political, etc. It has many sizes. Our country has also been affected by many of the pandemics occurring in the world. When the existing studies are examined, it is seen that pandemics are generally discussed in terms of origin and quantity in terms of medical history, while those examined in a historical context are few and limited. In this regard, one of the epidemics that has not been emphasized enough is the 1968 A(H3N2) Hong Kong Flu pandemic. The epidemic was followed closely by the press of the period and shed light on its adventure in Turkey. In the study, the general course of the 1968 Hong Kong Flu pandemic and its development in our country were discussed in a historical context. The emergence of the 1968 pandemic, its spread in Turkey, pandemic policies, campaigns, news in the press, social life, education, etc., because similar events took place, similar discourses were used and similar chaos occurred in almost all pandemic periods. Its reflections on the fields were revealed, comparisons were made, and guiding inferences were tried to be obtained for similar developments in the future.

Keywords: Pandemic, Türkiye, 1968 A(H3N2) Hong Kong Flu

Geliş Tarihi/Received 02.04.2024
Kabul Tarihi/Accepted 10.06.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 28.09.2024

Atıf

Aktaş, E. & Küçük Turgut, B. (2024). 1968 Hong Kong Gribi Pandemisinin Türkiye'deki Tarihsel Gelişimi ve Etkileri. *Turcology Research*, 81, 525-537.

Cite this article

Aktaş, E. & Küçük Turgut, B. (2024). Historical Development and Effects of the 1968 Hong Kong Flu Pandemic in Turkey. *Turcology Research*, 81, 525-537.

Giriş

2019 sonu itibarıyla ortaya çıkan Covid-19 pandemisi insanlığa salgın gerçeğini yeniden hatırlatırken salgınların tanımlanmasında kullanılan bazı terimleri de ön plana çıkarmıştır. Yakın geçmişte halk arasında pek kullanılmayan pandemi, endemi, epidemiy, varyant, izolasyon, karantina gibi terimler dikkat çekmiş ve özellikle pandemi terimi artık günlük hayatın bir parçası hâline gelmiştir. Bu gelişmeler bir salgının hangi özelliklere göre pandemi, endemi ya da epidemiy olarak isimlendirildiği sorusunu akla getirmektedir. Salgın hastalıklar yayılma alanları, etkiledikleri insan sayıları gibi faktörlere göre sınıflandırılmaktadırlar. Buna göre belirli bir nüfus içerisinde belirli bir bölgede, her zaman var olan, dışarıdan bir etki olmaksızın varlığını sürdüren yöresel hastalıklara endemi denilmektedir (Tunç ve Atıcı, 2020: 331; Gül ve Yakıncı, 2020: 33; <https://thefreedictionary.com>). Dünyanın belirli bir bölgesinde görülen yani bölgesel salgın olarak da tanımlanan salgınlar ise epidemiydir (Temel, 2020: 30; Türk Dil Kurumu [TDK], 2011: 804; tip.kocaeli.edu.tr/docs/ttdk_2007.pdf). Mutasyon değişim, değişme (Redhouse English-Turkish Dictionary, 2003: 644), izolasyon hastayı ayırma, karantina da bulaşa maruz kalmış kişi ya da kişilerin hastalığın en uzun kuluçka süresi kadar izole edilmesi anlamına gelmektedir (Gül & Yakıncı, 2020: 33). Yakın zamana kadar her gün kullanılmak zorunda kalınan pandemi ise Yunanca pan yani "tüm" ekinin "insanlar" anlamına gelen demos sözcüğüyle birleşmesinden oluşan bir terimdir. Ortaya çıkarak bütün bir ülkeye, kıta ya da kıtalara, hatta bütün dünya gibi çok geniş bir alana yayılan ve etkisini gösteren (Parıldar & Dikici, 2020: 1; Shah, 2020: 17), çok sayıda ülkeyi etkileyen (Zeydan & Gürbüz, 2020: 127) salgın hastalıkların genel ismidir. Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization- WHO)'nün hastalıkların pandemi olarak kabul edilebilmeleri için belirlediği bazı kıstaslar vardır. Bu kıstaslara göre hastalığın yeni bir virüs olması, bulaşıcı olması ve insandan insana kolayca geçebilmesi (Eşidir & Bak, 2020: 9) o hastalığın pandemi olarak kabul edilmesini sağlamaktadır.

Hastalıkların tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. Hatta bir tıp tarihi kitabı "*İnsanlar yokken hastalıklar vardı*" cümlesiyle başlamaktadır (Özdemir, 2005: 15). İnsan var olduğu sürece hastalıklar da var olacaktır. Salgın hastalıklar ise ilk çağlardan beri insanları ve devletleri etkilemeye başlamış, siyasi, ekonomik ve toplumsal açılarından yıkıcı etkiler doğurmuşlardır (Özdemir, 2019: 6, 12). Bu salgınlar sadece insanların hayatlarını ellerinden almakla kalmamış aynı zamanda tarihin seyrini de değiştirmişlerdir (Altunay, 2020: 7). İlkel topluluklarda hastalıklar karşısında çaresiz olan insan, hastalıkları Tanrıların cezası, büyülerin ve kötü ruhların işi olarak görmüştür. Hastalıklardan kaynaklanan ölümler doğaüstü güçlerle açıklanmış, bu felaketlerin sona ermesi için dualar edilmiş, kurbanlar adanmıştır (Parıldar ve Dikici, 2020: 2). Benzer düşünce ve davranışlar tek tanrılı dinlerin ilk dönemlerinde de devam ederken, bazı hastalıklar kutsal kitaplarda yer almıştır. Örneğin Tevrat'ta cüzzam, detaylı bir şekilde anlatılırken, sıtma, verem, veba gibi hastalıklardan, bunların teşhis ve tedavilerinden bahsedilmiş, bugünkü koruyucu hekimlik doğrultusunda da bilgiler verilmiştir. İncil'de de veba ve hummadan bahsedilmiştir (Özdemir, 2005: 15-17). Bugünde deneyimlendiği ve sık sık vurgu yapıldığı üzere bulaşıcı hastalıkların yayılmasına karşı alınan önlemlerden birisi de temizliktir. İslamiyet'teki temizlik kuralı da hastalıklar nedeniyle Osmanlı'da ön plana çıkarılmıştır (Şenses, 2021: 364).

İnsanın doğaya müdahale ederek onu dönüştürmeye çalışmasıyla birlikte hastalıkların arttığı ve insanın kendi bedeni üzerindeki denetimini yavaş yavaş kaybetmeye başladığı iddia edilmiştir (Şenses, 2021: 351). Göçler, savaşlar, ticaret, şehirlerin kalabalıklaşması, ulaşımın gelişmesi ile mesafelerin kısalması gibi faktörler de hastalıkların daha hızlı yayılmalarına yol açmıştır. 14. yüzyılda Orta Asya'dan Avrupa'ya kadar yayılan ve Avrupa nüfusunun yaklaşık olarak üçte birini öldüren veba salgını yaşanmıştır (Eşidir & Bak, 2020: 9). 1500'li yıllardan 17. yüzyılın sonuna kadar çeşitli aralıklarla ve farklı şiddetlerde salgınlar meydana gelmiştir. Fakat hem virüs bilgisinin henüz gelişmemiş olması hem de bugünkü gibi kayıtların tutulmamasından dolayı bu salgınlara dair net bilgiler yoktur. 1700'den sonrasına ait veriler daha bilgilendiricidir. Bu verilerden yola çıkılarak her yüzyılda birkaç kez dünyayı etkileyen pandemilerin olduğu bilgisine ulaşılmıştır (Temel & Ertin, 2020: 64-65). Kara veba, kolera, grip, tifo, cüzzam, frengi, çiçek gibi salgınlar meydana gelmiştir. Adı geçen salgınlar bugün olduğu gibi toplumlarda çeşitli önlemlerin alınmasını sağlarken aynı zamanda farklı görüşlerin ve inançların da ortaya çıkmasına yol açmışlardır. Örneğin kolera, yoksul insanların yaşadıkları bölgelerde ortaya çıkıp yayıldığı için fakir hastalığı olarak adlandırılmıştır. 19. yüzyıldan itibaren ölümler şehir dışına gömülmeye başlanmış, kalabalık yerler havalandırılmış, çöpler gece toplanmış ve Avrupa'da kanalizasyon sistemi gelişmiştir. Osmanlı'da da altyapı konusundaki eksiklikler tespit edilmiş ve adımlar atılmıştır. Avrupa'da koleranın zenginlerin fakirlerin sayısını azaltmak için onlar arasında zehir yaydıkları, anatomi öğrencilerinin deneylerinde kullanacakları kadavraları bu yolla temin ettikleri gibi düşünceler yayılmış ve bu efsanelerden dolayı koleraya karşı alınan tedbirlere korkuyla tepki verilmiştir. Rusya ve Amerika'da doktorların hastaları kasıtlı olarak öldürdüklerine inananların sayısı da oldukça fazladır (Şenses, 2021: 363-364).

Tıpkı Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı'da da salgın hastalıklara karşı önlemler alınmaya çalışılırken bir taraftan da gerek din adamları gerekse halk arasında batıl inançlar yayılmaya devam etmiştir. Karantina uygulamasına Hanefî müftü şeriat açısından caiz olarak bakarken Malîkî müderris ise bu uygulamayı Tanrının kaza ve kaderinden kaçmaya çalışmak olarak yorumlamıştır. Halk arasında da hastalıktan kaçınmayanlar, Allah'tan geldiğini, korunma tedbirlerine başvurmanın Allah'a isyan olacağını düşünenler, hasta olan kişiyle temas etmekten, ona bakmaktan sakınmayanlar vardı (Özdemir, 2005: 331-332). Tıpkı bugün pozitif çıktığı halde dışarıya çıkanlar, pozitif vakayı ziyarete gidenler gibi.

Tarihte meydana gelen salgınlara bakıldığında basit bir hastalık gibi görünmesine rağmen pandemi hâlini alarak kitlesel ölümlere yol

açan ve bugün de devam eden salgınlardan birisinin de grip salgınları olduğu görülmektedir. Hastalık hafif seyredebileceği gibi bazen ölümlere yol açan komplikasyonlar da gelişebilmektedir. Gripteki en kötü komplikasyon ise zatürredir. Bugüne kadar meydana gelen grip pandemilerinin çıkış noktası genellikle Çin'dir. 20. yüzyıla gelindiğinde üç grip pandemisi yaşanmıştır. Bunlardan birincisi milyonlarca insanın ölümüyle sonuçlanan 1918 İspanyol Gribi pandemisidir. Diğerleri ise dünya genelinde yaklaşık olarak birer milyon insanın ölümüyle sonuçlanan 1957 A(H2N2) Asya Gribi ve 1968 A(H3N2) Hong Kong Gribidir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 17 Mart 2020: 42). 2009 yılında ise Domuz Gribi pandemisi yaşanmıştır (Temel, 2020: 37; Zeydan & Gürbüz, 2020: 127). Adı geçen pandemiler ilk olmadıkları gibi son da olmayacaklardır. Gelecekte ise yeni bir pandeminin ne zaman patlak vereceği öngörülemediğinden dolayı her pandemi insanları hazırlıksız yakalamış ve ilk dönemlerinde çaresiz bırakmıştır. Bu nedenle geçmiş pandemilerin tarihinin bilinmesi gelecekteki pandemilerin yönetimini kolaylaştırabilecektir. Halk sağlığı kuruluşlarının gelecek pandemiler için ülkelerin salgınlara hazır bulunurluklarını geliştirmeleri gerekmektedir (Sampath et al, 2021: 1).

Çalışmada 1968 A(H3N2) Hong Kong Gribi pandemisi ele alınarak, hastalığın ortaya çıkması, Türkiye'ye ulaşım yayılması, alınan önlemler ve sona ermesi gibi konulara ışık tutularak geleceğe dair çıkarımlar yapılması amaçlanmıştır.

1968 A(H3N2) Hong Kong Gribinin Ortaya Çıkışı ve Yayılması

20. yüzyılın ikinci pandemisi 1968 yılının temmuz ayında Hong Kong'da ortaya çıkan ve kısa sürede diğer ülkelere de yayılan Hong Kong Gribidir. Bu salgın uluslararası hava yolları ile hızlı bir şekilde yayılan ilk salgın olup dünya nüfusunun %30-57'sini etkilemiştir (Jinjarak, Noy & Ta, 2022: 74). Hong Kong'da tipik olarak iki grip mevsiminin varlığından söz edilmektedir. Bu mevsimlerden birincisi Ocak-Mart, ikincisi ise Nisan-Temmuz veya Ağustos olarak geçmektedir. Başlayacak salgının Hong Kong'daki ilk kaydı 13 Temmuz 1968'de ortaya çıkmıştır (Şahin & Demir, 2020: 67). 1968 yılının Temmuz'unda hastaneye başvuran grip vakaları ani bir artış göstermiştir. Temmuz ayındaki 500.000 grip vakası 1957 H2N2 salgınından beri Hong Kong'taki en büyük rakam olmuştur. Bu ani artış başlangıçta sıcak hava dalgasına bağlanmıştır. Hong Kong Üniversitesi Ulusal Grip Merkezi 17 Temmuz'da yeni grip virüsü A(H3N2)'yi izole ederek hemen Londra'daki Dünya Grip Merkezi'ne göndermiştir. Buna ilave olarak numuneler de gönderilmiştir (Jester, Uyeki and Jernigan, 2020: 669). Hastalık Hong Kong'da salgın hâlini alınca 1957 virüsüyle karşılaştırmalar yapılmaya, laboratuvar çalışmalarına başlanmış ve devlet kliniklerindeki çalışma saatleri artırılmıştır (Hong Kong Flu Is Unamerican! 1). İnsanlara mümkünse evde kalmaları, aspirin, çay ve limonlu içecekler tüketmeleri önerilirken Hong Kong basınında ise hastalığa Hong Kong Gribi yerine "öldürücü grip" denilmiştir. Çünkü belediye meclis üyelerinden birisi bu ismin Hong Kong'un saygınlığına ve ekonomisine zarar vereceğini, suçlanıp aşağılanmasına yol açabileceğini öne sürmüştür (Peckham, 2020: 449). A(H3N2) virüsü oldukça bulaşıcı olmasına rağmen şiddet derecesi Asya Gribinden daha hafif olmuştur (Akin & Özel, 2020: 516). Hastalığın semptomları tipik grip semptomları olup üşüme, yüksek ateş, halsizlik ve kas ağrısı olarak kendisini göstermiştir. Bu semptomlar 4 ila 6 gün arasında sürmüştür (Temel, 2020: 39).

1968 yılında ortaya çıkan salgın bazı ülkelerde 1970 yılına kadar devam etmiştir. Bu salgının Asya Gribine neden olan virüsün, A(H3N2) şekline dönüşmesiyle ortaya çıktığı düşünülmektedir. Hatta yeni virüsün N2'yi koruması nedeniyle 1957 pandemisine maruz kalan insanlar 1968 virüsüne karşı bağışıklıklarını sürdürmüşlerdir. 1968 pandemisinde ölüm oranının 1957 pandemisine göre daha düşük olması da buna bağlanmaktadır. Ölüm oranı düşük olsa da bu pandemide de yaklaşık 1 milyon insan hayatını kaybetmiştir. Ölüme neden olan en yaygın komplikasyon ise zatürredir. 1968 pandemisinde U şeklinde olan ölüm eğrisinin iki ucu olup, zirve çocuklar ve yaşlılardadır (Hsieh et al, 2006: 2). Yani ölüm oranı en fazla, duyarlı grup olan çocuklar ve yaşlılarda görülmüştür.

Grip oldukça bulaşıcıdır. Hong Kong'ta ortaya çıkışından sonraki iki hafta içerisinde 500 bin vaka bildirilmiş ve virüs Güneydoğu Asya'da hızla yayılmıştır. 1968'in Ağustos'unda Vietnam ve Singapur'da, Eylül ayında ise Hindistan, Filipinler ve Avusturalya'da büyük çaplı salgınlar görülmüştür. Filipinler'de 9101 vaka ve 30 ölüm üzerine alarm verilmiş, bütün eyaletlerdeki sağlık yetkililerine hafta sonu ve tatillerde de çalışmalarına devam etmeleri emri verilmiştir (Cumhuriyet, 1 Eylül 1968: 3). Genellikle salgınların merkezi hâline gelen Amerika'ya ise 1968 yılının Eylül ayında Vietnam'dan dönen askerler aracılığıyla girmiştir. Çünkü askerler Vietnam'dan dönmeden önce bir sığınağı paylaşmak zorunda kalmışlar, bu da hastalığın yayılmasına neden olmuştur. Hastalık yine Eylül'de Avrupa'da da yayılmaya başlamıştır (Rogers, 2020; Temel, 2020: 38-39; Jester et al, 2020: 669). Salgın Japonya'ya 1969 yılının ocak ayında ulaşmıştır. Fakat Japonya Sağlık Bakanlığı'ndan bir sözcü 1968'in Ağustos'unda Hong Kong'dan dünyanın her yerine yayılabilecek yeni bir Asya Gribi salgınına karşı tedbirler alındığını, A-3 virüsünün sebep olduğu bu hastalığa karşı Japonya'da şimdiden aşı çalışmalarına başladığını bildirmiştir. Aşı bulunduktan sonra 6 milyon doz üretileceği, hastalığa karşı insanlarda bağışıklık olmadığı için kısa sürede tüm dünyaya yayılabileceği belirtilmiştir (Milliyet, 18 Ağustos 1968: 3; Cumhuriyet, 18 Ağustos 1968: 3). Dikkat çeken nokta hastalığın henüz Asya Gribi olarak adlandırılması ve hemen aşı çalışmalarına başlanmış olmasıdır. Çünkü aşının gücü 1957 yılındaki Asya Gribinde görülmüştür. 1968 Ağustos'unda uyarılarda bulunup aşı çalışmalarına başlayan Japonya'da 1969 Ocak'ının sonuna doğru hastalık hızla artmış ve birçok okul tatil edilmiştir. Havaların soğuması sağlık yetkililerini hastalığın artması konusunda endişelendirmeye başlamıştır (Akşam, 23.01.1969: 3).

Hastalık Hong Kong'da hafiflemeye başlarken Singapur ve Filipinler'de hâlâ etkilidir. Komşu ülkeler ise hastalığın kendilerine gelip gelmeyeceğini beklemektedirler. Asya Gribinin yeni şeklinin belirtileri ateş, hafif üşüme, kollar ve bacaklarda ağrılar ve genel bir kırgınlık

olarak belirtilmiştir. Hastalığın İspanyol Gribi kadar yıkıcı olmayacağı, 1917 yılında birçok insanın ölümüne neden olan bu hastalığın bu kez sadece halkı rahatsız etmeye ve üretimin düşmesine sebep olacağı düşünülmüştür (Cumhuriyet, 31.08.1968: 3). Görüldüğü üzere İspanyol Gribi, Asya Gribi ve bu yeni salgın aynı hastalık olarak görülmüştür.

1968 A(H3N2) Hong Kong Gribi Pandemisinin Türkiye'deki Serüveni

Hong Kong'da ortaya çıkan salgın zaman ilerledikçe İngiltere, Afrika, Doğu Avrupa, Orta ve Güney Amerika'daki birçok ülkeyi etkilemiştir. Hong Kong Gribi, Kasım ayı itibarıyla Türkiye'nin gündeminde de daha fazla yer almaya başlamıştır. Amerika'da 1200 polisin Hong Kong Gribine yakalandığı (Milliyet, 31 Ekim 1968: 5), salgının Nisan ayına kadar bütün dünyaya yayılacağı (Milliyet, 17 Kasım 1968: 7) haberleri yer almıştır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Vedat Ali Özkan, 21 Kasım'da Hong Kong Gribinin artık Türkiye'ye geldiğini açıklamıştır. Sağlık teşkilatını harekete geçiren Bakan, bu gribin bulaşıcı fakat Asya Gribinden daha hafif seyredip öldürücü olmadığını, Dünya Sağlık Teşkilatı ile sıkı bir temas hâlinde olduğunu, gribin etkili olduğu ülkelerde hiçbir ölüm vakasının görülmediğini ve okullarda şimdilik herhangi bir tedbire gerek olmadığını, ilerleyen günlerde ihtiyaç duyulursa bu yola da başvurulabileceğini söylemiştir. Hastalık Türkiye'ye gelir gelmez Sağlık Bakanlığı gerekli tedbirleri almış, ön tedbir olarak sağlık merkezlerinden aşı kampanyasının uygulanmasını istemiştir. İllerdeki günlük vaka sayıları da tespit edilmeye başlanmıştır. Ne yapılırsa yapılsın hastalığın mutlaka bir yolunu bulup bütün ülkeleri ziyaret edeceği düşünülmektedir. Doktorlar ise salgının 1957 salgınından daha şiddetli geçeceğini söylemişlerdir. Öneri olarak ise:

- Bol bol D vitamini alınması,
- Sofralardan kalsiyumu zengin yiyeceklerin eksik edilmeyerek solunum organlarına kuvvet kazandırılması,
- Yağlı ve kızartma yiyerek vücuda giren toksinlere karşı en büyük silah olan karaciğerin yorulmaması,
- Devamlı limonata içip portakal yenmesi, böylece C vitamini sayesinde burun ve ağız mukozalarının direncinin artırılması,
- Nikotinin grip virüsünü öldürmeye yardımcı olduğu, bu nedenle günde iki adet sigara içilmesi fakat günde iki adetten fazla tüketenlerin solunum organlarını korumaları için azaltmaları,
- Fazla kuru ve sıcak yerlerde oturulmaması,
- Evlerin havalandırılması,
- Ellerin sabunlu su ile sık sık yıkanması,
- Sinema, dolmuş ve otobüs gibi kalabalık yerlerde ağız kapatılıp burundan nefes alınması belirtilmiştir (Akşam, 22.11.1968: 1, 7).

Doktorların önerilerine dikkat edildiğinde hemen hemen her pandemi döneminde gündeme gelen koruyucu önlemler olduğu görülmektedir.

Türk basınında dikkat çeken olaylardan birisi de Hong Kong Gribine karşı piyasaya sürülen ILVICIO ve CECABİO isimli ilaçların reklamlarının yer almasıdır (Milliyet, 26 Kasım 1968: 3). İlaçların içeriklerinde C ve D3 vitaminlerinin bulunması Covid-19 pandemisinde aynı vitaminlere yapılan vurguyu akla getirmektedir.

1968'in aralık ayında salgın pik hâlinde iken The New York Times, salgını ülke tarihinin en kötülerinden biri olarak tanımlamıştır (Honigsbaum; 2020: 1824; Peckham, 2020: 451). 1970 kışında İngiltere'yi bütün şiddeti ile etkisi altına almış olan salgın 7000 kişinin ölümüne yol açmıştır (Milliyet, 18.01.1970: 3). Salgın iki dalga hâlinde seyretmiş, birinci dalga 1968-1969'da ikicisi ise 1969-1970'te meydana gelmiştir (Hong Kong Flu Is Unamerican! 1). Dalgaların şiddeti ve öldürücülük oranları ülkelere göre farklılık göstermiştir. Örneğin birinci dalga Amerika'da daha ağır ve daha öldürücü olmuştur. İngiltere'de ise salgının ilk dalgası daha sakin geçerken ikinci dalga daha agresif ve öldürücü olmuş, Avrupa ve Asya'daki ölümlerin %70'i ikinci dalgada gerçekleşmiştir (Viboud et al, 2005; Jinjara and others, 2022: 76). Bone ve arkadaşlarının (2022) yaptığı bir araştırmada Hong Kong pandemisinde sonraki dönemlerde Fransa'da gripten ölüm vakalarının azaldığı tespit edilmiştir. Araştırmacılar bunu salgın döneminde alınan tedbirlere ve aşılama verilen öneme bağlamışlardır. İki dalga hâlinde gerçekleşen ve ikinci dalgası daha öldürücü olan Hong Kong Gribine karşı aşı geliştirilmiş olsa da birçok ülkede hastalık pik yaptıktan sonra kullanılabilmiştir. Ulusal Sağlık Enstitüsü'nün Biyoloji Standartları bölümü bir aşı önerisinde bulunmuş ve 1968 Eylül'ünde ilk aşının üretim aşaması başlamıştır. Aşının bir milyonluk ilk dozu 1968 Kasım'ında Amerika'ya ulaşmış ve aralık ayında 65 yaş üstündeki risk gruplarına uygulanmıştır (Peckham, 2020: 453). Çoklu dozların tekli dozlardan daha etkili olduğu gözlemlenmiştir. Buna göre daha yüksek dozda aşı alanların hastalığı daha az ve daha kısa ateş, daha az yatak istirahati ve daha hafif atlattıkları görülmüştür. Fakat dönemin şartlarında çoklu doz uygulaması pek mümkün olmamıştır. Yapılan araştırmalar 1968'de kullanılan pandemik aşının ILI'ye karşı %65, influenza A(H3N2) virüsü enfeksiyonuna karşı %93, hastaneye yatışlarda da %65 koruma sağladığını ortaya koymuştur (Jester et al, 2020: 674). Fakat daha önce de belirtildiği üzere aşılama birçok ülkede hastalık pik yaptıktan sonra kullanıma girmiştir.

Türkiye'de hastalık önce Konya'da tespit edilirken, aralık ayında da Ankara'da salgın hâline gelmiştir. Ankara Sağlık Müdürlüğü ise şehirde gribin salgın hâline geldiğini fakat hastanelerden herhangi bir istatistikî bilgi alınmadığı için hasta sayısının bilinmediğini açıklamıştır (Milliyet, 3.12.1968: 1). Hastalığa karşı tedbirler alınmış, şüpheli vakalarda hastalardan alınan örnekler Ankara Refik Saydam Enstitüsü'ne gönderilerek tetkik ettirilmiştir. 21 Kasım'da Sağlık Bakanının yaptığı açıklamaya rağmen aralık ayında Türkiye'de herhangi bir vakaya rastlanmadığı haberleri de yer almıştır (Hürriyet, 6.12.1968: 1, 7). Türkiye'de bu gelişmeler olurken New-York'ta aralık ayının

başlarında gripten dolayı 700 kişi ölmüş, resmî daireler, mağazalar ve bürolarda çalışanlar işlerine gidemedikleri için işler aksamaya başlamıştır (Milliyet, 14.12.1968: 3; Cumhuriyet, 14.12.1968: 3; Hürriyet, 14.12.1968: 3). Salgın artık Türkiye'yi de tehdit eder duruma gelmiştir. Tıp Araştırmaları Konseyi üyelerinden biri, Hong Kong Gribinin gayet tehlikeli bir salgın olduğunu, halkı şimdiden hazırlıklı olmaya davet ettiklerini, koruyucu aşılarla hastalığın vereceği zararın kısmen önlenebileceğini belirtmiştir. İngiliz Burroughs İlaç Firması, Hong-Kong Gribine karşı koruyucu bir aşığı Avustralya'ya ısmarlamış, yılbaşına kadar bir milyon dozun geleceğini açıklamıştır. İngiliz doktorlara göre turizm sektöründen dolayı tehdit altında olan Türkiye'ye hastalık 1969'un ilkbaharında ulaşacaktır (Uluç, "İngiliz Doktorlarına Göre Hong-Kong Gribi Türkiye'yi De Tehdit Ediyor", Hürriyet, 17.12.1968: 1, 7). Amerika'da 20 eyalete yayılan grip salgınından dolayı her hafta yüzlerce insan ölmüş, 100 bin kişinin hastanede yattığı bildirilmiştir (Milliyet, 19.12.1968: 3). Salgın İtalya'da ise 200 bin kişiyi yatağa düşürmüştür (Milliyet, 9.01.1969: 2). Londra'yı zapt eden grip salgını Türk elçiliğine de sıçramış, Londra Büyükelçisi Haluk Bayülken, eşi Valiye Bayülken ve Müsteşar Ecmel Barutçu da gribe yakalanmışlardır (Akşam, 16.01.1969: 6). Salgın devam ederken doktorlar da salgını önlemeye çalışmaktadırlar. Florida'da konuyla ilgili çalışmalar yapan doktorların bulunduğu çarelerden birisi kalabalık ortamlarda ameliyat maskesinin takılması olmuştur. İlgililerin yaptığı açıklamaya göre maske takanlar arasında Hong-Kong Gribinin oldukça azaldığı belirtilmiştir. Maske kullanımı gençler arasında espri konusu da olurken, "Maskeler, Hong Kong gribi bir yana aşk mikrobunun da yayılmasını önlemiş" diye nükteler yapılmaya başlanmıştır (Cumhuriyet, 17.01.1969: 5).

Ocak ayında Samsun ve ilçelerinde grip vakaları artınca uzun muayene kuyrukları oluşmuş, 283 yataklı Samsun Devlet Hastanesi grip ve bronşite yakalanmış hastalarla dolmuştur. Samsunlular ise grip ilk olarak Kavak ilçesinde çıktığı için hastalığa "Kavak Gribi" adını vermişlerdir (Akşam, 18.01.1969: 1). Adana'da sık sık İncirlik Hava Üssü'ne giderek Amerikalı ailelerle arkadaşlık yapan bir çiftte Hong Kong Gribinin görülmesi üzerine Üstte geniş sağlık önlemleri alınmıştır (Cumhuriyet, 30.01.1969: 5). Hastalık Mart ayında Türkiye'de de salgın hâline gelmiştir.

Nisan ayının sonunda Başbakan Süleyman Demirel gribe yakalanmış, gribi hafif geçirdiği ve evinden çıkmadığı bildirilmiştir. Bazı AP'liler ise Başbakanın rahat çalışmak için evden çıkmadığında ısrar etmişlerdir (Cumhuriyet, 28 Nisan 1969: 1). Demirel, kendisiyle görüşen THA muhabirine "Hiçbir şeyim yok. Çalışıyorum" demiştir (Tercüman, 29 Nisan 1969: 1). Hastalık nedeniyle günlerdir evinden çıkmayan Başbakan Demirel, Millî Güvenlik Kurulu toplantısına katılmıştır (Cumhuriyet, 1 Mayıs 1969: 1).

Moskova Salgın Hastalıklar ve Mikrobiyoloji Enstitüsü grip vakalarını %40 ile 70 azaltan yeni bir ilaç bulunduğunu açıklamıştır. İki yıllık bir çalışmadan sonra hazırlanan ilacın 16.000 kişi üzerinde denendiği ve çocuklarda da kullanılmasında herhangi bir sakınca olmadığı ifade edilmiştir. İlacın burun damlası şeklinde olup diğer bazı virüslerle hastalıklar için de faydalı olacağına öngörüldüğü belirtilmiştir (Cumhuriyet, 28 Mayıs 1969: 3). Moskova'nın bu iddiasından sonra bir ilaç haberi de İrlanda'dan gelmiştir. "UK2054" rumuzlu bu ilacın gribi tamamen önlediği açıklanmıştır. İlacın 10 keşiş üzerinde denendiği, burunlarına bu ilaçtan on damla damlatılan keşişlerin hiçbirinin gribe yakalanmazken, almayı reddeden 7 keşişin ise hastalığa tutulduğu bildirilmiştir. Profesör Patric Meenan ve Dr Irene, Lancet isimli tıp dergisinde yazdıkları yazıda, her ne kadar henüz yaygın bir deneme yapılmamış olsa da ilacın net sonuç vermesinin cesaret verici olduğunu ve zamanla yapılan yeni deneylerle kesin etkisinin görüleceğini belirtmişlerdir (Cumhuriyet, 22 Eylül 1969: 3). Sonbaharla birlikte grip salgını şiddetini artırmış, Yeni Gine'de a-2 gribinden 1980 kişi hayatını kaybetmiştir (Sabah, 2 Kasım 1969: 3).

Hong Kong Gribinin Türkiye'de 1969 yılının sonunda etkili olmaya başlayıp 1970'in ilk aylarında da devam ettiği görülmektedir. 1969 yılının Aralık ayında TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) Muhafız Taburunda bir influenza ortaya çıkmış ve birkaç gün içerisinde birlikteki askerlerin %38,5'ni etkisi altına almıştır. Bunun üzerine GATA (Gülhane Askeri Tıp Akademisi)'de ilgili alanda görev yapan 5 kişilik doktor ekibi olayı yakından takip ederek bir çalışma başlatmıştır. Birkaç gün içerisinde ise hastalık birdenbire durmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda izole edilen influenza virüsünün 1968 Hong Kong influenza virüsü ile uyumlu olduğunu ve taburdaki erlerde 1968 virüsüne karşı %54 antikor oluştuğunu tespit etmişlerdir. Ekip, buradan yola çıkarak salgının bir süreden beri ülkede bulunduğu kesin gözü ile bakılması gerektiği çıkarımında bulunmuştur (www.mikrobiyolbul.org/managete/fu_folder/1970-03/1970-04-03-092-104.pdf). Aynı dönemde Avrupa'da da salgın etkisini artırmış, milyonlarca insan hastalığa yakalanmıştır. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Vedat Ali Özkan açıklama yaparak gribi bir salgın ve endişe verici bir durum olarak görmediğini, her yıl bu mevsimlerde ortaya çıkan gribin hava şartlarına bağlı olarak gelişim gösterdiğini, grip için aşının ve kesin tedavinin olmadığını, insanların kendilerini hava şartlarından korumalarını, nezle, ateş ve baş ağrısı gibi belirtiler gösterenlerin bu semptomları gideren ilaç alıp, istirahat edip, sıcak yemek yiyip, vücutlarını sıcak tutmaları gerektiğini belirtmiştir (Akşam, 15.12.1969: 1, 7; Sabah, 16.12.1969: 3). İzmir İl Sağlık Müdürü Reşat Tanberg, şehirde gribin salgın hâline geldiğini bildirmiş, vatandaşların birbirleriyle öpüşmemelerini ve giyimlerine önem vermelerini istemiştir (Tercüman, 16.12.1969: 1). Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı yetkilileri salgının Türkiye'ye sıçramaması için herhangi bir önlem almanın mümkün olmadığını, Türkiye'de de halen salgın hâlinde olduğunu, aşısının ve tedavisinin olmayıp, en etkili ilacın istirahat olduğunu, ayrıca antibiyotik ilaçlar ile C vitamini tavsiye etmişlerdir (Sabah, 18.12.1969: 5). Grip salgını için "Orta Doğu Gribi" tabiri de kullanılmıştır. Batman'da 5 çocuk bu gripten ölmüş, okullarda devamsız öğrenci sayısı artmış, Diyarbakır'da 540 kişi A(H3N2) gribinden dolayı tedaviye alınmış, Diyarbakır'ın bazı ilçe ve bucaklarındaki sağlık ocağı görevlileri ile Mardin Sağlık Ocağı'ndan 3 doktor Orta Doğu Gribine yakalandıkları için kurumlar çalışamaz hâle gelmiştir. Halka hastalıktan korunmak için bol limon yemeleri ve kahvelere girmemeleri tavsiye edilmiştir (Akşam, 23.12.1969: 1; Cumhuriyet, 25.12.1969: 5; Sabah, 18.12.1969: 5). İstanbul Sağlık Müdürü, grip salgını yok, alınmış bir tedbir de yok

demesine rağmen gribe yakalanan binlerce vatandaş sağlık kuruluşlarına akın etmiş, Samatya Sosyal Sigorta Hastanesi'nde poliklinik sayısı artırılmıştır. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dâhiliye Polikliniği Şefi Dr. Yıldırım Aktuğlu salgının günden güne arttığını ve önlem alınmaması hâlinde çok tehlikeli bir durumun ortaya çıkacağını söylemiştir. Açıklama yapan yetkililer halk sağlığı bağlamında bol bol limon ve portakal yenilmesini, vatandaşlara bir süreliğine yakınları ile kucaklaşma ve öpüşmeyi kaldırmaları gerektiğini, böylelikle bulaşma durumunun ortadan kalkacağını belirtmişlerdir (Milliyet, 27.12.1969: 1; Milliyet, 28.12.1969: 1; Milliyet, 30.12.1969: 1; Tercüman, 27.12.1969: 1, 7). 27 Aralık'ta Teknik Üniversite Televizyonunda "Grip salgını ve yayılım yolu" konulu bir program düzenlenmiştir (Tercüman, 28.12.1969: 1, 7). Bu yayın ile gribin nereden çıkıp hangi etkenlerle, hangi yollardan dünyanın çeşitli bölgelerine yayıldığına dair bilgiler verilmiştir. Grip salgını olmadığını söyleyen İstanbul Sağlık Müdürü Dr. Zeki Bilgin'in kendisi de gribe yakalanmış, evinde tedavi altına alınmıştır (Akşam, 27.12.1969: 7).

Sağlık Bakanı Vedat Ali Özkan, Avrupa'da birçok kişinin ölümüne neden olan ve Türkiye'de de görülmeye başlayan grip salgınının henüz büyük bir tehlike arz etmediğini, gerekli önleyici tedbirlerin alınması için İl Sağlık Müdürlüklerine talimatlar verildiğini, her ihtimale karşılık antibiyotik ve vitamin stoklarının artırıldığını, şimdilik endişelenecek bir durumun olmadığını, Tunceli'de okulların bir hafta tatil edildiğini ve Kayseri'de de kapanma ihtimalinin olduğunu açıklamıştır (Cumhuriyet, 27.12.1969: 1).

Salgın sadece eğitimi değil siyaseti de vurmuştur. Ülkedeki gripli hasta sayısı 20 milyona ulaştığında, Adalet Partisi (AP) Genel Kurulu, Başbakan Süleyman Demirel ve bakanların grip olmaları nedeniyle toplanamamış (Milliyet, 3.01.1970: 1; Cumhuriyet, 3.01.1970: 1; Akşam, 3.01.1970: 1, 7), Demirel birkaç gün evinde istirahat etmek zorunda kalmıştır (Milliyet, 6.01.1970: 1; Akşam, 6.01.1970: 1). AP içerisindeki huzursuzlukları görüşmek için Konya'ya gidecek olan heyet, Demirel'den hasta olduğuna dair telgraf gelmesi üzerine yola çıkamamış, seyahati iptal etmiştir (Cumhuriyet, 4.01.1970: 7). Süleyman Demirel'in dışında İçişleri Bakanı Haldun Menteseoğlu, Gümrük ve Tekel Bakanı Mehmet İhsan Birincioğlu, Orman Bakanı Hüseyin Özalp, İmar Bakanı Hayrettin Nakipoğlu, bazı Bakanlık müsteşarları ile genel müdürler de gribe yakalanmışlardır. Ayrıca halkı bilgilendirmek için Cumhuriyet gazetesinde "Grip Nedir? Nasıl Bulaşır?" başlıklı bir yazıya yer verilmiştir (5.01.1970: 7).

Bazı haber ajansları Doğu Anadolu bölgesinde birçok kişinin gripten öldüğünü bildirmişlerdir. Her pandemi döneminde olduğu gibi bu pandemide de söylentiler dolaşmaya, bilgi kirliliği yaşanmaya başlamıştır. Ölüm haberleri üzerine Sağlık Bakanlığı tarafından Türkiye'de gripten hiç kimsenin ölmediği, gerekli tedbirlerin alındığı açıklaması yapılmıştır. Gripten korunmak için bol bol C vitamini ve B kompleksi alınması, hastalarla temas edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Gribe bağlı ölümlerin ise uzun süre gıdasız kalmak, vücut direncinin düşmesi ya da ikinci bir hastalığın olması gibi durumlarda meydana gelebileceği ifade edilmiştir (Akşam, 3.01.1970: 1, 7). Tıpkı Covid -19'da olduğu gibi o dönemde de gribin gizli kalmış hastalıkları ortaya çıkardığı iddia edilmiştir. Sağlık Bakanlığının ölüm haberlerini yalanlamasına rağmen basında her gün gripten ölenlerin haberleri yer almıştır.

Sabah Gazetesindeki "Grip salgını ve Seyahat Âdabı" başlıklı yazıda hasta insanların dikkat etmemeleri, öksürürken ve hapşırırken mendil kullanmamaları, toplu taşıma araçlarında dahi öksüren insanların mendille ağızını kapatmadığı için dolmuştaki sağlam insanların da hasta olmalarına neden olmaları eleştirilerek, Avrupalıların gaz bezi maskeler takarak seyahat ettikleri kaleme alınmıştır (1.01.1970: 6).

Normal şartlarda grip, bildirilmesi zorunlu olmayan hastalık grubundandır. Fakat grip salgını bütün ülkede etkisini artırınca Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı salgının yurt genelindeki etkisini tespit etmek amacıyla valiliklere genelge göndererek, yayılma şekli, sonuçları, ölüme sebep olup olmadığı, oldu ise rakamları, yayılmasını önlemek için de zamanında duyurulmasını istemiştir. Dünya Sağlık Teşkilatı da gönderdiği bir tamimle salgının Türkiye'deki etkisinin bildirilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine grip, bildirilmesi zorunlu hastalıklar arasına girmiştir.

İstanbul'da İl Sağlık Müdürü Dr. Zeki Bilgin, Belediye Sağlık Müdürü Dr. Arif Akşehirlioğlu, tiyatro aktörlerinden Erol Günaydın ve aktris Füsün Erbulak gribe yakalananlardandır. İstanbul'da her evde bir ya da birkaç kişinin hasta olması nedeniyle resmî ve özel işyerlerindeki birçok personelin işe gidememesi aksamalara neden olmuştur. Okullarda da devamsızlık oranı oldukça fazladır (Cumhuriyet, 5.01.1970: 1, 7).

İsparta'da ise her gün binden fazla kişinin hastanelere başvurduğu bildirilmiştir (Milliyet, 7.01.1970: 1, 11). Gripten ölümler de artmaya başlamış, Ergani'de 7 kişi gripten hayatını kaybetmiştir (Cumhuriyet, 7.01.1970: 1; Milliyet, 7.01.1970: 1). Merzifon'da 3 kişi (Milliyet, 9.01.1970: 1; Cumhuriyet, 9.01.1970: 1), Samsun ve Ergani'de de 4 kişi gripten ölürken, dönemin Sağlık Bakanı Vedat Ali Özkan ise "Gripten ölen yok" açıklamasını yapmıştır (Milliyet, 10.01.1970: 1, 11). Zonguldak'ta grip salgını nedeniyle okul, sinema ve kahvehane gibi yerlerin 5 Ocak'tan itibaren bir hafta kapatılmasına karar verilirken, Gülşehir'de el sıkma ve öpüşmek yasaklanmıştır. Ankara'daki bir yetkili ise bütün ülkede ölüm vakalarının arttığını fakat bu ölümlerin gripten ileri geldiğinin söylenmesine imkân olmadığını belirtmiştir (Cumhuriyet, 5.01.1970: 7). Aydın'da salgın nedeniyle ilaç sıkıntısı baş göstermiş, bu sıkıntıyı gidermek için şehre her gün kamyon dolusu ilaç sevk edilmeye başlanmıştır (Sabah, 12.01.1970: 6). Ülkede grip salgınıyla ilgili bu gelişmeler yaşanırken Avrupa'da büyük bir ciddiyetle grip aşısı kampanyası uygulanmaktadır (Cumhuriyet, 9.01.1970: 1). Salisbury'de gribe karşı geliştirilen bir ilacın bir kez kullanıldığında bir yıl boyunca hastalıklardan koruduğu ileri sürülmüştür (Cumhuriyet, 10.01.1970: 1; Sabah, 16.01.1970: 3). Dâhiliye Uzmanı Dr. Kemal Saraçoğlu, Olaylar ve Görüşler köşesinde "Grip Salgını" başlıklı yazısında gribin tarihçesinden, sebep olan virüslerden, çıktığı yerlere göre

isimler verilmesinden ve korunmak için alınması gereken önlemlerden bahsederek (Cumhuriyet, 12.01.1970: 2) okulları bilgilendirmiştir. Sağlık Bakanı Vedat Ali Özkan hastaneleri teftiş için geldiği İstanbul'da gribin Türkiye'de son günlerini yaşadığını söylemiştir (Tercüman, 13.01.1970: 7). Diyarbakır Valisi gribe yakalanmış, Çanakkale Devlet Hastanesinin dokuz doktorundan yedisi yatağa düşmüştür (Milliyet, 8.01.1970: 1, 11; Milliyet, 9.01.1970: 1, 11). Esin Afşar'ın İtalya'ya grip maskesi ile gitmesi haberleştirilerek (Milliyet, 13.01.1970: 1), maske vurgusu yapılmıştır.

Arka arkaya yapılan gripten ölen çocuk haberleri üzerine Beslenme Uzmanı Doçent Doktor Osman Nuri Koçtürk verdiği demeçte grip ve kızamığın bu yıl çocuklar arasında çok ölüme yol açmasının asıl nedeninin tarım ilaçları zehirlenmesinden ileri geldiğini, Amerika ve Avrupa'daki bazı ülkelerde yasaklanan ilaçların ülkemizde kullanılmasının insan sağlığını, özellikle de çocukları çok etkileyip bünyelerini hassaslaştırdığından zehirlenip ölmelerine neden olduğunu belirtmiştir (Akşam, 2 Şubat 1970: 7). Gripten kaynaklı okul tatilleri ve ölüm haberleri her gün gündemi meşgul etmiştir.

1968 salgını iki pandemi arasında yani 1957 ve 1968 yılları arasında sorunların tespit edilmesi, önlemler alınması konusunda ve tıbbın gelişmediğini, yetersiz olduğunu göstermiştir (Akın & Gözel, 2020: 516). Salgının aynı zamanda sinir bozukluklarına, kafa karışıklıklarına da yol açtığı ileri sürülmüştür (Peckham, 2020: 452).

Hong Kong Gribi Türkiye'de özellikle 1969 Aralık ve 1970 Şubat arasında pik yapmıştır. Bu tarihlerden sonra azalmaya ve gündemden düşmeye başlamışsa da grip vakaları hayatın ayrılmaz bir parçası olmaya devam etmiştir. Hong Kong Gribi pandemisine yol açan virüsün salgın sonrasında mevsimsel grip virüsüne dönüştüğü ve halen daha dünyada dolaşmaya devam ettiği söylenmektedir.

1968 A(H3N2) Hong Kong Gribi Pandemisinin Türkiye'de Eğitim ve Ekonomiye Etkileri

Bütün pandemilerde olduğu gibi 1968 pandemisinde de en çok etkilenen alanlardan birisi eğitim olmuştur. Hong Kong Gribi 1969 Mart'ında salgın hâline gelmiş, kız ilk öğretmen okulunda 60 öğrenci gribe yakalanınca okul dört gün tatil edilmiştir (Cumhuriyet, 13 Mart 1969: 5). İskenderun'un Arsuz bucağına bağlı 21 köyde grip salgını meydana gelmiş, öğrenciler hastalık nedeniyle okullarına devam edememişlerdir (Cumhuriyet, 30 Nisan 1969:1). Adana'da grip salgını etkili olduğu için sağlık kurumlarının önünde uzun kuyruklar oluşmuş, hastalanan öğretmenler ve öğrenciler okullara gidemedikleri için okulların tatil edilmesi talep edilmesine rağmen herhangi bir tatil kararı alınmamıştır. Sabah Gazetesinde Adana'daki grip salgınından bahsedilirken "Asya" ve "İtalyan Gribi" tabirlerinin yer alması farklı isimler kullanımına örnek teşkil etmiştir (Sabah, 22.12.1969: 5; Cumhuriyet, 26.12.1969: 5) Salgından dolayı Kars'ta ilk ve orta dereceli okullar 10 gün, Ordu'nun Akkuş ilçesinde geçici olarak ve Tunceli'de bütün okullar bir hafta tatil edilmiştir. Okulların tatil edilmesine rağmen, hastalığın kol gezdiği görülmüştür.

Adana'da öğrencilerin %40'ı, İzmir'de de orta dereceli okullara devam eden 507 öğrenci gribe yakalanmıştır (Sabah, 28.12.1969: 7) Batman'da 6 çocuk gripten hayatını kaybederken Bursa'da okula gelmeyen öğrenci oranı %35 olarak bildirilmiştir. Bursa'da okullar için henüz tatil kararı alınmazken Edirne'de bir hafta süreyle tatil edilmiştir (Akşam, 31.12.1969: 7).

Sağlık Bakanı Vedat Ali Özkan şimdilik endişelenecek bir durumun olmadığını, Tunceli'de okulların bir hafta tatil edildiğini ve Kayseri'de de kapanma ihtimalinin olduğunu açıklamıştır (Cumhuriyet, 27.12.1969: 1). Gerek öğrencilerin gerekse öğretmenlerin gribe yakalanmaları okullardaki eğitimi aksatmış, devamsızlık oldukça artmıştır. Okul yöneticileri ailelere çocukların neden gelmediklerini sorduklarında, hasta yatıyorlar cevabıyla karşılaştıklarını aktarmışlardır.

1970 Ocak ayı itibarıyla İzmir'de okullardaki devam oranı %50'ye kadar düşmüş, bazı aileler çocukları hasta olduğu için okula göndermezken, bazı aileler ise hastalıktan korktukları için göndermemişlerdir (Akşam, 3.01.1970: 1, 7). Ankara'da hastalığın yaygın olmasına rağmen Vali Ömer Naci Bozkurt, Ankara'da henüz okulların tatilini gerektirecek bir durumun olmadığını bildirmiştir.

Ocak ayında salgın şiddetini iyice artırmış, İstanbul'da okul, sinema, tiyatro ve resmî dairelerin tatil edilmesi gündeme gelmiştir. Bolu, Çanakkale, Trabzon, Çarşamba, Sivas, Bitlis, Manisa, Antalya, Kars, Terme, Siirt, Alanya, Erzincan, Gelibolu, Beyşehir, Elbistan, Bitlis, Tatvan, Ahlat, Adilcevaz ve Bandırma'da okullar kapatılmıştır. 8 Ocak itibarıyla okulların kapatıldığı il sayısı 33'e çıkmıştır. İzmir'de devamsızlık oranı %30'a ulaştıkça okullar 12 Ocak tarihine kadar kapatılmıştır (Tercüman, 6.01.1970: 7). Hong Kong Gribi salgını eğitimi sık sık engellemiştir. Bazı bölgelerde açılan okullar tekrar kapatılmak zorunda kalmıştır. Trabzon sağlık kurulu kahve ve sinemaların bir gün kapatılmasına karar verirken KTÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)'de de eğitime pazartesi gününe kadar ara verilmiştir. (Milliyet, 8.01.1970: 1, 11; Milliyet, 9.01.1970: 1, 11).

Pandemilerden en çok etkilenen alanlardan birisi de ekonomidir. Bu süreçler bazı sektörleri olumlu bazı sektörleri ise olumsuz etkilemiştir. Hong Kong Gribi Pandemisinde 1970 yılının ocak ayında Ankara'da hastalığın yaygın olması işlerin aksamasına neden olmuş, birçok işyeri bu nedenle hastalara izin vermemeye başlamışlardır (Cumhuriyet, 5.01.1970: 1, 7). Karaman ilçesindeki bir tekstil fabrikası grip salgını yüzünden 150 bin lira zarar ettiğini kaydetmiştir (Cumhuriyet, 15.01.1970: 1). Zonguldak'ta kömür işçileri arasında grip çok yaygın olduğu için kömür üretiminde düşüş olmuştur (Milliyet, 8.01.1970: 1, 11; Milliyet, 9.01.1970: 1, 11).

Avrupa'da yaşanan salgın bu ülkelere yapılan narenciye ihracatını büyük oranda artırmıştır. Narenciye Kooperatifi Başkanı Emin Yıldız, şimdiye kadar 7500 ton limon ihraç edildiğini bildirmiştir (Tercüman, 14.01.1970: 3). Grip salgını ülkede işgücü kayıplarına ve maddi zararlara yol açsa da ihracata olumlu katkıda bulunmuştur.

Sonuç

Hastalıkların tarihi oldukça eskiye gitmektedir. Hastalıklar günümüzden önce var oldukları gibi bundan sonra da var olmaya devam edeceklerdir. Yakın tarihte 1918'den 2019'a kadar geçen yaklaşık yüz yıllık dönemde de birçok pandemi meydana gelmiştir. Bunlar arasında en etkili ve en yıkıcı olanları 1918 İspanyol Gribi, 1957 A(H2N2) Asya Gribi, 1968 A(H3N3) Hong Kong Gribi, 2009 H1N1 Domuz Gribi ve Covid-19 pandemileridir. Bu pandemilerin halk sağlığı, eğitim, sanat, sosyal hayat ve ekonomi gibi temel konularda büyük oranda benzerlikler gösterdikleri görülmüştür. Adı geçen pandemilerin hepsinde eğitim aksamış, getirilen kısıtlamalar ve alınan kapatma kararlarıyla sosyal hayat olumsuz etkilenmiş, hükümetler pandemi için ayrıca mesai harcamak zorunda kalmış, sağlık sistemi zorlanmış ve ekonomik sıkıntılar yaşanmıştır.

Her pandemide olduğu gibi çalışmaya konu olan 1968 A(H3N2) Hong Kong Gribi pandemisinde de insanlık kendi coğrafyasından çok uzak bir yerde ortaya çıkan bir virüsün esiri olmuştur. Tıpkı dünyadaki diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'nin de gündemini bu salgın meşgul etmeye başlamış, yetkili kurumlar hastalığı tanıyıp takip etmeye ve vatandaşı da bilgilendirmeye çalışmışlardır. Bir taraftan dünyadaki gelişmeler takip edilirken diğer taraftan da hastalığın ülkeye girip girmediği, ne zaman gelebileceği, nasıl seyredebileceği ve ne gibi önlemlerin alınabileceği tartışma konusu olmuştur. Ulusal basın salgının diğer ülkelerdeki seyri, aşı ve ilaç çalışmalarını yakından takip edip, konuyla ilgili haberlere sık sık yer vermiştir.

1968 Aralık ayı itibarıyla grip artık Türkiye'de de salgın hâline gelmiştir. Zaman ilerledikçe de ülkedeki yayılımı hızlanmıştır. Fakat salgın ülkede özellikle 1969 yılının aralık ayında etkili olmaya başlayıp, takip eden aylarda da devam etmiştir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığında yapılan açıklamada endişe verici bir durumun olmadığı, insanların kendilerini korumaları gerektiği, semptom gösterenlerin ilaç alıp istirahat etmeleri istenilmiştir. İzmir İl Sağlık Müdürü ise gribin şehirde salgın hâlinde olduğunu, vatandaşların birbirleriyle öpüşmemelerini ve giyimlerine önem vermeleri gerektiğini bildirmiştir. Basında benzer içeriğe sahip haberler ve bilgilendirme yazıları yer almıştır.

Salgın arttıkça hastanelerde uzun muayene kuyrukları oluşmuş, öğrenci ve öğretmenler hastalığa yakalandıkları için eğitim aksamış, birçok yerde okullar tatil edilmek zorunda kalmıştır. Çalışan kesimin hastalığa yakalanması ise hem işgücü kaybına hem de işverenlerin zarar etmelerine neden olmuştur. Başta Başbakan Süleyman Demirel olmak üzere birçok siyasetçi de salgından nasibini almış, salgın siyaseti de etkisi altına almıştır. Ülkede bahsi geçen gelişmeler yaşanırken dünya genelinde de salgın etkisini sürdürmekte, ilaç ve aşı çalışmaları devam etmektedir. Hem dünya genelinde hem de Türkiye'de 1968 A(H3N2) Hong Kong Gribi pandemisi döneminde diğer pandemilerde olduğu gibi koruyucu halk sağlığı konularında uyarılar yapılmış ve tedbirler alınmıştır. Örneğin ellerin sık sık su ve sabunla yıkanması, öksürüp aksırırken tek kullanımlık mendillerle ağız kapatılması, kalabalık yerlerde maske takılması, ortamın havalandırılması, hasta olan kişinin kendini izole ederek dışarıya çıkmaması, sosyal mesafenin korunması ve hasta kişilerle temastan kaçınılması gibi önerilerde bulunulmuştur. Bu salgında da dünyanın gündemini ilaç ve aşı çalışmaları meşgul etmiştir. Çünkü bir önceki pandemi olan 1957 A(H2N2) Asya Gribinde aşının gücü görülmüştür. Türk basını da aşı çalışmalarını yakından takip etmiştir.

1968 A(H3N2) Hong Kong Gribi pandemisi bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de eğitim, ekonomi, sosyal hayat, sağlık sistemi gibi alanları etkisi altına almıştır. Kendisinden önceki ve sonraki pandemilerle benzer sorunlar ve sonuçlar doğurmuştur. Bu nedenle toplumlarda bir pandemi kültürünün oluşturulması ve halka benimsetilmesi gerekmektedir. Pandemiye dönüşecek bir salgın patlak verdiğinde ilgili kurumların ön eylem planları hazır olmalı, ülke ekonomilerinden tedbir amaçlı bir rezerv ayrılmalı, aşı için çalışacak aktif merkezler hazır bulundurulmalı, vatandaşlar ise halk sağlığı konusunda kendilerine düşen görevi yapmalıdırlar. Böylece geçmişi bilmek geleceğe ışık tutmaktır düsturundan yola çıkılarak salgınların en az zarar ve en az yıkımla atlatılması sağlanmış olacaktır.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları [Elif Aktaş (EA), Birgül Küçük Turgut (BKT)]:

Fikir-EA-BKT; Tasarım- EA; Denetleme- EA; Kaynaklar- EA; Veri Toplama ve/veya İşleme-EA-BKT; Analiz ve/veya Yorum- EA; Literatür Tarama- EA; Yazıyı Yazan- EA, BKT; Eleştirel İnceleme- EA

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (SAB-2021-9954) tarafından desteklenmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions [Elif Aktaş (EA), Birgül Küçük Turgut (BKT)]:

Concept-EA, BKT; Design- EA; Supervision- EA; Resources- EA; Data Collection and/or Processing- EA, BKT; Analysis and/or Interpretation- EA; Literature Search- EA; Writing Manuscript- EA, BKT; Critical Review- EA

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: This study was supported by Atatürk University Scientific Research Projects Coordination Unit (SAB-2021-9954).

Kaynaklar

- Akın, L., & Gözel, M. G. (2020). Understanding dynamics of pandemics. *Turkish Journal of Medical Sciences*, 50(9), 514-519. <https://doi.org/10.3906/sag-2004-133>
- Altunay, E. (2020). *Gizemlerle dolu salgınlar tarihi*. Destek Yayınları.
- Eşidir, O. V., & Bak, G. (2020). *Geçmişten günümüze İspanyol Gribine Türkiye'den bakış*. Iksad Publications.
- Gül, Ü., & Yakıncı, C. (2020). Covid-19 küresel salgınında ulusal medyada kullanılan tıbbi terimler üzerine. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 63, 32-36. https://www.cshd.org.tr/uploads/pdf_CSH_1599.pdf
- Hong Kong Flu Is Un American! <https://repository.duke.edu/dc/oaarchives/AAA1597> (Erişim tarihi: 17 Kasım 2022).
- Honigsbaum, M. (2020). Revisiting the 1957 and 1968 influenza pandemics. *The Art of Medicine*, 395(13), 1824-1826. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)31201-0](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)31201-0)
- Hsieh, Y., & friends. (2006). Influenza pandemics: Past, present and future. *J Formos Med Assoc*, 105(1), 1-6. [https://doi.org/10.1016/S0929-6646\(09\)60102-9](https://doi.org/10.1016/S0929-6646(09)60102-9)
- İngilizce-Türkçe Redhouse Sözlüğü* (2003). Mutasyon maddesi. Sev Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Jester, J. B., Uyeki, T. M., & Jernigan, D. B. (2020). Fifty years of Influenza A(H3N2) following the pandemic of 1968. *AJPH History*, 110(5), 669-676. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2019.305557>
- Jinjarak, Y., Noy, I., & Ta, Q. (2022). Pandemics and economic growth: Evidence from the 1968 H3N2 Influenza. *Economics of Disasters and Climate Change*, 6, 73-93. <https://doi.org/10.1007/s41885-021-00096-1>
- Mikrobiyoloji Bülteni (1970). www.mikrobiyolbul.org/managete/fu_folder/1970-03/1970-04-03-092-104.pdf (Erişim tarihi: 17 Haziran 2023).
- Özdemir, H. (2005). *Salgın hastalıklardan ölümler 1914-1918*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özdemir, S. (2019). XIX. yüzyılda Kastamonu Vilayeti'nde salgın hastalıklar [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Parıldar, H., & Dikici, M. F. (2020). Pandemiler tarihi. *Klinik Tıp Aile Hekimliği Dergisi*, 12(1), 1-8. dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1480981
- Peckham, R. (2020). Viral surveillance and the 1968 Hong Kong flu pandemic. *Journal of Global History*, 15(3), 444-458. <https://doi.org/10.1017/S1740022820000224>
- Rogers, K. (2020). 1968 flu pandemic. *Encyclopædia Britannica*. www.britannica.com/event/1968-flu-pandemi (Erişim tarihi: 19 Eylül 2022).
- Şahin, F., & Demir, S. (2020). Virüsler, viral pandemileri etkileyen faktörler ve sonuçları. *Küresel Salgının Anatomisi: İnsan ve Toplumun Geleceği*, 59-80. <https://doi.org/10.53478/TUBA.2020.025>
- Sampat, S., & friends. (2021). Pandemics throughout the history. *Cureus*, 13(9), 1-9. <https://doi.org/10.7759/cureus.18136>
- Şenses, M. (2021). Bilim, teknoloji, tıp, salgın hastalıklar ve Covid-19: Tarihsel-felsefi-sosyolojik bir analiz. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 8(2), 350-371. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1616454>
- Shah, S. (2020). *Pandemi* (C. Taşçıoğlu, Çev.). Turkuvaz Haberleşme ve Yayın.
- TBMM Tutanak Dergisi, 69. Birleşim, C. 38, 17 Mart 2020, Ankara.
- Temel, M. K. (2020). *Gelmiş geçmiş en büyük katil: 1918 "İspanyol" gribi*. Betim Yay.
- Temel, M. K., & Ertin, H. (2020). 1918 grip pandemisi kıssasından Covid-19 pandemisine hisseler. *Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi*, 25(Özel Sayı 1), 63-78. <https://doi.org/10.21673/anadoluklin.716868>
- The Free Dictionary*. <https://thefreedictionary.com> (Erişim tarihi: 8.12.2022).
- Tunç, A., & Atıcı, F. Z. (2020). Dünyada ve Türkiye'de pandemilerle mücadele: Risk ve kriz yönetimi bağlamında bir değerlendirme. *Troyacademy*, 5(2), 329-362. <https://doi.org/10.31454/usb.808685>
- Türkçe Sözlük* (2011). Epidemiyoloji maddesi. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Tıp Dili Kılavuzu* (2007). Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi, Türkçe Tıp Dili Kurulu. https://tip.kocaeli.edu.tr/docs/ttdk_2007.pdf (Erişim tarihi: 1 Şubat 2022).
- Viboud, C., Grais, R. F., Lafont, B. A. P., Miller, M. A., & Simonsen, L. (2005). Multinational impact of the 1968 Hong Kong influenza pandemic: Evidence for a smoldering pandemic. *The Journal of Infectious Diseases*, 192(15), 233-248. <https://doi.org/10.1086/431150>
- Zeydan, İ., & Gürbüz, A. (2020). 21. yüzyıldaki pandemiler ve turizm sektörüne etkileri. *ECONDER 2020, 3rd International Economics, Business and Social Sciences Congress*, 127-135.

Gazeteler: Akşam Gazetesi, Cumhuriyet Gazetesi, Hürriyet Gazetesi, Milliyet Gazetesi, Sabah Gazetesi, Tercüman Gazetesi.

Ekler

Ek-1: Akşam Gazetesi, 22 Kasım 1968: 1.

Ek-2: Hürriyet Gazetesi, 6.12.1968: 1. Ek-3: Hürriyet Gazetesi, 17.12.1968: 1.

Ek-4: Akşam Gazetesi, 26.12.1969: 1.

Ek-10: Cumhuriyet Gazetesi, 8.01.1970: 1.

Ek-11: Avrupa'da grip aşısı kampanyası ile ilgili haber (Cumhuriyet Gazetesi, 9.01.1970, s. 1.)

Structured Abstract

The Covid-19 pandemic, which emerged at the end of 2019, reminded humanity of the reality of the epidemic. Epidemic diseases have begun to affect people and states since ancient times and have had devastating effects in political, economic, and social terms. These epidemics not only took away people's lives but also changed the course of history.

It has been claimed that as man intervenes in nature and tries to transform it, diseases increase and man gradually begins to lose control over his own body. Epidemics such as the black plague, cholera, influenza, typhoid, leprosy, syphilis, and smallpox have occurred throughout history. While the mentioned epidemics enabled various precautions to be taken in societies, as they are today, they also led to the emergence of different views and beliefs.

XX. The second pandemic of the century is the Hong Kong Flu, which emerged in Hong Kong in July 1968 and quickly spread to other countries. This epidemic was the first epidemic to spread rapidly through international airways and affected 30-57% of the world's population. The flu was highly contagious. The noteworthy point is that the disease was still called Asian Flu and vaccine studies were started immediately. The power of the vaccine was seen in the Asian Flu in 1957. Neighboring countries are waiting to see if the disease will come to them. Symptoms of the new form of Asian Flu are stated as fever, mild chills, aches in the arms and legs, and a general malaise. The epidemic, which emerged in 1968, continued until 1970 in some countries.

Hong Kong Flu started to be more on Turkey's agenda as of November. The Minister of Health, who mobilized the health organization, stated that this flu is contagious but milder than the Asian Flu and is not lethal, that there is close contact with the World Health Organization, and that there are no deaths in the countries where the flu is effective. As soon as the disease came to Turkey, the Ministry of Health took the necessary precautions and asked health centers to implement the vaccination campaign as a preliminary measure. The daily number of cases in the provinces has also begun to be determined. Doctors, on the other hand, have emphasized the protective measures recommended during every pandemic period. The epidemic progressed in two waves. The first wave occurred in 1968-1969 and the second in 1969-1970. The severity of the waves and lethality rates differed by country.

In Turkey, the disease was first detected in Konya. In December, Hong Kong Flu became an epidemic in Ankara. Precautions were taken against the disease, and in suspicious cases, samples taken from the patients were sent to Ankara Refik Saydam Institute for examination. One of the solutions found by doctors working on the subject in Florida was to wear a surgical mask in crowded environments. According to the statement made by the relevant authorities, it was stated that the incidence of Hong Kong Flu decreased significantly among those who wore masks.

When flu cases increased in Samsun and its districts in January, long examination queues were formed, and the 283-bed Samsun State Hospital was filled with patients suffering from flu and bronchitis. The disease became an epidemic in Turkey in March. It is seen that Hong Kong Flu started to be effective in Turkey at the end of 1969 and continued in the first months of 1970. Officials of the Ministry of Health and Social Assistance stated that it was not possible to take any precautions to prevent the epidemic from spreading to Turkey, that it was still an epidemic in Turkey, that there was no vaccine or treatment, that the most effective medicine was rest, and that they also recommended antibiotic drugs and vitamin C. Hong Kong Flu peaked in Turkey, especially between December 1969 and February 1970. Although it started to decrease and disappear from the agenda after these dates, flu cases continued to be an integral part of life.

As in all pandemics, one of the areas most affected by the 1968 pandemic was education. Both students and teachers catching the flu disrupted education in schools and absenteeism increased significantly. School administrators stated that when they asked the parents why the children did not come, they were told that they were sick. As of January 8, the number of provinces where schools were closed increased to 33.

One of the areas most affected by pandemics is the economy. These processes have affected some sectors positively and some negatively.

As in every pandemic, in the 1968 A(H3N2) Hong Kong Flu pandemic, which is the subject of the study, humanity was captured by a virus that emerged in a place far away from its geography. Just like in other countries in the world, this epidemic started to occupy Turkey's agenda, and authorized institutions tried to recognize and follow the disease and inform the citizens. While the developments in the world are being followed on the one hand, on the other hand, it has become a matter of discussion whether the disease has entered the country, when it may arrive, how it may progress, and what precautions can be taken.

By December 1968, influenza had become an epidemic in Turkey. As time progressed, its spread in the country accelerated. However, the epidemic started to be effective in the country, especially in December 1969 and continued in the following months. In the statement made by the Ministry of Health and Social Assistance, it was stated that there was no alarming situation, people should protect themselves, and those who showed symptoms were asked to take medication and rest. As the epidemic increased, long examination queues formed in hospitals, education was disrupted because students and teachers caught the disease, and schools had to be closed in many places. Employees contracting the disease caused both workforce loss and losses for employers. During the 1968 A(H3N2) Hong Kong Flu pandemic both worldwide and in Turkey, warnings were made and precautions were taken regarding preventive public health issues, as in other pandemics.

The 1968 A(H3N2) Hong Kong Flu pandemic affected areas such as education, the economy, social life, and the healthcare system in Turkey, as well as all over the world. It has caused similar problems and consequences to the pandemics before and after it. For this reason, a pandemic culture needs to be created in societies and adopted by the public. When an epidemic that turns into a pandemic breaks out, preliminary action plans of the relevant institutions should be ready, a reserve should be allocated from the country's economies for precautionary purposes, active centers to work on vaccination should be available, and citizens should do their part in public health. Thus, based on the principle that knowing the past is shedding light on the future, epidemics will be overcome with the least damage and destruction.

1912 Tarihli Talimatnameye Göre Osmanlı Devleti'nde Hudut Bölükleri ve Müfrezeleri

Border Companies and Detachments in the Ottoman Empire According to the Instruction Dated 1912

Hüseyin KALEMLİ

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu
Dekanlığı, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye.

National Defence University, Military Academy
Deanery, Department of History, Ankara, Türkiye.

huseyinkalemligmail.com

Geliş Tarihi/Received 08.07.2024
Revizyon/Revision 05.08.2024
Kabul Tarihi/Accepted 08.09.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 28.09.2024

Atıf
Kalemlî, H. (2024). 1912 Tarihli Talimatnameye Göre Osmanlı Devleti'nde Hudut Bölükleri ve Müfrezeleri. *Turcology Research*, 81, 538-551.

Cite this article
Kalemlî, H. (2024). Border Companies and Detachments in the Ottoman Empire According to the Instruction Dated 1912. *Turcology Research*, 81, 538-551.

Öz

Tarihin ilk dönemlerinde bulunmayan hudut ya da sınır kavramı toplu yaşama geçiş, koruma ve kontrol altına alma düşüncesinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Yerleşik düzene geçişle beraber özel mülkiyetin korunması ve kontrol altına alınması düşüncesinden hareketle başlangıç seviyesinde devletler kurulmuştur. Devletler koruyup kontrol altında tutacakları toprakları belirlemek düşüncesi ile sınırlar tasarlamış ve inşa etmişlerdir. İlk dönemlerde devletler için bu sınırlar girişi engelleyen fiziksel bariyerlerden ibaret kalsa da belirli bir geçiş aşamasından sonra modern ulus devletlerin ortaya çıkışı ve teknolojik alandaki gelişmelerle birlikte sınır algısı da değişmeye başlamıştır. Modern ulus devletler ve teknolojik alandaki gelişmelerle birlikte sınırlar, belirsiz ve esnek yapılar olmaktan çıkıp, belirgin bir şekilde devletleri birbirinden ayırıştıran, kısıtlayan, katı ve askeri bir görünüme geçiş yapmıştır. Bu değişim ve dönüşüm aynı şekilde Osmanlı Devleti'nde de yaşanmıştır. Osmanlı Devleti klasik dönemden itibaren sınırlara önem verdiği gibi buraların korunması için çeşitli teşkilatlar meydana getirmiştir. Akıncı Ocağı, Serhad Kulu gibi teşkilatlar bu yapılanmanın en önemli unsurları olarak görev yapmışlardır. 19. yüzyılın ikinci yarısında hudut komiserlikleri ortaya çıkmış, 1894 yılında bunlarla ilgili bir talimatname hazırlanmış ve 20. yüzyılın başında 1912 yılında bir nizamname düzenlenmiştir. 20. yüzyılın başında bir taraftan Osmanlı Devleti'nin sınırları daralıp diğer taraftan da ulus devlet formuna doğru bir değişim yaşanırken devlet sınırlarını korumak için yeni önlemler alma ihtiyacı duymuştur. Bu nedenle 1912 yılında hudut bölükleri ve müfrezelerinin görevlerinin kapsamını belirlemek için "Hudud Müfrezelerine Ait Talimat" başlıklı bir talimatname hazırlanmıştır. Hudut bölükleri ve müfrezeleri sınırlarda emniyet ve asayiş bu talimatnameye göre sağlamaya çalışmışlardır. Bu çalışmada 1912 yılında kabul edilen talimatname çerçevesinde hudut bölükleri ve müfrezelerinin görev ve vazifeleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, hudut bölükleri, hudut müfrezeleri, güvenlik, asayiş, istihbarat.

Abstract

The concept of border or frontier, which did not exist in the early periods of history, emerged with the transition to communal life and the development of the idea of protection and control. Upon the transition to the settled life, states were established at the preliminary level with the idea of protecting and controlling private property. States have designed and built borders with the idea of determining the territories they will protect and keep under control. In the early periods, these borders were merely physical barriers that prevented crossing, but after a certain transition phase, with the emergence of modern nation-states and technological developments, the perception of borders began to change. Modern nation-states and technological developments have transformed borders from being indefinite and flexible structures to a rigid and militarised form that clearly separates and restricts states from each other. This change and transformation were also experienced in the Ottoman Empire in the same way. The Ottoman Empire placed great importance on borders since the classical period and created various organizations for the protection of these borders. The organizations such as Akıncı Ocağı and Serhad Kulu served as the most important elements of this structure. Border commissioners emerged in the second half of the 19th century, an instruction regarding them was prepared in 1894, and a regulation was drawn up in 1912 at the beginning of the 20th century. At the beginning of the 20th century, as the borders of the Ottoman Empire were shrinking on the one hand and a change towards the nation-state form was taking place on the other, the state felt the need to take new measures to protect its borders. Therefore, in 1912, a regulation titled "Instruction for Border Detachments" was prepared to determine the scope of the duties of the border companies and detachments. Border companies and detachments tried to ensure security and public order at the borders according to this instruction. In this study, the duties and tasks of the border companies and detachments are discussed within the framework of the instruction adopted in 1912.

Keywords: Ottoman Empire, border companies, border detachments, security, public order, intelligence.

Giriş

Hudut, iki komşu devleti birbirinden ayıran sınırdır (Türkçe Sözlük, 2005: 903, 1755). Sınırın genel kabul gören klasik tanımlamalarının yanı sıra, sınırlara koruma, caydırıcılık, ticaret, ötekileştirme, meşrulaştırma, sembolleştirme, giriş çıkış kapısı gibi farklı anlamlar da yüklenebilmektedir. Sınırların içerisinde belirli bir bölge, insanlar, semboller, taraflar ile uluslararası hukuk kuralları ve bunların üzerinde yer alan devletler bulunmaktadır. Söz konusu bu durumda bütün unsurları ile birlikte devletlerin güvenliği en başta sınırlara ve bu sınırların güvenliğine dayandırılmaktadır (İstanbullu ve Emiroğlu, 2022: 227). Bu yüzden devletler için hudut güvenliği en önemli konulardan biridir. Eğer sınırlarda güvenlik sağlanabilmiş ise içerde de emniyet ve asayişi sağlamak daha kolay olacaktır.

Sınırlar, devletler açısından yetkinin ya da egemenliğin alansal hattını, bunun ait olduğu güç sistemlerini ve vatandaşları üzerindeki kontrolün ulaşabildiği en uç noktayı ortaya koymaları sebebi ile her zaman iç ve dış siyasi coğrafyada önemini koruyan ana konular olarak kabul görmektedir. Devletler için hem gücün hem de kırılmalıkların başlangıç ve bitiş noktalarını belirten sınırlar, sadece değişmeyen ve siyasi alanın özelliklerini ifade eden statik unsurlar değildir. Dolayısıyla sınırlara içinde yaşayan insanların yaşamlarını etkileyen ve böylece yeni gerçeklikler yaratan kendi iç dinamiklerine sahip kenar organlardır demek yerinde olur (Deniz, 2020: 238).

Sınırlar, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren var olan olgular olmadıkları gibi insanların toplu bir biçimde yaşamadıkları, bazı temel ihtiyaçlarını karşılayabilmelerine rağmen, üretimin ve biriktirmenin mümkün olmadığı çağlarda sınırların varlığından bahsetmek de söz konusu değildir. Toplu yaşama geçiş, üretimin ve devamında biriktirmenin ortaya çıkması, insanların kendilerini korumalarının yanı sıra, bazı alanları korumalarını ve kontrolleri altına almalarını gerektirdi. Biriktirme, koruma ve kontrol altına alma güdüsünün ortaya çıkışı, diğer pek çok olgu gibi sınır düşüncesinin de temelini meydana getirdi (Dönmez, 2010: 6).

İlkel toplulukların yabani yaşam biçiminden barbarlığa geçişleriyle birlikte tarım ve hayvancılıkta kendilerini geliştirmeye ve küçük köyler oluşturmaya başlamaları bugünkü anlaşıldığı şekilde olmasa bile sınır kavramının ilk emarelerini ortaya çıkardı (Dönmez, 2010: 23). Yerleşiklerin bahçelerde küçük ölçekli tarım yapmakla birlikte ahşap evlerde, kazıklarla çevrili köylerde yaşadıkları ikelliğin bu orta aşamasından (Engels, 2018: 6) modern dönemlere gelinceye kadar sınır algısı önemli bir değişim geçirdi. Yerleşik düzene geçişle birlikte özel mülkiyetin korunması düşüncesinden hareketle başlangıç seviyesinde devletler ortaya çıkmaya başladı. Korumanın aracı olan devletler, koruyacakları ve vergi toplayacakları toprakları belirlemek maksadı ile sınırlar tasarladılar ve hatta inşa ettiler.

Tarım toplumlarında bir devlet için en uygun dış sınırlar, girişi engelleyen fiziksel bariyerlerden meydana geldi. Sıradağlar, nehirler, bataklıklar, çöller aşılması zor oldukları ve çok iyi savunma sağladıkları için tarım toplumlarının kurdukları devletlerin sınırlarının doğal uçları oldu. Bununla birlikte bu çağlarda tasarlanıp inşa edilen sınırlar, ölçme ve harita çizim teknikleri sınırlı olduğundan şimdiki şekilde kesin ve net bir biçimde tespit edilemedi (Dönmez, 2010: 29-43). Bugün ise sınırlar ulus devletlerin uluslararası platformda egemenlik alanlarını tespit eden, savaşlar veya antlaşmalarla belirlenen bir mahiyet kazanmıştır. Bu sebeple uluslararası arenada veya ulus devletlerin kendilerinde ortaya çıkan yeni koşullar ve değişen politikalar, sınırların farklı şekillerde değişmelerine ve işlem görmelerine yol açmıştır (Deniz, 2020: 237).

İlk çağlarda sınır kavramı, insanların ilk defa teşkilatlı bir biçimde yaşamaya başladıkları zamanlarda ortaya çıkmıştır. O zamanlarda sınırlar, sadece ekonomik değer taşıyan, günlük ihtiyaçların sağlandığı alanları çevirmiştir. İlk büyük devletlerin kuruldukları dönemlerde, ekonomik değerlere bir de savunma bakımından sınırların önem derecesi katılmıştır. Doğal engellerin olmadığı yerlerde sınırları belli belirsiz oldukça geniş şeritler meydana getirmiştir. Dünya nüfusu artıp, bireylerin, cemiyetlerin ihtiyaçları çoğalıp devletlerin sayıları fazlalaşınca, sınırlar daha belirgin bir hâl almaya başlamıştır.

Buna rağmen 20. yüzyılın başına kadar sınırlar toprak üzerinde bulunmuş ve hemen hemen bir çizgi şeklinde uzanmıştır. Birçok yerde sınırı andıran herhangi bir işaret bulunmamıştır. Nadir yerlerde nöbetçi kulelerine, gümrük teşkilatına ait binalara tesadüf edilmiştir. Sınırlar pek çok yerde dikkatle ve hassasiyetle tespit edilip daha belirgin bir hâl alma sürecine girdikten sonra buralardaki küçük değişiklikler dahi devletler arasında büyük sorunlar yaratmaya başlamıştır (Korkut, 1970: 5-6; Gümüştü, 2010: 81). Bu da 20. yüzyıla kadar hâlen daha sınır tespiti noktasındaki uygulamaların tam olarak şekillenmediğini ya da belirsizliklerin sürdüğünü ortaya koymuştur.

20. yüzyıla kadar sınırlarda genellikle seyrek nöbetçi kuleleri, giriş ve çıkış kapılarında gümrük binaları bulunurken bu tarihten sonra devletler artık bu ayırıcı çizgiler üzerinde ulusal savunma, güvenlik, kaçakçılık, gelişmiş göçleri engelleme ve sağlıkla ilgili nedenlerle çok sıkı önlemler almıştır. Eskiden toprak üzerinde belli belirsiz işaretlerle oluşan sınır çizgileri ya da boş bırakılan sınır bölgeleri yerlerini artık çok daha belirgin ve oynatılması güç kesin çizgilere bırakmıştır (Günel, 2002: 71; Gümüştü, 2010: 81). 20. yüzyıl modern ulus devlet formunun da geliştiği bir dönemdi ve bundan ötürü ulus devletlerin oluşumu ile birlikte sınırlar, belirsiz ve esnek yapılar olmaktan çıkmış, belirgin şekilde devletleri birbirinden ayırıcı, kısıtlayan, katı ve askeri bir

görünümüne geçiş yapmıştır (Özbey, 2019: 245).

20. yüzyılın başından itibaren sınırların daha belirgin bir biçimde belirlenmesinde modern ulus devletlerin oluşumu ile birlikte ortaya çıkan bilimsel gelişmeleri de dikkate almak gerekir. Yaşanan teknolojik gelişmeler sonucunda devletler arasında kesin sınırların belirlenmesi derece, dakika, saniye, enlem ve boylam gibi konum birimlerinden yararlanmaya başlanması ile mümkün olmuştur (Özbey, 2019: 241). Bu dönemden itibaren değişmeye başlayan sınır kavramı zamanla farklı fiziksel yapılar ve anlamsal içerikler kazanarak ilerlemiştir (Mürsul, 2022: 7). Bugün ise sınırlar bazen sınır taşı, tel örgü, çitler, hatta duvarlar şeklindeki çizgiye çok yakın unsurlar ile tespit edilmektedir. Ya da sınırlar taştan, ağaçtan arındırılmış veya traktör ile sürülmüş genişliği olan bir kuşak, yani bir bölgeden meydana gelmektedir. Mayınlı bir alan hâlinde dahi tutulmaktadır. (Gümüşçü, 2010: 82).

Günümüzde uluslararası alanda veya ulus devletler arasında ortaya çıkan yeni gelişmeler çerçevesinde değişen politikalar, sınırların farklı şekilde yeniden çizilmesine ve işlem görmesine yol açmaktadır (Deniz, 2020: 237). Yaşanan değişimle beraber ulus devletler sınırlarını toplum, doğal kaynaklar, stratejik veya sembolik anlamları sebebiyle koruma ihtiyacı hissetmekte, devletin egemenliğinin ve komşularıyla güvenli ilişkiler geliştirmesinin bir göstergesi kabul etmekte ve iki devlet arasındaki anlaşmazlığın sembolik alanlarından birisi olarak değerlendirmektedir (Ekmekcioğlu, 2021: 136-137). Bu durum devletlerin sınırlarına daha fazla dikkat etmeleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Yapılan bu değerlendirmelerin yanında sınırlar, insanların, sermayenin, malların ve bilginin kabul veya reddine imkân tanıyan siyasi bir yapıyı temsil etmekle birlikte, sınırları yalnızca işgale, ordulara, kaçakçılara veya da göçmenlere karşı korunması gereken bir olgu olarak ele almak da bunları mahiyet itibari ile basite indirgemek anlamına gelir. Sınırların oluşmasını etkileyen boyutlardan ilki, günümüzde nadiren karşılaştığı üzere siyasi ve askeri güçlerin nihai ulaştığı hattın veya mekânsal alanın sınır olarak belirlenmesidir. İkincisi, iki farklı siyasi veya askeri gücün birbiriyle mücadelesinin sonucuna göre şekillenen mekânsal sınırlardır (Ekmekcioğlu, 2021: 137).

20. yüzyılın sonuna kadar sınırlara genel itibariyle siyasi ve ideolojik anlamlar yüklenirken bu tarihten sonra sınırlar söz konusu olduğunda kimlik, kültür, milliyetçilik, cinsiyet, sağlık, emek, çevre, insan ticareti tartışmaları da ek olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bunun için küreselleşme düşüncesinin bu kadar güçlü olduğu günümüz dünyasında “sınırsız dünya” söylemleri etkili olurken ilginç bir biçimde sınırlar her zamankinden daha ciddi şekilde mevcudiyetlerini korumaktadır (Deniz, 2020: 237) ve korumaya yönelik çabalar da kuvvetlenmektedir. 21. yüzyılda da devletler sınırları ile ilgili daha fazla tedbirler almakta ve buraları daha etkin bir biçimde koruma gayreti göstermektedir.

Osmanlı Devleti’nde Klasik Dönemde Hudutlar ve Güvenlik

Osmanlı Devleti’nde kullanılan “uç” terimi İslami “*sugur*” kelimesi gibi, gayrimüslim topraklar üzerindeki bir sınır boyu veya sınır bölgesi anlamına gelmekteydi. Sınır ise “*hadd*” çoğulu “*hudud*” olarak isimlendiriliyordu ve belirgin olarak işaretlenip tespit olunmuş sınır tipinin tam tersini ifade ediyordu. “*Hadd*”, hem sınır, engel hem de sınır bölgesi, kenar veya kıyı gibi anlamlara da gelebiliyordu. Bu açıdan Osmanlılar, sınır terimini daha çok iç sınırları belirlemede örneğin vakıfların sınırlarını belirlemede kullanırken; hudut terimini ise daha çok dış sınırları belirlemek için kullanıyordu. Bu sınırların tespiti için “*hududnameler*” hazırlanıyordu. Devletler arası sınırları belirleyen hududnameler birer ahitnameye bağlı olarak düzenleniyordu (Keleş, 2023: 132).

Osmanlı Devleti 13. yüzyılın sonlarında kurulmuş, 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar varlığını devam ettirmiş ve oldukça uzun ömürlü bir devlet yapısına sahip olmuştu (Armağan, 2011: 139). Osmanlı Devleti’nin sınırları 15. yüzyılın sonunda batıda Bosna’dan kuzeyde Besarabya’ya kadar uzanıyordu. Ancak Anadolu’daki toprakları bu kadar genişlememişti (Ortaylı, 2004: 59). 16. yüzyılın sonuna kadar Arap ve Kuzey Afrika çöllerinin oluşturduğu doğal engeller, Kafkas sıra dağları, kuzeydeki bozkırlar ve Akdeniz, Osmanlı Devleti’nin sınır boylarının ulaştığı yerler oldu. Bu hatlarda sınırlar açısından bir netlik söz konusu değildi. Dolayısıyla bu engin alanlar belirsiz bir şekilde tanımlanmıştı ve buralarda belirgin bir hudut uygulaması olmamıştı.

Tarihsel olarak bu engin alanlar üzerinde tespit edilen sınırlar üzerinde nerenin Osmanlı Devleti’ne nerenin de karşı devlete ait olduğunu gösteren bir hudut işareti bulunmuyordu. Ancak modern çağın başlarında egemenliğin uluslararası ilişkilerde bir yönetim ilkesi olarak kabul edilmesiyle birlikte Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti’ne sınır olanlar da dahil, üzerinde meşru yasal gücü kullanabilecekleri daha kesin bir bölgesel alan oluşturma yoluna gitti. Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti de hudut boylarına kaleler inşa etmeye başladı (Tekin, 2012: 160). Hudut kaleleri askeri nüfus bakımından kalabalık, askeri sınıfların çeşitliliği açısından da zenginlik gösterdiği için bu kalelerin muhafazasına büyük önem verdi (Kılıç, 2012: 89).

Osmanlı Devleti’nde diğer devletlerle köyleri esas alarak çizilen sınırlar, 1699 Karlofça Antlaşması ile birlikte bugünkü manada tespit edilmeye başlandı. Sınırlar bu anlamda daha net bir şekilde tespit edilmeye başlanırken dönemine göre kesin mesaha ve ölçme araçları kullanıldı. Belirlenen bu sınırlar zaman bakımından bölgeden bölgeye farklılıklar gösterdi. Mesela Batı sınırında yer alan Venedik, Dalmaçya, Macaristan ve Podolya gibi daha yoğun nüfuslu bölgelerde sınırlar, 15. yüzyılın sonları ile 16. ve 17. yüzyıllarda belirlenirken, kuzey sınırında ancak 18. yüzyılın sonlarında Rusya’nın bu bölgede bazı yerleri ele geçirmesinden sonra tespit edildi (Keleş, 2023: 135).

19. ve 20. yüzyıllarda ise Osmanlı Devleti sınırları daha fazla değişikliğe uğradı. Bu dönemlerde Osmanlı Devleti büyük topraklar kaybetti. Yunanistan, Karadağ, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk bağımsızlıklarını elde etti, Cezayir, Tunus ve Fas Fransa; Kars, Ardahan ve Batum Rusya; Kıbrıs, Mısır ve Yemen İngiltere; Bosna Hersek Avusturya ve Trablusgarp İtalya işgali altına düştü. Yaşanan bu kayıplarla Osmanlı Devleti'nin sınırları her yönden iyice daralırken daha belirgin bir biçimde ortaya çıktı. Sınırların daha belirgin bir biçimde ortaya çıkmasında dönemsel olarak yaşanan değişimlerin etkisi görüldü.

Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde sınırların genel durumuna bakıldığında yoğun askeri ve siyasi faaliyetlerin görüldüğü kesimlerde, bir "step imparatorluğunun" gayrimuayyen sınırları şeklinde değil oturmuş bir devlet yapısının ortaya koyduğu belirli ölçüleri olan tespitlere dayandığını belirtmek gerekir. Belirsiz sınırlar söylemi ise, burada ancak modern anlayışa geçişten önceki dönem için kullanılabilir. Fakat bu dönemde dahi hudutlar deniz sınırları dâhil, en azından sınır köyleri ve kaleleri vasıtasıyla oluşmuş nispi bir belirliliktedir, bunun için sınırlar tamamen açık, kontrolden uzak bir şekil göstermiyordu (Emecen, 2009: 211).

13. yüzyılın sonlarında kurulmuş olan Osmanlı Devleti'nde klasik dönemden itibaren sınır boylarındaki güvenliğe önem verilmiş ve buralarda çeşitli askeri teşkilatlanmalar meydana getirilmiştir. Başlangıçta sınır boylarında Akıncı Ocağı'nda yer alan akıncılar görev yaparken bunlar Osmanlı uç geleneğinin ürünü olarak devletin sınırlarının genişlemesinde önemli roller üstlenmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin ilk askeri yapılarından biri olan Akıncı Ocağı ve bu ocağın mensupları olan akıncılar gaza ve cihat düsturunu kendilerine rehber ederek devletin sınırlarını düşmana karşı korumuşlardı.

Akıncılar aynı şekilde özellikle savaş zamanlarında keşif kolu hizmeti görmek suretiyle düşman arazisinin daha iyi tanınmasını sağlayarak orduya yol açmışlardı. Bu teşkilatın görevi düşman tarafından gelecek saldırılara karşı koymak, düşman tarafına sürekli akınlar yaparak onu zayıflatmak, lojistik imkânlarını imha etmek olmuştur. Nitekim bu şekilde uçların baskısıyla kuvvetsiz düşen düşmanı yenmek ve böylece sınırları genişletmek daha kolaylaşmıştı. Akıncılar bu bakımdan Osmanlı serhad boylarında önemli bir görevi üstlenmişlerdi (Özünlü, 2015: 473-474; Altıok, 2019: 33-34).¹ Bu bağlamda serhad boylarında asayiş ve güvenliğin sağlanmasına ciddi katkılar sağlamışlardı.

15. yüzyılda kısmen daha esnek olsa da 16. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı Devleti'nin sınırlarında kalelerde asker sayıları arttırılmıştı. Çünkü 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başında sınır bölgeleri artık sivil alanlardan daha çok askeri birliklerin bulunduğu bölgeler hâline gelmişti. Bu dönemlerde sınırlarda asker sayısının önemli derecede artmasının sebebi buralardaki düşman tehdidi ile doğrudan alakalıydı (Altıok, 2019: 33). Sınırlarda bulunan bazı şehirlerde askeri garnizon bulunmadığında bu bölgelerdeki asayiş ve düzen o yörede bulunan yerel beyler tarafından sağlanıyordu (Keleş, 2023: 145). Yerel beyler de bu anlamda asayiş ve düzen konusunda önemli bir görevi yerine getiriyorlardı.

Akıncı Ocağı 16. yüzyılın sonlarından itibaren zayıflamaya başladı ve sınırların giderek daha çok tehdit altında kalması üzerine başka askeri tedbirlerin alınması gereği ortaya çıktı (Özcan, 2009, 560). Akıncılar 17. yüzyılın sonuna kadar varlıklarını sürdürseler de uzun savaşlar döneminde sayıları oldukça azaldı ve yerlerini serhad kullarına bırakmaya başladı. Serhad kulları akıncıların yerlerini almaya başladıklarında dünyada da paralel bir değişim vardı. Artık dünyada yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler Osmanlı Devleti'ni de etkisi altına almıştı. Eski usul akınları ve yağmayı, sınırlarını büyük garnizonlarla donatarak güvenlik altına almış büyük devletlere karşı sürdürmek mümkün değildi (Altıok, 2019: 34).²

17. yüzyılın başından itibaren sayıları artan serhad kulları kalelerde görev yapan kapıkullarından farklı bir yapılanmanın sonucu olarak ortaya çıkmışlardı. Yörenin halkından toplanan serhad kullarını kapıkulları ile karıştırmamak için bunlara yerli kulu da denilmekteydi. İstihdam şekilleri çeşitlilik gösteren serhad kullarından sınır boylarında değişik isimler altında askeri birlikler oluşturulmaya çalışıldı. Bu oluşumun içerisinde alta doğru bir askeri yapılanma söz konusuydu ve sayıları buldukları mevkiin stratejik önemine göre değişiklik göstermekteydi. Meydana getirilen bu birliklerin başlıca görevleri dışarıdan gelecek saldırılara karşı koymak, içeride asayiş ve güvenliği sağlamaktı (Özcan, 2009: 560).³ Bu çerçevede serhad kalelerinde görev yapan askerler büyük oranda kadrolu askerler idiler (Kılıç, 2012: 94).

Serhad kalelerinde görev yapan bu kadrolu askerler; beşlü, azeb, farisan, müstahfız, martolos, gönüllüler ve kale ağası olarak bilinen dizdarlardı. Ayrıca serhad kullarının dışında kalelerde muhafaza hizmetiyle merkezden gönderilen askeri birlikler mevcuttu. Bunlar da Dergâh-ı Ali yeniçerileri, cebeciler, topçular ve geçici olarak kale muhafazasında bulunan askerlerdi. Dönem itibari ile stratejik açıdan önemli olan sınır kalelerinin korunması gerektiğinden bu kalelere daha çok asker yerleştirilmesi icap etmekteydi. Sınır kalelerindeki böylesine karmaşık bir teşkilatlanmaya iç bölgelerde bulunan kalelerde rastlanmıyordu. Çünkü iç kaleler düşman tehdidinin ciddi oranda hissedilmediği bölgelerdi. Bu sebeple iç kalelerdeki askerler genellikle sınır kalelerine kaydırılarak buraların korunması sağlanmaya çalışılmaktaydı (Altıok, 2019: 34-35).

Osmanlı Devleti'nde Hudut boylarında yer alan serhad kalelerindeki askeri yapılanma 18. ve 19. yüzyıllarda da önemini

¹ Akıncı Ocağı hakkında bilgi için bk. (Koday, 2001)

² Akıncı Ocağı'nın sona ermesi hakkında bilgi için bk. (Alkan, 2013: 107-116)

³ Yerli kulu hakkında bilgi için ayrıca bk. (Özcan, 2013: 484-485)

koruyacaktı. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren askeri yapılanmadaki değişikliklerle birlikte daha belirgin bir hâl almaya başlayan hudut komiserliklerini de bu bağlamda ele almak gerekir. Özellikle bu devreden itibaren sınırlar bakımından hudut komiserlikleri daha etkin bir duruma gelirken bunların görevleri ile ilgili düzenlemeler yapılacaktı. 1894 tarihli “Hudud Komiserlerinin Vezaifine Dair” başlıklı talimatname bunlardan biridir (BOA, A. DVN. MKL, DN: 37, GN: 14). 20. yüzyılın başında 1912 yılında da “Hudud Komiserlerinin Vezaifine Dair Nizamname” başlıklı bir nizamname hazırlanacaktı (BOA, DH.MUİ, DN: 149, GN: 9).

Burada genel olarak bakıldığında Osmanlı Devleti’nde sınırlarda güvenliğin sağlanması açısından askeri yapıların sürekli değişim içerisinde olduğu görülmektedir. Bu durum dönemin yapısına uygun askeri teşkilatlanmanın gereği olarak ortaya çıkmaktaydı. Buna binaen Osmanlı Devleti’nde klasik çağdan modern çağa sınır meselesi önemli bir konu olarak görülmüş ve sınırların güvenliğine ehemmiyet atfedilmiştir. Osmanlı Devleti’ne göre sınırlar sürekli akınlara veya baskınlara maruz kalan alanlar olduklarından diğer iç kesimlere göre daha fazla korunup kollanması gereken yerler olmuştur. Osmanlılar, sınırların güvenliğini sağlamak maksadı ile bu bölgelere kaleler inşa edip ya da daha önce buralarda bir kale var ise tamir edip içerisine askerler koyarak güvenliğini sağlamışlardır denilebilir.

Elbette sınır güvenliğini sağlamanın birçok gerekçesi de bulunmaktaydı. Eğer sınır güvenliği sağlanamazsa bu bölgede yaşayan ahali saldırılara maruz kalabilir, canını ve malını kaybedebilirdi. Böylesi bir durum karşısında ahali can ve mal güvenliğini korumak gayesiyle bağlı bulunduğu din, dil ve kimliğe göre ya iç kesimlere göç edebilir ya da sınırın karşı tarafına geçebilirdi. Bundan ötürü devlet toprak kaybetmemek, vergi gelirlerini azaltmamak ve sınırların boşalmasını engellemek amacıyla sınırların güvenliğine ayrı bir ehemmiyet göstermekteydi. Hatta Osmanlı Devleti bunun için zaman zaman çıkardığı kanunnamelerle sınırda yaşayan ahalinin can ve mal güvenliğini güvence altına almakta ve iç kısımlarda yaşayan ahalinin ödedikleri bazı vergilerden de onları muaf tutmaktaydı (Keleş, 2023: 150-151).

1912 Tarihli Talimatnameye Göre Hudut Bölükleri ve Müfrezeleri

Osmanlı Devleti’nde 1908’de başlayan ikinci Meşrutiyet döneminde (Çavdar, 2013: 108-113) imparatorluktan ulus devlete geçiş aşamasında dönemin ruhuna uygun birçok yenilik ve düzenleme yapılmıştır. Yenilik ve düzenlemeler yapılırken üzerinde durulan konulardan biri de askeri alanda sınır güvenliği bakımından hudut bölükleri ve müfrezelerinin vazifelerine dair bir talimatname hazırlanması olmuştur. Bunun için 1912 tarihli “Hudud Müfrezelerine Ait Talimat” başlıklı altmış sekiz maddelik bir talimatname hazırlanmıştır (Hudud Müfrezelerine Ait Talimat, 1328/1912). Bu talimatname içerik itibari ile modern hudut anlayışını da ortaya koymuştur. Sınır güvenliğinin sınırın gerisinde, sınır hattında ve sınır ötesinde olmak üzere üç temel güvenlik halkasında ele alındığı ve bu şekilde daha etkin bir güvenlik sistemi tesis edilebildiği (İstanbullu ve Emiroğlu, 2022: 227) hususu dikkate alındığında talimatnamenin dönem için oldukça önemli olduğu görülmektedir.

Talimatnameye göre savaş dönemlerinde ordu seferberliğini ikmal edip yığınak yaparak harp harekâtı icrasına başlamadan önce düşmanın değişik çeteler, keşif kolları, süvari ve kıtaat vesairesi ile hududu geçerek seferberlik ve yapılan yığınakla ilgili çalışmaları zora sokmaya çalışması, harekâta karşı keşif ve gözetlemede bulunması çok muhtemeldi. Buna engel olacak ve düşmanı bu tarafa geçirmeyecek tedbirler ve tertibatın alınması gerekmekteydi (Hudud Müfrezelerine Ait Talimat- Madde 1, 1328/1912: 2). Bir taraftan düşmanın bu teşebbüslerine engel olmak gerekirken diğer taraftan da düşman memleketlerine geçip orada aynı müşkülâtı hasım orduya karşı çıkarmak, muhtelif vasıtalara bu ordunun harekâtı ile yığınağına dair gözlem yapıp memlekette cereyan eden ahval hakkında keşifte bulunmak lazımdı (Hudud Müfrezelerine Ait Talimat- Madde 2, 1328/1912: 2).

Barış zamanlarında olduğu gibi seferberliğin ilk gününden itibaren gerek hudutların muhafazası ve yığınağın örtülmesi gerekse düşmanın gözetlenmesi ve takip edilmesi vazifesi öncelikli olarak hudut bölükleri ve müfrezeleri ile hudutlara sınır alaylar ve fırkalara aitti (Hudud Müfrezelerine Ait Talimat- Madde 3, 1328/19H12: 2). Hudut bölükleri ve müfrezeleri bu hususta ilk kademeyi teşkil edeceklerdi. Bunların gerisinde hududa en yakın kıtaat hudut bölüklerinin ve müfrezelerinin desteklenmesini sağlayacaktı ve seri bir biçimde mahallinden toplanacak müstahfiz⁴ ve redif⁵ kıtaatı ve geriden ileriye mühim ve merkezi noktalara sürülecek sunuf-ı selaseden⁶ meydana gelen müfrezeler öndeki kademelere destek olacaklardı (Hudud Müfrezelerine Ait Talimat- Madde 4, 1328/1912: 2).

Gerek hududun bu tarafında ve gerekse düşman arazisi dâhilinde keşif hizmetinde kullanılmak üzere hudut bölükleri ve

⁴ Tanzimat’tan sonra kırk yaşını aşmış olan yurttaşların muvazzaf ve rediflikten sonraki askerlik hizmeti (Devellioğlu, 2015: 869).

Müstahfiz ayrıca Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından önce kale, hisar ve memleket muhafazası işlerinde görevli olanlara verilen isimdi. Ocağın kaldırılmasından sonra ise rediflikten sonraki askerlik hizmeti ile mükellef olanlar hakkında kullanılan bir tabir hâline gelmiştir. Başlangıçta müstahfizlik daimî bir hizmet olduğundan kendilerine tımar verilmekteydi. Müstahfizler daha sonra harp hâli gibi olağanüstü durumlarda askerlik hizmetine çağrılmaya başladıklarından, yalnız askere çağrıldıkları dönem için kendilerine diğer askeri efrat gibi maaş verilmeye başlandı (Efe, 2015: 154).

⁵ Terhis edilerek ihtiyata geçirilen kur’a askerlerine verilen bir ad (Devellioğlu, 2015: 1031).

⁶ Süvari, piyade ve topçu sınıfları.

müfrezelerine süvari katmak icap ettiği gibi detaylı bir keşif ile düşman tarafını taciz edip tahribat yapmak ve düşmanın süvari kıtasının bu yoldaki teşebbüslerinin engellenmesi için müstakil süvari kıtalarına da ihtiyaç bulunmaktaydı. Bunun için hududa mücavir süvari alaylarının daha barış döneminde peyderpey seferber hâlde bulundurulmaları ve bunların hazır tutulmalarını sağlayacak hususlara dikkat etmek gerekiyordu. Bu konuda kolorduların seferde kendilerine bağlı süvari kuvveti bulundurabilmeleri için süvari alaylarının ikmaline önceden gayret etmeleri lazımdı. Süvari alayları yirmi dört saat, en fazla üç günde seferber duruma getirilebilecek durumda olmalıydı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 5, 1328/1912: 2-3).

Hudut gerisindeki nizamiye ve redif kıtaatının seferberlik hazırlıkları ile daha gerideki ordunun toplanması ve yığınak yapması hudut bölüklerinden, müfrezelerinden ve süvarilerden meydana gelen güvenlik hattının gerisinde sükûnetle icra edilmeliydi (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 6, 1328/1912: 3). Düşman memleketlerinden gelecek çetelerin hudut mıntıkasında ve dâhilde itimat edilmeyen silahlı unsurları kıyam ve isyana tahrik etmeleri, hudut civarındaki ihtiyat efradının mensup oldukları taburlara katılmalarını ve taburların seferberlik faaliyetlerini yürütmelerini engellemeleri, çeşitli şekillerde orduya ve yığınağına zarar verecek icraata teşebbüste bulunmaları çok muhtemel bir durumdu. Buna karşı koymak için gerekli tedbirlerin alınması ve bazı adımların atılması lazımdı.

Bu bağlamda düşman memleketlerinden gelecek çetelerin icraatlarını neticesiz bırakmak ve aynı yolla düşman memleketlerine silahla zayıt vermek maksadıyla hudut civarındaki ve dâhildeki İslam ahalinin cesur ve fedakâr kısmından müstahfiz teşkilatı var ise onlardan çete teşkilatı vücuda getirilmesi için hemen hazırlıklara başlanmalıydı. Ordu müfettişlikleri bu konuda kolordularla haberleşerek gerekli tetkikleri yapmalı ve ihtiyaç duyulan teşkilatı gizli bir şekilde hazırlayıp durumu Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'ye bildirmeliydi (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 7, 1328/1912: 3).

Diğer taraftan düşman çeteleri harp ilanından önce ve hatta daha siyasi münasebetin gerginleşmeye başlamasıyla birlikte harekete geçeceklerinden bunlara karşı önleyici tedbirlerin alınması hudut bölüklerinin ve müfrezelerinin asli vazifelerindendi ve buna göre hareket edilmeliydi (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 8, 1328/1912: 3). Süvariler de bu duruma dikkat edeceklerdi. Eğer zamanında önleyici tedbirler alınırsa düşmanın ülke sınırlarını geçerek baskı unsuru oluşturmasının önüne geçilebilecekti. Bu şekilde psikolojik kırılma yaşanmadan düşmana daha başarılı bir şekilde karşı konulabilecekti.

Hudut Bölükleri ve Sınırlara Yönelik Vazifeleri

Bölük, takımlardan meydana gelen, üçü veya dördü bir taburu oluşturan ve diğer birliklerin temeli sayılan birliktir (Türkçe Sözlük, 2005: 314). Bunların sayıları sekize de çıkabilir. Hudutlar en önce hudut bölükleri tarafından muhafaza ve müdafaa olunacaktı. Her bölük kendi mıntikasının örtme ve muhafazasından sorumlu bulunacaktı. Bölükler bu mıntıklar dâhilindeki en stratejik noktalar ve mevzileri bizzat tutacak, mıntıklarını ileri sürecekleri takımlar vasıtasıyla gözetletip muhafaza ettirecekti. Bu konuda Seferberlik Nizamnamesi'nin ileri karakollar hakkındaki maddeleri dikkate alınacaktı.

Hudut bölükleri seferberliğin başlangıcından itibaren düşman arazisine koyun, keçi, inek, öküz gibi hayvanların, erzak, arpa, saman, yulaf gibi iaşeye yarayacak maddelerin geçişini men edecekti. Gümrük memurları ve jandarmalar bu hususta hudut bölük kumandanlarının tebliğlerini yerine getirmekle mükellef bulunacaktı. Bu geçişleri hudut müfrezeleri de aynı şekilde men edebilecek, gümrük memurları ve jandarmalar müfrezelerin tebligatlarını da yerine getirmekle mükellef olacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 9, 1328/1912: 4). Bunun için bizzat hudutlar, postalar ve keşif kolları ile devriyeler vasıtasıyla gözetim altında tutulacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 10, 1328/1912: 4).

Hudut bölükleri hudut kollarından başka bunlara istinad teşkil edecek olan takım ve bölükleri mücavir kura / köy ahalisiyle ve eğer müstahfiz teşkilatı var ise bu teşkilata dahil edip silahları hudut istinad karakollarında bulundurulacak olan müstahfiz ve gönüllülerle seri bir biçimde takviye olunacaktı. Sulh zamanında hududa mücavir muhtelif köylerin çıkarabilecekleri nüfus yazılacak ve en yakın bölük ve takımlara dağıtılacaktı. Bu efrada ait silah, mühimmat, teçhizat vesaire istinad hudut karakollarında veya hududa en yakın askeri merkezlerde hazır bulundurulacaktı. Bu konuda cetveller hazırlanacak ve muhtelif bölüklerin vaziyetleri kroki üzerinde gösterilecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 11, 1328/1912: 4).

Hudut bölükleri görev itibari ile yalnız mıntıklarının muhafazasından sorumlu olmayıp aynı zamanda düşmanın gözetlenmesi ve hakkında keşif yapılması vazifesini de yerine getirecekti. İki taraf arasındaki gerginliğin başladığı ilk günden itibaren düşmanla temas edecekti. Bunun için her bölük hududun diğer tarafına keşif kolları sevk etmeye ve esir ele geçirmeye gayret gösterecekti. Düşmanın hudut bölükleri gerisindeki sevkîyat, yığınak ve harekâtına dair keşif yaptıracaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 12, 1328/1912: 4-5). Düşman keşif kolları geri püskürtülecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 13, 1328/1912: 5). Harp ilanı resmen tebliğ olunmadıkça her ne suretle olursa olsun hudut kesinlikle tecavüz edilmeyecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 14, 1328/1912: 5).

Hudut bölükleri hududu geçen zayıf düşman kıtaatını ve çetelerini geri püskürtecekti. Düşmanın büyük kuvvetleri karşısında geri çekilecekti. Düşman mecbur etmedikçe hududu tahliye etmeyecek ve düşmanla teması kesip gözetimi bırakmayacaktı. Bölüklerinin mevzilerini mümkün olduğu kadar müdafaa edip buraları tahkimat ile sağlamlaştıracaktı (Hudud Müfrezlerine Ait

Talimat- Madde 15, 1328/1912: 5). Ricata mecbur olan bölükler arkadaki istinad kıtaatı üzerine çekilecekti. Bu hareket hududun ve arazinin vaziyet ve hâline, örtülmesi ve muhafazası gerekli istikametlere, düşmanın kuvvet ve hareket istikametine göre tayin edilecekti.

Bölükler önemli bir istikameti örtmek, muhafaza etmek ve gerideki istinad kıtası etrafında toplanmak üzere bir noktaya çekilebileceği gibi duruma göre bölüklerin muhtelif kısımları farklı istikametlerde de ricat edebilecekti. Bu hususlara dair önceden kendilerine mıntıklarında buldukları fırka tarafından hususi talimat verilecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 16, 1328/1912: 5). Geri çekilme hareketi durum ve şartlara göre değişiklik gösterecekti. Bu bağlamda önceden kendilerine mıntıklarında buldukları fırka tarafından verilen hususi talimata göre hareket edecekti.

Öte yandan bu sırada bölük ve takım merkezleri ile bölüklerle gerideki müfrezeler arasında telgraf, telefon ve helyosta irtibatının⁷ tesisine çalışılacaktı. Haberleşme araçları barış zamanlarında kolordularca ikmal ettirilecek ve bu helyostaların kullanımı için efradın yetiştirilmesi hudut bölüklerinin genel vazifeleri arasında bulunacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 17, 1328/1912: 5). Yüksek noktalara gözetleme postaları ve işaret keşif kolları ikame edilmesi, düşman memleketleri dahilinden muhbirler tedarik etmek de hudut bölüklerinin genel vazifeleri arasında yer alacaktı. Tedarik edilecek muhbirlere ödenmesine lüzum görülecek meblağ kolordu ve fırka kumandanlıklarınca temin edilecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 18, 1328/1912: 6).

Hudut Müfrezeleri ve Sınırlara Yönelik Vazifeleri

Müfrezeler, türlü askeri görev ve hizmetlerin yapılması için, küçük birliklerden, belli bir kuruluşa bağlı kalmadan geçici olarak oluşturulan gruptur (Türkçe Sözlük, 2005: 1431). Barış zamanında hududa en yakın olan ya da seferberliğin ilanı ile beraber önceden alınan kararlara göre ileri sürülecek olan kıtaat, hudut bölüklerinin gerisinde bu bölüklerin istinadını teşkil edecek, bunlarla birlikte buldukları hududu ve mıntıkayı muhafaza edip ve ordunun toplanma hareketini örtecekti. Bu gibi müfrezelere dahil edilecek süvari daha barış zamanında kolordularca hazır hâle getirilecekti. Hudut müfrezelerinde iktidar sahibi ümera⁸ ve zabitan⁹ istihdam etmek kolorduların genel vazifeleri arasında bulunacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 19, 1328/1912: 6).

Hudut müfrezeler kumandanları kendi kıtaatlarının seferberliklerini ikmal ve mıntıkları dâhilindeki redif ve müstahfız taburlarının seferberliklerinin icrasını temin etmekle mükellefti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 20, 1328/1912: 6). Hudut müfrezelerinin vazifeleri duruma göre değişkenlik de göstermekteydi. Muhtelif mıntıklarda alınacak tedbirler, ordunun icra edeceği harp harekâtına, o mıntıkanın ehemmiyetine, arazinin ve hududun durumuna, takip olunan maksada, karşıdaki düşmanın amaç ve kuvvetine göre değişebilmekteydi. Bundan dolayı farklı müfrezelerin kuvvetleri birbirinin aynı olmayacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 21, 1328/1912: 6).

Bir mıntıkanın örtülmesi ve muhafazası başlayacak harp harekâtı açısından ne derece ehemmiyet arz ediyorsa o mıntıkada bulundurulacak hudut müfrezesi de o nispette kuvvetli olacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 22, 1328/1912: 6). Barış zamanlarında bir mıntıkada mevcut bulunan müfrezeler o mıntıkanın ehemmiyetine uygun bir biçimde kuvvetli değilse ya da boş bırakılmış ise en yakın mevkiideki kıtaat seferberliğini dahi ikmal edip tamamlamadan hızlıca oraya sevk edilecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 23, 1328/1912: 7). Böyle mühim mıntıklara civardan süvari kuvvetleri dahi sevk olunacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 24, 1328/1912: 7).

Hudut müfrezeleri düşman tarafa yönelik icra edilecek harekât bölgelerini, müdafaa bakımından nehirler, ormanlar, tepeler, geçitler gibi önemli arazileri elde bulunduracak ve buraları terk etmeyecekti. Müfrezelerin büyük kısmı bu gibi noktaları kontrol altında bulundururken ileri süreceği küçük müfrezeler ve makineli tüfekle takviye olunmuş bölükler ile süvari bölüklerinden meydana gelen keşif kollarıyla kendi emniyetini sağlayacak ve hudut bölükleri ile irtibat kuracaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 25, 1328/1912: 7). Hudut müfrezelerinin kontrol altında bulundurulacağı mevziler zamanında tahkim ve takviye olunacaktı. Bu gibi mevkiilerde barış zamanında kolordular tarafından keşif yaptırılacaktı. Ara sıra icra edilecek hazırlık çalışmaları ve manevralarla sahra istihkâmları meydana getirmek kolorduların vazifesiydi (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 26, 1328/1912: 7).

Hudut müfrezelerinin zayıf olması, hududun her noktada kapatılmaması, hiçbir düşman keşif koluna hududu geçirtmemenin imkân dâhilinde bulunmaması ve önemli bir noktanın mutlaka elde tutulması lüzumu gibi hususlar müfrezelerin mümkün merteye toplu kalmalarını gerektirmekteydi (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 27, 1328/1912: 7). Bazı hudut kıtaatinın harbin başında ayrı ayrı bulunması, belirli bazı istikametleri terk etmemek ve elde tutmak lüzumu, ekseriyetle az kuvvetle geniş bir arazi sahasını örtme ihtiyacı kuvvetin dağınık hâlde olmasını icap ettirmekteydi. Bundan dolayı muhtelif hudut

⁷ Helyosta ve helyosta ile irtibat hakkında bilgi için bk. (Geçili, 2022: 95-116).

⁸ Binbaşı, yarbay, albay rütbelerinde bulunan fermanlı subaylar (Devellioğlu, 2015: 1127).

⁹ Binbaşı rütbesi altında bulunan subaylar (Devellioğlu, 2015: 1127).

müfrezeleri vazife olarak arazinin durumuna ve kendi kuvvetlerine göre toplu ya da dağınık bulunabilecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 28, 1328/1912: 7).

Gerekli hâllerde hudut müfrezeleri yakındaki redif ve müstahfız kıtaatı ile takviye olunacaktı. Hangi redif ve müstahfız kıtasının seferberliğin kaçınıcı günü nerede hudut müfrezelerine katılacağı önceden kararlaştırılacak ve bu hudut müfrezelerine tebliğ edilecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 29, 1328/1912: 8). Hudut müfrezelerinin vazifeleri ordunun icra edeceği harp harekâtı ile irtibatlı olmayı gerektirdiği ve buldukları mıntıkanın ehemmiyetiyle alakalı olduğundan kendilerine zamanında bu yolda talimat verilecekti. Bununla beraber her müfreze kendi vazifesinin icrası konusunda yetkiye sahip bulunacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 30, 1328/1912: 8). Bu şekilde gerektiğinde kendi sorumluluğunda hareket edebilecekti.

Çatışma hâlinde zayıf düşman kuvvetleri geri püskürtülecekti. Hudut müfrezeleri üstün düşman ile kesin bir muharebeye girişmeyerek düşmanı durdurma ve yayılmaya zorladıktan sonra ikinci mevziyi kontrol altında bulundurmaya üzere geri çekilecekti. Dar geçitler, hâkim sırtlar, nehir geçitleri gibi yerler hudut müfrezelerinin seçeceği müdafaa mevzilerindendi. Bunlar için barış zamanında keşif ve tahkikat yapılacaktı. Ancak üstün kuvvet karşısında buralardan ricat olunabilecekti. Ricata mecburiyet ortaya çıkınca hangi istikamette ricat edileceğine, ricatın icrası esnasında ne gibi tedbirler alınacağına, ricat esnasında nerelerde istinad kuvvetleri bulunacağına ve geride hangi kolordularla irtibat kurmak üzere hareket edileceğine dair kolordulardan ve ordulardan müfrezelere talimat verilecekti.

Ricat mecbur olan müfrezeler ordunun harekât merkezini örtmek üzere belirlenen istikametlerde geri çekilecekti. Ordunun icra edeceği harp harekâtı, ordunun veya kolordunun takip edeceği harekât güzergâhının elde bulundurulması, şimendifer hatları üzerinde ihraç noktası olan mühim bir istasyonun mümkün olduğu kadar uzun müddet örtülmesi ve bazı mühim noktaların elde bulundurulması lüzumu hudut müfrezelerinin ricat istikametini tayinde göz önüne alınacak konulardandı. Ricat esnasında ileri hattaki müfrezeler gerideki istinad kıtaatına iltihak edecek ve bunlarla takviye olunacaktı. Bu zamana kadar celb olunacak redif ve müstahfız taburlarının hudut müfrezelerine iltihakı sağlanacaktı. Müfrezelerin savunma kuvvetleri bu suretle takviye edilecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 31, 1328/1912: 8-9).

Muhtelif hudut müfrezeleri birbirlerine istinad edecek şekilde teşkil edilecekti. Farklı müfrezeler ve mıntıklar arasında ve öndeki kademelerle gerideki kademeler ve firkalar arasında telefon, telgraf, helyosta ve telsiz telgraf ile irtibat tesis olunacaktı. Kolordular bu haberleşme vasıtalarının zamanında temin edilip hazırlanmasını sağlayacaktı. İlerideki müfrezelere istinad olmak üzere daha gerilere ikame edilecek müfrezeler özellikle bu müfrezelerin ricat hatlarının çetelerin taarruzuna karşı emin bulundurulması vazifesiyle de mükellefti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 32, 1328/1912: 9). Hudut tertibatında ortaya çıkan önemli eksikliklerin giderilmesi hakkında gerekli tedbirlerin alınması konusunda ayrıca etraflıca düşünülecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 33, 1328/1912: 9).

Hudut bölükleri gerideki kademelere ve sunuf-ı selaseden¹⁰ meydana gelen müfrezelere istinad edecekleri gibi her ikisinin tamamı da mensup oldukları kolordulara dayanacak ve kolordular tarafından himaye edilecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 34, 1328/1912: 9). Bunlarla birlikte hudut müfrezeleri üstte beyan edilen vazifelerden başka asayışı ihlal etmeye temayül eden unsurları sükûnet dairesinde tutmak için mülkiye memurlarına destek ve yardımda bulunmak ve bunlarla birlikte gerekli önleyici tedbirleri almakla mükellef bulunacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 35, 1328/1912: 9). Demiryollarını, telgraf hatlarını ve merkezlerini, mal sandıklarını ve mülki hükümeti muhafaza etmek de ordu müfrezelerinin vazifelerindendi (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 36, 1328/1912: 9).

Hudutlarda İstihbarat Faaliyetlerinin Yürütülmesi

Hudut bölükleri ve müfrezeleri kumandanlarının istihbaratları, bağlı buldukları üst kademelerden ve mücavir kıtaattan tebliğ edilen malumat ile kendi vasıtalarıyla edinecekleri haberlerden ibaretti. Ordu kumandanlıkları dahi düşmana dair her türlü malumat ve istihbarat bilgisini bu bölükler ve müfrezelere tebliğ edecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 37, 1328/1912: 10). Hudut bölükleri ve müfrezeleri kendi vasıtalarıyla istihbaratta bulunmak için icap eden tedbirleri zamanında alacaktı. Bu konuda ne kadar önceden bir düşünce alt yapısı ortaya konulmuş ve gerekli vasıta temin edilip hazırlanmış ise elde edilecek semere de o kadar büyük olacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 38, 1328/1912: 10). Bu yüzden istihbarat konusuna ciddi bir ehemmiyet atfedilecekti.

Hudut bölükleri ve müfrezeleri huduttan beri tarafa geçen şahısları sorgulayarak düşman memleketlerinde cereyan eden durumlardan haberdar olmaya ve tedarik edecekleri güvenilir muhbirler ve casuslar marifetiyle bilgi edinmeye çalışacaktı. Düşman lisanına vakıf zabitlerin tebdil-i kıyafetle hududu geçerek karşı tarafla ilgili gözlemde bulunmaları büyük faydalar sağlayacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 39, 1328/1912: 10). Her durumda hudut bölükleri ve müfrezeleri kumandanlarının istihbarat hususunda en çok güvenecekleri vasıta kendi kıtaatının faaliyeti olacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait

¹⁰ Süvari, piyade ve topçu sınıfları.

Talimat- Madde 41, 1328/1912: 10). Bununla birlikte hudut civarındaki mülkiye memurları dahi düşmana dair malumat toplamakla mükellefti. Bunlar elde edecekleri malumatı emin ve uzman şahıslar marifetiyle edinmeye çalışacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 40, 1328/1912: 10).

Düşmana dair tedarik edilecek malumat arasında özellikle aşağıdaki konular oldukça önemliydi ve bu bilgiler şu şekildeydi:

1-Düşman kıtaatı hudut civarında toplanıyor mu ve nerelerde toplanıyor?

2-Toplanan kıtaatın kuvveti nedir? Hangi sınıf askeriyeye mensupturlar? Yürüyüş istikametleri nerelerdir?

3-Mümkünse düşmanın alay numaralarının, taşıdığı üniformanın ve hususi alametlerinin açıklığa kavuşturulması.

4-Düşman tarafından icra edilen mühimmat, teçhizat, erzak, hayvanat gibi her türlü sevkiyat ve nakliyata ait malumat (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 42, 1328/1912: 10-11).

Düşmana dair malumat toplanmasında jandarmalar, orman kolcuları, reji kolcuları, posta ve telgraf memurları, istasyon ve gümrük memurları, sadık köy muhtarları ve çobanlar, sürücüler ve mekkareciler¹¹ oldukça işe yararmaktaydı. Bunlar düşmanın yaklaşmasına kadar memuriyet mevkilerini terk etmeyecek ve son zamana kadar düşmanı gözetlemeye ve hakkında bilgi edinerek istihbaratta bulunmaya gayret gösterecekti. Kolordu ve fırkalar mülki hükümetten bu hususun teminini talep edecekti. Mülki makamların bununla mükellef oldukları önceden kendilerine bildirilecek ve ihtarda bulunulacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 43, 1328/1912: 11). Aldıkları malumatı hangi mercie göndereceklerini mülkiye memurlarına bildireceklerdi ki ehemmiyetli bir haber fırka kumandanına dolambaçlı yoldan gelerek kıymetini kaybetmesin (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 44, 1328/1912: 11).

Seferberliğin ilk günlerinde hudut kıtaatı bu gibi sefer hizmetlerine alışık olmadığından vereceği takrirlerde asıl talep edilen mühim noktalar eksik kalabilirdi. Bu yüzden kolorduların seferin ilk dönemlerinde kendilerince en mühim gördükleri malumatı hudut müfrezelerinden talep etmeleri ve dikkatlerini bu husus üzerine celp etmeleri yerinde olacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 45, 1328/1912: 11). Keşif için en faydalı sınıf süvari idi. Bunun için bir tek süvari mevcut olsa dahi bu hususta istihdam edilecekti. Süvari mevcut olmayan mıntikalarda bu vazife piyade keşif kollarına ait bulunacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 46, 1328/1912: 11-12). Bir kere düşmanla temas temin eden keşif kolları daima bunu muhafaza edecek ve düşmandan artık bir daha ayrılmayacaktı. Piyade keşif kolları dahi uzak mesafelere kadar ilerleyebilecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 47, 1328/1912: 12).

Harp hâli hudut civarındaki ahali üzerinde heyecan yaratacağından yanlış ve mübalağalı havadisler kolayca ortaya yayılmakta ve birçok hataya sebebiyet verebilmekteydi. Bundan dolayı keşif kolları yabancı şahısların getirecekleri havadislerin, zabitler, nöbetçiler ve devriyelerin verecekleri malumatın doğruluk derecelerini mümkün mertebe kontrol edip ondan sonra geriye iletilecekti. Tehiri doğru olmayan haberler hemen ilgili yerlere tebliğ olunacaktı. Bunlar mümkün oldukça telgrafla bildirilecekti. Alınan malumatın havadis kabiliyetinden mi yoksa gözle görülmüş şeyler mi olduğunu açıklığa kavuşturmak da önemli bir durumdu (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 48, 1328/1912: 12).

İstihbarat hizmetinde başarı temin edebilmek için elde düşman süvarisinden daha üstün bir süvari bulundurmamak gerekecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 49, 1328/1912: 12). Düşman askeri teşkilatına dair malumat, düşman arazisinin haritası ve kendi arazi haritası hudut müfrezelerine zamanında verilecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 50, 1328/1912: 12). Hudut müfrezeleri alacakları malumattan ve kabul edecekleri önemli kararlardan civardaki diğer müfrezeleri uygun bir kanalla haberdar edecekti. Hududu tecavüz ve düşman arazisinde yapılacak girişim ve icraatlar konusunda diğer müfrezeleri bilgilendirecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 51, 1328/1912: 12).

İstihbarat konusunda ordu daha ileri harekâta başlamadan önce düşmanı gözetlemek, hakkında keşif yapmak ve ordusuna zarar verecek tahribatı icra etmek için aradaki gerginliğin başlamasıyla beraber bazı küçük ve hafif müfrezeler ile süvari kıtalarıyla ve çetelerle hemen hududun diğer tarafına geçilecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 52, 1328/1912: 12). Bu suretle hududun diğer tarafına geçecek müfrezelerden beklenen vazifeler şu şekildeydi:

1-Düşmanı gözetlemek ve hakkında bilgi toplamak.

2-Düşmanın seferberlik ve toplanma harekâtını taciz etmek. İhtiyat efradının kıtalarına katılmasını engellemek, düşmanın hudut civarındaki köylerden araba ve hayvan tedarik etmesine mâni olmak, şimendiferlerini tahrip ve işletmekten men etmek, hudut telgraflarını kesmek, mülki memurlarını mevkilerini terk ve tahliye zorlamak, civardaki askeri mevkilere baskınlar yapmak.

3-Düşman müfrezeleri kıtaatını mağlup ve harp harekâtı açısından ehemmiyet taşıyan mevkileri, nehirler üzerinde bulunan önemli geçit noktalarını, muhtelif demiryollarının birleşme noktalarını zapt etmek, depoları ele geçirmek, teçhizatı henüz ikmal edilmemiş zayıf ve muhafız sayıları az olan düşman istihkâmlarını dahi zapta çalışmak. Bu gibi yerlerin bağlantı noktalarını ele

¹¹ Yük hayvanı kiralayarak taşıma işi yapan kimse (Türkçe Sözlük, 2005: 1363).

geçirmek ve yardım kuvveti, mühimmat ve erzak gelmesine engel olmak, mevzii sürekli bir biçimde baskı altında tutarak inşaatı taciz ve men etmek de bu konuda faydalı olacaktır.

4-Düşmana mümkün mertebe zarar verecek, ahali arasında korku ve endişe peyda edecek teşebbüslerde bulunmak. Bilhassa gece baskınları ve pusuları ile birlikte mümkün oldukça mal sandıklarını zapt etmek, tekâlif-i harbiye ile hayvan ve erzak toplamak gibi durumlar bunlar arasındaydı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 53, 1328/1912: 13).

Düşman memleketlerinde icra edilecek bu türden teşebbüslerde bazı muharebeler icrasını göze almak ve ona göre tedbirlere başvurmak lazımdı. Bunun için bu gibi müfrezelere icap eden kuvveti vermek, topçu, mitralyöz ve tayyare sağlamak gerekmektedir (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 54, 1328/1912: 13).

Zaten her iki tarafın hudut müfrezeleri gözetleme ve keşif vazifesiyle mükellef olduklarından bu gibi bir çatışmanın çıkması kaçınılmaz bir durumdu. Bundan dolayı ordu henüz ileri harekâta başlamadan önce düşman tarafından yapılacak bu gibi teşebbüsler ve çatışma genel maksadın dışında ciddi bir muharebeye sebebiyet vermeyecekti. Cüret, cesaret ve yürütülen faaliyetler ile harekâtta sürat ve cevvaliyet göstermek suretiyle düşmana zarar vermek hususları ile matuf ve münhasır kalacaktı. Bu gibi harekâtlar cesurane ve mahirane bir biçimde idare edildiği takdirde, düşman ordusunun manevi kuvvetinin kırılması, başarıya olan inancın artması gibi çok önemli sonuçlar verebilecek ve şanlı muvaffakiyetler kazanılması mümkün olacaktı. Trablusgarp mücahitleri tarafından kuvvetli düşman ordugâhlarına ve hudut müdafaasına karşı mütemadi bir surette icra edilen mahirane ve cüretkâr baskınlar bu durumun çok kıymetli ve emsal örnekleriydi.

Ancak böylesi durumlarda bu müfrezeler kendilerini tehlikeye atmamaya ve ordu üzerinde olumsuz tesir yapacak felaketlere maruz kalmamaya dikkat edecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 55, 1328/1912: 14). Gerek düşmanla temas edip toplanma mıntıklarını, şimendifer ihraç mıntıklarını, yürüyüş istikametlerini, en ilerideki kıtaatlarının bulunduğu yerleri keşfetmek ve gerek düşman memleketlerinde tahribat yapmak üzere hududu geçecek müfrezelerin hangi noktalara kadar ilerleyeceği, aldıkları malumatı geride hangi mıntikalara iletacağı, ricata mecbur olunca nerelere çekileceği kendilerine bildirilecekti. Bunun için bu müfrezelere telsiz telgraf verilecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 56, 1328/1912: 14). Bu müfrezelerin gerektiğinde hangi noktalarda toplanacağı ve nerelerde kendilerine istinad teşkil edileceği de bildirilecekti. Bunların gerisinde uygun bir noktaya bir kuvvet sürmek gerekecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 57, 1328/1912: 14). Bazen bunların gerisinde iletişimin temini için, irtibat postaları tesisi lazım gelecekti (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 58, 1328/1912: 15).

Bahsedilen bu vazifeleri yerine getirmek için düşmanın zayıf kıtaatlarını geri püskürtmek, arazisinin içerisine dalmak ve ordusunun ilerisindeki perdeyi yırtmaya çalışmak lazımdı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 59, 1328/1912: 15). Hem düşman hakkında keşif yapmak hem de burada belirtilen tahribatı meydana getirmek için tercihen süvari sınıfı istihdam edilecekti. Süvarilerin bu vazifeyi başarılı bir şekilde gerçekleştirebilmeleri için daha barış döneminden itibaren hudut mıntikasında kuvvetli ve seferber hâlde bulundurulmaları gerekecekti. Ordu müfettişlikleri ve kolordular bu maksadın peyderpey temin ve elde edilmesine çalışacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 60, 1328/1912: 15). Hatta uzak mesafelerde yapılacak harekât için tercihen süvari hazır bulundurulacakken yakın mesafeler için piyade istihdam edilecekti. Bazen her iki sınıf da birlikte hareket edecekti. Tahribat için bu müfrezelere istihkâm ve tahrip malzemeleri verilecekti. İstihkâm müfrezelerinin de bunlarla birlikte hareket etmesi faydalı olacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 61, 1328/1912: 15).

Böylesi müfrezelerin harekâtı gayet planlı ve tercihen geceleri icra olunacaktı. Harekâtta muvaffakiyet için sürat şarttı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 62, 1328/1912: 15). Büyük süvari kıtaları gündüz hareket edebileceklerdi. Bunların ileri hareketi için düşmanın hudut tertibatındaki boşluklardan istifade olunacaktı. Böylece süvari kıtaları düşman memleketine korku ve dehşet salacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 63, 1328/1912: 15). Düşmanın külliyetli süvarisi aynı maksatla beri tarafa girdiği takdirde hudut civarındaki piyade kıtaatlarıyla ricat hatları kesilecekti. Bunlar ansızın ve birdenbire taarruzlar, hücumlar ve baskınlarla mütemadi surette rahatsız edilecekti. Özellikle geceleri istirahat ettirilmeyecek, piyadelerle sıkıştırıldıkları esnada diğer taraftan da yeni süvari kıtalarıyla tazyik altında tutulacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 64, 1328/1912: 15).

Düşman tarafına geçecek müfrezelerin kumandanları gayet cesur ve cüretkâr kişilerden seçilecekti. Bu şekilde seçilecek kişiler kıtaatları itimat ederlerse ancak o zaman yapılacak böylesi teşebbüslerden muvaffakiyet beklenebilecekti. Onun için hudut müfrezelerinin bu vazifelere barış zamanında hazırlanmaları lazım gelmekteydi (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 65, 1328/1912: 16). Harbin başlangıcında hudut kıtaatı kumandanlarından talep olunan vazifeler konusunda kendilerinin vakti zamanında haberdar edilmeleri kolorduların göreviydi (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 66, 1328/1912: 16). Hudut kıtaatı kumandanları bu vazifeleri fevkalade bir metanet ve itidal ile yerine getirecek, ahaliye sükûn ve emniyet telkin edecek bir iktidarda bulunacaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 67, 1328/1912: 16). Ordu müfettişlikleri bu talimatname hükümlerinin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için icap eden tedbirleri kolordulara hazırlattıracaktı (Hudud Müfrezlerine Ait Talimat- Madde 68, 1328/1912: 16).

Sonuç

Hudut veya sınır kavramı esasen mülkiyet kavramı ile yakından ilgilidir. İnsanoğlu avcı-toplayıcılıktan tarım toplumuna, dolayısıyla yerleşik yaşama geçmiş ve bu geçişin doğal sonucu olarak mülkiyet kavramı ortaya çıkmıştır. Toprağın mülk edinilmesi, sahiplenilmesi ile birlikte sahiplenilen alanın diğerlerinin alanları ile karışmasını önlemek için belirli işaretlerin konulması muhtemelen sınır, hudut kavramının ilk defa gündeme gelmesini sağlamıştır. Bireysel mülkiyet anlayışı zaman içerisinde birlikte yaşayan insanların ortak yaşam ve üretim faaliyetlerini yürüttükleri alanların belirlenmiş sınırlar içerisine alınması ile daha geniş bir mülkiyet anlayışına dönüşmüştür. Bireysel mülkiyetten, birlikte yaşayan insanların oluşturduğu köylerin arazileri, birden fazla köyün birleşiminden oluşan daha geniş topluluğa ait üretim ve hâkimiyet alanları zaman içerisinde siyasi otoriteyi, dolayısıyla devlet mefhumunu ortaya çıkarmıştır denebilir. Egemenliğinin ulaştığı sınırların içinde kalan toprakları kendi mülkiyeti olarak tahayyül eden devlet, bu alanı korumak için ilk çağlardan itibaren çeşitli tedbirler almıştır.

Modern zamanlara kadar devletlerin kendi hâkimiyet alanları olarak belirledikleri bölgenin hudutlarını herhangi bir tehlikeye karşı koruma içgüdüsüne sahip oldukları iddia edilebilirse de bu dönemlerde sınır anlayışının oldukça gevşek ve geçişken olduğunu ifade etmek gerekir. Genellikle kapalı ekonomik etkinliklerin baskın olduğu, ticaretin yakın çevreyle sınırlı kaldığı, iletişim ve ulaşım araçlarının yeterince gelişmediği dönemlerde sınır ve sınır güvenliği ağırlıklı olarak askeri faaliyetlerin konusu olarak ele alınmıştır. Modern zamanlarla birlikte bilimsel ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak üretim araçlarının gelişmesi, bol miktarda üretilen malların pazara sürülmesi, önce ulusal pazarları ortaya çıkarmış, akabinde bu gelişim uluslararası pazarların da meydana gelmesine sahne olmuştur.

Geleneksel devlet ve hâkimiyet anlayışından modern ulus devlet anlayışına geçişin yaşandığı bu süreçte devletler için ulusal sınırlar daha da önem kazanmıştır. Belirlenmiş sınırlar üzerinde geçmişte birlikte yaşamış, gelecekte de birlikte yaşama iradesi ortaya koyan siyasal topluluk şeklinde tanımlanan millet anlayışı ulus devletleri ortaya çıkarmıştır. Ulus devlet sınırları içerisindeki topraklar ortak bir devlet olarak kavramsallaştırıldığında buralar vatan olarak dış etkilere karşı korunması, esirgenmesi gereken başkalarının girişlerinin önüne engel konulan alanlar hâline gelmiştir. Dolayısıyla modern zamanlarla birlikte bütün devletler hâkimiyet alanı olarak gördüğü vatanın sınırlarını koruyacak güvenlik tedbirlerini en üst düzeye çıkarma ihtiyacı duymuştur.

Osmanlı Devleti'nde de modernleşme çabaları ile birlikte modern anlamda vatan kavramı önce aydınlar, entelektüeller tarafından konu edinilmiştir. Modern dönem içerisinde sınırların daha kesin çizgilerle belirlenmesi, yeni haritaların çizilmesi Osmanlı Devleti'nde de vatan ve sınır kavramlarının ciddi anlamda değiştiğini göstermektedir. Türk Milliyetçiliğinin yükselmesine paralel olarak bir taraftan muhayyel vatan kavramı ön plana çıkarken diğer taraftan somut elde tutulan vatan topraklarının savunulması için güvenlik tedbirleri alınmıştır. Bu dönemde daha etkin bir sınır güvenlik sistemi tesis edilebilmesi açısından 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hudut komiserlikleri tesis edilmiş bunlarla ilgili 1894 yılında bir talimatname hazırlanmıştır. 20. yüzyılın başında 1912 yılında da bu konuda bir nizamname hazırlanmıştır.

20. yüzyılın başında imparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinin en önemli parantezlerinden biri olan İkinci Meşrutiyet döneminde sınırların korunmasına yönelik bu makalenin de konusunu teşkil eden tedbirlerin alınması elbette ki tesadüf değildir. Bu bağlamda 1912 yılında yayımlanan hudutları korumakla görevli bölük ve müfrezelerin tabi olacakları talimatnamenin hazırlanmasını ve yürürlüğe konulmasını, güvenlik kaygılarının yanı sıra bahsedilen değişim, dönüşüm sürecinin bir sonucu olarak değerlendirmek gerekir. Talimatname çerçevesinde temelde hudut bölükleri ve müfrezelerinin sınır güvenliği açısından vazifeleri ortaya konulmaktaydı. Buna göre hudutlarda her bölük ve müfrezenin kendi mıntıklarını örtme ve muhafaza etme gibi bir sorumlulukları bulunmaktaydı. Bu mıntikalardaki bölük ve müfrezeler önemli stratejik noktalar ve mevzileri tutup bölgelerini gerekli hâllerde ileri sürdükleri takımlar aracılığı ile gözetleyip muhafaza edecekti.

Hudut bölük ve müfrezelerinin genel anlamda vazifeleri bu şekilde olmakla birlikte barış ve savaş dönemleri açısından yoğunluğu değişiklik göstermekteydi. Görev bakımından hudut bölükleri ve müfrezeleri sadece mıntıklarının muhafazasından sorumlu bulunmayıp aynı zamanda düşmanın gözetlenmesi ve hakkında keşif yapılması vazifesini de yerine getirecekti. Hudut bölükleri ve müfrezelerinin bu anlamda sınır ötesinde de görevleri bulunmaktaydı. Gerektiğinde düşman unsurlara karşı koyma ve onları geri püskürtme sorumlulukları da vardı. Bunun için de keşif kolları çıkarılacaktı ve gerideki birliklerle irtibat hâlinde kalınacaktı. Sınır ötesinde istihbarat bilgileri toplamak da hudut bölükleri ve müfrezelerinin vazifeleri arasında bulunuyordu. Bahsedilen bu hususlar çerçevesinde bakıldığında hudut bölükleri ve müfrezeleri çağdaş bir anlayışla meydana getirilmişlerdi.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

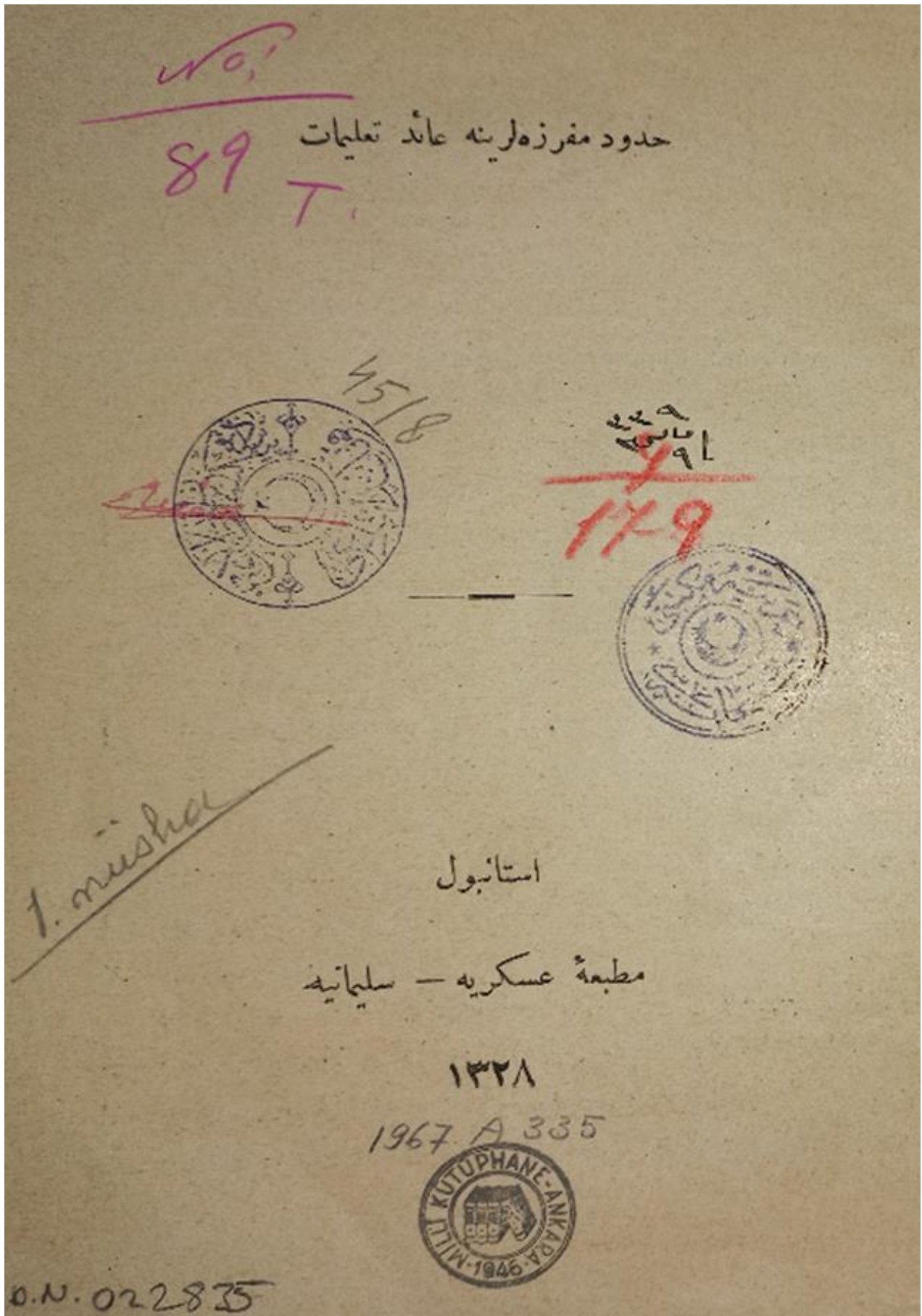
Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Alkan, M. (2013). Osmanlı Devleti'nde Akıncı Ocağı'nın sonu. *Gazi Akademik Bakış*, 7(13), 107-116.
- Altıok, F. (2019). *Serhad gazilerinin dünyası (16-17. yüzyıllarda Avrupa sınırlarında yaşam)* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Sakarya.
- Armağan, A. (2011). Klasik dönemde Osmanlılarda devlet yönetim anlayışına dair bazı düşünceler. *Gazi Akademik Bakış*, 5(9), 139-156.
- Çavdar, T. (2013). *Türkiye'nin demokrasi tarihi (1839-1950)*. İmge Kitabevi.
- Deniz, T. (2020). "Sınırsız dünya" söylemleri altında sınırlar, sınır güvenliği ve sınır insanları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(44), 235-252.
- Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Akaydın Kitabevi.
- Dönmez, G. (2010). *21. yüzyılda değişen sınır algısı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. İstanbul.
- Efe, İ. (2015). *Orduda ıslahat ve ordu müfettişlikleri (1908-1920)* [Yayımlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Kayseri.
- Ekmekcioğlu, A. (2021). Sınırların kavramsal çerçevesinin incelenmesi ve sınıflandırılması. *Van YYÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 52, 135-168.
- Emecen, F. M. (2009). *Osmanlı klasik çağında siyaset*. Timaş Yayınları.
- Engels, F. (2018). *Ailenin, özel mülkiyetin ve devletin kökeni* (M. Tüzel, Çev.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erdoğan Özünlü, E. (2015). Akıncı Ocağına dair önemli bir kaynak: 625 numaralı Akıncı Defteri üzerine bazı düşünceler. *Belleten*, LXXIX (285), 473-500.
- Geçili, D. (2022). Osmanlı Devleti'nde askerî amaçlı kullanılan helyosyalar. *Harp Tarihi Dergisi*, 6, 95-116.
- Gümüşçü, O. (2010). Siyasi coğrafya açısından sınırlar ve tarihi süreç içinde Türkiye'de sınır kavramı. *Bilig*, 52, 79-104.
- Günel, K. (2002). *Coğrafyanın siyasal gücü*. Çantay Kitabevi.
- Hudud Müfrezelerine Ait Talimat. (1328/1912). Matbaa-i Askeriye – Süleymaniye. Millî Kütüphane, Yer Numarası: EHT 1967 A 335.
- İstanbulluoğlu, İ., & Emiroğlu, H. (2022). Sınır güvenliği mantığı. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 42, 223-249.
- Keleş, A. (2023). *II. Bayezid döneminde Osmanlı Devleti'nin batı sınırı ve bir serhad bölgesi olarak Bosna Sancağı* [Yayımlanmamış doktora tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Aksaray.
- Kılıç, O. (2012). Teşkilat ve işleyiş bakımında doğu hududundaki Osmanlı kaleleri ve mevacic defterleri. *OTAM*, 31, 87-128.
- Koday, A. (2001). *Osmanlı ordu teşkilâtında Akıncı Ocağı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Elâzığ.
- Korkut, C. (1970). *Siyasi coğrafya açısından devlet sınırları ve Türkiye'nin sınırları*. Karınca Matbaacılık ve Ticaret Koll. Şti.
- Mürsul, D. (2022). Siyasal söylemde sınırların meşrulaştırılması. *Türkiye Politik Çalışmalar Dergisi*, 2(2), 1-17.
- Ortaylı, İ. (2004). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İletişim Yayınları.
- Özbey, K. (2019). Modern Türkiye'de sınırlar ve sınırın sosyolojik inşası. *Sosyoloji Dergisi*, 40, 239-264.
- Özcan, A. (2009). Serhad kulu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 36, ss. 560-561). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özcan, A. (2013). Yerli kulu. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 43, ss. 484-485). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tekin, F. (2012). Sınırlar, bölgesel kimlikler ve ümmet tasavvuru. *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 157-175.
- Türkçe Sözlük* (2005). Türk Dil Kurumu.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

Ek 1. Hudud Müfrezelerine Ait Talimat (Millî Kütüphane, Yer Numarası: EHT 1967 A 335)

Structured Abstract

Borders or frontiers that separate states from one another were not phenomena that existed in the earliest periods of history. The existence of borders was inconceivable in times when people did not live communally and were unable to produce and accumulate, even though they could meet some of their basic needs. The transition to communal living, along with the emergence of production and accumulation, necessitated not only the protection of individuals but also the guarding and control of certain areas. The drive for accumulation, protection and control laid the foundation for the concept of borders, much like many other phenomena. In agricultural societies, the most suitable external borders for states consisted of physical barriers that impeded crossing. Mountain ranges, rivers, swamps, and deserts became the natural boundaries of states established by agricultural societies because they were difficult to traverse and provided excellent defense. The borders set over these natural areas began to be delineated more precisely with the emergence of nation-states and technological advancements. The most significant change in this regard occurred in the 20th century. Until the 20th century, borders typically featured sparse guard towers and customs buildings at entry and exit points. However, in the 20th century, states began to implement more strict security measures along these dividing lines for national defense, security, preventing smuggling, controlling random migration, and health issues. The 20th century was also a period of development of the modern nation-state form and therefore, with the formation of nation-states, borders went from being imprecise, flexible structures to a rigid and militarized form that separated and restricted states from each other. The scientific developments that emerged during this period also had an impact on the issue. The Ottoman Empire was established in the late 13th century and continued to exist until the early 20th century. Despite its vast territories and the importance, it placed on borders, the Ottoman Empire did not have complete clarity regarding its boundaries during the classical period. The Ottoman Empire constructed fortresses along its borders for their protection. Border fortresses were densely populated with military personnel and exhibited a variety of military classes, so the maintenance of these fortresses was of great importance and military structures were established within them. During the classical period, the primary role in defending the borders was undertaken by "Akıncı Ocağı". However, "Akıncı Ocağı" began to weaken from the 16th century onwards. Although Akıncılar continued to exist until the end of the 17th century, they began to be replaced by the "serhad kulları" during this period. From the early 17th century, the increasing number of "serhad kulları" became the stationed troops along the borders. This military structure stationed along the borders continued to be important in the 18th and 19th centuries. During the 19th and 20th centuries, significant changes occurred in the Ottoman Empire's borders due to territorial losses. For this reason, efforts were made to better protect these borders and ensure safety and security there. During this period, in the second half of the 19th century, border commissars were established. In 1894, instruction was prepared for border commissioners and a regulation was drawn up in 1912. With these arrangements, border companies and detachments began to become more effective within the military organization on the borders in the early 20th century. During this period, while the Ottoman Empire was making arrangements in military matters, it also published an instruction document in 1912 indicating the duties and responsibilities of these border companies and detachments. Considering the situation of the border companies and detachments in the Ottoman Empire within the framework of the directive, it is evident that during this period, significant emphasis was placed on border security and decisions were made accordingly. According to the directive, in times of war, before the army completed its mobilization and started to carry out combat operations by building up masses, countermeasures were to be resorted to in this regard, as it would cause difficulties on various occasions. Actions would be taken to facilitate the operations to be carried out. As in times of peace, from the first day of mobilization, border companies and detachments were to perform important duties in the protection of the borders, covering the piles and surveillance and pursuit of the enemy. In this context, border companies and detachments were to function in the same way in times of peace. They were to prevent the activities of gangs from enemy states within the country and they were also to carry out activities on the enemy side and, when necessary, wreak havoc. Border companies and detachments, which would have an organizational structure within themselves, would make use of the Muslim population in the vicinity, if necessary, during their missions. In addition, they were to provide support and assistance to the civil servants in order to keep the agents who attempted to violate public order in a state of tranquility and were to be responsible for taking the necessary precautions. In addition to these duties, border companies and detachments would also carry out intelligence activities on the borders at usual times. In terms of intelligence, the information received from their superior commands and adjacent units, as well as news gathered through their own means, would serve as the intelligence source for the border companies and detachments. Army commandries would also provide the border companies and detachments with all available information and intelligence about the enemy. In this context, the border companies and detachments, which would interrogate individuals crossing over from the enemy side, would be informed about the situations occurring in those regions. They would also benefit from military personnel and civil administrators who spoke the enemy's language for intelligence gathering. Furthermore, the commanders of the companies and detachments tasked with crossing into enemy territory were to be chosen for their courage and audacity.

Azerbaycan'ın Bolşevikleşmesi ve TBMM Hükümeti'nin Bu Konudaki Tutumu

Azerbaijan's Bolshevization and the Attitude of the Grand National Assembly of Turkey Government on this Issue

Recep Murat GEÇİKLİ

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Department of History, Atatürk University, Faculty of Literature, Erzurum, Türkiye

recep.gecikli@atauni.edu.tr

Öz

Azerbaycan'ın XX. yüzyıl başlarında yaşadığı siyasi dönüşümler, bölgesel dengeyi etkileyen önemli bir süreci yansıtmaktadır. Bu dönemde, Rus İmparatorluğu'nun çöküşü ve "1917 Ekim Devrimi"nin etkisiyle Azerbaycan, bağımsızlık arayışında yeni bir evreye girmiştir. Ancak, bu arayış, "Bolşevik" etkisi altında bir yönetim kurulmasıyla ve "Bolşevikleşme" sürecinin başlamasıyla şekillenmiştir.

Azerbaycan'ın 28 Mayıs 1918'de ilan ettiği bağımsızlık hareketi iç ve dış baskılarla çevrili bir mücadeleye dönüşmüştür. Bolşevik Kızıl Ordusu'nun 1920'de Azerbaycan'ı tamamen işgali, ülkenin Bolşevikleşme sürecini hızlandırmış ve 1922'de "Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" olarak Sovyetler Birliği'ne katılmasına neden olmuştur.

Bu siyasi gelişmelerin içinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin tutumu önemli bir yer tutmaktadır. TBMM, Azerbaycan'ın bağımsızlığına duyduğu destekle, Sovyet etkisine karşı net bir tavır almıştır. Diplomatik ilişkilerde Türkiye'nin Azerbaycan'ı destekleme çabası, bölgesel dengeyi etkilemiş ve Türkiye'nin dış politikasının önemli bir unsuru olmuştur.

Bu çalışmada Azerbaycan'ın Bolşevikleşme süreci ve TBMM'nin bu süreçteki tutumu detaylı bir şekilde ele alınacak, dönemin karmaşıklığı içinde Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin nasıl şekillendiği incelenecektir. Bu analiz, tarihsel bir perspektifle, bölgesel siyasi dinamikleri anlamak adına önemli bir pencere sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Azerbaycan, Bolşeviklik, TBMM Hükümeti

Abstract

The political transformations that Azerbaijan experienced in the early 20th century reflect an important process that affected the regional balance. In this period, with the collapse of the Russian Empire and the impact of the "1917 October Revolution", Azerbaijan entered a new phase in its quest for independence. However, this quest was shaped by the establishment of a government under the "Bolshevik" influence and the start of the "Bolshevization" process.

Azerbaijan's independence movement declared on May 28, 1918, turned into a struggle surrounded by internal and external pressures. The occupation of Azerbaijan by the Bolshevik Red Army in 1920 accelerated the country's Bolshevization process and led to it joining the Soviet Union in 1922 as the "Azerbaijan Soviet Socialist Republic". Within these political developments, the attitude of the Turkish Grand National Assembly holds an important place. Turkish Grand National Assembly, with its support for Azerbaijan's independence, took a clear stance against Soviet influence. Turkey's effort to support Azerbaijan in diplomatic relations affected the regional balance and became an important element of Turkey's foreign policy.

In this study, Azerbaijan's Bolshevization process and the Turkish Grand National Assembly's attitude toward this process will be discussed in detail, and how Turkey-Azerbaijan relations were shaped by the complexity of the period will be examined. This analysis will offer an important window to understand the regional political dynamics from a historical perspective.

Keywords: Atatürk, Azerbaijan, Bolshevism, Turkish Grand National Assembly Government

Geliş Tarihi/Received 24.11.2023
Revizyon/Revision 24.02.2024
Kabul Tarihi/Accepted 19.04.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 28.09.2024

Atıf

Geçikli, R. M. (2024). Azerbaycan'ın Bolşevikleşmesi ve TBMM Hükümeti'nin Bu Konudaki Tutumu. *Turcology Research*, 81, 552-561.

Cite this article

Geçikli, R. M. (2024). Azerbaijan's Bolshevization and the Attitude of the Grand National Assembly of Turkey Government on this Issue. *Turcology Research*, 81, 552-561.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Bolşeviklerin Yönetimi Ele Geçirmeleri

Bolşevikler “*Ekim 1917 İhtilali*”¹ (Carr, 1989: 74-76,100) ile Rusya’da yönetimi ele geçirdikten sonra sadece Rusların yaşadığı bölgelerde değil, aynı zamanda Orta Asya’da da işgale dayalı bir yayılma politikası yürüttü. Bu doğrultuda mevcut Türk yönetimlerine Bolşevik Hükümeti saldırıya geçerek işgal sürecini hızlandırdı (Sünbül, 1990:99).

Bolşevikler tarafından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’ne² yapılan saldırı diğerlerine yapılandan iki yıl sonra gerçekleşti (Sarı, 2017:1078). Bunun en önemli nedeni Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin düzenli bir orduya sahip olması idi. Azerbaycan’daki düzenli ordu ülkenin işgal sürecini geciktirmişti. Bolşeviklerin işgaldeki amacı; Azerbaycan’da hâkimiyet kurarak başta İngiltere olmak üzere diğer emperyalist devletler gibi Bakü’deki petrol rezervlerine ulaşmak idi (Sünbül, 1990: 99).

*Kızıl Ordu*³ 25 Nisan 1920’de saldırı harekâtına geçti (Carr, 2015: 59). Bu sırada Azerbaycan ordusu Karabağ’da Ermeniler ile savaşıyordu. Bu nedenle Kızıl Ordu’nun saldırısını Bakü’de engelleyecek bir askeri gücün olmaması Bolşeviklerin işini kolaylaştırmaktaydı. 27 Nisan’da gerçekleştirilen işgal hareketi sonucunda, *Müsavat Partisi*⁴ büyük zarar gördü (Baykara, 1975: 202-208; Kasım, 2009: 19). Hükümet istifa etmek zorunda kaldı. Bolşevik işgaline karşı Mehmet Emin Resulzade⁵ bazı tedbirler aldıysa da, başarılı olmadı (İstiqlal Mücadiləmizin Parlaq Siması Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, 2014: 5-12; Büyükaşahin, 2020:29) ve SSCB lideri Josef Stalin⁶ tarafından sürgün edildi (Wood, 2005: xi; <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/josef-stalin-1879-1953>; Yaguplu, 2015: 60-62) Ancak Bakü’de bulunan Müsâvat Partisi yer altı faaliyetlerini sürdürmeye devam etti (Akpınar, 2008: 4).

Bakü’deki Azerbaycan Komünistleri bunu fırsata dönüştürmek için harekete geçti. Onların amacı ise yönetimi ele geçirmektir. Ancak bunun yasal süreçte gerçekleşmesinin kendilerine meşruiyet kazandıracaklarını bilmekteydiler. Bu doğrultuda aynı gün Parlamento’yu toplantıya çağırdılar ve Parlamento’nun tüm yetkilerinin Azerbaycan Devrimci Askerî Komitesi’ne⁷ bırakılmasını teklif ettiler (Porsuk, 2019: 5). Bunda Azerbaycan Parlamentosu’nu korumakla görevli Muhafız Alayı’nın Bolşevikler tarafına geçmesi de etkili oldu (Resulzade, 1990: 109-110).

Bolşevik taraftarı komünistler, Parlamento’ya yönetimin kendilerine geçmesi hâlinde Azerbaycan bağımsızlığının güvence altında olacağı ve ülke idaresinin Rus yönetimine bırakılmayacağı konusunda güvence verdiler. Azerbaycan Parlamentosu 27 Nisan’da bazı

¹ “*Ekim Devrimi*” olarak da adlandırılmaktadır. Romanov Hanedanı’nı deviren 1917 Şubat Devrimi toplumsal eşitsizliklerin yaşandığı bir devlette halkın isyan etmesinin bir sonucuydu. Devrimin başarıyla sonuçlanmasından sonra halk temsilcilerinden oluşan geçici bir hükümet kuruldu. Ancak yönetim sonraki süreçte Burjuvazi’ye ve Askeri Devrimci Komite’ye bırakılacaktı. Bu sırada İsviçre’de sürgünde bulunan Bolşevik lider Vladimir Lenin ile Grigori Zinoviyev, Karl Radek, Grigory Sokolnikov ve Georgy Safarov Mühürlü Tren ile Almanya ve İsveç’i geçerek 3 Nisan 1917’de Petrograd’a ulaştı. Ekim Devrimi 3 Nisan’dan 25 Ekim 1917’e kadarki süreçte Petrograd’daki geçici hükümetin devrilerek iktidarın Lenin önderliğindeki Bolşeviklere geçmesini sağlayan sürecin adıdır. Devrim sonrası SSCB’nin kurulması hızlandırıldı.

² 28 Mayıs 1918’de Azerbaycan Millî Şurası tarafından kuruldu. Bu devlet ilk cumhuriyet olmuştur. Ancak 1920’de SSCB’ye katıldı. 30 Eylül 1991’de SSCB yıkılınca bağımsızlığını tekrar ilan etti. Kurulmasında Mehmet Emin Resulzade etkin olarak çalışmıştır. 1917’de Bağımsız Azerbaycan fikrini savunan Mehmet Emin Resulzade Müsavat Partisi’nin de başkanı oldu.

³ Bolşevik liderler askerî açıdan güçsüz olmanın yarattığı durumun zorluklarını bilmekteydi. Bu nedenle Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmamışken 23 Şubat 1918’de tam adı “*İşçi ve Köylülerin Kızıl Ordusu*” olan bu orduyu kuruldu. Bu tarih Kızıl Ordu’nun kuruluş tarihi olarak her yıl kutlanmaktadır. Kızıl Ordu’nun oluşturulması ise Lev Troçki tarafından yapıldı. Asker seçiminde Çar’ın eski subayları tercih edildi. Ordunun ana karakteri ise “*Enternasyonal devrimci*” olarak belirlendi. Ancak kuruluşunda ulusal bir anlayış da vardı. 1922’de SSCB’nin resmî ordusu oldu. 1946’ya kadar SSCB’nin silahlı gücü olarak hizmet etti.

⁴ 1911’de Mehmet Emin Resulzade’nin girişimleri sonucunda kuzeni Mehmed Ali Resulzade, Abbasgulu Kâzımzade ve Tağı Nağioğlu tarafından Bakü’de kuruldu. 1917’de M. Emin Resulzade’nin lideri olduğu Müsavat Fırkası ile Nesib Bey Yusufbeyli’nin lideri olduğu “*Türk Edemi-Merkeziyyet Fırkası*” birleşti. Ekim 1917’de Bakü’de Parti’nin Birinci Kurultayı düzenlendi. Kurultay’da bölgesel muhtariyet ilkesi ileri sürüldü. Partide üç grup hâkimdi: Resulzade Grubu, Mirza Bala Grubu ve Nesib Bey Grubu. Bu gruplar sırasıyla; burjuvazi, inkılâpçı solcular ve toprak ağalarından oluşan sağıcılardan oluşmaktaydı. Parti Bakü’nün işgali sonrasında 1920’de SSCB tarafından yasaklandı. 1992’de yeniden kuruldu. Parti günümüzde iktidarda olan ve İlham Aliyev’in başında bulunduğu Yeni Azerbaycan Partisi’ne muhaliftir.

⁵ Mehmet Emin Resulzade, Azerbaycan’ın önemli devlet adamları ve yazarlarından biridir. 1884’te Bakü yakınlarındaki Novhanı köyünde doğmuş, 6 Mart 1955’te Ankara’da şeker hastalığından vefat etmiştir. “*Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti*” nin kurucularından ve ilk başkanı da olan Mehmet Emin Resulzade, “*Müsavat Partisi*” nin lideri ve “*Himmet Partisi*” nin de kurucusu olarak siyasi faaliyetlerde bulunmuştur. Gazetecilik, edebiyat ve tarih alanlarında eserler vermiş ve 1911’den itibaren yayımlanan “*Türk Yurdu*” dergisinin faal yazarlarından olmuştur. “*Bir kere yükselen bayrak, bir daha inmez!*” sözü de ona aittir.

⁶ Josef Stalin, 18 Aralık 1878’de Gürcistan’ın Gori kentinde doğmuş, 5 Mart 1953’te Moskova’da ölmüş bir Sovyet devlet adamı ve diktatördür. Gerçek adı Josef Vissarionovich Dzhughashvili olan Stalin, Rusya “*Sosyalist Demokrat İşçi Partisi*” ne katılarak devrimci faaliyetlere başlamış ve Lenin’in ölümünden sonra Sovyetler Birliği’nin lideri olmuştur. Stalin, ülkeyi endüstriyel ve askerî bir süper güç hâline getirmiş, ancak bunun karşılığında milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Stalin, II. Dünya Savaşı’nda Nazi Almanya’sına karşı savaşmış, Kore Savaşı ve Soğuk Savaş’ın başlangıcında da etkili olmuştur. Ayrıca “*Marksizm-Leninizm*” adını verdiği ideolojiyi benimsemiş ve “*Stalinizm*” olarak adlandırılan politika ve uygulamaları hayata geçirmiştir.

⁷ Nisan 1920’de işgal edilen Azerbaycan’da “*Azerbaycan Geçici Devrim Komitesi*” (AGDK) kurulmasına karar verildi. Komite Başkanlığına Neriman Nerimanov getirildi. 1921’de de bu komite, “*Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesi*” ne (AMYK) dönüştürüldü. 1937’ye kadar yüksek yasama kurumu olarak görev yaptı. Bu tarihten sonra Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ASSC) anayasasının kabulü ile birlikte ASSC’nin Âli Sovyet’ine dönüştü. Ve böylece Âli Sovyet tek parti üzerine kuruldu. Azerbaycan Merkezi Yürütme Komitesi 1920’de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Halk Komiserleri Sovyet’ini (1920-1946) oluşturarak kendisine sorumlu hâle getirdi. Adı 1946’dan sonra Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu olarak adlandırılmaya başlandı.

isteklerinin yerine getirilmesi koşuluyla bir anlaşma metni hazırlayarak bunu Azerbaycan Komünist Fırkası'na ilettili. Buna göre; 1- Rus ordusu Bakü'ye girmeden, demiryolu ile doğrudan Anadolu'ya yardıma gidecek, 2- Azerbaycan'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü bütün saldırı ve sınırlamalara maruz kalmayacak, 3- Azerbaycan ordusu olduğu gibi kalıp dağıtılmayacak, 4- Azerbaycan fûruk-ı siyasiyesi hürriyet ve serbestîlerini koruyacaklar, 5- Sâbık rica, hükümet üyeleri ve milletvekilleri siyasi suç ile itham edilmeyecek, 6- Bağımsız şekilde toplanacak Azerbaycan şûraları hükümetin yönetim şeklini belirleyecekti (Resulzade, 1990: 85). Komünistler görünüşte bu şartları kabul ederek yönetimi ele geçirdiler.

Bolşevikleri çok iyi tanıyan Mehmet Emin Resulzade işgalden önce Rusların verdiği muhtıra üzerine parlamentodaki son konuşmasında Azerbaycan'ın teslim edilmesinin ne demek olduğunu iyice anlaşılması gerektiğini vurguladı (Resulzade, 2005: 24). Ayrıca Türkiye'nin Azerbaycan'ın gerçek "kurtarıcısı" olmasına rağmen Kızıl Ordu'nun işgalci olduğunu, bir takım yanlış algıların oluşturulmaya çalışıldığını ve Hükümet'in komünistlere teslim edilmemesi gerektiğini şu cümleleriyle dile getirdi:

"...Efendiler! Türkiye Azerbaycan'ın halâskândır. Amal-i Millîyemizin temsil eylediği mukaddes bir memlektir. Onun halâsına giden kuvveti biz memnuniyetle istikbal ve teşyi ederiz. Fakat bir şartla ki, bu kuvvet bizim hürriyetimizi, istiklalimizi çiğnemesin. Hâlbuki efendiler, bize sormadan hududumuzu geçen herhangi bir kuvvet dostumuz değil, düşmanımızdır. Duyduğumuz bu propaganda bir düşman propagandasıdır. Bizi iğfal ediyorlar. Yalandır. Gelen ordu Rus ordusudur. Onun istediği 1914 yılı hudutlarına konmaktır. Anadolu imdadına gidecek bahanesiyle yurdumuza giren bu işgal ordusu buradan bir daha çıkmak istemeyecektir. Kızıl Rusya ile behemehâl anlaşmak için hükümeti, mutlaka Bolşeviklere teslim ve ültimatomen kabul etmek zilletine katlanmağa ihtiyaç yoktur. Bu mütecasirane ültimatomen kemal-i nefretle reddediyoruz. İstiklalimizi göz bebeği gibi müdafaaya karar veren bir Meclis'e dinlediği bu ültimatomen kabul etmek, hükümeti kendi eliyle dost kisvesine bürünmüş düşmana teslim etmektir. Biz burada milletin irade ve arzusu ile geldik, bizi buradan yalnız kuvvet ve süngü çıkarmalıdır." (Şimşir, 1995: 46).

Mehmet Emin Resulzade'nin bu konuşmasına ve Müsavat Partisi'nin muhalefetine rağmen, bir değişiklik olmadı. Farklı bir çözüm üretilmedi. İşgalden önce Kafkas İttihad Fırkası ile Bakü'deki Bolşevikler Hükümet'e başvurdu. Bu sırada Bolşevik Kızıl Ordusu, Bakü'ye beş-altı saatlik uzaklıktaydı. İttihad Fırkası ile yerli Bolşevikler, Hükümet'ten gelen orduya karşı konulmamasını istedi. Bu istek Hükümet tarafından uygulanmak zorunda kaldı. Kızıl Ordu 28 Nisan Çarşamba günü saat 02.00'de Bakü'yü işgal etti. İşgal sırasında bir karışıklık çıkmadı (Karabekir, 2008: 769).

Hükümetin istifası üzerine Bolşevikler 28 Nisan 1920'de anma töreni etkinlikleri düzenlediler ve bugüne "Nisan Devrim"⁸ adını verdiler (Yılmaz, 2011: 98).⁹ Böylece Komünist Parti yönetimi ele geçirmiş oldu. Aynı gün komünistlerce Vlademir Lenin'e bir telgraf gönderildi. Telgrafta; devrimci işçi sınıfının isteği doğrultusunda yönetimin ele geçirildiği; ancak Komünist Hükümet'in dışarıdaki "haydutların" zorlamalarına ve içerideki "ihtilalcilerin" faaliyetlerine karşı zayıf duruma düşürüldüğü ifade edilmekteydi. Komünistler kurulacak "dünya hâkimiyetine" karşı Sovyet Rusya ile ortak bir mücadelenin oluşturulması gerektiğini vurguladı. 1 Mayıs 1920'de Kızıl Ordu birlikleri Azerbaycan'ı tamamen işgal ederek Bakü'ye girdi. Böylece Azerbaycan'da Komünist yönetim bütün siyasi partilerin onayıyla iktidara geldi. Kızıl Ordu ise iktidarın meşru destekçisi olarak görev almaya devam etti (Mammadov, 2008: 92; Eröz, 1982: 257).

TBMM'nin Azerbaycan'ın Bolşevikleşmesi Karşısındaki Tavrı

Azerbaycan'daki siyasi durum ile ilgili gelişmeler Kâzım Karabekir'e 27 Nisan 1920'de ulaşan bir telgraf aracılığıyla ulaştı. TBMM de bu durumdan haberdar edildi (Öztürk, 1981: 122). Telgrafta; Nesib Bey Yusuf'un Başkanlığı'ndaki Azerbaycan Hükümeti'nin Bolşevik destekçisi sosyalist ve ittihatçı üyelerinin istifası ve Azerbaycan Millet Ordusu'nun Bolşeviklik lehindeki etkileri sonucunda Azerbaycan Hükümeti'nin düşürüldüğü belirtilmekteydi. Yeni Hükümet'in oluşturulmasının Müsavat Fırkası'ndan Mehmed Hasan Hacı tarafından kabul edildiği ve bütün partiler tarafından kendisine tam destek verildiği ifade edilmekteydi (TBMMZC, Devre: I, Cilt: 1, 27 Nisan 1336: 89).

TBMM, Azerbaycan'ın bağımsız kabul edildiğini sanmakla birlikte ülkede yaşanan mezalim ile ilgili herhangi bir bilgi de Türkiye'ye henüz ulaşmamıştı. Bunun nedeni; TBMM'ye bu yönde haberlerin gelmemesiydi (Bayur, 1989: 170). Azerbaycan'ın Bolşevikleşmesi üzerine III. Fırka Kumandanı Miralay Rüştü Paşa'nın¹⁰ Kâzım Karabekir Paşa'ya 1 Mayıs 1920'de gönderdiği raporda; Azerbaycan'daki

⁸ "Aprel İhtilali" olarak da adlandırılmaktadır.

⁹ SSCB'nin 30 Aralık 1922'de kuruluşu sonrasında Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın da dâhil olduğu Kafkasya Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyeti'nin üyesi olarak birliğe dâhil edildi.

¹⁰ 1872'de Erzurum'da doğdu. Ömer Bey'in oğludur. 1893'te Mühendishane-i Berri Hümayun'u Üsteğmen olarak tamamladı. 1912-1913'te Balkan Savaşları'na katıldı. Yaptığı görevlerden bazıları şunlardır: Birinci Dünya Savaşı'nda 9. Kolordu Topçu Komutanlığı, 9. Kafkas Tümeni Komutanlığı, 1920'de 15. Kolordu Komutan Vekilliği ve Trabzon Vali Vekili, 1922'de Başkomutanlık Mahkemesi Üyeliği, 1923'te Erzurum Milletvekili. İstiklal Madalyası sahibi olan Rüştü Paşa, adının İzmir suikastında geçmesi nedeniyle 13 Temmuz 1926'da idam edildi.

İttihad Fırkası'nın duruma hâkim olduğu ve Hükümet'in İttihad Fırkası tarafından yönetilmesinden dolayı Bolşeviklerin devletin iç işlerine karışmadıkları ifade edilmekteydi (Genelkurmay Başkanlığı, 1989: 34-35; Karabekir, 2008: 770).

Diğer taraftan Millî Mücadele'nin yürütülmesi için Rusya'dan gelecek para ve silah yardımı da (Müderrişoğlu, 2013: 498-498) TBMM'nin Bolşevik Hükümet'i ile yakınlaşmasında etkili oldu.¹¹ Buna göre 24 Mayıs'ta Moskova'dan Fuat Sabit (Ağacık) Bey tarafından gönderilen raporda belirtildiği üzere paranın miktarı ilk etapta bir milyon altın olarak belirlenmiş, askeri mühimmat ve silahın miktarı ise 60.000 tüfek (20.000 Rus, 20.000 Fransız, 20.000 İngiliz) her bir tüfek için 3000 fişek, 112 ve 10 ağır top olacağı vurgulanmıştı (Karabekir, 2008: 779-880). Türkiye'nin zor savaş koşulları altında kalmış olması da Türk-Bolşevik ittifakını zorunlu hale getirmekteydi. Millî amaçlarına ulaşamayan Bakü Türklerinin Bolşevikler aleyhinde karşı harekâta geçmeleri Bolşeviklerin Türkiye'ye yapacağı yardımı engelleyebilirdi (Hızal, 1961: 92). Bu nedenle TBMM'nin siyasi dengeyi iyi kurması gerekiyordu.

2 Ağustos 1920'de Azerbaycan'da bulunan Hâlil (Kut) Paşa tarafından gönderilen telgrafta ise Azerbaycan'ın artık bağımsız bir Cumhuriyet olduğu ve hiçbir şekilde Bolşeviklerin Hükümet'e müdahale etmedikleri şöyle belirtilmekteydi:

"...Azerbaycan başlı başına müstakil Sosyalist Sovyet Cumhuriyetidir ve Rus Federasyonuna dâhil değildir. Nerimanof idaresinde bulunan heyet-i hükümet, henüz inkılâbî idare eden bir heyet-i muvakkatedir. Buna (Refkom) derler ki revolüsyon komitesi demektir. Bu refkomlar, hakiki intihabatın icrasını müteakip infisah ederek yerlerini Şuralara terk edecektir. Azerbaycan Şuraları intihabları da başlamıştır. Azerbaycan'da bulunan Rus Kızıl Ordusu Azerbaycan inkılâbını müdafaa için olup hükümet işlerine müdahaleleri yoktur. Azerbaycan Cumhuriyeti Kızıl Ordu şeklinde bir fırka ihzar etmektedir. Eski ordu esasen dağılmıştır." (Bayur, 1971: 607-608).

Azerbaycan'dan Türkiye'ye gönderilen yanlış bilgilendirmeler sonucunda Azerbaycan'ın Bolşevikleşmesi ile ilgili başlangıçta olumlu bir tavrın oluşması çok doğaldı. Bolşeviklere duyulan sempati onların lehineydi. Bolşeviklerin amacı da buydu. Nitekim Kâzım Karabekir Paşa'nın Azerbaycan'daki Bolşevik zulmünden kaçarak Türkiye'ye gelen Türklerin anlattıklarına inanmaması da buna bir örnekti. Kâzım Karabekir Paşa bu durumu şöyle ifade ediyordu:

"...3 Temmuz Bakü'den firar ederek karargâha gelen Bahattin Efendi isminde son zamanda Bakü'de polis müdürlüğünde bulunmuş olan bir zat -Türk olup Nuri Paşa kafilesi ile Azerbaycan'a geçenlerden- Bolşevikler hakkında pek fena şeyler anlattı. Bolşeviklerin her şeyi yağma ettiklerini ve Çarlık Rusya'sından daha vahim bir surette Rusluk tahakkümü yaptıklarını Bakü'de gözüyle gördüğü vak'aları zikrederek söylüyordu. Azerbaycan'dan kaçıp gelen birkaç ihtiyat zabiti de buna yakın ifadelerde bulunuyordu. Bunların Nuri Paşa maiyetinde bulunmuş olmaları sözlerini tamamıyla doğru telakkiye maniydi." (Karabekir, 2008: 909).

Bu ifadeden anlaşılacağı üzere Kâzım Karabekir Paşa'da Nuri Paşa ve ekibinin Azerbaycan'da yürüttükleri faaliyetlere karşı bir güvensizliğin hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Kendisi Nuri Paşa'nın Bolşeviklerle olan mücadelesinin Bolşeviklerin Türkiye'ye karşı şüpheyi düşmesine neden olacağını düşünmekteydi (Cebesoy, 2002: 30-31). Bu düşüncesinde de haklıydı.

Anadolu'da Türklere Ermeniler tarafından yapılan katliamların bir benzerini Azerbaycan'da görmek mümkündü. 28 Nisan'da Pankaratov komutasında Bakü'ye giren Bolşevik Ermeniler kısa süre sonra şehir halkının yarısından fazlasını -on altı bin Azerbaycan Türkünü- katlettiler (Mızrak, 2016: 78) Bu durum Azerbaycan'daki Milliyetperverler tarafından Bolşeviklere karşı isyan girişimlerinin yapılmasına neden oldu.

Azerbaycan'daki bağımsızlık mücadelesini yönetenler ve Bolşeviklere karşı Gence'de isyan hareketini başlatan Türkler hakkında "İngiliz siyasetine alet" oldukları ve Türkiye'ye karşı vefasız bir tutum sergiledikleri yönünde Türkiye'de değerlendirmeler yapılmaktaydı (Rezultade, 1990: 100). Bu, Bolşevikler ve taraftarlarının bir algı oyunuydu. Ayrıca Bolşevikler tarafından gerçekleştirilen katliamlar ve diğer siyasi gelişmeler ile ilgili bilgilerin gerçeğışı olarak Türkiye'ye gelmesinin de bir sonucuydu.

Azerbaycanlı Milliyetperverler Türkiye'ye karşı ne "vefasız" ne de "lakayd" idi. Bunu ispat edecek örnekler çoktu: İngilizler, Bakü'de etkin olduğu dönemde Türklerin Azerbaycanlılar tarafından "kurtarıcı" olarak görülmesi, İzmir'in işgali üzerine Azerbaycanlılar tarafından birçok yerde Millî mitinglerin düzenlenmesi, Müsavat Fırkası'nın yayın organları "Azerbaycan" ve "İstiklal" mecmualarında Türkiye'nin "ölmez bir kuvvet olduğu" ile ilgili yazıların yayımlanması, Osmanlı Devleti'nin yıkılması sonrasında yeni bir Türk Devleti'nin kurulduğunun ifade edilmesi Azerbaycan Türklerinin Türkiye'ye karşı vefasız ve kayıtsız kalmadığına ait örneklerdi (Rezultade, 1990: 101). Diğer taraftan Azerbaycanlıların Bolşeviklere karşı mücadele girişimlerinde bulunmaları bir vefasızlık olarak görülmemeliydi. Bu, işgal edilen bir ülkenin bağımsızlık için verdiği mücadelenin bir sonucuydu. Aynı şekilde Millî Mücadele'yi yönetenlerin Bolşevik Ruslar

¹¹ Birinci Dünya Savaşı sonunda İngiltere; Kafkasya'da Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan devletinin kurulmasını sağladı. Kendisine bağlı bu devletlerle Rusya'yı Güney Kafkasya'dan ayırmayı başardı ve böylece Bakü petrolerinden yoksun bıraktı. Bu stratejik bölgede Türkiye'ye karşı bir baraj kurmuş oldu. Anadolu'daki Millî Mücadele liderleri de doğuda İngiltere'nin desteği ile Doğu Anadolu'da genişleme amacı olan Ermenistan'a karşı bir saldırı hazırlığı yapıyorlardı. Güney Kafkasya'daki bu "İngiliz barajı" Türk-Bolşevik iş birliği ile sağlanabilirdi. Sovyet yöneticileri yeni rejimi Rusya'da yerleştirmeye çalışırken, Rusya'daki Türk Müslüman halklar "Yeşil Ordu"yu kurarak Amiral Aleksandr Vasiliyeviç Kolçak ve General Anton Denikin'in ordularını etkisiz hâle getirmeye başlamışlardı. TBMM Hükümeti'ne yardım ile Bolşevikler Rusya'daki ve dünyadaki Türk ve Müslüman halkların desteğini ve sempatisini kazanacaklardı.

ile siyasi ilişkiler kurması Azerbaycanlılara karşı da “vefasızlık” değildi. Bu ilişki sadece menfaate dayalıydı. Bolşeviklerle kurulan ilişkilerin ve verilen bazı tavizlerin amacı; Ruslardan alınan yardımlar ile Millî Mücadele’nin başarıyla sonuçlanmasını sağlamaktı. Millî Mücadele’nin zaferle sonuçlanmasından sonra Türkiye Komünist Partisi’nin kapatılması buna bir örnekti.

Azerbaycan’da Bolşeviklerin başa geçmesi üzerine TBMM Hükümeti tarafından Azerbaycan ile yine de bağlantı kurulmaya çalışıldı. Çünkü Azerbaycan’ın bir gün tekrar kurtarılacağı göz önünde bulundurulmaktaydı. TBMM’nin bunu yaparken takındığı tavır daha çok “denge politikası” üzerine kuruluydu.¹² TBMM, İtilaf Devletlerinin Bolşeviklere karşı yaptıkları ilişkileri bozma siyasetine karşı da temkinli davranmaktaydı (Korsun, 2020: 35).

Türkiye’nin Azerbaycan’ın kurtarılmasına yönelik girişimleri Bolşevikler ile ilişkilerinin bozulmasına neden olabiliirdi. Bu da yıkıcı sonuçları beraberinde getirebilirdi. Bunun gibi bir durum karşısında Kafkaslardaki Türk ve Müslümanlar ağır bedeller ödeyebilir ve Ruslar bu sefer de yönlerini Türkiye’ye çevirebilirdi. Bu ihtimalleri göz önünde bulunduran TBMM, Bolşeviklerle olan ilişkilerinin bozulmamasına dikkat ettiği gibi Azerbaycan’daki Türk ve Müslümanların da zarar görmemesini elinden geldiğince sağlamaya çalışacaktı. Nitekim Kâzım Karabekir 27 Mart 1921’de Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği bir telgrafta gelişmeleri şöyle özetlemektedir:

“...bundan sonraki şark siyasetimizi bir harp planı gibi esaslı düşünölmeli ve tespit edilerek alakadarane pek mahremane tevdi olunmalı ve artık olur olmaz esbaba ve şunun bunun parlak sözleriyle tahavvüle uğramamalıdır.” (Karabekir, 2008: 1042).

Kâzım Karabekir Paşa gönderdiği telgrafta düşünölmeli gereken iki durumun söz konusunu olduğunu, bunlardan ilkinin Rusların Kafkasya bölgesine hâkim olacakları diğerinin ise Bolşeviklerin bölgeden ayrılmaları ihtimalinin olmasıydı. Ayrıca İtilaf Devletlerinin TBMM Hükümeti’ne Rusların zayıfladığı ve parçalanacaklarına yönelik propagandalarına da inanılmaması ve onlara karşı Bolşeviklerin güveninin kazanılması gerektiğini de şöyle vurgulamaktaydı: “...Ruslar Kafkasya’ya hâkim oldukları müddetçe onlarla dost ve hatta müttefik bulunmalıyız. Bu da Rusların menafi-i hayatiyesinde fiilen ve kavlen gözümüz olmadığına onları inandırmakla olur.” (Kârabekir, 2008: 1042). Ruslara karşı takip edilecek bu politikanın doğruluğu sonraki süreçte anlaşılacaktı¹³ (Gürün, 1991: 277).

Kâzım Karabekir Paşa Bakü’deki Türkiye temsilcilerinin TBMM Hükümeti’nin siyaseti dışına çıkmamaları gerektiğini de vurgulamaktaydı. Ona göre kişisel duyguları ağır basan elçiler Türkiye’ye yarardan çok zarar getirebilirdi. Aynı zamanda bu kişilerin propagandalara karşı ters bir tepki vermemeleri de önemliydi. Kâzım Karabekir Paşa bunu başarmanın yolunu şu cümleleriyle ifade etmekteydi:

“...İtilaf devletleri o kadar kuvvetli propaganda yapıyor ki ve o kadar masraflar ediyor ki bunların karşısında şaşırılmamak için büyük dirayet ve zekâ ile beraber pek de metin bir ahlaka malik olmak lazımdır. Aksi halde antanta kendi amalini bizim memurlarımıza takipte devam edecekler ve Kafkasya’da mukabil inkılap hücrelerini bizim siyasi memurlarımızın muhitinde teşkil ile Ruslarla aramızda ebedi kuşku bulunduracaklardır. Bu ise Rusların kavi olduğu müddetçe bizim için felaketli bir siyasettir.” (Karabekir, 2008: 1043).

Mustafa Kemal Paşa’nın Bolşeviklerle İlgili Tutumu ve Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin mağlubiyeti sonrası Mustafa Kemal Paşa’nın öncülüğünde Millî Mücadele’nin başlatılması neticesinde Türkiye-Azerbaycan ilişkileri yeni bir boyut kazandı. Bunda Mustafa Kemal Paşa’nın gelişmeleri doğru değerlendirerek hareket etmesi etkili oldu. Diğer taraftan Sovyetlerin de Türk-Azerbaycan ilişkilerinde önemli bir yere sahip olduğunu söylemek de doğru olacaktır. Çünkü bu dönemde hem Türkiye’nin hem de Azerbaycan’ın Sovyetlere karşı tutumu birbirinden farklılık arz edecektir. Bu süreçte Sovyetler, Azerbaycan için bir tehdit unsuru olarak görülürken, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere TBMM Hükümeti için Sovyetler, Millî Mücadele açısından bir fırsat ve “stratejik bir müttefik” olarak görölmüştür (Ağayev, 2006: 5).

Sovyetlerin 1920’de Azerbaycan’ı işgali sonrasında Mustafa Kemal Paşa Azerbaycan ile askeri ve özellikle de siyasi ilişkileri geliştirmeye çalıştı. İşgal süreci ve sonrasında Azerbaycan’ın Bolşevikleştirilmesi, Mustafa Kemal Paşa’nın bu süreçteki çabalarını zorlaştırdı. Bu doğrultuda Mustafa Kemal Paşa Azerbaycan ile ilgili amaçlarını gerçekleştirmek için Bolşeviklere yaklaşma politikasını benimsedi ve kendisi Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini iki başat amaç doğrultusunda gerçekleştirmeye çalıştı: Bunlardan ilki Azerbaycan’ın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruyarak desteklemek, diğeri ise Millî Mücadele süresince Azerbaycan’ı Türkiye’ye maddi ve manevi anlamda katkı sağlayacak bir müttefik hâline getirmek idi. Bunu gerçekleştirmek için bu yolda önemli

¹²Batı Cephesi’nde savaşan Türk ordusunun Sakarya Nehri’nde Yunanlıları yenilgiye uğratması üzerine Fransa 20 Ekim 1921’de Türkiye’de Ankara Antlaşması’nı tanıyan bir antlaşma imzaladı. Fransa’nın bu tavizkar tutumunun nedenleri bu dönemde Sovyet karşıtı politikanın başında bulunması ve Türkiye’yi bu politikası etrafında kendi tarafına çekmek istemesiydi. Fransa bu amaç doğrultusunda Türkiye’ye bir dizi taviz vermeyi de göze almıştı. Ancak TBMM’nin denge siyaseti sonucu Fransa’nın Sovyet Cumhuriyeti ile Türkiye arasındaki ilişkileri bozma girişimi başarısızlıkla sonuçlandı.

¹³ 19 Mart 1945’te Sovyet Hükümeti tarafından Türk Büyökelçisi çağrılarak Sovyet-Türk dostane ilişkilerinin devam etmesi noktasında, 17 Aralık 1925’te imzalanan Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması’nın İkinci Dünya Savaşı’nın getirdiği şartlar sonucunda feshedildiği ve antlaşmanın savaşın getirdiği yeni şartlara uymadığı için yeniden oluşturulması gerektiği vurgulanmaktaydı. Bu da Rusların ele geçireceği her fırsatı kendi lehlerine kullanacaklarının önemli bir göstergesiydi.

olan şey Bolşeviklerin de desteğini almaktı (<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-azerbaycan-iliskileri-1919-1938>). Nitekim bunu yapacağı siyasi hamlelerle gerçekleştirecekti.

Mustafa Kemal Paşa'nın temel düşüncesi başlangıçta emperyalizmin temsilcisi Batı'ya karşı ortak görüşe sahip olan Bolşeviklerle yakınlaşarak bundan faydalanmaktı. Bu konuda Mustafa Kemal Paşa'nın "*pragmatist*" bir yaklaşımla olayları gözlemlediği anlaşılmaktadır. Ayrıca yaşanan gelişmeler her ne kadar olumsuz görünse de Türkiye açısından bu gelişmelerden yararlanmanın yolunu bulduğu bir realitedir. Burada Mustafa Kemal Paşa Batı'ya karşı Sovyet Rusya'yı bir denge unsuru olarak kullanmıştır. Buna Millî Mücadele'nin hazırlık safhasından itibaren bu süreçte önemli hizmetleri olan kişilerin Bolşeviklerle ilişkileri de örnektir (Korkmazcan, 2016: 106).

Mustafa Kemal Paşa'nın belirlediği Millî politika ve bağımsızlık anlayışı sadece Türkiye'nin vizyonu ile değil, aynı zamanda Türk dünyasının birlik ve bağımsızlık vizyonu ile de uyumludur (Kılıç, 2000: 53-54). Bu nedenle Azerbaycan'ın Bolşevikleştirilmesi sonrasında da Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini geliştirme adına bazı önemli girişimlerde bulunulduğunu söyleyebiliriz. Bu adımları şöyle özetleyebiliriz:

26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın V. Lenin'e yazdığı mektup, Türkiye ile Sovyetler arasındaki resmi ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Mektubun içeriğinde; diplomatik ilişkilerin tesisi teklif edilmiş, Rusya'dan Türkiye'ye yürüttüğü bağımsızlık savaşında yardım etmesi istenmiştir. Buna karşılık olarak Türkiye, Sovyet Rusya ile birlikte emperyalist güçlere karşı ortak bir mücadele verecekti. Neticede Sovyet Hükümeti TBMM'yi tanıyan dünyadaki ilk hükümet oldu ve Moskova, Ankara ile dostluk münasebetlerinin kurulmasından yana bir karar aldı (Kolesnikov, 2010: 27).

Türk-Bolşevik ilişkilerini şekillendirecek ikinci önemli adım yine Türkiye'den geldi. Bu doğrultuda TBMM Hükümeti Bolşeviklerle temasa geçerek bir uzlaşmaya varma amacıyla Moskova'ya bir heyet göndermeye karar verdi. Başkanlığında Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh) Bey'in bulunduğu beş kişiden oluşan bu heyet (19 Temmuz 1920'de Moskova'ya ulaşan Türk Heyeti şu kişilerden oluşmaktaydı: Hariciye Vekili Bekir Sami (Kunduh), İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk), Doktor Albay İbrahim Tali (Öngören), Rize Mebusu Osman (Özgen) Bey (Rusça bildiği için) ve Kurmay Yarbay Seyfi (Düzgören) Bey), 11 Mayıs 1920'de (Trabzon-Batum-Bakü yolu kullanarak) Moskova'ya gönderildi (Çağlar, 1997: 23; Aslan, 2002: 15).

Heyetin gönderilme amacını Mustafa Kemal Paşa Nutuk'ta şu cümleleriyle ifade ediyordu:

"...heyetin esas vazifesi, Rusya ile irtibat tesis etmektir. Rusya'nın, hükümetimizle akdedeceği muahedenin bazı hükümleri, 24 Ağustos 1920'de parafe edilmiş olmakla beraber, vaziyetin icabı olarak itilaf mümkün olmayan bazı noktalardan dolayı teahhür etmiştir. Moskova Muahedesi namı ile yad olunan vesika-ı düveliyenin (diplomatik belgenin) imzası, ancak 16 Mart 1921'de mümkün olabilmıştır." (Atatürk, 1995: 452).

Bu süreçte TBMM'de Bolşevikler ile ilişki kurulması kararına karşı çıkanlar olmuştu: Başta Tunalı Hilmi ve Ali Şükrü Beyler olmak üzere Meclis'teki milletvekilleri arasında Bolşeviklik ve Bolşevikler konusuyla ilgili belirgin bir güvensizlik söz konusu idi (TBMMZC, Devre: 1, Cilt: 1, 11 Mayıs 1336: 256-261). Ancak Mustafa Kemal Paşa TBMM'de yaşanan tartışmalara karşı şu ifadelerle karşılık vermiştir:

"...iptida kendi kuvvetimize ehemmiyet veriyoruz. Fakat kendi kuvvetimize düşmanlarımızın adedinin çokluğunu nazar-ı dikkate alarak kuvvet ilave etmek bir farizadır. Bu suretle bittabi, Şark'tan gelmesi muhtemel olan müspet kuvvetlere iltifat edeceğiz. Ancak bu noktadan iki ciheti birbirinden tefrik etmek lazımdır. Biri, Bolşevik olmak; diğeri, Bolşevik rüyasıyla ittifak etmek. Biz, Heyet-i İcraiye, Bolşevik rüyasıyla ittifak etmekten bahsediyoruz. Yoksa Bolşevik olmaktan bahsetmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir meseledir. Böyle bir mesele ile bizim iştigale ihtiyacımız yoktur. Fakat ittifak meselesi, kemal-i ciddiyet ve ehemmiyetle takip edilmektedir ve muvaffak olacağımıza ümidimiz berkemaldır." (TBMM Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt: 2, 29 Mayıs 1336: 64; Borak, 2004: 50).

Bekir Sami Bey'in Moskova'da Bolşeviklerle yaptığı görüşmeler zor şartları beraberinde getiriyordu. 24 Ağustos 1920'de iki ülke arasında iş birliğine dayanan antlaşma parafe edilmiş olsa da üç gün sonra Bolşevik Dışişleri Bakanı G. Çiçerin Türkiye'den Van ve Bitlis bölgelerinin Ermenilere verilmesini istemişti. Ancak bu istek TBMM tarafından reddedilmiş ve 26 Şubat 1921'de Yusuf Kemal Bey başkanlığında yenilenen Türk Heyeti, Bolşeviklerle görüşmelere yeniden başlamıştı. Netice itibarıyla 16 Mart 1921'de iki ülke arasındaki ilişkiler "*Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması*"nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır (Kolesnikov, 2010: 28; Kansu, 1986: 591).

Moskova Antlaşması Türkiye-Azerbaycan ilişkileri etrafında değerlendirildiğinde özellikle 3. ve 15. Maddeler bu ilişkilerin geleceğini belirlemekteydi. 3. Madde'de belirtildiği üzere Nahçıvan bölgesinin Azerbaycan'ın koruyuculuğuna bırakılmakta ve buraya yerel bir özerklik verilmekteydi. Bu madde her iki ülkenin birbiriyle iletişimde olmasını sağlama açısından önemlidir. 15. Madde'de ise Rusya, Türkiye ile Kafkas Cumhuriyetleri arasında yapılacak antlaşmalarda; Moskova Antlaşması'nın onlarla ilgili maddelerini mezkûr cumhuriyetlerin kabulünü zorunlu kılmak için, o cumhuriyetler nezdinde gerekli olan girişimleri yapmayı taahhüt etmekteydi. Yani Türkiye ve Kafkas Cumhuriyetleri arasında yapılacak antlaşmalarda Rusya aracılık edecekti. Bu da Türkiye ile Azerbaycan'ın arasında

girmiş olması demekti (Soysal, 2000: 33, 36).

13 Ekim 1921'de Türkiye ile Kafkas ülkeleri arasında imzalanan Kars Antlaşması da Türkiye-Azerbaycan ilişkileri açısından değerlidir. Çünkü bu antlaşmaya göre; Türkiye Moskova Antlaşması ile çizilen doğu sınırını Kafkas ülkelerine de onaylatmıştı. Antlaşma hükümlerinde, Rusya'nın etkisi göz ardı edilemez. Ancak Türkiye, Kars Antlaşması sonunda; Azerbaycan ile arasında bir Ermenistan'ı kabul ediyor olsa da antlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra, Azerbaycan Hükümeti tarafından Ankara Büyükelçiliği'ne İbrahim Abilof atanmış ve itimatnamesini verdiği sırada Mustafa Kemal Paşa bir konuşma yapmış, konuşmasında da Azerbaycan'ın bağımsızlığı için şunları ifade etmiştir:

"...Millî hudutlarımız dâhilinde hür ve bağımsız yaşamak istiyoruz... Azeri Türklerinin dertleri kendi derlerimiz ve sevinçleri kendi sevinçlerimiz olduğu için onların muratlarına nail olmaları, hür ve bağımsız olarak yaşamaları bizleri pek ziyade sevindirir. Türk'ün saadeti ve mazlumların kurtuluşu yolunda Azerbaycan Türklerinin de kanını dökmeye hazır bulduklarına dair olan beyanınız, istilacılara karşı Türk'ün ve mazlumların kıymetini artıran pek kıymetli bir sözdür... Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükümeti'nin iki kardaş millet arasındaki bağların ve alakaların daha sağlam ve daha metin bir hale konulmasına bütün kuvvetiyle çalışacağını, bu konuda zatiâlinize elden gelen her türlü yardımı yapacağını temin eylerim." (Hâkimiyet-i Millîye, 15 Ekim 1921: 1).

Azerbaycan'ın Bolşevikleştirilmesi sonrası Ankara Hükümeti, Azerbaycan ile ilişkilerini eğitim alanında da kuvvetlendirmek istemiştir. Konuyla ilgili olarak Kâzım Karabekir Paşa büyük çaba sarf etmiştir. Bununla ilgili olarak Karabekir Paşa, Bakü temsilcisi Memduh Şevket (Esental) Bey'e 27 Nisan 1922'de gönderdiği yazıda; Doğu Cephesi Sanayi Mekteplerinden kırk öğrencinin Bakü'de deri imalathanesinde çalışarak yetiştirilmeleri için -Nafia Komiseri Hasan Hacinski'nin onayıyla- Kars'tan kırk öğrencinin gönderileceği ve bunların kabullerinin Azerbaycan Hükümeti tarafından Doğu Cephesi Kumandanlığı'na haber verilmesi istenmesine rağmen bu girişimler sonuçsuz kalmıştır (Ağayev, 2006: 294).

İki ülke arasındaki ilişkilerin geleceğini belirleyen diğer önemli gelişmelerden biri de 27 Nisan 1920'de Azerbaycan'ın işgali sonrası Bolşevik rejiminden kaçıp Azerbaycan'dan Türkiye'ye iltica eden siyasi mülteci sorunu. Siyasi mülteciler dışında; önemli siyasetçiler, devlet memurları, Azerbaycan Millî Ordusu subayları, aydınlar, tüccarlar ve halk kitleleri de vardı. Bu mesele TBMM tarafından görüşülmüş ve gereken maddi ve manevi destek sağlanmıştı. Nitekim 4 Mayıs 1921'de İçişleri Bakanlığı'ndan TBMM Bakanlar Kurulu'na gönderilen yazıdan bunu anlamak mümkündür: Kararnamede şunlar ifade edilmektedir:

"Memleketlerinde husule gelen vaziyet-i siyasiye neticesi olarak gördükleri tazyik üzerine Azerbaycan'dan Anadolu'ya iltica eden siyasi mültecilerin Muhacirler'in tahsisatından işeleri lüzumu Dâhiliye Vekâleti'nin 4 Mayıs 1921 tarihli ve İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti 929 numrolu tezkiresi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 04.05.37 tarihindeki içtimasında karargir olmuştur." (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, [BCA], Yer: 30.18.1.1./3.18.16).

Türkiye'ye gelen siyasi mültecilerden biri de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu Mehmet Emin Resulzade idi. Kendisi 1922'de Tatarların yardımı ile Moskova üzerinden gizlice İstanbul'a gelmiş ve burada faaliyetlerine devam etmiştir: M. Emin Resulzade, 1922'de İstanbul'a gelip yerleşti. Burada Azerbaycan Millî davasını ayakta tutmak ve Sovyetlere karşı yapılan Millî Mücadele'yi manevi açıdan desteklemek için "Yeni Kafkasya" adı ile bir gazete kurdu. Yayın programında; "Milliyetçi, radikal ve demokrat" olduğu belirtilmekteydi. Gazete kısaca; Türkçülüğü savunmakta ve Türklerin birbirleriyle kültürel olarak tanışmalarını, iletişim kurmalarını, tek bir manevi duygu içerisinde bağımsızlıklarını savunmalarını istemektedir (Resulzade, 1990; Şimşir, 1995: 27). Türkiye'ye iltica etmiş olan ve sürgün hayatının bir kısmını Türkiye'de geçiren Mehmet Emin Resulzade, Türkiye'nin kendisini kabul etmesinden ötürü birçok kez teşekkür yazısı göndermiş ve manevi destek ricasında da bulunmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi [TDA], Yer: 571/34747-136892-39). Bu talep geri çevrilmemiş ve Türk Hükümeti tarafından kendisine vize de verilmiştir (TDA, Yer: 525/38631-155921-99).

Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye-Azerbaycan ve diğer Türkî Cumhuriyetler ile fiili ilişkilerinin geliştirilmesine ve devam etmesine katkı sağlamak amacıyla yaptığı girişimlerden biri de 1928'de Türkiye'de Yeni Türk Harflerinin kabul edilmesi olmuştur (Koçak, 2023: 267). Ancak bu durum Sovyetleri rahatsız etmiş ve 1938'de alfabe değişikliğine gidilerek kendi alfabeleri olan Kiril alfabetesini kullanmaya başlayıp yüksek eğitimde de Rusçayı zorunlu hâle getirmiştir.

Sonuç

Azerbaycan'ın Bolşevikleştirilmesi süreci, XX. yüzyılın başlarındaki siyasi karışıklıkların izlerini taşımaktadır. Bu dönemde, Çarlık Rusya'nın çöküşü ve Sovyet etkisinin artması, Azerbaycan'ı karmaşık bir bağımsızlık mücadelesine sürüklemiştir. Sovyet Kızıl Ordusu'nun 27 Nisan 1920'de Azerbaycan'ı işgali ile ülkenin bağımsızlık arayışının yerini, Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne dönüşmesine bırakmıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, bu süreçte Azerbaycan'ın yanında durarak bölgesel dengeyi etkilemiş ve Sovyet etkisine karşı açık bir tavır sergilemiştir. Diplomatik çabalar, Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıma adına önemlidir. Ancak Bolşevik baskısı altında sınırlı kalmıştır. TBMM'nin tutumu Türkiye'nin bölgedeki bağımsızlık hareketlerine verdiği destekle birlikte değerlendirildiğinde, dönemin siyasi dinamiklerine önemli bir katkı sağlamıştır.

Bugün, Azerbaycan'ın Bolşevikleştirilmesi ve TBMM'nin bu süreçteki tutumu, bölgesel ilişkilerin tarihinde kritik bir dönemi temsil etmektedir. Bu olaylar, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin köklerini şekillendirmiş ve bölge ülkeleri arasındaki bağları da etkilemiştir. Ancak Sovyet etkisi altında Azerbaycan'ın kaderi değişmiş ve bağımsızlık arzusu bir müddet bastırılmıştır. Bu tarihi döneme dair yapılan analizler, bölgesel politikaların karmaşıklığını anlamak adına önemlidir ve Türkiye'nin o dönemdeki dış politika stratejilerinin izlerini sürmek, bugünkü ilişkilerin anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

Netice itibarıyla Azerbaycan'ın Bolşevikleştirilmesi ve TBMM'nin bu konudaki tutumu, tarihsel bir perspektifle incelendiğinde, bölgesel siyasetin dönemindeki zorluklarını ve Türkiye'nin bölgesel denge politikasındaki önemli rolünü aydınlatıcı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Arşivler- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

Resmî Yayın ve Tutanaklar- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları (TBMMGCZ)

Sürelî Yayın- Hâkimiyet-i Millîye

Genelkurmay Başkanlığı. (1989). *Türk İstiklâl Harbine katılan tümen ve daha üst kademelerdeki komutanların biyografileri*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Basımevi.

Ağayev, M. (2006). *Millî Mücadele yıllarında Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri* (Tez No: 216991). [Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].

Akpınar, Y. (2008). Mehmed Emin Resulzade. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 35, 2-5. <https://islamansiklopedisi.org.tr/resulzade-mehmed-emin>

Aslan, Y. (2002). *Mustafa Kemal-M. Frunze görüşmeleri: Türk-Sovyet ilişkilerinde zirve*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Atatürk, M. K. (1995). *Nutuk* (Haz: B. Yazıcı). İstanbul: Süryay.

Azerbaycan Mümessili Dün İtimatnamelerini Takdim Eyledi. (1921, 15 Ekim). *Hâkimiyet-i Millîye*, 323, 1.

Azərbaycan Respublikası, Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi. (2014). *İstiqlal mücadiləmizin parlaq siması Məhəmməd Əmin Rəsulzadə*. Bakı: F. Köçərli Adına Respublika Uşaq Kitabxanası Elmi-Metodika Şöbəsi.

Baykara, H. (1975). *Azerbaycan İstiklal mücadelesi tarihi*. İstanbul: Halk Yayınları.

Bayur, Y. H. (1971). Mustafa Suphi ve Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başlı Dışarıda Akımlar. *Belleten*, 35(140), 587-654. <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/422/tur>

Bayur, Y. H. (1989). *XX. Yüzyılda Türklüğün tarih ve acun siyasası üzerindeki etkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Benhur, Ç. (2023). Josef Stalin (1879-1953). <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/josef-stalin-1879-1953/>

Benhür, Ç., & Eraslan, M. (2021). Nanking'in işgali ve Türk basını. *Selçuk Türkiyat Dergisi*, 53, 379-396.

Borak, S. (2004). *Atatürk'ün gizli oturumlarda konuşmaları*. Ankara: Kırmızı-Beyaz Yayınları.

Büyükşahin, M. (2020). *Kafkasya'nın alev gülü: Azerbaycan*. İstanbul: Commerce Ltd.

Carr, E. H. (1989). *Bolşevik devrimi I* (Çev. O. Suda). İstanbul: Metis Yayınları.

Carr, E. H. (2015). *Lenin'den Stalin'e Rus devrimi 1917-1929* (Çev. L. Cinemre). İstanbul: Yordam Kitap.

Cebesoy, A. F. (2002). *Moskova hatıraları* (Haz. O. S. Kocahanoğlu). İstanbul: Temel Yayınları.

- Çağlar, G. (1997). *Hüsrev Bey Hey'et-i Nasihası (Nisan-Haziran 1920)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Eröz, M. (1982). *Doğu Anadolu'nun Türklüğü*. İstanbul: İrfan Yayınları.
- Gürün, K. (1991). *Türk-Sovyet ilişkileri, 1920-1953*. Ankara: TTK Yayınları.
- Hızal, A. H. (1961). *Kuzey Kafkasya: Hürriyet ve istiklâl davası*. Ankara: Orkun Yayınları.
- Kansu, M. M. (1986). *Erzurum'dan ölene kadar Atatürk'le beraber II*. Ankara: TTK Basımevi.
- Karabekir, K. (2008). *İstiklal harbimiz II*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kılıç, S. (2000). Atatürk'ün büyük özlemi Türk dünyasında kültür birliği. *Atatürk Dergisi*, 3(1), 53-60.
- Koçak, D. (2023). *Atatürk inkılaplarının Türk ulusal basınındaki yansımaları (1922-1938)* (Tez No: 828769). [Yayımlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü].
- Kolesnikov, A. (2010). *Atatürk dönemi Türk-Rus ilişkileri* (Çev. I. Kamalov). Ankara: ATAM.
- Korkmaz, T. (2023). Türkiye-Azerbaycan ilişkileri (1919-1938). <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turkiye-azerbaycan-iliskileri-1919-1938>
- Korkmazcan, N. S. (2016). Atatürk'ün dış politika anlayışının TBMM'nin ilk dış politika kararı üzerinden değerlendirilmesi. *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 2(4), 99-124. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aitdergi/issue/43373/528364>
- Korsun, N. G. (2020). *Türk-Yunan savaşı 1919-1922* (Çev. C. Pekşen). İstanbul: Kronik Kitap.
- Mammadov, A. (1982). *Siyasilerin psikoloji portreleri*. Bakü: Araz Yayınları.
- Mızrak, G. (2016). *Aldatılan kimlik: İsyancı Ermeniler*. Ankara: Yazarın kendi yayını.
- Müderrisoğlu, A. (2013). *Kurtuluş Savaşı'nın mali kaynakları*. Ankara: ATAM.
- Öztürk, K. (1981). *Atatürk'ün TBMM açık ve gizli oturumlarındaki konuşmaları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Porsuk, N. (2019). *Azerbaycan'da uygulanan Sovyet politikalarına karşı Mehmet Emin Resulzade'nin fikirleri ve faaliyetleri (1920-1955)* (Tez No: 552071). [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü].
- Resulzade, M. E. (1990). *Azerbaycan Cumhuriyeti (Keyfiyet-i teşekkülü ve şimdiki vaziyeti)* (Haz: Y. Akpınar, İ. M. Yıldırım, S. Çağın). İstanbul.
- Resulzade, M. E. (2005). *Rusya'da siyasi vaziyet*. Şanlıurfa: Yom Yayınları.
- Sarı, İ. (2017). *Büyük Türk tarihi*. Antalya: Nokta e-book.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin siyasal antlaşmaları (1920-1945) I*. Ankara: TTK Yayınları.
- Sünbül, T. (1990). *Azerbaycan dosyası 1*. Ankara: Kök Yayınları.
- Şimşir, S. (1995). *Mehmet Emin Resulzade'nin Türkiye'deki hayatı, faaliyetleri ve düşünceleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Wood, A. (2005). *Stalin and Stalinism*. New York: Routledge.
- Yaguplu, N. (2015). *Mehmet Emin Resulzade ansiklopedisi*. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği.
- Yılmaz, Ö. (2011). Güney Kafkasya Azerbaycan Cumhuriyeti siyasi gelişmeler (1991-2010). In N. İyikan (Ed.), *Orta Asya-Güney Kafkasya siyasi gelişmeler* (pp. 199-229). İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Structure Abstract

As it is known, several political transformations have taken place in Azerbaijan since the 20th century. This led to the beginning of an important process that would affect the balance in the Caucasus region. In this process, with the collapse of Tsarist Russia and the 1917 October Revolution, Azerbaijan started a new era by seeking independence. However, this beginning was prevented by the intervention of some states in the region and Azerbaijan could not achieve the desired result. The most important reason for this was the Bolsheviks. The establishment of a government under the Bolsheviks accelerated the process of Bolshevization in Azerbaijan.

The process of the Bolshevization of Azerbaijan bears traces of the political turmoil of the early twentieth century. During this period, the collapse of Tsarist Russia and the growing Soviet influence led Azerbaijan to a complex struggle for independence. With the invasion of Azerbaijan by the Soviet Red Army on 27 April 1920, the country's quest for independence was replaced by its transformation into a Soviet Socialist Republic.

The Grand National Assembly of Turkey stood by Azerbaijan in this process, influencing the regional balance and displaying a clear attitude against Soviet influence. Diplomatic efforts were important in recognizing Azerbaijan's independence. However, they remained limited under Bolshevik pressure. When evaluated together with Turkey's support for the independence movements in the region, the Turkish Grand National Assembly's stance made a significant contribution to the political dynamics of the period.

The attitude of the Grand National Assembly of Turkey in this process is very important. Because both Turkey's political relations with Soviet Russia and the desire not to leave Azerbaijan alone caused Turkey to prefer a pragmatic way in this process. Turkey always preferred to stand by Azerbaijan and showed a clear attitude towards the Soviets. As stated in the study, there was a preference to be on the side of Azerbaijan in the founding cadre and the Turkish Grand National Assembly, especially Gazi Mustafa Kemal. However, this preference was carried out in a way that would not negatively affect diplomatic relations with the Soviets. Because the support of the Soviets was very important for Turkey during the War of Independence.

Today, the Bolshevization of Azerbaijan and the position of the Turkish Grand National Assembly in this process represent a critical period in the history of regional relations. These events have shaped the roots of Turkey-Azerbaijan relations and influenced the ties between the countries of the region. However, the fate of Azerbaijan changed under Soviet influence and the desire for independence was suppressed for a while. Analyses of this historical period are important for understanding the complexity of regional politics, and tracing Turkey's foreign policy strategies at the time can contribute to understanding today's relations.

In conclusion, the Bolshevization of Azerbaijan and the Turkish Grand National Assembly's stance on this issue, when analyzed from a historical perspective, illuminates the difficulties of regional politics at the time and Turkey's important role in the regional balance policy.

This study aims to explain the Bolshevization process of Azerbaijan and to give an answer to the question, what was the attitude of the newly established Turkey and especially the Turkish Grand National Assembly in this process? In addition, Turkey-Azerbaijan relations will be analyzed how they were shaped by evaluating the ideas of Turkey's founding cadre. Thanks to the data obtained with this study, it will be possible to understand the regional and political dynamics of the period from a historical perspective.

Oğuzhan SEVİM¹

(Sorumlu Yazar–Corresponding Author)

Behice VARİŞOĞLU²

¹ Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Erzurum, Türkiye
Atatürk University, Faculty of KazımKarabekir Education, Erzurum, Türkiye
oguzhan-sevim>windowlive.com

² Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tokat, Türkiye

Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Education, Tokat, Türkiye
bvarisoglu@hotmail.com

Geliş Tarihi/Received 15.03.2024
Kabul Tarihi/Accepted 15.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 28.09.2024

Atıf

Sevim, O. & Varışoğlu, B. (2024). Türkçe Öğrenen Yabancı Öğrencilerin Alıcı Dil Becerileri Öz Yeterlilik Algılarının İncelenmesi. *Turcology Research*, 81, 562-574.

Cite this article

Sevim, O. & Varışoğlu, B. (2024). Investigation of Receptive Language Skills Self-Efficacy Perceptions of Foreign Students Learning Turkish. *Turcology Research*, 81, 562-574.

Türkçe Öğrenen Yabancı Öğrencilerin Alıcı Dil Becerileri Öz Yeterlilik Algılarının İncelenmesi

Investigation of Receptive Language Skills Self-Efficacy Perceptions of Foreign Students Learning Turkish

Öz

Dil ediniminde alıcı dil, çevreden gelen dilsel girdileri kavrama ve anlamaya yönelik olan dilsel bir süreçtir. Bireyin doğduğu andan itibaren dilin en canlı ve güncel hâline maruz kaldığı bu edinim sürecinde sözcüklerin anlamları ve kavram alanları örtük olarak edinilir. Özellikle bebeklik döneminden itibaren alıcı dil hızla gelişir. Alıcı dil becerilerinin gelişimine paralel olarak dilin daha karmaşık süreçlerine dair edinim ve öğrenme hayat boyu devam eder.

Bu çalışmanın amacı Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin alıcı dil becerileri öz yeterlilik algılarının cinsiyet, yaş, dil düzeyi, katılımcıların geldikleri coğrafya ve öğrencilerin Türkiye’de bulunma süresi değişkenleri açısından incelemektir. Bu çalışmada Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin alıcı dil becerilerine ilişkin öz yeterlilik algılarının mevcut durumu çeşitli değişkenler açısından betimlenmeye çalışıldığından araştırma, nicel araştırma desenlerinden biri olan taramaya uygun bir şekilde desenlenmiştir. Çalışma grubunu 2022 yılı güz döneminde Tokat Gaziosmanpaşa ve Atatürk üniversitelerinin TÖMER’lerinde öğrenim gören 303 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri iki bölümden oluşan bir ölçme aracı yardımıyla elde edilmiştir. Bu ölçme aracının ilk bölümünü katılımcıların araştırmaya etki edebileceği düşünülen demografik özellikleri oluştururken ikinci bölümünü Varışoğlu & Sevim (2022) tarafından hazırlanan Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenler İçin Alıcı Dil Becerisi Öz Yeterlilik Algısı Ölçeği oluşturmaktadır. Araştırmadan elde edilen veriler SPSS programına aktararak analizler bu program üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırmada verilerin güvenilirliğinin test edilmesinde Cronbach alfa (α) yöntemine başvurulmuştur. Araştırmanın sonunda Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre alıcı dil becerileri öz yeterlilik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı; yaş, dil seviyesi, gelinen coğrafya ve Türkiye’de bulunma süreleri açısından ise anlamlı bir farklılık olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yabancılar Türkçe Öğretimi, alıcı dil becerileri, alıcı dil becerileri öz yeterlilik algısı

Abstract

Receptive language in language acquisition is a linguistic process that involves comprehending and understanding linguistic inputs from the environment. From the moment an individual is born, in this acquisition process, where s/he is exposed to the most vivid and current form of language, the meanings of words and conceptual domains are implicitly acquired. Mainly from infancy onwards, the receptive language develops rapidly. The acquisition and learning of more complex language processes continue throughout life in parallel with developing receptive language skills.

This study investigates the receptive language skills self-efficacy perceptions of foreign students learning Turkish in terms of gender, age, language proficiency, participants' geographical origins, and the duration of their stay in Turkey. Since this study attempts to describe the current situation of self-efficacy perceptions of receptive language skills of those learning Turkish as a foreign language in terms of various variables, the research was designed by survey, one of the quantitative research designs. The study group consists of 303 students enrolled in Turkish Language Teaching Centers (TÖMER) of Tokat Gaziosmanpaşa and Atatürk Universities during the fall semester of 2022. The data for the study was obtained through a measurement tool consisting of two parts. While the first part of this measurement tool was formed by demographic characteristics that were thought to influence the research, the second part was composed of the Receptive Language Skill Self-Efficacy Scale for Turkish Language Learners prepared by Varışoğlu & Sevim (2022). The data obtained from the research was transferred to the SPSS program, and the analyses were conducted using this program. The Cronbach's alpha (α) method was employed to test the reliability of the data in the research. At the end of the research, it is understood that there is no statistically significant difference in the receptive language self-efficacy perceptions of foreign students learning Turkish according to the gender variable, while there is a significant difference in terms of age, language proficiency, geographical origin, and duration of stay in Turkey.

Keywords: Teaching Turkish to foreigners, receptive language skills, self-efficacy perception of receptive language skills

Giriş

Dil ediniminde alıcı dil, çevreden gelen dilsel girdileri kavrama ve anlamaya yönelik olan dilsel bir süreçtir. Bireyin doğduğu andan itibaren dilin en canlı ve güncel hâline maruz kaldığı bu edinim sürecinde sözcüklerin anlamları ve kavram alanları örtük olarak edinilir. Özellikle bebeklik döneminden itibaren alıcı dil hızla gelişir. Alıcı dil becerilerinin gelişimine paralel olarak dilin daha karmaşık süreçlerine dair edinim ve öğrenme hayat boyu devam eder.

Alıcı dil terimi kavrama, algılama, alma, alımlama, anlama, yorumlama gibi edimleri içermektedir. Dilin anlama becerilerini oluşturan dinleme ve okumanın işlevlerini kapsamaktadır. “Alıcı dil, bireyin maruz kaldığı dil sisteminde yer alan seslerin farkına varması, sözcükleri anlaması, iletileri alıp iletiye uygun cevap vermesi, dilin gramer yapılarını anlayabilmesi ve iletişime geçmeye hazır hâle gelmesidir.” (Varışoğlu & Sevim, 2022).

Ana dil ediniminde kendiliğinden ve dilin en doğal ortamında gerçekleşen alımlama süreci, yabancı/ikinci dil ediniminde yetişkin ve çocuklar için farklı koşullar altında gelişim gösterebilmektedir. Gass ve Selinker (2008: 342) çocukların yetişkinlere göre çoğunlukla yabancı dil ediniminde daha doğal bir öğrenme ortamında dile maruz kaldıklarını; dili öğrenirken çevrelerindeki bütün mesajları iyi algılayıp dile yönelik bütün bildirimleri kabul edebildiklerini; fakat yetişkinlerin aynı durumu yaşamadıklarını söylemektedir. Bu da alıcı dilin erken yaşlarda daha hızlı geliştiğini, çocuğun çevresiyle kurduğu iletişimin etkililiğine bağlı olarak dilin pragmatik özelliğini kazanmada daha avantajlı olduğunu göstermektedir. Ancak yetişkinlerin de zihinsel becerilerinin çocuklardan daha gelişmiş olması onların ikinci dili daha başarılı bir şekilde edinebilmelerinde avantaj sağlayabilmektedir. Birinci dilin kullanımında kazanılan beceriler ikinci dilin öğrenilmesini olumlu yönde etkilemektedir (Yazıcı & Temel, 2011).

Dil öğreniminde etkili bir iletişim için konuşulan dilin anlaşılması önemlidir. Öğrencilerin öğrendikleri yabancı dilde temel dil yapılarını anlamaları ve mesaja uygun cevapları üretmeye hazır olmaları için alıcı becerilere sahip olmaları gerekmektedir. Bu bakımdan dinleme ve okuma etkinlikleri yabancı dilin gelişmesinde anlaşılır girdilerin sağlanması için alt yapı oluşturur.

Alıcı dilin gelişmesi için dinleme ve okuma becerilerinin geliştirilmesi gerekmektedir. Dinleme ve okuma edimleri sayesinde seslerin işitsel ve görsel olarak algılanması gerçekleşir (Buyl, 2010: 8). Okul çağına kadar alıcı dilin gelişimine katkı sağlayan beceri dinlemedir. Okuma ise okul çağından itibaren bireylerin alımlamasına katkı sağlamaktadır. Anlama becerileri olarak da bilinen bu beceriler duyulanı veya okunanı kavramaya ve çözümlenmeye yönelik olduğundan üretici becerilerden önce gelişir ve üretici becerilerin gelişimini destekler (Sarıçoban, 1999).

Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni’nde (2021) alıcı dil, bir dil girdisi olarak açıklanmakta ve alımlamanın girdiyi anlama ve işleme olduğu ifade edilmektedir. Dilsel girdi ile elde edilen dilsel verilerin kavramaya ve işlem yapmaya hazır olması için ya yazılı ya da sözlü metinlerin uygun bağlamda bireye sunulması gerekmektedir. Böylece metinsel ve bağlamsal ipuçlarıyla zihinde oluşturulan dilsel şemaların iletişim ortamına uygun olup olmadığı, alternatif bir yapıya ihtiyaç duyulup duyulmadığı gibi varsayımlar kontrol edilebilmektedir. Sözlü ya da yazılı alımlamada, dil kullanıcılarının ürettikleri dilsel veriler canlı ve kayıtlı girdilerle alınıp işlenmektedir.

İkinci dil öğrenenlerin hedef dili nasıl anladıklarını açıklamak için farklı görüşler ortaya atılmıştır (Krashen, 1981; Krashen, 1985; VanPatten, 2002; Ellis, 2008). Yabancı dil öğreniminde alıcı becerilerin geliştirilmesi için birinci ve ikinci dil süreçlerinin benzerliklerinin olup olmadığı ve dillerin nasıl geliştirilebileceği üzerinde durulmaktadır. Örneğin Krashen (1985) anlaşılır girdi hipotezinde hedef dile maruz kalmanın ve anlamlı mesajları doğal ortamından almanın bir dili edinmede bireye yoğun gramer odaklı bir öğrenme ortamında bulunmaktan daha fazla katkı sağlayacağından söz etmektedir. Benzer şekilde Gass ve Selinker (2008: 375) de bir dili anlamak için iletilen mesajların işlenmesinin yani dilsel girdilerin alıma dönüştürülmesinin ve daha sonra da dilin gramerinin öğrenilmesinin gerekli olduğunu ifade etmektedir.

Yabancı dil öğreniminde anlama süreci edilgen bir süreç gibi değerlendirilse de “sadece girdinin kaydedildiği basit bir süreç” (Varışoğlu & Sevim, 2022) olarak görülmemelidir. Hedef dili anlamak, Keenan ve MacWhinney’e (1987: 149) göre üretici dili geliştirmenin birincil kaynağıdır. Öğrenciler kendi üretecekleri dilsel yapıların modellerini yapılandırmak için alıcı becerileriyle yaptıkları kayıtlara ihtiyaç duyarlar. Çünkü anlamak için dilin ses, yapı, cümle, anlam ve kullanım gibi pek çok özelliğine dikkat etmeleri gerekir (Aitchison, 1998: 201).

Yabancı dil öğretiminde alıcı becerilerin geliştirilmesi konusunda yapılan çalışmaların pek çoğu erken çocukluk dönemine ait çalışmalardır (Hamarat, 2019; Kiremit, 2019; Akça, 2021; Çiftçi, 2021; Şenbakar, 2022; Taştabanoglu, 2023). Bu çalışmalar dışında yetişkinlerin yabancı dil öğrenme süreçlerinde alıcı dil konusunu ele alan çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır (Karaca, 2012; Ak Karakuş, 2021). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde alıcı dil becerilerini doğrudan konu edinen alan yazınındaki tek çalışma Varışoğlu & Sevim’in (2022) ölçek geliştirme çalışmasıdır. Alıcı dil becerileri konusunda yaş, cinsiyet, dil öğrenme süresi (dile maruz kalma), ülke ve ana dil farklılığı gibi sosyolengüistik değişkenlerin etkisinin araştırılması dili öğrenen ve öğretenler için farklı avantajlar sağlayabilir. Örneğin öğretimin planlanması, öğretim materyallerinin düzenlenmesi, öğrenme sürelerinin ve dili kullanma başarılarının değerlendirilmesi, kültürel ve dilsel ihtiyaçların gözden geçirilmesi gibi farklı konularda esin kaynağı olabilir.

Bu çalışmanın amacı Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin alıcı dil becerileri öz yeterlilik algılarını cinsiyet, yaş, dil düzeyi, katılımcıların geldikleri coğrafya ve öğrencilerin Türkiye’de bulunma süresi değişkenleri açısından incelemektir. Bu amaç bağlamında

aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin alıcı dil becerileri öz yeterlilik algıları üzerinde cinsiyet değişkeni açısından anlamlı fark var mıdır?
2. Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin alıcı dil becerileri öz yeterlilik algıları üzerinde yaş değişkeni açısından anlamlı fark var mıdır?
3. Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin alıcı dil becerileri öz yeterlilik algıları üzerinde dil düzeyi değişkeni açısından anlamlı fark var mıdır?
4. Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin alıcı dil becerileri öz yeterlilik algıları üzerinde katılımcıların geldikleri coğrafya değişkeni açısından anlamlı fark var mıdır?
5. Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin alıcı dil becerileri öz yeterlilik algıları üzerinde Türkiye’de bulunma süresi değişkeni açısından anlamlı fark var mıdır?

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu çalışmada Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin alıcı dil becerilerine ilişkin öz yeterlilik algılarının mevcut durumu çeşitli değişkenler açısından betimlenmeye çalışıldığından araştırma, nicel araştırma desenlerinden biri olan taramaya uygun bir şekilde desenlenmiştir. Tarama yönteminin kullanıldığı araştırmalarda geçmişte veya hâlen mevcut olan bir durum olduğu gibi betimlenmeye çalışılır (Karasar, 2002: 77). Bu tür araştırmalarda, ele alınan bir değişkenin ortalama düzeyine bakılırken tespit edilen bu düzeyin farklı değişkenler açısından aldığı değerler incelenir. Bu araştırmada da öncelikle çalışma grubunu oluşturan 303 Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencinin alıcı dil becerilerine ilişkin öz yeterlilik algılarının ne düzeyde olduğu belirlenmeye çalışılmış, daha sonra çalışma grubunun demografik faktörlerine (cinsiyet, yaş, dil düzeyi, katılımcıların geldikleri coğrafya ve Türkiye’de bulunma süreleri) bağlı olarak bu algı düzeyinin nasıl değişiklik gösterdiği ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu 2022 yılı güz döneminde Tokat Gaziosmanpaşa ve Atatürk üniversitelerinin TÖMER’lerinde öğrenim gören 303 öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubunun seçiminde uygun örnekleme tekniğinden yararlanılmıştır.

Araştırmada demografik bilgilere ilişkin bazı bilgilere ihtiyaç duyulmuştur. Bunlar cinsiyet, yaş, dil düzeyi, katılımcıların geldikleri coğrafya ve Türkiye’de bulunma süresidir. Tablo 1’de tüm demografik değişkenlerin sayı ve oranları gösterilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Demografik özellik	f	%
Cinsiyet		
Kız	129	42,6
Erkek	174	57,4
Yaş		
18-25 yaş arası	265	87,5
26-33 yaş arası	23	7,5
34 ve üzeri	15	5,0
Dil Düzeyi		
A Düzeyi	88	29,0
B Düzeyi	174	57,5
C Düzeyi	41	13,5
Coğrafya		
Asya (Asia)	148	48,8
Avrupa (Europe)	29	9,6
Afrika (Africa)	126	41,6
Türkiye’de Bulunma Süresi		
3 aydan beri	17	5,6
4-6 Ay	101	33,3
7-9 AY	91	30,0
10-12 Ay	16	5,3
13-15 Ay	13	4,3
16 ay ve daha fazlası	65	21,5

Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri iki bölümden oluşan bir ölçme aracı yardımıyla elde edilmiştir. Bu ölçme aracının ilk bölümünü katılımcıların araştırmaya etki edebileceği düşünülen demografik özellikleri oluştururken ikinci bölümünü Varışoğlu & Sevim (2022) tarafından hazırlanan Türkçeyi Yabancı Dil Olarak Öğrenenler İçin Alıcı Dil Becerisi Öz Yeterlilik Algısı Ölçeği oluşturmaktadır.

Demografik özellikler; cinsiyet, yaş, dil düzeyi, katılımcıların geldikleri coğrafya ve Türkiye’de bulunma süresidir. Ölçek ise anlama-fark etme ve değerlendirme alt boyutlarından oluşan 32 maddelik 5’li likert tipi bir testtir.

Ölçeği Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen yaşları 18 ile 47 arasında değişen 303 öğrenci doldurmuştur. Ölçekte 32 maddeye verilen yanıtların toplanmasıyla toplam puan hesaplanır. Ölçekten alınabilecek asgari puan 32, azami puan ise 160’tır. Katılımcının ölçeğin alt boyutlarından hangisinde puanı yüksek ise alıcı dil becerilerine ilişkin öz yeterlilik algısı açısından o alt boyutta iyi olduğu anlamına gelir. Ölçeğin tamamı içinse puanların yüksekliği o katılımcının alıcı dil becerilerine ilişkin öz yeterlilik algı düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler SPSS programına aktarılarak analizler bu program üzerinden gerçekleştirilmiştir. Analizlerde kullanılacak testlere karar verebilmek için öncelikle katılımcıların toplam alıcı dil becerilerine ilişkin öz yeterlilik algı puanlarına normallik testi yapılmıştır. Örneklem büyüklüğü de dikkate alınarak Shapiro-Wilk testi yapılmış ve önem düzeyinin .960 olduğu yani anlamlı olmadığı anlaşılmıştır. Bu değer veri analizinde parametrik testlerin kullanılabilirliği anlamına gelir (Büyüköztürk, 2011: 40). Dolayısıyla iki seçenektan oluşan demografik veriler (cinsiyet) için bağımsız örneklemelerde t testi, ikiden fazla seçeneği olan diğer demografik verilerde (yaş, dil düzeyi, katılımcıların geldikleri coğrafya ve Türkiye’de bulunma süreleri) ise bağımsız örneklemelerde one-way ANOVA testi kullanılmıştır. Ayrıca ANOVA testinde gruplar arasında anlamlı fark var ise farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için post-hoc testlerinden Tukey testinden yararlanılmıştır.

Araştırmada verilerin güvenilirliğinin test edilmesinde Cronbach alfa (α) yöntemine başvurulmuştur. Güvenilirlik, bir ölçeğin ölçmek istediği özelliği ne kadar doğru ölçtüğünü, ölçeğin verimliliğini ve sürekliliğini gösterir. Güvenilirlik, bir ölçme aracındaki tüm soruların birbiriyle tutarlılığını, homojenliğini ve söz konusu oluşumu ölçmedeki yeterliliğini ortaya koyan bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır (Büyüköztürk vd., 2019). Likert tipi ölçeklerde maddelerin birbiriyle tutarlı olup olmadığını belirlemek için kullanılan değer Cronbach alfa (α) yöntemidir (Çakmur 2012: 340; Özdamar, 2013: 555). Cronbach alfa (α) katsayısının 0,700’den büyük olması değişkenlerin güvenilir olduğu anlamına gelir. Bu durum ifadelerin ilgili oldukları boyutların ölçülmesine önemli katkı sağladığını göstermektedir (Dinç ve Abdioğlu 2009: 172). Bu bağlamda araştırmada kullanılan ölçeğin Cronbach alfa (α) değerinin .95 olduğu belirlenmiştir. Bu değer ölçeğin yüksek bir güvenilirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Etik

Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurul Başkanlığı Eğitim Bilimleri Etik Kurulu tarafından 14.02.2023 tarih ve 02 sayılı etik kurul onayı alınarak gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmaya katılan tüm katılımcılar gönüllü olarak katılmışlar ve onam formu doldurmuşlardır.

Bulgular

Birinci Araştırma Sorusuna İlişkin Elde Edilen Bulgular

Katılımcıların alıcı dil becerilerine ilişkin öz yeterlilik ortalama algı puanları cinsiyet değişkeni açısından bağımsız örneklemelerde t testi ile karşılaştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Cinsiyet Değişkeni Açısından Öz Yeterlilik Ortalama Algı Puanlarının Karşılaştırılması

	Cinsiyet	N	\bar{X}	t	p
Ölçek	Kız	129	111,21	,430	,66
	Erkek	174	109,84		
1. Alt Boyut/Anlama-Fark Etme	Kız	129	63,12	,363	,71
	Erkek	174	62,50		
2. Alt Boyut/Değerlendirme	Kız	129	49,25	,148	,88
	Erkek	174	49,47		

Tablo 2’ye bakıldığında katılımcıların ölçeğin hem tamamından ($t = ,430$; $p = ,66$) hem de alt boyutlarından aldıkları ortalama puanların (1. Alt Boyut $t = ,363$; $p = ,66$; 2. Alt Boyut $t = ,148$; $p = ,71$) cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir fark göstermediği görülmektedir. Tablo 2 incelendiğinde ölçeğin genelinde (Kız $\bar{x} = 111,21$; Erkek $\bar{x} = 109,84$) ve birinci alt boyut olan anlama-fark

etme boyutunda (Kız \bar{x} = 63,12; Erkek \bar{x} = 62,50) kızların ortama puanının erkeklerin ortama puanından yaklaşık 1 puan fazla olduğu, değerlendirme alt boyutunda (Kız \bar{x} = 49,25; Erkek \bar{x} = 49,47) ise kız ve erkeklerin ortalama puanlarının birbirine yakın olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci Araştırma Sorusuna İlişkin Elde Edilen Bulgular

Katılımcıların alıcı dil becerilerine ilişkin öz yeterlilik ortalama algı puanları yaş değişkeni açısından bağımsız örneklemelerde Anova testi ile karşılaştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Yaş Değişkeni Açısından Öz Yeterlilik Ortalama Algı Puanlarının Karşılaştırılması

		N	\bar{X}	F	p
Ölçek	18-25 yaş arası	265	112,08	6,990	,001
	26-33 yaş arası	23	105,48		
	34 ve üzeri	15	85,93		
1. Alt Boyut/Anlama-Fark Etme	18-25 yaş arası	265	63,57	6,482	,002
	26-33 yaş arası	23	60,54		
	34 ve üzeri	15	49,08		
2. Alt Boyut/Değerlendirme	18-25 yaş arası	265	50,19	6,215	,002
	26-33 yaş arası	23	46,85		
	34 ve üzeri	15	38,53		

Tablo 3'e bakıldığında katılımcıların ölçeğin hem tamamından (F=6,990; p= ,001) hem de alt boyutlarından aldıkları ortalama puanların (1. Alt Boyut F= 6,482; p= ,002; 2. Alt Boyut F= 6,215; p= ,002) yaş değişkeni açısından anlamlı bir fark oluşturduğu görülmektedir. Tablo 3 incelendiğinde hem ölçeğin genelinde hem de alt boyutlarında ortalama puanların grupların yaş aralıkları ile ters orantılı olduğu, yaş arttıkça katılımcıların alıcı dil becerilerine ilişkin öz yeterlilik ortalama algı puanlarının azaldığı anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle katılımcıların yaşı arttıkça alıcı dil becerilerine ilişkin öz yeterlilik algıları da azalmaktadır.

Bu anlamlı farkın hangi gruplar arasındaki farktan kaynaklandığının tespiti için post-hoc analizlerinden Tukey testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Yaş Değişkeni İçin Post-Hoc Analizi

	(I) Yaş	(J) Yaş	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	p
Ölçek	18-25 yaş arası	26-33 yaş arası	6,597	5,721	,482
		34 ve üzeri	26,147*	7,218	,001
	26-33 yaş arası	18-25 yaş arası	-6,597	5,721	,482
		34 ve üzeri	19,550	8,922	,074
	34 ve üzeri	18-25 yaş arası	-26,147*	7,218	,001
		26-33 yaş arası	-19,550	8,922	,074
1. Alt Boyut/Anlama-Fark Etme	18-25 yaş arası	26-33 yaş arası	3,03162	3,09984	,591
		34 ve üzeri	14,49374*	4,12018	,001
	26-33 yaş arası	18-25 yaş arası	-3,03162	3,09984	,591
		34 ve üzeri	11,46212	5,00475	,059
	34 ve üzeri	18-25 yaş arası	-14,49374*	4,12018	,001
		26-33 yaş arası	-11,46212	5,00475	,059
2. Alt Boyut/Değerlendirme	18-25 yaş arası	26-33 yaş arası	3,33869	2,75459	,447
		34 ve üzeri	11,65737*	3,44695	,002
	26-33 yaş arası	18-25 yaş arası	-3,33869	2,75459	,447
		34 ve üzeri	8,31868	4,27179	,128
	34 ve üzeri	18-25 yaş arası	-11,65737*	3,44695	,002
		26-33 yaş arası	-8,31868	4,27179	,128

Tukey testinden elde edilen bulgular incelendiğinde hem ölçeğin tamamında hem de alt boyutlarında anlamlı farklılığın 18-25 yaş ile 34 ve üzeri yaş grupları arasındaki farktan kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Üçüncü Araştırma Sorusuna İlişkin Elde Edilen Bulgular

Katılımcıların alıcı dil becerilerine ilişkin öz yeterlilik ortalama algı puanları dil düzeyleri (A/B/C) açısından bağımsız örneklemelerde Anova testi ile karşılaştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Dil Düzeyi Değişkeni Açısından Öz Yeterlilik Ortalama Algı Puanlarının Karşılaştırılması

		N	\bar{X}	F	p
Ölçek	A Düzeyi	88	92,45	44,521	,000
	B Düzeyi	174	112,31		
	C Düzeyi	41	129,42		
1. Alt Boyut/Anlama-Fark Etme	A Düzeyi	88	53,2597	38,498	,000
	B Düzeyi	174	63,8243		
	C Düzeyi	41	71,9194		
2. Alt Boyut/Değerlendirme	A Düzeyi	88	42,0270	35,203	,000
	B Düzeyi	174	49,5745		
	C Düzeyi	41	58,1695		

Tablo 5'e bakıldığında katılımcıların ölçeğin hem tamamından (F= 44,521; p= ,000) hem de alt boyutlarından aldıkları ortalama puanların (1. Alt Boyut F= 38,498; p= ,000; 2. Alt Boyut F= 35,203; p= ,000) dil düzeyi değişkeni açısından anlamlı bir fark oluşturduğu görülmektedir. Tablo 5 incelendiğinde hem ölçeğin genelinde hem de alt boyutlarında ortalama puanların katılımcıların dil düzeyleri ile doğru orantılı olduğu, dil düzeyi ilerledikçe katılımcıların alıcı dil becerilerine ilişkin öz yeterlilik ortalama algı puanlarının arttığı anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle katılımcıların dil düzeyleri ilerledikçe alıcı dil becerilerine ilişkin öz yeterlilik algıları da artmaktadır.

Bu anlamlı farkın hangi gruplar arasındaki farktan kaynaklandığının tespiti için post-hoc analizlerinden Tukey testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6. Dil Düzeyi Değişkeni İçin Post-Hoc Analizi

	Dil Düzeyi	(J) Dil Düzeyi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	p
Ölçek	A	B	-19,860*	3,208	,000
		C	-36,974*	3,968	,000
	B	A	19,860*	3,208	,000
		C	-17,114*	3,546	,000
	C	A	36,974*	3,968	,000
		B	17,114*	3,546	,000
1. Alt Boyut/Anlama-Fark Etme	A	B	-10,56458*	1,77730	,000
		C	-18,65961*	2,15830	,000
	B	A	10,56458*	1,77730	,000
		C	-8,09503*	1,91350	,000
	C	A	18,65961*	2,15830	,000
		B	8,09503*	1,91350	,000
2. Alt Boyut/Değerlendirme	A	B	-7,54744*	1,58319	,000
		C	-16,14246*	1,92497	,000
	B	A	7,54744*	1,58319	,000
		C	-8,59502*	1,71009	,000
	C	A	16,14246*	1,92497	,000
		B	8,59502*	1,71009	,000

Tukey testinden elde edilen bulgular incelendiğinde hem ölçeğin tamamında hem de alt boyutlarında anlamlı farkın dil düzeylerinin birbirleri arasındaki farktan (A-B/A-C/B-C) kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Dördüncü Araştırma Sorusuna İlişkin Elde Edilen Bulgular

Katılımcıların alıcı dil becerilerine ilişkin öz yeterlilik ortalama algı puanları, dil öğrencilerinin ait oldukları coğrafya değişkeni açısından bağımsız örneklemelerde Anova testi ile karşılaştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Coğrafya Değişkeni Açısından Öz Yeterlilik Ortalama Algı Puanlarının Karşılaştırılması

		N	\bar{X}	F	p
Ölçek	Asya (Asia)	148	114,80	7,154	,001
	Avrupa (Europe)	29	116,90		
	Afrika (Africa)	126	103,58		
1. Alt Boyut/Anlama-Fark Etme	Asya (Asia)	148	65,00	5,827	,003
	Avrupa (Europe)	29	65,51		
	Afrika (Africa)	126	59,37		
2. Alt Boyut/Değerlendirme	Asya (Asia)	148	51,18	5,235	,006
	Avrupa (Europe)	29	51,92		
	Afrika (Africa)	126	46,47		

Tablo 7’ye bakıldığında katılımcıların ölçeğin hem tamamından (F= 7,154; p= ,001) hem de alt boyutlarından aldıkları ortalama puanların (1. Alt Boyut F= 5,827; p= ,003; 2. Alt Boyut F= 5,235; p= ,006) dil öğrencilerinin ait oldukları coğrafya değişkeni açısından anlamlı bir fark oluşturduğu görülmektedir. Tablo 7 incelendiğinde hem ölçeğin genelinde hem de alt boyutlarında öz yeterlilik ortalama algı puanı en yüksek olan coğrafyanın Avrupa olduğu, Avrupa’yı ise sırasıyla Asya ve Afrika’nın takip ettiği anlaşılmaktadır.

Bu anlamlı farkın hangi gruplar arasındaki farktan kaynaklandığının tespiti için post-hoc analizlerinden Tukey testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Coğrafya Değişkeni İçin Post-Hoc Analizi

	Coğrafya	(J) Coğrafya	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	p
Ölçek	Asya (Asia)	Avrupa (Europe)	-2,092	5,342	,919
		Afrika (Africa)	11,220*	3,196	,001
	Avrupa (Europe)	Asya (Asia)	2,092	5,342	,919
		Afrika (Africa)	13,313*	5,422	,039
	Afrika (Africa)	Asya (Asia)	-11,220*	3,196	,001
		Avrupa (Europe)	-13,313*	5,422	,039
1. Alt Boyut/ Anlama-Fark Etme	Asya (Asia)	Avrupa (Europe)	-,51724	2,85158	,982
		Afrika (Africa)	5,62712*	1,74666	,004
	Avrupa (Europe)	Asya (Asia)	,51724	2,85158	,982
		Afrika (Africa)	6,14436	2,89683	,087
	Afrika (Africa)	Asya (Asia)	-5,62712*	1,74666	,004
		Avrupa (Europe)	-6,14436	2,89683	,087
2. Alt Boyut/Değerlendirme	Asya (Asia)	Avrupa (Europe)	-,73752	2,55611	,955
		Afrika (Africa)	4,71134*	1,55652	,008
	Avrupa (Europe)	Asya (Asia)	,73752	2,55611	,955
		Afrika (Africa)	5,44886	2,61116	,094
	Afrika (Africa)	Asya (Asia)	-4,71134*	1,55652	,008
		Avrupa (Europe)	-5,44886	2,61116	,094

Tukey testinden elde edilen bulgular incelendiğinde hem ölçeğin tamamında hem de alt boyutlarında anlamlı farklılığın Asya-Afrika (p= ,001) ve Avrupa-Afrika (p= ,039) arasındaki farktan kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Beşinci Araştırma Sorusuna İlişkin Elde Edilen Bulgular

Katılımcıların alıcı dil becerilerine ilişkin öz yeterlilik ortalama algı puanları, Türkiye’de bulunma süreleri değişkeni açısından bağımsız örneklemelerde Anova testi ile karşılaştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Türkiye’de Bulunma Süresi Değişkeni Açısından Öz Yeterlilik Ortalama Algı Puanlarının Karşılaştırılması

		N	\bar{X}	F	P
Ölçek	3 aydan beri	17	95,12	2,689	,021
	4-6 Ay	101	106,52		
	7-9 AY	91	116,88		
	10-12 Ay	16	112,56		
	13-15 Ay	13	109,08		
	16 ay ve daha fazlası	65	110,91		
1. Alt Boyut/Anlama-Fark Etme	3 aydan beri	17	53,1875	2,565	,027
	4-6 Ay	101	61,2708		
	7-9 AY	91	65,8202		
	10-12 Ay	16	63,2857		
	13-15 Ay	13	62,4167		
	16 ay ve daha fazlası	65	63,0000		
2. Alt Boyut/Değerlendirme	3 aydan beri	17	42,8571	1,799	,113
	4-6 Ay	101	48,0870		
	7-9 AY	91	51,7412		
	10-12 Ay	16	51,5000		
	13-15 Ay	13	47,0000		
	16 ay ve daha fazlası	65	49,6271		

Tablo 9’a bakıldığında katılımcıların ölçeğin hem tamamından ($F= 2,689$; $p= ,021$) hem de birinci alt boyutundan aldıkları ortalama puanların (1. Alt Boyut $F= 2,565$; $p= ,027$) anlamlı bir fark oluşturduğu görülmektedir. Tablo 9 incelendiğinde üç aydan beri Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen katılımcıların ortalama öz yeterlilik algı puanı 95,12 iken bu puan dokuzuncu aya kadar düzenli olarak artış göstermekte; dokuzuncu aydan sonra ise düşüşe geçmektedir.

Ölçeğin genelinde ve birinci alt boyutunda gruplar arasındaki bu anlamlı farkın hangi gruplar arasındaki kaynaklandığının tespiti için post-hoc analizlerinden Tukey testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10. Türkiye’de Bulunma Süresi Değişkeni İçin Post-Hoc Analizi

	Bulunma Süresi	(J) Bulunma Süresi	Ortalama Fark (I-J)	Standart Hata	P
Ölçek	3 aydan beri	7-9 ay	-21,761*	6,994	,025
1. Alt Boyut/Anlama-Fark Etme	3 aydan beri	7-9 ay	-12,63272*	3,80707	,013

Tukey testinden elde edilen bulgular incelendiğinde hem ölçeğin tamamında hem de birinci alt boyutunda anlamlı farkın 3 aydan beri-7-9 ay grupları arasındaki farktan kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Sonuç ve Tartışma

Yabancı öğrencilerin Türkçe öğrenme süreçlerinde alıcı dil becerileri öz yeterlilik algılarının farklı değişkenler açısından incelendiği bu çalışmada ulaşılan sonuçlar şöyledir:

1-Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre alıcı dil öz yeterlilik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur. t testi sonuçları değerlendirildiğinde kız ve erkek öğrencilerin alıcı dil öz yeterlilik algılarının birbirine benzer ortalamalara sahip olduğu söylenebilir.

Yabancı dil öğrenimi sürecinde cinsiyet önemli bir lengüistik değişken olarak görülmektedir. Dil öğrenimi araştırmalarında işitsel girdinin çözümlenmesi ve anlamlandırmanın gerçekleşmesi sürecinde, kimin konuştuğu, ne söylediği ve nasıl söylediği sorularının beynin üç ayrı işlem gerçekleştirmesine yardım ettiğini dile getiren Ergenç (2011), bu soruların cinsiyet farklılıkları açısından da önemli olduğunu ve “sesin algılanması ve tanımlanması, dilin algılanması ve anlamlandırılması, konuşmacının ses tonundaki duygudurum izlerinin” anlaşılması açısından gerekli olduğunu; kadın beyninin yapısı ve işlevleri bakımından da dili anlamlandırma ve üretme aşamasında farklı işlevlerin ortaya çıktığını söylemiştir. Alan yazınındaki başka bir araştırmada Uzun (1996), cinsiyet farklılığının anlamlandırma sürecinde kızların lehine belirgin farklılıklar ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Ancak bu çalışmada alan yazınındaki çalışmaların sonuçlarının aksine cinsiyetin anlamlı fark oluşturmadığı; ancak kız öğrencilerin lehine bir puanlık artışın söz konusu olduğu görülmüştür.

2-Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin yaş değişkenine göre alıcı dil öz yeterlilik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır. Anova testi sonuçları değerlendirildiğinde 25 yaş ve daha küçük öğrencilerin alıcı dil öz yeterlilik algılarının kendilerinden yaşça büyük öğrencilere göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Bazı araştırmalarda da bu sonuca benzer bulguların değerlendirildiği görülmektedir. Yaş değişkeninin yabancı dil öğrenme üzerinde etkili ve avantajlı olduğunu ileri süren araştırmalarda, “erken yaşta dil öğrenmenin yaratıcılığı geliştirdiği, başka dilleri öğrenmede motivasyon kaynağı olduğu, dilsel ve kültürel çeşitlilik konusunda bilinçlenmeyi sağladığı; sosyokültürel açıdan kişiye geleceğini planlamada ilham verdiği, farklı dillerin konuşulduğu toplulukların sosyal ve kültürel yapılarını daha iyi anlamaya katkısı olduğu” (Onursal, 2019) ifade edilmektedir. Bunun yanında yabancı dil öğrenme yaşının artmasıyla ana dilin seslerinin etkisinde kalmanın daha yoğun yaşandığı ve yabancı dilin seslerinin doğru anlaşılıp konuşulmasının zorlaştığı da söylenmektedir (Kara, 1999).

3-Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin dil seviyeleri değişkenine göre alıcı dil öz yeterlilik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Anova testi sonuçları değerlendirildiğinde öğrencilerin dil seviyesi arttıkça alıcı dil öz yeterlilik algılarının da arttığı söylenebilir.

Dil seviyesinin yabancı dil öğrenme ile ilişkisi başka araştırmalarda da ele alınmıştır. Yabancı dil öğreniminde dil seviyesinin başarı üzerinde etkili olduğunu, okuma ve dinleme gibi alıcı dil becerilerinde dil seviyelerinin artmasına bağlı olarak becerilerde elde edilen performans başarılarının da artacağını ileri süren araştırmalar da mevcuttur (Açık, Özcan & Benli, 2014). Dil düzeyi düşük ve yüksek olan öğrencilerin yabancı dilde iletişim süreçlerinin birbirinden farklı olduğunu ve yapılan hataların düzeltilmesinde farklı stratejileri tercih ettikleri ifade edilmektedir (Genç, 2014).

Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin geldikleri coğrafya ile alıcı dil öz yeterlilik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Anova testi sonuçları değerlendirildiğinde Afrikalı öğrencilerin alıcı dil öz yeterlilik algılarının Asya ve Avrupalı öğrencilere göre düşük olduğu söylenebilir.

Genel olarak öğrencilerin hangi coğrafyada hangi kültürde yetiştikleri hedef dile yaklaşımlarını belirleyen önemli bir husustur. Alan yazınında, hedef dili öğrenenlerin kendi ülke, ana dil, kültür ve toplum yapıları gibi sosyal değişkenlerin dil öğrenme başarılarıyla ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Farklı kültürel ortamlar farklı iletişim biçimleri demektir. Çakır’a (2011) göre “insanların birbirlerinin kültürleri hakkında fikir sahibi olmaları, iletişimi kolaylaştıracak, olası yanlış anlaşılmaları ve doğabilecek sorunları önleyecektir.” Ayrıca farklı toplumlarda yetişen bireylerin dil öğrenme gereksinimleri ve algıları da farklılık gösterebilmektedir. Yabancı dil öğrenenlerin coğrafya ile ilişkisini araştıran Littlewood (1999) Doğu Asya ülkelerindeki öğrencilerin yabancı dildeki başarıları için öğrencilerin belli bir sosyal gruba ait olma ve başarı için sürekli çaba gösterme fikrine sahip olduklarını söylemektedir.

Farklı ana dil sistemlerinden gelen öğrencilerin hedef dilin yapısal özelliklerini kavramada farklı özellikler sergilemesi muhtemeldir. Yabancı dil sınıflarında ana dilin yerini inceleyen Littlewood & Yu (2009:72) hedef dilin anlaşılması, kurallarının içselleştirilmesi ve pragmatik becerilerin kazanılması için gerektiğinde ana dilden yararlanılabileceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda hedef dil ile ana dil arasındaki yapısal ve görevsel benzerliklerin veya farklılıkların öğrenmeyi kolaylaştırıcı ya da zorlaştırıcı etkisi göz ardı edilmemelidir (Durmuş, 2019).

4-Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin Türkiye’de bulunma süresi ile alıcı dil öz yeterlilik algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Anova testi sonuçları değerlendirildiğinde ilk 3 aydan 9. aya kadar Türkçe öğrenen öğrencilerin alıcı dil öz yeterlilik algılarının 10. ay ve sonrasında Türkçe öğrenen öğrencilere göre yüksek olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada elde edilen sonucun aksine bir dili öğrenmek için ayrılan anlamlı öğrenme süresinin ya da dile maruz kalmanın dil öğrenme başarısı üzerinde etkili olduğu konusunda çok sayıda araştırma mevcuttur (Krashen 1985; Krashen, 2004; Rodrigo, Krashen & Gribbons, 2004; Yang, 2011; Krashen, 2013; Varışoğlu, 2020; Sevim, Uzun & Sevim, 2023).

Etik Komite Onayı: Etik kurul onayı Atatürk Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurul Başkanlığı Eğitim Bilimleri Etik Kurulu'ndan (Tarih: 14.02.2023, Sayı: 02) alınmıştır.

Katılımcı Onamı: Bu çalışmaya katılan tüm katılımcılar gönüllü olarak katılmışlar ve onam formu doldurmuşlardır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları [Oguzhan Sevim (OS), Behice Varışoğlu (BV)]:

Fikir-OS, BV; Tasarım- OS, BV; Denetleme-OS, BV; Kaynaklar-OS, BV; Veri Toplama ve/veya İşleme- OS, BV; Analiz ve/ veya Yorum-OS, BV; Literatür Tarama-OS, BV; Yazıyı Yazan-OS; Eleştirel İnceleme- BV

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was obtained from Atatürk University Social and Human Sciences Ethics Committee Educational Sciences Ethics Committee (Date: 14.02.2023, Number: 02)

Informed Consent: All participants in this study participated voluntarily and completed a consent form.

Author Contributions [Oguzhan Sevim (OS), Behice Varışoğlu (BV)]:

Concept - OS, BV; Design-OS, BV; Supervision-OS, BV; Resources-OS, BV; Data Collection and/or Processing-OS, BV; Analysis and/or Interpretation-OS, BV; Literature Search-OS; Writing Manuscript-BV; Critical Review-BV

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Açık, K., Özcan, M. & Benli, A. (2014). Kara kuvvetleri lisan okulunda İngilizce dışında yabancı dil öğrenimi gören kursiyerlerin Avrupa ortak başvuru metnine göre seviyelerinin belirlenmesi ve dil becerileri açısından ortaya çıkan farklılıklara çözüm önerileri. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 3(8), 149- 171.
- Aitchison, J. (1998). *The articulate mammal. An introduction to psycholinguistics* (4th ed.). London/New York: Routledge.
- Ak Karakuş, N. (2021). *An Investigation of out-of-class English learning activities of Turkish 12th graders*. [Yüksek lisans tezi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Mersin.
- Akça, A. (2021). Etkileşimli kitap okuma programının 48-66 aylık Suriyeli çocukların alıcı dil gelişimine etkisi. [Yüksek lisans tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Gaziantep.
- Buyl, A. (2010). The development of receptive grammar knowledge in English as a second language: a cross-sectional study. [Master Degree, Vrije Universiteit Brussel Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte Studiegebied Taal- en Letterkunde]. Belgium.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı (14. baskı). Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2019), Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri. Pegem Akademi.
- Çakır, İ. (2011). Yabancı dil öğrenme ortamlarında kültürün rolü. *Millî Eğitim*, 190, 248- 255.
- Çakmur, H. (2012). Araştırmalarda ölçme- güvenilirlik – geçerlilik. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 11(3), 339-344.
- Çiftçi (2021). Okul öncesi eğitim programındaki etkinliklerin iki dilli çocukların Türkçe dil gelişimine etkisinin incelenmesi. [Doktora Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. Van.
- Diñç, E. & Abdioğlu, H. (2009). İşletmelerde Kurumsal Yönetim Anlayışı ve Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisi: İMKB-100 Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12(21), 157-184.
- Durmuş, M. (2019). Yabancı dil öğretimi sınıflarında ana dilinin yeri. *Sakarya University Journal of Education*, 9(3), 567-577.
- Ellis, R. (2008). The study of second language acquisition. Oxford: Oxford University Press.
- Ergenç, İ. (2011). Dil, beyin ve cinsiyet. Erişim Tarihi: 21.02.2024, <https://docplayer.biz.tr/114688495-Dil-beyin-ve-cinsiyet-prof-dr-iclal-ergenc-ankara-universitesi.html>
- Gass, & Selinker, L. (2008). Second language acquisition: an introductory course (3rd ed.) Routledge.
- Genç, Z. S. (2014). İngilizce öğretiminde sözlü iletişim hatalarının düzeltilmesi: farklı dil düzeylerindeki Türk öğrencilerin tercihleri. *Eğitim ve Bilim*, 39 (174), 259-271.
- Hamarat, H. (2019). İkinci dil eğitimi almayan tek dilli okul öncesi dönem çocukları ile iki dilli veya ikinci dil eğitimi alan okul öncesi dönem çocuklarının alıcı ve ifade edici dil gelişim düzeylerinin karşılaştırılması. [Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. Konya.
- Kara, Ş. (1999). Erken yaşta yabancı dil öğrenimi ve öğretimi. *AÜ TÖMER Dil Dergisi*, 79, 11-17.
- Karaca, M. (2012). Foreign language anxiety in receptive language skills in ELT classrooms at Necmettin Erbakan University. [Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. Konya.
- Karasar, N. (2002). Bilimsel araştırma yöntemleri. Nobel Yayınları.
- Keenan, J. M., & MacWhinney, B. (1987). Understanding the relationship between comprehension and production. In H. W. Dechert & M Raupach (Eds.), *Psycholinguistic Models of Production* (pp. 149-155). Norwood, N.J.: Ablex Publishing Corporation.
- Kiremit, R. F. (2019). Geçici koruma altındaki 3-5 yaş grubu Suriyeli çocukların CLIL yöntemine dayalı verilen Türkçe eğitiminin alıcı dil gelişimlerine etkisi. [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. Ankara.
- Komasyon (2021). Diller için Avrupa ortak başvuru metni. Millî Eğitim Bakanlığı.
- Krashen, D. (2013). Second language acquisition. Theory, applications, and some conjectures. Cambridge University Press.

- Krashen, D. (1981). *Second language acquisition and second language learning*. Pergamon Press.
- Krashen, D. (1985). *The input hypothesis: issues and implications*. Longman.
- Krashen, D. (2004). *The power of reading: Insights from the research*. Portsmouth, NH: Heinemann.
- Littlewood, W. (1999). Defining and developing autonomy in East Asian contexts. *Applied Linguistics*, 20(1), 71-94.
- Onursal, İ. (2019). Yabancı dil öğretimi/öğreniminde yaş etkeni üzerine bir değerlendirme. *Dil Dergisi*, 170(1), 40-53.
- Özdamar, K., (2013). Paket programlar ile istatistiksel veri analizi – 1, MINITAB 16 – IBM SPSS 21. Nisan Kitapevi.
- Rodrigo, V., Krashen, D. & Gribbons, B. (2004). The effectiveness of two comprehensible-input approaches to foreign language instruction at the intermediate level. *System*, 32(1), 53-60.
- Sevim, O., Uzun, A., & Sevim: (2023). Türkçenin ikinci dil olarak öğretiminde hedef dile maruz kalma ile ilgili öğrenci görüşlerinin incelenmesi. *International Journal of Language Academy* 46(46):347-363
- Şenbakar, G. P. (2022). Okul öncesi dönemde Rusça Türkçe konuşan (iki dilli) çocukların dil gelişimini etkileyen faktörler: Antalya örneği. [Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Denizli.
- Taştabanoğlu, İ. (2023). The relationship between media exposure and receptive language development in early childhood: the role of social interaction. [Yüksek Lisans Tezi, Yaşar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. İzmir.
- Uzun, L. (1996). Anlamlandırma sürecinde kimi eğilimler ve cinsiyet değişkeni. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 7, 88-99.
- VanPatten, B. (2002). Processing instruction: an update. *Language Learning* 52(4), 755-803.
- Varişoğlu, B., & Sevim, O. (2022). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenler için alıcı dil becerisi öz yeterlilik algısı ölçeğinin geliştirilmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 28, 72-92. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1132515>
- Varişoğlu, M. C. (2020). Sudanlı Öğrencilerin Yabancı Dil Olarak Türkçede İletişim İsteklilikleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 68, 601-614. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat4290>
- Yang, F. (2011). A study on the application of input theory to reading instruction in vocational college. *Theory and Practice in Language Studies*, 1(7), 903-905.

Structured Abstract

Receptive language in language acquisition is a linguistic process that involves comprehending and understanding linguistic inputs from the environment. From the moment an individual is born, in this acquisition process, where s/he is exposed to the most vivid and current form of language, the meanings of words and conceptual domains are implicitly acquired. Mainly from infancy onwards, the receptive language develops rapidly. The acquisition and learning of more complex language processes continue throughout life in parallel with developing receptive language skills.

"The Term of Receptive Language" includes grasping, perceiving, receiving, apprehending, understanding, and interpreting. It consists of listening and reading functions that constitute language comprehension skills. "Receptive language is the awareness of sounds present in the language system to which an individual is exposed, understanding words, responding appropriately to messages received, comprehending the grammatical structures of the language, and becoming ready to communicate." (Varışoğlu & Sevim, 2022).

Understanding the spoken language is essential for effective communication in language learning. Students need to have receptive skills to comprehend basic language structures in the foreign language they are learning and be ready to produce appropriate responses to the message. In this regard, listening and reading activities provide the infrastructure for comprehensible input in developing a foreign language.

The only study in the literature directly addressing receptive language skills in teaching Turkish as a foreign language is the scale development study conducted by Varışoğlu and Sevim (2022). Investigating the impact of sociolinguistic variables such as age, gender, language learning duration (exposure to the language), country, and native language on receptive language skills may provide different advantages for language learners and instructors. For example, it can be a source of inspiration for planning instruction, organizing teaching materials, evaluating learning periods and language use achievements, and reviewing cultural and linguistic needs.

This study investigates the receptive language skills self-efficacy perceptions of foreign students learning Turkish in terms of gender, age, language proficiency, participants' geographical origins, and the duration of their stay in Turkey. In the context of this aim, the following questions have been addressed:

1. Is there a significant difference in the receptive language skills self-efficacy perceptions of foreign students learning Turkish regarding the gender variable?
2. Is there a significant difference in the receptive language skills self-efficacy perceptions of foreign students learning Turkish regarding the age variable?
3. Is there a significant difference in the receptive language skills self-efficacy perceptions of foreign students learning Turkish regarding the language proficiency variable?
4. Is there a significant difference in the receptive language skills self-efficacy perceptions of foreign students learning Turkish regarding the geographical origins of the participants?
5. Is there a significant difference in the receptive language skills self-efficacy perceptions of foreign students learning Turkish regarding the duration of their stay in Turkey?

Since this study attempts to describe the current situation of self-efficacy perceptions of receptive language skills of those learning Turkish as a foreign language in terms of various variables, the research was designed by survey, one of the quantitative research designs.

The study group consists of 303 students enrolled in Turkish Language Teaching Centers (TÖMER) of Tokat Gaziosmanpaşa and Atatürk Universities during the fall semester of 2022. A convenient sampling technique was utilized in the selection of the study group. Some demographic information was needed for the research, including gender, age, language proficiency, participants' geographical origins, and the duration of their stay in Turkey. The data for the study was obtained through a measurement tool consisting of two parts. While the first part of this measurement tool was formed by demographic characteristics that were thought to influence the research, the second part was composed of the Receptive Language Skill Self-Efficacy Scale for Turkish Language Learners prepared by Varışoğlu and Sevim (2022). A total of 303 students, aged between 18 and 47, learning Turkish as a foreign language, completed the scale. The total score is calculated by summing up the responses to the 32 items on the scale. The minimum score that can be obtained from the scale is 32, and the maximum score is 160. Whichever subscale of the scale the participant scores high in indicates a good perception of self-efficacy regarding receptive language skills in that subscale.

The data obtained from the research was transferred to the SPSS program, and the analyses were conducted using this program. The Cronbach's alpha (α) method was employed to test the reliability of the data in the research.

The results obtained in this study, where the receptive language skills self-efficacy perceptions of foreign students in the process of learning Turkish were examined in terms of different variables, are as follows:

No statistically significant difference exists in the receptive language self-efficacy perceptions of foreign students learning Turkish according to the gender variable. When t-test results are evaluated, it can be said that female and male students have similar mean scores in receptive language self-efficacy perceptions.

There is a statistically significant difference in the receptive language self-efficacy perceptions of foreign students learning Turkish according to the age variable. When Anova test results are evaluated, it can be said that students aged 25 and younger have higher receptive language self-efficacy perceptions compared to students older than themselves.

There is a statistically significant difference in the receptive language self-efficacy perceptions of foreign students learning Turkish according to the language proficiency variable. When Anova test results are evaluated, it can be said that as students' language proficiency levels increase, their receptive language self-efficacy perceptions also increase.

There is a statistically significant difference in the perceptions of foreign students learning Turkish in terms of receptive language self-efficacy according to the geographical origin variable. When Anova test results are evaluated, it can be said that African students' receptive language self-

efficacy perceptions are lower compared to Asian and European students.

There is a statistically significant difference in the perceptions of foreign students learning Turkish in terms of receptive language self-efficacy, according to the duration of their stay in Turkey. When Anova test results are evaluated, it can be said that the receptive language self-efficacy perceptions of students learning Turkish from the first three months up to the 9th month are higher than students learning Turkish from the 10th month onwards.

Müzik Eğitiminde Ritmik Okuma Performansını Değerlendirme Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Rhythmic Reading Performance Evaluation Scale in Music Education: Validity and Reliability Study

Murat KESKİN¹

Özge GENÇEL ATAMAN²

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

¹ Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Güzel Sanatlar Eğitimi Ana Bilim Dalı Doktora Programı, Balıkesir, Türkiye

Department of Fine Arts Education, Balıkesir University, Institute of Social Sciences, Balıkesir, Türkiye

muratkeskinbando@gmail.com

² Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Eğitimi Anabilim Dalı, Balıkesir, Türkiye

Department of Fine Arts Education-Music Education, Balıkesir University, Necatibey Faculty of Education, Balıkesir, Türkiye

ogencel@balikesir.edu.tr

Öz

Müzik eğitiminde ritmik okuma davranışlarının ölçülmesine olanak sağlamayı hedefleyen bu çalışmanın amacı; müzik eğitiminde geçerliliği ve güvenirliliği sağlanmış bir ritmik okuma ölçme aracının oluşturulmasına yöneliktir. Bu araştırmanın çalışma grubu, alanında uzman 42 müzik eğitimcisi ve çeşitli müzik topluluklarında görev yapan 82 müzisyen/sanatçı olmak üzere 124 kişiden oluşmaktadır. Ölçeğin geliştirilmesi aşamasında uzman görüşleri doğrultusunda müzik eğitiminde ritmik okuma davranışlarının ölçülmesine olanak sağladığı düşünülen 13 madde belirlenmiştir. Geçerlik ve güvenirlilik açısından analiz sürecinde madde analizi ve Açıklayıcı Faktör Analizi'nden faydalanılmıştır. Madde Analizi sonucunda, ölçekten herhangi bir maddenin çıkarılması gerekmemiştir. Faktör Analizi sonucunda 3., 7. ve 9. maddelerin binşik maddeler olduğu saptanmış ve bu 3 madde ölçek dışı bırakılmıştır. Yeniden yapılan açıklayıcı faktör analizinde, 10 maddeden oluşan ölçeğin 3 farklı faktör altında gruplandığı tespit edilmiş ve bu faktörlerin toplam varyansın %76,854'ünü açıkladığı ortaya konmuştur. Faktörler altına yüklenen maddelerden yola çıkılarak faktörler; "Dikkat", "Tempo" ve "Zaman Kullanımı" olarak adlandırılmıştır. 3 faktörden oluşan 10 maddelik ölçeğin Cronbach Alfa güvenirlilik katsayısı 0,865 bulunmuştur. Performans değerlendirme ölçeğinin hedeflenen davranışları ölçme ve değerlendirme durumu dikkate alındığında, müzik eğitimi almakta olan bireylerin ritmik okuma performanslarını değerlendirmek için geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracının tasarlanmış olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Müzik eğitimi, ritmik okuma, performans, değerlendirme ölçeği.

Abstract

The purpose of this study, which aims to measure rhythmic reading behaviors in music education; It aims to create a rhythmic reading measurement tool that is valid and reliable in music education. The working group of this research consists of 124 people, including 42 music educators who are experts in their fields and 82 musicians/artists working in various music communities. During the development of the scale, 13 items that were thought to enable the measurement of rhythmic reading behaviors in music education were determined in line with expert opinions. In order to evaluate validity and reliability during the analysis process, item analysis and Exploratory Factor Analysis were used. As a result of the item analysis applied to the scale, there was no need to remove any items from the scale. Factor analysis revealed that items 3, 7, and 9 were unnecessary, and these 3 items were removed from the scale. According to the results of the re-exploratory factor analysis, it was determined that the scale consisting of 10 items was grouped under 3 factors and the factors explained 76.854% of the total variance. Based on the items loaded under the factors, the factors were named "Attention", "Tempo" and "Time Use". The Cronbach Alpha reliability coefficient of the 10-item scale consisting of 3 factors was found to be 0.865. Given the performance evaluation scale's capacity to measure and assess specific behaviors, it is likely that a valid and reliable tool has been developed to assess the rhythmic reading skills of individuals undergoing music education.

Keywords: Music education, rhythmic reading, performance, evaluation scale.

Geliş Tarihi/Received 27.06.2024
Kabul Tarihi/Accepted 31.08.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 28.09.2024

Atıf

Keskin, M. & Gençel Ataman, Ö. (2024). Müzik Eğitiminde Ritmik Okuma Performansını Değerlendirme Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Turcology Research*, 81, 575-584.

Cite this article

Keskin, M. & Gençel Ataman, Ö. (2024). Rhythmic Reading Performance Evaluation Scale in Music Education: Validity and Reliability Study. *Turcology Research*, 81, 575-584.

Giriş

Ritmik okuma, edebiyat ve tıp başta olmak üzere eğitim alanının birçok disiplininde kullanılabilen bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyin yaşantısında en önemli ve ilk formal eğitim süreci olarak bilinen okul öncesi dönemde bile dolaylı olan ritmik okuma çalışmaları önemli bir yere sahiptir. Örneğin eğitim süreci açısından; (Bonacina vd. 2021) okul öncesi dönemde vuruş senkronizasyonu içeren çalışmalara dahil olan çocukların tüm okuma-yazma öncesi ölçümlerinde akranlarını geride bıraktıkları ve daha güçlü frekans takip yanıtlarına sahip oldukları ortaya koymuştur. 4-5 yaş aralığındaki çocuklara konuşma ritmi duyarlılığı eğitiminin verilmesi, kelime okuma performansı açısından önemli bir gelişmeyi beraberinde getirmektedir (Harrison vd. 2018). Konuşma ritmi ve konuşma dışı ritimlere yönelik alıcı duyarlılığı birbirleriyle ilişkilidir. Bu ilişki okuma becerisine büyük katkılar sağlamaktadır (Holliman vd. 2010). Bir diğer yandan, ritmik okuma eğitiminin okuma hızı ve okuma doğruluğunu da geliştirdiği bilinen bir gerçektir (Bonacina vd., 2015).

Bir edebiyat türü olan şiirde de ritmik yapı büyük önem taşımaktadır. Ritmik yapı ve buna bağlı olarak ritmik okuma şiirin vazgeçilmez bir parçasıdır. Şiir okumayı öğretme çeşitli yöntemlere dayanır. Bilgiye göre ve anlama göre şiir okumayı öğretmenin dışında ritme göre şiir okumayı öğretme de sıklıkla kullanılan yöntemler arasındadır. Eliyev (2011) ritme göre şiir okumanın başarıyı %25 oranında arttırdığını belirtmektedir. Ayrıca müzisyenler, şiir ve müziğin birleştiği sözlü bestelerde şiirin ritmik yapısını koruma konusunda müzisyen olmayanlara nazaran daha hassas davranmaktadır (Beck & Konieczny, 2023).

Birbirinden farklı disiplinlerde karşımıza çıkan ritmik okuma kavramının en sık ve en yoğun olarak kullanıldığı bir disiplin de müzik eğitimidir. Müzikte ritmik okuma, ses yüksekliğine bakılmaksızın, müzik eserlerinin sayı, hece veya serbest bir yöntemle okunması şeklinde tanımlanabilir. Say (2010) ritmi, melodi ve armoni ile müzikal yapıyı oluşturan üç temel öğeden biri olarak açıklar. Müzik yapıtları, Özgür ve Aydoğan'a (2009) göre iki temel unsurdan oluşur. Bunlardan biri, seslerin incelik ve kalınlıklarını belirleyen yükseklik, diğeri ise bu seslere canlılık kazandıran ritim olarak adlandırılan süre özelliğidir.

Hallam (2019) çocuk müzik eğitimindeki ritmik alıştırmaların okuma doğruluğu üzerindeki olumlu etkisini vurgulamaktadır. Müziksel ritimlerin kullanımının dil gelişimi üzerindeki başarılı etkileri de birçok araştırmaya konu olmaktadır. Disleksi tanısı olan çocukların psikoakustik ve müzikal görevlerle değerlendirilmesi neticesinde çeşitli zamansal beceriler ile fonolojik ve okuma yetenekleri arasında güçlü bir bağlantı olduğunun saptanması bu araştırmalardan biridir (Flaugnacco vd. 2014).

Benzon'a (1993) göre kültür, ifade aracındaki kalıplar üzerinde giderek daha farklılaşmış bir kontrol geliştirerek ifade biçimlerini detaylandırır. "Edebiyat Öncesi" olarak bahsedilen 1. derece kültürde müzik, ritim üzerindeki kontrol yoluyla gelişir. "Okuryazarlık" olarak adlandırılan 2. derece kültürde melodik yapı ağırlık kazanır. "Rönesans ve Sonrası" olarak belirtilen 3. derece kültürde ise ritim ve melodiye armonik detaylandırma eklenir. Caz da yirminci yüzyılda buna benzer bir gelişim izlemiştir. Geleneksel cazda önce ritmik detaylandırma, ardından swing'te melodik kontrol ve bop'ta armonik kontrol ortaya çıkmıştır.

Müzikteki ritmik öğeleri daha da zorlu hâle getiren ve tarih boyunca birçok araştırmaya konu olan senkopasyonların ilk kez kullanıldığına ilişkin kanıtlara, 1890 yıllarının Amerikan bando takımlarındaki Ragtime müziğinde rastlanmaktadır. Klasik müzikteki ritim yapısı, 20'nci yüzyıl müziği ve özellikle Afrika müziğinin ritmik yapısıyla tanıştığında daha karmaşık bir hâl almıştır (Şadan, 2017). Senkop kavramına en çok 20. yüzyıl müziklerinde ve özellikle Caz/Latin müziklerinde rastlanmaktadır.

Ritim, müziğin bu denli önemli bir olgusu iken müzik eğitiminde ne denli kullanılıyor olduğu ise başlı başına bir tartışma ve çalışma konusudur. Sarıkaya'ya (2013) göre müzik eğitiminde ritim öğretim yöntemlerinin, %86,8 oranı ile müzik eğitiminin en temel ve önemli derslerinden bir olan işitme eğitimi derslerinde kullanılmadığı belirtilmektedir.

Baykul'a (2000) göre eğitimde ölçme, gereksinimlerin belirlenmesi, öğrenme sürecindeki eksikliklerin tespit edilmesi ve öğrencilerin başarı düzeylerinin değerlendirilmesi gibi hedefler için kullanılmaktadır. Geçmişten günümüze daha çok usta-çırak ilişkisi ile öğrenilen müzik ve özellikle çalgı/ses eğitiminde bilişsel ve duyuşsal bilgilerin dışında kalan performans görevlerinde genelde bütüncül dereceleme ölçeklerinden yararlanılmaktadır. Turgut'a (2021) göre bütüncül dereceleme ölçekleri öğrenci performansının güçlü ve zayıf yönlerini göstermekte yetersiz kalmaktadır. Günümüzde müzik eğitimi sürekli olarak ilerlerken, ölçme sürecinin eğitim sistemimizde büyük bir öneme sahip olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle, daha güvenilir ve etkili bir ölçme için, kullanımı kolay, sistemli, geçerliliği ve güvenilirliği yüksek ölçme araçlarının kullanılması gerekliliği kaçınılmazdır (Yarar, 2010). Bu nedenle müziğin psikomotor davranış sergileme aşamasında kullanılacak ölçme araçlarının daha çok performansa dayalı ölçme araçları olması gerekmektedir. Erkan ve Gömleksiz'e (2022) göre performansın ölçülmesi bir kavramı bilmenin ötesinde ilgili beceriyi bizzat yapmayı gerektirir.

Performans görevi geliştirmede dikkat edilmesi gereken üç aşama vardır. "Uygun performans görevlerinin seçilmesi", "Yönergenin hazırlanması" ve "Puanlama anahtarının hazırlanması ve uygulanması" bu üç aşamayı oluşturmaktadır (Çetin, 2019). Performans değerlendirmede kullanılan puanlama araçları ise çoğunlukla evet-hayır seçeneklerinin kullanıldığı "Kontrol listesi" ve 1-2-3... gibi puanlamanın yapıldığı "Dereceleme Ölçeği"dir (Çetin, 2019). Bu puanlama araçlarında kapsam, yapı ve ölçüt geçerlilikleri de büyük önem taşımaktadır. Ayrıca bir performans değerlendirme ölçeğinin genel puanlama yönergesi içermesi de bu ölçme aracının güvenilirlik ve geçerliliği arttırmaktadır (Erkan, 2022).

Turgut'a (2021) göre psiko-motor becerilerin ölçülmesinde kullanılacak yöntemin ana adımları şu şekildedir:

- 1-Beceriye oluşturan eylemlerin incelenmesi ve bunlar arasında ölçme için gerekli olan kritik eylemlerin belirlenmesi
- 2-Kritik davranışların gözlemlenmesini ve değerlendirilmesini kolaylaştıracak bir araç oluşturulması
- 3-Öğrencinin belirlenen kritik davranışları gerçekleştirebileceği gözlem ve sınav koşullarının oluşturulması
- 4-Öğrencinin davranışlarının gözlemlenmesi ve gözlemlenen davranışların değerlendirilmesi

Birçok araştırmaya konu olan, tarihsel süreç boyunca müzik türlerinde ve müzik eğitiminde önemli ve vazgeçilemez bir yere sahip olan ve müziğin temel öğelerinden biri olan ritim kavramının müzik eğitimi sürecinde ölçülebilmesi de büyük önem taşımaktadır. Müzikte ritim kavramının ritmik okuma eğitimi yoluyla kazandırıldığı düşünüldüğünde, tüm eğitim süreçlerinde olduğu gibi müzik eğitiminde de verilen ritmik okuma eğitiminin doğru davranış kazandırıp kazandıramadığının ölçülebilmesi performans değerlendirme ölçekleri ile mümkün olmaktadır. Müzik eğitiminde ritmik okuma davranışlarının ölçülmesine olanak sağlamayı hedefleyen bu çalışmanın amacı; müzik eğitiminde geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmış bir ritmik okuma ölçme aracının oluşturulmasına yöneliktir. Çalışma, ulusal ve uluslararası düzeyde müzik eğitimi alanına katkı sağlayacağını düşünülmüş ve müzik eğitimi alanında ritmik okumanın ölçülebileceği ilk performans değerlendirme ölçeği olması bakımından önemli görülmektedir.

Yöntem

Bu araştırma müzik eğitiminde ritmik okuma performansını değerlendirmeyi amaçlayan bir ölçek geliştirme çalışmasıdır. Performans ölçeğinin geliştirilmesi sürecinde, betimsel araştırma yöntemlerinden biri olan tarama modelinden faydalanılmıştır. Çalışma, tarama modeline dayalı nicel bir araştırmadır. Tarama modeli araştırmalar, belirli bir evrenden seçilen örnekleme gerçekleştirilen çalışmaların sonucunda tutum ve görüşlerin nicel olarak betimlenmesini sağlayan ve evrenin genelini temsil eden araştırmalardır (Creswell, 2017).

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubu, alanında uzman 42 müzik eğitimcisi ve çeşitli müzik topluluklarında görev yapan 82 müzisyen/sanatçı olmak üzere 124 kişiden oluşmaktadır. Çalışma grubuna ait kişisel bilgiler Tablo 1 aracılığıyla sunulmuştur. Tablo 1'e bakıldığında, çalışma grubunun %70,2'sinin erkek, %29,8'in kadın müzik eğitimcisi ve müzisyen/sanatçılardan oluştuğu; %47,6'sının lisans, %24,2'sinin yüksek lisans, %21,8'inin doktora, %4,8'inin ön lisans ve %1,6'sının lise mezunu olduğu; %35,5'inin Millî Savunma Bakanlığı'nda, %28,2'sinin üniversitelerde, %9,7'sinin Millî Eğitim Bakanlığı'nda ve %26,6'sının diğer müzik alanlarında çalıştığı; %34,7'sinin 21 yıl ve üzeri, %21,8'inin 16-20 yıl arası, %19,4'ünün 11-15 yıl arası, % 12,1'inin 6-10 yıl arası ve %12,1'inin 0-5 yıl arası mesleki tecrübeye sahip oldukları; %42,7'sinin üflemeli çalgılar, %21,8'inin tuşlu ve telli çalgılar, %21'inin yaylı çalgılar, %9,7'sinin şan ve %4,8'inin vurmali çalgılar branşında olduğu görülmektedir.

Tablo 1. Çalışma Grubu

	Seçenek	f	%
Cinsiyet	Kadın	37	29,8
	Erkek	87	70,2
Eğitim Durumu	Lise	2	1,6
	Ön Lisans	6	4,8
	Lisans	59	47,6
	Yüksek Lisans	30	24,2
	Doktora	27	21,8
Görev Yaptığı Kurum	MEB	12	9,7
	Üniversite	35	28,2
	MSB	44	35,5
	Diğer	33	26,6
Meslekteki Kıdemi	0-5	15	12,1
	6-10	15	12,1
	11-15	24	19,4
	16-20	27	21,8
	21 ve üzeri	43	34,7
Bireysel Çalgısı	Tuşlu-Telli	27	21,8
	Üflemeli	53	42,7
	Yaylı	26	21
	Vurmali	6	4,8
	Şan	12	9,7
	Toplam	124	100

Etik

Bu çalışma, Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu tarafından 13.05.2024 tarih ve E.382236 sayılı etik kurul onayı alınarak gerçekleştirilmiştir.

Tüm katılımcılar gönüllü olarak çalışmaya katılmış ve onam formu vermişlerdir.

Bulgular

Müzik Eğitiminde Ritmik Okuma Performansını Değerlendirme Ölçeğinin Geliştirilmesi

Performans değerlendirme ölçeğinin geliştirilme aşamasında ilk olarak müzik eğitiminde ritmik okuma, ritmik okumaya ilişkin karşılaşılan sorunlar ve performans değerlendirme ölçekleri ile ilgili ulusal ve uluslararası literatür taranarak 13 maddelik bir madde havuzu hazırlanmıştır. Performans değerlendirme ölçeğinin görünüş ve kapsam geçerliliği ile ilgili olarak, 4 müzik eğitimi uzmanı ile 1 istatistik uzmanı olmak üzere toplam 5 öğretim üyesinden görüş alınmıştır. Uzmanların değerlendirmesi sonucunda, ölçekteki tüm maddelerin müzik eserlerinin ritmik okumasını ölçme amacına uygun olduğu, gerekli verileri toplayabileceği ve hedeflenen özelliği ölçme niteliğine sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçeğin kapsam geçerliliğini belirlemek için Davis Yöntemi kullanılmıştır (Tablo 2). Yurdugül'e (2005) göre Davis Tekniği "A-Uygun, B-Madde hafifçe gözden geçirilmeli, C-Madde ciddi olarak gözden geçirilmeli ve D-Madde uygun değil" olarak uzman görüşlerini dört farklı dereceye ayırmaktadır. Bu yöntemde, aday maddenin değerlendirilmesi için tüm uzman formlarındaki A ve B derecelendirmelerinin toplamı, uzman sayısı dikkate alınarak "Kapsam Geçerlik İndeksi" (KGI) hesaplanmaktadır. Bu indeksin değeri 0,80 şeklinde kabul görmektedir.

Tablo 2. Uzman görüşlerine dayalı olarak ölçek maddelerinin kapsam geçerliliği

Madde	A "Uygun"	B "Hafifçe gözden geçirilmeli"	C "Ciddi olarak gözden geçirilmeli"	D "Uygun değil"	Kapsam geçerlik oranı
1	5	0	0	0	1,00
2	5	0	0	0	1,00
3	5	0	0	0	1,00
4	5	0	0	0	1,00
5	5	0	0	0	1,00
6	5	0	0	0	1,00
7	5	0	0	0	1,00
8	5	0	0	0	1,00
9	5	0	0	0	1,00
10	5	0	0	0	1,00
11	5	0	0	0	1,00
12	5	0	0	0	1,00
13	5	0	0	0	1,00

Tablo 2'den, öğretim üyelerinin değerlendirmeleri doğrultusunda, ölçek maddelerinin tümünün 1.00 değeri ile en yüksek kapsam geçerlik değerini taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu durumda, hesaplanan değerlerin kabul edilen değerden (0.80) daha yüksek değer taşıması, uzman verilerinin uyum gösterdiği söylenebilir. Buna göre kapsam geçerliliği değerleri açısından madde atılmasına ihtiyaç duyulmamıştır. Uzman görüşleri doğrultusunda belirlenen kapsam geçerliliği sonrasında ölçekteki tüm maddelerde beceri ve davranışların gerçekleşme düzeyini belirlemeye olanak sağlayacak "Tamamen katılıyorum", "Katılıyorum", "Kısmen katılıyorum", "Katılmıyorum" ve "Kesinlikle katılmıyorum" seçeneklerine yer verilmiştir. Daha sonra ölçek Google Forms'a aktarılmış ve böylece ölçek veri toplama aşamasına uygun hâle getirilmiştir.

Ölçme Aracının Güvenirlik Çalışması

Tablo 3. Ritmik Okuma Performansı Değerlendirme Ölçeği Maddeleri İle İlgili İstatistikler

Madde	Ortalama	SS	Toplam korelasyonu	Silme güvenirlilik katsayısı
Bulunduğun ölçüden daha ileriye bakabilme	4,25	1,072	,449	,900
Tempoyu sabit tutabilme	4,42	,807	,710	,889
Eseri gerçek temposunda ritmik okuyabilme	4,05	1,003	,526	,896
Eseri gerçek temposundan daha yavaş okuyabilme	3,94	1,073	,438	,901
Ritmik okumayı belirli bir süre içerisinde tamamlayabilme	3,76	1,150	,500	,899
Nota süre değerlerinde kabul edilebilir hatalarla eseri tamamlayabilme	3,88	1,017	,589	,893
Özel figürleri ve zorlu noktaları bulabilme/işaretleyebilme (şüsleme notalar, arpej notalar, dizi notalar, karmaşık ritimler vs.)	4,28	,760	,780	,887
Özel figürleri ve zorlu noktaları doğru ritmik okuyabilme (şüsleme notalar, arpej notalar, dizi notalar, karmaşık ritimler vs.)	4,51	,770	,792	,886
Tekrarları bulabilme/işaretleyebilme	4,14	,922	,709	,888
Tekrarları her seferinde doğru ritmik okuyabilme	4,43	,828	,694	,889
Ritmik desenleri görebilmek için eser üzerine işaretleme yaparak notaları gruplayabilme veya ayırabilme	4,35	,828	,767	,886
Ritmik somutlaştırmak için fiziksel hareketler kullanabilme	3,60	1,202	,534	,897
Ritmik grupları hatasız okuyabilme	4,35	,848	,674	,890

Madde analizinde, Büyüköztürk'e (2008) göre madde toplam korelasyon katsayısının 0.70 ile 1.00 arasında olması yüksek, 0.70 ile 0.30 arasında olması orta ve 0.30 ile 0.00 arasında olması ise düşük düzeyde bir ilişki olarak kabul edilir. Tablo 3'te ölçeğin maddelerine ilişkin istatistik değerlere yer verilmiştir. Madde Analizi sonuçlarına göre, ölçekteki herhangi bir madde için 0,30'un altında bir madde toplam korelasyon katsayısı tespit edilmemiş ve bu bağlamda ölçekten herhangi bir madde çıkarılmasına gerek duyulmamıştır.

Tablo 4. Güvenirlik Testi Sonuçları

Madde Sayısı	Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayısı
13	0,900

Ölçeğin (n=13 için) Cronbach Alpha değeri (α) 0,900 olarak hesaplanmıştır. Örneğin Büyüköztürk (2022) güvenirlilik katsayısının 0,70 ve yukarı olmasını belirtmektedir. George ve Mallery (2003), güvenirlilik katsayısının yorumlanmasında şu ölçüt değerlerini kullanmaktadır: ölçekteki α değeri 0,81 ile 1,00 arasındaysa ölçek yüksek, 0,61 ile 0,80 arasındaysa orta, 0,41 ile 0,60 arasındaysa düşük güvenirliliktir. Bu değer 0,00 ile 0,40 arasındaysa ise güvenilir olmayabilir (Akt: Okay, Gençel Ataman, Kardeş, 2021). Bu kriterler göz önüne alındığında, ölçeğin yüksek güvenirlilik seviyesine sahip olduğu ve ritmik okuma eğitiminin değerlendirilmesinde güvenilir sonuçlara ulaşılmasını sağlayabileceği anlaşılmaktadır.

Ölçme Aracının Geçerlik Çalışması

13 maddeden oluşan ölçeğin faktör analizine uygunluğunu belirleyebilmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterliliği Testi ve Bartlett Küresellik Testi kullanılmıştır. Ölçeğin Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değerinin mükemmel yakın olan 0,849 ve Bartlett testinin anlamlı bulunması ($p = 0,000$), verilerin faktör analizine uygunluğunu ortaya koymaktadır. (Kalaycı, 2018; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2021). Tablo 5'te 13 maddelik ölçeğin KMO ve Bartlett Testi değerlerine yer verilmiştir.

Tablo 5. KMO ve Bartlett Testi Sonuçları Tablosu

Örneklem Yeterliliği Testi (KMO)		0,849
Bartlett Küresellik Testi (Bartlett's Test)	Ki Kare	1086,910
	p	0,000

Büyüköztürk'e (2022) göre faktör yük değeri sınırı 0,30'a kadar indirilebilir ancak faktör yük değerinin 0,40 ya da daha yüksek olması seçim için çok iyi bir ölçüttür. Bu çalışmada faktör yük değeri 0,35 olarak belirlenmiş ve Tablo 6'da ölçeğin faktör yük değerlerine ilişkin verilere yer verilmiştir.

Tablo 6. Ölçeğin Faktör Yükleri

Maddeler	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
10	,850		
13	,821		
8	,789		
2	,734		
11	,728	,503	
4		,816	
12		,813	
1		,733	
9		,571	,501
7	,513	,554	,337
6			,851
5	,367		,776
3	,516		,573

Faktör analizi sonuçlarına göre, 3., 7. ve 9. maddelerin binşik maddeler olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin olabildiğince güçlü maddelerden oluşturulması amacıyla bu maddeler ölçekten çıkarılarak kalan 10 madde ile ölçeğin son durumuna ulaşılmıştır.

Aşağıda Müzik Eğitiminde Ritmik Okuma Değerlendirme Ölçeği'nin 10 maddelik nihai hâline ilişkin bulgu ve yorumlar yer almaktadır.

Tablo 7. 10 Maddelik Ölçeğin Maddeleri ile İlgili İstatistikler

No	Madde	Ortalaması	SS	Toplam korelasyonu	Silme güvenilirlik katsayısı
1	Bulunduğun ölçüden daha ileriye bakabilme	4,25	1,072	,475	,861
2	Tempoyu sabit tutabilme	4,42	,807	,700	,844
4	Eseri gerçek temposundan daha yavaş okuyabilme	3,94	1,073	,456	,863
5	Ritmik okumayı belirli bir süre içerisinde tamamlayabilme	3,76	1,150	,450	,865
6	Nota süre değerlerinde kabul edilebilir hatalarla eseri tamamlayabilme	3,88	1,017	,545	,855
8	Özel figürleri ve zorlu noktaları doğru ritmik okuyabilme (süsleme notalar, arpej notalar, dizi notalar, karmaşık ritimler vs.)	4,51	,770	,746	,842
10	Tekrarları her seferinde doğru ritmik okuyabilme	4,43	,828	,689	,845
11	Ritmik desenleri görebilmek için eser üzerine işaretleme yaparak notaları gruplayabilme veya ayırabilme	4,35	,828	,770	,839
12	Ritmi somutlaştırmak için fiziksel hareketler kullanabilme	3,60	1,202	,510	,860
13	Ritmik grupları hatasız okuyabilme	4,35	,848	,675	,845

Cronbach Alfa Güvenirlik Katsayısı (α) = 0.865

Maddelerin güvenilirlik katsayıları madde silme açısından incelendiğinde, hiçbir maddenin güvenilirlik katsayısını olumsuz yönde etkilemediği anlaşılmaktadır. Tablodan da görülebileceği üzere, 10 maddeden oluşan ölçeğin güvenilirlik katsayısı (Cronbach Alfa) 0,865 olarak hesaplanmıştır. Ölçüt değerler göz önüne alındığında, ölçeğin güvenilirlik katsayısının yüksek olduğu ve ritmik okuma eğitiminin değerlendirilmesinde güvenilir sonuçlar elde etmeye uygun olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 8. Açıklayıcı faktör analizine göre toplam varyans değerleri

Bileşen	Başlangıç Öz Değerleri			Dönüştürülmüş Kareli Ağırlıklar Toplamı		
	Toplam	Açıklanan Varyans %	Birikimli %	Toplam	Açıklanan Varyans %	Birikimli %
1	4,966	49,657	49,657	3,603	36,030	36,030
2	1,696	16,959	66,616	2,343	23,434	59,464
3	1,024	10,238	76,854	1,739	17,390	76,854
4	,559	5,588	82,442			
5	,424	4,240	86,682			
6	,360	3,598	90,279			
7	,288	2,879	93,158			
8	,244	2,439	95,597			
9	,221	2,214	97,811			
10	,219	2,189	100,000			

Açıklanan toplam varyans tablosundaki ilk sütun, faktör analizine dahil edilen maddeleri temsil etmektedir. Toplam sütununda yer alan değerler dikkate alındığında, üç bileşenin öz değerlerinin “1” den büyük olduğu görülmektedir. Bu bulgu ölçeğin üç (3) faktörden oluştuğunu ortaya koymaktadır. Birikimli % sütunu incelendiğinde, bu faktörlerin toplam varyansın %76,854’ünü açıkladığı görülmektedir. Analiz sonucunda, üç faktörün maddelerdeki toplam varyansın ve ölçeğe yönelik varyansın büyük bir kısmını açıkladığı belirlenmiştir.

Tablo 9. Açılımlayıcı faktör analizine göre faktör döndürme sonuçları

Maddeler	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3
10	,882		
13	,840		
8	,818		
11	,755	,472	
2	,724		
4		,853	
1		,784	
12		,767	
6			,881
5	,417		,785

Tablo 9 incelendiğinde, 10., 13., 8., 11. ve 2. maddelerin birinci faktörde, 4., 1. ve 12. maddelerin ikinci faktörde, 6. ve 5. maddelerin ise üçüncü faktörde yer aldıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 10. Ölçeğe ilişkin faktör, madde, varyans ve güvenilirlik katsayısı değerleri

Faktörün Adı	Maddeler	Varyans (%)	Cronbach Alpha Güvenirlik Katsayısı
1.Faktör (Dikkat)	2, 8, 10, 11, 13	49,657	,913
2.Faktör (Tempo)	1, 4, 12	16,959	,772
3.Faktör (Zaman Kullanımı)	5, 6	10,238	,773

Faktörler, kapsadıkları maddelerin amaç ve ifadeleri doğrultusunda literatüre dayanılarak adlandırılmıştır. Tablo 10’a göre, 1. Faktör “Dikkat” olarak isimlendirilmiştir. Toplam varyansın %49,657’sini kapsamaktadır ve güvenilirlik katsayısı 0,913 olarak saptanmıştır. 2. Faktör “Tempo” olarak adlandırılmıştır. Toplam varyansın %16,959’unu açıklamaktadır. Güvenirlik katsayısı 0,772’dir. 3. Faktör “Zaman Kullanımı” olarak adlandırılmıştır. Faktör toplam varyansın %10,238’ini kapsamaktadır. Faktöre ilişkin güvenilirlik katsayısı 0,773’tür. Ayrıca ölçeğe, araştırmaya katılacaklara ve sonrasında ölçeği kullanacaklara konu ile ilgili bilgi verilebilmesi açısından bir yönerge eklenmiştir.

Uygulama

Araştırmanın uygulama aşamasında mesleki müzik eğitimi alan 13 lisans öğrencisinden Blue Bossa adlı caz eserini ritmik olarak okumaları istenmiştir. Uygulama grubunu oluşturan 13 öğrencinin Blue Bossa adlı eseri daha önce tanımamış olmaları ve hazır bulunuşluk durumları açısından da 4.Sınıfta öğrenim görmekte olmaları koşulu aranmıştır. Öğrencilerin ritmik okuma performansları kayıt cihazı ile kayda alınmıştır. Daha sonra 7 müzik eğitimi uzmanından 13 öğrencinin ritmik okuma performanslarını Müzik Eğitiminde Ritmik Okuma Performansını Değerlendirme Ölçeği ile değerlendirmeleri istenmiştir. Uzman değerlendirmeleri sonucunda, kodlayıcılar arası güvenilirliğin hesaplanması amacıyla sınıf-içi (intra-class) korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Analizde model olarak iki-yönlü karışık modelleme (two-way mixed) kullanılarak mutlak uyum (absolute-agreement) hesaplaması yapılmıştır. Sonuçlar yedi uzmanın puanlaması arasında yüksek düzeyde uyum olduğunu göstermiştir (intra-class korelasyon katsayısı=0,95 (%95 Güven Aralığı: 0.90-0.98)).

Sonuç ve Tartışma

Müzik eğitiminde ritmik okuma performansını değerlendirmek hedefiyle geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmış bir ölçme aracı oluşturmayı amaçlayan bu çalışmada madde analizi ve açımlayıcı faktör analizinden yararlanılmıştır.

Performans değerlendirme ölçeğinin geliştirilme aşamasında ilk olarak müzik eğitiminde ritmik okuma, ritmik okumaya ilişkin karşılaşılan sorunlar ve performans değerlendirme ölçekleri ile ilgili ulusal ve uluslararası literatür taranarak 13 maddelik bir madde havuzu hazırlanmıştır. Ölçeğin görünüş ve kapsam geçerliğini belirlemek amacıyla 5 uzmanın (4 müzik eğitimi ve 1 istatistik uzmanı) görüşleri alınmıştır. Uzmanlardan elde edilen veriler değerlendirildiğinde, maddelerin tümüne ilişkin kapsam geçerlik oranlarının 1,00 olduğu saptanmıştır. Bilindiği gibi kapsam geçerlik oranında asgari değer 0,80'dir. Uzman görüşleri doğrultusunda elde edilen kapsam geçerlik değerlerinin asgari değerden yüksek ve en fazla değer olması, kapsam geçerliği açısından ölçekten madde atılmasının gerekli olmadığını ortaya koymuştur.

13 maddeden oluşan ölçeğe ilişkin madde analizi sonucunda, 0,30'un altında madde toplam korelasyon katsayısına sahip olan herhangi bir madde tespit edilmemiştir. Bu açıdan da ölçekten herhangi bir madde çıkarılmasına ihtiyaç duyulmamıştır. 13 maddelik ölçeğin güvenirlik katsayısı (Cronbach Alfa) 0,900 olarak belirlenmiştir. Bu değer dikkate alındığında, ölçeğin yüksek güvenirlikte olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

13 maddelik ölçeğin faktör analizine uygun olup olmadığının belirlenebilmesi için yapılan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterliliği ve Bartlett Küresellik Testleri sonuçlarına göre; ölçeğin KMO değeri 0,849 olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda ölçeğin Bartlett Testi sonucu da 0,05 önem derecesine göre anlamlı bulunmuştur ($p = 0,000$). Elde edilen bu iki değere göre ölçeğin faktör analizine uygun olduğu saptanmıştır. Ölçeğin faktör analizi için yük değeri 0,35 olarak belirlenmiştir. Faktör analizi yoluyla elde edilen sonuçlar, 3, 7 ve 9. maddelerin binişik maddeler olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ölçeğin olabildiğince güçlü maddelerden oluşturulması amacıyla bu maddeler ölçekten çıkarılarak, kalan 10 madde ile ölçeğe son şekli verilmiştir. Faktör analizi sonucunda 10 maddeye düşürülen ölçeğin güvenirlik katsayısı (Cronbach Alfa) 0,865 olarak belirlenmiştir. Bu değerlere göre, 10 maddelik ölçeğin güvenirlik katsayısı açısından yüksek düzeyde güvenilir olduğu saptanmıştır. Ayrıca ölçeğin, ritmik okuma eğitiminin değerlendirilmesinde güvenirlik düzeyi açısından yüksek ölçme sonuçlarını ortaya çıkarabileceği düşünülmektedir.

Yapılan açımlayıcı faktör analizine göre, 10 maddelik ölçeğin 3 faktörden oluştuğu ve faktörlerin toplam varyansın %76,854'ünü açıkladığı belirlenmiştir. Bu analiz doğrultusunda, 10, 13, 8, 11 ve 2. maddelerin birinci; 4, 1 ve 12. maddelerin ikinci; 6 ve 5. maddelerin ise üçüncü faktörde yer aldıkları belirlenmiştir. Ayrıca 1. Faktör "Dikkat", 2. Faktör "Tempo" ve 3. Faktör de "Zaman Kullanımı" olarak isimlendirilmiştir.

Çalışmanın son aşamasında oluşturulan performans değerlendirme ölçeğinin uygulama basamağına yer verilmiştir. Performans değerlendirme ölçeğinin uygulama basamağında, mesleki müzik eğitimi alan 13 lisans öğrencisinden Blue Bossa adlı caz eserini ritmik olarak okumaları istenmiştir. Öğrencilerin ritmik okuma performansları kayıt cihazı ile kayda alınmıştır. Daha sonra 7 müzik eğitimi uzmanından 13 öğrencinin ritmik okuma performanslarını Müzik Eğitiminde Ritmik Okuma Performansını Değerlendirme Ölçeği ile değerlendirmeleri istenmiştir. Uzman değerlendirmeleri sonucunda, kodlayıcılar arası güvenirliğin hesaplanması amacıyla sınıf-ıçi (intra-class) korelasyon katsayısı hesaplanmıştır. Analizde model olarak iki-yönlü karışık modelleme (two-way mixed) kullanılarak mutlak uyum (absolute-agreement) hesaplaması yapılmıştır. Sonuçlar yedi uzmanın puanlaması arasında yüksek düzeyde uyum olduğunu göstermiştir (intra-class korelasyon katsayısı=0.95 (%95 Güven Aralığı: 0.90-0.98)).

Tüm bu sonuçlar dikkate alındığında, müzik eğitiminde ritmik okuma performansının değerlendirilmesi amacıyla tüm müzik eğitimcileri tarafından kullanılacak bir performans değerlendirme aracının müzik eğitimi alanına kazandırıldığı düşünülmektedir.

Tüm katılımcılar gönüllü olarak çalışmaya katılmış ve onam formu vermişlerdir.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onayı Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan (Tarih: 13.05.2024, Sayı: E.382236) alınmıştır.

Katılımcı Onamı: Tüm katılımcılar gönüllü olarak çalışmaya katılmış ve onam formu vermişlerdir

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları [Murat Keskin (MK), Özge Gençel Ataman (ÖGA)]: Fikir-MK, ÖGA; Tasarım-MK, ÖGA; Denetleme-MK, ÖGA; Kaynaklar-MK; Veri Toplama ve/veya İşleme-MK; Analiz ve/veya Yorum-MK, ÖGA; Literatür Tarama-MK, ÖGA; Yazıyı Yazan-MK, ÖGA; Eleştirel İnceleme- ÖGA

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was obtained from Balıkesir University Social Sciences and Humanities Research Ethics Committee (Date: 13.05.2024, Number: E.382236)

Informed Consent: All participants in this study participated voluntarily and completed a consent form.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions [Murat Keskin (MK), Özge Gençel Ataman (ÖGA)]: Concept-MK, ÖGA; Design-MK, ÖGA; Supervision-MK, ÖGA; Resources-MK; Data Collection and/or Processing-MK; Analysis and/or Interpretation-MK, ÖGA; Literature Search-MK, ÖGA; Writing Manuscript-MK, ÖGA; Critical Review- ÖGA.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Baykul, Y. (2000). Eğitimde ve psikolojide ölçme: klasik test teorisi ve uygulaması. Ankara: ÖSYM Yayınları.
- Beck, J. & Konieczny, L. (2023). What a difference a syllable makes-rhythmic reading of poetry. *Frontiers in Psychology*, 14, 1-18.
- Benzon, W. L. (1993). Stages in the evolution of music. *Journal of Social and Evolutionary Systems*, 16(3), 273-296.
- Bonacina, S., Cancer, A., Lanzi, P. L., Lorusso, M. L. & Antonietti, A. (2015). Improving reading skills in students with dyslexia: the efficacy of a sub lexical training with rhythmic background. *Frontiers in Psychology*, 6, 1-8.
- Bonacina, S., Huang, S., White-Schwoch, T., Krizman, J., Nicol, T., & Kraus, N. (2021). Rhythm, reading, and sound processing in the brain in preschool children. *Science of Learning*, 6(20), 1-11.
- Büyüköztürk, Ş. (2008). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2022). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.
- Can, A. (2013). SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi. Ankara: Pegem Akademi.
- Creswell, J. W., Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.
- Çetin, B. (2019). Eğitimde ölçme ve değerlendirme. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2021). Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları (6.baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Eliyev, P. (2016). Klasik şiir örneklerinin okuma zamanı algılanması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 51-59.
- Flaugnacco, E., Lopez, L., Terribili, C., Zoia, S., Buda, S., Tilli, S. & Schön, D. (2014). Rhythm perception and production predict reading abilities in developmental dyslexia. *Frontiers in Human Neuroscience*, 8, 1-14.
- Gömlüksiz, M. & Erkan, S. (2022). Eğitimde ölçme ve değerlendirme (6. Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Hallam, S. (2019). Can a rhythmic intervention support reading development in poor readers? *Psychology of Music*, 47(5), 722-735.
- Harrison, E., Wood, C., Holliman, A. J., Vousden, J. I. (2018). The immediate and longer-term effectiveness of a speech rhythm-based reading intervention for beginning readers. *Journal of Research in Reading*, 41(1), 220-241.
- Holliman, A. J., Wood, C., Sheehy, K. (2010). The contribution of sensitivity to speech rhythm and non-speech rhythm to early reading development. *Educational Psychology*, 30(3), 247-267.
- Kalaycı, Ş. (2018). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Okay, H. H., Gençel Ataman, Ö. & Kardeş, B. (2021). 10-13 yaş grubu çocukların müzik yaşantısına yönelik tutum ölçeğinin geçerlik güvenirlik çalışması. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(34), 920-939.
- Özgür, Ü., & Aydoğan, S. (2009). Müziksel işitme okuma eğitimi ve kuramı (5.baskı). Ankara: Sözkese Matbaası.
- Sarıkaya, R. (2013). Lisans düzeyinde mesleki müzik eğitimi veren kurumlarda ritim öğretimi yöntemlerinin kullanılma durumları. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Say, A. (2010). Müzik ansiklopedisi. İstanbul: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.
- Şadan, O. D. (2017). Senkopasyonun rolü, dönüşümleri ve varyantları: Senkopasyon algısının pedagojisi ve başta caz alanı olmak üzere çeşitli uygulamalarda senkop kullanımı. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Turgut, M. F., Baykul, Y. (2021). Eğitimde ölçme ve değerlendirme. Ankara: Pegem Akademi.
- Yarar, B. (2010). Müzik öğretmenliği lisans programındaki "Bireysel ses eğitimi" dersine yönelik performans ölçeği geliştirme çalışması. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yurdugül, H. (2005). Ölçek geliştirme çalışmalarında kapsam geçerliği için kapsam geçerlik indekslerinin kullanılması. XIV. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, 1, 771-774.

Structured Abstract

Rhythmic reading appears as a method that can be used in many disciplines of education, especially literature and medicine. Even in the preschool period, which is known as the most important and first formal education process in an individual's life, indirect rhythmic reading exercises have an important place. Music education is a discipline where the concept of rhythmic reading, which we encounter in different disciplines, is used most frequently and intensively. Rhythmic reading in music can be defined as reading musical works with numbers, syllables or a free method, regardless of the volume. Musical works consist of two basic elements. One of these is the height, which determines the thinness and thickness of the sounds, and the other is the duration feature called rhythm, which gives liveliness to these sounds. Evidence of the first use of syncopations, which make the rhythmic elements in music more challenging and have been the subject of many studies throughout history, can be found in the Ragtime music of American marching bands of the 1890s. While rhythm is such an important phenomenon of music, how much it is used in music education is a matter of discussion and study in itself. Today, while music education is constantly advancing, it is accepted that the measurement process has great importance in our education system. Therefore, for a more reliable and effective measurement, it is inevitable to use measurement tools that are easy to use, systematic, and have high validity and reliability. It is also of great importance that the concept of rhythm, which has been the subject of many studies, has an important and indispensable place in music genres and music education throughout history, and is one of the basic elements of music, can be measured in the process of music education. The aim of this study, which aims to enable the measurement of rhythmic reading behaviors in music education; It aims to create a rhythmic reading measurement tool with validity and reliability in music education. The study is considered important in that it is thought to contribute to the field of music education at national and international levels and is the first performance evaluation scale in which rhythmic reading can be measured in the field of music education. This research is a scale development study that aims to evaluate rhythmic reading performance in music education. In the process of developing the performance scale, the scanning model, one of the descriptive research methods, was used. The study is quantitative research based on the survey model. The working group of this research consists of 124 people, including 42 music educators who are experts in their fields and 82 musicians/artists working in various music communities. In the development phase of the performance evaluation scale, firstly, an item pool of 13 items was prepared by scanning the national and international literature on rhythmic reading in music education, problems encountered in rhythmic reading and performance evaluation scales. Regarding the face and content validity of the performance evaluation scale, opinions were received from a total of 5 faculty members, including 4 music education experts and 1 statistics expert. Davis method was used to determine the content validity of the scale. After the content validity determined in line with expert opinions, the options "Totally agree", "I agree", "Partly agree", "I disagree" and "Strongly disagree" were included in all items in the scale, which will allow determining the level of realization of skills and behaviors. The scale was then transferred to Google Forms and thus the scale was made suitable for the data collection phase. According to the results of the item analysis applied to the data obtained, an item-total correlation coefficient below 0.30 was not detected for any item in the scale, and in this context, there was no need to remove any item from the scale. The Cronbach Alpha reliability coefficient (α) of the scale, which consists of 13 items, was calculated as 0.900. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Sampling Adequacy Test and Bartlett Sphericity Test were used to determine the suitability of the scale consisting of 13 items for factor analysis. The Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) value of the scale was found to be 0.849 and the Bartlett test was found to be significant at the 0.05 significance level ($p = 0.000$), revealing that the data was suitable for factor analysis. In the study, the factor load value was determined as 0.35. According to the factor analysis results, it was determined that the 3rd, 7th and 9th items were overlapping items. In order to create the scale with as strong items as possible, these items were removed from the scale and the scale was given its final form with the remaining 10 items. Cronbach's alpha reliability coefficient of the scale consisting of 10 items was calculated as 0.865. As a result of the exploratory factor analysis applied to the scale, it was determined that the scale consists of 3 sub-dimensions and these 3 sub-dimensions explained 76.854% of the total variance. According to the results of the exploratory factor analysis of the scale, items 10, 13, 8, 11 and 2 are under the first factor; Under the second factor of items 4, 1 and 12; It was determined that items 6 and 5 were included under the third factor. Considering the purposes of the items under each determined factor, the 1st Factor was named "Attention", the 2nd Factor was named "Tempo" and the 3rd Factor was named "Time Use". The application step of the performance evaluation scale created in the last stage of the study is included. In the application phase of the performance evaluation scale, 13 undergraduate students receiving professional music education were asked to read the jazz piece called Blue Bossa rhythmically. The students' rhythmic reading performances were recorded, and 7 music education experts were asked to evaluate the rhythmic reading performances of 13 students with the developed scale. The results showed a high level of agreement between the ratings of the seven experts.

Mobil Öğrenmenin Sınıf Öğretmeni Adaylarının Noktalama İşaretlerini Kullanma Başarılarına ve Görüşlerine Etkisi

The Effect of Mobile Learning on Pre-Service Primary School Teachers' Success in Using Punctuation Marks and Their Opinions

Şemsinur ARICI¹

(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Sedat MADEN²

¹ Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Bayburt, Türkiye

Bayburt University, Institute of Graduate Education, Department of Turkish Education, Bayburt, Türkiye
semsinurarici@gmail.com

² Bayburt Üniversitesi, Bayburt Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Bayburt, Türkiye

Bayburt University, Bayburt Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education, Bayburt, Türkiye
sedmaden@gmail.com

Öz

Mobil ortamda sunulan öğretim uygulamasının sınıf öğretmeni adaylarının noktalama işaretlerini kullanma başarılarına ve görüşlerine etkisini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada karma araştırma yöntemlerinden açıklayıcı desenin kullanımı tercih edilmiştir. 2022-2023 eğitim öğretim yılı güz yarıyılında Muş Alparslan Üniversitesinde yapılan ve kota örnekleme yöntemiyle örneklem grubunun oluşturulduğu bu çalışmada uygulamaya başlamadan önce öğretmen adaylarının noktalama işaretlerini bilip kullanma durumları başarı testi ile ölçülmüştür. Ardından sınıf öğretmeni adaylarına noktalama işaretlerinin kullanımını öğretmek amacıyla araştırmacılar tarafından mobil bir uygulama tasarlanmış ve bu uygulama deney grubundaki öğrencilerinin kullanımlarına sunulmuştur. Öğretmen adayları bu uygulamayı akıllı telefonlarına indirerek uygulamadaki içerikleri takip etmişlerdir. Araştırmada yarı deneysel desen ve görüşme yöntemi kullanılarak elde edilen veriler SPSS paket programında bağımsız örneklem için t-testi aracılığıyla analiz edilmiştir. Daha sonra araştırmacılar tarafından uzman görüşü alınarak hazırlanan görüşme formu kullanılarak görüşme yöntemi aracılığıyla öğretmen adaylarının görüşleri alınmış ve öğretmen adaylarından elde edilen veriler içerik analiziyle değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda ise mobil ortamda sunulan öğretim uygulamasının öğretmen adaylarının noktalama işaretlerini kullanmalarını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca sınıf öğretmeni adaylarının görüşlerinden noktalama işaretlerini kullanmalarıyla ilgili olarak yanlış kullanım sıklığı, yanlış kullanım nedenleri, doğru kullanımı etkileyenler, neler yapılmalı ve mobil uygulama temalarına ulaşılmıştır. Araştırmaya katılan deney grubu öğrencileri mobil uygulamanın öğrenmelerinde olumlu etkiye sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmada Türk dili ders içeriklerinin tamamının öğretmen adaylarına mobil ortamda sunulması, öğretmen adaylarına yönelik olarak mobil uygulamalar aracılığıyla öğretim programlarındaki bütün ders içeriklerinin yöneltilmesi, mobil uygulama geliştirilmeden önce internet bağlantısı vb. sorunlarının çözümü için önceden plan yapılmasının araştırmacılara fayda sağlayacağı, mobil uygulamaların geliştirilmesi ve yayınlanması süreci temel seviyede bilgisayar bilgisi gerektirdiği için yönettiği derslerin içeriklerini mobil ortamda sunmak isteyen öğretmen ya da öğretim elemanlarının bu konuda kendilerini geliştirmelerinin faydalı olacağı vb. önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mobil ortam, noktalama işaretleri, sınıf öğretmeni adayları, görüşme.

Abstract

In this study, which aims to reveal the effect of the teaching application presented in the mobile environment on the success and opinions of the classroom teacher candidates in using punctuation marks, the explanatory design, which is one of the mixed research methods, was preferred. In this study, which was conducted at Muş Alparslan University in the fall semester of the 2022-2023 academic year and in which the sample group was formed with the quota sampling method, the knowledge and use of punctuation marks of the teacher candidates was measured with an achievement test before the application started. Then, a mobile application was designed by the researchers in order to teach the classroom teacher candidates how to use punctuation marks and this application was offered to the students in the experimental group. The teacher candidates downloaded this application to their smartphones and followed the contents of the application. The data obtained by using the quasi-experimental design and interview method in the study were analyzed by means of the t-test for independent samples in the SPSS package program. Then, the opinions of the teacher candidates were obtained through the interview method using the interview form prepared by the researchers by obtaining expert opinion, and the data obtained from the teacher candidates were evaluated with content analysis. As a result of the research, it was determined that the teaching application presented in the mobile environment positively affected the use of punctuation marks of the teacher candidates. In addition, the opinions of the prospective classroom teachers regarding the use of punctuation marks were obtained in terms of the frequency of misuse, reasons for misuse, factors affecting correct use, what should be done and mobile application themes. The experimental group students who participated in the research stated that the mobile application had a positive effect on their learning. In the research, it was suggested that the entire content of the Turkish language courses should be presented to the prospective teachers in a mobile environment, that all course contents in the curriculum should be directed to the prospective teachers through mobile applications, that it would be beneficial for the researchers to make a plan in advance to solve problems such as internet connection etc. before developing the mobile application, and that since the development and publication process of mobile applications requires basic computer knowledge, it would be beneficial for teachers or instructors who want to present the content of the courses they manage in a mobile environment to improve themselves in this regard, etc. Keywords: Mobile environment, punctuation marks, prospective classroom teachers, interview.

Keywords: Mobile environment, punctuation, classroom teacher candidates, interview.

Geliş Tarihi/Received 01.02.2024
Revizyon/Revision 15.03.2024
Kabul Tarihi/Accepted 15.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 28.09.2024

Atıf

Arcı, Ş. & Maden, S. (2024). Mobil Öğrenmenin Sınıf Öğretmeni Adaylarının Noktalama İşaretlerini Kullanma Başarılarına ve Görüşlerine Etkisi. *Turcology Research*, 81, 585-600.

Cite this article

Arcı, Ş. & Maden, S. (2024). The Effect of Mobile Learning on Pre-Service Primary School Teachers' Success in Using Punctuation Marks and Their Opinions. *Turcology Research*, 81, 585-600.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

Kişiler arasındaki iletişimin temeli olan dil, insanları ve evreni anlama, algılama ve anlatma aracıdır. Dilin en önemli görevi ise iletişimi sağlamaktır. İletişim, kişilerin birbirlerini anlayıp söz ve davranışlara tepki vermesidir. İletişim, çift yönlü bir süreç olup etkilerine göre (olumlu ve olumsuz), yönüne göre (tek yönlü ve çift yönlü), kullanılan kod sistemine göre (sözlü, sözsüz ve yazılı), ilişki sistemine göre (kişi içi, kişiler arası, grup içi ve kitle iletişimi), bireylerin konumlarına göre (yatay ve dikey), zaman ve mekân boyutuna göre (yüz yüze ve uzaktan), süreç açısından ise kaynak (gönderici), kodlama, mesaj (ileti), kanal (araç), kod açma ve alıcı (hedef) (Doğan, 2017: 12) başlıklarına göre incelenmektedir. Yazılı iletişim süreci ise yazı dili aracılığıyla sağlanmaktadır.

Dilde esas olan iletişim olup iletişim sürecinin öğelerinin niteliği ve dilin hem konuşma hem de yazı dili olarak özelliklerinin bilinmesi bu bağlamda önem taşımaktadır. Konuşma dili, dilin özelliklerinin sese yansımadır. Yazı dili dildeki seslerin yazıya aktarımıdır. Yazı dili dilin standartlaşmış, ülkenin genelinde resmi iş ve işlemlerde, kurum ve kuruluşlarda kullanılan yazıya dayalı dildir. Yazı dilinde noktalama işaretlerinin kullanılması yazarla okur arasındaki iletişimi de olumlu etkilemektedir.

Duygu ve düşünceleri daha açık ifade ederek cümlenin yapısını ve duraklama noktalarını belirleyip okumayı ve anlamayı kolaylaştırarak sözün vurgu ve ton gibi özelliklerini belirtmek (Türk Dil Kurumu [TDK], 2023) için kullanılan noktalama işaretleri, konuşmanın bütünsel boyutuna etki etmektedir. Yazılı metinlerde kullanılan noktalama işaretleri (nokta, virgül, noktalı virgül, iki nokta, üç nokta, soru, ünlem, tırnak, ayraç ve kesme işareti) kendilerinden önceki kelimelere bitişik yazılırken kesme işaretinin dışındakilerden sonra ise bir harf boşluğu ara bırakılmaktadır. Noktalama işaretleri anlamını belirginleştirip metnin tam olarak anlaşılmasını ve metnin doğru bir biçimde telaffuz edilmesini sağlayan unsurlardır. Duygu ve düşünce yoğunluğu fazla olan edebî metinlerin okunabilirliği ve anlaşılabilirliği açısından noktalama işaretlerinin önemi büyük (Onan, 2006) olduğu için noktalama işaretlerinin öğretiminin doğru ve etkili bir biçimde yapılması gerekmektedir.

İlkokuldan üniversiteye kadar bütün öğrenim düzeylerinde öğrencilere noktalama işaretleri öğretilmektedir. Türkçe öğretim programında birinci sınıftan itibaren öğrencilere noktalama işaretlerinin kullanımının öğretilmesi istenmekte olup her sınıf düzeyinde de kazanımlarda noktalama işaretlerine yer verilmektedir (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2019). Lise (MEB, 2018) ve üniversitede (Yükseköğretim Kurulu [YÖK], 2018) de yine öğretim programlarında noktalama işaretlerinin kullanımına yer verilmiştir. Ancak yapılan araştırmalarda noktalama işaretlerinin kullanımında öğrencilere gerekli becerilerin yeterli düzeyde kazandırılmadığı (Uludağ, 2002), noktalama işaretlerinin öğrenciler ya da öğretmen adayları tarafından doğru olarak kullanılmadığı ifade edilmektedir. Yapılan başka bir araştırmada da öğrencilerin noktalama işaretlerini bilme düzeylerin yeterli olduğu ancak beceri düzeylerinin düşük olduğu (Güneri, 2004), öğrencilerin noktalama yanlışlarının çok sayıda olduğu (Ayyıldız & Bozkurt, 2006) sonucuna ulaşılmıştır.

Arıcı ve Ungan tarafından yapılan bir araştırmada öğrencilerin daha çok imla, kelime ve noktalama yanlışları yaptığı (2008), üniversite öğrencilerinin büyük çoğunluğunun noktalama işaretlerinin kullanım yerlerini teorik olarak bildikleri fakat uygulamada bunu başaramadıkları (Arıcı, 2008) tespit edilmiştir. Noktalama işaretlerinin kullanımının eğitim öğretim sürecinin bir parçası hâline getirilip sürekli pekiştirilmesi (Sallabaş & Temizkan, 2009), öğrencilerin çoğunlukla noktayı doğru kullandıkları (Arı & Keray, 2012), öğrencilerin büyük çoğunluğunun noktalama işaretlerini doğru bir biçimde uygulayabilme konusunda sıkıntı yaşadıkları (İzci, 2013) gibi sonuçlara da ulaşılmıştır. Ayrıca öğretmenlerin öğrencilerin noktalama işaretlerini kullanımına ilişkin görüşlerini inceleyen araştırmalarda da öğrencilerin hatalarının nedenlerine yer verilmiştir.

Öğretmenler okullarda yapılan yazılı sınavlarda öğrencilerin yazım ve noktalama kurallarını uygulama becerilerinin de kontrol edilmesi gerektiğini (Yıldırım & Uludağ, 2016) belirtmişlerdir. Türkçe öğretmenlerinin haricindeki öğretmenlerin de yazım ve noktalamaya önem vermeleri gerektiğini (Akkaya, 2013) belirten öğretmenler, üniversitede gördükleri öğrenimi zayıf ve yetersiz olarak (Yamaç & Öztürk, 2018) nitelendirmişlerdir. Öğretmenler Türkçe ders kitaplarındaki noktalama işaretlerinin öğretimine yönelik etkinliklerin sayısının ve niteliklerinin artırılması yönünde (Kurudayıoğlu & Dölek, 2018) görüş sunmuşlardır. Farklı düzeylerde öğrenim gören öğrencilerin imla ve noktalama hatalarına ilişkin araştırmalar çeşitli yönlerden karşılaştırıldığında ise öğrenim düzeyleri farklılaşsa da öğrencilerin yazılı anlatım ve imla hatalarının çoğunlukla benzer olduğu (Kemiksiz, 2020) ortaya konulmuştur.

Öğretmen adaylarıyla yapılan bir araştırmada ise Türkçe öğretmeni adaylarıyla sınıf öğretmeni adaylarının yazılı anlatımda yaptıkları hatalar incelenmiş, araştırmaya katılan öğretmen adaylarının yaklaşık %8'inin noktalama işaretlerini doğru kullandığı (Arıcı, 2021), %92'sinin ise yanlış kullandığı tespit edilmiştir. Noktalama işaretlerinin kullanımıyla yazım kurallarına uyum konusunda öğretmen adaylarının yazma becerilerini geliştirmelerinin gerekli olduğu ve durumun Türkçe öğretmeni adayları açısından ise daha fazla önemli olduğu (Konuk & Karakahraman, 2023: 746) bilinmektedir. Bu durum öğretmen adaylarının noktalama işaretlerinin kullanımı konusunda yeterli olmadıklarını göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü noktalama işaretlerinin doğru kullanımı dil becerilerinin geliştirilmesinde önemli olduğu için bu konuda her düzeyde çalışma yapılmalıdır. Dili doğru kullanma becerisi temel dil becerilerin gelişmesine bağlı olduğu için öğrencilere aktarılan bu becerilerin kalıcı olmasını sağlayabilmek için birçok çağdaş yöntem ve tekniğin kullanılması gerekmektedir. Nitekim yapılan bazı araştırmalarda kullanılan yöntem ve tekniklerin öğrencilerin

yazılı anlatım ve noktalama işaretlerini kullanmalarında olumlu etkileri olduğu görülmüştür. Bu araştırmalarda öğrencilere yazım ve noktalama işaretlerinin kazandırılmasında takım oyun turnuva tekniğinin (Maden, 2011), aktif öğrenme tekniklerinin etkili olduğu (Maden & Dinç, 2019), grup araştırması tekniği ile noktalama işaretlerinin öğretiminin öğrencileri olumlu etkilediği (Şahin vd. 2011), noktalama işaretlerinin şarkılarla öğretilmesi etkinliğinin başarıyı artırmada düz anlatım yöntemine göre daha etkili olduğu (Yiğit, 2018), noktalama işaretlerinin öğretiminde istasyon tekniğinin öğrencilere olumlu katkılarına olduğu (Yaman & Aydemir, 2018) tespit edilmiştir.

Dilin iletişim aracı olması ve iletişimin niteliğinin de bu aracın kurallarına uygun olarak kullanımına bağlı olması, bu kuralların doğru ve eksiksiz biçimde öğretilip öğrenilmesiyle yakından ilgilidir. Değişen dünyada eğitim öğretim yaklaşımlarıyla birlikte derslerde kullanılan öğretim yöntem-teknikleri ve materyalleri de zorunlu olarak değişmektedir. Geçmişten günümüze düz anlatım (takrir) ve soru-cevap gibi öğretim yöntem ve teknikleriyle ders kitabı, tahta ve sözlük gibi ders araçlarının kullanımına ilişkin durum sürekli değişip gelişmiştir.

Tepegöz, video, slayt makinesi ve televizyondan sonra bilgisayar, projeksiyon, akıllı tahta, akıllı telefonlara kadar bu teknolojik dönüşüm devam ederken bu araçlar derslerde kullanılmaya da başlanmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından öğrencilere ücretsiz olarak sunulan ders kitaplarının dijital yetkinlik açısından yetersiz olduğu ve dijital okuryazarlıkla dijital güvenlik konusuna yer verildiği ancak diğer alt becerilere ise bir metin dışında yer verilmediği (Şimşek, 2022) tespit edilmiştir. Öğrencilerin eleştirel okuma becerilerinin geliştirilmesinde yetersiz olan ders kitaplarının (Karakoç Öztürk & Yıldırım, 2024: 239), programdaki kazanımlarla anahtar yetkinlik alanları açısından gözden geçirilmesi gerektiği (Maden & Durmaz, 2023: 1201) ifade edilmiştir. 6.sınıf Türkçe ders kitabındaki etkinliklerin üst düzey düşünme becerilerini içermediği (Sarıkaya, Yayan & Yamaç, 2023: 133) ve Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeylerine uygun olmamakla birlikte bu metinlerin öğrencilerin okuma becerilerini/okuma alışkanlığını geliştirmesi açısından yetersiz kaldığı (Sarıkaya, 2023: 1) ifade edilmektedir. Bu durum ders kitaplarının çağa göre güncellenmesi gerektiğini göstermektedir.

Bütün öğrenim düzeylerinde derslerin, ders içeriklerinin ve ders kitaplarının dijital çağa uygun olarak hazırlanması gerekmektedir. Günümüzde akıllı telefonu olmayan ve bu telefonlarla herhangi bir uygulamayı kullanamayan öğrenci neredeyse yoktur. Akıllı telefonların günlük yaşamın vazgeçilmezi olduğu bu çağda söz konusu cihazların derslerde eğitim öğretim aracı olarak kullanılması kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak mobil araçlar öğrencilerin derse karşı olan ilgi ve dikkatlerini olumsuz etkileyebilir (Ungan & Arıcı, 2011). Bu nedenle, derslerde sunulacak içeriklerin (her türlü kaynak ve mobil uygulama) akıllı telefonlarla öğrencilere sunulması onların ilgilerinin telefonlar aracılığıyla derse çekilmesini sağlayacaktır.

Eğitimde Teknoloji ve Mobil Uygulamaların Kullanılması

Çevreyle etkileşimi sonucunda insanda oluşan düşünsel veya davranışsal süreç (Özden, 2011: 14) öğrenme olarak tanımlanabilir. Mobil öğrenme ise öğrenmenin mobil araçlar ile gerçekleşenidir. Mobil öğrenme teriminin artan popülaritesi eğitimcileri ve öğretmenleri etkileyebilecek bir odak değişikliğini beraberinde getirmekte (Kukulska Hulme & Traxler, 2005), öğrenmeye farklı bir boyut kazandırmaktadır. Mobil öğrenme, bireylere zaman ve mekân sınırlaması olmadan sunulan bir öğretim ortamı (Aydın & Tunagür, 2021: 1968) olup günümüzde herkeste bir cep telefonu bulunması nedeniyle de eğitim öğretimde kullanılması gereken bir ortamdır.

Mobil öğrenme ve öğretmen eğitimi ile ilgili literatür genellikle mobil öğrenmeyi faydalı bir yaklaşım olarak görmektedir (Baran, 2014). Zaman ve mekân gibi faktörler dikkate alınsa bile neredeyse hiç kısıtlama olmadığı için mobil öğrenmenin potansiyeli yüksek öğretimde büyük ilgi görmektedir (Khan & Gupta, 2022). 21. yüzyılda öğrenme, bilgisayar ve teknoloji ile her yerde mevcuttur ve gençlerin yaşamlarında önem kazanmakta ve okullarda eğitimin bir parçası (Dias & Victor, 2022) hâline gelmektedir.

Mobil uygulama, akıllı telefon veya tablet gibi bir mobil cihazla kullanılmak üzere özel olarak geliştirilen bir yazılım uygulaması olup 1980'lere dayanmaktadır. 1984'te hesap makinesi ve saat gibi uygulamalarla dolu olan dünyanın ilk pratik cep bilgisayarı Psion Organiser icat edilmiştir (Outsystems, 2023). Bundan sonra farklı şirketler her gün niteliği gelişen akıllı telefonlar ve uygulamalar üretmişlerdir. Uygulamalar iş, oyun, sosyal medya vb. amaçlarla üretilmektedirler.

Türkçe öğretiminde mobil uygulamaların ya da web araçlarının kullanımıyla ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır. Wordpress tabanında Türkçe öğretmenliği lisans programındaki derslerde kullanılmak üzere oluşturulan web sitelerinin kullanımıyla elde edilen faydaların yanında olumsuzlukların da yaşandığı (Özdemir, 2017), web 2.0 araçlarıyla sunulan eğitsel içeriklerin Türkçe öğretimiyle yabancı dil öğretiminde temel dil becerilerinin geliştirerek akademik başarı ve kelime hazinesinin arttırılmasını sağladığı (Yaşar Sağlık & Yıldız, 2021) tespit edilmiştir. Bunun yanında dijital sözlük kullanımının ortaokul öğrencilerinin sözcük öğrenme başarıları üzerinde etkili olduğu (Maden, 2020) 3 Dakikada Türkçe adlı web 2.0 aracı ile 'belirtme durumu' konusunun öğretildiği öğrencilerin geleneksel yöntemle bu konuyu öğrenenlerden daha başarılı oldukları (Göker & İnce, 2019) tespit edilmiştir.

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimiyle ilgili olarak çok sayıda akıllı telefon uygulaması (iOS ve Android ortamlarında sunulan), YouTube kanalları ve çoklu içeriğe izin veren beş web portalı, 32'den fazla sosyal medya kaynağı (Ayhan & Ayhan, 2018)

bulunmaktadır. Buna ek olarak uygulama marketlerinde Türkçe öğretimi ile ilgili 7 web tabanlı uygulama ile 21 mobil uygulamanın bulunduğu ve bunlardan 7'sinin sınav uygulaması, 7'sinin yabancılara Türkçe öğretimi ile ilgili etkileşimli uygulama olduğu ve 7'sinin de dil bilgisi konu anlatımlarına ilişkin uygulama olduğu, dil bilgisi öğretimi için oluşturulmuş mobil uygulamalarda ise konuların düzenli özetler biçiminde verilmesi şeklinde hazırlandığı tespit edilmiştir (Tenekeci, 2020: 443).

Türkçe öğretiminde kullanılabilecek mobil uygulamaların çok az sayıda olması ve doğrudan Türkçe dersiyle ilgili olmayışı (Benzer, 2021: 343) Türkçe öğretimi alanında mobil uygulama geliştirme önemini ortaya koymaktadır. Mobil uygulama üzerine yapılan önceki çalışmaların akademik başarıya etkileri de göz önünde bulundurulduğunda, Türkçe öğretiminde teorik bilginin beceri düzeyine çıkarılması bağlamında problem yaşanan bir konu olan noktalama işaretlerinin öğretilmesi için mobil uygulamanın kullanılmasının etkili bir yöntem olabileceği düşünülmüştür.

Mobil uygulamalar, derslerde sunulan içeriklerin öğrencilerin birçok duyusuna hitap ettiği için bu araştırmada mobil uygulama aracılığıyla öğretim yönteminin etkisi araştırılmak istenmiştir. Üniversitelerin birinci sınıflarında okutulan Türk dili dersinde ise yazım ve noktalama konusu bulunduğu ve bu konu öğrenim hayatlarında ülkemizde bütün öğrencilere sunulmasına rağmen noktalama işaretlerini yanlış kullananların fazla olduğu yapılan alan yazın taramasında (Benzer, 2021; Tenekeci, 2020; Özdemir, 2017) tespit edilmiştir. Bunda ders kitaplarının etkisinin bulunduğu gibi derslerin sunulduğu öğretim yöntem ve tekniklerinin de etkisi bulunmaktadır. Dolayısıyla bu araştırmada mobil ortamda sunulan öğretim uygulamasının öğretmen adaylarının noktalama işaretlerini kullanma başarılarına ve görüşlerine etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırma Soruları

Mobil ortamda sunulan öğretim uygulamasının öğretmen adaylarının noktalama işaretlerini kullanma başarılarıyla görüşlerine etkisini ortaya koymayı hedefleyen bu araştırmada "Mobil ortamda sunulan öğretim uygulamasının öğretmen adaylarının noktalama işaretlerini kullanma başarılarına etkisi nedir?" şeklinde bir problem cümlesi belirlenmiştir.

Araştırmada aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır:

- 1-Deney grubundaki öğrencilerle kontrol grubundaki öğrencilerin ön test puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
- 2-Deney grubundaki öğrencilerle kontrol grubundaki öğrencilerin son test puanları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
- 3-Öğretmen adaylarının noktalama işaretlerini kullanmalarına ilişkin görüşleri nasıldır?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada karma araştırma yöntemlerinden açıklayıcı desenin kullanımı tercih edilmiştir. Karma yöntem, bir araştırmacının üzerinde çalıştığı araştırma problemini derinlemesine inceleyen (Eğmir, 2019: 155) bir yöntemdir. Karma yöntem, araştırma problemlerini anlamak amacıyla araştırmacının hem nicel hem de nitel verileri toplayıp bu veri setlerini bütünleştirerek fayda sağlayıcı sonuçlara ulaştığı bir araştırma yaklaşımı (Creswell, 2021: 2) olarak tanımlanmaktadır.

Araştırmanın ilk aşamasında nicel araştırmada kullanılan deneysel desenlerden biri olan kontrol gruplu ön ve son test desen tercih edilmiştir. Bu desenin kullanıldığı araştırmada her iki gruba da ön-test uygulanmıştır. Deney grubuna deneysel işlem yapılmakta, kontrol grubunda ise deneysel işlem yapılmamaktadır (Sönmez & Alacapınar, 2019: 61). Araştırmanın ikinci aşamasında ise öğretmen adaylarının görüşleri nitel araştırma yöntemlerinden olgubilim modeline uygun olarak elde edilmiştir.

Örneklem / Araştırma grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Muş Alparslan Üniversitesinde öğrenim gören sınıf öğretmenliği programı 1. sınıf öğrencileri (2022-2023 eğitim öğretim yılı güz yarıyılı) oluşturmuştur. Araştırmaya katılan 48 öğrenci ile kontrol gruplu ön ve son test desende deneysel çalışma yapılmıştır. Öğrenciler uygulama öncesinde ve sonrasında değerlendirilmişlerdir.

Kota örnekleme yöntemiyle örneklem grubu oluşturulmuş olup oluşturulan örneklem, toplam popülasyonda bulunan bütün üniversite birinci sınıf öğrencilerini kapsayacağı için bu teknik tercih edilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğretmen Adayları

Gruplar	Cinsiyet		Toplam
	Kız	Erkek	
Deney Grubu	13	11	24
Kontrol Grubu	12	12	24
Toplam	25	23	48

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan 48 öğrencinin 25'i kız, 23'ü erkek öğrencidir.

Mobil Uygulama

Mobiroller uygulama merkezinden hizmet alımı yapılmış, uygulama çeşitli görseller, video ve kodlar aracılığıyla tasarlanmıştır. Uygulama içerisine noktalama işaretleriyle ilgili olarak hazırlanan kuklalı videolar, sunu ve etkinlikler yerleştirilmiştir. Uygulama içerisindeki menülerde bilgi ve etkinliklerle kullanıcılara sunulan noktalama işaretleri şunlardır:

Nokta (.), virgül (,), noktalı virgül (;), iki nokta (:), üç nokta (...), soru işareti (?), ünlem işareti (!), kısa çizgi (-), uzun çizgi (—), eğik çizgi (/), ters eğik çizgi (\), tırnak işareti (" "), tek tırnak işareti (' '), den den işareti (" "), yay ayraç (), köşeli ayraç ([]), kesme işareti (').

Mobil uygulama içerisinde on yedi noktalama işaretine ait menüler yer almaktadır. Bu menülerin içerisinde ise konu sunumları ve etkinlikler bulunmaktadır. Uygulamanın başında ve sonunda ise sınavlar yapılmakta öğrenenler kendi öğrenmelerini değerlendirmektedirler. Mobil uygulama erişim bağlantıları ve görsellere ekler bölümünde yer verilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada elde edilen veriler başarı testi ve görüşme formu kullanılarak toplanmıştır.

Başarı Testi

Araştırmada kullanılan başarı testi deney ve kontrol grubu öğrencilerinin noktalama işaretlerine ilişkin bilgilerini ölçmek amacıyla tercih edilmiştir. 20 adet çoktan seçmeli sorunun yer aldığı noktalama işaretleri başarı testiyle öğrencilerin dersteki başarı düzeylerinin ölçülmesi hedeflenmiştir. Test hazırlanırken konu içeriklerine dikkat edilerek maddeler hazırlanmıştır. Hazırlanan soruların görünüş geçerliği için uzman görüşüne başvurulmuştur. 24 sorudan oluşan soru havuzu değerlendirilmek üzere uzman görüşü için sunulmuş ve bu sorulardan 20'si test sorusu olarak uygun görülmüştür. Uzman değerlendirmeleri sonucunda 4 sorunun çıkarılmasına karar verilmiştir. Daha sonra ise testin pilot uygulaması yapılmış ve testin ortalama güçlüğü .51 ve ortalama ayırt edicilik endeksi de .61 olarak bulunmuştur. Ön test ve son test olarak uygulanan teste ilişkin veriler SPSS paket programında bağımsız örneklem t testi kullanılarak analiz edilmiştir. Başarı testinin güçlük ve ayırt edicilik indeksi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılan Öğretmen Adayları

Madde No	Pj Madde Güçlük İndeksi	Rjx Madde Ayırcılık Gücü İndeksi
1	0,55	0,45
2	0,55	0,45
3	0,5	0,63
4	0,5	0,52
5	0,5	0,63
6	0,4	0,69
7	0,6	0,67
8	0,6	0,69
9	0,55	0,62
10	0,5	0,53
11	0,45	0,69
12	0,5	0,67
13	0,4	0,58
14	0,5	0,66
15	0,45	0,63
16	0,5	0,67
17	0,55	0,47
18	0,5	0,74
19	0,45	0,66
20	0,55	0,56

Madde güçlük indeksi (Pj), bir maddenin kolaylık-zorluk derecesi olup bu değer "0" ile "1" arasında bulunur. Değerin sıfıra yaklaşması maddenin çok zor olduğunun, 1'e yaklaşması ise çok kolay olduğunun göstergesidir. Tablo 2'ye göre bu araştırmada kullanılan başarı testinin güçlük indeksi .51 olup madde güçlüğü'nün orta güçlükte olduğunu ifade etmektedir.

Bir maddenin yüksek ve düşük başarı düzeylerini ayırt etme derecesi olan madde ayırcılık gücü indeksi (Rjx), "-1" ile "+1" arasında yer alır. Bu değer'in sıfıra yakın olması ilgili maddenin ayırcılık gücünün düşük olmasını, +1'e yakın olması ise ayırcılık gücünün yüksek olmasının göstergesidir. Tablo 2'ye göre bu araştırmada kullanılan başarı testinin ayırcılık gücü .61 olup madde ayırcılığının mükemmel olduğunu ifade etmektedir.

Görüşme Formu

Uzman görüşü alınarak araştırmacılar tarafından hazırlanan görüşme formu kişisel bilgiler ve görüşme sorularından oluşmaktadır. Uygulamanın kullanımından sonra öğretmen adaylarına yöneltilen görüşme soruları şunlardır:

- 1- Noktalama işaretlerini kullanım durumunuzu nasıl değerlendirirsiniz?
- 2- Noktalama işaretlerini yanlış kullanıyorsanız bunun nedenleri nelerdir?
- 3- Noktalama işaretlerini doğru kullanıyorsanız bunu sağlayanlar neler?
- 4- Noktalama işaretlerini doğru olarak kullanmak için neler yapmalısınız?
- 5- Noktalama işaretlerinin öğrenilmesine yönelik hazırlanmış olan mobil uygulamayı içerik, görseller, hız vb. özelliklerine göre değerlendiriniz. Uygulama hakkındaki olumlu ya da olumsuz düşünceleriniz nelerdir?

Verilerin Analizi

Araştırma sürecinde yapılan ön-test ve son-testten elde edilen nicel veriler SPSS programında bağımsız örneklem t testi ile analiz edilmiştir. Araştırmada Kolmogorov Smirnov Testi ile verilerin normal dağılıma uyduğu ($p>0,05$) görülmüştür. Araştırmada kullanılan görüşme formundan elde edilen nitel veriler ise içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. İçerik analizinde öncelikle kategoriler belirlenip frekansları alınarak tablolaştırılmakta (Boyras & Tepe, 2019: 307) ve kodlama yapılmaktadır. Kodlama, tanımlamalar ve temalar oluşturmak için metni parçalara ayırma ve etiketlemektir. Kodlardan temalara ulaşılmakta ve veriler analiz edilmektedir. Bu araştırma elde edilen kodlar iki alan uzmanı tarafından da değerlendirilmiş ve aynı kodlara ulaşılmıştır. Kodlayıcılar arasındaki uyum değerleri Cohen Kappa (.70) ile hesaplanmıştır.

Araştırmada öğretmen adaylarından görüşler alınırken öğretmen adaylarının kişisel bilgileri ÖE1: Erkek öğretmen adayı 1; ÖK1: Kız öğretmen adayı 1 şeklinde kodlanarak verilmiştir.

Etik

Bu araştırma Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 10.03.2023 tarih ve 34 sayılı kararına göre yapılmıştır.

Tüm katılımcılar gönüllü olarak çalışmaya katılmış ve onam formu vermişlerdir.

Araştırma Süreci

Araştırmanın başlangıcında öğretmen adaylarına noktalama işaretlerine ilişkin başarı testi ön test olarak uygulanmıştır. Ardından mobil uygulama geliştirilmiş, deney grubundaki öğrencilere derste kablosuz internet paylaşımı yapılarak adayların uygulamayı indirip kullanmaları istenmiştir. Dört haftalık süreç sonunda öğretmen adaylarına başarı testi son test olarak uygulanmıştır. Daha sonra ise adaylara görüşleri sorulmuş ve görüşleri de alınarak araştırma tamamlanmıştır. Kontrol grubunda ise geleneksel düz anlatım yöntemiyle noktalama işaretleri anlatılmıştır.

Karma araştırma yöntemlerinden olan açıklayıcı desende önce nicel veriler analiz edilir. Ardından bu verileri daha iyi açıklayabilmek için nitel veriler (Fraenkel et al. 2012: 561) değerlendirilmektedir. Araştırma süreci aşağıda gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Süreci

Bulgular

Bu bölümde, mobil ortamda sunulan öğretim uygulamasının sınıf öğretmeni adaylarının noktalama işaretlerini kullanma başarılarına etkisine ve görüşlerine ilişkin ulaşılan bulgular verilmiştir.

Nicel Bulgular

Araştırmada öğrencilerin arasında ön bilgiler açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunup bulunmadığını belirlemek amacıyla uygulanan başarı testinde öğrencilerin puanlarının aritmetik ortalamaları arasındaki farklar bağımsız örneklem için t-testi ile karşılaştırılarak aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2. Deney grubu ve kontrol grubu öğrencilerinin başarı testi ön-test puan ortalamalarına ilişkin bağımsız örneklem için t-testi sonuçları

Ölçüm	\bar{X}	N	ss	t	p
Deney grubu	59,58	24	1,700	-,190	,850
Kontrol grubu	60,00	24	1,379		

Yukarıdaki tabloda deney grubu ve kontrol grubunda araştırmaya katılan öğrencilerin uygulama öncesinde başarı testi ön test değerlendirilmeleri açısından önemli bir farklılık olmadığı ($p>.05$) tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin uygulama sonrasında son test değerlendirilmeleri bakımından anlamlı bir farklılık olup olmadığını belirlemek için yapılan bağımsız örneklem için t testi sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3. Deney grubu ve kontrol grubu öğrencilerinin başarı testi son-test puan ortalamalarına ait bağımsız örneklem için t-testi sonuçları

Ölçüm	\bar{X}	N	ss	t	p
Deney grubu	87,71	24	6,590	27,083	,000
Kontrol grubu	60,63	24	9,006		

Tablo 3'e göre araştırmaya deney ve kontrol grubunda katılan öğrencilerin uygulama sonrasında yapılan başarı testi son test puan ortalamaları incelendiğinde deney grubu öğrencilerinin puanlarındaki artışın anlamlı olduğu [$t= 27.083$, $p<.00$] tespit edilmiştir.

Nitel Bulgular

Öğretmen adaylarıyla yapılan görüşmelerde elde edilen verilerden ortaya çıkan kod ve temalar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4. Deney grubu öğrencilerinin noktalama işaretlerini kullanım durumu temasına ilişkin kodlar

Tema	Kodlar	f	%
Yanlış Kullanım Sıklığı	Bazen yanlış	22	50,00
	Nadiren yanlış	17	38,64
	Genellikle yanlış	4	9,09
	Hiç	1	2,27
	Toplam	44	100,00

Deney grubundaki öğretmen adaylarının ifadelerine göre noktalama işaretlerini kullanım durumu teması şu kodlardan oluşmuştur: Bazen (%50), nadiren (% 38,64), genellikle (% 9,09), hiç (% 2,27) olarak ortaya çıkmıştır.

Öğretmen adaylarının noktalama işaretlerini ne kadar sıklıkta yanlış kullandıklarına ilişkin bazı ifadeleri aşağıda yer almaktadır:

Bazen yanlış kullanıyorum (ÖE1). Nadiren yanlış kullanıyorum (ÖK1). Genellikle yanlış kullanıyorum (ÖE13)

Hiç yanlış kullanmıyorum (ÖK2).

Deney grubu öğrencilerinin çoğunluğu noktalama işaretleri bazen yanlış kullandıklarını ifade ederken, bir kısmı ise nadiren yanlış kullandıklarını ifade etmişlerdir. Kontrol grubunda bulunan öğrencilerden elde edilen verilerden ortaya çıkan noktalama işaretlerini ne kadar sıklıkta yanlış kullandıklarına ilişkin tablo aşağıda yer almaktadır:

Tablo 5. Kontrol grubu öğrencilerinin noktalama işaretlerini kullanım durumu temasına ilişkin kodlar

Tema	Kodlar	f	%
Yanlış Kullanım Sıklığı	Bazen	19	43,18
	Nadiren	12	27,27
	Genellikle	12	27,27
	Hiç	1	2,27
	Toplam	44	100,00

Kontrol grubundaki öğretmen adaylarının ifadelerine göre noktalama işaretlerini yanlış kullanım sıklığı teması şu kodlardan oluşmuştur: Bazen (% 43,18), nadiren (% 27,27), genellikle (% 27,27), hiç (% 2,27) olarak ortaya çıkmıştır. Deney grubunda

bulunan öğrencilerden elde edilen verilerden ortaya çıkan noktalama işaretlerini yanlış kullanım nedenlerine ilişkin tablo aşağıda yer almaktadır:

Tablo 6. Deney grubu öğrencilerinin noktalama işaretlerini yanlış kullanım nedenleri temasına ilişkin kodlar

Tema	Kodlar	f	%
Yanlış kullanım nedenleri	Dikkatsizlik	16	36,36
	Bilgi eksikliği	8	18,18
	Konuşma dili	6	13,64
	Acelecilik	4	9,09
	Karıştırma	3	6,82
	Sınav (test) sistemi	2	4,55
	Unutma	2	4,55
	Uygulama eksikliği	2	4,55
	Akıllı telefonlar	1	2,27
	Toplam	44	100

Deney grubundaki öğretmen adaylarının ifadelerine göre noktalama işaretlerini yanlış kullanım nedenleri teması şu kodlardan oluşmuştur: Dikkatsizlik (%36,36), bilgi eksikliği (%18,18), konuşma dili (%13,64), acelecilik (%9,09), karıştırma (%6,82), sınav (test) sistemi (%4,55), unutma (%4,55), uygulama eksikliği (%4,55) ve akıllı telefonlar (%2,27) olarak ortaya çıkmıştır. Öğretmen adaylarının noktalama işaretlerini yanlış kullanım nedenlerine ilişkin bazı ifadeleri aşağıda yer almaktadır:

Günlük konuşma dilini çok kullanıyor olmamız (ÖE2).

Sayısal çıkışlı olduğum için dil bilgisi temelim pek yok, ayrıca telefonda mesajlaşırken noktalama işaretlerine dikkat etmiyorum ve bu zamanla yazı dilinde de normalmiş gibi geliyor (ÖK3).

Doğu bölgesinde büyüdüğümde dolayı pek fazla noktalama işaretlerine dikkat etmiyorum ve ailemin de zaten dil bakımından pek başarılı olduğu söylenemez. Okulda öğretilen dilin sadece ezber olduğunu düşünüyorum, çünkü şu ana kadar öğretilen dili hocalarım başta olmak üzere noktama işaretlerine dikkat etmeden sadece sınav odaklı olduklarından dolayı uygulamaya geçemiyorum (ÖK5).

Kuralları bilmeme rağmen farklı cümleler geldiğinde yapamıyorum (ÖK20).

Araştırmaya katılan öğretmen adaylarından deney grubunda olanlar, çoğunlukla dikkatsizlik, bilgi eksikliği ve konuşma dili sorunlarından dolayı noktalama işaretlerini yanlış kullandıklarını belirtmişlerdir. Kontrol grubunda bulunan öğrencilerden elde edilen verilerden ortaya çıkan noktalama işaretlerini yanlış kullanım nedenleri temasına ilişkin kodlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 7. Kontrol grubu öğrencilerinin noktalama işaretlerini yanlış kullanım nedenleri temasına ilişkin kodlar

Tema	Kodlar	f	%
Yanlış kullanım nedenleri	Dikkatsizlik	13	29,55
	Bilgi eksikliği	7	15,91
	Acelecilik	6	13,64
	Konuşma dili	5	11,36
	Uygulama eksikliği	5	11,36
	Karıştırma	3	6,82
	Sınav (test) sistemi	3	6,82
	Akıllı telefonlar	2	4,55
	Toplam	44	100,00

Kontrol grubundaki öğretmen adaylarının ifadelerine göre noktalama işaretlerini yanlış kullanım nedenleri teması şu kodlardan oluşmuştur: Dikkatsizlik (%29,55), bilgi eksikliği (% 15,91), acelecilik (% 13,64), konuşma dili (% 11,36), uygulama eksikliği (% 11,36), karıştırma (% 6,82), sınav (test) sistemi (% 6,82) ve akıllı telefonlar (% 4,55) olarak ortaya çıkmıştır.

Öğretmen adaylarının noktalama işaretlerini yanlış kullanım nedenlerine ilişkin bazı ifadeleri aşağıda yer almaktadır:

İki nokta ve noktalı virgülü ayırt edemiyorum (ÖE21).

Yazdığım da dikkat etmem (K27).

Sınav anındaysam bazen stresten ve dikkatsizlikten hata yapabiliyorum. Normalde de bir metin veya paragraf yazarken yazım kurallarına ve noktalama işaretlerine pek önem vermem, bu da hata yapmama neden oluyor (ÖK30).

Çok hızlı yazdığım için hata yapıyorum (ÖK32).

Kontrol grubundaki öğrencilerin çoğu dikkatsizlik, bilgi eksikliği ve acelecilikten dolayı noktalama işaretlerini yanlış kullandıklarını belirtmişlerdir.

Deney grubunda bulunan öğrencilerden elde edilen verilerden ortaya çıkan noktalama işaretlerinin doğru kullanımını etkileyenler temasına ilişkin kodlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 8. Deney grubu öğrencilerinin noktalama işaretlerini doğru kullanımlarını etkileyenler temasına ilişkin kodlar

Tema	Kodlar	f	%
Doğru kullanımı etkileyenler	Üniversite hocası	15	34,09
	Yanlış kullanıyor	10	22,73
	Sınav hazırlık dönemi	4	9,09
	Ders içi uygulamalar	4	9,09
	Kitap okuma	3	6,82
	Metinler	3	6,82
	Tüm öğrenim hayatı	3	6,82
	Dikkat	2	4,55
	Toplam	44	100

Deney grubundaki öğretmen adaylarının ifadelerine göre noktalama işaretlerinin doğru kullanımını etkileyenler teması şu kodlardan oluşmuştur: üniversite hocası (% 34,09), yanlış kullanıyor (% 22,73), sınav hazırlık dönemi (% 9,09), ders içi uygulamalar (% 9,09), kitap okuma (% 6,82), metinler (% 6,82), tüm öğrenim hayatı (% 6,82) ve dikkat (% 4,55) olarak ortaya çıkmıştır.

Deney grubundaki öğretmen adaylarının işaretlerini doğru kullanmalarını etkileyenlere ilişkin bazı ifadeleri aşağıda yer almaktadır:

Derste yaptığımız sınıf içi uygulamalar doğru yapmamda etkili oldu (ÖK7).

Tüm öğrenim hayatım boyunca edindiğim bilgiler hata yapmamamı sağlıyor (ÖK11).

Siz etkili oldunuz hocam. Daha öncesinde herhangi bir yazı yazarken noktalama işaretlerine dikkat etmezdim. Ama siz dönem başından bu yana güzel yazmamızı, noktalama işaretlerine dikkat etmemizi bizlere hep söylediniz. Ben de elimden geldiğince yazılarımda sizin söylediklerinizi uygulamaya çalıştım. Emeğiniz için teşekkür ediyorum hocam (ÖK14).

Deney grubundaki öğrenciler noktalama işaretlerin, doğru kullanmalarında üniversite hocasının etkisi olduğunu belirtmişlerdir. Kontrol grubunda bulunan öğrencilerden elde edilen verilerden ortaya çıkan noktalama işaretlerinin doğru kullanımını etkileyenler temasına ilişkin kodlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 9. Kontrol grubu öğrencilerinin noktalama işaretlerini doğru kullanımlarını etkileyenler temasına ilişkin kodlar

Tema	Kodlar	f	%
Doğru kullanımı etkileyenler	Yanlış kullanıyor	26	59,09
	Üniversite hocası	4	9,09
	Ders içi uygulamalar	3	6,82
	Kitap okuma	3	6,82
	Tüm öğrenim hayatı	3	6,82
	Sınav hazırlık dönemi	3	6,82
	Dikkat	2	4,55
	Toplam	44	100,00

Kontrol grubundaki öğretmen adaylarının ifadelerine göre noktalama işaretlerinin doğru kullanımını etkileyenler teması şu kodlardan oluşmuştur: yanlış kullanıyor (%59,09), üniversite hocası (% 9,09), ders içi uygulamalar (% 6,82), kitap okuma (%

6,82), tüm öğrenim hayatı (% 6,82), sınav hazırlık dönemi (% 6,82) ve dikkat (% 4,55) olarak ortaya çıkmıştır.

Kontrol grubundaki öğretmen adaylarının işaretlerini doğru kullanmalarını etkileyenlere ilişkin bazı ifadeleri aşağıda yer almaktadır:

Yanlış kullanıyorum (ÖE19).

YKS'ye hazırlanırken çok çalıştığım için az hata yapıyorum (ÖK23).

Aldığım dersler ama öğrendiğim noktalama işaretlerini doğru kullandığım muamma (ÖK27).

Kontrol grubundaki öğrenciler, noktalama işaretlerini yanlış kullandıklarını ve üniversite hocasının bu durumu azaltmaya çalıştığını ifade etmişlerdir.

Deney grubunda bulunan öğrencilerinden elde edilen verilerden ortaya çıkan noktalama işaretlerini doğru kullanmak için neler yapılmalı temasına ilişkin kodlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 10. Deney grubu öğrencilerinin noktalama işaretlerini doğru kullanmak için neler yapılmalı temasına ilişkin kodlar

Tema	Kodlar	f	%
Neler yapılmalı?	Ders içi uygulama yapılmalı	24	54,55
	Dikkat etmeli	16	36,36
	Kitap okumalı	3	6,82
	Tekrar yapılmalı	1	2,27
	Toplam	44	100,00

Deney grubundaki öğretmen adaylarının ifadelerine göre noktalama işaretlerini doğru kullanmak için neler yapılmalı teması şu kodlardan oluşmuştur: ders içi uygulama yapılmalı (% 4,55), dikkat etmeli (%36,36), kitap okumalı (% 6,82) ve tekrar yapılmalı (% 2,27) olarak ortaya çıkmıştır.

Deney grubundaki öğretmen adaylarının noktalama işaretlerini doğru kullanmak için neler yapılmasına ilişkin bazı ifadeleri aşağıda yer almaktadır:

Sık sık kurallara uygun yazı yazmalıyım, kitap okumalıyım ve yazıyla ilgili uygulamalar yapmalıyım (ÖE8).

Alıştırmalar yapmalıyız. Okuma, yazma, araştırmalar yaparak daha doğru kullanabiliriz (ÖE12).

Günlük hayatta yazı yazarken daha çok dikkat etmeliyim. Çünkü sıradan ders defterlerine yazdığımız yazılarda dikkatli olmadığımız için bir yerden sonra yaptığımız yanlışlar normal gelmeye başlıyor (ÖK17).

Noktalama işaretlerine dikkat ederek daha fazla yazı çalışması yapmalıyız çünkü pekiştirme yaptıkça hem doğru kullanımlarını öğreniyoruz hem de artık göz aşinalığı kazanmış oluyoruz (ÖK26).

Deney grubundaki öğrenciler, noktalama işaretlerinin doğru kullanımı için ders içi uygulama yapılması ve dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Kontrol grubunda bulunan öğrencilerinden elde edilen verilerden ortaya çıkan noktalama işaretlerini doğru kullanmak için neler yapılmalı temasına ilişkin kodlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 11. Kontrol grubu öğrencilerinin noktalama işaretlerinin doğru kullanmak için neler yapılmalı temasına ilişkin kodlar

Tema	Kodlar	f	%
Neler yapılmalı?	Ders içi uygulama yapılmalı	22	50,00
	Dikkat etmeli	20	45,45
	Kurallar öğrenilmeli	1	2,27
	Tekrar yapılmalı	1	2,27
	Toplam	44	100

Kontrol grubundaki öğretmen adaylarının ifadelerine göre noktalama işaretlerini doğru kullanmak için neler yapılmalı teması şu kodlardan oluşmuştur: ders içi uygulama yapılmalı (%50,00), dikkat etmeli (%45,45), kurallar öğrenilmeli (% 2,27) ve tekrar yapılmalı (% 2,27) olarak ortaya çıkmıştır.

Kontrol grubundaki öğretmen adaylarının noktalama işaretlerini doğru kullanmak için neler yapılmasına ilişkin bazı ifadeleri aşağıda yer almaktadır:

Yanlışım çok, yazarken daha yavaş ve dikkatli yazmalıyım (ÖE1).

Derste uygulama yapmalıyız ayrıca içinde noktalama işaretlerinin çoğunlukta olduğu yazma çalışmaları yapmalıyım.

Noktalama işaretlerinin hangisinin nerde kullanılacağını araştırmalıyım (ÖE2).

Kitap okurken dikkatli davranmalıyım. Herhangi bir metin okuduğumda noktalama işaretleri yanlışlarımı düzeltmek için dikkatli olmam gerektiği düşünüyorum (ÖE8).

Dikkatli yazı yazmam gerekir (ÖK3).

Noktalama yanlışları olan metinleri alıp düzenlemeliyim (ÖK5).

Kontrol grubundaki öğrenciler de ders içi uygulama yapılarak ve dikkat edilerek yanlış kullanımların azaltılabileceğini belirtmişlerdir.

Deney grubunda bulunan öğrencilerinden elde edilen verilerden ortaya çıkan mobil uygulama temasına ilişkin kodlar aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 12. Deney grubu öğrencilerinin mobil uygulama temasına ilişkin kodlar

Tema	Kodlar	f	%
Mobil Uygulama	Yeterli	31	70,45
	Geliştirilmeli (görsel ve video)	8	18,18
	Oyunlar eklenmeli	3	6,82
	Anında dönüt verilmeli	2	4,55
	Toplam	44	100,00

Deney grubundaki öğretmen adaylarının ifadelerine göre mobil uygulama teması şu kodlardan oluşmuştur: yeterli (% 70,45), geliştirilmeli (% 18,18), oyunlar eklenmeli (% 6,82) ve anında dönüt verilmeli (% 4,55) olarak ortaya çıkmıştır.

Öğretmen adaylarının noktalama işaretlerinin öğretimine yönelik mobil uygulamaya ilişkin bazı ifadeleri aşağıda yer almaktadır:

Derste kullandığımız mobil uygulamanın yeterli olduğunu düşünüyorum (ÖE1).

Mobil uygulama bence yeterli, konuları çok güzel kavratıyor (ÖE4).

Mobil uygulamadaki içerikler yeterli ama biraz daha geliştirilebilir (ÖK8).

Mobil uygulamaya oyunlar eklenip uygulama biraz daha geliştirilebilir (ÖK9).

Mobil uygulama bence yeterli ve eğlenceli, dersi ve konuyu ilgi çekici hâle getirdi (ÖK12).

Deney grubundaki öğrenciler mobil uygulamanın yeterli olduğunu ancak uygulamaya görsel ve video eklenmesinin faydalı olacağını ifade etmişlerdir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Mobil ortamda sunulan öğretim uygulamasının öğretmen adaylarının noktalama işaretlerini kullanma başarılarına ve görüşlerine etkisini ortaya koymayı amaçlayan bu araştırmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Deney grubu ve kontrol grubunda araştırmaya katılan öğrencilerin uygulama öncesinde başarı testi ön test değerlendirilmeleri açısından önemli bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Deney ve kontrol grubunda katılan öğrencilerin uygulama sonrasında yapılan başarı testi son test puan ortalamaları incelendiğinde deney grubu öğrencilerinin puanlarındaki artışın anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Deney grubu ve kontrol grubundaki öğretmen adaylarının ifadelerine göre noktalama işaretlerini yanlış kullanım sıklığı teması bazen, nadiren, genellikle ve hiç kodlarından oluşmuştur. Deney grubu ve kontrol grubundaki öğretmen adaylarının ifadelerine göre noktalama işaretlerini yanlış kullanım nedenleri teması dikkatsizlik, bilgi eksikliği, konuşma dili, acelecilik, karıştırma, sınav (test) sistemi, unutma, uygulama eksikliği ve akıllı telefonlar kodlarından oluşmuştur. Deney ve kontrol grubundaki öğretmen adaylarının ifadelerine göre noktalama işaretlerinin doğru kullanımını etkileyenler teması üniversite hocası, yanlış kullanıyor, sınav hazırlık dönemi, ders içi uygulamalar, kitap okuma, metinler, tüm öğrenim hayatı ve dikkat kodlarından oluşmuştur. Deney grubundaki öğretmen adaylarının ifadelerine göre noktalama işaretlerini doğru kullanmak için neler yapılmalı teması ders içi uygulama yapılmalı, dikkat etmeli, kitap okumalı ve tekrar yapılmalı kodlarından oluşmuştur. Kontrol grubundaki öğretmen adaylarının ifadelerine göre noktalama işaretlerini doğru kullanmak için neler yapılmalı teması ders içi uygulama yapılmalı, dikkat etmeli, kurallar öğrenilmeli ve tekrar yapılmalı kodlarından oluşmuştur. Deney grubundaki öğretmen adaylarının ifadelerine göre mobil uygulama teması yeterli, geliştirilmeli, oyunlar eklenmeli ve anında dönüt verilmeli kodlarından oluşmuştur.

Araştırmada ulaşılan sonuçlar, hazırlanan mobil uygulamanın öğretmen adaylarının Türk dili dersinde kullanımlarına uygun olduğunu ve onların noktalama işaretlerini kullanma başarılarına olumlu etkisi olduğunu ortaya koymuştur.

Yapılan araştırmalarda genellikle öğrencilerin noktalama işaretlerini kullanmada zorluk yaşadıkları, iyi öğrenemedikleri (Karagül, 2010; Güneri, 2004; Ayyıldız & Bozkurt, 2006; Arıcı & Ungan, 2008; Arıcı, 2008; Arı & Keray, 2012; Özkara & İzci, 2013; Yıldırım & Uludağ, 2016; Yamaç & Öztürk, 2018) ortaya konulmuştur. Bununla birlikte öğrencilere noktalama

işaretlerini farklı yöntem ve tekniklerle öğretmeyi amaçlayan araştırmalarda da öğrencilerin noktalama işaretlerini öğrendikleri, kavradıkları, başarılı oldukları (Maden, 2011; Yaman & Aydemir, 2018) ortaya konulmuştur. Günümüzde teknolojinin gelişimi, salgın sürecinde de ders sunum tekniklerinin değişimi derslerde farklı yöntem ve tekniklerin kullanılmasını ön plana çıkarmaktadır. Dikkati çabuk dağılan öğrencilerin klasik anlatım yöntemiyle sunulan derslerde etkileşim olmadığı için bir şeyler öğrenemedikleri uygulayıcılar tarafından bilinmekte ve gözlenmektedir. Dolayısıyla ders içeriklerinin çağın gereklerine göre öğrencilere sunulması, öğretmen adaylarının da yeterli teknolojik donanıma sahip olarak yetiştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu araştırmanın sonucuyla benzer doğrultuda Gezer ve Ersoy (2021) tarafından yapılan bir araştırmada da mobil tabanlı etkinliklerin öğrencilerin akademik başarılarına, eleştirel düşünme becerilerine ve motivasyonlarına katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Gündüzalp (2021) tarafından yapılan bir araştırmada da mobil uygulamalar ile desteklenmiş çevrim içi öğrenmenin öğrencilerin motivasyon, hazır bulunuşluk ve bağlılıklarına önemli katkıları olduğu ortaya konulmuştur.

Mobil öğrenmenin öğrenmeye katkı sağladığı, öğrencilerin motivasyonunu artırdığı (Gür, Bulut Özek, 2020), eğitsel mobil uygulamaların öğrencilerin ders başarılarına olumlu etkileri olduğu ortaya konulmuştur. Uygun (2022) tarafından yapılan bir araştırma sonucunda yabancı dil için geliştirilen eğitsel mobil uygulamaların İngilizce ders başarısını olumlu yönde etkilediği, Öztürk ve Korkmaz tarafından yapılan bir araştırmada ise mobil alıştırma uygulaması ile pekiştirilmiş sosyal bilgiler dersi öğrencilerin öğrenme düzeylerine anlamlı düzeyde katkı sağladığı (2022) sonucuna ulaşılmıştır.

Yabancı araştırmacılar tarafından yapılan araştırmalarda da mobil uygulamaların öğrenmeyi olumlu etkilediği ve öğrencileri derslere karşı motive ettiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Öğrencilerin bilgi teknolojileri aracılığıyla, kendi öğrenme ilerlemelerini yönetmek için öğretim aşamasını gördükleri (Yu et al. 2022), kelime öğrenme uygulamalarının öğretme ve öğrenme üzerinde çarpıcı derecede derin ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu, öğrencilerin öğrenme sürecini kolaylaştırdığı ve kelime dağarcığının akılda tutulmasını geliştirdiği (Nguyen, 2022), eğitsel mobil uygulamaların öğretme-öğrenme sürecinde yardımcı olabileceğini (Criollo-C et al. 2022) göstermektedir.

Mobil uygulamalar öğrencilerin öğrenmelerini olumlu olarak etkilemekle birlikte eğitimcilerin farklı öğretim araçlarıyla mobil öğrenme etkinliklerini planlarken öğrenci katılımını ve motivasyonunu göz önünde bulundurmaları (Güler et al. 2022) gerekmektedir. Dijital hikâye tasarlayan öğretmen adaylarının noktalama işaretlerini özenle kullandıkları (Yaşar, 2023: 2) tespit edilmiş olup bu sonuçlar yapılan araştırmayla benzerlik taşımaktadır.

Araştırmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda, araştırmacılara yapılacak yeni çalışmalar için aşağıdaki önerilerin yol göstermesi beklenmektedir:

-Türk dili ders içeriklerinin tamamı öğretmen adaylarına mobil ortamda sunulabilir.

-Öğretmen adaylarına mobil uygulamalar aracılığıyla öğretim programlarındaki bütün ders içerikleri sunulabilir.

-Mobil uygulama geliştirmeden önce internet bağlantısı vb. sorunlarının çözümü için önceden plan yapılması faydalı olabilir.

-Mobil uygulamaların geliştirilmesi ve yayınlanması süreci temel seviyede bilgisayar bilgisi gerektirdiği için ders içeriklerini mobil ortamda sunmak isteyen öğretmen ya da öğretim elemanlarının bu konuda kendilerini geliştirmelerinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu araştırma Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 10.03.2023 tarih ve 34 sayılı kararına göre yapılmıştır.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onayı Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan (Tarih: 10.03.2023, Sayı: 34) alınmıştır.

Katılımcı Onamı: Tüm katılımcılar gönüllü olarak çalışmaya katılmış ve onam formu vermişlerdir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları [Şemsinur Arıcı (ŞA), Sedat Maden (SM)]: Fikir-ŞA, SM; Tasarım-ŞA, SM; Denetleme-ŞA, SM; Kaynaklar-ŞA, SM; Veri Toplama ve/veya İşleme-ŞA, SM; Analiz ve/veya Yorum-ŞA, SM; Literatür Tarama-ŞA, SM; Yazıyı Yazan-ŞA, SM; Eleştirel İnceleme-ŞA, SM

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was obtained from Muş Alparslan University Scientific Research and Publication Ethics Committee (Date: 10.03.2023, Number: 34)

Informed Consent: All participants in this study participated voluntarily and completed a consent form.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions [Şemsinur Arıcı (ŞA), Sedat Maden (SM)]: Concept -ŞA, SM; Design-ŞA, SM; Supervision-ŞA, SM; Resources-ŞA, SM; Data Collection and/or Processing-ŞA, SM; Analysis and/or Interpretation-ŞA, SM; Literature Search-ŞA, SM; Writing Manuscript-ŞA, SM; Critical Review-ŞA, SM; Other-ŞA, SM

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The authors declared that this study has received no financial support.

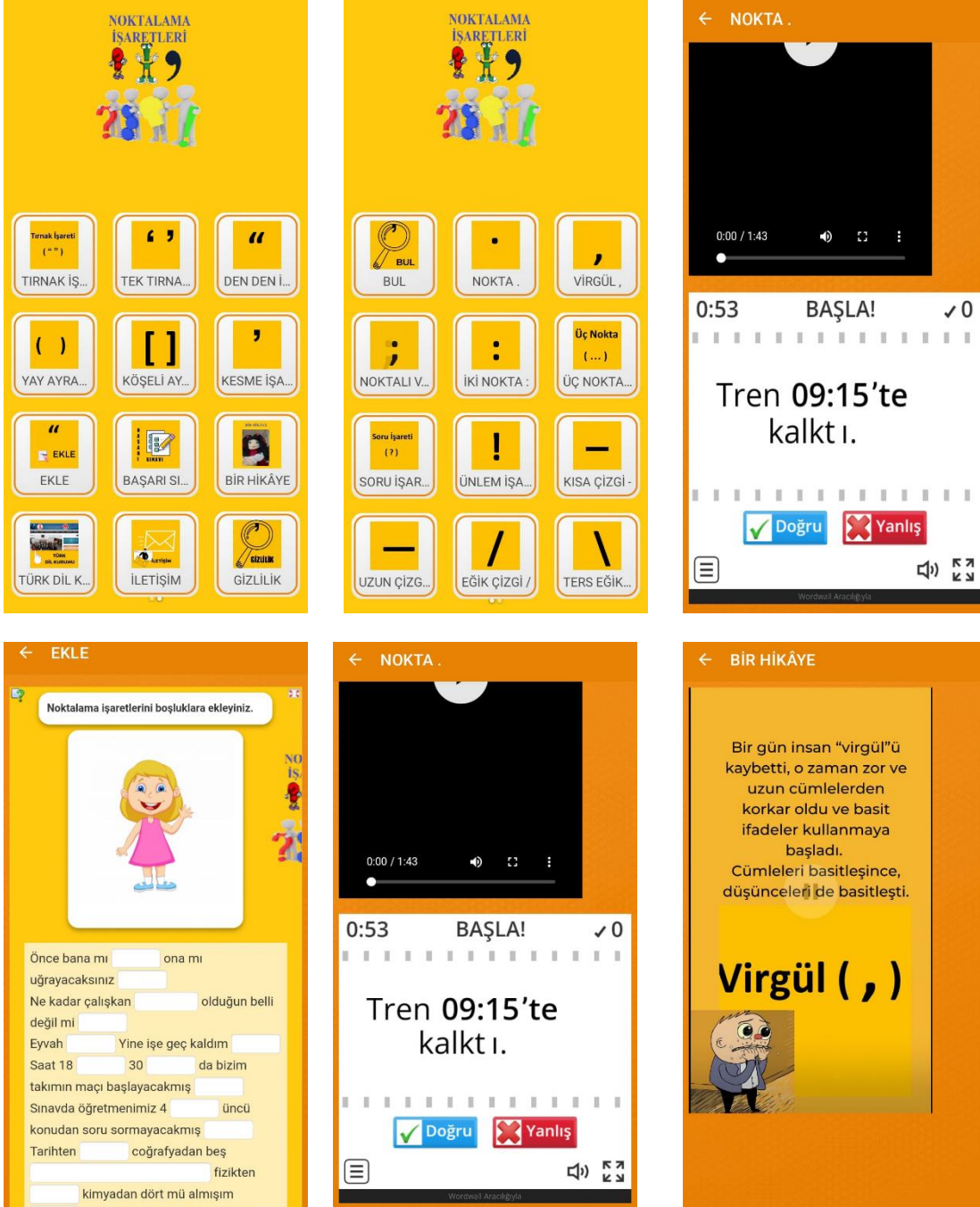
Kaynaklar

- Akkaya, A. (2013). 6. sınıf öğrencilerinin yazım yanlışları sıklığı ve yazım yanlışlarının nedenlerine ilişkin öğretmen görüşleri. *Electronic Turkish Studies*, 8(4), 33-52. www.acarindex-1423932890.pdf
- Arı, G., & Keray, B. (2012). Sekizinci sınıf öğrencilerinin noktalama işaretlerini uygulama düzeyi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 40-54. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/70399>
- Arıcı, A. F. (2008). Üniversite öğrencilerinin yazılı anlatım hataları. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 209-220.
- Arıcı, A. F., & Ungan. (2008). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin yazılı anlatım çalışmalarının bazı yönlerden değerlendirilmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 317-328. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/55457>
- Arıcı, B. (2021). Öğretmen adaylarının yazılı anlatım hataları. *Temel Eğitim*, 3(2), 42-50. <https://dx.doi.org/10.52105/temelegitim.3.2.4>
- Aydın, E., & Tunagür, M. (2021). Investigation of Turkish teachers' use of mobile applications for educational purposes: Mixed method research. *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 22(3), 1964-1992. <https://dx.doi.org/10.17679/inuefd.871935>
- Aytan, T., & Ayhan, N. H. (2018). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde dijital ortamlar. *Uluslararası İki Dillilik Çalışmaları Dergisi*, 1(1), 3-37.
- Ayyıldız, M., & Bozkurt, Ü. (2006). Edebiyat ve kompozisyon eğitiminde karşılaşılan sorunlar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 45-52. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tebd/issue/26121/275172>
- Baran, E. (2014). A review of research on mobile learning in teacher education. *Educational Technology & Society*, 17(4), 17-32. <https://www.jstor.org/stable/jeductechsoci.17.4.17>
- Benzer, A. (2021). Türkçe öğretiminde mobil öğrenme uygulamaları. *Uygulama örnekleriyle Türkçe öğretiminde çağdaş yaklaşımlar içinde* (Ed. S. Aslan, M. Müldür). Anı Yayıncılık.
- Boyras, & Tepe. (2019). Verilerin analizi. *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri içinde* (Ed. G. Ocak). Anı.
- Bulut Özek, M., & Gür, D. (2021). Mobil öğrenmenin öğrencilerin akademik başarıları, motivasyonu ve tutumları üzerine etkisi: Bir meta analiz çalışması. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(1), 1-15. <https://doi.org/10.24315/tred.581539>
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2018). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Creswell, J. W. (2021). *Karma yöntem araştırmalarına giriş* (Çev. M. Sözbilir). Pegem Akademi.
- Criollo, C., Altamirano Suarez, E., Jaramillo Villacís, L., Vidal Pacheco, K., Guerrero Arias, A., & Luján, M. (2022). Sustainable teaching and learning through a mobile application: A case study. *Sustainability*, 14(11), 6663. <https://www.mdpi.com/2071-1050/14/11/6663>
- Dias, L., & Victor, A. (2022). Teaching and learning with mobile devices in the 21st-century digital world: Benefits and challenges. *European Journal of Multidisciplinary Studies*, 7(1), 26-34. <https://doi.org/10.26417/ejms.v5i1.p339-344>
- Doğan, A. (2017). İletişim kavramı ve süreci. *İletişime giriş içinde* (Ed. E. Akbulut). Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- Eğmir, E. (2019). Karma yöntem araştırma deseni. *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri içinde* (Ed. G. Ocak). Pegem Akademi.
- Fraenkel, J., Wallen, N., & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education* (8th ed.). McGraw Hill.
- Gezer, U., & Ersoy, A. (2021). Sosyal bilgiler dersinde mobil uygulamalara dayalı etkinliklerin akademik başarı, eleştirel düşünme becerisi ve motivasyon üzerine etkisi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 11(2), 790-825. <https://doi.org/10.18039/ajesi.921684>
- Göker, M., & İnce, B. (2019). Web 2.0 araçlarının yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde kullanımı ve akademik başarıya etkisi. *Turkophone*, 6(1), 12-22. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/721130>
- Güler, M., Bütüner, Ö., Danişman, Ş., & Gürsoy, K. (2022). A meta-analysis of the impact of mobile learning on mathematics achievement. *Education and Information Technologies*, 1-21. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10639-021-10640-x>
- Gündüzalp, C. (2021). Mobil uygulamalar ile desteklenmiş çevrim içi öğrenmenin öğrencilerin motivasyon, hazırbulunuşluk ve bağlılıklarına etkisi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 19(2), 753-773. <https://doi.org/10.37217/tebd.982450>
- Güneri, E. E. (2004). *Ortaöğretimde (1-3. sınıflar) noktalama işaretlerinin kullanımında bilgi-beceri oranlarının tespiti* (Yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İzci, G. (2013). İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin okumaya yönelik tutumları ile noktalama işaretlerini uygulama düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Antalya.
- Karagül, S. (2010). İlköğretim 6-8. sınıf öğrencilerinin Türkçe dersi öğretim programında belirtilen yazım ve noktalama kurallarını uygulayabilme düzeyi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Karakoç Öztürk, B., & Yıldırım, B. (2024). 5. ve 6. sınıf Türkçe ders kitaplarındaki okuma etkinliklerinin eleştirel okuma bağlamında değerlendirilmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 13(1), 239-254. <https://doi.org/10.7884/teke.1386281>
- Kemiksiz, Ö. (2020). Öğretmen adaylarının yazılı anlatımlarındaki imla hataları. *Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 35-55.
- Khan, F. M., & Gupta, Y. (2022). A bibliometric analysis of mobile learning in the education sector. *Interactive Technology and Smart Education*, 19(3), 338-359. <https://doi.org/10.1108/ITSE-03-2021-0048>
- Konuk, S., & Karakahraman, Y. (2023). Eğitim fakültesi öğrencilerinin akademik yazılarının dilsel özellikleri. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 11(3), 730-753.
- Kukulka-Hulme, A., & Taxler, C. (2005). *Mobile teaching and learning*. Routledge.
- Kurudayıoğlu, M., & Dölek, O. (2018). Noktalama işaretlerinin öğretimine ilişkin öğretmen görüşleri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 372-385. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.371047>
- Maden, A. (2020). Elektronik görsel sözlük kullanımının ortaokul öğrencilerinin sözcük öğretimi başarıları üzerine etkisi. *Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(31), 40-59.
- Maden, A., & Dinç, A. (2017). Aktif öğrenme tekniklerinin 6. sınıf öğrencilerinin yazım ve noktalama kuralları başarıları ve derse karşı tutuma etkisi. *International Journal of Languages Education*, 5(3), 786-801.

- Maden, S. (2011). Takım oyun turnuva tekniğinin yazım kuralları ve işaretleri eğitiminde kullanımı. *E-international Journal of Educational Research*, 2(3), 52-67. <https://doi.org/10.16916/aded.1255631>
- Maden, S., & Durmaz, N. (2023). Türkçe ders kitaplarının anahtar yetkinlikler açısından incelenmesi (8. sınıf örneği). *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 12(3), 1201-1220. <https://doi.org/10.7884/teke.1360029>
- Millî Eğitim Bakanlığı (2018). *Ortaöğretim hazırlık sınıfı Türk dili ve edebiyatı dersi öğretim programı*. Ankara: MEB.
- Millî Eğitim Bakanlığı (2019). *Millî Eğitim Bakanlığı Türkçe dersi (1-8. Sınıflar) öğretim programı*. Ankara: MEB.
- Nguyen, T. H. (2022). The effects of using online applications to teach vocabulary to English learners of HUFI in Hochiminhcity. *International Journal of TESOL & Education*, 2(3), 32-42. <https://doi.org/10.54855/ijte.22233>
- Onan, B. (2006). Ses olgusunun denetlenebilirliği bağlamında dil becerilerinin geliştirilmesinde etkili olduğu düşünülen fonolojik yönlendiriciler: Noktalama işaretleri. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 20, 141-163. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubar/issue/16961/177124>
- Outsystems (2022). <https://www.outsystems.com/glossary/what-is-mobile-application/>
- Özdemir, O. (2017). Türkçe öğretiminde dijital teknolojilerin kullanımı ve bir web uygulaması örneği. *Electronic Turkish Studies*, 12(4). <https://www.acarindex.com/pdfler/acarindex-f41aead1-3a19.pdf>
- Özden, Y. (2020). *Öğrenme ve öğretme*. Pegem Akademi.
- Öztürk, Ç. M., & Korkmaz, Ö. (2022). Uzaktan eğitimde mobil alıştırma uygulamasının öğrencilerin başarılarına, tutumlarına ve öğrencilerin teknolojiyle birlikte kendi kendilerine öğrenme düzeylerine etkisi. *Journal of Interdisciplinary Education: Theory and Practice*, 4(1), 1-21. <https://doi.org/10.47157/jietp.1030268>
- Sallabaş, M. E., & Temizkan, M. (2009). İlköğretim öğrencilerinin noktalama işaretlerini doğru olarak kullanabilme düzeyleri ile ilgili bir araştırma. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(2), 625-636. <https://openaccess.mku.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12483/1293>
- Sarıkaya, B. (2023). Türkçe öğretmenlerinin Türkçe ders kitapları ile ilgili görüşleri. *Asya Studies Akademik Sosyal Araştırmalar*, 7(26), 1-14. <https://doi.org/10.31455/asya.1386787>
- Sarıkaya, B., Yayan, E., & Yamaç, A. E. (2023). Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin üst düzey düşünme becerileri bağlamında incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi*, 8(1), 133-158. <https://doi.org/10.54979/turkegitimdergisi.1307757>
- Sönmez, V., & Alacapınar, F. G. (2013). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
- Şahin, E., Maden, S., Kardaş, M., & Şahin, A. (2011). Noktalama işaretlerinin öğretiminde grup araştırması tekniğinin öğrenci başarısına etkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 257-268. <https://dergipark.org.tr/en/pub/mkusbed/issue/19555/208670>
- Şimşek, Ş. (2022). Türkçe ders kitaplarında dijital yetkinlik. *Turkish Studies- Education*, 17(3), 469-484. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.57919>
- Tenekeci, M. (2020). Öğretmen adaylarının yazılı anlatımlarındaki imla hataları. *Millî Eğitim Dergisi*, 49(227), 429-445. <https://dergipark.org.tr/en/pub/milliegitim/issue/56322/778318>
- Türk Dil Kurumu (2023). *Noktalama İşaretleri, Açıklamalar*. <https://www.tdk.gov.tr/icerik/yazim-kurallari/noktalama-isaretleri-aciklamalar/>
- Uludağ, E. (2002). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinin yazım ve noktalama kurallarını uygulama beceri düzeyleri. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 97-114. <https://dergipark.org.tr/en/pub/erziefd/issue/5989/79689>
- Ungan, S., & Arıcı, B. (2012). Mobil iletişim araçlarının üniversite öğrencilerinin dinleme becerilerine etkisi. *Eğitim Odağında Artvin Sempozyumu*, Artvin.
- Uygun, D. (2022). Çocuklarda yabancı dil öğretiminde mevcut mobil uygulama kullanımının ilköğretim 4. sınıf öğrencilerinin İngilizce ders başarılarına etkileri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Yamaç, A., & Öztürk, E. (2018). Türkiye'deki ilköğretim öğretmenlerinin yazma öğretimi uygulamaları ve algılarının değerlendirilmesi: Bir karma yöntem araştırması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(4), 846-867. <https://doi.org/10.16986/HUJE.2018037559>
- Yaman, Y. E., & Aydemir, M. (2018). Noktalama işaretlerinin istasyon tekniği ile öğretimi sürecine ilişkin öğrenci görüşleri. *Kesit Akademi Dergisi*, 13, 258-270. <https://dergipark.org.tr/en/pub/kesitakademi/issue/59829/864301>
- Yaşar, E. (2023). Öğretmen adaylarında dijital hikâye yazma becerilerinin yazma becerilerine etkisi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 1-25. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1369047>
- Yaşar-Sağlık, Z., & Yıldız, M. (2021). Türkiye'de dil öğretiminde Web 2.0 araçlarının kullanımına yönelik yapılan çalışmaların sistematik incelemesi. *JRES*, 8(2), 418-442. <https://doi.org/10.51725/etad.1011687>
- Yıldırım, D., & Uludağ, E. (2016). Ortaokul öğrencilerinin bazı noktalama işaretlerini ve yazım kurallarını uygulayabilme düzeyleri (İstanbul örneği). *Journal of Education Faculty*, 18(1), 319-342. <https://doi.org/10.17556/jef.72765>
- Yiğit, A. (2018). Şarkılaştırılmış noktalama işareti etkinliklerinin 8. sınıf öğrencilerinin noktalama işaretlerini kullanma başarılarına etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya.
- Yu, Z., Yu, L., Xu, Q., Xu, W., & Wu, P. (2022). Effects of mobile learning technologies and social media tools on student engagement and learning outcomes of English learning. *Technology, Pedagogy and Education*, 31(3), 381-398. <https://doi.org/10.1080/1475939X.2022.2045215>
- Yüksek Öğretim Kurulu (2018). *Sınıf öğretmenliği lisans programı, yeni öğretmen yetiştirme lisans programları*. https://www.yok.gov.tr/documents/kurumsal/egitim_ogretim_dairesi/yeni-ogretmen-yetistirme-lisans-programlari/sinif_ogretmenligi_lisans_programi09042019.pdf

Ekler

Mobil Uygulamaya Ait Görseller

Mobil Uygulamaya Erişim Bağlantıları

www.oyunlarturkce.com/web_oyun/noktalama_isaretleri.apk
<https://appstore.mobiroller.com/android-ios-market/egitim/1761275/noktalama-isaretleri-mobil-uygulaması>

Structured Abstract

It is used for determining the structure and pause points of the sentence by expressing punctuation, emotions, and thoughts more clearly and indicating the emphasis and tone features of the word (Turkish Language Institution [TDK], 2023). In this study, the effect of the teaching application presented in the mobile environment on the success and opinions of the prospective teacher success and opinions were tried to be determined. In this study, the explanatory pattern was used from mixed research methods. In the first stage of the study, quantitative research was used from experimental patterns with control group front and post-test patterns. In the study, quantitative data obtained from the pre-test and end-test were analyzed in the SPSS program with an independent sample T-test. According to the testimony of prospective teachers in the experimental group and control group, the theme of misuse of punctuation sometimes consists of rarely, often, usually, and no codes. According to the testimony of prospective teachers in the experimental group and control group, punctuation signs were composed of carelessness, lack of information, spoken language, hastiness, mixing, test (test) system, forgetting, lack of application and smartphone codes. According to the testimony of the prospective teachers in the experimental and control group, the theme of those who affect the correct use of punctuation signs consisted of university teachers, exam preparation period, internal practices, book reading, texts, all education life, and attention codes. According to the statements of the prospective teachers in the experimental group, the theme of what should be done to use punctuation in the course of the course should be made, pay attention, read books, and re-made codes. According to the statements of the prospective teachers in the control group, the theme of what should be done to use the punctuation signs correctly should be made in the classroom, attention, rules should be learned and re-made codes. According to the statements of the prospective teachers in the experimental group, the theme of the mobile application should be sufficiently, developed, games should be added, and instant feedback.

The results achieved in the research revealed that the prepared mobile application is suitable for the use of the teacher candidates in the Turkish Language Course and their use of punctuation signs has a positive effect on their success.

In the researches, students often have difficulty in using punctuation marks, do not learn well (Karagül, 2010; Güneri, 2004; Ayyıldız & Bozkurt, 2006; Arıcı & Ungan, 2008; Arıcı, 2008; Arı & Keray, 2012; Özkara & İzci, 2013; Yıldırım & Uludağ, 2016; Yamaç & Öztürk, 2018). However, in the research aiming to teach the students with different methods and techniques, it was revealed that the students learned, grasped, and succeeded (Maden, 2011; Yaman & Aydemir, 2018). Nowadays, the development of technology and the change in the course presentation techniques in the epidemic process emphasize the use of different methods and techniques in the courses. It is known and observed by practitioners that the students whose attention is quickly dispersed in the lessons presented by classical expression do not interact in the lessons presented by the classical narrative method. Therefore, the presentation of the course content to the students according to the requirements of the age reveals that prospective teachers should be raised with sufficient technological equipment. In a study conducted by Gezer and Ersoy (2021) with the result of this research, it was concluded that mobile-based activities contribute to the academic achievements, critical thinking skills, and motivations of the students. In a study conducted by Gündüzalp (2021), it was found that online learning supported by mobile applications has made significant contributions to the motivation, presentation, and commitment of students. It has been shown that mobile learning contributes to learning and increases the motivation of students (Gür, Bulut Özek, 2020) and educational mobile applications have positive effects on students' course achievements. As a result of research conducted by Uygun (2022), the educational mobile applications developed for foreign languages affect the success of English positively, and in a study conducted by Öztürk and Korkmaz, the result of a significant contribution to the learning levels of the students (2022) has been reached. In the research conducted by foreign researchers, the results of mobile applications positively affect learning and motivate students against courses. Students see the teaching stage to manage their learning progress through information technologies (YU, YU, XU & WU, 2022), vocabulary learning practices have a striking deep, and meaningful effect on teaching and learning, facilitating the learning process of the students and in mind the vocabulary. It shows that educational mobile applications can help in the teaching-learning process (Criollo-C etc., 2022).

Mobile applications positively affect students' learning, but educators are required to consider student participation and motivation when planning mobile learning activities with different teaching tools (Güler, Tümer, Consultant & Gürsoy, 2022). It has been identified that the teacher candidates who design digital stories carefully use punctuation (Yaşar, 2023, p.22) and these results are similar to the research.

In line with the results obtained in the research, the following suggestions are expected to guide the researchers in new studies:

- All Turkish language course content can be presented to teacher candidates in a mobile environment.*
- All course content in the curriculum can be presented to teacher candidates through mobile applications.*
- Internet connection and so on before developing mobile applications. Pre-plan for the solution of problems may be useful.*
- Since the development and publication of mobile applications requires computer knowledge at the basic level, it is thought that it will be useful for teachers or faculty members who want to present their course content in the mobile environment to improve themselves in this regard.*